శ్రీః

నెంబరు ౬౩ భాష సంస్కృతము

జాతి అలంకార లిపి తెలుగు

పేరు సాహిత్యరత్నాకర

శ్రీజామదగ్న్యవత్స-

దే. సు. బాలసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి.

(భాషాచతుష్టయపండిత)

తంజావూరు.

ప్రకటన

ఏతగ్గ్రంథవ్యాఖ్యానమును రచియించిన మల్లాది లక్ష్మణశాస్త్రులవారు సదరువ్యాఖ్యానగ్రంథమును తెనుఁగు, గ్రంథము, మొదలగులిపులతో, అచ్చువేయించుస్వాతంత్ర్యమును నాకువ్రాసి యిచ్చియున్నారుగాఁబట్టి ౧౮౬౭ సం॥ ౨౫వ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరునుముద్రింపఁగూడదు.

౧౮౭౧ సం॥
ఏప్రల్ ౧౪ తేది

స॥ తిరువేంగడాచార్యులు

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమసూచికా

ఇతిశిష్టవిషయాస్సర్వేఽప్యత్రతరంగేషుద్రష్టవ్యాః

శ్రీరస్తు.

అవిఘ్నమస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యరత్నాకరప్రారంభః

మూలమ్. ఆలింగ్యగాఢముదరంపితురర్ధజానేరుత్సంగవర్త్యవతు
బాలగజాననోనః । యతుంభయోర్గిరిసుతాకుచపా
శ్వభాజోస్తన్యంపిపాసతిగుహస్త్రిభిరాననాబ్జైః॥౧॥

వ్యా॥ కళ్యాణంకలయంతుకల్యకమలప్రాంతోత్పతద్భంభరప్రాయాః కేపిసమస్తసంపదయనప్రత్యగ్రకల్పద్రుమాః । కామ్యాఃపద్మభవాదిభిస్సకుతుకాఃకాలుష్యవిధ్వంసనేకారుణ్యామృతవర్షకాలజలదాః కల్యాఃకటాక్షశ్రియః ॥ మల్లాదివంశేమహీతేషసీమానోన్యోనోజ్జ్ఞోజనిలక్ష్మణో సౌ । సాహిత్యరత్నాకరతత్వదోగ్ధ్రింతాంమందరాఖ్యాంవివృతింవిధత్తే॥ మర్మాఖ్యావిపమూషితాంభగవతీంశ్రీధర్మసూరేర్గిరంభావాలంకృతిసంగతిప్రకటనవ్యావృత్తకౌతూహలాం। దర్శందర్శమచేతసాంసుమనసాంసంప్రీతయేసాదరం వ్యాఖ్యాం మందరసంజ్ఞికాంవితనుతే సల్లక్ష్మణాంలక్ష్మణః ॥ ధర్మాభిఖ్యకవేర్గిరాంవివరణేకోన్యః కృతీగౌతమాచ్ఛేషాహేర్వాయవక్త్రితోంబుజభవాద్వాచస్పతేర్వాయుజాత్ । ఇత్యేవంప్రతిభాతిమేతదపితద్వ్యాకర్తృతావిశ్రుతాజాతావిశ్వపతిప్రసాదమహిమప్రోద్యద్వచోవైభవాత్ ॥ సాహిత్యరత్నాకరమంథనోద్యత్కాంతాయుతానాంవిబుధవ్రజానాం। సంప్రీణనాయైవసలక్ష్మణాఖ్యఃప్రస్థోజ్వలం మందరమాతనోతి ॥ సాహిత్యరత్నాకరతత్వబోధేనాలంహినాకేటివిరేమురేకే । కేచిద్విమోహాన్మృగతృష్ణికాయాంవాతాయువత్తత్రముధాభ్రమంతి॥ సాహిత్యరత్నాకరప్రమేయం [illegible] మమంద

రేణ। గృహ్ణంతు సర్వే విబుధా యథేచ్ఛం గుణాదిరత్నాని రసామృతం చ ॥
అకృత్య బుద్ధిం పరిహృత్య నౌకామేతాం చ టీకాం కలయంతు కల్యాః। లోకః
కరేణోరవలోకకాలే కర్ణాదివత్పశ్యతి దంతయుగ్మం ॥ వ్యాఖ్యా హ్యసావ
ద్యతనప్రణీతేత్యుపేక్ష్యమాత్సర్య మనార్యవర్యం। సంతస్సచిత్తాస్సద
యాశ్శ్రిమజ్ఞానందంతుసందంతుమహాప్రమోదః॥ ... ...

అథ తత్రభవానాలంకారికసార్వభౌమో ధర్మసుధీస్సాహిత్యర
త్నాకరాభిధానమలంకారనిబంధనం చికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తి
సాధనం బాలగజాననానుగ్రహాశంసనరూపం మంగళమాదౌ శిష్యశిక్షా
ర్థం గ్రంథతో గ్రథ్నాతి॥ ఆలింగ్యేతి॥ అత్రాదావాలింగ్యేత్యానందహేతు
భూతపరిరంభాభిధాయకస్యాప్యయపదస్య భద్రాదివాచకత్వాద్వర్ణగ
ణాదిశుద్ధేరభ్యుదయః- తదుక్తం- దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాది
వాచకాః। తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోపి వేతి- అత ఏవ మురారి
శ్రీహర్షాదయో ప్యాదితో నిష్ప్రత్యూహమితి నిపయేత్యాద్యవ్యయపదప్ర
యోగమకుర్వన్- అర్ధం వామభాగో జాయాయాస్య తస్యార్ధజానేరర్ధనారీ
శ్వరస్య పితుర్జనకస్య మహాదేవస్యోదరం గాఢమాలింగ్యోత్సంగే దక్షిణాం
కే వర్తీ ఆసీనః - ఏతేన పితుః ప్రేమాస్పదత్వాద్భక్తేభ్యః శ్రేయః ప్రదాప
యితుం చ ప్రవీణ ఇతి ద్యోత్యతే- బాలగజాననోస్మానవతు రక్షతు - అత్ర
బాల ఇతి విశేషణేన గ్రహణధారణపటుత్వాదస్మత్ప్రార్థనామవిస్మృత్యా
ఖిలశ్రేయః పరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనపటు ఇతి ధ్వన్యతే- యస్య బాల
గజాననస్య కుంభయోర్గిరిసుతాయా అర్ధాంగభూతాయాః పార్వత్యాః కు
చస్య పార్శ్వభాజౌ స్తనౌ- సహాః షణ్ముఖః- త్రిభిః- ఆననాన్యబ్జానీవేత్యుప
మితసమాసః- రూపకసమాసే తూత్తరపదార్థప్రాధాన్యేన పానక్రియా
నుపయోగాత్ - త్రిభిరిత్యస్యాసాధారణధర్మత్వేనోపమితసమాసబాధ
కాభావాచ్చ- తైః స్తన్యం పిపాసతి పాతుమిచ్ఛతి - ఏతేన పార్వతీపరమే
శ్వరయోస్సరససల్లాపాదిసంతోషసమయే సతి తాదృశానందహేతుభూ
తస్య బాలగజాననస్య చుంబనాదిలాలితత్వేనానందపారవశ్యాదాశ్రిత
శాస్యార్పణోచితత్వం వ్యజ్యతే- అత్రార్ధనారీకుచప్రాంతగతయోః కుం
భయోః కుమారస్య కుచభ్రాంతిరభూదితి భ్రాంతిమదలంకారః- ఆనన

స్త్రేరిత్యుపమేతితయోస్సంసృష్టిః॥౧॥ శ్రేయాంసిబహువిఘ్నానీత్యంతరా
యబాహుళ్యభయాత్పూర్వేనఃపుణ్యేన మంగళమాచరతి శ్రేయఇత్యాదిభి
శ్చతుర్భిః॥ శారదస్యశశినఃశ్రీరివభాసురాప్రకాశమానాఆభాకాంతిర్య
స్యాస్సాతథోక్తా - సురాహారాసారస్యసుధాధారావర్షస్యనిరాసకారి
ణోమధురవ్యాహారాస్స్వదుభాషణానియస్యాస్సాతథోక్తా-హారిణీసం
తతహారానుషంగా-ముక్తాభూషణస్యనాసాగ్రవర్తినఃస్థూలమౌక్తికస్య
పోషణఃపుష్టిప్రదోయఃస్మితలవోమందహాసలేశస్తస్య శ్రియా సాధ్వీర
మ్యానాసాయస్యాస్సాతథోక్తా-సాధుర్వ్యాధ్యపి కేచారౌసజ్జనేచాభిధేయ
వదితివిశ్వః- నిజేనస్వకీయేనలావణ్యేన - ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తరళ
త్వమివాంతరా।ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్యమిహోచ్యతఇత్యుక్త
లక్షణలక్షితకాంతి విశేషేణ- రంభాంరతించనిర్జితవతీ స్వసౌందర్యాతిశ
యాధఃకృతరంభారతిరిత్యర్థః-భారతీశారదాఅధునామేమహ్యంశ్రేయః

మూ। శ్రేయోమేవిదధాతు శారదశశిశ్రీభాసురాభాసురా
హారాసారనిరాసకారిమధురవ్యాహారిణీహారిణీ। ముక్తాభూ
షణపోషణస్మితలవశ్రీసాధునాసాధునాలావణ్యేననిజేననిర్జిత
వతీరంభారతీభారతీ॥౨॥ నమస్తమఃకర్దమదుర్దమాంబుధిప్రణ
ష్టచేష్టాఖిలజంతుసంతతిం।ప్రసార్యమాణైఃపటుదీర్ఘరశ్మిభిర్జ

కళ్యాణంవిదధాతుపితనోతు - అత్రవృత్త్యనుప్రాసయమకయోస్సం
సృష్టిః- ఏకద్విత్రాద్యవర్ణానాంపునరుక్తిచ్ఛేకవృత్తి। సంఖ్యానియమంము
ల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసఈరితఇతి-అర్థేసత్యర్థభిన్నానాంశబ్దానాంసా
పునశ్శ్రుతిః। యమకంపాదతద్భాగవృత్తితద్వాత్యనేకతామితి చలక్షణా
త్॥ ౨॥ నమఇతి॥ తమోంధకారంఏవకర్దమదుర్దమాంబుధిర్గంభీరమరవ
గాహోబ్ధిస్తస్మిన్ప్రణష్టాశ్చేష్టాయస్యాస్సాతాదృశ్యఖిలజంతుసంతతిర్య
స్యాంసాతథోక్తా తాం-పంకమగ్నవన్నిశాయాంనిఖిలప్రాణినోపి నిర్వ్య
యానిశ్చేష్టాభవంతీతిభావః- జగత్త్రయీయాంపటుభిర్దీర్ఘైశ్చరశ్మిభిఃకిరణైరే
వపాటవదైర్ఘ్యవిశిష్టరజ్జుభిః- అభీషుప్రగ్రహౌరశ్మీఇత్యమరః-ఉద్ధృతే
అత్యధఃపంకమగ్నానాంసముద్ధరణం దృఢతరైర్దీర్ఘైశ్చ ప్రగ్రహైరేవక
ర్తవ్యమితిభావః,అత్రతమసివిశిష్టాంబుధిత్వారోపస్యకింశుకాదృశప్ర

గ్రహాత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమలంకా
రః॥ ౩॥ నిత్యమితి॥ రసోనురాగఏవరసోఽత్రవస్తేనార్ద్రీంయద్ధృదయంతదేవేం
ధనంతేనసంప్రయుక్తస్సంగతస్సచాసౌదాక్షాయణీవిరహస్సతీవియోగ
స్సఏవదారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదావిషేవీర్యేగుణేరాగేద్రవేర
సఇత్యమరః- ఉద్భూతాంస్ఫుటాంధూమకలికాంధూమాంకురం- అత్ర
క్ష్వేళచ్ఛలేనేతిచ్ఛలశబ్దేనక్ష్వేళత్వమపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారో
పాదపహ్నవభేదః-రసార్ద్రేత్యాదౌరూపకమితితయోరంగాంగిభావేనసం
కరః ॥ ౪॥ లక్ష్మీమితి॥ వక్షసిలక్ష్మీంబిభ్రత్ -ఎతదగ్రే విశేషణత్రితయే
ప్యన్వేతి- తారేస్వచ్ఛేహారవలయే-ముక్తాశుద్ధౌచతారస్స్యాదిత్యమరః-
తస్యాఃలక్ష్మ్యాఃప్రియంసోదరంప్రేమాస్పదసోదరభూతంశుభ్రమణిం
కౌస్తుభరత్నం-తస్యాఇత్యస్యాగ్రేవిశేషణత్రయేపియోజ్యం- నయనేవా

> గత్రియీంముద్ధరతేవివస్వతే. ౩॥ నిత్యంరసార్ద్రీహృదయేంధన
> సంప్రయుక్తదాక్షాయణీవిరహదారుణపావకస్య। ఉద్భూత
> ధూమ్రకలికా-ఘుపకలంక్ష్వేళచ్ఛలేనమహతేమహసె
> నమోస్తు॥ ౪. లక్ష్మీంవక్షసితారహారవలయేతస్యాఃప్రియంసోద
> రంబిభ్రచ్ఛుభ్రమణింపరంచనయనేనాభౌచభద్రాసనం। ఊ
> రుభ్రూగళనాభిరోమలతికామిత్రాణిపంచాయుధాన్యాశ్లిష్య
> న్కరపంకజైరవతునఃకశ్చిన్మహాకాముకః॥ ౫॥ అనంతమత్యంత

మనేత్రేపరమన్యంసోదరంచంద్రంచ-నాభౌభద్రాసనంసింహాసన భూ
తంపద్మంచ- తస్యాఃపద్మాలయత్వాత్తస్యపద్మనాభత్వాచ్చేతిభావః-ఊ
రుభ్రూగళనాభిరోమలతికానాంమిత్రాణితత్సదృశానీత్యర్థః- పంచాయు
ధాని గదాశార్ఙ్గపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యాని కరపంకజైరాశ్లిష్య
న్నాలింగన్శార్ఙ్గమంసేనేతిబోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకః అ
ర్థాత్పురుషోత్తమః నోస్మానవతురక్షతు- వక్షసిలక్ష్మీధారణాత్కాము
కత్వం-హారాదిషుతత్సోదరాదిధారణాత్కారేషుతదవయవోపమానాయు
ధాకలనాచ్చమహాకాముకత్వమిత్యాకూతం- అత్రపదార్థానాంవిశేషణగ
త్యామహాకాముకత్వంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ
లఙ్కారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలిఙ్గముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥ ౫

ఏవంబహుధామంగళమాధాయస్వాభిజాత్యప్రఖ్యాపనాయాన్వయ
పరంపరామాఖ్యాతి॥అనంతమితి॥అనంతంత్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అత్యం
తవిశుద్ధవిగ్రహం చిన్మయత్వాన్నిష్కళంకస్వరూపం చిదానందమయం
జ్ఞానానందమయం- నిర్గతా ఆమయారోగాయస్మాత్తత్ - అశేషవేదాం
తైర్వ్యచింత్యంవైభవంమహిమాతిశయోయస్యతత్తథోక్తం- అతఏవప్ర
శస్తంస్వతఃస్వేనైవ ప్రవిభాస్వరంప్రకాశమానంమహఃఅస్తి-అత్రవృ
త్త్యనుప్రాసః-బత్తుణంతూక్తం॥౬॥తదితి॥అవ్యయమనంతంఅనాదిచ
తత్పూర్వోక్తంజ్యోతిస్తేజః-రజస్సత్వతమోగుణాఢ్యయాఅవిద్యయాఅ
జామిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితయామూలప్రకృత్యావృతమావృతం సత్
ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతీనాంచప్రపంచస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగ
తశ్చరూపాణిముహుఃపునఃపునః ప్రపద్యతేప్రాప్నోతి - తద్బ్రహ్మాత్మక,

> విశుద్ధవిగ్రహంమహశ్చిదానన్దమయంనిరామయం। అశేషవే
> దాంతవిచింత్యవైభవంప్రశస్తమస్తిప్రవిభాస్వరంస్వతః॥
> ౬॥తదవ్యయంజ్యోతిరనాద్యవిద్యయావృతంరజస్సత్వతమో
> గుణాఢ్యయా। ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతిప్రపంచరూపాణి
> ముహుఃప్రపద్యతే॥౭॥ తదేకదాత్మన్యఖిలంచరాచరంనిధా
> యనారాయణనామకంమహః। ఫణీంద్రపర్యంకతలేపయోని
> ధౌచిరాయరేమేనిజయోగనిద్రయా॥౮॥ తతోస్యనాభీసరస

మేవతేజోగుణత్రయ విశిష్టప్రకృతిప్రసక్తిప్రభావా దనేకకృత్వస్త్రి
మూర్త్యాత్మనాజగద్రూపేణచాకారితంభవతీత్యర్థః॥౭॥తదితి॥ఏకదాఏక
స్మిన్కాలే నారాయణనామకంతత్పూర్వోక్తంమహఃఅఖిలంచరాచరంని
ఖిలాన్లోకాన్- చరాచరంస్యాజ్జగదితివిశ్వః - ఆత్మనిస్వోదరేనిధాయనిజ
యాయోగనిద్రయాచిరాయచిరకాలపర్యంతంరేమేవిజహార - నిఖిలజం
తుజాలస్యాత్మోదరవినివేశితత్వేనతత్పాలనప్రయాసప్రసక్త్యభావాన్ని
శ్చింతోచ్యుతోనిద్రాతిస్మేతిభావః-అత్రప్రస్తుతవస్తుసారూప్యాత్సమస్త
వస్తుజాతంనిర్భయంనిక్షిప్యనిజకాంతయాసహనిద్రితస్యగృహిణోవృ
త్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥౮॥తతఇతి॥నాభ్యేవసరస్తస్మాత్
యస్యసరోరుహాస్య సమస్తంనిఖిలమంబరంవ్యోమఇందిందిరశాబస్య

చంచరీకశిశోః పరిభ్రమం విలాసం వితన్వతః సత్ - వ్యవధీయత విలీన ఇవాభూత్ -
అత్ర అతిమహతోపి చంచరీకశిశుపదశాబకస్యాశయాంఽల్పస్యాకాశస్యాధే
యత్వాత్ ఖనేనాధారభూతస్యారవిందస్యాధిక్యప్రతీతేరధికప్రభేదోర్థా
లంకారః - పృథ్వ్యాధేయాద్యదాధారాధిక్యం తదపి కీర్తితమితి లక్షణాత్ -
ఇందిందిరశాబవిభ్రమం వితన్వదిత్యత్ర నిదర్శనేతి తయోస్సంసృష్టిః ॥౯॥ త
త ఇతి ॥ తతోనంతరం - తతః తస్మాత్ తామరసాదరవిందాత్ - జగదీశస్య నారా
యణస్య శాసనాత్ - జగల్లోకాంత్సిసృక్షుః స్రష్టుమిచ్ఛుస్సన్ ఆమనాగపి
త్ సమాధిసంపన్నం ధ్యానాయత్తం మనో యస్య స తథోక్తః అభూత్ - అ
త్ర తతస్తత ఇతి మనామనాగితి చ వ్యంజనద్వయావృత్త్యా ఛేకానుప్రా
సః । ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్యుగ్మయోర్యా నిరంతరా ।

స్సరోరుహాం సముత్థాయా యస్య సమస్తమంబరం। వితన్వదిం
దిందిరశాబవిభ్రమం దళాంతరాళేషు చిరం వ్యలీయత ॥౯॥ త
తస్తతస్తామరసాత్సముద్గతశ్చతుర్ముఖస్త్రజసేవ రాజసః ।
జగత్సిసృక్షుర్జగదీశశాసనాత్సమాధిసంపన్నమనామనాగ
భూత్ ॥౧౦॥ తస్మాత్సమాధిసచివాన్మనసస్తదీయాత్పుత్రా
మరీచిపులహప్రముఖాః ప్రభూతాః। యత్పుత్రపౌత్రతదపత్య
పరంపరాభిరాపూరితోభవదజాండకటాహగర్భః ॥౧౧॥ తే
ష్వంగిరోమునివరాదుదయం ప్రపేదే భాస్వానివోదయగిరే

ఆవృత్తిశ్శ్రూయతే సోయం ఛేకానుప్రాస ఈరిత ఇతి లక్షణాత్ - అన్య
త్ర వృత్త్యనుప్రాసః ॥౧౦॥ తస్మాదితి ॥ సమాధిసచివాద్ధ్యానయుక్తాత్ -
యేషాం మరీచిప్రభృతీనాం పుత్రాః పౌత్రాస్తదపత్యాని ప్రపౌత్రాశ్చ
తేషాం పరంపరాభిస్సంతానసంతతిభిః - అజాండకటాహగర్భః బ్రహ్మాండ
భాండోదరం - మరీచిమత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యం పులహం క్రతుం। వసిష్ఠం చ
మహాతేజాస్సోఽసృజత్సప్తమానసానితి స్మరణాత్ ॥౧౧॥ తేష్వితి ॥ తేషు స
ప్తర్షిషు అంగిరోమునివరాదంగిరోభిధానమునిశ్రేష్ఠాత్ - దోషాణాం పా
పానామనుషంగేణ రహితః - అన్యత్ర దోషాణాం రాత్రీణాం - దోషస్సాన్య
గ్రామణీపాపేదోషారాత్రౌ భుజేపి చేతి విశ్వః - భోగానామైహికసుఖా
నాం మార్గే అనుభవే భ్రాంత ఆసక్తో న భవతీతి తథోక్తః - అన్యత్ర నభోగచ్ఛ

తి ప్రాప్నోతి నభోగస్సచాసౌ మార్గశ్చ తస్మిన్ ఖేచరమార్గేవా భ్రాంతో
భ్రమణశీల - నిరాకృతం తమోఽజ్ఞానం యేన స తథోక్తః-అన్యత్ర గాఢత
ధ్వాంతః-శుచిభిశ్శుద్ధైర్యోగైర్యమనియమాదిభిః ప్రకాశమానః అన్య
త్ర శుచేర్గ్రీష్మస్య యోగే దీప్తతీక్ష్ణః- శుచిశ్శుద్ధేనుపహతే శృంగారాషా
ఢయోరపి। గ్రీష్మే హుతవహేపి స్యాదితి విశ్వః-హరితో హరితాఖ్యో మునీం
ద్రః-ఉదయగిరేర్భాస్వానివ-ఉదయమావిర్భావం ప్రపేదే - అత్ర శ్లేషభి
త్తికాభేదాధ్యవసాయేన సాధారణధర్మప్రతిపాదనాదుపమా - సాతభేదే
నోపమా ప్రతిభోత్థాపితశ్శ్లేషః ॥ ౧-౨॥ గోత్ర ఇతి॥ కించేతి చార్థః-తస్య హ
రితస్య గోత్రే-అభిజాతవంశస్స్వంశః-అభిజాతః స్మృతో న్యాయ్యే కులీన
ప్రాప్తరూపయోరితి విశ్వః-సమభూత్ సంజజ్ఞే-తత్ర వారాణశీవంశే - త

హారితో మునీంద్రః। దోషానుషంగరహితశ్చ నభోగమార్గభ్రాం
తో నిరాకృతతమాశ్శుచియోగదీప్తః ౧-౨॥ గోత్రే చ తస్య స
మభూదభిజాతవంశో వారాణశీత్యుపపదేన భువి ప్రసిద్ధః । త
త్రాభవన్నవరాస్త్రిపురారిసోమయజ్వాదయశ్శుభతప
శ్శ్రుతశీలవృత్తాః॥ ౧౩॥ దేవాన్హవిర్భిరతిథీనశనైశ్చ శిష్యాన్వి
ద్యోపదేశవిధయా పరితోషయన్తః । వారాణశీవిహితనిత్యని
వాసదీప్తైర్యైః పండితైర్భరతఖండమమండి పుణ్యైః॥ సర్వ
జ్ఞతశ్శమితకామరుషో గిరీశాచ్ఛ్రీపార్వతీప్రియతమాత్త్రిపు

రోధర్మః-శ్రుతం శాస్త్రం-శీలం స్వభావః-వృత్తం చరిత్రం చ తాని శుభాని
తపః ప్రభృతీని యేషాం తే తథోక్తాః - తపశ్చాంద్రాయణాదౌ స్యాద్ధర్మే
లోకాంతరేపి చేతి విశ్వః- త్రిపురారిసోమయజ్వాదయస్త్రిపురారిసోమ
యాజిప్రభృతయః॥ ౧౩॥ దేవానితి॥ నిగదవ్యాఖ్యాతోయం శ్లోకః॥ ౧౪॥
సర్వజ్ఞత ఇతి॥ సర్వజ్ఞతస్సర్వజ్ఞాత్ - ఉభయత్ర సమమేతత్ - శమితే
కామరుషౌ కామక్రోధౌ యేన తస్మాత్ -అన్యత్ర శమితః కామో యయా సా
తాదృశీ రుడ్యస్య తస్మాత్ -గిరివాదివిషయే ఈశాత్ స్వముఖ్యాత్ అన్యత్ర గి
రేః కైలాసస్యేశాదధిపతేః-శ్రీయుక్తాయాః పార్వత్యాః పార్వతీసంజ్ఞి
కాయా వనితాయాః ప్రియతమాత్ -అన్యత్ర శ్రీపార్వత్యాః ప్రియతమా
త్ -త్రిపురారినామ్నః -ఉభయత్ర సమమేతత్ -తస్మాత్ [illegible]

న్యత్ర ప్రసిద్ధాత్-బుధాత్పండితాత్ - అన్యత్ర దేవాత్-బహుభిస్సుఖైః
ప్రకారైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్యసతథోక్తః-అన్యత్ర బహుభిః షడ్భిర్ము
ఖైర్వదనైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్యసతథోక్తః - ముఖంనిస్సరణేవక్త్రే
ప్రారంభోపాయయోరపీతివిశ్వః-ధర్మాహ్వయోర్ధర్మాఖ్యః అన్యత్ర ధ
ర్మేధనుష్యాహ్వయోర్నామయస్యసతథోక్తః - ధనుర్విద్యావిశ్రుత ఇత్య
ర్థః-ధర్మోస్త్రీపుణ్యౌసౌమ్యస్వభావయోః । చాపన్యాయాధ్వరాహింసా
యజ్ఞాచారయమేషునేతిరత్నమాలా- మహితఃపూజితః- సమమేతత్-
కుమారఃపుత్రః అన్యత్ర గుహః-సముదభూత్సముత్పన్నోఽభూత్ । అత్రవి
శేష్యపదయోరపిశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలధ్వనిరితిప్రాంచః। ఉభయశ్లే
షేణోపమాలంకారధ్వనిరిత్యన్యే ॥ ౧౫ ॥ ....
నాగాంబికామితి ॥ యోధర్మసుధీః-గృహైర్భార్యయాయఅత్రసుస్త

> రారినామ్నః । తస్మాద్బుధాద్బహుముఖోద్గతవాగ్విభూతిర్ధ
> ర్మాహ్వయస్సముదభూన్మహితఃకుమారః॥ ౧౫ ॥ నాగాం
> బికాంశుభగుణాంప్రతిగృహ్యకన్యామేకాంగృహాశ్రమనివా
> సకృతేచిరంయః।అన్యప్రతిగ్రహభయోనిగమాగమానాంస
> త్సంప్రదాయమకరోదవనావఖండం॥ ౧౬॥ శంభోర్యదీయ
> శతరుద్రకృతాభిషేకతోయైర్గలాటగళతాపహరైః కపర్దే ।

స్మిన్నివాసకృతేనివాసాయగృహస్థాశ్రమధర్మాంశ్చరితుమిత్యర్థః-దా
రేష్వపిగృహాఇత్యమరః- ఏకాంకన్యాంప్రతిగృహ్యఅత్రైకత్వమితర ప్రతి
గ్రహవ్యవచ్ఛేదార్థం అన్యేభ్యః ప్రతిగ్రహేభ్యోభయంయస్య సతథోక్త
స్సన్ - నిగమాగమానాంవేదశాస్త్రాణాం-ఆగమశ్శాస్త్రఆయతావితివి
శ్వః-అఖండమవిచ్ఛిన్నం సత్సంప్రదాయంచిరమకరోత్ - చిరంవేదశా
స్త్రాధ్యాపకోభూదిత్యర్థః ॥౧౬॥శంభోరితి॥లలాటగళయోర్యస్తాపః కృపీ
టజన్యకాలకూటధారణజన్యస్తం హరంతీతి తథోక్తైఃశంభోఃకపర్దేజటా
జూటే-కపర్దోస్యజటాజూటఇత్యమరః-గంగాత్మనాపరిణతైః గంగాత్వం
ప్రాప్తైః- యదీయస్యధర్మసూరిసంబంధినః శతరుద్రేణనమస్తేరుద్ర
మన్యవఇత్యాదిరుద్రానువాకేనకృతస్యాభిషేకస్యసంబంధిభిస్తోయైరవ
సి జటావళయవిమలతాశ్శశినాచంద్రకాంత్యాపుష్పశోభాందధిరేసధతి

స్య-చంద్రికావ్యాప్తాజటాలతాఃపుష్పితాఇవభాంతిస్మేతిభావః- అత్రా
స్యపాదత్రయేతిశయోక్తిః-జటావళిలతా ఇత్యత్రరూపకం-అభిషేకోదక
సంసిక్తాజటావళిలతాశ్మశిపుష్పశోభాం దధిరఇత్యత్రోత్ప్రేక్షాచేతి త
యోరుత్ప్రేక్షానుగ్రాహకత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧౭॥ యఇ
తి॥ యోధర్మసూరిః - ప్రాసాదమంత్రస్యప్రాసాదపంచాక్షరీనామక
మంత్రవిశేషస్య- సుపురశ్చరణైస్సమ్యక్కృతపురశ్చర్యాభిః ప్రహృష్టా
త్ ప్రసన్నాత్-అతఏవవరదాత్ వరంవృణీష్వేతివక్తురిత్యర్థః-మహేశా
న్మహాదేవాత్-ఆ సప్తమాత్ స్వస్యస్వతోఖిలవిద్యానిష్ణాతత్వాత్స్వపు
త్రానారభ్యసప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానాంపిచ్ఛేదశూన్యోఽ
విచ్ఛిన్నఃవిమలోసందిగ్ధశ్చయోఖిలశాస్త్రబోధస్తం- వరంవరత్వేనా

> గంగాత్మనాపరిణతైర్దధిరేఽవసిక్తానూనంజటావళిలతాశ్మశిపు
> ష్పశోభాం॥ ౧౭॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రహృష్టా
> త్ప్రాసాదమంత్రసుపురశ్చరణైర్మహేశాత్ । ఆసప్తమా
> ద్వరమగాన్నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యవిమలాఖిలశాస్త్ర
> బోధం॥ ౧౮ ॥ విధివదనుష్ఠితకర్మాధర్మాఖ్యసుధీస్ససం
> స్ఫురద్ధర్మా। జనయాంబభూవతనయానారాయణపర్వతే
> శరామాఖ్యాన్॥ ౧౯॥ పదక్రమజటాక్షురక్రమపదక్రమారో
> హణావరోహవిషమక్రమాక్రమముఖావధానాధ్వని । పరిక్ర
> మణచక్రవర్త్యభిధయాప్తదిగ్రుధయాచచారబహుశఃక్షితౌ

గాత్ప్రిప॥౧౮॥విధివదితి॥ అనుష్ఠితాన్యాచరితానికర్మాణియజనాదీని
యేనసతథోక్తః- సుసంస్ఫురంతోధర్మాః పుణ్యాన్యాచారావాయస్య
సతథోక్తః॥ ౧౯॥ పదేతి॥ నారాయణోనారాయణావధానీ పదక్రమజ
టాశ్చాక్షురక్రమపదక్రమాచారోహణావరోహౌచ విషమక్రమాక్ర
మాచేత్యేతేముఖఆదౌయేషాంతానితథోక్తాని-తాదృశానియాన్యవధానా
నితేషామధ్వని- అత్రారోహణాద్యవధానచతుష్టయం పదక్రమ జటా
నాంవర్ణానాంచేతియోజ్యం - పరిక్రమణేనిస్సందేహసంచారేచక్రవ
ర్తీత్యభిధయా అభిఖ్యయాఅప్తసుదియురూపయా ప్రసిద్ధయాసత్యాబ
హుశోఽనేకకృత్వః ... బ్రహ్మ... నక్షితౌచచార ... నారాయణ

ద్విజరథసంచారస్సముచితఏవేతిభావః॥౨౦॥జిత్వేతి॥ నారాయణార్యో
నారాయణావధానీ- ఉరుమరుతోమహోవాయోర్వేగఇవవేగోయస్యా
స్సతథోక్తా- తాదృశీయావేదచర్చా వేదవాదస్తద్రూపయాగోష్ఠ్యాసం
భాషణేన-చర్చాస్థాసకచింతయోః।గోష్ఠీసభాయాంసల్లాపఇతిచవిశ్వః
రామావధాని ప్రవరంరామావధానినామధేయం కంచనవైదికంమన్యా
గ్రేసరం- అతఏవసదసిజిత్వాబుధశతైరసంఖ్యైస్సంఖ్యావద్భిః-శ్లాఘ్య
మానాన్యవధానానియస్యసతథోక్తస్సన్ - గర్వేణాఖర్వాఉచ్చాః-అఖ
ర్వగర్వాఇత్యర్థః - తాదృగ్విధామేలవధానీశ్వరాస్తఏవశరభాస్మృగవి
శేషాస్తేషాంఘటాయాస్సమజస్యగండభేరుండశ్శరభసంత్రాసకశ్చి
త్పక్షివిశేషఃసఇతిచిహ్నంబిరుదంచ- ఆరోహణావరోహాద్యవధానాకల
నసంతుష్టోధర్మరాజ శ్ఛత్రచామరాందోళికాభిస్సహ విశిష్టబిరుదంవిత

> ద్విజరథేననారాయణః॥౨౦॥జిత్వారామావధానిప్రవరమురు
> మరుద్వేగవద్వేదచర్చాగోష్ఠ్యానారాయణార్యస్సదసిబుధశ
> తైశ్శ్లాఘ్యమానావధానః । సంతుష్టాద్ధర్మభూపాదలభతశిబి
> కాంచామరచ్ఛత్రపూర్వంగర్వాఖర్వావధానీశ్వరశరభఘ
> టాగండభేరుండచిహ్నం॥౨౧॥ తస్యానుజఃపర్వతనాథసూరి
> రాసీదశేషాగమపారదృశ్వా । ఐకాత్మ్యలీలాయితమాదిమా
> నాంషడ్దర్శనీజన్మకృతాంమునీనాం॥౨౨॥ ఏకంకోపిసఃదర్శనం

తారేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ తస్యేతి॥ తస్యనారాయణావధానినః-అశేషాణా
మాగమానాంశాస్త్రాణాంపారదృశ్వాపారదర్శీ - అతఏవషడ్దర్శనీజన్మ
కృతాంషట్ఛాస్త్రకారిణాం-దర్శనందర్పణస్వప్నబుద్ధిశాస్త్రాక్షిదృష్టి
ష్వితిరత్నమాలా-మునీనాంపాణిన్యాదీనామైకాత్మ్యేన ఏకాత్మతయావి
కాత్మ్యస్యవాయాలీలాతస్యాఆచరణమైకాత్మ్యలీలాయితమాసీత్ - పా
ణినిప్రభృతయఃకడపి శాస్త్రకర్తారస్సంభూయ పర్వతనాథసూరిరూపే
ణైకలీలామవాపుః- అన్యథాకథంతస్యతాదృశంనిఖిలశాస్త్రనిష్ణాతత్వ
మితిభావః- అత్రైకాత్మ్యలీలాయితమిత్యతిశయోక్త్యావ్యక్తైకాగమపా
రీణేభ్యఃపాణిన్యాదిభ్యస్తస్యాధిక్యప్రతీతిర్వ్యతిరేకోవ్యజ్యతఇత్యలం
కారేణాలంకారధ్వనిః- పాణినేర్జైమినైశ్చవ్యాసస్యకపిలస్యచ । క

ణాదస్యైతుపాదస్యదర్శనాదపి దేవహేతిస్మరణాత్ ॥ ౨౨ ॥ అశేషాగమ
పారదృశ్వత్వమేవావిష్కరోతి ॥ ఏకమితి॥ కోపికశ్చిత్ - ఏకం-న ద్వే-న
త్రీణిచ-భ్రమకరం భ్రాంతిజనకం-సమ్యగ్బుద్ధమితియావత్ - సుదర్శనం
శాస్త్రం పాణౌదధౌ - అవలోకితుం కరే చకారేత్యర్థః - వస్తుతస్తు కోప్య
నిర్వాచ్యోహరిః భ్రమకరం భ్రమిజనకం సుదర్శనం చక్రం - తథాకశ్చి
త్పుమాన్ కామస్యాభిలాషస్య విఘాతుకం సమ్యక్సంసారాభావాన్నా
శకం సుదర్శనం లలాటే దధౌ- సందిగ్ధత్వాత్సందర్శనాయ నయన సమీపే
దీధరదిత్యర్థః- అన్యత్ర కశ్చిన్మహామహిమశాలీ హరః-కామవిఘాతుకం మ
దనదాహకం సుదర్శనం నేత్రం-తథాకశ్చిత్పుమాన్ శివశోభకం కళ్యాణ
భంజకం - అపరిశీలితత్వాత్కార్యఫలవిఘాతుకమిత్యర్థః- అతఏవ పదత
లే బహూనాం కాలాదభ్యస్తమిదం ధిగిత్యపహస్తాదంఘ్రితలేనాచిక్షిపదిత్య
ర్థః- అన్యత్ర తుకశ్చిద్భృగుగోత్రోత్పన్నః శివశోభకం త్రిలోచనతాం

భ్రమకరం పాణౌ లలాటే దధౌ కశ్చిత్కామవిఘాతుకం పదత
లే కశ్చిచ్ఛివశోభకం । నిశ్శేషభ్రమభంజికాం శివకరీం కామ
ప్రదాం పర్వతాధీశార్యస్స్వమదర్శయత్ రసనయా పశ్యేశనీమ
ద్భుతం॥౨౩॥ వాగ్మిత్వద్యుతిపద్ధిషిణ్ణభజనాభీష్టార్థవిశ్రాణ
నైర్యస్మిన్విస్మయమావహత్యపి పతౌనిత్యైకతా వారి రా ।

సజనకం సుదర్శనం నేత్రం పదతలే పాదాధః ప్రదేశే దధౌ - కదాచిత్కుతూ
హలేన కాత్యాయనీసహితః కాంతారసంచారవిహారవశాదాగతో హరః
కార్యాంతరవ్యాసంగేనాత్మానమలక్షీకృత్యావస్థితం తం భస్మసాత్కరో
మీతి విస్తారితఫాలాక్షస్తతస్సకోపే సమున్నిద్రాంఘ్రితలస్థితాక్షిపావక
జ్వాలావలీఢరోదోవకాశే తస్మిన్ కాంతయా సహ కాందిశీకో భూదితి కథా
త్రానుసంధేయా। నిశ్శేషభ్రమభంజికాం తేవాసినామశేషసందేహ
హారిణీం - రసనయాస్యనాన్యదర్శయదద్భుతమితి విరోధః - శాస్త్రస్య
దృష్టమపి జిహ్వాగ్రగతస్య భూదిత్యవిరోధః - అతఏవ విరోధాభాసోలంకా
రః- ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇత్యుక్తలక్షణాత్ - శ్లేషాను
ప్రాణితో వ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ వాగ్మిత్వేతి ॥ య
స్మిన్పర్వతాధీశే వాగ్మిత్వాదిభిః పంచభిర్గుణైః విస్మయమావహతి సతి

ర్వతిసతి - అహిపతౌశేషేనిత్యావాగ్మిత్వేవిషయేసహజా ఏకతా వారి
తా-పురావాగ్మిత్వప్రస్తావే శేషఏవాగ్రగణ్యోభూత్-అద్యత్వేతస్యాపి
తాదృశత్వాత్సోయంచేతిద్వయోరపిగణనాయాంబహూనాః కాలాద్రూ
ఢనుహిపతేరేకత్వమంతరితమిత్యర్థః - ఏవమగ్రేపియోజ్యం-నిత్యేతిః
దంబెంగపరిణామేనాగ్రెవాక్యచతుష్టయేప్యన్వేతి - వారితేతిపదమప్యే
వంవాక్యద్వయేపి- సనకాదిషుసనకసనందనసనత్కుమార సనత్సుజాతే
షు అత్రవాగ్మిత్వాదీనామహిపతిప్రభృతిభిస్సహక్రమేణసంబంధాద్య
థాసంఖ్యాలంకారః- తేషుప్రత్యేకమేకైకగుణశాలిత్వమస్యతునిఖిలగ
ణాశ్రయత్వమితివ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥౨౪॥ యేనేతి॥యేః
పర్వతాధీశేనపాణినేర్మతంతత్ప్రణీతంశాస్త్రమిత్యర్థః - స్వైరంయథే
చ్ఛమభాణివ్యక్తంభణితం - స్వభ్యస్తమితియావత్ -యేనేతిసర్వత్రా

ద్విత్వంపుష్పవతోఃకృశానుషుగతంత్రిత్వంచతుష్ట్వంచిరా
మత్స్వన్నంసనకాదిషుప్రశమితంపంచత్వమింద్రద్రుషు॥౨౪॥
యేనస్వైరమభాణిపాణినిమతం ప్రాగ్ణాదికాణాదవాగ్గుం
భేస్పష్టమఘట్టిభట్టగురువాగుట్టీకితేకుట్టిమే।నిశ్శంకంనిరటంకి
శంకరమతంచాత్రేయాదిచాతుర్యాంఘ్రివా ధ్వన్యధ్వన్యదలాస్య
ఖండినిఖిలాపాషండషండాటవీ॥౨౫॥యోవాదేనజనార్దనా

ప్రాన్వేతి-కాణాదః కణాదసంబంధీయోవాగ్గుంభస్తస్మిన్- ప్రాగ్ణాదిప్ర
ణదితం - కణాదప్రణీతంశాస్త్రం సమ్యగధీతమిత్యర్థః - భట్టస్యాచ
ర్యాణాం గురూణాంప్రభాకరస్యచ వాగ్భిరుట్టీకితేనిర్మితే కుట్టిమేనిః
ర్థపక్షౌభాట్టప్రాభాకరయోరిత్యర్థః - స్పష్టంయథాతథా-అఘట్టిఘట్టి
తం-తయోరపిపరిశ్రమఃకృతఇత్యర్థః- శంకరమతమద్వైతభాష్యంనిశ్శం
కంనిస్సంశయంయథాతథానిరటంకిఅభేదినిర్మథితమితియావత్ - అత్రే
ఘ్రిర్గ్రాతమస్యవాగ్విద్యాచలత్రేయాదిచూర్ణితాపరిశీలితేతియావత్-ధ్వ
నామధ్వనిమార్గేడదలాసీడదపత్తి- అలంకారశాస్త్రమాకలితమిత్యర్థః
పాషండాఏవషండాటవీశూన్యారణ్యంఖండిఖండితాపాషండవాదాః
రిహృతాఇత్యర్థః- అత్రవృత్త్యనుప్రాసః॥ ౨౫॥ యఇతి॥ యఃపర్వ
తేశ్వరసుధీః- వాదికేసరీతిపదంబిరుదంస్వయమవిందత-అత్యూర్జితా

వతిరమ్యాత్ - ఆర్జితాత్స్వసామర్థ్యసంపాదితాత్ మాయావాదినా
మద్వైతినాంభయంకర ఇత్యాఖ్యాయస్య తస్మాద్బిరుదాద్వైష్ణవం రా
మానుజమతానువర్తినంపిద్వాంసంప్రఖ్యాపయన్ప్రఖ్యాతింనయంత్సన్-కీ
ర్తిముదంచయతిస్మఅభజత॥ ౨౬॥ ఆటోపేతి ॥ ఆటోపేనోత్సాహేనో
ద్భటముత్కటంనాట్యంయస్యసతథోక్తఃసచాసౌధూర్జటిస్తస్యజటాకో
టీరంజటాజూటస్తస్యకోటీష్వగ్రభాగేషునటంత్యాగంగాయాయేతుంగ
తరంగాః కల్లోలాస్తేషాంరింగణభరేణచలనాతిశయేనప్రస్పర్ధితత్సదృ
శమిత్యర్థః- తాదృశంవాగ్వైభవంవాగ్రచనాయస్యసతథోక్తః- స్వ
స్యప్రతిభాబుద్ధివిశేషఏవదృషచ్ఛాణోపలస్తస్యాంనికషణేనఘర్షణేనప్రో

ద్దీప్తాయుధంమధ్యేవిపశ్చిత్సభంజిత్వావిందతవాదికేసరిపదం
ప్రౌఢంతదీయంస్వయం। మాయావాదిభయంకరాఖ్యబిరు
దాదత్యూర్జితాదార్జితా త్యాంచోదంచయతి స్మకీర్తిమతు
లాంప్రఖ్యాపయన్వైష్ణవం॥౨౬॥ఆటోపోద్భటనాట్యధూర్జ
టిజటాకోటీరకోటీనటద్గంగాతుంగతరంగరింగణభరప్రస్పర్ధి
వాగ్వైభవః।సోయంస్వప్రతిభాదృషన్నికషణప్రోద్దీప్తషడ్ద
ర్శనీరత్నస్రజ్మయకంధరోయదనుజోరామాహ్వయః పండితః॥
౨౭ ॥ తస్మాత్పర్వతనాథసూరిజలధేశ్శ్రియల్లమాంబావియ
ద్గంగాసంగజుషోలసద్గుణమణేర్లబ్ధోదయశ్చంద్రవత్ । సో
హంధర్మసుధీర్గవాంవిలసితైఃకర్తుంరసాలంక్రియాసంస్ఫూ
ర్తింసముదంచయేయమధునాసాహిత్యరత్నాకరం॥అత్రకవి

దీప్తాయాషడ్దర్శనీసైవరత్నస్రక్ రత్నమాలా తన్మయీకంధరాయస్యస
తథోక్తః-సప్రసిద్ధఃఅయంరామాహ్వయఃపండితఃయస్యపర్వతాధీశస్యా
నుజః-అతోత్రపమావృత్త్యనుప్రాసపరంపరితరూపకాణాం సంసృష్టిః ॥
౨౭॥ ఏవమన్వయపరంపరాంతత్తత్పౌరుషప్రకటనపూర్వక మభిధాయ
సంప్రతి స్వాభిధానంసానుబంధసూచనేననిబంధనాభిధానేనసమ మా
ఖ్యాతి॥తస్మాదితి॥ఏతచ్ఛ్లోకమారభ్యావ్యాకర్తృభయాన్మందమనీషాను
జిఘృక్షయాత్రత్రకవిరేవవ్యాకరోతి ॥ లసంతోగుణాదాతృత్వాది
ర్యథమాణదయఏవమణయోయస్యతస్మాత్- చంద్రవచ్చంద్రఇవ-శిష్టం

స్వయమేవస్పష్టీకృతం॥ అత్రేతి॥తద్వాచకవదుపాదానాత్-ఉపమా
వాచకవత్ప్రత్యయోపాదానాత్- వత్తుల్యే-తుల్యేసాదృశ్యేఽర్థేవత్ప్రత్య
యోభవతీతిసారస్వతప్రతిపాదితప్రక్రియయాఽస్యాపి వత్ ప్రత్యయ
స్యసాక్షాత్సాదృశ్యవాచకత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం - ఏతేనశ్రౌతీతిచింత్యమా

పక్షేగవాంవిలసితైర్వచసాంవిలాసైః- రసాలంక్రియాసం
స్ఫూర్తిం- రసావక్ష్యమాణాశ్శృంగారాదయఃఅలంక్రియా
ఉపమాదయః-ఇదంగుణాదీనాముపలక్షణం-తాసాంసంస్ఫూ
ర్తింనిరూపణంకర్తుంసాహిత్యరత్నాకరంనామాలంకారగ్రం
థంసముదంచయేయంనిర్మాస్యామీత్యర్థోవగంతవ్యః- చంద్ర
పక్షేగావఃకిరణాః - రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసాభూ
మిః-తస్యాఅలంక్రియాయా రత్నాకరాత్మికాయా మేఖలా
యాస్సంస్ఫూర్తింశోభాం- సముదంచనంవర్ధనం- రత్నాకర
స్యమహీమెఖలాత్వంభూతధాత్ర్యబ్ధిమెఖలేతినైఘంటికవచ
నాదవగంతవ్యం। అత్రచంద్రవదహమపిగోవిలాసైరసాలం
కారసంస్ఫురణాయ రత్నాకరముదంచయేయమిత్యుపమా ।
సాచచంద్రవదితి తద్వాచకవదుపాదానాచ్ఛ్రౌతీ - పర్వత
నాథసూరిజలదైఃయల్లమాంబావియద్గంగాలసద్గుణమణేరిత్య
త్రత్రయోరూపకాలంకారాః - గవాంరసాలంక్రియాసం
స్ఫూర్తిమిత్యత్రత్రయశ్శ్లేషాలంకారాః । కిరణభూమిభూష
ణానాం వచనశృంగారాద్యుపమాదిభ్యోఽర్థభేదేపి శ్లేషశబ్దబలే
నాభేదాధ్యవసాయాద్భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిశ్చ - స
ర్వైరేతైరుపమానుప్రాణితేతితస్యాస్తైషాం చాంగాంగిభా
వేనసంకరః।ఇతరేషాంతుసంసృష్టిః । లక్షణానితూపరిష్టాద్వ
క్ష్యంతేఽలంకారతరంగే॥౧౮॥వాక్యం॥ఏవంతావత్ప్రారిప్సి

ర్థితియుక్తమితికవిహృదయాపరిజ్ఞాననిదానంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమ
స్తం- ఇతరేషాముపమావ్యతిరిక్తానాంరూపకాదీనాంతుసంసృష్టిః -
స్ఫురనైరపేక్ష్యేణతిలతండులవత్సమావేశాత్॥ ౧౮॥ ఏవంతావదితి
షాచారేణానుమితాప సమాప్తికామోమంగళమాచరేతేతిస్మృత్యా

౨తా ప్రకటితా చ యా శ్రుతిస్తత్సిద్ధతయా ప్రమాణవతీం - మంగళం శ్రు
సిద్ధం శిష్టాచరితత్వాత్ ఇత్యనుమానేన మంగళాచరణం శ్రుతిరేవ ప్ర
మాణం- స్మృతీనాం శ్రుతిమూలత్వస్య స్మృత్యధికరణోక్తత్వాచ్ఛ్రుతేః
స్మృత్యనుమితత్వం సిద్ధమేవేతి భావః- గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం - ఆ
శీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి స్మరణాన్మంగళాచరణస్య
గ్రంథారంభాంగత్వమితిబోధ్యం- బహిః ప్రాక్తనే జన్మనీత్యర్థః- కృతా
మనుష్ఠితామపి-ఏతాదృశగ్రంథకరణసామర్థ్యాదేవ పూర్వజన్మాకలితా
ఖండమంగళస్యానుమితత్వాదిత్యాకూతం- తర్హి కిమర్థమద్య క్రియత ఇ
త్యత్రాహ-శిష్యశిక్షార్థమితి-శిష్యాణామప్యేవం సంప్రదాయావిచ్ఛేదేన మం

తద్గ్రంథపరిసమాప్తిపరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనపటుతయా
ప్రయోజనవతీం శిష్టాచారానుమితస్మృత్యనుమితశ్రుతిసిద్ధతయా
ప్రమాణవతీం గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం పౌనఃపున్యేన బహి
రపి కృతాం దేవతానుగ్రహాశంసనప్రణామరూపాం మంగళా
చర్యాం శిష్యశిక్షార్థమాదిమేషు పంచసు శ్లోకేషు నిబధ్నాత్యస్మిన్
శ్లోకే ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగభూతం విషయాద్యనుబంధచ
తుష్టయమసూసుచత్। తత్ర రసాలంకారాదిర్విషయః- తద
వబోధః ప్రయోజనం- తత్కామోఽధికారీ-సంబంధశ్చ యథా
సంభవమున్నేయః ॥ ౧॥ ఇదానీం స్వగ్రంథే ప్రేక్షావతాం
ప్రరోచనాముత్పాదయితుమాహ ॥ విరించివనితాకరాంచిత

గళమాచరంత్వితి బోధార్థమిత్యర్థః- ప్రేక్షావతాం బుద్ధిమతాం ప్రవృత్తే
రంగభూతం సాధనభూతం-ప్రేక్షోపలబ్ధిశ్చిత్సంవిత్ప్రతిపజ్జ్ఞప్తిచేతనా ఇ
త్యమరః- విషయాద్యనుబంధచతుష్టయం విషయప్రయోజనాధికారిసం
బంధానిత్యర్థః-సంబంధశ్చేతి-తదన్వయనప్రకారస్తు. గ్రంథవిషయయోః
ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధః- గ్రంథప్రయోజనయోస్సాధ్య
సాధకభావః-గ్రంథాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-విషయప్రయోజన
యోర్విషయవిషయిభావః- విషయాధికారిణోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావః-
ప్రయోజనాధికారిణోః కామ్యకాముకభావశ్చేతి॥౧॥ ఇదానీమితి॥ ప్రరో
చనామభిరుచిం॥ విరించీతి॥ స్వయం వ్యాకరోతి-వనసమేతి ॥ కంచిత్ప్రికా

రంగతస్యప్రకారాంతరప్రాప్తిరిత్థంభావః - సావమందర క్షోభాదితి మంతవ్యం-సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం-స్వవాచామితిశేషః ॥ ౨౯ ॥ ర సేతి॥ కావ్యాన్యవ్యాఖ్యాతానీవ-తైః-అత్రకావ్యపదంనాటకాదీనాముపలక్షణం॥ అత్రేతి॥ సరసానిచతానిహృదయానిచేతివిశేషణసమాసః - శు

విపంచికాసంచరత్స్వరప్రసరమాధురీరసరమాధురీణాగిరః।
జయంతిమమ మందరక్షుభిత సింధుబంధుభ్రమీ నిరర్గళవి
నిర్గళత్బహుళభంగభంగీభృతః ॥ రసరమారససమృద్ధిః।సిం
ధుబంధుస్సముద్రః।భ్రమ్యాభ్రమణేన-ఇత్థంభావేతృతీయా-
భంగాస్తరంగాః। భంగీఅవస్థావిశేషః। అత్రవిపంచీస్వరధ
ర్మస్యమాధుర్యస్యతరంగధర్మస్య భంగ్యాశ్చవచనేష్వసం
భవాత్సాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిః ప్రకృత ధర్మసంబం
ధాసంభవమూలానిదర్శనావాంతర భేదావర్థాలంకారౌవృ
త్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారాః-తేషాంసర్వేషాంసంసృష్టిః-
సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం॥౨౯॥రసజ్ఞానామేవాత్రప్రవృ
త్తిస్స్వరసికీ నసర్వేషామిత్యాహ॥ రసప్రసరనిర్భరాః క
విగిరాంప్రసారాః పరంముదంవిదధతేహృదిప్రమదిమభాజికా
వ్యామృతైః। సుధాకరకరాంకురవ్యతికరేణచంద్రోపలాస్ర
వంతిశిశిరాశ్చిరాదపినవింధ్యవంధ్యోపలా॥ పరమితిపదస్యకే
వలార్థవాచినోహృదీత్యనేనసంబంధః-అత్రయథాసుధాకర
కరాశ్శిశిరశశిశిలాఏవద్రావయంతి నపరుషాః తథాకవిగిరో
పిసరసహృదయేష్వేవముదముదంచయంతి- నశుష్కతర్కక
ర్కశేష్వితికవిగిరాంసుధాకరకరాణాంచనిరపేక్షవాక్యద్వ
యేబింబప్రతిబింబభావేనసాధర్మ్యనిర్దేశా దృష్టాంతాలంకా
రః-సచవృత్త్యనుప్రాసేనసంసృజ్యతే॥౩౦॥ఇదానీంస్వగ్రం
థవైయర్థ్యంపరిహర్తుమాహ ॥ అలంక్రియాఃపూర్వతరైః

షోర నీరసోయస్తర్క-స్తైనతరధ్యయనేనేత్యర్థః - కర్కశేషు-హృదయే ష్వితృనువర్తతే॥ ౩౦॥ననుబహుషుప్రాచీనప్రణీతేషుప్రబంధేషు ప్ర కాశమానేషుకింనూతననిబంధననిర్మాణేనేత్యాశంక్యతేషు కతిపయగు

ణవికలత్వం దర్శయతి॥ అలంక్రియా ఇతి॥ పూర్వతరైరాచార్యదండి మ
మ్మటపాదప్రభృతిభిః-అలంక్రియా అలంకారగ్రంథాః కావ్యాదర్శకా
వ్యప్రకాశాదయః- నాయకేన న యోజితాః- అనాయకానాం హారావళీ
నామివ తాదృశీనాం పితాసామరస్యత్వాదనాదరణీయత్వమిత్యాశ
యః - తర్హి సనాయకాః ప్రతాపరుద్రీయాదిప్రబంధాః ప్రథంతే ఏవే
త్యాశంక్యాహ-కైశ్చిదితి- కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః ధనమాత్రలో
లుపైరిత్యర్థః- కైశ్చిద్విద్యానాథాదిభిస్తు-క్రోడీయసా క్షుద్రతరేణ-తర
ళీకృతకాచానాం తారహారయష్టీనామివ తాసామప్యహృద్యత్వాదగ్రా
హ్యత్వమిత్యాకూతం॥ అత్రేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాధ్యేతరసం
బంధమూలకత్వాచ్ఛుద్ధయేత్యర్థః- ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధ

ప్రణీతా న యోజితాః కాశ్చన నాయకేన। కైశ్చిత్తు కుక్షింభరి
భిర్నిబద్ధాః క్రోడీయసా కాశ్చన నాయకేన॥ అత్రాలంక్రి
యాశబ్దస్సాధ్యవసానలక్షణయా అలంకారప్రతిపాదకగ్రం
థపరః- ఐక్యప్రతిపత్తిః ప్రయోజనం. క్రోడీయసా క్షుద్రతరే
ణ। ఈయసుని స్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిలోపః పూర్వస్య గు
ణశ్చ-కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః। ఫలేగ్రహిరాత్మంభరి
శ్చేతి చ శబ్దేన నిపాతనాత్సాధుః - నాయకో రత్నం నేతా చ॥
౩౧॥ స్వాలంకారస్య తద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ దివ్యోత్తమ
నాయకేన ఘటితా సేయం మమాలంకృతిస్సత్కృతా కృతి

ఇతి-వాచ్యలక్ష్యయోరితి శేషః-ఈయసునీతి - క్షుద్ర ఈయసున్ ఇతి స్థితే
స్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిలోపః రేఫలోపః-యణ్ ఘటితశబ్దస్వరూప
లోపసంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-అత్ర తు రేఫలోప ఏవ- తతః క్షుద్ ఈయసున్
ఇతి స్థితే పూర్వగుణః-క్రోడీయానితి రూపసిద్ధిః॥ ౩౧॥ స్వగ్రంథస్య తద్వైల
క్షణ్యమాహ॥ దివ్యేనేతి ॥ దివ్యోత్తమనాయకేన చ రామాదీనాం దివ్యో
త్తమప్రకృతిత్వాత్తస్య దివ్యోత్తమనాయకత్వం అన్యత్ర దివ్యేన దేదీప్య
మానేన ఉత్తమనాయకేన ప్రశస్తతరేణ చ-సత్కృతా ప్రశస్తైస్సత్కృతా కృతీ చరి
త్రాకారా యస్య తేన అన్యత్ర సత్సూక్తమావృత్తావర్తులాచాకృతిర్యస్య తే
న-సత్పృశస్తైర్విన్యమానేన తాదృశ్యహి ... సమానే విశే ... [illegible]

యావత్క్షీరుహయోస్థాయినాతయోరాసక్తచిత్తైనైత్యర్థః - అన్యత్రత
త్ర స్థాతుంయోగ్యానైశ్వర్యైః-నిస్త్రింశేనసర్వేకేనఅన్యత్రనిర్దోషేణ- ఉదా
రేణౌదార్యయుక్తేన అన్యత్రస్థూలేన॥తదేవేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా
సాదృశ్యమూలకత్వాద్గౌణ్యేత్యర్థః - అనాయకాశ్చదుర్నాయకాశ్చఉ
త్తమనాయకసంఘటితాశ్చేతితేషు- అలంకారేష్వలంకారగ్రంథేషుహా
రేషుచ - సుదృశాంపండితానాంవనితానాంచ- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన- కే
షాంచిదనాయకత్వాత్కేషాంచిద్దుర్నాయకత్వాచ్చవైపరీత్యమితి భావః

నాపిదేహాతనయావత్క్షీరుహస్థాయినా। తత్తాదృక్షశకంఠకీర్తి
పయసోనైల్యాపహశ్రీజుషానిస్త్రింశేనమహేంద్రనీలమణినో
దారేణసంశోభతే॥ తదేవతాదృగ్యస్యతత్తాదృక్ ఉపమాశూ
న్యమిత్యర్థః। క్షీరమధ్యేక్షిప్తేన్ద్రనీలం క్షీరంచేన్ద్రనీలతాం వ్రజేత్।
ఇంద్రనీలస్సవిజ్ఞేయస్సర్వసంపత్ప్రదాయక ఇత్యుక్తలక్షణల
క్షితత్వంద్యోతయితుంతత్తాదృగిత్యాదివిశేషణం। మహేం
ద్రనీలమణిపదంసాధ్యవసానలక్షణయా రఘునాయకపరం।
అనాయక దుర్నాయకోత్తమ నాయక సంఘటితే ష్వ
లంకారేషు లోకే ఉత్తమనాయక సంఘటితాలంకార ఏవ
సుదృశామాదరాతిశయ దర్శనాత్తథాపితేష్వలంకారే ష్వా
యానాదరో భవేత్ వైయర్థ్యశంకాతు ప్రత్యుత ప్రాచీనే
ష్వేవభవిష్యతీలోకతాత్పర్యార్థః। అత్రశ్లేషానుప్రాణితా
తిశయోక్తిరలంకారః॥ ఏకేనచరితార్థత్వాదితరానర్థతాతు
యా। సాముద్రిరిక్షస్థితావివ్యగ్రంథానాంచినజాయతాం॥
౩౨॥ కావ్యామృతాకలనయామృమశీతలాని శ్రీరామదివ్య

అతిశయోక్తిం భేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిరిత్యర్థః- అస్తూత్తమనాయక
సంఘటితత్వంప్రాచీనప్రబంధైరేవ చారితార్థ్యాద్వైయర్థ్యంప్రయా
సఇత్యాశంక్యాహ- ఏకేనేతి- చరితార్థత్వాద్వ్యుత్పత్తేర్జాయమానత్వా
త్॥౩౨॥ఏవముపపత్తిముక్త్వాస్వగ్రంథేనసహృదయహృదయోల్లాసోభవ
తీత్యాహ-కావ్యేతి॥ కావ్యామృతానామాకలనయాఅనుభవేనమృమానిశీ
తలానిచ-మరశీకృతానితత్ప్రతిపరవశీకృతానీత్యర్థః - అతఏవరఘునసారస

మానితద్వేష్టృతో వ్యాపనశీలానీత్యర్థః । ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞస్సితాభ్రో హిమవాలుకేత్యమరః ॥ ౩౩ ॥ ఏవం సహృదయానాం స్వం ప్రాగ్ర్యము ర్హృదయానామసూయాప్రకారం ప్రతిపాదయతి॥ కేచనేతి॥ కతిచనకతిపయేతమోభాగాః—అభేదోపచారాదసహనశీలా ఇత్యర్థః — శుభానామ దోషాణాం పదానాం సుప్తిఙంతపదానాం సరణౌ రచనామార్గే దోషాః అహ యఇవ తాన్వ్యంజయంతి ప్రకటయంతి—కతిచిత్తామసాన్గోదోషాయామపి కవితాయాం దుస్సహాన్దోషానారోపయంతీత్యర్థః — యశ్శమయతి తథా దోషేష్వేవం వివక్షితేగుణత్వమప్యాపతతీతి శాంతిం నయతీత్యర్థః — యో వి భూషయతి వా— అత్రాయం గుణ ఏవ అన్యథా ప్రయోగే దోష ఇత్యేవం రూపేణ సమర్థయతీత్యర్థః— స పుమాన్పరం మృగ్యో నీలకంఠః శ్రీకంఠ ఏవ హి—సు ణాయంతే దోషాస్సుజనవదనే మగ్నమూఖగుణా దోషాయంతే వ్యయమిదము

> యశసా సురభీకృతాని । యేషాం మనాంసి ఘనసారసమాని తే
> షామేషా కృతిర్వితనుతాం కవేరపి ప్రహర్షణం ॥ ౩౩ ॥ కతిచన
> శుభపదసరణౌ తమోభాగా వ్యంజయంతి దోషాన్ హి । శమయ
> తి భూషయతి వా మృగ్యస్స హి నీలకంఠపదవాచ్యః ॥ ౩౪ ॥ కావ్య
> మీమాంసాయా అనారంభణీయత్వశంకాం నివారయితు మా
> హ ॥ మీమాంస్యం పునరత్ర కావ్యమమునా సిధ్యంతి కీర్త్యాద

భూదిత్యన్వయపదం। మహో మేఘుస్సారం పిబతి సురుతే వా తిష్ఠురం ఘణోపి శ్రీకంఠవతి గరళం మా స్సహతరమిత్యుక్తత్వాదేకస్మిన్నేవ కః పయేత త్రిత్వ కృతిః శాస్త్రీతి శాదో భవతీతి భావః — కతిచేన తమోభాగ అంధకారాణి శయానేన భపదే యోగ్యస్థానే యా సరణిస్తస్యాం దోషాన్ హి స్ఫుటనర్త్యాన్వ్యం జయంతి—అంధతమసవ్యాప్తే స్పృశ్యే ఫిసర్పభీతిర్భవతీతి భావః యశ్శమయతి స నీలకంఠో హి మయూర ఏవ—యో వా భూషయత్యేకరోతి స నీలకంఠశ్శివ కంఠ ఏవ—అత్ర శబ్దశక్తిమూలధ్వనిః॥ ౩౪॥ కావ్యేతి॥ కావ్యమీమాంసాయాః కావ్యాంగభూతగుణాలంకారాదినిరూపణాత్మకనిబంధనస్యేత్యర్థః — అనారంభణీయత్వ శంకాం కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధస్మృత్యా పాదితసందేహమిత్యర్థః నివారయితు యుక్తిప్రమాణప్రతిపాదనేన పరిహర్తుం॥ మీమాంస్యమితి॥ అత్ర లోకే కావ్యం మీమాంస్యం పుష్కలకో దా

హారణాదిభిర్నివారణీయమేవ-స్యాదేవం తు పునర్నిషేధ్యావధారణవాచకా
ఇత్యాశయః-కావ్యమీమాంసాయాః కిం ఫలమిత్యత్రాహ-అమునేతి - తర్హి ని
షేధశ్రుతేః కా గతిరిత్యాశంక్యాహ-దుష్టావ్యమితి॥ దుష్టావ్యం హి ముద్రా
రాక్షసాద్యసత్కావ్యమేవ। హి హేతావవధారణ ఇత్యాశయః-నిషేధభాక్
నిషేధవిషయః-ఇతరథా నిషేధస్య కావ్యసామాన్యవిషయత్వే తు- రామా
యణాదేః రామాయణాదికావ్యసమూహస్య క్షతిర్హానిః-భవేదితి శేషః-రా
మాయణాద్యచ్ఛేదస్యానంగీకార్యత్వాన్నిషేధస్యాన్యపరత్వమ[illegible]
తి భావః-నను శ్రుతిస్మృతిభ్యామేవ కర్తవ్యాకర్తవ్యప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌ [illegible]
నేనేత్యాశంక్య సరసోపదేశస్య కావ్యస్యాతిశాయిత్వమిత్యాశయేనాహ
కాంతేతి। హితాహితకృతే ప్రవృత్త్యాదికం హితార్థం ప్రవృత్తి రహితా

యో దుష్టావ్యం హి నిషేధభాగితరథా రామాయణాదేః క్షతిః।
కాంతాసమ్మితతోపదేశకతయా నార్యేవ కావ్యశ్రియా స్వార
స్యాత్ప్రియతే హితాహితకృతే పుంసాం ప్రవృత్త్యాదికం॥ ౩౫
కావ్యస్య మీమాంస్యమితి వదతా వక్తవ్యం। కింవిషయాభావా
త్ప్రయోజనాభావాద్వా ఉత నిషిద్ధత్వాద్వా ఆహోస్విత్పు
రుషార్థపర్యవసానాభావాద్వా తత్ప్రతిపాదకతాబోధకప్రమా
ణాభావాద్వా, నాద్యః। వక్ష్యమాణలక్షణస్యైవ కావ్య
స్య విషయత్వాత్ ౩. న ద్వితీయః- కావ్యస్య కీర్త్యాదివిశిష్టపు
రుషార్థసాధకతయా తన్మీమాంసాయా అపి ప్రయోజనవత్త్వా

ర్థః స్నవృత్తిశ్చ-హితే ప్రవృత్తిరహితాన్నివృత్తిశ్చేతియావత్ - స్వార
స్యాత్ప్రియతే-కావ్యశ్రీః కర్తవ్యాకర్తవ్యే వ్యంజనావృత్త్యోపదిశతీతి స్వా
రస్యమితి భావః-తత ఉపదేశాంతరాత్కావ్యస్యాతిశయ ఇత్యాశయః॥ ౩౫
కావ్యమితి। వక్తవ్యమితి-కావ్యస్య మీమాంస్యమితి వదసి తే మీమాంస్యత్వే
విషయాభావాదిత్యాది హేతుపంచకే కో వా హేతుస్త్వం వదేత్యర్థః. ఆ
త్రాద్యం పరిహరతి। నాద్య ఇతి॥ తత్ర హేతుం దర్శయతి-వక్ష్యమాణేతి॥ స
గుణాలంకృతీ కావ్యమిత్యాదినా ద్వితీయతరంగవక్ష్యమాణకావ్యలక్షణనిర్ది
ష్టగుణాలంకారాదేరేవేత్యర్థః ౩, ద్వితీయం నిరాకరోతి-నద్వితీయ ఇతి॥
తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి-కావ్యస్యేతి-తన్మీమాంసాయాః కావ్యాంగ

భూతపదార్థగుణాలంకారాదిమీమాంసాయా అపీత్యర్థః- నను కావ్యస్య కీ
ర్త్యాదిపురుషార్థఫలసాధకత్వేపి కథం తదంగమీమాంసాయాస్తదిత్యాశం
క్యాహ॥ అంగానామితి॥ ప్రధానస్యాంగినో యత్ఫలం తదేవ తదంగానామ
పీతి నియమాత్-యథా ప్రధానభూతాగ్నేయయాగాదేః ఫలమేవ తదంగ
భూతాన్వాధానాదీనామపి-తథా కావ్యస్య ఫలభూతం కీర్త్యాదికమేవ తదం
గభూతగుణాదిమీమాంసాయా అపీతి భావః॥ నను కావ్యస్య ప్రయోజనవ
త్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య ప్రాచీనప్రతిపాదితప్రమాణాని దర్శయతి-
కావ్యమితి॥ అత్ర భవతీతి సర్వత్రాధ్యాహారః-కృత్ విద్ యుజ్ శబ్దా భా
వే క్విబంతాః-కాళిదాసాదీనామివ యశః-శ్రీహర్షాద్ధావకాదీనామివ ధ
నం-రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం-ఆదిత్యాదేర్మయూరాదీనామివాన
ర్థనివారణం-సకలప్రయోజనమౌళిభూతం సమనంతరమేవ రసాస్వాదస

> త్। అంగానాం ప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాత్। కా
> వ్యస్యార్థవత్త్వం కావ్యప్రకాశకారాదిభిరుక్తం॥ కావ్యం య
> శసేర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృత
> యే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ఇతి॥ విశ్వోల్లంఘనజాం
> ఘికీం వితనుతే కీర్తిం విధత్తే శ్రియం హేలానిర్జితయక్షరాజ
> విభవాం చింతాకరం హంత్యఘం। దద్యే స్వాదుతరాన్రసాన్వి

ముహ్యాఛతం విగళితవేద్యాంతరం పరమానందం। ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధాన
వేదాదిశాస్త్రేభ్యః సుహృత్సమ్మితార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీతిహాసేభ్య
శ్చ శబ్దార్థయోర్గుణభావేన రసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయా విలక్షణం
యత్కావ్యం లోకోత్తరవర్ణనానిపుణకవికర్మ తత్కాంతేవ సరసతాపా
దనేనాభిముఖీకృత్య రామాదివత్ప్రవర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యుపదేశం చ
యథాయోగం కవేస్సహృదయస్య చ కరోతీతి సర్వథాఽత్ర యతనీయమితి
కావ్యప్రకాశకృద్భిరేవ వ్యాకృతం-యశోర్థావనర్థక్షతిశ్చ ద్వయోః-వ్య
వహారజ్ఞానముపదేశశ్చ సహృదయస్య - నిర్వృతిరుభయోరపీతి యథా
యోగశబ్దార్థః॥ విశ్వేతి॥ కావ్యం కర్తృ - విశ్వోల్లంఘనజాంఘికీం ఝడి
తి జగద్వ్యాపినీమిత్యర్థః-హేలయా నిర్జితో యక్షరాజస్య విభవో ధనసమృ
ద్ధిర్యయా తాం- అర్థైర్విభవా అపీత్యర్థః-కలాసు విద్యాసు కౌశలం గహ

ణాదినై పుణ్యం అపికించ-చేతసఃపరిస్పందాపహం చాంచల్యహారం॥ పరి
వడ్ఢఇతి ॥ ఛాయా॥ పరివర్ధత ఇతి॥ స్పష్టం॥ అపిచాభ్యుచ్చయోఽప్యస్తీత్యా
హ నచేతి ॥ దృష్టంకీర్త్యాదికమేవదృష్టమాత్రం తత్ఫలంయస్యతస్యభావ
స్తత్త్వం-కావ్యస్యనకేవలంకీర్త్యాదిరేవఫలమిత్యర్థః-కింతు-కీర్తిముఖేనకీర్తి
ద్వారా-అత్ర ముఖశబ్దస్యోపాయార్థకత్వం - స్వర్గాదేరపిఅదృష్టస్యేతి
శేషః-తత్రప్రమాణందర్శయతి-కీర్తిమితి-ఆసంసారం-కీర్తివ్యాప్తిపర్యం
తం।యావన్నామహాస్యలోకేస్మింస్తావత్స్వర్గేమహీయతఇత్యుక్తత్వాత్ ౪

రసాస్వాద కలాకౌశలంకావ్యంకీర్తిమావహత్యపిపరిస్పం
దాపహం చేతసః ॥ పరివడ్ఢఇకిత్తీణాణంఛాఏజ్జఇజసో విసప్పది
ణచ । సుద్ధిఇసుపురిసచరిఅకిత్తణేణహరిదికవ్వాళావా ॥
ఛాయా ॥ పరిస్ఫురతేపిజ్ఞానం సంభావ్యతేయశో విసర్పంతిను
[illegible]। శ్రూయతే ఇపుసుపచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యా
లాపాః॥ నహి [illegible] త్యత్ర [illegible] నజ్ఞేతిశేషః । నచకేవలందృష్టమా
త్రఫలకత్వంకిం సుకీర్తిముఖేనస్వర్గాదేరపిఫలత్వాత్॥ కీర్తిం
స్వర్గఫలామాహురాసంసారంవిపశ్చితఇత్యుక్తత్వాత్ ౪
కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదిత్యస్యకావ్యస్వరూపస్యైవని
షిద్ధత్వాత్స్వర్గాదేరపికథంతోత్పాదకత్వమితితృతీయ వికల్పోపి
నావకల్పతే । నిషేధస్యముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యవిష
యత్వాత్- అన్యథా రామాయణాదేరపిహేయతాప్రసంగా
త్ । తతశ్చ రామాయణాదిభ్యోఽప్యస్య కథానిర్వర్తక కావ్యని

నిషేధస్యసామాన్యపరత్వేఽనిష్టప్రదర్శనపూర్వకంతృతీయవికల్పందూ
రీకరోతి-కావ్యాలాపాంశ్చేతి॥కావ్యస్వరూపస్యకావ్యసామాన్యస్యైవే
త్యర్థః-తథాచతస్యకీర్త్యాదేరభావప్రసంగేనతత్ఫలభూతస్వర్గాదిరపి-
దూరాపాస్తోభవేదితిభావః॥ తర్హినిషేధస్మృతేర్వైయర్థ్యంస్యాదిత్యా
శంక్యాహ-నిషేధస్యేతి॥అన్యథేతి - తస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు-
రామాయణాదేః-తతఃనిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయత్వాత్- శ్రవణం
ప్రసిద్ధం [illegible] విజాతీయప్రత్యయనిరాకరణపూ

ర్వక సజాతీయప్రత్యయప్రవాహీకరణరూపనదిధ్యాసనమాదిశబ్దార్థః-
రామాయణమితి-రామాయణమితిప్రసిద్ధం-కావ్యంనిర్మమే అసదితి॥అస
తీర్థ-ర్తనమేవకాంతారంమహారణ్యంతస్మిన్పరివర్తనేనపాంసులాం పాప
యుక్తాం-మహారణ్యేదుర్గపథేకాంతారంపున్నపుంసకమిత్యమరః - అపశ
వోవా అన్యేగోఅశ్వేభ్యఇతివన్నహినిందాన్యాయేన హరికథాప్రశంస
నేతాత్పర్యం-నభారతనిందనఇతిభావః-ప్రసవ్యతేప్రస్తోభూత్ - అన్య
థాకథంవేదవ్యాసఃప్రవర్తేతేత్యాశయః॥సైవేతి॥ సుష్ఠుధారాధరణమ
స్యాఅస్తీతిసుధారిణీసుష్ఠుధర్తవ్యాసావాణ్యేవ- యదవిచార్యమాణేసాఫ
లత్వదైర్ఘ్యదుష్టపదైర్వికారిణ్యపియావాణీఅనంతస్య విష్ణోర్నామావళ్యాది

> ర్నామమేవశ్రియస్నాననమితిమన్యానో భగవాన్వాల్మీకిర్ని
> మమేరామాయణమితి। అసతీర్థేనకాంతారగిపాపతర్నన
> పాంసులాం। వాచంశౌరికథాలాపసంస్నైపుణ్యేనుహాఇత్య
> భిధాయవేదవ్యాసోపిహరివంశసమారాణాయప్రసవ్యతే॥ సై
> వేహవాణీజనతాఘహారిణీ సుధారిణీవంస్నసింధుతారిణీ।
> యానంతనామావళిదివ్యహారిణీస్థలత్వదైర్ఘ్యపిసాపికారిణీ
> త్యాది నారదీయాదిపురాణవచనైర్విష్ణుకథాప్రసంగపాదకకా
> వ్యానాంప్రశంస్యమానత్వాచ్చ ౫. తురీయమవికల్పేఇదంపివే
> చనీయం కింపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం తదసాధకత్వాత్
> ఆహోస్విత్ క్లృప్తాదేసప్రమాణాద్వాదేహేతాహితప్ర

వ్యహారిణీహరికథాప్రతిపాదికేత్యర్థః-సైవేతిపూర్వేణాన్వయః- అనం
తశ్యేవవిష్ణోస్స్యాదిత్యమరః - ప్రశంస్యమానత్వాచ్చేత్య స్యత్తులీయవి
కల్పోపినావకల్పతఇత్యనేనసంబంధః-ముదాశ్రావాసాఖ్యానల్యా- వ్యవిష
యత్వాదితిపూర్వోక్తహేతుసముచ్చాయకశ్చకారః ౫ తురీయఇతి॥ పు
రుషార్థపర్యవసానాభావాద్వేతిచతుర్థవికల్పే-ఇదం - కిమిత్యాదినాప్ర
తిపాద్యమానంవికల్పద్వయమిత్యర్థః-కిమితి-తేషాంపురుషార్థానావసా
ధకత్వాత్పురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఆహోస్విత్ ఉతేత్యర్థః-
అతథావిధస్యకల్ప్యప్రమాణస్యేత్యర్థః - అస్యకావ్యస్యనైయథార్థ్య
తోఃపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఇతిపివేచనీయమితిపూర్వేణసంబం

ధః-పురుషార్థపర్యవసానాభావవపపురుషార్థపర్యవసాయిత్వం॥తత్రా
ద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి॥తత్ర హేతుందర్శయతి-తదితి॥ఉదీరితత్వాత్కా
వ్యంయశసఇత్యాదినోక్తత్వాత్-ద్వితీయంపరిహరతి - నద్వితీయఇతి-త
త్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - నిషేధశాస్త్రస్యేతి ॥ అన్యపరత్వోక్తేరస
త్కావ్యవిషయత్వకథనాత్-అస్య కావ్యస్యాపి- తతోస్యాపిక్లిష్టప్రమా
ణత్వేనానైయర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంసిద్ధ్యత్యేవేత్యాకూతం
అథేత్యాదినానైయర్థ్యమిత్యంతేనగ్రంథేనకావ్యస్యపునర్వైయర్థ్య
మాపాద్యమైవంసంస్థాఇత్యాదినానసనిరర్థకమిత్యంతే నాతిశయంప్రతి
పాద్యతన్నిరాకరోతి ॥ ఉపదేశాంతరాత్ కావ్యస్యాపినిర్వ్యూఢప్ర

వృత్తినివృత్తిసిద్ధేరతథావిధస్యాస్య వైయర్థ్యాదితి- నాద్యః -
తత్సాధకత్వస్యపూర్వమేవోదీరితత్వాత్-నద్వితీయః- నిషే
ధశాస్త్రస్యాన్యపరత్వోక్తేరస్యాపిక్లిష్టప్రమాణత్వాత్-అథ
మన్యసేఉపదేశాంతరాద్వేదాదేరేవప్రవృత్తి నివృత్తిసిద్ధా
కావ్యస్యతతోతిశయాభావాద్వైయర్థ్యమితిమైవంసంస్థాః-
అతిశయసద్భావాత్- తథాహి-ఉపదేశోనామ కర్తవ్యాక
ర్తవ్యయోరన్యతరబోధకంపౌరుషేయమపౌరుషేయం వా
వాక్యం। తదేవశాసనాచ్ఛాస్త్రం। తదుక్తమాచార్యైః। ప్ర
వృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా । పుంసాంయేనోపది
శ్యేతతచ్ఛాస్త్రమభిధీయతఇతి-సచోపదేశస్త్రివిధః ప్రభుస

మాన్యతయోపదేశత్వాదుపదేశాంతరత్వంవేదస్యేతివేద్యం-వైయర్థ్య
మితిమన్యసేథమన్యసేకిం-అత్రాథశబ్దస్యప్రశ్నార్థకత్వం - మంగళా
నంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథోఅథేత్యమరః-మైవంసంస్థాః-ఏవం
మామన్యథాః తథాహి-అతిశయసద్భావమేవోపపాదయతీత్యర్థః ఉప
దేశోనామేతి- కర్తవ్యబోధాదేవాకర్తవ్యాన్నివృత్తిసిద్ధేరకర్తవ్యబో
ధాదేవకర్తవ్యేప్రవృత్తిసిద్ధేశ్చాన్యతరబోధకపదపర్యాప్తఇతిభావః- పౌ
రుషేయంపురుషప్రణీతంరామాయణాదిరూపంఅపౌరుషేయంస్వతఃప్ర
వృత్తంవేదరూపంవావాక్యముపదేశశబ్దార్థఇత్యర్థః-తదేవశాస్త్రం-
తత్రాచార్యసమ్మతిమాహ ప్రవృత్తిరితి-నిత్యేనవేదరూపేణకృతకేనకా

త్రిమేణ వా యేన వా క్యేన॥ ఏవమితి॥ నియోజ్యమధికారిపురుషం - అహరహ
స్సంధ్యాముపాసీత। జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత। సత్యం వద। ధ
ర్మం చరేత్యాదివిధివాక్యైః కర్తవ్యే ప్రవర్తయతి। న కలంజం భక్షయేత్
న సురాం పిబేత్। న పరదారాన్గచ్ఛేత్। నాప్సు మూత్రపురీషం కుర్యాత్ -
ఇత్యాదినిషేధవాక్యైరకర్తవ్యాన్నివర్తయతి చ - విపక్షే పరీత్యే - ప్ర
త్యవాయం సూచయతి న ప్రతిపాదయతీత్యర్థః। నను శబ్దప్రాధాన్యేనైవ
నిర్వాహే అర్థస్యాజాగళస్తనవద్వైయర్థ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ -
అతేతి॥ అధ్యయనాదేవాభ్యుదయశ్రవణాదితి భావః॥ నన్వితి॥ ఉన్మత్త

మ్మితస్సుహృత్సమ్మితః కాంతాసమ్మితశ్చేతి। తత్ర ప్రభుసమ్మి
తో వేదః - శబ్దప్రధానత్వాత్ - యథా హి లోకే ప్రభుర్వాజ్ఞా
త్రేణ పునః ప్రవర్తయతి నివర్తయతి చ। అన్యథా దండమాపాద
యతి। ఏవం వేదోపి శబ్దప్రాధాన్యేనైవ నియోజ్యం యథాయ
థం ప్రవర్తయతి నివర్తయతి చ విపక్షే ప్రత్యవాయం సూచయ
తి। అతార్థస్య ప్రాధాన్యమాత్రత్యాగః నతు స్వరూప
త్యాగః। తథాత్వే తూన్మత్తప్రలపితవదప్రవర్తకత్వైవ వేదస్య
స్యాత్। శబ్దశ్చాత్ర విధిప్రత్యయోపలక్షితం వాక్యం। తస్య
ప్రాధాన్యం ప్రవర్తకత్వం। తేన శబ్దప్రధానం శాస్త్రం ప్రభు
సమ్మితమితి లక్షణముక్తం భవతి। నను పురుషప్రవృత్తిరూపభా
వనాం విదధానః ప్రత్యయ ఏవ ప్రవర్తకః తస్య ప్రేరణార్థవి
ధానాత్ తదర్థం వాక్యం ప్రవర్తకమితి చేత్। ప్రత్యయః ప్ర

ప్రలపితవదున్మత్తప్రలాపస్యేవ శబ్దప్రాధాన్యేనేత్యస్య వివక్షితార్థ
మాహ - శబ్దశ్చేతి। విధిప్రత్యయైర్లిఙ్లోట్తవ్యప్రత్యయైస్తదన్యతమేనేత్య
ర్థః - ఉపలక్షితం యుక్తం। నను వాక్యస్య ప్రవర్తకత్వే విధ్యాదిషు లిఙ్
లోట్ ప్రత్యయ విధాయకశాస్త్రమనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్య ప్రత్య
యః ప్రవర్తక ఇత్యాదినా సమాధత్తే నన్వితి। జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో
యజేతేత్యత్ర స్వర్గకామకర్తృకాం స్వర్గఫలికాం జ్యోతిష్టోమనామ
కయాగకరణికాం దీక్షణీయేష్ట్యాదీతికర్తవ్యతాకాం భావనాం విదధానః
ప్రత్యయో లిఙ్ప్రత్యయ ఏవ ప్రవర్తకః - తస్య ప్రేరణార్థవిధానాన్నియ

ఘునాత్ ప్రత్యయ ఇతి- ఆకలయజ్ఞానస్య వాక్య-విశిష్టం కిం కేన కథం యా
పాంశత్రయవిశిష్టం భవిత్యభావనానుకూలవ్యాపారరూపభావనామభిధ
త్తే ఇతి తథోక్తః- తాదృశస్సన్ప్రవర్తక ఇతి కిం నాచకలత్ కిం నాజ్ఞాసీ
త్- తథా పూర్వోక్తప్రకారేణాకలనే జ్ఞానే సతి వాక్యమేవ ప్రవర్తకమి
తి- తాదృశప్రత్యయస్య వాక్యరూపత్వాదితి భావః । అముమేవార్థం
విశదయతి నహీతి ॥ కింత్వితి ప్రవర్తేత ఇత్యనువర్తతే-తథా సత్యార
భ్యభవత్యంతం స్పష్టం ॥ అత్రాచార్యసమ్మతిం దర్శయతి-కిమితి ॥ కిమా
దిభిః కిం కేన కథం శబ్దైః- అపేక్షితైరాకాంక్షితైః స్వర్గాదిభిః పూర్ణః
ప్రత్యయః లిఙ్లోడన్యతరః విధౌ సమర్థః - అయమర్థః - జ్యోతిష్టోమేన
స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర-కిం స్వర్గం- కేన యాగేన- కథం జ్యోతిష్టోమాం

> ప్రవర్తక ఇత్యాకలయన్ స చ విశిష్టభావనాభిధాయీతి కిం నా
> చకలత్స్వార్థ । తథాకలనే వాక్యమేవ ప్రవర్తకమితి కిం నాజ్ఞా
> సీత్ । నహి భావయేదిత్యుక్తే కశ్చిత్ప్రవర్తతే- కింత్విదమనేనై
> వం భావయేదితి । తథా సత్యంశత్రయవిశిష్టభావనాభిధాయీ
> ప్రత్యయః ప్రవర్తక ఇతి వాక్యమేవ ప్రవర్తకమిత్యుక్తం భవతి ।
> ఇదముదితమాచార్యైః కారికాయాం । కిమాద్యపేక్షితైః పూ
> ర్ణస్సమర్థః ప్రత్యయో విధౌ । తేన ప్రవర్తకం వాక్యం శా
> స్త్రేస్మింశ్చోదనోచ్యత ఇతి ॥ అతో వేదవాక్యానామన్యథా పా
> ఠే లపాఠే వా అన్యథానుష్ఠానే అననుష్ఠానే వా మహాన్ప్రత్య

గర్భూతదీక్షణీయాద్యనుష్ఠానప్రకారేణేత్యేతదంశ త్రయవిశిష్టస్యైవ ప్ర
త్యయస్య విధౌ సామర్థ్యమితి - తేన హేతునా ప్రవర్తకం వాక్యమస్మిన్ శా
స్త్రే చోదనోచ్యతే- విధివాక్యస్య చోదనేతి తాంత్రికసమయః తతో విశిష్ట
ప్రత్యయరూపస్య వాక్యస్య ప్రవర్తకత్వాచ్ఛబ్దప్రాధాన్యేనేత్యత్ర శబ్దః
బ్దస్య విధిప్రత్యయోపలక్షితవాక్యపరత్వమితి నిష్కర్షః ॥ అత ఇతి ॥ అతః
శబ్దప్రాధాన్యాద్ధేతోః- అన్యథాపాఠే స్వరవర్ణాననుసారేణోచ్చారణే
అపాఠే వా మంత్రాంతైః కర్మాదీంస్తన్నిపాతయేదితి నియమాతిక్రియ
కాలే యథాసమయమనుచ్చారణే వా - అన్యథానుష్ఠానే క్రియాయా అ
న్యథాచరణే అననుష్ఠానే అకరణే వా- మహాన్ప్రత్యవాయః భవతీతి శేష

ననువేదస్యశబ్దప్రధానత్వేకథమపాఠాదిభిఃప్రత్యవాయఇత్యాశంక్యాహ అధ్యయనవిధేరితి ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతి తవ్యప్రత్యయప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః - ఫలవాంత్సఫలోయోఽర్థావబోధ స్సపర్యంతోవధిర్యస్యేతస్యభావస్తత్త్వంతస్మాత్- అర్థావబోధస్యానుష్ఠానఫలకత్వాదనుష్ఠానమేవతస్యఫలమితిబోధ్యం-తేనహేతునావేదస్యప్రభుసమ్మితత్వం॥సుహృత్సమ్మితఇతి॥ఇతిహాసపురాణాదిసుహృత్సమ్మితమిష్యతే। తస్యార్థవా

వాయః। అధ్యయనవిధేఃఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాత్
తేనప్రభుసమ్మితోవేదః।సుహృత్సమ్మితఃపురాణాదిః। అర్థప్ర
ధానత్వాత్ । అతాత్పర్యేఽవాక్యార్థేఽనపదార్థస్యాపితస్య
ప్రవర్తకత్వాత్ ।తత్పార్థాన్యంచప్రవర్తకత్వమేవ।అర్థ
వాదాత్మకాఃపురాణాదయో వేదవదేతత్కర్తవ్యాదివిధిబ
లేనపురుషంప్రవర్తయితుంనేశతే । కింత్వప్రాచీనపురుషక
థాశరీరవర్ణనద్వారాసుహృదఇవ యుక్తిభిరనునీయప్రవ
ర్తయంతి-కాంతాసమ్మితోపదేశస్తుకావ్యం - ధ్వనిప్రధానం
శాస్త్రంకాంతాసమ్మితముచ్యతఇతిలక్షణం- యథాహికాం
తాఃకటాక్షవీక్షణహావభావాదిభిఃపురుషంరంజయంతి- వ్యంజ
నవ్యాపారేణైవసర్వంకార్యంకారయంతి-ఎవంకావ్యవిద్యాపి
శబ్దార్థతమభయశక్తిమూలమావ్యంజనావృత్త్యా సహృదయ
హృదయానందిన్యాలోకోత్తరచమత్కారకారిణ్యా రామాది
వద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదితివ్యంజయంతీ సరససతామాపా
ద్యైవపుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యాది
తికావ్యముపదేశాంతరాదతిశాయితయానానర్థకం ౬ నాపి
పంచమః। మూలప్రమాణాభావేపికావ్యవిచారశాస్త్రప్రవృ

దరూపత్వాత్తదభ్యతేర్థప్రధానతేత్యుక్తత్వాత్ - అర్థముక్త్వార్థం వదంతీత్యర్థవాదాస్తఆత్మాయేషాంతేతథోక్తాః ॥ కాంతేతి॥ ధ్వనిప్రధానంకావ్యంతుకాంతాసమ్మితమిష్యతే। శబ్దార్థౌగుణతాంనీత్వావ్యంజనప్రవణంయతఇత్యుక్తత్వాత్ - ఉపదేశాంతరాదితి-అతిశయసద్భావేనానైయర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవ్యక్తమితియోజ్యం ౬, పంచమపికల్పం

పరిహరతి- నాపిపంచమ ఇతి ॥ తత్రకర్తవ్యతాబోధకప్రమాణాభావా
ద్వైత్యంతిమ వికల్పోపి నావకల్పత ఇత్యర్థః - తత్ర హేతుముపపాదయతి -
మూలప్రమాణాభావేపీతి- కోపపత్తిరిత్యత్రాహ దృశ్యతేహీతి-పదార్థా
నాంషోడశసంఖ్యాకానాం సప్తసంఖ్యాకానాంచ మీమాంసా ఆమ్నాయ
యోరుక్తయోః - న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః న్యాయశాస్త్రస్య వైశే
షికశాస్త్రస్య చేత్యర్థః- పదమీమాంసాయాశ్శబ్దశాస్త్రస్య - అత్రాపి
మూలప్రమాణాభావేపీత్యనువర్తతే- తద్వదితి - భవిష్యతిప్రవృత్తిరితి
కర్తృపదమనువర్తతే। నను పదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాంప్ర

త్యుపపత్తేః - దృశ్యతేహి మూలప్రమాణాభావేపి పదార్థమీ
మాంసాత్మకన్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః ప్రవృత్తిః। ఉపల
భ్యతేచ పదమీమాంసాయాస్సంచారః। తద్వదత్రాపిభవిష్య
తి। అథమన్యసే స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యత్రాధ్యయనవిధిః
ప్రతీయతే-తస్య చ ఫలవదర్థావబోధపర్యంతతా న్యాయసిద్ధా।
అర్థావబోధశ్చ ద్వివిధః-పదార్థగోచరో వాక్యార్థగోచరశ్చేతి
ద్వివిధోపి విచారసాధ్యః తత్ర వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞాన
పూర్వకత్వాత్తస్య చ సాధుపదాధీనత్వాత్పదసాధుత్వమీ
మాంసాకర్తవ్యతాప్యధ్యయనవిధినైవాపాదితా। అనంతరం
పరస్పరవ్యావృత్తపదార్థబోధసిద్ధయే పదార్థవిచారాత్మకయో
ర్న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోరప్యారంభస్తేనైవాపాది
తః। ఏవం వాక్యార్థజ్ఞానాయ వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రారం
భోపీతి నకుత్రాపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి - అతోఽచ్యతే-

వృత్త్యాశుద్ధేరేవ ప్రమాణం న కావ్యమీమాంసాయా ఇత్యాశయేనాహ - అ
థేతి-నకుత్రాపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి మన్యసేథమన్యసే కిమితి సం
బంధః- తస్య అధ్యయనవిధేశ్చ- న్యాయసిద్ధాయజనాద్యస్యాన్యథానుపపత్త్యా
అర్థావబోధావశ్యకతాకల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా - అనంతరం
పదసాధుత్వపరిశీలనానంతరమిత్యర్థః- పరస్పరంవ్యావృత్తానాంభిన్నా
నాంపదార్థానాంబోధసిద్ధయే- తేనాధ్యయనవిధినైవ-వాక్యార్థమీమాం
సాశాస్త్రస్యపూర్వమీమాంసాయా ఆరంభోపి- అత్రాపిశబ్దాదధ్యయన

విధినైవాపాదితఇతిపదత్రయస్యానువృత్తిః॥ అత్రోచ్యతఇత్యాదినాకా
వ్యమీమాంసాశాస్త్రస్యాపిమూలప్రమాణందర్శయతి- ధ్వనయశ్చేతి-కా
వ్యమీమాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా-ధ్వనిబోధాన్యథానుపపత్త్యాకా
వ్యమీమాంసావశ్యకతాకల్ప్యతఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా- నతత్ర కేవల
మర్థాపత్తిరేవ-శబ్దప్రమాణమప్యస్తీత్యాహ-ఉపలభ్యంతఇతి-కించేతిచా
ర్థః - వచనాన్యుపలభ్యంతఇత్యన్వయః॥ తాన్యుదాహరతి- పుణ్యేతి॥పుణ్య
ఉత్తమఃశ్లోకఃకీర్తిర్యస్యతస్య-పద్యేయశసిచశ్లోకఇత్యమరః చరితంకర్తృ
ఉదాహరణమర్హతి-పుణ్యశ్లోకచరిత్రంవర్ణనీయమిత్యర్థః॥ కీర్తయేది

కాంతాసమ్మితతయాసారస్యైనకర్తవ్యాకర్తవ్యయోః ప్రవృ
త్తినివృత్తిజనకత్వాత్కావ్యముపదేశాంతర మతిశేతఇత్యవో
చామ- ధ్వనిప్రధానంశాస్త్రంకాంతాసమ్మితమితిలక్షణంచా
వాదిష్మ - ధ్వనయశ్చవిచారమంతరేణదుర్బోధాఇతికావ్యమీ
మాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా। ఉపలభ్యంతేచబహుత
రాణిశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషుపుణ్యశ్లోకగుణప్రతిపాదక
కావ్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదకానివచనాని॥ పుణ్యశ్లోకస్యచరిత
ముదాహరణమర్హతి।కీర్తయేచ్చజగన్నాథంవేదంచాపిసమీర
యేత్॥ కఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేతవినాప
శుఘ్నాత్॥ ప్రతిష్ఠాంకావ్యబంధస్యయశసస్సరణింవిదుః।అకీ
ర్తివర్తనీంచైవకుకవిత్వవిడంబనామ్। కీర్తింస్వర్గఫలామా
హురాసంసారంవిపశ్చితః। అకీర్తింతునిరాలోకనరకోద్దేశ
దూతికామ్॥తస్మాత్కీర్తిముపాదాతుమకీర్తించవ్యపోహితుమ్।

తి- హరికీర్తనంవేదపారాయణసమమిత్యర్థః- హరికథావర్ణనంనియమే
నకర్తవ్యమితిభావః॥ కఇతి- ఉత్తమశ్లోకస్యగుణానువాదాద్గుణవర్ణనా
త్ - పశుఘ్నాత్సౌనికాద్వినా - యద్వాఅపగతాఃశుగ్యస్మాత్సోపశుక్త
మాత్మానంహంతీత్యపశుఘ్నఃఆత్మజ్ఞానశూన్యస్తస్మాద్వినా-కఃపుమాన్విర
జ్యేతవిరక్తోభవేత్ - నకోపీత్యర్థః॥ అకీర్తిమితి॥నిరాలోకాఃప్రకాశరహి
తాః- అంధతమసావృతాఇత్యర్థః-యేనరకాస్తేషాముద్దేశస్యప్రదేశస్య
దూతికాంతత్ప్రాపణసాధనభూతామిత్యర్థః-ఆహురిత్యనువర్తతే-కావ్యే

తి - కావ్యాలంకారశాస్త్రయోరర్థోఽభిధేయస్సపవార్థోధనం-కావ్యం
కావ్యమీమాంసాశాస్త్రంచకవిభిః కథనీయమిత్యర్థః । ననుశ్రుతిస్మృతీతి
హా సపురాణేష్విత్యుద్దిశ్యశ్రుతిరోదాహృతేత్యాశంక్య పురాణాదీనాం
శ్రుతిరూపత్వమితిసమాధత్తే - అత్రేతి ౭, నన్వితి-రాగాదిమూలత్వం
వర్ణనీయం రాగాదిమూలత్వేనాప్రామాణ్యంవక్తవ్యమిత్యర్థః-నను
పారాశర్యాదీనాంరాగాద్యుపహతచేతస్త్వంవక్తుమయుక్తమిత్యా
శంక్య తత్తదుపయోగవశాత్తేపితాదృశాభవంతీత్యాహ-రాగేతి- కవా

కావ్యాలంకారశాస్త్రస్సంపాద్యః కవిపుంగవైరిత్యాద్యను॥–
త్ర పురాణభారతవచనానాం వేదరూపత్వేన ప్రామాణ్యం ని
ర్వివాదం। పురాణంపంచమో వేదః। భారతంపంచమో వేదఇ
తితయోర్వేదత్వోక్తేః । స్మృతివచనానాంశ్రుతిమూలత్వే
న ప్రామాణ్యంస్మృత్యధికరణేనిర్ణీతమేవ ౭. ననుకావ్యాలా
పాంశ్చవర్జయేదితిస్మృతిబాధితత్వాదేతాసాంస్మృతీనాంరా
గాదిమూలత్వంవర్ణనీయం।తదుక్తం। రాగద్వేషమదోన్మాద
ప్రమాదాలస్యలుబ్ధతాః। క్వవానోత్ప్రేక్షితుంశక్యాః స్మృ
త్యప్రామాణ్యహేతవఇతి।తతశ్చవైసర్జనీయవాసోగ్రహణ
స్మృతివదప్రామాణ్యమితిచేన్నైవం।కథంచిదపిప్రామాణ్యాని
ర్వాహేఽప్రామాణ్యవర్ణనమితి । ప్రకృతేతువ్యవస్థయా
ప్రామాణ్యంనిర్వోఢుంశక్యతే - తథాహి-యదినిషేధస్మృ
తిః కావ్యమాత్రంగోచరయేద్రామాయణాదేరప్యుచ్ఛేద
స్స్యాదితిన్యాయానుగృహీతతయా విశేషవచనానాం బలవ

పురుషేణోత్ప్రేక్షితుంనశక్యాః- రాగాదయస్సర్వేప్యుత్ప్రేక్షితుంశ
క్యాఏవేత్యర్థః-తతశ్చేతథాసతి-వైసర్జనీయేతి అవాంతరదీక్షా విసర్జ
నార్థహోమీయవాసోగ్రహణస్మృతేరివ-యథాఅనురాగమూలాయా
వైసర్జనహోమీయంవాసోధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీతిస్మృతేరప్రామాణ్యం త
థైవాస్యాఅపీతిచేన్నైవం-కథంచిదితి-అప్రామాణ్యవర్ణనం - కర్తవ్యమి
తి శేషః -తథాహి వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యనిర్వాహప్రకారమేవోపపాద
యతీత్యర్థః- యదీతి-కావ్యమాత్రం కావ్యజాతం - న్యాయానుగృహీతత

యా రామాయణాద్యనుచ్ఛేదాన్యథానుపపత్త్యా విశేషస్మృతీనాం బలవ
త్త్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణావలంబితతయా - తదనురోధేన విశే
షవచనబలానుసారేణ - అభ్యుపేతప్రాప్త్యయాత్ ౯. అథేతి నపరితు
ష్యత్యర్థ - అత్ర ప్రత్యర్థశబ్దః ప్రశ్నే - వక్ష్యమాణేతి - గుణతరంగే వక్ష్యమా
ణలక్షణాః - వేదేఽర్థవ్యక్త్యాదీన్ క్రమేణోదాహరతి - యదేకస్మిన్యూపే
ద్వే రశనే పరివ్యయతి తస్మాదేకో ద్వే జాయే విందతే యన్నైకాం రశనాం
ద్వయోర్యూపయోః పరివ్యయతి తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీ విందతే - ఇత్యాదిషు

త్వాత్తదనురోధేన సామాన్యనిషేధోఽసరాగవ్యవిషయత
యా ప్రామాణ్యమభ్యుపేతం। విశేషస్మృతయశ్చ స్వార్థే ప్ర
తిపక్షతయా నిరంకుశం ప్రామాణ్యం భజేరన్నిత్యుభయీనాం
ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాప్యతే అతో న కశ్చిద్దోషః ౯, అద్యైవమ
పి కావ్యమీమాంసాయా మూలభూతః ప్రత్యక్షశ్రుత్యాపి నాన
న్నైదికం మన్యః పరితుష్యతి భవాన్ - ఋషింతముపన్యాసేన భవం
తం పరితోషయిష్యామః॥ తథా హి। అధ్యయనవిధిర్వైదికపదప
దార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్రయోజక ఇతి హి త్వయో
క్తం। స ఏవ విధిః కావ్యమీమాంసాప్రయోజకోఽపి భవతు। సం
త్యేవ హి ప్రాయశో వేదేష్వపి కావ్యలక్షణలక్షితాన్యదోషాణి
సగుణాని సాలంకారాణి వాక్యాని। గుణా వక్ష్యమాణలక్షణా అ
ర్థవ్యక్త్యాదయః। తే చ - యదేకస్మిన్యూపే ద్వే రశనే ఇత్యాదివా
క్యేషు సంభవంతి। అలంకారా ఉపమాదయః। ఆ తే గర్భో యో
నిమేతు పుమాన్బాణ ఇవేషుధిమిత్యాదిషూపమా। త్రింశద
స్యా జఘనం యోజనానీత్యాదావతిశయోక్తిః। ప్రాణా ఉపర

ఏవమన్యత్రాపి తత్తద్గుణా ద్రష్టవ్యాః॥ ఆ తే గర్భ ఇతి - ఇషుధిం బాణ ఇవ తే
యోనిం పుమాన్గర్భ ఏతు - అత్రోపమానాదీనాము పాదానాదుపమా -
త్రింశదస్యా ఇతి - అస్యా జఘనం కటిపురోభాగస్త్రింశద్యోజనాని తత్పరి
మితమిత్యర్థః - అత్ర సంబంధేఽసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ప్రాణా ఉ
పరవాహనా అభిషవణే జిహ్వా చర్మణి గ్రావాణోఽదంతాః - ఆసందీచరణ
న్యాసార్థావటచతుష్టయముపరవాః - శేయస్థ్యుపగుపస్య ప్రాణాః - అ

త్రోపరవేషుపాత్రిత్వారోపః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపాగ్రాహ్యాః-
అధిషవణౌసోమలతానిష్పీషణసాధనభూతపాలాశఫలకద్వయం హనూ
చర్మఆస్తృతమజినం-జిహ్వా-గ్రావాణశ్శిలాః-దంతాః-అత్ర రూపకం॥య
స్యామితి॥యస్యాంవిషయేఉశంతఃకామయమానాః-అత్ర మేహనప్రహరణ
రూపానుభావేనతద్వ్యంజితౌత్సుక్యాదిభిశ్చనాయక రతిప్రతీతేశ్శృంగా
రరసాభివ్యక్తిః॥ఉపేతి॥ మేమమ ఉపోపవరాంగస్యాత్యంతసమీపేపరా
మృశపాణినాస్పృశ అత్ర సంగతయోర్నాయకయోస్తత్తత్సల్లాపా
ద్యనుభావేనతద్వ్యంజితకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేనచసంభోగశృం
గారప్రతీతిః॥ జాయేతి॥పత్యేప్రియాయ ఉశతీకామయమానాసువాసా

వాహనూఅధిషవణౌఇత్యాదౌ రూపకం। యస్యాముశంతఃప్ర
హరామశేపం;ఉపోపమేపరామృశ। జాయేవపత్యఉశతీసు
వాసాఇత్యాదిషుశృంగారరసః। తేషామసురాణాంత్రిస్రఃపు
రఆసన్నిత్యాదిషువీరరసః। యోవాఅస్యపశుమత్తిమాగ్స
గ్సోత్తీత్యాదౌబీభత్సరసః। కోమోహఃకస్తథాశోకఇత్యా
దౌశాంతరసః।ఏవమన్యేపిగుణాలంకారరసాస్తత్ర తత్రద్ర
ష్టవ్యాః । అతస్తదవబోధనార్థంగుణాలంకారరసాదిప్రతి
పాదకకావ్యమీమాంసారంభోప్యధ్యయన విధ్యనుమతఏవేతి
సంతోష్టవ్యమాయుష్మతా ౯, అంగానివేదాశ్చత్వారోమీ
మాంసాన్యాయవిస్తరః।పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యే

స్వాత్మాంబరధారిణీజాయాభార్యేవ - అత్రాపినాయికారూపాలంబన
విభావేనతదలంకరణరూపోద్దీపనవిభావేనకాలాక్షమత్వ లక్షణౌత్సుక్యేన
చశృంగారరసాభివ్యక్తిః ॥ తేషామసురాణాంత్రిస్రః పురఆసన్నిత్యాది
వాక్యేషుత్రిపురసంహారోత్సాహప్రతీతేర్వీరరసాభివ్యక్తిః॥యఇతి ॥ అ
స్యసత్రయాగదీక్షితస్య- అత్రవపాపురోడాశాదిప్రాశనమాంసాది
భక్షణమిత్యుక్త్యాజుగుప్సాప్రతీతేర్బీభత్సరసాభివ్యక్తిః॥ కఇతి॥ అత్ర
జ్ఞానోదయాన్మోహశోకయోః క్షేపశాదభావసంభావనయాశమప్ర
తీతేశ్శాంతరసాభివ్యక్తిః॥ ఏవమితి॥ తత్రతత్ర కావ్యలక్షణలక్షితేషుతే
షుతేషువాక్యేష్విత్యర్థః ౯. తస్మాదితి॥ అస్యైవవివృతిర్విషయప్రయో

జనసద్భావాదిత్యాదిహేతూపపాదనం-అత్ర ప్రయోజనసద్భావాదిత్యనైనైవపురుషార్థపర్యవసాయిత్వప్రతీతేస్తదనుక్తిరితి జ్ఞేయం - అనవద్యమదుష్టం-అనుకూలమితియావత్ ౧౦॥ఇతీతి॥ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ । ఇతిహేతుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః-శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రంచయద్ధరితగోత్రంతస్యవతంసోఽలంకారభూతస్సచాసౌవారాణశీవంశపద్మాకరప్రభాతభానుశ్చతేన- పదవాక్యప్రమాణానివ్యాకరణపూర్వమీమాంసాన్యాయవైశేషికశాస్త్రాణి తాన్యేవపారావారాస్సముద్రాస్తేషాం

తాశ్చతుర్దశేతిచతుర్దశసువిద్యాస్థానేషు కావ్యమీమాంసాయాఅపరిగణనాదనుపాదేయత్వమితినశంకనీయం । తథాసతి రామాయణాదేరనుపాదేయతాప్రసంగాత్ । తస్మాద్విషయప్రయోజనసద్భావాన్నిషేధస్యాన్యవిషయత్వాన్మూలప్రమాణసద్భావాచ్చకావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితిసర్వమనవద్యం ౧౦, ...*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్ర వతంస వారాణశీ వంశపద్మాకర ప్రభాత భానునా పదవాక్య ప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథ సూరిపండితమండలేశ్వర సూనునా శ్రీయల్లమాంబా గర్భరత్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితేసాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే గ్రంథారంభసమర్థనంనామప్రథమస్తరంగః॥***

పారీణఃపారంగతఃమహోపాధ్యాయస్సాంగవేదాధ్యేతాచ యఃపర్వతనాథసూరిస్సఇతిపండితమండలేశ్వరఃపండితసార్వభౌమస్తస్యసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భఏవరత్నాకరస్తస్మిన్పారిజాతేన - చతుర్దశవిద్యాఏవవిభూషణానితాన్యస్యసంతీతితద్వతా - శ్రీధర్మఇతిసంఖ్యావాన్పండితస్తేన-సంఖ్యావాన్పండితఃకవిరిత్యమరః-శ్రీమద్రఘుకులతిలకస్యశ్రీరామస్యయశఏవఘనసారస్తేనసురభితేఽధివాసితేతత్ప్రతిపాదనప్రకాశితఇతియావత్ -ప్రథమస్తరంగః-సమాప్తఇతిశేషఃఏవముత్తరత్రాపిబోధ్యం॥

ఆస్థానమందిరమితి॥ దేవస్యవిష్ణోరాస్థానమందిరంతత్తథా ప్రతిపాదకత్వా త్తస్మిన్వాసస్థానత్వవ్యపదేశః అన్యత్రముఖ్యాగారభూతః-త్వంగంతః ప్రకాశమానాస్తుంగామహాంతశ్చయేతరంగాఃపరిచ్ఛేదవిశేషాస్తఏవచలదున్నతతరంగాస్తైషాంరింగణభరైరాటోపాతిశయైరంగీకృత ఆడంబరోఽతిశయోయస్యసతథోక్తః-అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశోఽనుపమానిర్మలానిర్దోషాశ్చయాధర్మసూరికవితారసోల్లసితశబ్దార్థ రచనాస్తాప వసోల్లాసకల్లోలిన్యఃమహానద్యస్తాభిఃపూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూతశ్చ-కర్ణౌచమనశ్చహరతీతితథోక్తః- శ్రోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ-

ఆస్థానమందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్వం
గత్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మ
లధర్మసూరికవితాసోల్లాస కల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహ
రోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ౩౮॥ ధర్మాంతర్యాణివ
ర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్యెల్లమాంబాసుగర్భే । వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తెర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రేరఘుపతివిభుకేచాదిమోయంతరంగః॥ ౩౯॥ ****

సాహిత్యరత్నాకరపవరత్నాకరఃవిజయతే ॥ అత్ర సావయవరూపకానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౮॥ధర్మాంతర్యాణివర్యఇతి॥వివరణంప్రసిద్ధం-గురువాక్ప్రభాకరగ్రంథః-సాంఖ్యంసాంఖ్యశాస్త్రంచతానిముఖ్యాన్యాద్యానియేషాంతేతథోక్తాస్తైచతెఆగమాశ్శాస్త్రాణితేషాం - శిష్టంస్పష్టం-అత్రచకారఃపూరణార్థః॥*****************************

ఇతిశ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానేప్రథమఃప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభిధాతరంగః— ౨.

ఏవం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితి నిర్వాహ్య సంప్రతి కథానాయకస్య రఘునాయకస్య గుణాన్కతిచిద్వివేక్తుకామస్తానుద్దిశతి- అథేతి-అథ గ్రంథారంభసమర్థనానంతరం॥ మహాకులీనత్వమితి॥ మహాకులీనత్వాదయో మీ సప్తనాయకస్య గుణా జాగ్రతి ప్రకాశంతే॥౧॥ మహాకులీనత్వమిత్యుద్దేశవచనేనైవ-మహాకులీనతా నామ కులేన మహతి సంభవ ఇతి లక్షణం సిద్ధవత్కృత్యోదాహరతి॥ ఆవాస ఇతి॥ ఆవాస ఆశ్రయః - గోచర ఇతి యావత్-త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేఽపి బ్రహ్మవిష్ణురుద్రస్వరూపధరః-త్రివేదీమయః తథైవ త్రయీరూపః-ప్రభవో జన్మహేతుః-స్ఫుటష్ఠ ఇతి

అథ కృతినాయకే రఘునాయకే నాయకగుణానాహ

శ్లో॥ మహాకులీనత్వముదారతా చ తథా మహాభాగ్యవి
దగ్ధభావౌ । తేజస్వితా ధార్మికతోజ్జ్వలత్వే సమీ గుణా జా
గ్రతి నాయకస్య ॥ ౧ ॥ మహాకులీనతా యథా ॥ ఆవాసః
కథమస్మదాది వచసాం వంశో రఘూణాం భవేద్యస్యాసీత్ప్ర
భవస్త్రిమూర్తితనుభృద్భానుస్త్రివేదీమయః। యత్సంభూత
భగీరథస్య తనయా గంగా జగత్పావనీ యత్ర వ్యక్తిముపాగత
స్స భగవాన్ శ్రీమాత్మనా శ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతా యథా॥ ప్ర

మావత్-స్యాజ్జన్మహేతుః ప్రభవ ఇత్యమరః-జగంతి స్వర్గమర్త్యపాతాళలోకాన్మందాకినీగంగాభోగవతీరూపైః పావయతీతి తథోక్తా-భగవాన్ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః । ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరిత ఇతి స్మరణాత్ - వ్యక్తిమావిర్భావం-అత్ర స్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసౌ చారుయథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్ ॥౨॥ యద్విశ్రాణనతాచ్ఛీల్యమౌదార్యం తన్నిగద్యత ఇతి లక్షితమౌదార్యముదాహరతి- ప్రత్యాసన్నేతి॥ ప్రత్యాసన్నం

ప్రాసాదాన్నత్యాత్సన్నికృష్టం యత్సుధాంశుబింబం తదేవముకుర స్త
స్మింత్సంలక్ష్యమాణానిసంద్బశ్యమానాన్యాననానియాభిస్తాః- సర్వాసా
మప్యేకదాసందర్శనాసంభవాగ్గతివశేనయదాయస్యాస్తదాభిముఖ్యంభ
వతితదాసాతస్మింత్స్వసౌందర్యంపశ్యతీతిభావః-ఔదార్యంకథయంతి-సం
భ్రమస్స్నేహమాఖ్యాతివపురాఖ్యాతిభోజనం । ఆచారఃకులమాఖ్యాతివి
ద్యామాఖ్యాతిభూషణమితివత్తాసాంతాదృశైర్వైభవైనైవ తదౌదార్యమ
నుమీయతఇతిభావః-అత్రసమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాముదాత్తాలంకారః -ఉ
దాత్తమృద్ధిశ్చరితంశ్లాఘ్యంవాన్యోపలక్షణమితిలక్షణాత్ - చంద్రబింబే
సౌందర్యావలోకనస్య దిగధీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధేపి
సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిరితితయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥౩॥ అథమ
హాభాగ్యంలక్షయతి॥సర్వేతి॥సర్వాచసాసర్వంసహావసత్వసర్వంసహా

త్వాసన్నసుధాంశుబింబముకురేసంలక్ష్యమాణాననాశ్చంచ
త్కాంచననూత్నరత్నఖచితప్రాసాదశయ్యాసనాః । సుం
దర్యోవిదుషాంసురేంద్రతరుణీసల్లాపలీలారసేసంసక్తాః కథ
యంతిరాఘవవిభోరౌదార్యమత్యద్భుతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
హైశ్వర్యంమహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
సుధాతలచక్రవాళంసర్వేనరాధిపతయస్సురాసురేంద్రాః
నీరాజయంతిరఘునందనపాదపీఠం కోటీరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యాఈశ్వరోధిపస్తస్యభావస్సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ఉదాహరతి॥ఆ
చక్రవాళేతి॥ఆ చక్రవాళాల్లోకాలోకపర్వతాదాచక్రవాళంచక్రవా
ళాచలపర్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళఇత్యమరః- తచ్చతద్వసు
ధాతలచక్రవాళంచఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళంతు
మండలమిత్యమరః- అత్రతలశబ్దస్యస్వరూపార్థకత్వం - అధస్స్వరూప
యోరస్త్రీతలమిత్యమరః- తదభివ్యాప్యాచక్రవాళవసుధాతలచక్రవా
ళం-చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అత్రా
ఙ్ప్రశ్లేషేణాదిమస్యమర్యాదార్థకత్వమంతిమస్యాభివిధ్యర్థకత్వంచ బో
ధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితాఇతిశేషః - రఘునందనపాదపీఠంనీరాజ
యంతిపాదపీఠసంపురతోనమంతీత్యర్థః- ఏతేనలోకాంతరాధిపత్యప్రతీతి

ర్మహాభాగ్యస్యకైముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః- కైముత్యే నార్థసంసిద్ధిరర్థాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ ॥౪॥అథవైదగ్ధ్యంలక్షయ తి॥కృత్యేతి॥కృత్యవస్తుషుకర్తవ్యార్థేషు॥ఉదాహరతిసీతేతి॥ఆత్మనోలఘు తాందారాపహరణజన్యలాఘవంచ- శ్వేతాతపత్రాణాంరావణసంబం ధిశ్వేతచ్ఛత్రాణామయుతస్యచ్ఛేత్తుః-సప్తసాలోన్మూలనే శ్వేతాతపత్ర చ్ఛేదనేష్వేకేషుణేత్యనువర్తతే-జిహ్మీయతేజిహ్మామందఇవాచరతి - జిహ్మస్తుకుటిలేమందఇతిశబ్దః-అన్యేషాంకాకథేత్యపిశబ్దార్థః- అత్రపూ ర్వార్ధేగమ్యమానస్యరావణసంహారస్యభంగ్యంతరేణోక్తత్వాత్పర్యా యోక్తవలంకారః-పర్యాయోక్తంతుగమ్యస్యవచోభంగ్యంతరాశ్రయ మితిలక్షణాత్ ॥౫॥అథతేజస్వితా॥జగత్ప్రకాశకత్వంయత్తైజస్విత్వంతదు

త్సదీప్తిః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదగ్ధ్యమభిధీయ తే॥ యథా॥సీతాశోకమమర్త్యదైన్యమసురక్రౌర్యంచమం దోదరీకంఠేమంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణాయోలు నాత్। లీలోన్మూలితసప్తసాలవితతేశ్వేతాతపత్రాయుతచ్ఛే త్తుస్తస్యదగ్ధతావివరణేబ్రహ్మాపిజిహ్మీయతే॥ ౫ ॥ తేజస్వి త్వంయథా ॥ తత్తాదృక్ప్రథవోషాచరతిమిరభరోల్లుంఠనా కుంఠశక్తేస్సర్వతోవిజృంభమాణస్ఫురణరఘుపతిస్ఫారతే జఃఖరాంశోః। తత్తద్బ్రహ్మాండభాండే విమలతరవియన్నీరనీ రంధ్రగర్భేబింబావవస్ఫురంతిప్రతిఫలితతనోర్యూనమేకైక

చ్యుతఇతిలక్షణం॥ఉదాహరతితత్తాదృగితి॥తత్తాదృశోనుపమాః ప్రౌఢాః ప్ర సిద్ధాశ్చదోషాచరారాక్షసాస్తవతత్తాదృశఃపౌఢాగాఢాదోషాసురా త్రిషుచరంతీతిదోషాచరాశ్చయేతిమిరభరాఅంధకారాతిశయాస్తేషాము ల్లుంఠనేహరణేఅకుంఠశక్తేరప్రతిహతసామర్థ్యస్య-విమలతరం యద్వి యత్తదేవనీరం తేననీరంధ్రఃపరిపూర్ణోగర్భోయస్యతస్మిన్- తత్తద్బ్ర హ్మాండభాండే- తేషుతేషుబ్రహ్మాండభాండేషు- జాతావేకవచనం- ప్ర తిఫలితాతనుర్యస్యతస్య- సర్వతోవిజృంభమాణంస్ఫురణంయస్యతత్ర త్యోక్తం- తచ్చతద్రఘుపతిస్ఫారతేజశ్చతదేవఖరాంశుస్తస్యబింబాఃప్ర తిబింబావన-బింబోస్త్రీమండలంత్రిష్వితిపుంలింగతా-బింబంఫలేబింబిక

యాః ప్రతిబింబేచ మండలఇతివిశ్వః-ఏకైకసూర్యాస్సంతఃస్ఫురంతి॥అలం
కారాన్తరవ్యత్యోతిఅత్రేతి॥అపహ్నవాలంకారభేదఇతి-తత్తద్బ్రహ్మాండస్థి
తేషుసూర్యేషుసూర్యత్వమవధారణేనాపహ్నుత్యప్రతిబింబత్వారోపా
త్ - అతిశయోక్తిరూపకశ్లేషాశ్చేతి-ప్రతాపభానోః ప్రతిఫలనాసంబం
ధేపిసంబంధోక్తేఃదోషాచరాదితమిరభరత్వాద్యారోపాత్ తత్తాదృ
క్ప్రభదోషాచరేశ్యత్రార్థద్వయప్రతిపాదనాచ్చ-ఏతేషాంసంకరఇతిఅం
గాంగిభావలక్షణఇత్యర్థః - అపహ్నవస్యాతిశయోక్త్యుత్థాపితత్వాదతిశ
యోక్త్యపహ్నవయోః-వియదాదిషునీరత్వాద్యారోపస్యాతిశయోక్త్యు
పకారకత్వాద్రూపకాతిశయోక్త్యోః - తేజసిఖరాంశుత్వారోపస్యతత్తా

సూర్యాః ॥ అత్ర సకలబ్రహ్మాండప్రకాశకస్యరఘుకులతిలక
ప్రతాపసూర్యస్యగగనజలపూరితే ఏకైకస్మిన్బ్రహ్మాండేప్రతి
ఫలితమూర్తేః ప్రతిబింబా ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి న
తు తదితరే విభాకరాస్సంతీత్యపహ్నవాలంకారభేదః । అతిశ
యోక్తిరూపకశ్లేషాశ్చేత్యేతేషాంసంకరః॥ ౬॥ ధార్మికత్వం
యథా ॥ తాతాజ్ఞాచరణాద్వనంగతవతస్సంత్యజ్యరాజ్యశ్రి
యంకైకేయ్యామపికారిణశ్చ భరతశ్ఛందేప్యనావర్తినః ।
యాతాయాహితసోదరాయ శరణంలంకాశ్రియం యచ్ఛత
స్తస్యాద్దాశరథేస్సురాసురనరేష్వన్యోనధన్యోజనః ॥ ౭ ॥ఉ
జ్జ్వలత్వంసౌందర్యం-యథా॥ యత్సౌందర్యమవేక్ష్యజీర్ణము
నయోవాతాంబుపర్ణాశనాధైర్యం నార్యఇవాపసార్య సహ

దృగిత్యాదిశ్లేషానుప్రాహకత్వాద్రూపకశ్లేషయోశ్చేతిబోధ్యం॥౬॥ అథ
ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వంధార్మికత్వముదీర్యత ఇతిలక్ష
ణం॥ ఉదాహరతి తాతాజ్ఞేతి॥కైకేయ్యాంవిషయే అవికారిణఃముఖసం
కోచాదివికారశూన్యాదిత్యర్థః - భరతస్యఛందేఅయోధ్యాం ప్రతిపునరా
గమనాభిప్రాయేసత్యపి- అభిప్రాయశ్ఛందఆశయఇత్యమరః - అనా
వర్తినః వనాదనివృత్తాత్ - యచ్ఛతోదాతుః- అత్రతకారయకారాదే
రేకైకస్యాసకృదావృత్త్యావృత్త్యనుప్రాసః॥ ౭ ॥ రూపసంపన్నదేహ
త్వమౌజ్జ్వల్యంపరికీర్త్యతఇతిలక్షితముజ్జ్వలత్వముదాహరతి॥యదితి॥ వా

తాంబుపర్ణాశనాః- భక్ష్యభోజ్యాదిమధురాహారగంధానభిజ్ఞా ఇత్యర్థః -
ఇతికామానుద్దీపనోక్తిః- కించజీర్ణమునయోజరద్రుపయః- యదితిసౌంద
ర్యవిశేషణం- సమస్తత్వేనయచ్ఛబ్దస్యరామార్థకత్వేతత్త్వవేత్యత్రత
చ్ఛబ్దస్యసౌందర్యార్థకత్వానౌచిత్యాత్- సౌందర్యం - ఆవేధ్యారోప్య
విక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం।యద్భూషితమివాభాతితద్రూపమితికథ్య
తఇతిలక్షణలక్షితంరూపం-సహజం - తత్తత్తపోవిఘాతాగతాప్సరస్సౌం
దర్యసంగీతనృత్తాదిసమాకలనేపిసుస్థిరమిత్యర్థః- సంభోగంవవ్రుఃకిల-అ
త్రకిలేతివార్తాయాం- సంభావనాయాంవార్తాయాంస్మృతా వను
నయేకిలేతిరత్నమాలా- అభిదధేలభిహితం- అత్రానురూపయోరామ
మారరూపయోర్ఘటనోక్తేర్విషమాలంకారభేదః - విరుద్ధకార్యస్యోత్ప

జంసంత్యజ్యలజ్జామపి।సంభోగంకిలవవ్రురిత్యభిదధేపౌరాణి
కైస్తత్త్వారామస్యకృష్ణనుకామరూపవిభవస్త్రీస్రీమాత్ర
నేత్రప్రియః॥యదితిభిన్నంపదం॥౮॥ అథనాయకస్వరూపంని

నాయకస్వరూపనిరూపణం.

రూప్యతే.॥కీర్తిప్రతాపసంపన్నఃపుమర్థత్రయతత్పరః।ధురం
ధరశ్చగుణవాన్నాయకఃపరికీర్త్యతే॥ తత్రప్రతాపసంపత్తిః
పార్శ్వగేవపార్శ్వదర్శి॥కీర్తిసంపత్తిర్యథా॥ నగ్రస్తస్తనుసానచా
హ్నిమలినోదర్శనేనోకర్శితోనైవాస్తంగతిమాన్నచాంకితత

త్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ । విరూపఘటనాచాసా విషమాలంకృతిస్త్రి
ధేతిలక్షణాత్ - యత్సౌందర్యమిత్యత్రయచ్ఛబ్దస్యశ్రీరామపరత్వభ్రాం
తింవారయతి- యదితిభిన్నంపదమితి ॥ ౮ ॥. . . . .
ఏవంనాయకగుణాన్నిరూప్యసంప్రతితదాశ్రయభూతనాయకస్వరూపని
రూపణంప్రతిజానీతే అథేతి॥కీర్తీతి॥ కోశదండజంతేజఃప్రతాపః-సప్రభా
వఃప్రతాపశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమరః-గుణవాన్పూర్వోక్తమహా
కులీనత్వాదిభిర్మహామహిమపాండిత్యప్రభృతిభిశ్చగుణైర్యుక్తః॥తత్రేతి॥
తత్రతస్మిన్నాయకే - ప్రాదర్శితత్తాదృగిత్యాదితేజస్వితోదాహరణే
ప్రదర్శితా॥కీర్తిసంపత్తిముదాహరతి నగ్రస్తఇతి॥తమసారాహుణా-రా
హ్వాధ్వాంతయోగుణేతమఇత్యమరః-నగ్రస్తోనగృహీతః ప్రసిద్ధచంద్రస్తు

హుణా గ్రస్యతే-ఏవమగ్రేపియశశ్చంద్రేతత్తద్ధర్మనిషేధ నైవప్రసిద్ధచం
ద్రేవ్యతిరేకేణతత్తద్వైశిష్ట్యంబోధ్యం - నిర్దోషస్తమోగ్రస్తత్వాదిదో
షేభ్యోనిర్గతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తుసదోషః- యశోరూపశ్చంద్రమాయశ
శ్చంద్రమాః-అత్రప్రసిద్ధచంద్రాదాధిక్యచంద్రకీర్తిచంద్రస్యాధిక్యప్రతి
పాదనాద్వ్యతిరేకాలంకారః-భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ
యోః।ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౯॥ఏచ్ఛి
త్తివిశేషేణోదాహరణాంతరమాహ॥ఉద్వేలాదితి॥ ఉత్సృష్టావేలాకూల
కాలౌయేనతస్మాత్,ఏతేనకూలేన ఆకల్పస్థాయిత్వాత్కాలేనచనియంత్రి
తాత్ప్రసిద్ధసాగరాత్సర్వదేశేషుసర్వదాచవ్యాపనశీలస్యశ్రీరామగుణ

సురోన్నపాతికశ్రీరపి। లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధానో
పంగుభావంగతో నిర్దోషో గుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతోయశ
శ్చంద్రమాః ॥ ౯ ॥ యథావా॥ ఉద్వేలాద్గుణసాగరాద్ర
ఘుపతేర్నిర్ధూతదోషాకరాదాసీత్కోప్యవిపల్లవశ్శుభయశో
మందారభూమీరుహః। నానాభూధరబీజసాగరరసాన్గర్భైర్భి
తో బిభ్రతి బ్రహ్మాండానిఫలానియత్రబహుశస్సంశ్లిష్యసం
జాగ్రతి॥ వేలాశబ్దేనకూలకాలౌద్వావపివివక్షితౌ- తేనోద్వే
లశబ్దేనదేశకాలనియంత్రితాత్ప్రసిద్ధసాగరాదాధిక్యగుణసా
గరస్యవ్యతిరేకోదర్శితః- నిర్ధూతదోషాకరాదిత్యత్రాపితథై
వ- అవిపల్లవః-నృతుపక్షేపల్లవవ్యతిరేకశూన్యః। కీర్తిపక్షేవి
పల్లేశేనాపిరహితః- నానాభూధరాఏవబీజాని సాగరాఏవర

సాగరస్యవిశేషోదర్శితః వేలాక్షితేరాబ్ధివ్యర్థ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి
రత్నమాలా-నిర్గతాదోషాకరాదుష్టాయేనతస్మాత్-తద్గుణకీర్తనేన మరి
తదూరీకరణాదితిభావః-ప్రసిద్ధసాగరస్తూదయాస్తమయయోరంగీకృత
దోషాకరఇత్యాశయః-కోపిపిలక్షణః-ప్రాయేణవిలక్షణాదుత్పన్నోపివిల
క్షణోభవతీతిభావః-వైలక్షణ్యమేవప్రతిపాదయతి నానేత్యాదినా॥ బి
భ్రతిదధంతిబహుశోబహూని బ్రహ్మాండాని ఫలానీతివ్యస్తరూపకం సం
జాగ్రతిప్రకాశంతే॥ తత్తత్పదార్థప్రతిపాదనపూర్వకమలంకారాన్నిష్ప
న్నోతి వెలాశబ్దేనేతి॥ తథైవేతి వ్యతిరేకోదర్శితఇత్యర్థః॥ అత్రేతి॥యశ

సీమందారత్వారోపస్యవిశిష్టబ్రహ్మాండేషుఫలత్వారోపస్యచహేతుహే
తుమద్భావాత్పరంపరితరూపకం-అపిపల్లవఇతిశ్లేషస్య యశోమందారేస
పల్లవతాసంపాదకత్వాచ్ఛ్లేషరూపకయోరంగాంగిభావః- యశోమందా
రైబ్రహ్మాండానాంసంశ్లేషాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబంధ
రూపాతిశయోక్తిః - సాచరూపకోత్థాపితేత్యనయోరంగాంగిభావశ్చే
తిభావః- వ్యతిరేకాలంకారస్స్ఫుటఏవేతి- తస్యశ్లేషాదీనాంచసంసృష్టిరి
తిబోధ్యం - విభ్రతీతి- విభ్రంతీత్యస్యాపివిద్యమానత్వాత్ ॥ ఏవంకీర్తి
సంపత్తి ముదాహృత్యలాఘవార్థం పృధగుదాహరణ మంతరేణత్రివర్గస
మృద్ధిందర్శయతి ॥ ధార్మికత్వేతి ॥ తాతాజ్ఞైతిధార్మికత్వోదాహరణా
ర్థమిదం - లాభసమృద్ధినసమృద్ధింవినాతాదృశౌదార్యస్యా సంభావితత్వా
త్త్రిత్వాసన్నెత్యౌదార్యోదాహరణాదర్థంచసిద్ధవత్కృత్య తస్సద్భావా
త్తస్యకామస్స్వతస్సిద్ధ్యతీత్యాశయేనాహ - తదుభయేతి-కోటిరుత్కృ

ష్టః। అత్ర శ్లేషరూపకాతిశయోక్తీనాంసంకరః। విభ్రతీత్య
త్ర-వానపుంసకస్యేతివైకల్పికోనుమభావః । ధార్మికత్వౌ
దార్యవర్ణనాదేవతదుభయతుల్యకోటికఃకామోప్యర్థసిద్ధఏవ॥
౧౦ ॥ ధురంధరత్వంయథా। ఆచార్యవాన్వరరుచిస్త్రిపురా
రిరాసీదాకల్పవాంచ్ఛయనవానపిదానవారిః। దిక్పాలకావిద

ర్షః- కోటిఃప్రకర్షచాపాగ్రసంఖ్యాప్రభేదాంతరా త్రిష్వితిరత్నమాలా॥
౧౦॥ ధురంధరత్వముదాహరతి॥ ఆచార్యవానితి॥దోర్దండలేభుజదేశే -
స్యాన్మండలంద్వాదశ రాజకేపిదేశేచబింబేచకదంబకేచ । కుష్ఠప్రభేదే
ప్యుపసూర్యకేపిభుజంగభేదేశునిమండనేస్యాదితివిశ్వః - వరరుచిర్వాక్య
కారః-ఆచార్యవాంత్సద్గురులాభవాన్- పూర్వంశేషస్యసముస్తమస్తకవి
ధృతభూభారత్వాద్వరరుచేర్భాష్యోపదేష్టానాసీత్ - అధునాతుభుజభా
గవిధృతవిశ్వవిశ్వంభరాభారేరఘువీరేసద్గురుసకాశాద్భాష్య సంప్ర
దాయాంత్సంగృహ్ణాతీతిభావః - త్రిపురారిస్త్రిపురాంతకః- ఆకల్పవాక్
కంకణకేయూరహారాద్యాభరణధారణసమంచితవేషః - అథప్రయత్నా
న్నమితానమత్కైర్ధృతేకథంచిత్ఫణినాంగణైరథఇత్యుక్తత్వాద్భుజంగ
భూషణస్యతస్యతదసంభవాదాభరణాభావోభావాత్ [illegible]

స్యాన్వయత్వా త్తత్సంభవేన తల్లాభో భవదితి భావః- ఉ త్తమయానై గణజైశ్చర్యాంసంచారం - అత్ర సంభూయధరిత్రీధారిభ్యశ్శేషాదిభ్యో సహాయధురంధరస్య శ్రీరామస్యా ధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యతే- లక్షణంతూక్తం॥ ౧౧॥ ....*

ఉదాహరణాంతరమాహ॥మృదుచంపినేతి॥కలితాస్థితా-అతినిష్ఠురస్యకూర్మకర్పరస్యకూర్మపృష్ఠస్యాగ్రే ఉపరిభాగే-అత్ర వైపుల్యానైష్ఠుర్యాభ్యాం కటాహసాదృశ్యాత్కమఠపృష్ఠస్యకర్పరత్వవ్యపదేశః-కపాలేచకటాహే చభైక్షపాత్రేచ కర్పరఇతిరత్నమాలా- అత్రాపి పూర్వవదలంకారః॥ ధ్వనివిశేషంవివృణోతి - అత్రేతి ॥ ౧౨ ॥ గుణాఢ్యత్వముదాహరతి॥ శేషాఇతి॥ పురుషాశ్శేషాశ్చేత్సహప్రముఖాయది - నను భూలోకవాసిభిస్తై

ధురుత్తమయానచర్యాం దోర్మండలేరఘుపతౌ ధరణీం దధానే॥ ౧౧॥యథా వా॥ మృదుచంపనశీతరామబాహౌ కలితాభూర్విజహౌ నివాసఖేదం। అతినిష్ఠురకూర్మకర్పరాగ్రే విషనిర్ఘోషిత శేషభోగభాగే ॥ అత్ర నిష్ఠురవిషనిర్ఘోషితపదమహిమ్నా భూదేవతాయా అనుచితస్థలావస్థానేన మహాన్సంతాపో జాతఇతివస్తువస్తునాధ్వన్యతే॥౧౨॥గుణాఢ్యత్వం యథా॥ శేషాశ్చేత్పురుషాస్త్రివిష్టపజుషస్సర్వేప్యనాశాయుషస్సర్వజ్ఞాశ్చ చతుష్పదీపరిమితాం వాచం వదేయుస్సదా।శబ్దాశ్చక్రమవర్జితా యది స

శ్చేషైరపి కింభవేదిత్యాశంక్యాహ- త్రివిష్టపజుషఇతి ॥ తథాపికతిపయేత ఇత్యాశయేనాహ - సర్వేపీతి ॥ తరుగుల్మలతాదిపిపీలికామత్కుణమశకాదిస్థావరజంగమాశ్చేత్యర్థః ॥ నన్వేవమపి పరిమితాయుర్భిస్తైఃకింస్యాదిత్యతాహ-అనాశాయుషఇతి॥ ననుతథాప్యల్పజ్ఞానాం తేషాంతద్గుణాః కథంగోచరాభవేయురిత్యత్రాహ- సర్వజ్ఞాశ్చేతి॥ ననుతథాపి వైఖరీమాత్రోచ్చారిభిస్తైఃకథంగణ్యన్తఇత్యత్రాహ- చతుష్పదీతి-చతుర్ణాం పదానాం సమాహారశ్చతుష్పదీ- తత్పరిమితాం పరాపశ్యంతీమధ్యమావైఖరీనామకపదచతుష్టయపరిచ్ఛిన్నామిత్యర్థః - తాదృశీంవాచంవదేయుర్యది ॥ నన్వేరదావిశిష్టవాగుచ్చారణతఉమ త్కేపికింభవదిత్యతాహ - సదేతి ॥ ననుతాదృశ్గణయిత్రుసంపత్స్వప్యపి శబ్దానాం లింగవిభక్తివచనానుసారివి

శేషణవిశేష్యభావరూపక్రమనియమితత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ - శబ్దాశ్చ క్రమవర్జితా ఇతి॥ నను తథాపి తేషాం వాచకలక్షకవ్యంజకభేదభిన్నత్వాత్ కాలాతిపాతస్స్యాదిత్యత ఆహ - సమస్తేతి॥ అభిధాలక్షణావ్యక్తిప్రసక్తిం వినా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యార్థాఖ్యానశక్తాశ్చేదిత్యర్థః॥ నన్వేవమపి తేషాం ప్రకృతోపయుక్తార్థవివక్షానుసారేణ ప్రయోక్తవ్యత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యత ఆహ - నాక్రాంతాశ్చ వివక్షయేతి॥ వివక్షయా ఆకాంక్షయా ॥ నన్వేవం సామగ్ర్యేఽపి నిఖిలగుణగణగణనా స్యాద్వా న వేత్యత ఆహ - తత్రాపీతి॥ రఘుపతేస్సర్వేఽపి గుణా అగణ్యాః - కతిచిద్గణితా భవేయురితి భావః ॥ అత్ర కతిపయపదార్థాభిధానపూర్వక

> మస్తార్థాభిధానక్షమా నాక్రాంతాశ్చ వివక్షయా రఘుపతేస్తత్రాప్యగణ్యా గుణాః। అత్ర సర్వపదం యథాయథం సంబధ్యతే। తరుగుల్మలతాదయశ్చతుర్ముఖాంతా జీవాస్సర్వశబ్దార్థాః। చతుష్పదీపరిమితామితి। వాగ్థనోశ్చత్వారిపదాని। తత్ర పదత్రయం ప్రాణినో నోచ్చారయితుం క్షమంతే। కింతు తురీయమేవ పదం వదంతి। అయం చార్థశ్చత్వారి వాక్పరిమితా పదానీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధః। వదేయురితి సంభావనాయాం లిఙ్। వదనం సంభావితం చేదిత్యర్థః। సమస్తేతి - లక్షణాదివృత్త్యా అర్థబోధకత్వేఽవిలంబాపత్తేరితి భావః। తత్రాపి తథాపీత్యర్థః। అతిశయోక్తయః। గణనాసామగ్రీమేళనేఽపి కార్యానుత్పత్తిర్విశేషోక్తిశ్చ। సా

మలంకారాన్వివృణోతి - అత్రేతి॥ యథాయథం యథాయోగం - పురుషశబ్దగుణశబ్దైస్సంబధ్యతే - తస్య పురుషవిశేషణత్వే కో లాభ ఇత్యత ఆహ - తరుగుల్మేతి॥ అయం చేతి । చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని। తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః। గుహా త్రీణి నిహితా నేంగయంతి । తురీయం వాచో మనుష్యా వదంతీతి శ్రుతిప్రతిపాదితః॥ లక్షణాదీతి। లక్షణాయా వాచ్యార్థబాధతద్యోగప్రయోజనపర్యాలోచనసాపేక్షత్వాద్వ్యంజనాయాశ్చ శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వాచ్చేతి భావః ॥ అతిశయోక్తయ ఇతి ॥ పురుషాదీనాం శేషత్వాదిసంభావనాయాశ్శశవిషాణకల్పనాకల్పత్వాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తయ ఇత్యర్థః - గణనాసామగ్రీతి విశేషోక్తిస్త్వితి-

కార్యాజనివిశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణ ఇతిలక్షితేత్యర్థః - సాచేతి- అతి
శయోక్తీనాంకారణపౌష్కల్యసంపాదకత్వాత్తదనుప్రాణితేతిభావః -
సంకరః- అంగాంగిభావలక్షణ ఇత్యర్థః॥ తేషామితి॥అలంకారత్వాభిప్రా
యేణపుంలింగనిర్దేశః॥ ౧౩ ॥ ఏవంసామాన్యతో నాయకస్వరూపం నిరూ
ప్యతద్భేదప్రదర్శనపూర్వకంతద్విశేషానాహ- సచేతి॥ తత్ర ధీరోదాత్తం
లక్షయతి - గంభీరఇతి॥ సారసంపన్నః శారీరబలాఢ్యః-సారోబలేస్థిరాం
శే చేత్యమరః - కృపావాన్ పరదుఃఖాసహిష్ణుః - అవికత్థనఆత్మశ్లాఘావి
ముఖః- పరకీయాంచ్ఛత్రుసంబంధినోగుణాన్గృహ్ణాతీతితథోక్తః ॥ అన్యే
షాంసుగ్రహత్వాద్గాంభీర్యమాత్రంవివృణోతి॥గాంభీర్యమితి ॥ వికారా
ముఖవికాసతత్సంకోచాదయః ॥ఉదాహరతి-రాజ్యస్థఇతి॥తుల్యఃవక్త్రప్ర

చాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి తేషాంసంకరః॥౧౩॥సచనాయ

ధీరోదాత్తాదినాయకవిశేషానిరూప్యన్తే

కశ్చతుర్విధః।ధీరోదాత్తోధీరోద్ధతోధీరలలితోధీరశాంతశ్చేతి॥
గంభీరస్సారసంపన్నఃకృపావానవికత్థనః।పరకీయగుణగ్రాహీ
ధీరోదాత్తోనిగద్యతే ॥ గాంభీర్యంహర్షామర్షాదివ్యంజకవికార
శూన్యత్వం॥యథా ॥రాజ్యస్థోవావనస్థోభవతిరఘుపతిస్తుల్యవ
క్త్రప్రసాదఃకైలాసోద్ధారణాదీన్ప్రకటయతిగుణానద్భుతాన్రా
వణస్య।సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపిగళపిపినైన్యస్తశస్త్రఃకృపావా

సాదోముఖప్రసన్నతా యస్యసతథోక్తః - సింహాసనోపవేశఛత్రచామ
రాదిమహారాజలక్షణోపభోగసమయే కంటకాద్యావృతకాంతారభాగ
కందమూలాద్యన్వేషణవేలాయాంచాపి లక్షణ్యముఖలక్షణఇత్యర్థః-ఏతే
నలోకోత్తరంగాంభీర్యంతస్యేతిదర్శితం-కైలాసోద్ధారణాదీన్- పుష్పకా
పహారకైరావణోత్క్షేపణాదయఆదిశబ్దార్థః- ప్రకటయతి - రావణదూషణ
ప్రస్తావప్రవృత్తానాంపురతో గుణదోషౌబుధోగృహ్ణన్నిందుక్ష్వేళావివే
శ్వరః శిరసాశ్లాఘతేపూర్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతీతిన్యాయమనుసృత్య
ప్రథయతీత్యర్థః- ఏతేనపరకీయగుణగ్రాహిత్వంకైముత్యసిద్ధమితిభావః-
సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపీతి-అతిశీఘ్రంచ్ఛేద్యేప్యపీత్యపిశబ్దార్థః - న్యస్తశస్త్రః
కృపావానిత్యనేనపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వంవ్యజ్యతే- కిన్నరైర్గీయమానస్స

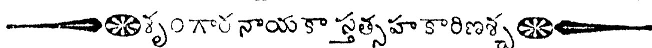
న్నవనతవదనోభవతీత్యనేనాత్మశ్లాఘాశ్రవణేపిలజ్జితస్యాపికత్థనత్వమర్థా
త్సిద్ధమితిసూచ్యతే-తస్మాద్ధీరోదాత్తగుణోత్తమోరఘూత్తమ ఇతిభావః॥
౧౪॥అథధీరోద్ధతంలక్షయతి-చండఇతి॥చండోతికోపశీలః-చండస్త్వత్యంత
కోపనఇత్యమరః-వికత్థనఃఆత్మశ్లాఘాపరః-దృప్తోగర్వితః,బలీశారీరబలాఢ్యః
ఉదాహరతి- రేరేఇతి॥ రావణంప్రతిలక్ష్మణవాక్యం- రేరేఇతికోపాతిరేకవ
శాద్వీరుక్తిః-ఏతేనచండత్వందర్శితం- నీచసంబోధనేతురేఇత్యమరః- రా
మంకిమితిమృగయసేరేతిష్ఠ-త్వాదృశస్యరామపర్యంతపర్యటనమనపేక్షిత
మితిభావః-ఏతేనదర్పస్సూచితః- బాలస్యతవమయాసహయోద్ధుంకుతశ్శ
క్తిరిత్యాశంక్యాహ-నిష్ఠురాఇతి-నిష్ఠురాస్తీక్ష్ణాః-మేకాండాబాణాః-కాం
డోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిష్విత్యమరః-పూర్వంప్రథమంప్రౌ
ఢప్రాయః ప్రౌఢతుల్యాః - ప్రాయస్స్వనశనేమృత్యౌతుల్యబాహుళ్య

> న్లజ్జాసింధౌనిమజ్జత్యవనతవదనఃకిన్నరైర్గీయమానః॥౧౪॥చం
> డోవికత్థనోదృప్తోబలీధీరోద్ధతోమతః॥ యథా॥ రేరేలంకేశరా
> మంకిమితిమృగయసేతిష్ఠతేనిష్ఠురామే ప్రౌఢప్రాయాతికా
> యక్షతజరసఝరైస్సమ్యగాచమ్యపూర్వం।నీత్వాప్రాణా
> హుతీనాంపదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవాయూన్కాండా
> స్తేకాలఖండాచలకబళవిధౌవ్యగ్రభావంభజంతే।౧౫॥స

యోరపీతివిశ్వః-యోఽతికాయస్తస్యక్షతజరసస్యరక్తోదకస్యఝరైః -
రుధిరాసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమిత్యమరః- శృంగారముఖ్యమ
ధురాదిసువర్ణరేతోనిర్యాసరాగగరళద్రవపారదేషు।అస్వాదనధ్వనిసు
ధాంబురసాఖ్యధాతుష్విష్టోరసఇతిరత్నమాలా - సమ్యగ్యథేచ్ఛమాచ
మ్య-ఏతత్పానస్యాప్యుపలక్షణం-త్వత్సంబంధినఃకాలఖండాచలస్యాచ
లసదృశమాంసవిశేషస్యకబళవిధౌభోజనే-కాలఖండయకృతీతుసమేఇమే
ఇత్యమరః-వ్యగ్రభావంత్వరితత్వం- ప్రాణాహుత్యాకలనానంతరమభ్య
వహారంప్రతిత్వరాసముచితైవేతిభావః- ఏతేనవికత్థనత్వంజ్ఞాపితం-అత్ర
బాణేష్వాచమనాదనాదిలౌకికవృత్తాంతసమారోపాత్సమాసోక్తిః - విశే
షణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం। అప్రస్తుతస్యగమ్యత్వంసాస
మాసోక్తిరిష్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧౫

అథధీరలలితంలక్షయతి-సఙ్గీతి॥ నేతా నాయకః-ఉదాహరతి- రాజ్యేతి - రాజ్యాభిషేకసమనన్తరకాలమేవ- రాజ్యాభిషేకావ్యవహితోత్తరక్షణ ఏవేత్యర్థః-శిష్టం స్పష్టం॥౧౮॥ అథధీరశాంతంలక్షయతి - ధీరశాంతఇతి॥ ఉదాహరతి-గఙ్గాదీనామితి॥ మహితం పూజితం - అహితానాం-మకోఽధా దీనంతశ్శత్రూఽస్హారతేతితథోక్తం- జాపంజాపంజప్త్వాజప్త్వా - అత్రాలం కారాన్నిపృణోతి-అత్రేతి సంతస్సంతో జాపంజాపమితివ్యంజనద్వయా వృత్త్యాఛేకానుప్రాసః- మహితమహితేత్యత్ర స్వరవ్యంజనసముదాయా

ధీరలలితోనేతానిశ్చింతోభోగలంపటః॥యథా॥ రాజ్యాభిషే
కసమనంతరం కాలమేవరామేణసాదరసమర్పితరాజ్యలక్ష్మీః॥శ
త్రుఘ్నలక్ష్మణముఖైరుపచర్యమాణస్సామ్రాజ్య భోగనిర
తోభరతోబభూవ॥౧౮॥ ధీరశాంతశ్శాంతిధైర్యదీపోఽవిప్రోఽని
గద్యతే॥యథా॥గంగాదీనాంనదీనామమలినపులినేహంససం
సేవ్యమానేస్నాతాః పూతాః ప్రశాంతాశ్శుభసితభసితన్య
స్తశస్తత్రిపుండ్రాః। సంతస్సంతోమహంతోమహితమహిత
హృద్రామనామాభిరామంజాపంజాపందురాపంనిలయమక
లయన్భాసురాభూసురేంద్రాః॥అత్రశబ్దాలంకారాణాంసంసృ
ష్టిః।ఏతేనాయకాస్సర్వరససాధారణాః ॥౧౯ ॥ అనుకూలో

శృంగారనాయకాస్తత్సహకారిణశ్చ

పక్షిణశ్చశఠోధృష్ట ఇతి స్మృతఇతిచత్వారశ్శృంగార రసనా
యకాః।ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్ ॥యథా॥ ధమ్మిల్లందరఫు
ల్లహల్లకదళైరుల్లాస్యభాలస్థలే కస్తూరీతిలకం కపోలకుచయో
ర్నిర్మాయపత్రాంకురాన్ । ఉత్సంగేపనివేశ్యభూషణగణై

వృత్త్యాయమకంసర్వత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చేతిత్రయాణాంసంసృష్టిః॥ప తఇతి॥ధీరోదాత్తాదయశ్చత్వారోనాయకాస్సర్వరసేషుసాధారణాః- అనుకూలాదయస్తుశృంగారమాత్రవిషయాః ॥౧౯॥ అనుకూలంలక్షయతి-ఏకేతి॥ ఉదాహరతి-ధమ్మిల్లమితి॥దరఫుల్లానామీషద్వికసితానాంహల్లకానాందళైర్ధమ్మిల్లం కేశపాశముల్లాస్యాలంకృత్య - కపోలకుచయోః కపోలయోః కుచయోశ్చేత్యర్థః-స్వయంస్వహస్తేనేత్యర్థః- కామశాస్త్రకలా

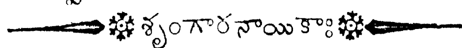
మార్వ్యైవవిపంచీతస్వారవైః అత్రస్వయంభూషితాయాస్సీతాయా
స్స్వోత్సంగోపవేశనేనావసరాన్వేషిణీకంబకద్వేషిణీపసు(?)తానాస్వ
ల్యసంతర్జయతిసతిచుంబనాలింగనాద్యాసక్తోభూదితి భావః అతాద్యసా
దేవృత్త్యనుప్రాసః-చతుర్థపాదేరూపకం॥౧౮॥అథదక్షిణంలక్షయతి-తు
ల్యఇతి॥అనేకత్రానేకాసునాయికాసుతుల్యస్సమస్నేహానువర్తీదక్షిణనా
యకః॥ఉదాహరతి-విద్యేతి॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥అత్రవిద్యాదిషు
ప్రాథాంగనాత్వాద్యారోపాద్రూపకాలంకారః-ఆరోపవిషయస్యస్యాద
తిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమతమితిలక్షు

సీతాంస్వయంభూషితాం రామఃక్రీడతికామకాస్మకలతా
మార్వీవిపంచీరవైః॥౧౮॥తుల్యోనేకత్రదక్షిణః॥యథా॥ వి
ద్యాప్రౌఢవిలాసినీ భిరనిశంకంఠే గృహీతస్స్వయం భూదే
వ్యాసతతావలంబితభుజోరాజ్యశ్రియారంజితః। కాంతైః కీ
ర్తివధూజనైఃపరివృతస్సతాంతిసీమంతినీకాంతైః శ్లిష్టతను
ర్విదేహతనయానాంకేవిధత్తైఃభుః॥ ౧౯॥ నాయికామాత్రవి
జ్ఞాతవిప్రియశ్శఠఉచ్యతే॥యథా॥ గూఢంత్వయానాయక
గోపితాయామృగేక్షణాసీన్మకురేతదయె। దృష్టామయాసా
దృహిమత్సమానాశౌర్యంతవజ్ఞాతమభూతపూర్వం॥ ౨౦ ॥
వ్యక్తాపరాధోనిర్భీకోధృష్టఇత్యభిధీయతే॥యథా॥వీరశ్రియో
వపుషితేపరిభోగచిహ్నంసంలక్ష్యతే క్షమమిదంనహిసంవరీ
తుం। సర్వంమయాహివిదితంచరితం త్వదీయంతత్కింప్రతా
రయసిమాంవినయైరలీకైః॥౨౧॥ ఏతేషాంనాయికానుకూలనే

ణాత్॥౧౯॥శఠంలక్షయతి-నాయికేతి॥ఉదాహరతి-గూఢమితి॥ అద్యహిఅ
ద్వైవ-అత్రాపిపర్యదృష్టేస్వస్మిన్నేవనాయికాంతరభ్రాంతిరభూదితి భ్రాం
తిమదలంకారః॥౨౦॥ధృష్టంలక్షయతి-వ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి-వీరశ్రియ ఇతి॥
వీరశ్రియోవీరలక్ష్మ్యాః నాయికాయాశ్చేతిప్రతీయతే పరిభోగచిహ్నం
పరశస్త్రప్రహారవ్రణంనఖక్షతాదికంచ - సంవరణంగోపనం-అలీకైరస
త్యైః-అత్రవీరశ్రీనాయికయోరభేదాభిసంధిః ।౨౧॥ ఏవంశృంగారనా
యకాన్నిరూప్యతత్సహాయాన్నిరూపయతి ఏతేషామితి॥నాయికానామను

కూలనేప్రణయకలహాదినావ్యవధానేసతిపునస్సంయోజనఇత్యర్థః-కించిది
తి - ప్రధానేతివృత్తనాయకాదీషన్న్యూనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనా
యకః కించిదూనశబ్దేనవివక్షితః-తదుక్తం- తస్యైవానుచరోభక్తః కించిదూ
నస్తుతద్గుణైరితి-సచసుగ్రీవమకరందాదిః-కళాసునాయకోపయోగిగీతా
దిషు-వాక్యాంగవేషవికారాదినాహాస్యకారీవిదూషకః॥పీఠమర్దముదాహ
రతి-శ్రీరామేతి-కోపివిలక్షణః - అతఏవాద్భుతః-వైలక్షణ్యాద్భుతత్వేద
ర్శయతి-యఇతి-శోత్రభూమింశోత్రప్రదేశం-అర్థాదరీణాం - గతఏవే
త్యవధారణే నకించిదపివక్తీతిసూచితం- లోకేతావత్పీఠమర్దోనాయికాస
మీపేసంఘటనోచితంమధురరచనంకిమపివచనంసముపదిశ్యతదాసంయో

క్రమాత్పీఠమర్దవిటచేటవిదూషకాస్సహకారిణః ॥ కించిదూ
నఃపీఠమర్దః కళాసుకుశలోవిటః। సంధానకుశలశ్చేటోహాస్య
ప్రాయోవిదూషకః॥ తత్రాద్యోయథా॥ శ్రీరామభూపతవ
చాపగుణస్యనాత్మాకోప్యద్భుతోజయతిసంయతిపీఠమర్దః। య
శ్శోత్రభూమిగతఏవనయత్యరీణాం రాజ్యశ్రియస్తవదిరా
యవశంవదత్వం॥౨౨॥ఇతరేషాంస్పష్టముదాహరణం॥ అథా

శృంగారనాయికాః

ష్టవిధాశ్శృంగారనాయికానిరూప్యంతే॥స్వాధీనపతికాహ్యా
కాతథావాసకసజ్జికా। విరహోత్కంఠితాచైవవిప్రలబ్ధా
చఖండితా॥కలహాంతరితాచైవతథాప్రోషితభర్తృకా।తథా

జయతి-అస్యాచరణంత్వన్యథేతిబోధ్యం-అత్రప్రకృతేచాపగుణస్వనెఆరో
ప్యమాణస్యపీఠమర్దత్వస్యప్రకృతరాజ్యలక్ష్మీరూప నాయికావశం వదత్వ
ప్రాపణరూపకార్యోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః-ఆరోప్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామఇతిలక్షణాత్ ॥౨౨॥ విటాదీనామనుదా
హరణేప్యుదాహృతప్రాయత్వమిత్యాశయేనాహ ఇతరేషామితి॥తల్లక్ష
ణాదేవతత్స్వరూపంసుబోధమితిభావః ॥ అథసంభావితనాయకసామా
న్యగుణయోగినీనాయికేతిసామాన్యలక్షణంసిద్ధవత్కృత్యతద్విశేషాఃకతిచి
ల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంనిరూప్యంతే॥అథేతి॥ స్వాధీనపతికాంలక్షయతి-
స్వాధీనేతి ॥ స్వస్మిన్నధీనస్సురతసుఖాస్వాదలోభేనాయత్తః పతిర్యస్యా

స్వాతథోక్తా ॥ ఉదాహరతి-డోలాయామితి॥ అధిరోప్య సపరిరంభోద్ధర ణేనోపవేశ్య - మందులనై రతిభీరుత్వాదీషచ్చలనైః - ఆందోళయన్ధృ త్యైవచాలయన్ - కేళీకాననే క్రీడోద్యానేయేమంజువంజులారమ్యావకు ళాస్తత్సంబంధిషులతాకుంజేషు-అత్రలతాగ్రహణముతిసాంద్రతాద్యో తనార్థం- అథకేసరేవకుళోవంజుళ ఇత్యమరః- లాలయతేక్రీడయతి- అ త్రస్వభావోక్తిరర్థాలంకారః,వృత్త్యనుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసౌ శబ్దాలం కారౌ చేతితేషాంసంసృష్టిః॥ ౨౩॥ అథవాసకసజ్జికాంలక్షయతి- కేళీగృ హమితి ॥ వాసకేవాసవేశ్మనిసంభోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నద్ధాసైవవా

భిసారికాచేతినాయికాస్త్వష్టధాస్మృతాః॥స్వాధీనపతికాసా

స్యాద్యాపత్యానిత్యలాలితా॥యథా॥ డోలాయామధిరోప్య

మందలనైరాందోళయన్సాదరా త్కేళీకాననమంజువంజుల

లతాకుంజేషుసంచారయన్। స్వేదాంభోఘనసారసారరజసాం

త్కా దేనశాంతిం నయనాక్రీడాలాలయతే విదేహతనయా ము

త్సంగసంసంగినీం ॥ ౨౩ ॥ కేళీగృహంతథాత్మానమలంకృత్య

స్మరాతురా। ప్రతీక్షతేయాదయితంసాస్యాద్వాసకసజ్జికా ॥

యథా ॥ కేళీసద్మనిసజ్జితేస్థితవతీస్వాంగంముహుర్భూషితం

పశ్యంతీముకురేభవిష్యతిరతేసంకల్పయంతీక్రమం । పృచ్ఛంతీ

దివసావసానసమయస్యాసన్నభావం ముహుర్బాలా మైథిల

తః ప్రతీక్షణపరారామాగమాజాద్యంకృథాః ॥ ౨౪ ॥ విరహేణ

కృతోత్కంఠావిరహోత్కంఠితామతా॥ యథా ॥ హస్తన్య

సకసజ్జికా- స్త్రీణాంవారస్తువాసకఇతిపక్షేవాసకేవారదివసేసజ్జయతి సజ్జీకరోతిహర్షేణకేళీగృహాదికమితివాసకసజ్జికా ॥ ఉదాహరతి॥కేళీ సద్మనీతి॥ శ్రీరామంప్రతిసీతాసఖీవచనం - సజ్జితేసంభోగోపకరణైస్స జ్జీకృతే - ముహుఃపశ్యంతీక్రమం చాతుర్యవిశేషం సంకల్పయంతీసమా లోచయంతీ- పృచ్ఛంతీ-సఖీరితిశేషః- మేబాలేతిసముదాచారోక్తిః-జా డ్యమాలస్యం॥ ౨౪॥ అథవిరహోత్కంఠితాంలక్షయతి- విరహేణేతి॥ కృతాఉత్కంఠా-సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదోయతాక్రీస్త్రీత్యభిమన్యతే। త త్ప్రాక్రీడా సస కల్పా తాముత్క రా సంపర్స్యథా ఇ లక్షణే

చ్ఛావిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ఉదాహరతి - హస్తేతి॥ సా॰ తాత్వయ్యే
వవర్తతే తద్వృత్తనంత్వన్మాతాఽనుబద్ధమితిభావః-అత్ర స్వభావోక్తిరలం
కారః॥ ౫౫॥ రాగేత్వలబ్ధవిషయే వేదనామహతీచయా। సంక్షీణేచగా
త్రాణాంతాముత్కంఠాంవిదుర్బుధాః॥ ఇతిపక్షమనుసృత్యోదాహరణాంత
రమాహ - కందర్ప ఇతి॥ హేమమసఖి త్యాతిశవశాత్సంబోధనం-త్వంవా
సత్వరంగత్వాసమానయేత్యాకూతం- శై. తానిలైర్మలయమారుతైః ఉ
ద్దీపయతిప్రజ్వాలయతి-ఇతఃపరంకింకరిష్యతి వేతిభావః-హంతేతిఖేదే-హం
తహర్షేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - కాగతిరితి వేద
నాతిశయోక్తిః-అత్ర విరహేఽనలత్వారోపస్యచంద్రకిరణేషు చంపనే-ధ

స్తముఖాంబుజానవరతంద్వారేఽధత్తేస్థితింత్వన్మార్గేచలితం స
ఖీజనమపి త్వామేవసామన్యతే। ఏకాం ప్రేషితవత్యపిప్రియ
సఖీమన్యాంపునః ప్రేషయత్యాహోరాదిపరాఙ్ముఖీ రఘుపతే
త్వయ్యేవసావర్తతే॥ ౫౫॥ యథావా॥ కందర్పోవిరహానలే
నమమసఖి క్షిప్త్వాచకోరాంగనాచంచూఖండితచారుచంద్రకి
రణశ్రీఖండకాండచ్ఛటాః। చంచన్మాకందచూతరేణుపికిలై
శ్శైత్యానిలైస్సాంప్రతం హంతోద్దీపయతి ప్రియోరఘుపతి
ర్నాయాతికామేగతిః॥ ౫౬॥ ప్రియేణవంచితాజ్ఞేయావిప్రల
బ్ధాస్మరాతురా॥యథా॥శ్వసితమ్మదితి మేతత్పంకేతితంమే
శిశిరయతిహిచంద్రోనత్వహోరామచంద్రః॥ అజనిరజనికా
లస్సాంప్రతంయాతయామస్స్వభవనమయిసఖ్యస్సత్వరం

నత్వారోపంప్రతిహేతుత్వాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౫౬॥ అథవి
ప్రలబ్ధాంలక్షయతి- ప్రియేణేతి॥ వంచితాఽనాగమనేనప్రతారితా॥ఉదా
హరతి-శ్వసితేతి॥శ్వసితైర్నిశ్వాసావశాత్సంతతప్రసర్పమణ్ణనిశ్వాసైర్గళి
దితంపరిభ్రమణాత్పరితస్తాపితమిత్యర్థః - చంద్రశ్శిశిరయతిహిజాలమార్గ
ప్రవిష్టైః కరైశ్శీతలయతిఖలు - విభావర్యాః ప్రభాత ప్రాయత్వాదితి
భావః- రామచంద్రస్తునశిశిరయతి-ఆగమనాసంభవేనేతిభావః-అహో
ఇతివిషాదే - అహో ధిగర్థే ఖేదవిషాదకరుణాస్వితిరత్నమాలా
యాం-గతాయామాయస్వస్వసౌఖ్యోక్తిః - సత్వరంయాంతిగచ్ఛత-స్వభవ

సంప్రతియామోగచ్ఛామః- యాతేత్యనేనాద్యాప్యాగమనాభిలాషః కిం
చిరస్థితిసూచ్యతే - అత్రానుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥
అథఖండితాంలక్షయతి॥ క్వచిదితి-క్వచిన్నాయికాంతరసన్నిధౌ ॥ ఉదా
హరతి- సీతకుపఇతి॥ వివస్వాంత్సూర్యః- ధృష్టనాయకశ్చ-క్వచిత్ మేరో
రుత్తరభాగేనాయికాంతరసన్నిధౌచ- సీతకుపోయాంపితరాత్రిః - అతఏ
వాధఃకృతంజీవనంజలంయస్యాస్తస్యాః- అన్యత్రాధఃకృతంవ్యర్థీకృతం
జీవనంప్రాణధారణంయస్యాస్తస్యాః- రాగాన్వితఆరుణ్యయుక్తః- అన్య
త్రానురాగయుక్తః- తుహినంహిమమేవబాష్పంముంచతీతితస్యాః - అ
న్యత్ర తుహినబిందుసదృశాశ్రుకణాన్ముంచతీతితస్యాః - కించ-లీనాపద్మ
సంకోచాత్తిరోహితాశ్రీర్యస్యాంతస్యాః- అన్యత్రవిలీనశోభాయాః- అ

> యాంతయామః॥ అహోయాం ఇతిఖేదే ౨౭ ॥ క్వచిన్నితకుపెకాంతే
> ఖండితేర్ష్యాకషాయితా॥ యథా॥ మమైవవ్యాయోగే ॥ సీతకు
> పః క్వచిదధః కృతజీవనాయాంరాగాన్వితస్తుహినబాష్పముచో
> నలిన్యాః। లీనశ్రియోపిగళితాళిగిరోవివస్వాన్పుష్ణాతిపాదపత
> నేనపునఃప్రహర్షం ॥ ౨౮ ॥ నిరస్యదయితంకోపాత్పశ్చాత్తా
> పముపాగతా। కలహాంతరితానామకళావిద్భిరుదాహృతా। య
> థా॥ ప్రాణాఃపంచవిరించినామమకృతాబాణాశ్చతస్మాదణాః
> పంచైవాత్మభువస్తథాపినభయంతేభ్యోమమాశంకితం। పష్ఠం
> ప్రాణమహంనరాఘవమయంయత్ప్రాగ్వినాసంస్థితాకోపా

తఏవవిగళితాఅళిగిరోయస్యాస్తస్యాః-అన్యత్రవిగళితాఆళిగిరస్సఖీసల్లా
పాయస్యాస్తస్యాః- నలిన్యాఃపద్మిన్యానాయికాయాశ్చపాదపతనేనకిరణ
ప్రసారేణపాదయోఃపతనేనచ-పునఃప్రహర్షంవికాసంఆనందంచ-పుష్ణాతి
అత్రవర్ణితవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసో
క్తిరలంకారః॥ ౨౮ ॥ అథకలహాంతరితాంలక్షయతి- నిరస్యేతి ॥ దయితం
ప్రణామాదినాప్రసాదనపరంప్రియం-కలహేసతిసుఖనాంతరితా॥ఉదా
హరతి- ప్రాణాఇతి॥ తేషాంప్రాణానాంమారణాఅపహర్తారః - యద్య
స్మాత్ ప్రాగ్రాఘవమయంపష్ఠంప్రాణం వినానసంస్థితాతస్మాత్తేభ్యో
భయంనాశంకితం-పంచబాణస్యాపి చత్వారస్తేపంచానాంప్రాణానామ

ప్రహరణోపి రాఘవరూపపాత్రిణ సన్నిధౌ సకలపి మాన్యస్థితిరభూదితి భావః-
కోపాత్తం విధూయమానస్య స్మరశరా ఏవ గ్రాహాస్తైః కథం న గృహ్య గృహీ-
తాః కథం న భవేయం- తదధీనా భవిష్యామీతి భావః అత్ర రాఘవే ఆరోప్యమా-
ణస్య పాత్రత్వస్య భయాభావోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః- స్మరశ
రగ్రాహైరితి రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ ౨౯ ॥ అథ ప్రోషితభర్తృ
కాం లక్షయతి- దేశాంతరేతి॥ కాంతే - కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్వో
హైశ్చ సర్వదా। ఉపచారైశ్చ రమయేద్యస్స కాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణ
ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- రామ ఇతి॥ గచ్ఛతి సతి- సతు గతే - కందర్పాగ్నేర్మద

దగ్ధ్యైవిధూయతం స్మరశరగ్రాహైర్గృహ్యాకథం॥ ౨౯ ॥ దే
శాంతరగతే కాంతే ఖిన్నా ప్రోషితభర్తృకా॥ యథా ॥ రామే
గచ్ఛత్యసురవిజయం కర్తుకామే వనాంతం భూనందిన్యా దినశశిక
ళాపాండురః కాంతిపూరః॥ కందర్పాగ్నేర్దధతి వపుషి స్పష్టమం
గారభంగీమంగీచక్రే భసితపటలీరూపణాటోపముద్రాం॥ అత్ర
కందర్పాగ్నేరితి పంచమీ॥ అసురాః ఖరాదయః॥ ౩౦ ॥ అనురక్తా స్వ
యం కాంతం యాతి యా సాభిసారికా ॥ యథా ॥ రావణావర
జాత్ర రాఘవం మదనాతురా। ప్రతిపేదే నిదాఘార్తా వ్యాలీవ
మలయద్రుమం ॥ ౩౧ ॥ యథా వా॥ ఘోటీతీక్ష్ణఖురక్షతక్షితిర
జస్సాంధ్యాంధకారావృతే సంయద్రాత్రిముఖే కృపాణలతికా
దూతీకృతాలంబనా। శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరా శౌర్యై
కభోగోన్ముఖీ శత్రుశ్రీరభిసారికా రఘుపతే రంగం సమాలింగతి॥

నానలాత్ - అంగారభంగీం దధతి దధానే - భసితపటల్యా భస్మపుంజస్య
రూపణాటోపః ఆచ్ఛాదనాతిశయస్తస్య ముద్రాం చిహ్నం ॥ ౩౦ ॥ అథా
భిసారికాం లక్షయతి- అనురక్తేతి- స్మరార్తాభిసరేత్కాంతం సారయేద్వా
భిసారికేతి ద్వివిధమభిసరణం - సారయేదితి- దూత్యాదిముఖేనేతి శేషః- త
త్రాద్యపక్షావలంబనేనోదాహరతి- రావణేతి॥ రావణస్యావరజా స్వసా-
అత్రోపమాలంకారః॥ ౩౧ ॥ ....*
ఉదాహరణాంతరమాహ- ఘోటీతి ॥ శుండాలానాం ద్యుతిడంబరః కాం
త్యాడంబర ఏవాంబరమవగుంఠనపటం ధరతీతి తథోక్తా - శత్రుశ్రీరేవాభి

సారికా - అత్రరూపకాలంకారః ॥ ఏవంనాయికాస్సామాన్యతోష్టవిధా
నిరూప్యతాసామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేన చతుర్వింశతి సంఖ్యాభవతీత్యా
హ-ఏతాశ్చేతి - ముగ్ధాస్వాధీనపతికామధ్యాస్వాధీనపతికాప్రౌఢాస్వా
ధీనపతికేత్యేవంప్రకారేణావస్థాత్రయయుక్తాశ్చతుర్వింశతిసంఖ్యాకాభ
వంతీతిభావః-తాఃపునరితి-తాఃపునస్స్వాధీనపతికాద్యష్టవిధనాయికాఏవ -
పద్మిన్యాదీతి-పద్మిన్యాదయోజాతిభేదాః - నావస్థాభేదాఇతిభావః - తా
సామితి- నేహప్రపంచ్యతఇతి- తత్స్వరూపస్యబహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రై
న్యైరుక్తత్వాచ్చనాత్రోచ్యతఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ఏవంనాయకస్వరూపంని

ఏతాశ్చముగ్ధామధ్యాప్రగల్భాభేదేనత్రివిధాభవంతి- తాసాం
స్వరూపంరసతరంగేవక్ష్యామః - తాఃపునఃపద్మిన్యాదిభేదేనచ
తుర్విధాః- తాసాంలక్షణంకామశాస్త్రేప్రసిద్ధమితినేహప్రపం

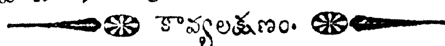
అథకావ్యసామగ్రీప్రతిపాద్యతే.

చ్యతే ॥ ౩౨॥ అథేదానీముక్తగుణైఃశిష్టస్యనాయకస్యకథాశరీ
రనిర్వర్తకంకావ్యంలిలక్షయిషురాదౌతత్సామగ్రీందర్శయతి ॥
బీజంహితస్యాః కవితాలతాయాః ప్రాంచోవదంతిప్రతిభావి
శేషం । సత్సంగవ్యుత్పత్త్యవబోధనాదిజలావసేకాదికమీర
యంతి ॥ ప్రాంచఇతినాంచేఃపూజాయామిత్యుపధానకారస్య
లోపప్రతిషేధః-ప్రతిభేతి - ఆతశ్చోపసర్గఇత్యఙ్ అకర్తరిచ
కారకేసంజ్ఞాయామితికరణార్థతా ప్రతిభాంత్యనయేతిప్రతిభా-
స్మృతిర్వ్యతీతవిషయామతిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాత్కాలి

రూప్యకావ్యస్వరూపనిరూపణంచికీర్షుస్సంప్రతితదుత్పత్తిహేతుంప్రతిపా
దయతి-అథేతి ॥ ఉక్తైర్గుణైర్మహాకులీనత్వాదిభిర్విశిష్టస్య - కథైవశరీ
రంతస్యనిర్వర్తకంనిష్పాదకం॥బీజమితి-స్వయంవ్యాకృతం ॥ ప్రాంచఇతి-
ప్రకర్షేణాంచ్యంతేపూజ్యంతఇతిప్రాంచః ప్రతిభేతి- ఆతశ్చోపసర్గఇ
త్యఙ్-అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయాం - ఉపసర్గేఉపపదేసత్యాకంతాద్ధా
తోః కర్తృభిన్నకారకవాచకస్సంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞాచేత్ప్రకృతిప్రత్యయస
ముదాయః-ఇతికరణార్థతా-ప్రతిభాంత్యనయేతి భానంప్రతికరణత్వాత్
కారకాణితు-కర్తాచకర్మకరణంసంప్రదానంతథైవచ । అపాదానాధిక

ణమిత్యాహుః కారికాణి పఠతి - ప్రాచీనేతి - శక్తిః కవిత్వబీజభూతస్సంస్కారవిశేష ఇతి కావ్యప్రకాశకృతః - ఏతేన ప్రతిభాశబ్దో వ్యాకృతః - ప్రసృతా వేతి అత్ర యాం వినేత్యనువర్తతే - ఉద్బోధః స్ఫూర్త్యున్ముఖత్వం - యథేతి - అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౩౩ ॥ ఏవం కవితాకారణాదికముక్త్వా సంప్రతి కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ - సగుణాలంకృతీ ఇతి॥ కావ్యమి

కీ జ్ఞేయా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా। ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం విదురిత్యుక్తలక్షణా ప్రాచీనజననకృతసుకృతవిశేషసముత్పాదితా శక్తిః। యాం వినా కవితైవ న ప్రసరేత్। ప్రసృతా వా ఉపహసనీయా స్యాత్। తస్యా విశేష ఉద్బోధః। తత్ కవితాలతాయా బీజం ప్రధానకారణం ప్రాంచః ప్రాహుః। కావ్యాని రామాయణాదీని। శాస్త్రాణి కాణాదపాణినీయాదీని। ఆదిశబ్దేన గజతురగఖడ్గాదిశాస్త్రాణాం పరిగ్రహః। తేషామవబోధనం సమ్యగర్థపరిచ్ఛిత్తిః। ద్వితీయేనాదిశబ్దేన కావ్యవిచ్ఛిక్షయా కావ్యకరణవిచారయోర్నిరంతరపరిశీలనం వివక్ష్యతే। అనవరతమభ్యస్యతామేవ కవీనాం కావ్యేషూపాకోదయదర్శనాత్। ఏతత్సర్వం తస్యా జలావసేకాదికం ప్రాహుః। అత్రాదిశబ్దేన దోహదాదిపరిగ్రహః। యథా హి క్షితిపాథః పవనాదీనాం కారణత్వేప్యంకురోత్పత్తావంతరంగత్వాత్ప్రాధాన్యం బీజస్య। ఏవం ప్రతిభాశక్తేరపి కవితోదయేంతరంగత్వాద్వ్యుత్పత్తిమాంద్యావిర్భూతదోషనిరాకరణప్రభవిష్ణుత్వాచ్చ ప్రాధాన్యమితి భావః ॥ ౩౩ ॥ అధునా కావ్యసా

కావ్యలక్షణం.

మాన్యలక్షణమాహ ॥ సగుణాలంకృతీ కావ్యం పదార్థౌ దోషవర్జితౌ ॥ గుణాదీనాం లక్షణాని తత్తత్తరంగేషు వక్ష్యామః। ఏ

తి లక్ష్యనిర్దేశః - శిష్టం లక్షణం - అత్ర గుణాలంకారాదియుక్తస్య శబ్దార్థయుగళస్యైవ కావ్యత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థావితి ద్వంద్వనిర్దేశాచ్చ కమనీయశబ్దమేవ వా అర్థమేవ వా కావ్యమితి పక్షద్వయం నిరస్తమితి బోధ్యం - నను గుణాదీనామబోధే తద్ఘటితలక్షణపరిజ్ఞానం కథమిత్యత ఆహ - గుణాదీనామి

-నిర్గుణయోరసలంకారయోస్సదోషయోశ్చాతివ్యాప్తివారణాయవిశే
షణవైశిష్ట్యం- నన్విదంలక్షణమసంభవాక్రాంతమిత్యాశంక్యపదశబ్దస్య
వివక్షితార్థమాహ-పదశబ్దేనేతి - సుప్తిఙంతాన్యతరపరత్వేతుగుణాలంకా
రాదివైశిష్ట్యాసంభవాత్ - వాక్యపరత్వేయుక్తిమాహ-తత్రైవేతి- వా
క్యఏవేత్యర్థః-పదంలక్షయతి-పదమితి - సుప్తిఙన్యతరవిభక్త్యంతత్వంపద
సామాన్యలక్షణం-వైయాకరణాభిమతలక్షణమాక్షిపతి- సుప్తిఙంతమితి -
అయంభావః-సుబంతంపదమిత్యుక్తౌతిఙంతేతివ్యాప్తిః- తిఙంతంపదమిత్యు
క్తౌసుబంతేతివ్యాప్తిః- సుబంతత్వేసతితిఙంతత్వంపదత్వమిత్యుక్తావసం
భవఇతి ౧. పదవిభాగమాహ- పదమితి॥వాచకమితి॥తత్పదమిత్యర్థః త్రి
ధేతి- విభాగాదేవత్రైవిధ్యేసిద్ధే త్రిధేత్యనేనవ్యంగ్యజీవితకత్వాత్కావ్య
స్యవ్యంజకస్యాప్యత్రావశ్యకత్వమితిజ్ఞాప్యతే॥వాచకంలక్షయతి-సాక్షా
దితి॥సాక్షాదవ్యవధానేనసంకేతితోయోర్థస్తస్యబోధకంబోధజనకం- అ

దశబ్దేనాత్రపదసందర్భాత్మకంవాక్యంలక్ష్యతే-తత్రైవకావ్య
లక్షణసంభవాత్ - పదంవిభక్త్యంతంవేద్యం- సుప్తిఙంతం
పదమితిపదలక్షణస్యప్రత్యేకసముదాయపక్షయోరవ్యాప్త్య
సంభవదోషగ్రస్తత్వాత్ ౧. పదంవిభజతే ॥ వాచకంలక్ష
కంచైవవ్యంజకంచేతి తత్త్రిధా ॥ ఆద్యంలక్షయతి ॥ సా
క్షాత్సంకేతితార్థస్య బోధకంతేషు వాచకం ॥ సంకేతితో

త్రసాక్షాత్త్వంపదార్థాంతరప్రతీత్యద్వారకత్వం లక్షణాయాముఖ్యార్థ
బాధాదిరూపసంకేతసాపేక్షత్వాల్లక్షకేతివ్యాప్తివారణాయసాక్షాదితి-
ముఖ్యార్థబాధాదిత్రితయసమయసాపేక్షాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశ కారో
క్త్యాతస్యవ్యవధానేనలక్ష్యార్థబోధకత్వాన్నసాక్షాత్త్వం యస్యశబ్దస్య
యత్రావ్యవధానేన సంకేతోగృహ్యతే సతస్యవాచక ఇతి మమ్మటపా
దాః-యస్మాత్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్తంయఃప్రతిపాదయతిసవాచకస్తస్యేత్య
ర్థ ఇతివరదరాజాచార్యాః - తస్మాదవ్యవధానేనసంకేతితస్యార్థస్యబోధకం
వాచకమితిసమష్టిః - ఏతేనసాక్షాదర్థప్రతిపాదకశబ్దత్వమిత్యేకంలక్ష
ణం సంకేతితార్థప్రతిపాదక శబ్దత్వంచాపరంలక్షణంవాచకస్యేతి లక్ష
ణద్వయమేతాభ్యాంశ్లోకార్ధాభ్యాంలక్షణద్వయముపదిశతి ... యంతే... ఇతి న సం

ప్రామాణ్యపరిజ్ఞానాసంభావితార్థోపపాదనావశ్యకార్థాప్రతిపాదనా
యతనంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపాస్తం సంకేతశబ్దార్థంపివేత్తి సంకేతితశ
బ్దార్థమాహ- సంకేతితఇతి-సంకేతోస్యగృహీతస్సంకేతః సంకేతపదగృహీ
తస్సంబంధోయస్యసఇత్యాశయేనగృహీతసంబంధఇత్యర్థఇత్యుక్తం - శ
బ్దార్థయోర్నిశ్చితసంబంధదార్ఢ్యపాదనాయకతిచిత్సంబంధాభావాన్ప్ర
తిపాద్యనిరాకరోతి నన్విత్యాదినాతస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇత్యంతే
న- అయంసంకేతపదవాచ్యశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధఃకఃకిమభిధానఇత్యర్థః
శబ్దార్థయోస్సంబంధ ఇతిపదద్వయమనుగ్రి నతావదిత్యాదివాక్యద్వయమనువ
ర్తతే-ననుశబ్దార్థయోర్మిలితత్వశ్రవణాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యనిరాచష్టే
నతావదితి-తాదాత్మ్యమభేదఃనతావన్నైవ-భవతీతిశేషః- తత్రహేతుం
దర్శయతి-విలక్షణతయేతి-అయంభావః- శబ్దస్యవర్ణాత్మకతయాఽర్థస్య
ద్రవ్యాదిరూపతయాచవైలక్షణ్యాదభేదోనసిద్ధ్యతీతి - ననుశబ్దప్రయో
గస్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్కార్యకారణభావోభవత్విత్యాశంక్య పరిహ

> గృహీత సంబంధ ఇత్యర్థః । నను కోయం శబ్దార్థయో స్సం
> బంధః - న తావత్తాదాత్మ్యం-విలక్షణతయా ప్రతీతేః- నాపి
> కార్యకారణభావః- శబ్దస్యనిత్యత్వే గగనకార్యత్వే చ స్వార్థే
> న సహ కార్యకారణభావాభావాత్ - నాపి దేశకాలావినాభా
> వః- భిన్నదేశకాలత్వాత్ - నాపి సంయోగః- శబ్దస్యద్రవ్య

రతి-నాపీతి - తత్ర కారణమాహ శబ్దస్యేతి-శబ్దస్యనిత్యత్వమితిమీమాంస
కాః- గగనజన్యత్వమితినైయాయికాః- అయంభావః-కార్యమాత్రస్యా
నిత్యత్వనియమేననిత్యస్యశబ్దస్యకార్యత్వాసంభవాద్గగనజన్యస్యతస్యగగ
నకార్యత్వేనాన్యకార్యత్వాయోగాచ్చనతద్వయేపిశబ్దార్థయోః కార్య
కారణభావసద్భావసంభావనాశశవిషాణాస్తిత్వకల్పనాకల్పేతి - నను
యస్మిన్దేశేకాలేచశబ్దశ్శ్రూయతేతస్మిన్నేవార్థోఽపీతి దేశకాలావినాభా
వోభవత్విత్యాశంక్యసోపినసిద్ధ్యతీత్యాహ -నాపీతి - తత్రహేతుమాహ
భిన్నేతి॥ అయంభావః - లంకాయాంరావణోభవదితిరావణశబ్దస్యైత
ద్దేశేవర్తమానకాలేచశ్రూయమాణత్వాద్రావణరూపద్రవ్యస్యలంకాదే
శేభూతకాలేచభూతత్వాచ్చతయోర్దేశకాలావినాభావోఽపినసంభవ

ననువాగర్థావివసంపృక్తౌ ఇత్యభియుక్తోక్తేస్సంయోగోస్త్విత్యాశంక్య
సోప్యయుక్త ఇత్యాహ - నాపిసంయోగ ఇతి ॥ తత్ర హేతుందర్శయతి-శ
బ్దస్యేతి- శబ్దో ద్రవ్యమితిమీమాంసకాః- గుణఇతినైయాయికాః - ద్రవ్య
త్వపక్షేస్వార్థేనగుణేనగుణత్వపక్షేస్వార్థేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ -
అయంభావః - శబ్దస్య ద్రవ్యత్వమితిమతే ద్రవ్యభూతస్య రూపశబ్దస్య
గుణభూతస్యశుక్లాదిరూపతదర్థస్యచ - గుణత్వమితిమతేచగుణభూతస్య
ఘటశబ్దస్యద్రవ్యభూతస్యఘటరూపతదర్థస్యచగుణగుణినోస్సమవాయఇ
తిసమవాయసంబంధావశ్యంభావాత్సంయోగోనసిద్ధ్యతీతి ॥ ననుశబ్దో
చ్చారణాదర్థస్మృతేరనుభూయమానత్వాదర్థస్మృతిజననశక్తిరస్త్విత్యా
శంక్యసాప్యయుక్తైవేత్యాహ- నాపీతి- అర్థస్మృతిజననశక్తిరపిసంబంధో
నైవ-నభవత్యేవేత్యర్థః- అయమగృహీతః కార్యోపయుక్తో వాగృహీతో
వేతిద్వేధావికల్ప్యంహృదినిధాయవికల్పద్వయపరిహారరూపేణతత్రహేతు

> త్వే గుణత్వే వా స్వార్థేన గుణేన ద్రవ్యేణ వా తదయోగాత్ । నా
> ప్యర్థస్మృతి జననశక్తిరేవ సంబంధః । అగృహీతస్య తస్యకా
> ర్యానుపయోగాత్ । అన్యథాఽవ్యుత్పన్నస్యాపి శబ్దాత్ప్ర
> తీతిప్రసంగాత్ గ్రహణాపేక్షాయాం స్వజన్యార్థస్మృత్యైవ
> స్వానుమానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగాత్ । నచపూర్వపూ

ముపపాదయతి - అగృహీతస్యేతి-అజ్ఞాతస్యేత్యర్థః - వైపరీత్యేఽనుభవ
వైరుధ్యందర్శయతి- అన్యథేతి- అగృహీతస్యాపికార్యోపయోగిత్వేసతీ
త్యర్థః - అవ్యుత్పన్నస్యశక్తిగ్రహణజన్యసంస్కారరహితస్యాపి - గ్ర
హణాపేక్షాయామితి- అగృహీతత్వపక్షస్యానుపయుక్తత్వాద్గృహీతత్వ
పక్షాకాంక్షాయామిత్యర్థః- స్వజన్యయా అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానజన్య
యాఽర్థస్మృత్యా స్వస్యవిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యానుమానాదన్యోన్యాశ్రయ
ప్రసంగస్తస్మాత్ -అయంభావః- సిసాధయిషితస్యసందిగ్ధదశాపన్నస్య
విశిష్టశక్తి సంబంధస్య యద్జ్ఞానం తస్యతజ్జన్యయైవార్థస్మృత్యా నిర్వా
హణేసత్యహమర్థస్మృతిమాన్ అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానాత్ అహమర్థస్మృ
తిజననశక్తిజ్ఞానవాన్ - అర్థస్మృతేరిత్యుభయథాప్యనుమానప్రసంగాదర్థ
స్మృతిప్రతివిశిష్టశక్తిజ్ఞానం విశిష్టశక్తిజ్ఞానంప్రత్యర్థస్మృతిశ్చ సాధనమి

త్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్తస్మాద్గృహీతత్వపక్షోప్యననురూపఇతి - నన్వ
ర్థస్మృతిజననశక్తిగ్రహీతైవార్థస్మృతింజనయతీత్యత్ర పూర్వస్మృత్యావి
శిష్టశక్తిజ్ఞానస్యవివక్షితత్వాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యుపపత్తికల్పనమప్య
యుక్తమిత్యాశయేనాహ- నచేతి॥ తదనుమానాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమా
నాదిత్యర్థః - అయంభావః- శబ్దశ్రవణానంతరంసంగతిగ్రహణకాలీనప
దార్థస్మృత్యనుమితాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానాత్పునః పదార్థస్మృతావభ్యుపగతా
యాం పూర్వస్మృత్యా శక్తిజ్ఞానానుమానా దన్యోన్యాశ్రయ పరిహార
స్స్యాదిత్యుక్తిరప్యయుక్తేతి । తత్ర హేతుమాహ - అనవస్థేతి-అయమా
శయః - అన్యోన్యాశ్రయపరిహృతేపిపూర్వస్మృత్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానాను
మానాంగీకారేపూర్వస్మృతేఃకారణత్వేనశక్తిజ్ఞానమపేక్షితం-తస్యపు
నఃపూర్వస్మృతిరపేక్షితా - తస్యాఃపునశ్శక్తిజ్ఞానమితిపూర్వపూర్వమా
కాంక్షాయామవిశ్రాంతేరనవస్థాఖ్యదోషాపత్తేః పూర్వస్మృత్యనుమితే

ర్థస్మృత్యాతదనుమానాదుత్తరోత్తరస్మృతిజన్మ । అనవస్థా
ప్రసంగాత్। కించ యత్ర సంబంధిదర్శనాత్సంబంధ్యంతర
స్మృతిస్తత్ర సాదృశ్యవిరోధాదిరేవసంబంధో నియామకః సచాత్ర
కృతేనాస్తి। తస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇతి చే, అత్రో
చ్యతే-అస్తుశక్తిరేవసంబంధః - సచసంగతిగ్రహణకాలఏవ

సవిశిష్టశక్తిజ్ఞానేనోత్తరస్మృతిర్భవతీత్యస్యాసాంప్రతమితి- పదార్థానామ
నేకత్వాత్పూర్వపూర్వేతిద్విరుక్తిః - జ్ఞాతాజ్ఞాతవికల్పాసహత్వాదర్థ
స్మృతిజననశక్తిరపినైవసంబంధఇతిపూర్వేణసంబంధః - సాదృశ్యాదేర
త్రానవకాశమపేత్యాహ కించేతి - సంబంధిదర్శనాద్గవయాదిదర్శనాత్సం
బంధ్యంతరస్మృతిర్గవాదిస్మృతిః-గజాదిదర్శనాత్సింహాదిస్మృతిశ్చభవతిత
త్ర సాదృశ్యంవిరోధశ్చసంబంధః - భటాదిదర్శనాద్రాజాదిస్మృతేస్స్వ
స్వామిభావాదిరాదిశబ్దార్థః సచ ప్రకృతేశబ్దార్థస్థలేనాస్తి - తస్మాదితి -
సంబంధస్యానిర్ణిరూపత్వాచ్ఛబ్దార్థయోస్సంబంధఏవనాస్తీతిపూర్వప
క్షః చే. అకనిశ్చితసంబంధనిర్వాహణాయ ప్రతిజానీతే - అత్రోచ్యత
ఇతి॥ వివక్షితస్సంబంధఃక ఇత్యత్రాహ - అస్తుశక్తిరేవేతి॥ అభిధాపర
పర్యాయాసంకేతపదవాచ్యాచ శక్తిస్సంబంధోభవతు - అత్రాస్తి

త్వసేనవిశిష్టశక్తివన్మాత్రప్రదోషగంధఇతిసూచితం - అస్తుశక్తిస్సంబంధ
స్తస్యాప్యగృహీతస్యగృహీతస్యవోపయోగ ఇత్యాశంకాయాంగృహీత
స్యైవోపయోగఇత్యాశయేనగ్రహణసమయమాహ - సచేతి-సంగతిగ్ర
హణకాలేఅస్యపదస్యాయమర్థోనురూపఇతిసంకేతజ్ఞానసమయఏవ- య
దాసంగతిర్గృహ్యతేతదైవాస్మిన్పదఇదమర్థాభిధాయినీశక్తిరస్తీతిగృహ్య
తఇత్యర్థః - సంబంధాభిమానేన సఇతినిర్దేశః - అస్త్వేకదాశక్తిగ్రహ
స్తతఃకథంసమయాంతరే ర్థస్మృతిరిత్యతఆహ-తదితి- తేనసంగతిగ్రహణ
కాలీనశక్తిగ్రహేణ జనితస్సంస్కారశ్శబ్దదర్శనేనసముద్బుద్ధస్సంస్మా
ర్తః - అత్రదర్శన.శ్రవణస్యాప్యుపలక్షణం- సతోభావస్సత్తావిద్యమాన
త్వం- తన్మాత్రేణాస్వసత్తయైవేత్యర్థః- సంస్కారవశాదర్థస్మార్తిర్భవ
తీతిసర్వానుభవః- ననుశక్తిరూపసంబంధవిశిష్టశబ్దజ్ఞానాదేవార్థస్మృతౌ
కింపృథగ్భూతేనసంస్కారేణేత్యాశంక్యతత్సత్తాంపినార్థస్మృతిరిత్యా

> గృహ్యతే - తజ్జనితస సంస్కారశ్శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధస్సత్తామా
> త్రేణార్థస్మృతింజనయతి - నత్వర్థప్రతియోగికసంబంధవిశి
> ష్టశబ్దజ్ఞానమర్థస్మృతిహేతురభ్యుపగమ్యతే- యథాసతిసంబం
> ధస్యాపికారణకోటినివేశేనసంబంధాంతరాభ్యుపగమప్రసం
> గాత్-అర్థస్యాపిసంబంధవిశేషణతయాప్రవేశమవగతత్వేన

శయేనాహ- నత్వితి- అర్థప్రతియోగీఅర్థేయోయస్యసోర్థప్రతియోగి
కః- అర్థాచ్ఛబ్దానుయోగికశ్చేతిలభ్యతే- తాదృశోయస్సంబంధశ్శక్తిరూ
పసంబంధస్తద్విశిష్టోయశ్శబ్దస్తస్యజ్ఞానంకర్తృ అర్థస్మృతేర్హేతురితి నా
భ్యుపగమ్యతేనాంగీక్రియతే- తత్రహేతుంవక్ష్యయతి- తథేతి-సంబంధస్య
శక్తిరూపసంబంధస్యాపి కారణకోటౌనివేశేన కారణపరంపరాంతఃపాతి
త్వాత్సంబంధరూపంవిహాయకారణరూపతాపన్నత్వేనేతియావత్ - సం
బంధాంతరస్యాభ్యుపగమప్రసంగాత్ - నిరూప్యనిరూపకస్యశక్తిరూపసంబం
ధస్యాన్యథాత్వేనశబ్దార్థయోస్సంబంధాంతరాంగీకారప్రసక్తేరిత్యర్థః-
అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ - అర్థస్యేతి - సంబంధవిశేషణతయా కారణ
కోటౌ ప్రథమోపాత్తత్వాత్సంబంధవిశేషణత్వేన ప్రవేశం శబ్దజ్ఞానా
త్పూర్వమవగతత్వేనవిశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితినియమాదాపాదే

వజ్ఞాతత్వేన పునస్తస్యార్థస్యావగమాయ జ్ఞానాయ శబ్దస్య వైయర్థ్యప్రసం
గాచ్చ - శబ్దప్రసక్తిం వినైవార్థజ్ఞానస్య జాతత్వాచ్ఛబ్దస్య వైయర్థ్య
ప్రసంగ ఇతి భావః - తతస్సంస్కారస్సత్తామాత్రేణార్థస్మృతిం జనయతీ
తి సాంప్రతమితి బోధ్యమితి భావః - ఏవం శక్తిసంబంధం నిర్వాహ్య సాదృ
శ్యాదిసంబంధకోటిం సింహావలోకనన్యాయేన విమృశ్య తత్ర త్రైధా విక
ల్ప్య కృతేయం ద్వేధా వికల్ప్య క్రమేణ పరిహరతి - యత్తూక్తమిత్యాదినా
స్వవచనవ్యాఘాతాదిన్యాయం తేన - ఉతేతి వితర్కే - శబ్దార్థవచ్ఛబ్దార్థయోరి
వ - అన్యత్ర గోగవయాదిస్థలేష్వపి - తత్సాదృశ్యం ఉతేత్యాదివికల్పద్వ
యేపి వివక్షితమితి పదస్యాన్వయపూర్వకం కాకువ్యనుసంధానేన ప్రశ్నస్స
మున్నేయః ॥ తత్రాద్యం పరిహరతి - నాద్య ఇతి ॥ తత్ర నిమిత్తం దర్శయతి-

> పునస్తదవగమాయ శబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ - యత్తూక్తమ
> న్యత్ర సాదృశ్యాదిరేవ సంబంధ ఇతి తత్ర వక్తవ్యం కిం శబ్దార్థయో
> రపి సాదృశ్యాదినా భావ్యమితి వివక్షితం - ఉత శబ్దార్థవదన్యత్రా
> పి తన్నాభూదితి కిం వా తదభావాత్ప్రకృతేపి స్మృత్యభావ ఇతి -
> నాద్యః - శబ్దార్థయోస్తదసంభవాత్ - న ద్వితీయః - అన్వయ
> వ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ - తృతీయేపి శక్తిసంబంధమంగీకృత్య స్మృ
> త్యభావ ఆపాద్యతే వా ఉత సంబంధాభావ నాస్తీతి వా - న ద్వితీ
> యః - కార్యగమ్యత్వాచ్ఛక్తిలక్షణసంబంధస్య నాద్యః - మా
> త్రామేవంధ్యేయమప్ స్మృతిజననశక్తిరస్తి స్మృతిర్నాస్తీతి స్వ

శబ్దార్థయోరితి ॥ ద్వితీయం నిరాకరోతి - న ద్వితీయ ఇతి ॥ తత్ర హేతుం ప్ర
తిపాదయతి - అన్వయేతి ॥ సాదృశ్యసంబంధసద్భావాద్వ్యక్త్యంతరస్మృ
తిరిత్యన్వయేన తదభావాత్స్మృత్యభావ ఇతి వ్యతిరేకేణ చ సిద్ధత్వాదన్య
త్రాపి తన్నాభూదితి నోపపద్యత ఇతి జ్ఞేయం - తృతీయేపీతి - తదభావాదిత్యత్ర
తస్య శక్తిసంబంధస్యాభావాత్స్మృత్యభావాదిత్యేకోర్థః - తస్యైవా
భావాదిత్యన్యోర్థః ద్వితీయం పరిహరతి - న ద్వితీయ ఇతి తత్ర హేతుముప
పాదయతి కార్యేతి - అర్థస్మృతిరూపకార్యానుమేయత్వాత్ - ఆద్యం నిరా
కరోతి నాద్య ఇతి - తత్ర హేతుం దర్శయతి మాత్రేతి - స్వోత్పత్తేర్వంధ్యాత్వ
దూరీకరణాన్మాత్రామేవంధ్యేయవచనవ్యాఘాతమితి భావః - నిగమయతి-

తస్మాత్ అనవద్యమదుష్టమిత్యర్థః ౩, ఏవం వాచకం స్వరూపతద్భేదనిరూ
పణేన కర్తవ్యే వాచ్యభేదావగతిమంతరేణ తద్భాసస్య దుర్గ్రహత్వాత్ ప్రథ
మం వాచ్యభేదనిరూపణాయావసరఇత్యాశయేనాహ- వాచ్యేతి-జాతిరితి-
సాంకేత్యం సంకేతార్హమిత్యర్థః సామాన్యేనపుంసకలింగనిర్దేశః -జాతిగుణక్రి
యాద్రవ్యభేదేన చతుర్విధస్సంకేతవిషయ ఇత్యర్థః- జాతిరేవ-వేతిపక్షాం
తరం - సాంకేత్యమిత్యనేనసూచితం సంకేతావశ్యకత్వం ప్రథయతి - త
త్రతావదితి తత్రతావత్తథాసతీత్యర్థః-సమయగ్రహః సంకేతగ్రహః సం
కేతగ్రహసహకృతః సంకేతగ్రహసహకారం ప్రవిష్టః -ఏతేన సంకేతగ్రహ
విలంబాద్బోధవిలంబఇతి సూచితం యథా దూరాదీనాం స్వస్వవిషయబో
ధసాధకత్వలక్షణస్తత్సత్త్వేపి సన్నికర్షాదివిలంబాత్తద్విలంబస్తథాత

వచనవ్యాఘాత్ -తస్మాచ్ఛక్తిస్సంబంధ ఇత్యనవద్యం ౩. వా
చ్యభేదము-ఖేనవాచకభేదం వివక్షుర్వాచ్యభేదమాహ ॥ జాతి
గుణక్రియాద్రవ్యం సాంకేత్యం జాతిరేవ వా ॥ తత్ర తావత్స
త్యేవాస్యశబ్దస్యార్థస్య సమయగ్రహే శబ్దార్థవిశేష
ప్రతీతిస్స్యాదన్యథా వ్యతిరేకాభ్యాం సంకేతగ్రహసహ
కృతఏవశబ్దోర్థం బోధయతీతి సర్వైస్సంప్రతిపన్నం సంకేత
గ్రహశ్చజాతిగుణక్రియాద్రవ్యేషు జాతావేవ జాత్యాలింగి
తవ్యక్తావేవ లక్ష్యాపోహవాదే తద్భేదేన భవతి , నను వ్యక్తీ
నామర్థక్రియాకారిత్వాత్ప్రవృత్తి... ...తం కిం నస్యాదితి చేత్త

త్రిస్యాపి సంకేతగ్రహవ్యవధానాన్యస్యవ్యవధానమిత్యభావః- సంకేతగ్ర
హశ్చేతి- చతుర్ష్వర్థః- మతభేదేన- నైయాయికమీమాంసకనైయాయి
కసాంగతమతానాం భేదేన ౪

నన్విత్యాదినాచేత్యంతేన వ్యక్తౌశక్తిపక్షముపన్యస్య పర్యాయత్వప్రసం
గఇత్యంతేన పరిహరతి - అర్థక్రియాకారిత్వాదానయనాదిక్రియాకారి
త్వాత్ -ఆనయనాదికార్యోపయుక్తత్వాత్ యావత్ అయంభావః - గా
మానయేత్యర్థోయమనిష్టస్తేత్యాత్ వాక్యేషూత్తేషు వృద్ధనోదీరితే షు
మధ్యమవృద్ధస్యగవానయనాదికర్తృత్వం ... ఎపయోర్భూతా
యాంవ్యక్తౌ ... నతుజాత్యాదావితస్తాస్వయమితి నతైవ

సంకేతస్సముచితఇతి।ఏవంచేత్తర్హిప్రాభాకరఇత్యాలంకారికః పృచ్ఛతి -
కిమితి-తత్రాద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - ఆ
నంత్యాదితి-అనంత్యంవ్యక్తిబాహుళ్యం- అయంభావః-సర్వాశ్చవ్యక్తయ
స్సర్వాకారేణార్థశ్చేదేకైకస్యాంవ్యక్తౌశబ్దప్రయోగాసంభవేన సర్వా
సువ్యక్తిషు ప్రత్యేకం శక్తిగ్రహావాచ్యే సత్యానంత్యాత్తదసంభవేన
వ్యక్తీనాముపస్థిత్యసంభవేనచ శక్తిగ్రహాసంభవాత్సామాన్య ప్రత్యా
సత్త్యాచమానాభావాచ్చసర్వాస్వితిపక్షోపినావకల్పతఇతి। ద్వితీయంప
రిహరతి- నేతరఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి-ఇతరవ్యక్తావితి-అసంకేతితవ్య
క్తావిత్యర్థః అయమాశయః- యద్యేవంతర్హి శక్తిగ్రహస్యకారణత్వాసిద్ధి

త్ర ప్రాభాకరః-కింసర్వాసువ్యక్తిషు ఉతైకదేశే - నాద్యః-
ఆనంత్యాత్ - నేతరః - ఇతరవ్యక్తౌగోర్వ్యవహారదర్శనేనవ్యభి
చారాత్ - కించవ్యక్తిసంకేతపక్షేగౌశ్శుక్లశ్చలోడిత్థఇత్యర్థ
భేదాభావేనపర్యాయత్వప్రసంగః ౫౦. యాతువ్యక్తిస్స్వస
మానవ్యక్త్యంతరబాహుళ్యరహితాయథాఆకాశవ్యక్తిస్సా
తాదృశీవ్యక్తిరేవశబ్దార్థోస్తు- ఆనంత్యవ్యభిచారదోషాభావా
త్-ఇతరాస్తువ్యక్తయోజాత్యాలింగితాఏవశబ్దార్థాః - కేవల
జాతేరర్థక్రియాశూన్యతయా పురుషప్రవృత్త్యయోగ్యత్వా
భావాత్ కేవలవ్యక్తేరానంత్యవ్యభిచారాదిదోషగ్రస్తత్వా
చ్చప్రత్యేకమసంకేతార్హత్వేపిమిలితయోఃప్రవృత్తినిమిత్త
త్వముపపద్యతే-ఉక్తవిధయావిశిష్టస్యైవశబ్దార్థత్వేప్రామా

ణ్యశక్తిగ్రహావిషయస్యాపి శాబ్దబోధవిషయత్వసంభవాద్గోపదాదికాద
శ్వాదిభానప్రసంగశ్చేతి - దోషాంతరమాహ కించేతి-అయంభావః - జా
తిగుణక్రియాద్రవ్యత్వేనవిషయవిభాగాభావాత్పాణిహస్తాదివత్పర్యా
యతాచేతి-తస్మాద్వ్యక్తిసంకేతపక్షోఽనుపపన్నఇత్యాకూతం ౫౦, నై
యాయికాస్సమాదధతే యాత్వితి-కేవలజాతేరితి-అర్థక్రియాభిరానయ
నాదిభిశ్శూన్యతయా- కేవలవ్యక్తేరితి- ఆనంత్యేతి - పర్యాయత్వమాదిశ
బ్దార్థః-మిలితయోర్జాత్యాలింగితవ్యక్తేరిత్యర్థః - ప్రవృత్తినిమిత్తత్వంశబ్ద
ప్రవృత్తినిమిత్తత్వమిత్యర్థః - ఉపపద్యతేఉపపన్నంభవతి- జాతేరనుగత

త్వ సంపాదకత్వాద్వ్యక్తేః పుగపత్ప్రవృత్తియోగ్యత్వాచ్చానంత్యాది దోషగంధాభావాదితిభావః - నను విశేషణేవిశేష్యే వాశక్త్యభావ్యం విశి ష్టేతు గౌరవం భవేదిత్యాశంక్యాహ-ఉక్తవిధయేతి-విశిష్టస్యైవ జాత్యాలిం గితవ్యక్తేరేవేత్యర్థః - నవిశేషణస్యనవిశేష్యస్య వేత్యవధారణార్థః-శబ్దార్థ త్వేసతి-ప్రామాణికేప్రమాణసిద్ధే-అప్రామాణికే లాఘవస్యాప్యనుచి తత్వాదితిభావః- నైయాయికమతముపసంహరతి-తతఇతి - ఏతదగ్రే య దప్యుక్తం నైయాయికైరిత్యాదినానూద్యనిరాకరిష్యతి ౬. మతాంతర మాహ-బాహ్యాఇతి-బాహ్యాఃపునర్బౌద్ధాస్తు - సర్వస్యసమస్తవస్తుజాత స్యక్షణికత్వాన్నశ్వరత్వాత్-కల్ప్యమానస్యేతి - జాతిఃకల్పితేతితన్మత సమయః-తథాత్వేనక్షణికత్వేన అన్యాపోహఇతరవ్యావృత్తిః - శబ్దసం

ణికేగౌరవమపినదోషమావహతి,తతోజాత్యాలింగితావ్యక్తిశ్శ బ్దార్థఇతినైయాయికాఃప్రాహుః౬. బాహ్యాఃపునఃక్షణికత్వా త్సర్వస్యసామాన్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వేనాన్యాపోహ శ్శబ్దసంకేతనికేతనమిత్యాహుః ౭, శాబ్దికాస్తుజాత్యాద్యాపిత యమపియథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తమాచక్షతే- ఉత్యాది చ వ్యకారైః -గౌశ్శుక్లశ్చలోడిత్థఇతిచతుష్టయీహిశబ్దానాం ప్ర వృత్తిరితి-తత్రగవాదిశబ్దాజాతివాచకాఃజాతిర్నామభిన్నేష్వ నుగతబుద్ధ్యాలంబనభూతస్తత్ప్రమాణకోవస్తునఃప్రాణప్రదః;

కేతనికేతనంశబ్దశక్త్యాశ్రయః - శబ్దార్థఇతియావత్ - ఏతదపియదుక్తం బాహ్యైరిత్యాదినానూద్యపరిహరిష్య ౭, వైయాకరణమతమాహ- శ బ్దికాస్త్వితి-యథాయథంజాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేనేత్యర్థః-ఏతన్మతస్య బహుసమ్మతత్వాద్భాష్యకృత్సంమతిమాహ ఉక్తంచేతి,గౌరితి-చతుష్టయీ చతుర్విధా-తత్రేతి-చతుర్విధేషుశబ్దేషు,గవాదిశబ్దాః-అశ్వాదిరాదిశబ్దా ర్థః-జాతిస్వరూపంనిరూపయతి-జాతిర్నామేతి - భిన్నేష్వన్యోన్యవిలక్షణే ష్వవ్యక్తివిశేషేషు-అనుగతబుద్ధేరనుగతత్వబుద్ధేః- తత్ప్రమాణకోనుగత త్వబుద్ధిప్రమాణకః - వస్తునావ్యక్తిరూపపదార్థస్యప్రాణప్రదః ప్రాణ ప్రదతుల్యత్వాత్స్వరూపలాభహేతురిత్యర్థః-తత్రహరిసంమతిమాహ- క్తంహీతి-గౌరితి-స్వరూపేణవ్యక్త్యా [illegible] నాస్వలక్షణేన [illegible]

త్యనాక్రాంతత్వాత్సర్వస్యాపి గోవ్యవహారప్రసంగాచ్చేతి భావః- నాప్య
గౌః-మహిషత్వాదిజాత్యంతరానాలింగితత్వాదితి భావః కింతు గోత్వాభి
సంబంధాదేవ గౌరితి తస్య తత్ప్రకృతత్వాదితి భావః ఏవం జాతిం నిరూ
ప్య గుణం నిరూపయతి- శుక్లాదయ ఇతి శుక్లాదయశ్శబ్దాః - గుణ ఇతి
లబ్ధసత్తాసత్త్వాకో యేన తస్య విశేషాధాయకో హ్యుత్పత్త్యసంపాదకః -
యతో జాత్యా లబ్ధసత్తాకం వస్తు శుక్లాదినా వ్యావర్త్యతే తతో విశేషా
ధాయకత్వం రూపస్యేతి భావః క్రియాస్వరూపం నిరూపయతి- సాకాంక్షయ
ఇతి-గమనాదయశ్శబ్దాః- క్రియేతి పూర్వాపరీభూతాః పూర్వాపరే
ణ వర్తమానా అవయవాస్స్వావయవకల్పాస్సమూహసవ్యాజనాఖ్య వసాధ్య
కాంతాయస్య స తథోక్తః ప్రకృత్యస్వరూపం నిరూపయతి-డిత్థాదయ ఇతి- దే

ధర్మః-ఉక్తం హి వాక్యపదీయే-గౌస్స్వరూపేణ న గౌర్నాప్యగౌః
కింతు గోత్వాభిసంబంధాద్గౌరితి శుక్లాదయో హి గుణవాచకాః
భేదాభాసా నామ లబ్ధసత్తాకస్య విశేషాధాయకో రూపాదిర్ధర్మః-పా
మానవ్యక్తిర్హి క్రియావాచకాః క్రియానామ పూర్వాపరీభూ
తావ్యక్తిస్వధర్మః డిత్థాదయశ్శబ్దాః ప్రకృత్యవాచకాః ప్రకృత్యానా
త్ ఇతి యదృచ్ఛయా డిత్థాదిషు శబ్దేషు శేషం డిత్థాది
జాతానామంత్యవర్ణబుద్ధినిర్గ్రాహ్యం సంహృతక్రమం స్వరూ
పం చ. న హ్యేతస్య వ్యభిచారభియా వ్యక్తిసంకేతః నాయ

దత్తయజ్ఞదత్తచైత్రమైత్రాదయశ్శబ్దాః- ప్రకృత్యమితి - వక్త్రేచ్ఛయా
హితాయదృచ్ఛయా నిర్దిష్టసంజ్ఞయా- డిత్థాదిషు అర్థేష్వప్రవేశః- ఉ
పాధిత్వేన శక్తిగ్రాహ్యోపాధిత్వేన-నివేశితం ప్రయుక్తం డిత్థాదిశబ్దా
నామంత్యవర్ణబుద్ధ్యా నిర్గ్రాహ్యం- పూర్వపూర్వసంస్కారసహితస్ఫుటగ్రాహ్య
మితి భావః - తచ్చ డిత్థాది స్వాంశకవర్ణానాం క్రమవత్త్వేపి స్వయం క్రమవద
త్యాహ - సంహృతక్రమమితి- సంహృతః ఉపసంహృతః అవిద్యమాన ఇతి
యావత్ -క్రమో యస్య తత్ - స్వరూపం డిత్థస్వరూపం చ, నను జా
తేరేకత్వాదనుగతత్వేపి గుణాదీనామనేకత్వాననుగతత్వాభావాత్ స్ఫుట
స్య శుక్లః పటస్య శుక్లః-గుడస్య పాకః తండులానాం పాకః డిత్థస్య యదృ
చ్ఛా డపిత్థస్య యదృచ్ఛేత్యానంత్యాద్ దోషాపరిహార ఇత్యాశయేన శంకతే

నన్విత్యాదినా చేదిత్యంతేన - అనువృత్తత్వాభావాచ్ఛుక్లాదీనాం వ్యక్తిభి
న్నత్వేనానుగతత్వాభావాదిత్యర్థః - సఘ్రారోక్తదోషఆనంత్యాదిః
సాఅవస్థాయస్య సతథోక్తః-వ్యక్తిసంకేతపక్షఇవాస్మిన్నపి తేష్వానంత్యాది
దోషోఽపరిహార్యఇతిభావః - పరిహరతి - నైవమితి-గుణాదీనామపీతి - అ
యంభావః - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాం భేదాద్గుణాదీనాం భేదఇ
వలక్ష్యతేవస్తుతోనభేదస్తేషామైకరూప్యమేవ స్వభావో భేదస్త్వౌపాధికఇ
తి - అత్రాపిశబ్దేనజాతేరివగుణాదీనామప్యేకత్వమితిజ్ఞాప్యతే- తత్రగు
ణస్యైకత్వందర్శయతి- శుక్తీతి - భ్రాంతిరేవ - వస్తుతశ్శుక్లగుణస్యైక
త్వాదితిభావః- తత్రదృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - ఏవమేవగుడతం

> జాత్యాదౌ సంకేతస్స్వీకృతః-తత్రజాతేరనువృత్తత్వేపిగుణ
> క్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామనువృత్తత్వాభావాత్సదోషస్తద
> వస్థఇతిచేన్నైవం । గుణాదీనామప్యైకైకత్వాంగీకారాత్ ।
> శుక్తిస్ఫటికాదిషుశుక్లగుణస్య భేదేనప్రతీతస్తుభ్రాంతిరేవ।
> దృశ్యతేహిబహుతరంగేషు ప్రతిబింబితస్య రవేరేకస్యాపిత
> త్తదాశ్రయభేదేనభేదాధ్యారోపః తస్మాదేవంజాత్యాది చ
> తుష్టయమపియథాయథం ప్రవృత్తినిమిత్తమితిస్థితం ౯. అ
> న్యేపునరుక్తపక్షేష్వపరితుష్యంత స్సర్వత్రాపి జాతిరేవప్ర
> వృత్తినిమిత్తమితిమన్యంతే।అపరితోషశ్చైత్థం। న తావజ్జాత్యా
> దిచతుష్టయంయథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తం । ప్రవృత్తినిమి
> త్తస్యవైవిధ్యాపత్తేః । ఏకస్యాఏవజాతేః ప్రవృత్తినిమిత్త

డులాదిపాకక్రియాయాడిత్థాదినిష్ఠస్వరూపస్యచైకత్వమూహ్యం - నిగ
మయతి, తస్మాదితి-ఏవముక్తప్రకారేణ-స్థితంస్థిరః ౯, సంప్రతిస్వాభిమ
తంమతమాహ - అన్యేపునరితి- పారిశేష్యాన్మీమాంసకాస్త్విత్యర్థః- స
ర్వత్రాపీతి- గవాదిశబ్దేష్వివశుక్లాదిశబ్దేష్వపీత్యర్థః - అపరితోషప్రకా
రందర్శయతి - నతావదితి - తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి- ప్రవృత్తినిమి
త్తస్యేతి- వైవిధ్యంనానాత్వం తస్యాపత్తేరాపాదనాత్ - ప్రవృత్తినిమి
త్తనానాత్వమనుపపన్నమితిభావః- తర్హితద్వైవిధ్యాపగమోపాయః
కఇత్యత్రాహ - ఏకస్యాఇతి - సంభవంతీతి తద్వైవిధ్యాభ్యుపగమస్య

ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వాంగీకారస్యాయోగోఽసంభవ స్తస్మాత్-స్వ
త్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్తద్వైవిధ్యమవసరతీతిభావః - ఏవంస
ర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితిప్రతిపాద్యతన్నమయోపపాదనపూ
ర్వకంనిగమయతి - తథాచేతి - ననుజాతిగుణక్రియావాచకేషుతత్తద్వా
హుళ్యాదస్తుజాతిః - డిత్థాదీనామేకైకత్వాత్కథం తత్రజాతిరిత్యాశం
క్యసమాధత్తే-డిత్థాదీనామితి- అయంభావః-పరిమాణభేదేనద్రవ్యభేదాం
గీకారాదుపచయాపచయాభ్యాంశరీరాణాంప్రతిక్షణభిద్యమానతయాడి
త్థత్వాదిరపిజాతిరేవేతి - తత్రాపిద్రవ్యస్థేపీత్యర్థః-డిత్థత్వాదావేవే
తి- సంకేతఇత్యనువర్తతే - మమ్మటపాదైస్తుయదృచ్ఛాశబ్దస్థలేబాలవృ
ద్ధశుకాద్యుదీరిత భేదాచ్ఛబ్దగతా బాల్యయావనాద్యవస్థాభేద సంసిద్ధవ

త్త్వేసంభవతితద్వైవిధ్యాభ్యుపగమాయోగాత్ । తథాచగ
వాదిశబ్దానాంగోత్వాదౌసంకేతః । శుక్లాదీనాంశుక్లత్వా
దౌపాకాదీనాంపాకత్వాదౌ । డిత్థాదీనాంవైశేషికాదిమ
తేనాహారపాకృతశరీరభేదసిద్ధౌ తత్రాపిడిత్థత్వాదావేవేతి యు
క్తం ౧౦. యదుక్తంబౌద్ధైస్సర్వస్యక్షణికత్వాత్సామా
న్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వాన్న్యాపోహశ్శబ్దార్థఇతి ।
తదసత్ । సర్వస్యాపిక్షణికత్వేమానాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞ
యాస్థాయిత్వసిద్ధేశ్చ। నచాన్యాపోహస్యశబ్దార్థతా । ఘట
ప్రతీతౌతదపోహరూపాఽఘటప్రతీతిః । తత్ప్రతీతౌతదపో

రిమాణవైలక్షణ్యవశాద్ద్రవ్యభేదఇత్యర్థగతాచజాతిరస్తీతి మతభేదేనాం
గీకృతా- ధర్మసూరిణాత్వర్థగత్యైవేతివేద్యం ౧౦. ఏవంమీమాంసకమతం
సర్వోత్తరత్వేనప్రతిపాద్యసౌగతమతమపాకర్తుమనువదతి- యదుక్తమి
తి॥ పరిహరతి- తదసదితి-అసత్త్వేహేతుంప్రతిపాదయతి-సర్వస్యాపీతి॥
మానాభావాదనుభవాభావాదిత్యర్థః - ప్రత్యుతస్థాయిత్వంచ సిద్ధ్యతీ
త్యాహ ప్రత్యభిజ్ఞయేతి-సోయమిత్యాకారయేత్యర్థః అనిష్టాంతరమాహ
ఘటప్రతీతావితి- ఘటస్యప్రతీతౌజ్ఞానేతదపోహస్తద్భేదోరూపంయస్యా
స్సాతథోక్తా - అఘటస్యఘటేతరస్యప్రతీతిః అపేక్షితేతిశేషః-తత్ప్ర
తీతావఘటేతరజ్ఞానేతుతదపోహరూపాఘటేతరభేదరూపాఘటప్రతీతి

రపేక్షితే - అయంభావః- ఇతరభేదస్యశబ్దార్థత్వేన ఘటజ్ఞానేఘటేతర
జ్ఞానస్యఘటేతరజ్ఞానే ఘటజ్ఞానస్యచవిషయత్వాపేక్షా వశాదన్యోన్యా
శ్రయఇతి ౧౧, నైయాయికమతముపాకర్తుమాహ యదప్యుక్తమితి॥ అ
త్రాపిశబ్దేనైతదపిబాహ్యనతపదసమంజసమితిసూచితం - తత్రేతి-సర్వ
ఇతి - ప్రాతిస్వికేనవిశేషేణ - వేద్యతేజ్ఞాయతేహి- విశిష్టజ్ఞానంవిశే
షణజ్ఞానజన్యమితినియమాద్విశేషణభూతధర్మఘటితస్సన్నేవధర్మీజ్ఞా
యతఇతిసర్వానుభవఇతిభావః - భవతుకింతతఇత్యాశంక్యవిశేషాకారే
ణాహ - గోవ్యక్తిశ్చేతి- చస్త్వర్థః - ఇదంవ్యక్తిమాత్రోపలక్షణం- గో
శబ్దాద్గోశబ్దోచ్చారణాత్ -గోవ్యక్తిః ప్రాతిస్వికధర్మఘటితానైల్యారు
ణ్యాదివిశేషధర్మసహితానప్రతీయతే- తత్ర హేతుమాహ-నహీతి-అన్యో

> హరూపాఘటప్రతీతిరితి పరస్పరాశ్రయత్వప్రసంగాత్
> ౧౧, యదప్యుక్తం నైయాయికైః జాత్యాలింగితావ్యక్తి
> శ్శబ్దార్థఇతి।తత్రబ్రూమః। సర్వోహిధర్మీప్రాతిస్వికేనసా
> మాన్యేనవాకేనచిద్ధర్మేణఘటితోవేద్యతే। గోవ్యక్తిశ్చనగో
> శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితాప్రతీయతే। నహిప్రత్యక్షేణే
> వాన్యోన్యవిలక్షణజ్ఞానంశబ్దాద్భవతి। కింత్వాకృ[illegible]కతైవ
> వ।తతశ్చ। విశేష్యంనాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణఇతి
> న్యాయేనవిశేషణభూతాజాతిరేవశబ్దార్థః। నచజాతేరుపం

న్యవిలక్షణజ్ఞానంపరస్పరవైలక్షణ్యజ్ఞానం- హి[illegible] - యథావ్యక్తిస్స్వ
వాస్నీలారుణాదివైలక్షణ్యజ్ఞానంభవతితథా శబ్దోచ్చారణాన్న స్యాదిత్య
ర్థః - తతశ్శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితానప్రతీయతఇతివాచ్యం-తర్హి
కథంప్రతీయతఇత్యత్రాహ - కింత్వి[illegible]ధర్మోయస్యాస
తథోక్తాతస్యాభావస్తత్తయాజాతిఘటితతైవేత్యర్థః గోవ్యక్తిశ్శ
బ్దాత్ప్రతీయతఇతిపదత్రయమనువర్తతే - గోశబ్దోచ్చారణాద్గోవ్యక్తిర్గో
త్వఘటితైవప్రతీయతఇత్యర్థః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ- తతశ్చేతి-విశేష్య
మితి - అభిధాముఖ్యార్థాభిధాయినీశక్తిః విశేషణజాతౌక్షీణశక్తిస్సమా
ప్తసామర్థ్యాసతీవిశేష్యంనగచ్ఛేత్ - విశేష్యభూతాంవ్యక్తింనప్రాప్తుం
శక్నుయాత్ - ఇతి[illegible]ప్రోక్తప్రక్రియయావిశేషణభూతా జాతి[illegible]

శబ్దార్థో ముఖ్యార్థ ఇత్యర్థః - అత్రావధారణేన జాత్యాలింగితవ్యక్తిశ్శబ్దా ర్థ ఇతిమతమపాస్తమితిబోధ్యం - ననూపలక్షణభూతాయాజాతేః కథంవి శేషణత్వం కథంవాశబ్దార్థతేత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్వ్యావ ర్తకత్వసామ్యేపితస్యాముపలక్షణలక్షణంనలక్ష్యత ఇత్యాహ- నచేతి- జా తేః- విశేషణభూతాయా ఇతిభావః- తర్హ్యుపలక్షణంకింలక్షణమిత్యాశం క్యవిశేషణోపలక్షణయోర్వైలక్షణ్యంలక్షయితుముపలక్షణంలక్షయతి-ధ ర్మిణీతి-'ధర్మిణిధర్మవిశిష్టైకస్మింశ్చిత్పదార్థేధర్మాంతరేణప్రతీయమానధ ర్మాపేక్షయాఽన్యేనధర్మేణవ్యావృత్తతయాధర్మ్యంతరభిన్నతయాప్రతీ తేష్టాతేసతిప్రతీయమానం ధర్మాంతరంవ్యావర్తకధర్మాదన్యోధర్మః - ఉపలక్షణం - భవతీతిశేషః - నన్వేతాదృక్లక్షణలక్షితోపలక్షణశబ్దార్థః క ఇత్యతాహ- యథేతి-కాకవద్దేవదత్తగృహమిత్యత్ర గృహే ధర్మిభూ తేదేవదత్తగృహేస్వనిష్ఠోత్తృణత్వరూపధర్మేణ యజ్ఞదత్తాదిగృహాభి

> క్షణత్వంశంకనీయం ధర్మిణిధర్మాంతరవ్యావృత్తతయా ప్రతీ
> తేధర్మాంతరంప్రతీయమానముపలక్షణం యథా గృహే ప్రతీ
> తే కాకః। ఇహతునశబ్దాద్వ్యక్తేర్ధర్మాంతరేణపూర్వంవ్యావృ
> త్తతయాప్రతీతిః । కింత్వాకృతిధర్మికతయైవేత్యాకృతిర్విశే

న్నతయాప్రతీతేసతికాకః ప్రతీయమానధర్మతయా ఉపలక్షణమిత్యర్థః ఏవంలక్షణలక్షితముపలక్షణంలక్షయిత్వాజాతావుపలక్షణత్వం నలక్ష్యత ఇత్యాశయేనాహ - ఇహత్వితి- అత్ర తుశబ్దేనవైలక్షణ్యంద్యోత్యతే - ధ ర్మాంతరేణజాత్యపేక్షయాన్యేనధర్మేణ - అయంభావః- శబ్దోచ్చార ణాజ్జాతింవినాకేనచిద్వ్యావర్తకధర్మేణప్రథమం వ్యక్తేః ప్రతీతిశ్చేజ్జా తిరుపలక్షణీభవితుమర్హతీతి - తర్హికేనధర్మేణవ్యక్తిప్రతీతిర్భవతీత్య త్రాహ- కింత్వితి-ఆకృతిధర్మికతయైవజాతిఘటితతయైవేత్యర్థః-అత్రవ్య క్తేఃప్రతీతిరిత్యనువర్తతే- అస్తుకింఫలితమిత్యాహ - ఇతీతి-విశేషణమేవ - నోపలక్షణమిత్యవధారణార్థః - విద్యమానత్వేసతివ్యావర్తకస్యవిశేషణ స్యావిద్యమానతయా వ్యావర్తకాముపలక్షణాన్మహద్వైలక్షణ్యమితిభా వః - తస్మాద్విశేషణభూతాజాతిరేవశబ్దార్థ ఇతిపర్యవసన్నం - నను గౌర నుబంధ్య ఇత్యాదౌ నేవస్య రీతిచోదితానుబంధనక్రియాన్వయదర్శ

నాత్తస్యాపివిశబ్దార్థతాసముచితేత్యాశయేనాహ నన్వితి-వ్యక్తిమాత్రస్యవ్యక్తేరేవ- నజాతిరితిభావః- సమాధత్తే- ఆకృతీతి- ప్రాణిప్రదత్వాజ్జాతిఘటితైవేత్యర్థః-అన్వయధీఃక్రియాన్వయబుద్ధిః-నన్వేవంప్రకారేణాకృతేరానయనాదిక్రియాసాధనత్వసిద్ధౌ వ్యాపారరహితాయాస్తస్యాః కారణత్వాసంభవేనశబ్దార్థతానసంభవతీత్యాశంక్యకారణలక్షణస్యాన్యథాత్వాదిత్యాశయేననవాచ్యమితిసమాధత్తే-నచేతి-నిర్వ్యాపారాయాః తజ్జన్యత్వేసతి తజ్జన్యజనకత్వరూప లక్షణలక్షితవ్యాపారశూన్యాయాఇత్యర్థః- అన్యథాత్వందర్శయతి- నహీతి-వ్యాపారవత్త్వస్యనియతంవ్యాప్యంనభవతిహి- అయంభావః- కారణమాత్రేవ్యాపారవత్త్వాభావేనయత్రకారణత్వంతత్రవ్యాపారవత్త్వమితివ్యాప్త్యసంభవాదిదంలక్షణమనుపపన్నమితి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి వ్యాపారోత్పాదఇతి - వ్యా

షణమేవ। నను కార్యాన్వయోవ్యక్తిమాత్రస్యేతిసైవశబ్దార్థఇతిచేన్న।ఆకృతిధర్మికైవవ్యక్తి రన్వయినీత్యాకృతావేవాన్వయధీః। నచనిర్వ్యాపారాయాఆకృతేర్నక్రియాసాధనత్వయోగ్యతేతినశబ్దార్థతేతివాచ్యం।నహికారణత్వంవ్యాపారవత్త్వనియతం। వ్యాపారోత్పాదేవ్యాపారాంతరాభ్యుపగమేనానవస్థాపత్తేః।కింతునియతపూర్వవృత్తిత్వనియతం। తజ్జాతావస్త్యేవ। బుద్ధ్యాహివ్యక్త్యాక్రియాసాధ్యతఇతిధే

పారస్యోత్పాదేఉత్పత్తౌ - అయమాశయః - వ్యాపారస్యజన్యత్వేనతదుత్పత్తింప్రతివ్యాపారాంతరమభ్యుపగంతవ్యం - తస్యాపితాదృశత్వేనతత్రాపీతిప్రతీతాప్రతీతికృతానవస్థాస్యాదితి- తర్హికారణంకింస్వరూపమిత్యత్రాహ - కింత్వితి- నియతపూర్వవృత్తిత్వస్యైవనియతంవ్యాప్యం-కార్యనియతపూర్వవృత్తికారణమితి లక్షణాభ్యుపగమాద్యత్రకారణత్వంతత్రనియతపూర్వవృత్తిత్వమితినిష్కర్షః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-తదితి-తత్ నియతపూర్వవృత్తిత్వం- తతఃక్రియాసాధనత్వాదస్యావాచాకృతావేవాన్వయధీరితియుక్తమిత్యాశయః- ననునీరూపాయాజాతేః - కథంక్రియాసాధనత్వమిత్యాశంక్యాహ - బుద్ధ్యేతి-వ్యక్త్యా బుద్ధ్యాహివ్యక్త్యాజాతిఘటితతయాజ్ఞాతాయామేవ సత్త్యామిత్యర్థః - క్రియా ఆనయనాదిః

సాధ్యతే- ఇతిహేతోః- ధీద్వారావ్యక్తిజ్ఞానద్వారా - ఆకృతేర్జాతేస్సా ధనత్వంక్రియాసాధనత్వం- నన్వేకజ్ఞానవిషయయోర్జాతివ్యక్త్యోరేకస్యై మేవకథంపకుపాతఇత్యాశంక్యసమాధత్తే- కథమితి- తత్ర హేతుమాహ ఉక్తోత్తరత్వాదితి- ఏతత్ప్రశ్నస్యేతిశేషః- ఉక్తముత్తరంస్మారయతి - శబ్దాదితి - వ్యక్తౌధీః వ్యక్తివిషయకజ్ఞానం - నన్వాకృతేర్నిర్వికల్పసహత్వా త్తస్యాంవ్యక్తిధీహేతుత్వంనసిధ్యతీతిశంకతే - నన్వితి - ఏతత్ -ఆకృతి ర్వ్యక్తిధీహేతురితివచనం - కుతఇత్యత ఆహ-కిమితి-ఆద్యంపరిహరతి-నా ద్యఇతి-తత్ర హేతుమాహ-ధీభేదాపత్తేరితి - జాతివ్యక్తిజ్ఞానయోర్భేదాం గీకారేఽనుభవవిరోధోఽపసిద్ధాంతశ్చాపతతీతిభావః ....

ద్వారా స్తిసాధనత్వమాకృతేః । కథంపునరాకృతివ్యక్త్యోరేక ధీవేద్యత్వేప్యాకృతేరేవశబ్దార్థతానవ్యక్తేరితిచేన । ఉక్తోత్తరం త్వాత్ ।శబ్దాద్వ్యక్తౌధీరాకృతిధర్మికైవజాయతే । నప్రా౦ స్వికనభిజ్ఞంతరేణాస్యాస్సూపత్తిరిత్యుక్తమేవ । నన్వేతద యుక్తం। మాకృతిః ప్రతీతావ్యక్తిధీహేతురుతాప్రతీతావా । నాద్యః । ధీభేదాపత్తేః।న్నద్వితీయః। హేతుత్వాసంభవాత్ ।త థాచ।శబ్దధీవిషయత్వమపిక థంవ్యక్తేః। అన్యవ్యావృత్తివిశేష రూపాహివ్యక్తిః । నచశబ్దాత్తథాప్రతీతిరితిచేన్నైవం । సహ్యా జ్ఞాతాజ్ఞాతావాఽఽకృతిర్వ్యక్తిధీహేతుః। కింతుజ్ఞాయమానావ స్థైవ। ద్వివిధాహిలోకేపదార్థాః స్వతంత్రాఃపరతంత్రాశ్చ

ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి - తత్ర హేతుమాహ- హేతుత్వాసం భవాదితి బద్ధస్య పలాయన పదబుద్ధేస్య హేతుత్వంనసంభవతీతిభావః- నన్వేవంసతి వ్యక్తేశ్శబ్దజ్ఞాన విషయత్వం కథమిత్యత ఆహ - తథాచేతి - తథాచ జాతౌవికల్పసహాయాంసత్యాం - వ్యక్తేరితి - అతాత్పశబ్దే నాకృతేర్వ్యక్తిధీహేతుత్వంనూరాపాస్తమేవేతిసూచ్యతే- వ్యక్తిస్వ రూపస్వరూపపూర్వకం తస్యాశ్శబ్దజన్యజ్ఞానావిషయత్వమేవప్రతిపా దయ అన్యేతి-నచేతి - తథాఽన్యవ్యావృత్తవిశేషాకారేణేత్యర్థః -ప్రతీతి [illegible] పరిణామేనానువర్తతే-గోవ్యక్తేశ్చనగోశబ్దాత్ ప్రాప్తిస్స్వికథ [illegible] ఇత్యత్వమేవోపపాదితత్వాదిత్యాశయః - నైవమి

...త్యాదినా సమాధత్తే-నహీతి-కింత్వితి-ద్వివిధాఇతి - ద్వైవిధ్యం దర్శయతి-
స్వతంత్రా ఇతి-స్వతంత్రా దండాదయః-పరతంత్రా జాత్యాదయః స
త్త్రేతి-ప్రాతిస్వికం రూపం విశేషాకార ఇత్యర్థః పరతంత్రం జాతేర్వ్యక్తి
వినాభూతత్వాదితి భావః భవతు కిం తత ఇత్యత్రాహ-తదితి-పరతంత్రభూత
త్వాదీత్యర్థః-కర్తృ- శబ్దాత్ స్ఫురంతీ అంతర్భావితా స్వస్ఫూర్తావంత
ర్భావం ప్రాపితా చ ధర్మిభూతవ్యక్తిర్యస్మిం స్తత్తథోక్తం - తథావిధమే
వస్ఫురతి-అవధారణార్థమాహ నాన్యథేతి-అన్యథా వ్యక్తిస్ఫూర్తిం వినా -
అత ఇతి-ధీభేదాపత్తిర్న-జాతివ్యక్త్యోరితి శేషః - వ్యక్తేరితి- అతా...ఇ
త్యనువర్తతే- నన్వాకృతేః ప్రాతిస్వికం రూపం పరతంత్రమిత్యుక్తం కిం
రూపం పారతంత్ర్యమిత్యాశంక్య తద్దర్శయతి- ఇదమితి అపర్యవసాన...
పర్యవసానాభావః పారతంత్ర్యమితి యావత్ తదపి ఇదం వక్ష్యమాణ

తి। తత్ర స్వతంత్రాణాం జ్ఞాతానాం వహేతుత్వం । పరతం
త్రాణాంతు జ్ఞాయమానతయైవ । తత్రాకృతేః ప్రాతిస్వికం
రూపం పరతంత్రం। తచ్ఛబ్దాత్స్ఫురదంతర్భావితధర్మిస్వరూపవ్య
క్తికమేవస్ఫురతి । నాన్యథా। అతో న ధీభేదాపత్తిః। న వ్యక్తేర్వా
ధీవిషయత్వం చ సిద్ధం। ఇదమేవాపర్యవసానమపి । యదంతర్భా
వితధర్మికాధర్మధీరితి। అత ఏవాక్షేపానుమానాద్యాపత్తిర్వా
వ్యక్తిధీరిది నిరస్తం। నన్వేవం వ్యక్తేరపి శబ్దజన్యధీవిషయత్వేత

మేవ-యదితి ధర్మధీరాకృతిరూపధర్మజ్ఞానం అంతర్భావితో ధర్మీ యస్యాం
సా తథోక్తా-తథావిధేతి యత్ ఇదమేవేతి సంబంధః జాతిస్ఫూర్తౌ స్వాం
తర్వ్యక్తిస్ఫూర్తిం వినా పర్యవసానాభావాత్తత్పారతంత్ర్య మితి భా
వః-అత ఏవేతి - స్వస్ఫూర్త్యంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తిస్ఫూర్తికత్వాదే
వ-అస్యనిరస్తమిత్యనేన సంబంధః - ఆక్షేపాదితి వాచ్యభూతయా జా
త్యా వ్యక్తిరాక్షిప్యత ఇతి కేచిత్ - అనుమీయత ఇత్యన్యే వ్యక్తిం వినా జా
త్యన్యథానుపపత్త్యా వ్యక్తిః కల్ప్యత ఇత్యపరే ఏవం మతభేదేన వ్యక్తిధీరితి
నిరస్తం - కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణ వాచ్యభూతజాతిస్ఫూర్తావేవ వ్యక్తి
స్ఫూర్తేరపి జాయమానత్వాదితి భావః - తర్హి జాతేరివ వ్యక్తేరపి వాచ్య
తాపత్తిరితి శంకతే-నన్వితి-వ్యక్తేరపి జాతేరివేత్యపి ... శబ్దజన్య...

యత్వే శబ్దజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతీత్యర్థః-తస్యాంవ్యక్తావపి - వాచ్యతా
పత్తిః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంత న్యాయేనపునర్జాత్యాలింగిత వ్యక్తేరే
వవాచ్యార్థతాసిద్ధ్యతీతిచేన్నైవమిత్యాదినాపరిహరతి యస్మాదితి - ఆకృతి
రూపస్యధర్మస్యస్వభావాదేవ-యత్నాంతరంవినేత్యవధారణార్థః - వ్య
క్తేరంతర్భావః-భవతీతిశేషః - గోత్వాదౌగవాదేరంతర్భావస్యానైసర్గి
కత్వాదితిభావః-తస్మాదితి-అంశద్వయంనర్శయతి - ఆకృతిరితి ॥ ననూభ
యోరప్యవిశేషాద్వ్యక్త్యంశేప్యనుకోఽశః కార్య ఇత్యాశంక్య తయో
ర్వైలక్షణ్యమస్తీత్యాహఅత్రేతి ॥ అత్రాంశద్వయే-అనన్యలభ్యశ్శక్తి
తరాలభ్యోయఆకృత్యంశ స్తస్యస్ఫూర్త్యై - ఏతేనవ్యక్త్యంశస్యాన్యలభ్య
త్వమస్త్యేవేతిసూచితం-శబ్దశక్తికల్పనేనేతి-అగతికత్వాచ్ఛబ్దశక్తేః కల్పితా

స్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితిచేన్నైవం । యస్మాదేవ
మాకృతిధర్మస్వభావాదేవవ్యక్త్యంతర్భావః తస్మాదేవాత్రగ
వాదిశబ్దవిషయేయస్యాంస్ఫూర్త్యైశక్తిఃకల్ప్యతేతత్రసాద్వ్యం
శా । ఆకృతిరేకోంశోవ్యక్తిరన్యః । అత్రానన్యలభ్యోన్యాంశ
స్ఫూర్త్యైశబ్దశక్తికల్పనేవ్యక్త్యంశస్ఫూర్తేరంతర్భావోఽవర్జనీ
యతయాభవతి।అనన్యలభ్యవిషయత్వాచ్ఛబ్దశక్తికల్పనాయాః।
ఏవంచవ్యక్త్యంశోఽకారణకస్స్యాదితిచోద్యంచనిరస్తం। నాం
తరీయకస్యపృథక్కారణాపేక్షాభావాత్ । అతఏవనవిశిష్టస్య
వాచ్యతా । శక్తికల్పనాగౌరవాచ్చ। నచాశాబ్దికమతవదుభ

యాంశత్వామిత్యర్థః-ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి- అనన్యలభ్యేతి-అనన్యల
భ్యశ్శబ్దార్థఇతితాంత్రికాః - ఏతేనతస్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరి
తి నిరస్తమితిజ్ఞేయం - చోద్య మాక్షేపశ్చ - చోద్యమాక్షేపాభి యో
గావిత్యమరః - పూర్వోక్త వాచ్యతాపత్తి సముచ్చాయకశ్చకారః
తత్ర హేతుమాహ- నాంతరీయకస్యేతి - నాంతరీయకస్యావర్జనీయ స్య-
యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరీయకమితిపారిభాషికం-శక్తీతి- విశేషణే
శక్త్యానిర్వాహేవిశిష్టేశక్తికల్పనాయాం గౌరవంభవేదితిభావః-ననుమా
స్తువిశిష్టేశక్తిః- జాతివ్యక్త్యోరుభయోరపివాచ్యతాభవత్విత్యాశంక్యప
రిహరతి-నచేతి-అశాబ్దికమతవన్నైయాయికమతఇవ ఉభయోఽపహాసార్థ

వః శాబ్దికశబ్దగ్రహణం- ఉభయాపేక్షయా- కేవలజాతేరిత్యాదినామిళి తయోఃప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యతఇత్యంతేన ప్రతిపాదితప్రక్రియ యోభయాపేక్షైతిభావః- ఉభయార్థయోర్జాతివ్యక్త్యోర్విషయత్వస్యశ క్తిశక్తివిషయత్వస్యస్వీకారశ్చన నోపపన్నః-తత్ర హేతుమాహ - శక్తేరి తి-ప వేతి-అత్రా పిసఏవ హేతురితిభావః-నిగమయతి-ఇతీతి- సర్వంజాతౌ శక్తినిర్వాహకంయుక్తిజాలం- అవదాతంపరిశుద్ధం - అనవద్యమితియావ త్ ౧-౨, ఫలితమాహ-తదితి-చతుర్విధత్వం- చతుష్టయీశబ్దానాంప్రవృ త్తిరితివైయాకరణమతేచాతుర్విధ్యం-ఏకవిధత్వం- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇ ఃమీమాంసకమతేజాతేరేవశబ్దార్థత్వాత్ -వ్యవతిష్ఠతేవ్యవస్థితంభవతి- త ద్వాచకఇతి- వాచ్యచాతుర్విధ్యమతేవాచకచాతుర్విధ్యం తదేకవిధత్వ

> యాపేక్షయోభయార్థవిషయత్వస్వీకారః । శక్తేరనన్యలభ్య విషయత్వాదేవేతిసర్వమవదాతం ౧-౨, తదేవంమతభేదేన జాత్యాదిచతుష్టయస్యజాతేరేవవాసంకేతనికేతనత్వేస్థితే వాచ్యస్యార్థస్య చతుర్విధత్వమేకవిధత్వమేవవా వ్యవతిష్ఠ తేతద్వాచకశ్శబ్దోపితథైవవ్యవస్థితోభవతి ౧-౩, అథాభిధాం లక్షయతి॥ముఖ్యార్థగోచరాతస్య వ్యాపృతిఃకథ్యతేభిధా ॥త స్యవాచకస్య। ఇంద్రియాణామివశబ్దానామపివ్యాప్తిప్రతీతి జననానుగుణః పరిస్పందపరిణామవిలక్షణో వ్యాపారోంగీక

మతేతదేకవిధత్వంచయుక్తమేవేతిభావః ౧-౩, అథేతి - వాచ్యవాచకని రూపణానంతరమిత్యర్థః-ముఖ్యేతి - ముఖ్యస్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్తస్య గోచరోయస్యాస్సాతథోక్తా-శక్తిరేవాభిధేత్యభిధానం- సాక్షాదిత్యావ నానిరూపితస్యవాచకస్యవ్యవహితత్వాత్తచ్ఛబ్దార్థమాహ-తస్యేతి- నను శబ్దేషువ్యాపారఃకథమస్తీత్యాశంక్యాహ - ఇంద్రియాణామితి-పరిస్పం దశ్చలనక్రియా-పరిణామోరూపాంతరాపత్తిః-తాభ్యాంవిలక్షణః-చక్షు రాదీనిపరిస్పందేనఘటపటాదివిషయేషుప్రవిశ్య తత్ప్రతీతింజనయంతీతికే చిత్ -ఇంద్రియాణాం విషయసన్నికర్షాత్తదాకారాకారితతయాతత్ప్ర తీతిర్భవతీత్యన్యే-శబ్దవ్యాపారస్తుతద్విలక్షణః - అస్తుతద్వైలక్షణ్యంకిం రూపోయమిత్యత ఆహ-నచేతి-చస్త్వర్థః- క్షోత్రగత్యా అంతర్జ్ఞానేనేనని

శ్చలచిత్తేనేతియావత్ - కోష్ఠఃకుసూలేచాత్మీయేకుక్షౌరంతర్గృహస్యచ।
గతిర్జ్ఞానేదశాయాంచజ్ఞానేయాత్రాభ్యుపాయయోరిత్యుభయత్రాపివి
శ్వః-సంగతిప్రతిసంధానంశబ్దార్థయోస్సందర్భపర్యాలోచనమాత్మాస్వ
భావోయస్యసతథోక్తః - నన్వాత్మనిష్ఠస్యబుద్ధివిశేషస్యకథంశబ్దవ్యాపా
రత్వనిశ్చయఇత్యత్రాహ- సచేతి - శబ్దధర్మత్వేనేతి-శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధ
త్వాత్తద్వ్యాపారఇత్యౌపచారికోయంవ్యవహార ఇత్యాశయః - ఇతి
ప్రాంచః-నవయమిత్యాకూతం- ఆహురితిశేషః - తద్వచనస్యవికల్పాన
ర్హత్వాదవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమితిభావః-తాంవిభజతే- సేతి-ద్వైవిధ్యం
దర్శయతి-రూఢిపూర్వికేతి-రూఢిః ప్రసిద్ధిర్యోగోఽవయవసంబంధః ౧౪.
ఆద్యాముదాహరతి- శ్రీరామేతి- అత్ర శ్రీరామయోః క్వచిదంశేఽభేదా
ద్విసంధిః-చరణమేవారవిందంతస్మిన్-ముక్తిపదంముక్తిస్థానం- బంధనసాధ

రణీయ । సచకోష్ఠగత్యావిచార్యమాణస్సంగతిప్రతిసంధా
నాత్మకోబుద్ధివిశేషఏవ। సచాత్మనిష్ఠోపిశబ్దధర్మత్వేనవ్యవహ్రి
యతఇతిప్రాంచః।సాద్వివిధా।రూఢిపూర్వికాయోగపూర్వి
కాచేతి ౧౪, తత్రాద్యాయథా ॥ శ్రీరామచంద్రభవతశ్చ
రణారవిందేరేణుంకథంమధుచముక్తిపదంవదంతి। యద్రేణు
నా మునిగవాపకళత్రబంధం రత్నాకరోపి మకరందరసైర

నయోస్తయోర్ముక్తిపదత్వవచనమనుపపన్నమిత్యర్థః-యద్యస్మాత్ - రే
ణునాఽర్ధాల్పాపస్పర్శేన-మకరందరసైః గంగారూపమరందధ
రాభిః-రత్నాకరోపి- అత్రాపేఃకళత్రబంధమిత్యనువర్తతే- భర్తృశా
పాద్విలారూపిణ్యాహల్యాశ్రీరామపాదపంకజరజస్స్పర్శేనిర్ధూతపాతక
పునర్భర్తృరమాపేతి రామాయణేకథాత్రానుసంధేయా- అత్రనిందయ
స్తుత్యభివ్యక్తేర్వ్యాజస్తుతిరలంకారః - ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తు
భ్యాం స్తుతినిందయోరితిలక్షణాత్ -చరణేఽరవిందత్వారోపస్యతన్నిస్స్ర
తాయాంగంగాయాం మకరందత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భావ
త్పరంపరితరూపకమితి తయోస్సగ్రాహ్యోస్సగ్రాహకభావాదంగాంగి
భావేనసంకరః - అత్రరత్నానామాకరోరత్నాకరఇతియోగోప్యస్తి
[illegible]

హ-అత్రేతి ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి-కాకుత్స్థేతి ॥ శరాబాణాప
వదలానివర్షతీతితథోక్తే-శరోదధ్యాద్యగ్రసారేబాణకాండేత్రణాంతరే -
శరంతునీరఇతిరత్నమాలా-నాదోజ్యాఘోషోగర్జితంచ- యద్యపినభోభా
గస్థితానామమరాణాం రామరావణసంప్రహారసమవలోకనసమయే స
మున్నమితాస్యత్వమసంభావితమేవ - తథాపితచ్ఛరాసారోగ్రనిర్ఘోష
నీరంధ్రీగుణఘోషదిగ్భ్రాంతిసంభ్రాంతతయోన్ముఖత్వమభూదిత్యాకూ
తం-అత్రరూపకోపమయోరంగాంగిభావేనసంకరః - అత్రకార్ముకాదీ
నాంకేషాంచిద్యోగరూఢత్వేపికకుదిలిష్ఠతీతికకుత్ స్థస్తద్గోత్రస్యాపత్యంపు
మాన్-కుత్ స్థఇతి శరాన్బాణాంచ్ఛరాణిజలానివర్షతీతిచ ప్రాయో
యౌగికత్వాచ్ఛత్రిన్యాయేనయౌగికాపవేత్యాశయేనాహ- అత్రసర్వే
పియౌగికాఇతి-శబ్దాఇత్యనువర్తతే ॥౩౫॥ ఇతీత్యాదిగద్యంవ్యాఖ్యాతం -
నామేతిప్రసిద్ధౌ - నామప్రాకాశ్యసంభావ్యక్రోధోపగమకుత్సనఇత్యమ
రః॥ఆస్థానమందిరమిత్యాదిశ్లోకద్వయమపివ్యాఖ్యాతం॥ ....*
ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరిపిరచితే సాహిత్యరత్నాకర
వ్యాఖ్యానేమందారాఖ్యేద్వితీయఃప్రష్ఠః.

విందత్ ॥అత్రసర్వేశబ్దారూఢాః॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాయథా ॥
కాకుత్ స్థకార్ముకాంభోదేశరవర్షిణినాదిని । నృత్యంతిఃక్ర
తుభుజఃకిలాపిసఇవోన్ముఖాః।అత్రసర్వేపియౌగికాః॥౩౫॥*
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రహారితగోత్రావతంస వారాణశి
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథసూరి పండిత
మండలేశ్వరసూనునా శ్రీయెల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారి
జాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా ధ
ర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలక యశోఘనసా
రసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే వాచ
కశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామద్వితీయస్తరంగః- ******
ఆస్థానమందిరమిందిరా ... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణీ... రఘుపతివిభుకేఽయంద్వితీయస్తరంగః.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

లక్షణాతరంగప్రారంభః - 3

అథలక్ష్యలక్షకలక్షణాలిలక్షయిషురుత్తరతరంగప్రారంభాయసం
గతిందర్శయతి-ఏవమితి॥ తా వాచ్యవాచకాభిధా మూలంయాసాంతాసాం
భావస్తత్తా తయా-వాచ్యార్థమూలో లక్ష్యార్థః- వాచకమూలో లక్షకః-
అభిధామూలాలక్షణేత్యపి వివేకః-శబ్దంలక్షకశబ్దమిత్యర్థః-యఇతి-లక్షణస్యల
క్షకలక్షణస్యార్థ ఇత్యర్థః-వాచకాదీతి-ఆదిపదేనవ్యంజకస్సంగృహ్యతే ౧,
ఏవం లక్షకం నిరూప్యలక్షణానిరూపణాయావసరందర్శయతి - నన్వితి -

ఏవంవాచ్యవాచకతత్ప్రతీతిర్నిరూప్యసంప్రతితన్మూలకత
యా లక్ష్యలక్షకతత్ప్రతీతిర్నిరూపయితుమర్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞా
నపూర్వకత్వాత్పూర్వంశబ్దంనిరూపయతి ॥ యోఽర్థంలక్షణ
యాశబ్దోబోధయేల్లక్షకోఽస్యాసౌ। లక్షణయాఽర్థప్రతిపాద
కశ్శబ్దోలాక్షణికఇతిలక్షణార్థః। లక్షణయేతివాచకాదివ్యావృ
త్తిః ౧, నను కేయంలక్షణా యద్యోగాచ్ఛబ్దస్యలాక్షణికతే
త్యపేక్షాయాం లక్షణాయాస్సామాన్యలక్షణమాహ ॥ వా
చ్యార్థబాధేతద్యోగేరూఢితో వా ప్రయోజనాత్ ।యయాన్యం
బోధయేచ్ఛబ్దో వ్యాపృత్యాసాస్యలక్షణా॥అన్యమర్థం । అస్య
అపేక్షాయామాకాంక్షాయాం - ననులక్షకనిరూపణానంతరంలక్ష్యమని
రూప్యకథంలక్షణాయాలిలక్షయిషేతిచేల్లక్షణాబోధమంతరేణ లక్ష్యస్య
దుర్బోధత్వాత్తన్నిరూపణేనైవతన్నిరూపణమపిభవతీతిబోధ్యం- వాచ్యా
ర్థబాధఇతి - వాచ్యార్థేముఖ్యార్థస్వీకారేబాధఃప్రమాణపరాహతత్వంత
స్మిన్సతి-ఇదముపే వార్థః అగ్రేసిద్ధాంతత్వేనకవిర్వివరీవరిష్యతి - తద్యోగ
తేనముఖ్యార్థేనలక్షయితుమభిమతస్యసంబంధే- వాచ్యార్థబాధతద్యోగా
సాధారణ్యేన రూఢిః ప్రయోజనం వాఽతిత్వేనలక్షణాబీజం - లక్షణాసం

గ్రహస్తూ త్తరార్థేనేతిజ్ఞేయం- ఏతేనరూఢిలక్షణా ప్రయోజనలక్షణాచేతి ద్వైవిధ్యముక్తంభవతి - లక్షణాప్రయోజకానిలక్షణాబీజానీత్యర్థః ౨. అర్థైపిలక్షకత్వం ప్రతిపాదయితుంశంకతే-నన్వితి - నాద్యఇత్యాద్యంపరిహరతి-తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి-తస్యేతి-అయంభావః-శబ్దేఽభిధయాఽభిధేయమభిధాయవిరతవ్యాపారే సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తి ద్వయమర్హతీతినిషేధాత్పునస్తస్మిన్లక్షణా రూపవ్యాపారస్యా నంగీకార్యత్వాదితి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి- అర్థస్యేతి-అయమాశయః- ఆలంకారికసమయవిరోధాదర్థవ్యాపారత్వమస్యానుపపన్నమితి-ఉచ్యతఇతి- సముచితోత్తరమితిశేషః-వాచ్యార్థేతి-ఆరోపితఇతి-ఆరోపితత్వవిశేషణేన వస్తుతోర్థవ్యాపారశ్శబ్దేత్యారోపితఇతి భేదావగ

శబ్దస్య।ముఖ్యార్థబాధః। సంబంధః। ప్రసిద్ధిప్రయోజనయోరన్యతరచ్చలక్షణాప్రయోజకానీత్యర్థః ౨, ననుకింశబ్దస్యలక్షకత్వమర్థస్యవా । నాద్యః।తస్యస్వార్థప్రకాశనమాత్రేణోపరతవ్యాపారస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాత్ । నద్వితీయః।అర్థస్యలక్షకత్వేశబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యంగీకారవిరోధాదితిచేత్।ఉచ్యతే। వాచ్యార్థవ్యాపారఏవలక్షణా వాచకేసమారోప్యతే। నచశబ్దవ్యాపారతాంగీకారవిరోధః।ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యభ్యుపగమాత్ ౩. నన్వర్థస్యైవలక్షకత్వే కథమజహత్స్వార్థాయాంస్వార్థాంశేవృత్తివిరోధాభావః। కేవ

మాన్నవిరోధగంధఇతి ౩, నన్వర్థ ఏవలక్షకశ్చేత్క్వచిద్బాధతేతత్పరిహారఃకథమితిశంకతే - నన్వితి ॥ ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారఇత్యుక్తత్వాదర్థస్యైవేత్యవధారణం - లక్షకత్వేలక్షణయాస్వార్థప్రతిపాదకత్వేసతిఅజహత్స్వార్థోయాంసాతస్యాంకుంతాఃప్రవిశంతీత్యాదౌ- స్వస్యకుంతశబ్దస్యయోర్థస్తదూపాంశే - కుంతవిశిష్టపురుషరూపార్థాంతరాంశస్యవిద్యమానత్వాత్స్వార్థాంశఇత్యుక్తం-వృత్త్యోర్లక్షణయోర్విరోధస్తస్యాభావఃపరిహారఃకథమితిపూర్వపక్షః-అయంభావః - తథాసతిలక్షకస్యకుంతరూపార్థస్య కుంతవిశిష్టపురుషరూపలక్ష్యార్థప్రవిష్టత్వాదేకస్యైవకుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వంలక్ష్యత్వంచేతి లక్షణాద్వయాప[illegible]

విరోధప్రాప్తేస్తత్పరిహారః కథం భవతీతి। సమాధత్తే- కేవలేతి-అయం భా
వః కేవలస్యార్థస్య లక్షకత్వం తత్సహితస్యాన్యస్య లక్ష్యత్వం చేతి లక్ష్యల
క్షకభేదస్య సద్భావాదస్య ప్రాప్తేః విరోధో న ప్రసజతీతి జానీహీతి - ప్రతిపాదక
తాసంబంధేన లక్షకే విషయతాసంబంధేన లక్ష్యే చ లక్షణాయాః స్థితిరితి వి
వేకః - కేచిత్తు వృత్తివిరోధ ఇత్యత్రాభిధాలక్షణయోర్విరోధ ఇత్యామనం
తి తదసత్ - అత్రార్థస్య లక్షకత్వే న శబ్దమాత్రవ్యాపారభూతాయా అ
భిధాయాస్తత్రాప్రసక్తేః - కేవలేత్యాది విరోధపరిహారగవాక్యే చ లక్ష్యల
క్షకభేదసద్భావాదిత్యనేన కేవలస్య లక్షకత్వం సముదాయస్య లక్ష్యత్వమి
తి లక్ష్యలక్షకయోర్భేదప్రతిపాదనాదేకస్మిన్నర్థే లక్షణాద్వయాపత్తిరితి
పూర్వపక్షవాక్యతాత్పర్యావగతేశ్చ- నను యద్యపి స్వార్థం ప్రత్యాయ్యో

లసముదాయభేదేన లక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యవేహి। నన్వర్థ
థస్యైవ శబ్దాధ్యారోపే కిం నిమిత్తమితి చేచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యై
వార్థస్య లక్షకత్వాదితి వదామః। న హి శబ్దవ్యాపారసంస్పర్శమం
తరేణార్థోర్థాంతరం లక్షయితుమీష్టే। అన్యథా ప్రమాణాంతరోప
నీతానామర్థానాం లక్షకత్వప్రసంగాత్ । అతోర్థవ్యాపారోపి
శబ్దముపామ్నాపాప్తత్వాచ్ఛబ్దవ్యాపార ఇత్యుచ్యతే-అత ఏ
వ సాంతరార్థనిష్ఠశ్శబ్దవ్యాపారో లక్షణేత్యాశ్రియతే ౪.
వాచ్యార్థబాధ ఇత్యనేన వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యా

పరతవ్యాపారస్య శబ్దస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థస్యైవ లక్షక
త్వముపపద్యతే-తథా సత్యర్థవ్యాపారభూతాయా లక్షణాయాశ్శబ్దాధ్యా
రోపోఽనుపపన్న ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే-నన్వితి-శబ్దప్రతిపాదితస్యైవేతి అ
తాఽవధారణేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరప్రాప్తానాం ప్రవాహాదిరూపా
ర్థానాం లక్షకత్వం న సంభవతీతి జ్ఞాప్యతే-ఇతి నిమిత్తమితీత్యర్థః-ప్రతిపాదితా
ర్థమేవ ప్రథయతి-న హీత్యాదినా- నను లక్షణాయా ఉభయవ్యాపారత్వే సి
ద్ధే కిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-అత ఏవేతి- అంతరేణ వ్యవధానేన సహిత
స్సాంతరస్స చాసావర్థశ్చ సాంతరార్థః వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిస్తస్మి
న్నిష్ఠాలాత్పన్నయ స తథోక్తః - ఏతేనావ్యవహితార్థనిష్ఠాభిధావ్యా
పారోపీతి సూచ్యతే ౪. ఏవం లక్షణాం విమృశ్య సంప్రతి తల్లక్షణం విమృశ

తి - వాచ్యార్థబాధఇతి॥వివక్షితార్థమాహ-వాచ్యార్థస్వీకారఇతి అన్యథా ప్రతిపాదనమనుపపన్నమిత్యాహ-నత్వీత్యాదినా- వాచ్యస్యముఖ్యార్థస్య అర్థేనవాక్యార్థేనబాధస్సంబంధానుపపత్తిః అర్థాంతరమాహ-నాపీతి- న వివక్ష్యతే - ఏవంరూపార్థద్వయస్యాపాతమధురత్వాదితిభావః ౫, అ వ్యాపకమేకంలక్షణాలక్షణందర్శయతి-వాచ్యస్యేతి- తత్సంబంధవశేనవా చ్యార్థసంబంధవశేన-ప్రాప్తస్య-తీరాదేరితిశేషః - క్వచిదవ్యాప్తిందర్శ యతి-నహీతి-హీయస్మాత్-తల్లక్షణంనాస్తీతిసంబంధః - అరాత్రిపితి శబ్దేం గంగాయాంఘోషఃప్రతివసతీత్యాదావప్యుచ్యతే-విషయన్యహేభో క్తుంప్రవృత్తంప్రతి సుహృదా విషంభుంక్ష్వేతిప్రయుక్తత్వాద్విషపద స్యద్విషదన్నంభుంక్ష్వేత్యస్య మాభుంక్ష్వా ఇత్యర్థేచ వాచ్యార్థ హానపూ

నుపపత్తిర్వివక్ష్యతే నతువాచ్యస్యవాచ్యేనవాక్యార్థేనసంబం ధానుపపత్తిః । నాపిముఖ్యార్థస్వీకారేప్రత్యక్షాదిప్రమాణవి రోధో వావివక్ష్యతే ౫, అతఏవ తదుభయవివేకయాప్రవృ త్తంకైశ్చిదుక్తంలక్షణాలక్షణమ్వయస్వ్యాప్తిమూషితం । త థాహి ॥ వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థేసంబంధానుపపత్తితః । తత్సంబంధవశప్రాప్తస్యాన్వయాల్లక్షణోచ్యతే ఇత్యయల్లక్ష ణంతదవ్యాపకం । నహివిషంభుంక్ష్వేత్యాదావపితల్లక్షణమ స్తి । సర్వేషాంపదానాంలక్షకత్వేనవాచ్యార్థాబాధాత్ ౬.

ర్యకంప్రవృత్తత్వాజ్జహద్వాచ్యా-అరాత్రిదితి శబ్దేన ఉపక్రాంతంబహువ్రత్ర కిముచ్యతఇత్యాదిగ్రహ్యతే-అవ్యాప్తిహేతుమాహ-సర్వేషామితి - లక్ష కత్వేనహేతునా-వాచ్యార్థస్యాబాధాత్ - బాధశబ్దస్యతన్మతేసంబంధా నుపపత్త్యర్థకత్వేన సంబంధోపపత్తేరిత్యర్థః-అయంభావః- గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదౌతు సర్వపదానాంలక్షకత్వాద్వాచ్యార్థస్య వాక్యార్థేసంబంధానుపపత్తిస్సంభవతి - అత్రతుసర్వపదానాంలక్షక త్వేనవాచ్యార్థస్యాప్యన్వయసంభవాత్సంబంధోపపత్తిరితి అస్మత్పక్షా వలంబనేతువాచ్యార్థస్వీకారేవాక్యప్రమాణ్యానుపపత్తిరతః ... తే-సుహృన్నచనేమషభక్షణోపదేశరూపార్థస్యానుపపన్నత్వాత్ ౬, ... యదా వ్యాపకంలక్షణమాహ యదితి ఏతత్స ... ప్ర ...

న్వేతి- మానాంతరేతి- మానాంతరవిరోధే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధే సతి-
ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిః ముఖ్యార్థావినాభూతవిషయకప్రతీతిః -
ఇతియదపిలక్షణాలక్షణంతదవ్యాపకం - కుతోఽవ్యాప్తిరిత్యతఆహ -
కుండపాయినామితి - కుండానామత్సరుశూన్యాశ్చమసాస్తైస్సోమంపిబం
తీతికుండపాయినః - తేషామయనేతన్నామకేసత్రయాగవిశేషే-మాసం
కృత్వేఽపిమాసే- కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - అగ్ని
హోత్రంజుహోతికరోతి- సుబంతతిఙంతయోరేకార్థత్వేతిఙంతస్యక
రోత్యర్థకత్వనియమాత్ - ఇత్యత్రావ్యాపకత్వాత్తదవ్యాపకమితిపూ
ర్వేణసంబంధః- అగ్నిహోత్రశబ్దంవ్యాకుర్వన్నవ్యాప్తిందర్శయతి -
తథాహీతి-యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్ర- విషయవాక్య
ఇతిశేషః - నిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వంనిత్యాగ్నిహోత్రనామపరత్వ

యదపి। మానాంతరవిరోధేతుముఖ్యార్థస్యపరిగ్రహే। ముఖ్యా
ర్థేనావినా[illegible]తే ప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతఇతిలక్షణాలక్షణంతద
వ్యాపకం। కుండపాయినామయనేమాసమగ్నిహోత్రం
జుహోతీత్యత్రతల్లక్షణస్యావ్యాపకత్వాత్ । తథాహి।
యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహో
త్రపదస్యనిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వంతత్ప్రఖ్యన్యాయేనసిద్ధం-
అయంచాగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మాంతరేనిత్యాగ్నిహోత్ర

మిత్యర్థః-తత్ప్రఖ్యన్యాయేనతత్ప్రఖ్యాధికరణన్యాయేన- తద్విచారేణేత్యర్థః-
తదుక్తం-విషయోవిశయశ్చైవపూర్వపక్షస్తథోత్తరః । తయోఃఫలం
చపంచైతేశాస్త్రేఽధికరణంమతమితి - తత్ప్రఖ్యంచాన్యశాస్త్ర మిత్య
స్య యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిషయవాక్యం- విషయవా
క్యస్థాగ్నిహోత్రపదమగ్నౌహూయతేఽనేనేతిదధ్యాదిగుణపరం వాఽ
గ్నిర్హూయతేఽస్మిన్నితికర్మనామపరంవేతివిశయః - గుణవిధాయకమితి
పూర్వఃపక్షః-తందధ్యాదిగుణంప్రఖ్యాపయతీతితత్ప్రఖ్యం- అన్యశాస్త్రం
శాస్త్రాంతరంచాస్తీతి నిత్యాగ్నిహోత్రరూపకర్మనామపరం భవతీత్యు
త్తరఃపక్షః-అన్యశాస్త్రంతు- ఆజ్యేనజుహుయాదిత్యాదికం - తయోఃఫ
లంతుతదర్థప్రతిపాదనేనైవప్రస్పష్టం అయంచేతి - అయంతత్ప్రఖ్యన్యా

యానుగృహీతఇత్యర్థః-చస్త్వర్థః-కర్మాంతరేఽసత్యగ్నిహోత్రసకృత్తే
సత్రయాగాంగభూతకస్మింశ్చిత్కర్మణి - సాధ్యవసానలక్షణామాసా
దృశ్యమూలత్వాద్గౌణ్యేతిశేషః-ప్రకరణాంతరఇతి-ప్రకరణాంతరే అగ్ని
హోత్రప్రకరణాద్భిన్నేసత్రయాగప్రకరణే-ప్రయోజనాన్యత్వం ఫల
భేదః-ఇత్యత్రనిర్ణీతం - ఏవమగ్నిహోత్రశబ్దార్థముక్త్వాఽవ్యాప్తిం ద
ర్శయతి-నహీతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి- తదితి - తదర్థస్యకర్మరూప
స్యాగ్నిహోత్రశబ్దార్థస్యప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ - ప్రవాహాదీనా
మివప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాత్ - వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి
స్తు మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్య ని

సాధర్మ్యాత్సాధ్యవసానలక్షణయా ప్రవృత్తత ఇతి ప్రకరణాం
తరేప్రయోజనాన్యత్వమిత్యత్ర నిర్ణీతం । నహ్యత్ర మానాం
తరవిరోధః । తదర్థస్యప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ ।తస్మాన్ము
ఖ్యార్థపరిగ్రహే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవ లక్షణాబీ
జం ౭, ఉక్తంహి॥ వాక్యప్రామాణ్యభంగస్స్యాత్సాభిధే
యపరేపదే । లక్షణాత్రవిజ్ఞేయా వాక్యేలౌకికవైదికఇతి।అ
స్తిచగంగాయాం ఘోషఃప్రతివసతి ఆదిత్యోయూపఇత్యాది
లౌకికవైదికవాక్యేషు। ముఖ్యార్థమాత్రపరత్వే వాక్య ప్రా
మాణ్యానుపపత్తిః । యద్యపితత్రవాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తి
రప్యస్తి । తథాపిలోకే।సువర్ణపుష్పాం పృథివీంచిన్వంతిపురుషా

త్యాగ్నిహోత్రరూపముఖ్యార్థపరత్వే తస్యతత్ప్రఖ్యాధికరణేన యా
వజ్జీవమిత్యాదివిషయవాక్యేవిహితస్యసత్రయాగేపునర్విధానాయోగా
ద్దుర్నివారేతితత్వం.తస్మాత్-ప్రకారాంతరప్రతిపాదితలక్షణయోరవ్యా
పకత్వాదిత్యర్థః ౭. ఏవం ప్రతిపాద్యవాచ్యార్థబాధఇత్యత్రస్వాభిమతా
ర్థంవిస్రంభాయకారికారూపేణనిశ్చినోతి-వాక్యేతి - ఉక్తమర్థంక్రమేణ
లోకవేదయోః ప్రదర్శయతి-అస్తిచేతి-అస్యవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి
రిత్యనేనసంబంధః- కైశ్చిద్వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిర్వివక్షితా తాంని
రాకర్తుమాహ- యద్యపీతి-తత్రవాచ్యార్థబాధఇత్యాతేరిత్యర్థః- తథాపి
వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపార్థవిస్యవా నేన [illegible]

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువర్ణేతి- నిగదవ్యా
ఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రయోజనేసర్వేపిచిన్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యు
క్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశూరాదికర్తృకసువర్ణపుష్పపృథివీకర్మకవిచయ
నరూపవాక్యార్థే- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదేచేతి-క్షేపిష్ఠాశీ
ఘ్రగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపార్థస్యాప్యనై
కాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్ఠూక్తం ౮. తత స్తద్యోగశబ్దార్థమా
హ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యార్థలక్ష్య

> ర్థయోః । శూరశ్చకృతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యా
> దౌపదార్థానామన్వయసంభవేపినిష్ప్రయోజనే తాత్పర్యా
> సంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వా
> క్యార్థంహిత్వాశూరాదిత్వం సంపదోహేతురితి ధ్వనినాసూ
> చ్యతే। వేదేచ।వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యే
> వవాచ్యార్థాన్వయేనైరర్థక్యవశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణ
> యా కర్మణః ప్రాశస్త్యంలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేనిర్ణీ
> తం। తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాక్షేపికేతి
> సూక్తం ౮, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షి
> తం। ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యం। అ
> త్ర రూఢితోవాప్రయోజనాదిత్యేతల్లక్షణాః భాగపరం శి
> ష్టంలక్షణపరమితిజ్ఞేయం ౯, తత్రరూఢిలక్షణాయథా॥ ప్రవీ
> ణోభవతోరామకృపాణోయుధియన్నిజం । కోశంచర్మమ
> యంహిత్వాఽకృష్ణోద్రత్నమయంద్విషాం ॥ అత్రప్రవీణఇ
> త్యత్రవీణాప్రకర్షస్యప్రకృతానుపయోగాద్రూఢితః ప్రసిద్ధ

ర్థయోర్యేసంబంధాస్సంభవంతితేసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్యం
తఇతిభావః - మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణఇత్యమరః ౯. క్రమప్రా
ప్తాంరూఢిలక్షణాముదాహరతి- ప్రవీణఇతి- ప్రవీణోనిపుణః - కోశంఖడ్గపి
ధానంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమ
రః-లక్షణాబీజభూతంముఖ్యార్థబాధందర్శయతి-అత్రేతి- ప్రకృష్టా వీణా
యస్యసప్రవీణః- ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షఃతస్యప్రకృతానుపయోగా

ముఖ్యార్థబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయోరేకపదోపాత్తత్వో
పాదికాభేదస్సంబంధః - లక్షణస్థరూఢిపదస్య శక్తిపరత్వవిరోధాద్వివక్షి
తార్థమాహ - ప్రసిద్ధేరేవేతి - యోగే సత్యపీత్యవధారణార్థః - నను ప్రవీ
ణపదస్య రూఢిశక్త్యా నిపుణబోధకత్వాత్ కథం నిపుణత్వే లక్షణేతి చేదుచ్య
తే - యద్యపి ప్రవీణశబ్దే ప్రకృష్టా వీణా యస్యేత్యవయవశక్త్యా విలక్షణవీణా
శాలిత్వరూపార్థః రూఢిశక్త్యా నిపుణత్వరూపార్థశ్చేతి నీరజపదవద్యోగ
రూఢిః తథాపి క్వచిద్యోగరూఢస్య పదస్యావయవార్థాననన్వయాత్ స్థల

రేవ నిపుణత్వే లక్షణాశ్రియతే ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణా తు ప్ర
థమం శుద్ధా సారోపా సాధ్యవసానా చేతి త్రివిధా । తత్రాద్యా
జహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థా చేతి త్రి
విధా। ఇతరే తు ప్రత్యేకం గౌణీ శుద్ధా చేతి ద్వివిధే। ఇతి ఫలతో లక్ష
ణాః సప్తవిధేతి విభాగం సిద్ధవత్కృత్య క్రమేణ తాసాం లక్షణో
దాహరణే దర్శయన్నాదౌ జహత్స్వార్థాం లక్షయతి ॥ స్వార్థం
హిత్వా పరోక్తిశ్చేజ్జహత్స్వార్థా తదా భవేత్ ॥ యదా గంగాది
శబ్దః పరస్య తటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వసిద్ధయే స్వార్థం హి
త్వా స్వాత్మానం తటాద్యర్థే ప్రవర్తయతి తదా స్వార్థత్యాగా
జ్జహత్స్వార్థాఽన్వర్థసంజ్ఞేత్యర్థః ౧౦, యథా॥ గ్రామాస్త్ర
యస్స్వరహితాః క్వధృతాస్సదైవ శ్రావ్యాశ్చ మధ్యమయు
తా భరతేన దాతాః । రామేణ తూన్నతధనాశ్శతశో మహోగ్రాః
ప్రేక్ష్యాశ్చ పాత్రవశగా నిహితా నదీషు ॥ భరతేన సంగీతశా
స్త్రప్రవర్తకేణ గ్రామాః స్వరసందోహాత్మకాః। తథా స్వరా

కమలే నీరజపదస్యేవ రూఢ్యర్థే విశ్రాంతిరితి బోధ్యం॥౧॥ అథ ప్రయోజనలక్ష
ణాం విభజ్యోదాహరతి - ప్రయోజనలక్షణేతి ఫలతః పర్యవసానాదిత్యర్థః -
సప్తవిధేతి - జహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థా
శుద్ధసారోపా - గౌణసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గౌణసాధ్యవసా
నా చేతి॥ జహత్స్వార్థాం లక్షయతి - స్వార్థమితి॥ లక్షణాం వ్యాకరోతి య
దేతి ॥ స్వార్థం ప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦. ఉదాహరతి - గ్రామా
తి ॥ స్వయం వ్యాకరిష్యన్ లక్షణాం యోజయతి - భరతేనేతి॥ అన్యత్ప్రవిప్రస

తత్కరణమేవశోధనం- స్వైరితి-స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వంత్రిష్వాత్మీయేస్వో
ఽస్త్రియాంధనఇత్యమరః- సంప్రదానేప్రతిగ్రహీతరీత్యర్థః- అతఏవేతి-
స్వరహితా ఇత్యత్రజతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దస్యైవశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః - అ
స్యత్రైకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవశ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః-తయోః

కాంస్యందోహా గ్రామ ఇత్యభిధీయత ఇత్యుక్తత్వాత్। దా
తాశ్శోధితాః - దైప్ శోధనఇతి ధాతోరూపం। అత్రశ్లేషమహి
మ్నాభరతేనరాజవిశేషేణజనపదవిశేషావితీర్ణా ఇత్యపిధ్వన్యతే।
తేచత్రయఏవ। షడ్జగ్రామస్తథైవైకో మధ్యమగ్రామ ఏవచ।
గాంధారగ్రామ ఇత్యేతద్గ్రామత్రయముదాహృతమిత్యుక్త
త్వాత్। నాపరిమితా ఇత్యపిధ్వన్యతే। స్వరహితాస్స్వరైర్ష
డ్జాదిభిస్సంఘీభూతైర్హితాః ప్రియా ఇతి స్వరూపకథనం।
స్వైర్ధనైరహితా ఇతినిందాచవ్యజ్యతే। క్వధృతాః క్వాపిధృ
తాః। స్వరాణామభివ్యక్తిమాత్రశరీరత్వాన్నైకత్రధృతా ఇ
తిస్వభావోక్తిః। యత్రక్వచన దేశేసంప్రదానేచసహితా ఇ
తినిందాచవ్యజ్యతే।సదైవశ్రావ్యానిత్యంశ్రోత్రగ్రాహ్యా ఇతి
స్వభావోక్తిః। అస్యత్రగ్రామాదత్తా ఇతినిత్యంవాఙ్మాత్రసి
ద్ధాఃనతుదర్శనయోగ్యా ఇతివ్యజ్యతే। కించ।మధ్యమయుతా
మధ్యమగ్రామేణ సంగతాః। అన్యత్ర నత్రయోఽప్య
త్యక్తా ఇత్యపిధ్వన్యతే। ఏవంభరతగ్రామేభ్యోరామదత్త
గ్రామాణామతిశయఉత్తరార్ధప్రతిపాదితస్స్ఫుటఏవ। అతఏ
వాత్రశబ్దార్థశ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణి
తోవ్యతిరేకాలంకారః। అత్రనదీనాం స్రోతోరూపాణాం
గ్రామాధికరణతానసంభవతీతినదీశబ్దస్తస్మిన్ముఖ్యార్థేగృ
హీతేవాక్యప్రామాణ్యభంగాత్తంత్యక్త్వాఽధికతరశైత్య

ప్రతిభయాశక్త్యుత్థాపితయాఽసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్త్యా
ఽనుప్రాణితః॥ అత్రేతి॥ వాచకశబ్దప్రయోగేఫలప్రతిపాదనాభావం
లాక్షణికపదేతత్ప్రతిపాదనంచదర్శయన్నాహ- నదీశబ్దఇతి - తత్సంబంధి
నితీరేస్వాత్మానమర్పయతీతి అయంభావః-స్వాయత్తేశబ్దప్రయోగేప్ర

వాచకపదప్రయోగానౌచిత్యాన్నదీతీరేషునిహితా ఇతిప్రయోక్తవ్యే నదీషునిహితా ఇతి ప్రయోక్తుర్నదీగతశైత్యపావనత్వాదిధర్మాణాం స్తనవినాభావసంబంధేనతీరేష్వపిప్రతీయంతామిత్యాశయఇతి - ఇతిహేతోః - అలంకారాః కేచిదభిధామూలాః- కేచిల్లక్షణామూలాః - కేచిద్వ్యంజనామూలాశ్చ - ఇయంకస్యాలంకారస్యమూలమిత్యత్రాహ-ఇయమితి- అప్రస్తుతప్రశంసాదేః - వ్యాజస్తుత్యాదిరాదిశబ్దార్థః - సామాన్యేతి - ప్రతి

పావనత్వాదిద్యోతనాయ తత్సంబంధినితీరేస్వాత్మా సమర్పయతీతీయంజహత్స్వార్థా- ఇయమప్రస్తుతప్రశంసాదేరలంకారస్యమూలం। సామాన్యవిశేషకార్యకారణసరూపాణామన్యతమస్యాప్రస్తుతస్యకథనాత్తేషామేవాన్యతమస్యప్రయోగినః ప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేహ్యప్రస్తుతప్రశంసా। తత్రాప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతత్వాదేవకథనమనుపపన్నంసత్స్వార్థత్యాగేన ప్రస్తుతమాక్షిపతీతియుక్తమస్యాజహల్లక్షణామూలత్వం॥౨॥ యదాపునస్స్వాభిధేయవిపరీతమర్థంలక్షయతి తదాసాజహత్స్వార్థైవవిపరీతలక్షణేత్యుచ్యతే ॥ యథా ॥ రామస్సాసురమరాసదమర్దపర్వతాః పరార్ధచతురంగచమూసహాయః। జయ్యస్సకథంవదవిభీషణరావణేనస్థానచ్యుతేనమహేంద్రపదాలినాచ ॥ ఇదమిహ విరుద్ధవచనమభిధేయవిపరీతమర్థం లక్షయతి। రామరావణయోస్సమ్యగ్జయ్యార్థాసంభవోఽనుపపత్తిః। విరోధస్సంబంధః। రామస్యసుజయత్వం రావణస్యమహాజయత్వంప్రయోజనం। ఇయంతువ్యాజస్తుతేర్బీజం।యత్రవాచ్యయానిందయాస్తుతిస్తుత్యావాచ్యయానిందావగమ్యతే సాహివ్యాజస్తుతిః। తత్రవిపరీతార్థప్రతీపత్తిర్విరుద్ధలక్షణామూ

యోగినః అభిధేయభూతస్య - తత్ర అప్రస్తుతప్రశంసాయాం ॥ ౨ ॥ జహత్స్వార్థాయాః ప్రకారాంతరంప్రదర్శయన్నుదాహరతి - రామఇతి ॥ పరార్ధసంఖ్యాకా శ్చతురంగచమ్వస్సహాయాయస్యసః - జయ్యః జేతుంశక్యః - లక్షణాప్రయోజకానివాచ్యార్థబాధాదీనిదర్శయతి - అనుపపత్తిరితి- వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః - సంబంధఇతి-వాచ్యలక్ష్యయో

రీతి శేషః ॥ 3 ॥ అజహత్స్వార్థాంలక్షయతి- శబ్దఇతి॥ వ్యాకరోతి - య
త్రేతి ౧౧. ఉదాహరతి-దయేతి॥ దాక్షిణ్యంమిత్రశాత్రవసమభావః-ధ
ర్మోవిధ్యుక్తకర్మానుష్ఠానం-వైదుష్యం-యఆదిశబ్దార్థః ॥ లక్షణంలక్ష
యతి- అత్రేతి ॥ తత్సంబంధినః-దయాదిగుణవిశిష్టానిత్యర్థః-నన్వేవమపివృ
త్తివిరోధస్సంభవతీత్యాశంక్యసమాధత్తే-నచేతి-తత్ర-స్వార్థఇత్యర్థః- శ
బ్దస్యాభిధా - అంశాంతరే స్వార్థవిశిష్టాంశేలక్షణాచేత్యేకదైవవృత్తిద్వ
యాపత్తిరితి- పరిహరతి-అత్రాపీతి- అపిశబ్దేనజహత్స్వార్థాయామివేతి
జ్ఞాప్యతే- అర్థాంతరే- విశిష్టాకారేణవిలక్షణత్వాదర్థాంతరత్వం- సృష్టి

> నైవ॥ 3 ॥ అజహత్స్వార్థాంలక్షయతి॥ శబ్దస్స్వార్థక్రియా
> సిద్ధ్యైస్వార్థాత్యాగేనలక్షయేత్ । అర్థాంతరంస్వార్థయుతమ
> జహత్స్వార్థికాభవేత్ ॥ యత్రశబ్దేనస్వార్థగతక్రియాసిద్ధయే
> స్వార్థాత్యాగేనైవతద్విశిష్టమర్థాంతరంలక్ష్యతే - యథాకుం
> తాః ప్రవిశంతీత్యత్ర కుంతప్రవేశాయతద్వంతః పురుషాః-సా
> అజహత్స్వార్థాలక్షణేత్యర్థః ౧౧, యథా॥ దయాదాక్షిణ్య
> దాతృత్వశౌర్యధర్మాదయోగుణాః । విశంతిభవతోరామ
> సుధర్మాసన్నిభాంసభాం ॥ అత్రదయాదిగుణానాంస్వత
> స్సభాప్రవేశాసంభవాత్తత్సిద్ధయేదయాదిశబ్దాస్స్వార్థోపా
> దానేనైవతత్సంబంధినః పురుషాన్లక్షయంతి । నచస్వార్థాప
> రిత్యాగే-తత్రశబ్దస్యాభిధా అంశాంతరేలక్షణాచేత్యేకశబ్ద
> స్యైకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితివాచ్యం । అత్రాపిస్వార్థం
> హిత్వైవస్వార్థవిశిష్టేఽర్థాంతరే సృష్టిన్యాయేనలక్షణాస్వీ

న్యాయేనలక్షణాయాస్స్వీకారాద్వృత్తిద్వయాపత్తిరితినవాచ్యమితిపూ
ర్వేణసంబంధః-సృష్టిన్యాయస్తు- సృష్టీరుపదధాతీత్యత్ర సృష్టిశబ్దస్యకే
వలసృష్టిష్టకానాముపధానాభావాద్వాచ్యార్థబాధేసతి ఏకయాస్తువత
ప్రజాఅధీయంతేత్యనువాకప్రతిపాదితసృష్ట్యసృష్టీష్టకాసముదాయేయ
థాలక్షణాస్వీక్రియతేతథాత్రాపివాచ్యార్థభూతదయాదీనాం స్వతస్స
భాప్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టేష్వలక్షణేతి- ననుస్వార్థత్యాగేకథమజహ
త్స్వార్థేత్యాశంక్యసమాధత్తే - హంతేతి - హంతేతిహర్షే - స్వవచ

నవ్యాఖ్యాతోత్రహర్ష కా ౧౦– నహీతి- అభిధేయవిశిష్టార్థాంతరస్యలక్ష్య
త్వాదభిధాయాఃపవత్త్యాగోనత్వభిధేయస్యేత్యజహత్స్వార్థతేతిభావః-న
నుకథమభిధాయాస్త్యాగోనాభిధేయస్య త్యాగంకాంపరిహరతి - గంగా
యామితి- వికృత్యవికృతింనీత్వాలక్షణాయాంలక్షణాఖ్యవ్యాపారాత్
సమాసోక్త్యాదేరితి- ప్రస్తుతాంకురాదిరాదిశబ్దార్థః - ఉపపత్తిందర్శయతి
తత్రేతి - ప్రస్తుతస్వరూపస్యానుపమర్దేనోపమర్దాభావేన - అత్యాగనేతి
యావత్ ॥ ౪ ॥ ఉదాహృతయోః ప్రయోజనలక్షణయోర్మతాంతరేసం
జ్ఞాంతరమిత్యాహ- అనయోరితి-జహదజహత్స్వార్థేఇతిలక్షణేతయోః-
జహత్స్వార్థాయాంలక్షణలక్షణేతి- అజహత్స్వార్థాయాంఉపాదానలక్ష

కారాత్ -హంతతర్హ్యజహత్స్వార్థతాకథమితిచేత్ । నహ్య
భిధాత్యాగమాత్రేణస్వార్థత్యాగః - గంగాయాంఘోషఇ
త్యాదిస్థలేహి లక్ష్యేనస్వాభిహితార్థమేవార్థాంతరవైశిష్ట్యే
నవికృత్యపునర్లక్షణాయాస్స్వీకారాదితిసంతోష్టవ్యం।సభాస
హ్యాముత్కర్షద్యోతనంప్రయోజనం। ఇయమజహల్లక్షణాస
మాసోక్త్యాదేర్బీజం। ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్య గ
మ్యత్వేహిసమాసోక్తిః। తత్రప్రస్తుతస్వరూపానుపమర్దేనై
వవిశేషణమహిమ్నాఽప్రస్తుతాక్షేపాత్ ॥ ౪ ॥ అనయోర్జ
హదజహత్స్వార్థలక్షణయోర్లక్షణలక్షణోపాదానలక్షణేతి
చసంజ్ఞాంవినివేశ్యవ్యాజహారకావ్యప్రకాశకారః ౧౧ జ
హదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ అంశభేదముపాదాయజహ

ణేతిచసంజ్ఞాంవినివేశ్యనిధాయ కృత్వేతియావత్ - తద్వ్యాహ ప్ర కా
స్తు॥స్వసిద్ధయేపరాక్షేపః- పరార్థంస్వసమర్పణం- ఉపాదానం లక్షణం
చేతి ॥ ఆద్యాస్వార్థముపాదాయాన్యంలక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా- ద్వి
తీయాతువాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షీకృత్యాన్వయయో
గ్యమర్థంతత్సంబంధినంలక్షయతీతిలక్షణలక్షణేత్యుచ్యతఇతితద్వ్యాఖ్యా
రః- ఉపాదానలక్షణాయాఅజహల్లక్షణేతిలక్షణలక్షణాయాజహల్లక్షణే
తిచతాంత్రికవ్యవహారః ౧౨, జహదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ౧౦౩ భే
దమితి ॥ ఉపాదానపలంబ్యస్వార్థంహాలిత్వైకదేశత్యాగేతిచ యావ ॥ ఉ

దాహరతి సముద్రేతి ॥ నిగదేనైవవ్యాకృతం॥అత్రేతి-యయోర్దేశకాల
యోర్వైశిష్ట్యం-నజహాతి-ఏతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యాద్యావిద్యమానత్వాదితి
భావః॥ ౫॥ నను శబ్దవ్యాపారాణామేకైకపదధర్మత్వనియమాదత్రపద
ద్వయధర్మత్వమనుపపన్నమిత్యాక్షిపతి-నన్వితి॥ అభిధావదభిధాయామి
వ-నాపీతి అన్యోన్యావిద్యానాథః- సత్యపివిద్యమానాపి- ఆద్యంపరిహరతి -

నజహాతిచ। శబ్దస్స్వార్థంయదిజహదజహత్స్వార్థలక్షణా॥
యథా ॥ సముద్రకన్యాసమపాసితోయోర్వైకుంఠలోకేవన
కంపితేనే।సోయంహరిస్సంప్రతిరామనామాసీతాసమేతోధి
వసత్యయోధ్యాం॥ అత్రయద్దేశకాలవైశిష్ట్యంహరేఃపూర్వ
మభూత్తద్దేశకాలవైశిష్ట్యమధునానాస్తీతి సోయమిత్యత్ర
తత్తాంశస్యార్థంజహాతి। ఇదంతాంశేతునజహాతీతీయం జహ
దజహత్స్వార్థాలక్షణా ॥ ౫ ॥ నన్వేవంసతీయంలక్షణాపద
ద్వయధర్మఇత్యుక్తంస్యాత్తదసాధు అభిధావత్తస్యాఅప్యేక
పదధర్మత్వేనపదసంఘాతధర్మతయాఽవ్యాప్త్యదర్శనాత్ అ
తఏవకావ్యప్రకాశకారోనైతాముదాజహారనాప్యన్యేపరీక్షక
ఇతినేయంసంభవతీతిచేదత్రబ్రూమః। కిమిహలక్షణైవనాస్తి
తిపక్షఃయావరేణనోదాహృతాసత్యప్యుక్తవిధాద్వయపదాం
తర్కవతీతివా। నాద్యః। విచారాసహత్వాత్। తథాహి। యా
వత్తాంశజైనయావానర్థః ప్రతీయతేతావానేవతస్యార్థోఽనన్యా
నోనాధికశ్చేతిస్థితిః।సోయందేవదత్తఇత్యత్రతత్తైదంతావిశిష్టం
దేవదత్తస్వరూపమవభాసతఇతితావదేవార్థః। తత్రతత్తాంశ
బాధేన్యూనమిదమస్యార్థ ఇతికథమనేనాభిధీయేత । ప్రతీయ

నాద్యఇతి తతోఽప్యుపపత్తిందర్శయతి విచారేతి - విచార్యమాణేవిద్యమాన
త్వాన్నాస్తీతివికల్పోనోపపన్నఇతిభావః-తథాహీత్యాదిస్థితిరిత్యంతంస్ప
ష్టం- సోయమితి-తత్తైదంతాభ్యాంవిశిష్టం-తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్య
స్యబాధేఅద్యావిద్యమానత్వాత్త్యాగేసతీత్యర్థః-న్యూనంతత్తాంశరహితం
ఇదందేవదత్తస్వరూపం-అస్యార్థఃస్వస్యసోఽయంశబ్దస్యార్థోనభవతి -
ఇతిహేతోః- అనేనసోయంశబ్దేనకథమభిధీయేత- శబ్దస్యార్థమభిదధా

అస్యార్థంకథమభిదధ్యాత్ తతస్సోయంశబ్దస్తత్తారహిత మిదంతాఘటితంచ దేవదత్తస్వరూపమభిధాతుంనశక్నుయాదిత్యర్థః- ప్రతీయమానం ప్రతీయమానత్వాదావశ్యకమిత్యర్థః- తత్ తత్తారహితమిదంతాఘటితంచదేవదత్తస్వరూపమిత్యర్థః-తేనప్రతిపాదనీయత్వావశ్యంభావేన - అభిధాయాఃకుంఠనాద్వైయర్థ్యాత్ - వాచ్యార్థభూతస్యతత్తాంశస్యబాధాదభిధాయాఃకుంఠనమితిబోధ్యం ॥ ద్వితీయంపరిహరతి- నాపిద్వితీయ ఇతి- తదంతర్భావాభావందర్శయతి-నతావదితి - ఇయంజహత్స్వార్థా నతావత్-జహత్స్వార్థాయాంనాంతర్భవతీత్యర్థః- తత్ర హేతుందర్శయతి - ఇయంహీతి- నాప్యజహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థాయామపినాంతర్భవతీ

మానంచతద్వ్యాకయాచనవృత్త్యాప్రతిపాదనీయం । తేనతత్రోపలక్షితమిదంతాఘటితమేవదేవదత్తస్వరూపమభిధాకుంఠనాల్లక్షణయాబోధ్యమిత్యకామేనాప్యభ్యుపగంతవ్యమేవేతి కథమత్ర నాస్తిలక్షణా । నాపిద్వితీయః । నతావదియంజహత్స్వార్థా । ఇయంహితత్తాంశమాత్రమేవజహాతి। నతులక్షణలక్షణావత్పరార్థంస్వార్థంసకలమపిసమర్పయతి। నాప్యజహత్స్వార్థా।స్వసిద్ధయేపరాక్షేపాభావాత్ -కింతుస్వార్థైకదేశాంశభేదేనహానాహానాభ్యాముభయస్మై లక్షణ్యాత్కోట్యంతరమిత్యస్త్యేవేయంజహదజహత్స్వార్థా ౧౩. దృశ్యతేచలోకవేదయోః।అర్థమంతర్బహిర్వ్యాది । విషంభుజ్క్ష్వ

త్యర్థః-తతోఽపపత్తిముపపాదయతి-స్వసిద్ధయ ఇతి - కోట్యంతరంపరాంతరం ౧౩, ఏవంతదానశ్యకతాంప్రతిపాద్యపదసంఘాతధర్మతయాకాప్యదర్శనాదిత్యతోఽత్తరమాహ- దృశ్యతేచేతి- లక్షణాయాఃపదసంఘాతస్థితింవేదేదర్శయతి-అర్థమితి- అగ్రేణాహవనీయంయూపావటంపరిలిఖతి- అర్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదీత్యత్ర-మీయమానస్యయూపావటస్యయతార్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదిచభవతితత్రమినుయాదిత్యర్థః అత్రఘటత్వపటత్వయోరివపరస్పరవిరుద్ధయోరంతర్వేదిత్వబహిర్వేదిత్వయోస్త్యాగాదవిరుద్ధప్రదేశమాత్రాఽపరిత్యాగాచ్చభాగిత్యాగలక్షణాలోకేపిదర్శయతి-విషంభుజ్క్ష్వేతి- సుహృద్వాక్యేసిషభక్షణోపదేశరూపవాచ్యాస్య

బాధాజ్జహద్వ్యాఖ్యా - లక్షణాయామాలోకవేదయోఃపదసంఘాతస్థితిందర్శ
యిత్వాజహదజహత్స్వార్థాయాఆవశ్యకతాప్రదర్శనాయాభియుక్తాంగీ
కారమాహ-బ్రహ్మవాదినఇతి-ఉపజీవ్యావలంబ్యమహావాక్యస్యతత్త్వమసీ
త్యస్యార్థం-వ్యవస్థాపయంతినిశ్చిన్వతే- పరంతూభయేషామభిప్రాయభే
దోస్తీత్యాహ-ఇయానితి-తన్మతభేదమేవప్రతిపాదయతి-అలంకారికాఇతి-
తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్య-తావత్సాకల్యేన - వేదాంతినస్త్వితి -
తుశబ్దోత్రవైలక్షణ్యంద్యోతయతి- దృష్టాంతేతి-సోయందేవదత్తఇతిదృ

> త్యాదౌపదసంఘాతలక్షణా । బ్రహ్మవాదినశ్చైతామేవోప
> జీవ్యమహావాక్యార్థంవ్యవస్థాపయంతి। ఇయాంస్తువిశేషః। ఆ
> లంకారికాస్తావత్తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్తస్యైవహాన
> మిదంతాంశస్యేదానీంసంభవాదహానమితిజహదజహత్స్వా
> ర్థామాచక్షతే। వేదాంతినస్తుదృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరైక
> రూప్యాయసోయందేవదత్తఇత్యత్రాపితత్తేదంతాంశయోర
> న్యోన్యవిరుద్ధయోరపిత్యాగే నావిరుద్ధస్వరూపమాత్రపరి
> త్యాగేనచ ద్వయోపలక్షితంస్వరూపమాత్రంలక్ష్యత ఇతిజ
> హదజహత్స్వార్థాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాదిమహావా
> క్యేపితత్త్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేనావిరుద్ధచిన్మాత్రో
> పాదానేనచోభయోపలక్షితమేకమఖండంవస్తు భాగత్యాగ
> లక్షణయాప్రతిపాద్యతఇతివర్ణయంతి ౧౪, నన్వాలంకారి
> కోక్తమార్గేణపూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవైశిష్ట్యవ
> ర్ణనేపిసంభవత్యేవతయోరభేదప్రతిపాదనమితిచేన్నైవం। దృ

ష్టాంతః-తత్త్వమసీతిదార్ష్టాంతికం-అవిరుద్ధేతి-స్వరూపైక్యాదవిరుద్ధత్వం-
ద్వయోపలక్షితం తత్తేదంతాంశరహితమిత్యర్థః-తత్త్వమసీత్యత్ర తత్ప
దేనసర్వజ్ఞత్వవిశిష్టంబ్రహ్మ - త్వంపదేనకించిద్జ్ఞత్వవిశిష్టోజీవశ్చప్రతి
పాద్యతే- తత్త్వంపదార్థగతయోర్విరుద్ధాంశయోస్సర్వజ్ఞత్వకించిద్
జ్ఞత్వరూపయోస్త్యాగేన-అవిరుద్ధేతి-చిదంశస్యైకత్వాదవిరుద్ధత్వం-ఉభ
యోపలక్షితంసర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరహితం - భాగత్యాగలక్షణయాజ
హదజహల్లక్షణయా ౧౪. వేదాంతిప్రతిపాదితప్రకారస్యానురూపత్వా

దాలంకారికమతముపాకర్తుంశంకతే-నన్వితి - పూర్వకాలోపలక్షితస్య
తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్పూర్వకాలరహితస్యేత్యర్థః - తయోశ్శు
ద్ధవిశిష్టయోః - అభేదప్రతిపాదనం - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యా
యాత్సంభవత్యేవేతిచేన్నైవం- కిమితి-ప్రశ్నార్థకస్యకిమిత్యస్యోచ్యతఇ
త్యనేనసంబంధః-కిమితి-అర్థాదర్థసామర్థ్యాత్-ఆద్యంపరిహరతి- నాద్య
ఇతి-తతోఽపపత్తిందర్శయతి-విశిష్టేతి-విశిష్టస్వరూపయోర్విశిష్టశుద్ధయో
రిత్యర్థః-అయమాశయః - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యాయస్యౌత్స
ర్గికత్వాత్తదభేదాంగీకారేతుశుద్ధాగ్నేః పథికృదగ్నేశ్చభేదాభావప్రసం
గేనపథికృదగ్నివైయర్థ్యాపాతాచ్చ తయోరభేదోఽనుపపన్నఇతి - కిం
చానుభవవిరోధోఽస్తీత్యాహ-తథేతి-సద్భావప్రసంగాత్ - వర్తమానకాల

పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవిశిష్టేనాభేదః ప్రతిపాద్య
తఇత్యుచ్యతే। కింపూర్వకాలోపలక్షితస్యవర్తమానకాలవై
శిష్ట్యలక్షణధర్మప్రతిపాదనేనార్థాదభేదస్సిధ్యతీతి। నాద్యః।
విశిష్టస్వరూపయోరభేదాసంభవాత్ । తథాసతివర్తమాన
కాలవిశిష్టస్యప్రాగపిసద్భావప్రసంగాత్। నాపిద్వితీయః।
సాక్షాదేవాభేదప్రతిపాదనేసంభవతిపరంపరయాతత్ప్రతిపా
దనాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్ । ఉభయపదలక్షణాశ్రయ
ణౌకల్పనాగౌరవాత్తదాశ్రియతఇతిచేన్నైవం। పరంపరయాఽ
భేదప్రతిపాదనాత్సాక్షాదభేదప్రతిపాదనేబుద్ధిలాఘవస్యక

వైశిష్ట్యేనవిద్యమానత్వాపత్తేః - తతస్తయోరభేదోఽసంభవతీతినిష్క
ర్షః-ద్వితీయంపరిహరతి-నాపిద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి -
సాక్షాదితి-సాక్షాదవ్యవధానేనైవ-అభేదప్రతిపాదనేసంభవతి-సతి - త
త్తేదంతాంశయోస్త్యాగేనేతిభావః - పరంపరయావ్యవధానేన - నను వే
దాంతిమతావలంబనేశక్తికల్పనాగౌరవాదాలంకారికోక్తప్రకార ఏవో
పపన్నఇత్యాశంక్యపరిహరతి-ఉభయేతి- అయంభావః - సోఽయంపదయో
రభిధయోః కుంఠనమంగీకృత్యలక్షణాశ్రయణేశక్తికల్పనాగౌరవంస్యాది
తి-తత్పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనం-నైవమితి- పరంపరయాఽభేదప్రతి
పాదనమసాంప్రతమిత్యాశయః- ననుశక్తికల్పనాగౌరవపరంపరాశ్రయ

ణాభ్యాం పక్షద్వయే తుల్యబలేపి వేదాన్తిమతే కః పక్షపాత ఇత్యాశఙ్క్య త
న్నిమిత్తం దర్శయతి - తథాపీతి పక్షద్వయే తుల్యబలేపీత్యర్థః - వినిగమనా
యాం వేదాన్తిమతావలంబన ఏవ - ఏకత్ర పక్షపాతే నియుక్తిర్వినిగమనేత్యు
క్తత్వాత్ - బుభుత్సితస్య బోద్ధుమిచ్ఛావిషయీకృతస్య అర్థస్యాభేద
రూపస్య - ఇతి హేతురితి బ్రూమః - ఏవమితి - పరేషాం కావ్యప్రకాశకారా
దీనాం - అజ్ఞానవిలసితమజ్ఞాననిమిత్తమేవ - అన్యథా కథం నోదాహరేయురితి
భావః ౧౫. ఏతా ఇతి। ఉపచారశబ్దార్థమాహ - ఉపచారో నామేతి - ఉపచార
స్త్విత్యస్యార్థః - గుణయోగః - గుణసాదృశ్యమిత్యర్థః - అన్యథా ప్రతిపాదనే

ర్శితత్వాత్ । తథాపి వినిగమనాయాం కో హేతురితి చేద్బుభు
త్సితార్థస్య సాధుత్వప్రతిపాదనలాభ ఏవేతి బ్రూమః । ఏవం వే
దాన్తివర్ణితమార్గేణ పదద్వయలక్షణాపక్షావలంబనేప్యాలం
కారికమతే జహదజహల్లక్షణాసిద్ధ్యత్వేఽపి పరేషాం తదనుదా
హరణమజ్ఞానవిలసితమేవ ౧౫. ఏతాస్తిస్రోపి శుద్ధా ఏవ। ఉ
పచారేణామిశ్రితత్వాత్। ఉపచారో నామ గుణయోగః। తద
భావాదేవాసాం శుద్ధత్వం। భిన్నత్వేన ప్రతీయమానయోరై
క్యారోపణముపచార ఇత్యుక్తేః సింహోఽయమితి వక్ష్యమాణ
సాధ్యవసానాప్రభేదే గౌణవిషయస్య విషయిణి నిగీర్ణత్వేన భిన్న
త్వేన ప్రతీత్యభావాత్తత్రాపి శుద్ధత్వమేవ స్యాత్ ౧౬. నను
ప్రాభాకరాస్సర్వత్ర జాతిశబ్దార్థవాదినో వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీ
త్యాదావపి వ్యక్తిలక్షణామాహుః సా కుత్రాన్తర్భవ
తీతి చేదజ్ఞాన ఏవాన్తర్భవతీతి వదామః । నహ్యత్ర లక్షణాప్ర

దోషం దర్శయతి - భిన్నత్వేనేతి - శుద్ధత్వం - ఏవంరూపోపచారామిశ్రితత్వ
ప్రయుక్తమితి శేషః - తస్మాద్గుణయోగ ఏవోపచార ఇతి యుక్తం ౧౬. నను
ప్రాభాకరప్రతిపాదితవ్యక్తిలక్షణాయాః కుత్రాన్తర్భావ ఇత్యాశఙ్క్య
సోపహాసం పరిహరతి - నన్వితి - అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి జాతిరేవ శబ్దార్థః వ్యక్తి
స్తు లక్ష్యత ఇతి తన్మతాశయః - ఉద్దేశ్యస్థలే ప్రోక్షణసంస్కారస్థలే - అజ్ఞానవి
వేకి - నలక్షణాస్వీకృత్యవధారణార్థః - తత్ప్రయోజకాభావాద్వ్యక్తిలక్షణేతి
వచనమజ్ఞానవిలసితమిత్యాశయః - వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యత్ర పూర్వవిధిః

వ్రీహ్యవదానానంతరకర్తవ్యస్యాకాంక్ష్యదృష్టత్వాత్ - వ్రీహీనవహంతీత్య
త్ర నియమవిధిః - నఖవిదళనావహననయోరవహననస్యపాక్షికత్వాత్ - ఇ
మామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్తే ఇత్యత్ర పరిసంఖ్యా
విధిః - ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యపూర్వ ఆయుషీత్యాదిశ్రుతిప్రతిపా
దితస్యాశ్వగర్దభసాధారణ్యాయాతస్య రశనాగ్రహణస్యాశ్వే నియమ
నాత్ - తదుక్తం - విధిరత్యంతమప్రాప్తేనియమః పాక్షికేసతి। తత్ర చాన్య
త్ర చ ప్రాప్తే పరిసంఖ్యేతికథ్యత ఇతి - ననువ్రీహిత్వస్యప్రోక్షణాసంభవా
ద్వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతిశ్రుతేః కాగతిరిత్యాశంక్యసమాధత్తే - తర్హీతి - అవినా
భావినీవ్యక్తిః - జాత్యావాచ్యభూతయా - అయంభావః - అస్మత్ప్రతిపాదిత
దిశా జాతిస్ఫూర్త్యంతరస్ఫుటవ్యక్తిస్ఫూర్తిరాస్తాం - పక్షాంతరావలంబ

> యోజకంరూఢిప్రయోజనయోరన్యతరత్సంభవతి। తర్హిప్రోక్ష
> ణశ్రుతేః కాగతిరితి చేత్తత్ర జాతేః ప్రోక్షణసంస్కారాన్వ
> యానుపపత్త్యావ్యక్తి రవినాభావిన్యాక్షిప్యతేజాత్యా। యథా
> భూయతామిత్యత్ర కర్తా పశ్యేత్యత్ర కర్మక్రియయాక్షిప్య
> తే। యథావా గ్రామమిత్యత్ర కర్మకారకేణగచ్ఛేతిక్రియా
> క్షిప్యతే। ఏవమర్థాపత్తిమహిమ్నాపి తత్రతత్ర పదార్థప్రతీతి
> ర్ద్రష్టవ్యా। రూఢిప్రయోజనేవినా కుతోపిలక్షణాయాఅప్ర
> వృత్తేః। అన్యథాఽతిప్రసంగాదితిసంతోష్టవ్యం॥అత్రాయం
> లక్షణాసంగ్రహః॥ స్వార్థత్యాగేన మానేపిసహతేనాన్యల

నేనాపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సులభైవేతి - వ్యక్తేరాక్షేపలభ్యత్వే దృష్టాంతం దర్శ
యతి - యథేతి - ఆక్షిప్యత ఇత్యనువర్తతే - వాక్యత్రయేపిక్రమేణకర్తృక
ర్మక్రియాక్షేపాద్రష్టవ్యాః - కించార్థాపత్తేరపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సంభవ
తీత్యాహ - ఏవమితి - అనుపపద్యమానార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః -
ఆపత్తిః కల్పనమిత్యర్థః - తన్మహిమ్నాపి - తత్రతత్ర పీనోదేవదత్తోదివా
నభుంక్తే ఇత్యాదిస్థలేష్విత్యర్థః - నన్వాక్షేపాదివదన్యవృత్తేర్లక్షణాప్యం
గీక్రియతామిత్యత్రాహ - రూఢీతి - వ్యవస్థానంగీకారేఽనిష్టందర్శయతి - అ
న్యథేతి - అతిప్రసంగాదితి - బహ్వ్యో వృత్తయః కల్ప్యా భవేయురితి భా
వః - ఏవంజహదాదిష్వర్థాత్ప్రోక్తాస్వపి ప్రాయశ్శబ్దబోధసౌకర్యాయ లక్ష

ణాత్రినయస్యాపిలక్షణంసంగృహ్ణాతి- స్వార్థేతి- సమానేష్వప్యపి - ద్వ
యోరపివిశేషః - యత్రతేనస్వార్థేన సహాన్యస్మిన్నస్వార్థే విశిష్టార్థానాం
నరేలక్షణా ఇయమజహత్స్వార్థా- యత్రతంస్వార్థం వినాహిత్వా
అన్యలక్షణా- ఇయంజహత్స్వార్థా చ॥ స్వార్థేతి-స్పష్టం ౧౭, అథసారో
పాయాలక్షణంవిభాగంచాహేత్యాహ.సామానాధికరణ్యేనేతి- భిన్నప్ర
వృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - లక్ష
ణంవ్యాకరోతి- ఆరోప్యమాణేతి- సాధ్యవసానాతో వైలక్షణ్యందర్శయతి -
ఏతేనేతి-అయంభావః - సాధ్యవసానాయాంవిషయస్యవిషయినిగీర్ణత్వేన

క్షణా। యత్రైయమజహత్స్వార్థాజహత్స్వార్థా చ తాంవి
నా॥ స్వార్థైకాంశత్యాగాదంశాంతరమేవలక్ష్యతేయత్ర।సాజ
హదజహత్స్వార్థాతత్త్వమసీత్యాదివిషయదృశ్యేయమితి ౧౭.

ఏవం శుద్ధాంత్రివిధాం నిరూప్యసారోపాయా లక్షణంవి
భాగంచాహ॥ సామానాధికరణ్యేనభేదస్యాపహ్నవంవినా। వి
షయారోప్యయోరుక్తాసారోపాసాద్విధామతా॥ ఆరోప్యమా
ణారోపవిషయౌయదాఽనపహ్నుతభేదౌసామానాధికరణ్యేన
నిర్దిశ్యేతేతదాసారోపేత్యర్థః। ఏతేనసాధ్యవసానాతోభేదఉ
క్తః।ఇయంతుద్వివిధా।శుద్ధాగౌణీచేతి।తత్రగౌణీగుణసాదృశ్యని
మిత్తా।శుద్ధాతుసాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబం
ధనా। ఏతేనలక్షణాయాఃపృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితితాంత్రిక
సమయఃపరాస్తోవేదితవ్యః ౧౮ తథాహి।ప్రాభాకరాస్త్వే
వాహుః। లక్షణాతోగౌణస్యాయంభేదః। గౌణేహిపదప్రయో

తయోరభేదప్రతీతిః - సారోపాయాంతుద్వయోరప్యుపాత్తత్వాద్భేద
ప్రతీతిరితి- ఏతేనేతి- గౌణవృత్తేర్లక్షణాంతర్భావప్రతిపాదనేనేత్యర్థః -
తాంత్రికసమయఃభాట్టప్రాభాకరసిద్ధాంతః- సమయాశ్శపథాచారకా
లసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః - పరాస్తోనిరాకృతః - పరిహృతఇతియావత్
౧౮. పరోక్తమేవతన్మతంప్రతిపాదయతి- తథాహీతి - లక్షణాతోలక్ష
ణాయాః-పంచమ్యాస్తసిః-గౌణస్యగౌణ్యాః- భేదందర్శయతి-గౌణేహీతి-
గౌణేఅగ్నిర్మాణవకఇత్యాదౌ - పదప్రయోగాత్సమానాధికరణపదప్ర

యోగాదేవగుణోపేతే పైంగళ్యాదిగుణవిశిష్టే తాత్పర్యమగ్నిపదతాత్ప
ర్యంహి - అత్రావధారణేనలక్షణాయాంతీరపదప్రయోగంవినాతీరప్రతి
పత్తిర్భవతీతిజ్ఞాప్యతే- లక్షణాయాంతుపదార్థాత్ప్రవాహరూపాదుపలబ్ధే
ప్రాప్తే-పదప్రయోగంవినైవేతిభావః - సంబంధినికేవలేతీరేపదస్యగం
గాపదస్యతాత్పర్యం-ఇత్యాహురితిపూర్వేణసంబంధః-అయంభావః - ప
దప్రయోగతదప్రయోగప్రయుక్తవిశిష్టావిశిష్టతాత్పర్యాభ్యాంగౌణీలక్ష
ణయోర్వైలక్షణ్యస్యలక్ష్యమాణత్వాత్తయోర్భేదఇతి ౯౯, నన్వేవ
తావశేనసమత్వాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యనైవమిత్యాదినాభేదంప్రతిపా
దయిష్యతి-నన్వితి-నోపపద్యతఇతి-తదనుపపత్తిమేవదర్శయతి-యథేతి - సం
బంధిసంబంధయోస్తీరావినాభావయోః-సంబంధిమాత్రే కేవలేతీరే- అ

గాదేవగుణోపేతే తాత్పర్యం। లక్షణాయాంతు పదార్థోపల
బ్ధేసంబంధిపదతాత్పర్యమితి ౯౯ నన్వయమేవభేదోనోపప
ద్యతే। యథాలక్షణాయాంసంబంధిసంబంధయోఃస్మృతయో
రపిసంబంధిమాత్రేస్వితేర్థేవాక్యతాత్పర్యమవధార్యతే। తథా
గౌణేపిముఖ్యస్యాన్వయాత్సదృశసాదృశ్యయోఃస్మృతయో
రపిసదృశమాత్రఏవతాత్పర్యమవగమ్యతామితిచేన్నైవం-అగ్ని
శబ్దాత్స్వార్థస్మృతేః-తతస్తస్యానుపపత్తివిమర్శాత్తస్మాత్స్వా
ర్థాత్స్వసదృశేఽర్థాంతరేస్మృతేః-సదృశస్మృతిశ్చసాదృశ్యవ్య
తిరేకేణనాస్తీతిసాదృశ్యస్మృతిశ్చాస్త్యేవ- తత్రానతావత్సదృశ

న్వితేఅధికరణత్వేనాన్వయానుకూలే-అర్థే- వాక్యతాత్పర్యంగంగాయా
మిత్యాదివాక్యతాత్పర్యంయథాఽవధార్యతే-తథాముఖ్యస్యాగ్నేస్స్వరూ
పముఖ్యార్థస్యాన్వయాన్మాణవకేనాన్వయాసంభవాత్ - సదృశమా
త్రఏవకేవలసదృశఏవ- తాత్పర్యమగ్నిరిత్యస్యతాత్పర్యమవగమ్యతాం -
అయంభావః-యథాలక్షణాయాంకేవలేతీరేతాత్పర్యం-తథాగౌణ్యాంకే
వలేసదృశేతాత్పర్యమిత్యభేదఇతి-ఇతిచేన్నైవం-అభేదోనసిధ్యతీతిభావః-
అభేదాసిద్ధిమేవాహ-అగ్నిశబ్దాదితి-తస్మాత్స్వార్థాత్ - తంస్వార్థంవిహా
యేత్యర్థః-సదృశస్మృతిశ్చేతి-ననుసదృశస్యైవాన్వితత్వాత్కింసాదృశ్యే
నేత్యాశంక్యాహ-తత్రేతి-తత్రహేతుమాహ-పదాంతరేణేతి - అయంభా

నం-అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిపదస్య సన్నిశమాత్రార్థత్వే సదృశస్య
మాణవకస్య స్వపదోపాత్తత్వాత్తత్ర మాణవకో మాణవక ఇతివానరు
క్తిః స్యాదితి-తన్న యథాలక్షణాయాం కేవలే సంబంధిని తాత్పర్యం తథా
గౌణ్యాం కేవలే సాదృశ్యే తాత్పర్యమిత్యేవం రూపేణ తత్ర భేదో న స్వీ
క్రియతే నాహ-నాపీతి-తత్ర హేతుమాహ- సమానేతి- యద్యగ్నిపదస్య
సాదృశ్యమాత్రపరత్వమభిప్రేతం తర్హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుభయత్ర
ప్రథమావాచకపదప్రయోగం న కుర్యాదితి భావః-ఫలితమాహ- అత ఇతి తస్మా
త్ సాదృశ్యవిశిష్టసదృశ ఏవ-తత్రోపపత్తిమాహ సాక్షాదితి - సాదృశ్యవిశిష్ట
సదృశస్య ప్రతీతిస్తు-తస్మాల్లక్షణాతో వ్యావృత్తా లక్షణ్యమస్యేత్యాశయేనా
హ-లగ ఇతి- అతః సమానాధికరణపదప్రయోగబలప్రయుక్తసాదృశ్యవి
శిష్టసదృశస్య ప్రతేరిత్యర్థః- గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టే సాదృశ్యవిశిష్టరూపేలక్ష్య

మాత్రే తాత్పర్యం - పదాంతరేణోపాత్తతయా పౌనరుక్త్యాప
త్తేః నాపి సాదృశ్యమాత్రే - సమానాధికరణపదప్రయోగా
నుపపత్తేః అతస్సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్య ప్రత్యాతత్రైవ వాక్య
తాత్పర్యం-సాతు సమానాధికరణపదప్రయోగబలాదేవ - అ
తో గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏ
వపదస్యోపయోగః-లక్షణాయాంత్వపేక్షాక్రమవశేన సంబం
ధిమాత్రేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యాత్సంబంధిమాత్రే పదతా

తేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏవ- పదస్యాగ్నిపదస్యోపయోగః- అ
త్రావధారణేన లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యాకలనానంతరం సంబంధి
మాత్రేన్వితేర్థే పదస్యోపయోగ ఇతి సూచ్యతే అయంభావః- గౌణే పదతా
త్పర్యపర్యాలోచనపూర్వకం వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయాత్తదైవాగ్నిపద
స్య సాదృశ్యవిశిష్టరూపార్థోపయోగిత్వమితి - లక్షణాయాంతద్వైలక్ష
ణ్యమిత్యాహ-లక్షణాయాంత్వితి-తుశబ్దోత్ర భేదం ప్రతిపాదయతి - అపే
క్షాక్రమవశేన-గంగాపదాత్ప్రతీతో రూపముఖ్యార్థస్యాప్రాప్తిః- తతస్తద్బా
ధాత్తత్సంబంధజ్ఞానపూర్వకం సంబంధిప్రతీతిరిత్యాకాంక్షాక్రమవశేనే
త్యర్థః-సంబంధిమాత్రమితి-అయంభావః - లక్షణాయాంవాక్యతాత్పర్యని
శ్చయపూర్వకంపదతాత్పర్యావధారణనియమాద్వాక్యతాత్పర్యానుగ

ఘేనసంబంధరహితేతీరేగంగాపదతాత్పర్యమితి మాత్రశబ్దార్థమాహ- న
సంబంధోపేతఇతి ౨౦, ఏవంకారకవశాద్విసదృశ్యక్రియాయోగాద్విస
దృశతి- ప్ర. వసతీతి - అయంభావః-యథాగౌణేమాణవకపదప్రయోగవ
శాదగ్నిపదస్యసాదృశ్యవిశిష్టపరత్వంతథాలక్షణాయాం క్రియాయోగే
నాపిససంబంధతీరప్రతీతిర్నభవతీతి-అత్రాపిశబ్దార్థంగాపదేనవిశిష్టతీరప్ర
తీతిర్నాభవదేవేతిసూచితం,తత్ర హేతుమాహ-సంబంధీతి-సంబంధిప్రతీతి
స్తీరప్రతీతిరర్థఃప్రయోజనంయస్య తస్యతథోక్తస్యఅధికరణాకాంక్షిణఇ
త్యర్థః-తస్య ప్రతివసతిపదస్య-తత్ప్రతీతిరేవతత్ప్రతీతిమాత్రం కేవలతీరప్ర
తీతిరర్థోయస్యతస్యతాదృశస్యసతః-సంబంధిమాత్రప్రతీత్యర్థకత్వాదిత్య
ర్థః-వాక్యతాత్పర్యంపూర్వంయేషాంతానితథోక్తాని- తాదృశానియానిప
దతాత్పర్యాణితేషామంతర్భావేమానాభావాత్ - అయంభావః-ప్రతివస
తిపదస్యసంబంధమాత్రాకాంక్షిత్వేనవాక్యతాత్పర్యవిరుద్ధపద తాత్పర్య

త్పర్యం - నసంబంధోపేతే ౨౦, ప్రతివసతీత్యనేనాన్వయ
యోగోపినసంబంధవిశిష్టేసంబంధిప్రతీత్యర్థస్యతస్యతత్ప్ర
తీతిమాత్రార్థస్యవాక్యతాత్పర్యపూర్వకపదతాత్పర్యాంత
ర్భావేమానాభావాత్ । ఇతినపదప్రయోగాపేక్షాతత్ర
౨౧ యత్రాపిగౌణేపదప్రయోగోనాస్తి అగ్నిరనీతఇత్యా

కల్పనస్యానుచితత్వాత్తీరాధికరణకోఘోషస్తిష్ఠతీత్యేవంరూపవాక్యతా
త్పర్యాప్రవిష్టస్యసంబంధస్య విశిష్టపదతాత్పర్యాంతర్భావప్రతిపాదనే
ప్రమాణాభావాదితి-తతస్సంబంధవిశిష్టేన్వయయోగోనాస్తీతిపూర్వే
ణసంబంధః-ఇత్యుక్తప్రకారేణ- తత్రలక్షణాయాంపదస్యతీరపదస్యప్ర
యోగాపేక్షానాస్తి-తస్యతీరాధికరణకోఘోషఇతివాక్యతాత్పర్యప్రవి
ష్టత్వాదితిభావః - యదితీరపదప్రయోగస్తదాసంబంధప్రతీతిః కల్ప్యే
త్యాదిత్యాకూతం- తస్మాన్మహతోభేదస్యవిద్యమానత్వాన్యథేత్యాదిపూ
ర్వగ్రంథప్రతిపాదితాభేదోనిరస్తఇతిబోధ్యం ౨౧. నన్వత్రసమానాధి
కరణపదప్రయోగ బలాదస్తుసాదృశ్యవిశిష్టసదృశపరత్వం పదప్రయో
గరహితస్థలేకేవలసదృశపరత్వావశ్యంభావాత్తథాలక్షణాయాం కేవల
సంబంధిన్యేవతాత్పర్యావధారణమితి తయోర్భేదోస్త్విత్యాశంకాయాం తే

హ-యత్రేతి-తత్ర హేతుమాహ-పదప్రయోగేతి- తత్రైవసాదృశ్యోపేత
పరత్వేనైవేత్యర్థః - నను పదప్రయోగసహితస్థలవత్తద్రహితస్థలేపితా
త్పర్యతౌల్యే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య దృష్టాంతం దర్శయతి- యథేతి - కా
మ్యే-జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత - రాజా స్వారాజ్యకామో రాజ
సూయేన యజేతేత్యాదికామ్యస్థలే-కామితత్తత్కర్మఫలాభిలాషీ యో ని
యోజ్యో యజమానస్తస్మిన్నన్వయః అర్థాల్లిఙాదేరేవ-తద్బలాత్ అపూర్వే
కాలాంతరఫలదాయ్యవస్థావిశేషే-లిఙాదేస్తాత్పర్యం- అత్రాదిశబ్దేన లో
డాదిర్గృహ్యతే-ఇత్యేవం ప్రకారేణ-నిత్యేపీతి ఈతి-అయంభావః - యజ
మానే తత్తత్కర్మఫలప్రాపకావస్థావిశేషరూపమదృష్టాపరపర్యాయమ
పూర్వముత్పద్యత ఇతి లిఙాదేస్తాత్పర్యమితి తాంత్రికసమయే సతి కామ్యస్థ

దౌతత్రాపి సాదృశ్యోపేతపదపదతాత్పర్యం। పదప్రయోగస
హితస్థలే తత్రైవ తాత్పర్యావధారణాత్। యథా కామ్యే కామి
నియోజ్యాన్వయబలాదపూర్వే లిఙాదేస్తాత్పర్యమి. నిత్యేపి త
థా ౨౨. నను యది లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమ
యే న పదప్రయోగాపేక్షా కింతర్హి తత్ర పదప్రయోగః
రితి చేత్ వాక్యతాత్పర్యప్రతీత్యుపహితపశ్చాత్తత్ర పదప్ర
యోగధీస్సంభూయకారిత్వాభ్యుపగమాత్। యథా సంగోపేపద
ప్రయోగతాత్పర్యసమూహపూర్వకమేవ ... ర్థే వాక్య
తాత్పర్యప్రతిపాదకస్వయపదత్వంపదస్య। లక్షణాయాంతు ప

దేన యోజ్యస్య శబ్దోపాత్తత్వాత్తదన్వితస్య లిఙాదేరపూర్వే యథా తా
త్పర్యమవధార్యతే తథా అహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినిత్యస్థలేపి శ
బ్దోపాత్తస్య కర్తురభావేపి తత్తత్కర్మానుష్ఠానస్యాపూర్వముత్పద్యత ఇ
తి ౨౨, నను వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయే అపేక్షితస్య పదప్రయోగస్య
కదా తదాకాంక్షేత్యాశంక్యాహ-నన్వి-ప్రతీత్య జ్ఞానమేవ- పదప్రయో
గధీః- ఏరాధికరణకో ఘోష ఇతి పదప్రయోగజ్ఞానం - సంభూయకారి
తారూపాయాః వ్యుత్పత్తేస్తస్యాః ప్రాదృక్పదసమూహసమ్మేళన సమాసా
దితసామర్థ్యాయాః భవతీతి ఫలితార్థముక్త్వా నిగమయతి - యత ఇ
తి-పదద్ధేతుపరత్వేన వాక్యద్వయమప్యనేతి-ఏవంపూర్వోక్తప్రకారేణ - అ

తప వేతి- జఘన్యత్వంమ్యానత్వం - తద్ధేతుకభిన్నత్వమితిభావః- వృత్తిత్ర
యం - అభిధాగౌణీలక్షణాఖ్యాస్తిస్రో వృత్తయఇత్యర్థః ౨౩. ఏవం ప్రా
భాకరమతం ప్రతిపాద్యాచార్యాభిమతంమతమావిష్కరోతి - ఆచార్యా
ఇతి - అగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణైస్సాదృశ్యాత్ మాణవకనిష్ఠపైంగళ్యాది
గుణానాంసామ్యాత్ -తత్కారికాముదాహరతి-అగ్నిత్వేతి - అగ్నిత్వేన
అగ్నిత్వరూపముఖ్యార్థేన లక్షితాల్లక్షణయా ప్రతిపాదితాదర్థా దగ్నినిష్ఠ
పైంగళ్యాదిరూపార్థాత్ యత్పైంగళ్యాది మాణవకనిష్ఠమితిశేషః-గమ్య

దప్రయోగనిరపేక్షమేవ వాక్యతాత్పర్యేజ్ఞాతే పశ్చాత్తత్ప్రయ
దప్రయోగధీః। అతఏవజఘన్యత్వంగౌణ్యాలక్షణాయాఇతివృ
త్తిత్రయంసిద్ధం ౨౩. ఆచార్యాః పునరగ్నిర్మాణవకఇత్య
త్రాగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణసాదృశ్యాన్మాణవకేఽగ్నిశబ్దప్ర
వృత్తిరితిగౌణీనామవృత్త్యంతరమురరీచక్రిరే।తథాచోక్తం।
అగ్నిత్వలక్షితాదర్థాద్యత్పైంగళ్యాదిగమ్యతే। తేనమాణవ
కేబుద్ధిస్సాదృశ్యాదుపజాయతఇతి ౨౪. లాక్షణికాస్తు
సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానిఖిలలక్షణాబీజాని। తానిహా
పిసంతికిం। నసంతివా। ఆద్యేకిమపరాద్ధం తత్రలక్షణావ్యవ
హారేణ। నద్వితీయః। తేషాముపపన్నత్వాత్। నన్వత్రసం
బంధోమర్మిరూపః కస్తవాభిప్రాయః అభిధేయావినాభా
వోనసంభవతీతిచేన్మాసంభవతు। సాదృశ్యంతుభవిష్యతి। న
హిసవివసంబంధోలక్షణోపయోగీతినియమః। కార్యకారణ
భావాదేరపిసంబంధస్యవక్ష్యమాణత్వాత్। ప్రయోజనంచ

తేలక్ష్యతే- తేనహేతునాసాదృశ్యాదగ్నిత్వలక్షితాగ్నినిష్ఠపైంగళ్యాది
సామ్యాత్-- మాణవకేబుద్ధిరగ్నిరితిధీరుపజాయతఇతి - ఏతేనగౌణీ వృ
త్త్యంతరమస్తీత్యాచార్యాభిప్రాయః ౨౪, ఏవంగురూణామాచార్యా
ణాంచమతంప్రతిపాద్యపరిహర్తుంప్రచ్ఛతి - లాక్షణికాస్త్విత్యాదినా
సాదృశ్యంత్వితి॥ అభిధేయేనసంబంధాత్సాదృశ్యాత్సమవాయతః। వైప
రీత్యాత్క్రియాయోగాల్లక్షణాపంచధామతేతిసాదృశ్యస్యాపి సంబంధ
త్వేనాభ్యుపగతత్వాదితిభావః - ఏవంచసతి - సంబంధప్రయోజనయో

స్వతోరిత్యర్థః - అన్వయానుపపత్త్యముఖ్యార్థాన్వయాపయోగేన - ఏకత్ర పరశబ్దప్రయోగసామ్యే - యథా లక్షణాయాం గంగాపదప్రయోగస్తథా సర్వత్రైకాగ్నిపదప్రయోగ ఇత్యేవం రూపేణాన్యత్రాన్యశబ్దప్రయోగతాత్పర్యేవిద్యమానేపి - యుక్తిం విదవాంతరవైషమ్యావలంబనేన లక్షణాయాం పదప్రయోగాభావః గౌణ్యాం తత్సద్భావః తత్ర కేవలసంబంధిప్రతీతిరత్ర సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్యేతి తత్ర వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానానంతరం పదప్రయోగజ్ఞానమత్ర తు వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయపవతమపరయోగ ఇత్యాదిసూక్ష్మాంశన్యూనాధిక్యాశ్రయణేనేత్యర్థః - గౌణీతిపదార్థః - గౌణీత్వమితిజాతిః - గౌణ్యాలక్ష్యవృత్తిభేద ఇతి పదార్థజాతిభేదానామంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాత్ - ఏవమీషద్వైషమ్యాశ్రయణేనబ

తాన్తరాన్యప్రతిపత్తిః। ఏవంచ సత్యన్వయానుపపత్త్యా పరత్ర
పరశబ్దప్రయోగసామ్యే విద్యమానేపి యుక్తిం విదవాంతరవైష
మ్యావలంబనేన పదార్థజాతిభేదాంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాది
తి యుక్తిం చిదేతదితి ఆహ. ద్వయోరుదాహరతి॥ యథా॥ భి
న్నేంద్రారిశిరోస్థిసారకవటకైస్తత్కంధరోచ్చైరసస్రగ్ధా
రాంతైలఘృతైస్తథా సిరగదంకారస్సవృద్ధో బభౌ।కింబ్రూ
మో రఘురామమహీరమణ వినాదతేఽనయేనాద్భుతంమర్త్యారోదశ
కంధరః ప్రశమితస్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥ అత్ర పూర్వార్ధగత

హావః పదార్థాదయః కల్ప్యా భవేయురితి భావః ఇతి హేతోః - ఏతత్ - లక్షణాయాః పృథగ్భూతా గౌణీవృత్తిరితి వచనమిత్యర్థః - యుక్తింతత్ అసమాలోచ్యేత్యేతాదృశనాదరణీయం - ఇతి పరిహృత్యేతి శేషః ఆహ. ద్వయోర్ద్వివిధాం సారోపాం॥ భిన్నేతి॥ భిన్నానామింద్రారీణాం రక్షసాం శిరాంస్యేవార సార్ద్రవటకాస్సద్యః కృతవటకాస్తైః - తేషామింద్రారీణాం కంధరాసంబంధిన్యో యా ఉచ్చైరసస్రగ్ధారాస్తా ఏవ తైలాని ఘృతాని చ తైస్సవృద్ధః - తవాసిరూపః అగదంకారః - రోగహార్యగదంకార భిషగ్వైద్యచికిత్సకా ఇత్యమరః - కింబ్రూమః - అస్యగదంకారసామర్థ్యం కింవర్ణయామః - త్రైలోక్యస్య తాపజ్వరస్తాపహేతురిత్యర్థః - నను విసదృశయోరస్యాగదంకారయోరిహ విషయివిషయభావాభావాత్కథం సారోపత్వమిత్యా

శంక్యాత్రగుణసాదృశ్యంవివక్షితమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి- అగదం
కారశబ్దేన లసిరగదంకార ఇత్యసావగదంకార శబ్దప్రయోగ ణేత్యర్థః -
లక్ష్యమాణా స్సాధారణ్యేన దృశ్యమానాః - రసౌషధవటకానాంసద్యః
కృతవటకానాంతైలానాంఘృతానాంచసంపత్తిస్సమృద్ధిర్జ్వర నివర్తక
త్వంచాదా యేషాంతే తేచ తేవైద్యగతగుణాశ్చతైస్సాదృశ్యంనిమిత్తంయ
స్యాస్సాతథోక్తా-లక్షణాసారోపలక్షణా - గౌణీగుణసాదృశ్యమాత్రప్ర
వృత్తా-అత్రసమ్మతిందర్శయతి- అభిధేయేతి-అభిధేయావినాభూతస్యవా
చ్యార్థసంబంధినోర్థస్యప్రతీతిర్యస్యాంసాతథోక్తా- ప్రవృత్తిరితిపాఠేఅభి
ధేయావినాభూతవిషయకవ్యాపారఇత్యర్థః-వృత్తేర్లక్షణావృత్తేః - గౌణ
తాతులక్ష్యమాణగుణైర్యోగాత్ -ఇష్టా- భవతీతిశేషః - అవినాభావోత్ర
సంబంధమాత్రంనతునాంతరీయకత్వం- తథాత్వేతుమంచమంచస్థయో

గదంకారశబ్దేన లక్ష్యమాణరసౌషధవటకతైలఘృతసంపత్తి
జ్వరనివర్తకత్వాదివైద్యగతగుణసాదృశ్యనిమిత్తాలక్షణాగౌ
ణీ॥యథాహుః॥అభిధేయావినాభూతప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే।
లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టాతుగౌణతేతి॥గుణాశ్చస్వ
పరసాధారణ్యేనలక్షణీయాః। అన్యథాస్వార్థగతానామర్థాం
తరప్రవృత్తినిమిత్తత్వేవైయధికరణ్యదోషః। పరగతానాం
తుస్వార్థాసంబద్ధానాంలక్ష్యత్వానుపపత్తిః। సాధారణ్యేతున

ర్దైశికస్య కాలికస్య వాఽవినాభావస్యాభావా న్మంచాః క్రోశంతీత్యా
దౌలక్షణాభావప్రసంగాత్ -లక్ష్యమాణశబ్దార్థమాహ-గుణాశ్చేతి - లక్ష
ణీయాః ద్రష్టవ్యాః- పక్షద్వయస్యాపిదోషదూషితత్వాత్సాధారణ్యపక్షఏ
వసముచితఇతిభావః-ప్రథమపక్షేదోషందర్శయతి- అన్యథేతి - అన్యథాప
క్షద్వయాన్యతరావలంబనేఇత్యర్థః- స్వార్థగతానాంతల్లక్షితానాంచగు
ణానామితిలభ్యతే-అర్థాంతరస్యపరార్థస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేతత్స్వరూపావ
లంబనఇత్యర్థః-వైయధికరణ్యేతి - తత్రప్రాప్తోదోషః - స్వార్థగతానాంగు
ణానాంపరార్థేఅవిద్యమానానామపి పరార్థాభిధానేప్రవృత్తినిమిత్తత్వో
క్త్యాఅన్యగుణానామన్యనిష్ఠత్వాపాతాత్ -ద్వితీయపక్షేపిదోషందర్శయతి -
పరగతానామితి-అత్రతుశబ్దః ప్రాథమికపక్షాద్భేదంద్యోతయతి - లక్ష్య

త్వానుపపత్తేః తాదృశేషు లక్షణాయా అప్రవృత్తేః సాధారణస్య తు సాధా రణగుణాశ్రయణపక్షే స్వీకృతేః అత్రాస్మత్పాదాః - గౌర్వాహీకో గౌ రయమిత్యత్ర చేత్యుదాహృత్య - అత్ర హి స్వార్థసహచారిణో గుణా జాడ్య మాంద్యాదయో లక్ష్యమాణా అపి గోశబ్దస్య పరార్థాభిధానే ప్రవృత్తినిమి త్తత్వముపయాన్తీతి కేచిత్ స్వార్థసహచారిగుణాభేదేన పరార్థగతా గు ణా ఏవ లక్ష్యన్తే న తు పరార్థోఽభిధీయత ఇత్యన్యే - సాధారణగుణాశ్రయణే న పరార్థ ఏవ లక్ష్యత ఇత్యపరే ఇతి తద్వ్యాఖ్యాతారోఽప్యాచార్యాస్తు గౌర్వా హీక ఇత్యత్ర గోశబ్దో గోత్వసహచారిణో జాడ్యమాంద్యాదిగుణాన్ లక్షణ యా ప్రతిపాదయతి తే తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తీభూయ వాహీకమభిధత్తే - న తు వాహీకం లక్షయతీత్యేకం మతం - గోత్వసహచారిగుణాభేదేన వా హీకగతజాడ్యాదయో గోశబ్దేన లక్ష్యన్తే న తు వాహీకోఽభిధీయత ఇతి ద్వితీయం - గవి వాహీకే చ వర్తమానానాం గుణానామాశ్రయ ణేన పరార్థో లక్ష్యత ఇతి తృతీయం తదుక్తం [illegible] గోశబ్దస్యైవ జ

కశ్చిద్గోపః। ఉత్తరార్ధే తాపహేతౌ దశపంక్తే తావజ్జ్వరిశబ్ద

స్వప్రవృత్తినిమిత్తం కాంచిత్కాంచిద్భావసంబంధ ఇత్యర్థాలక్ష

డిమాదిగుణేషు లక్షణా - వాహీకశబ్దార్థస్యానభిధేయత్వాద్గౌరవప్రసంగే ఽతిలాఘవే తు నాభిధాయాం ప్రవృత్తిరితి చాస్వారస్యం బోధ్యం ఇదం చ ల క్ష్యమాణా అపీత్యపిశబ్దేన పరార్థాభిధాన ఇవ నచ ద్యోతితం ద్వితీయే తు పక్షే జడిమాదిగుణపరార్థప్రతీతిర్నిబన్ధనాస్యాన్యస్వారస్యం బోధ్యం - ఇదం చ గుణా ఏవ లక్ష్యన్తే న తు పరార్థోఽభిధీయత ఇత్యనేన ద్యోతితం - స్వా ర్థో గోత్వం తేన సహచరితుం శీలమేషామితి తాచ్ఛీలికో ణినిః పరో వాహీక శబ్దస్తదర్థో వాహీకత్వం - స్వార్థసహచారిగుణేభ్యో యోఽభేదః సజాతీ యత్వాదభేదోపచారస్తేన - ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ న తు పరార్థ ఇతి - సాధారణేతి - గవి వాహీకే చ వర్తమానానాం గుణానామాశ్రయణేన పరా ర్థ ఏవేతి న తు జడిమాదయో గుణా లక్ష్యత ఏవేతి న కదాచిదభిధీయత ఇత్యుభ యతో ముఖమవధారణం ఏవం చ పూర్వపక్షద్వయోక్తదోషానవకాశ ఇ తి ధ్వనితమితి ఏవం పూర్వార్ధే గౌణసారోపాముదాహృత్యోత్తరార్ధే శుద్ధ సారోపాం దర్శయతి ఉత్తరార్ధ ఇతి - శుద్ధత్వే హేతుమాహ - తాపహేతావి

సారోపతాం ప్రతిపాదయతి- ఉభయత్రాపీతి- ప్రయోజనం ప్రతిపాద
యతి-ఖడ్గ ఇతి-ఇయం కస్యాలంకారస్యోపయుజ్యత ఇత్యత్రాహ - ఇయమి
రూపకాదేః-అపహ్నవాదిరాదిశబ్దార్థః- ద్వివిధాయా అపి రూపకోపకా
రకత్వం దర్శయతి-ముఖమితి- ముఖం చంద్ర ఇత్యత్ర ముఖనిష్ఠానాం చంద్ర
నిష్ఠానాం చ వర్తులత్వాదీనాం సాదృశ్యాద్గౌణసారోపాత్వం - నేత్రానం
దశ్చంద్ర ఇత్యత్ర కార్యకారణభావ ఇతి శుద్ధసారోపాత్వమితి బోధ్యం ।౬॥
నను నేత్రానందహేతౌ చంద్రే నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి కార్యకారణయో
రభేదోపచారః కుతః కృత ఇత్యాశంక్య తదాది నిమిత్తవశాదుపచారాః పంచ
ధా భవంతీత్యాహ-ఉపచారశ్చేతి-తత్రేతి త్రైలోక్యతాపజ్వరోపశకంధ
ర ఇత్యత్ర కార్యకారణభావాదభేదోపచార ఉదాహృత ఇతి భావః- ద్వితీయ

తా । ఉభయత్రాపి విషయనిగరణాభావాత్సారోపతా । ఖ
డ్గే రావణే చక్రమాద్యైర్వ్యత్వేన లాపజ్వరత్వేన చ ప్రతీతిః ప్ర
యోజనం।ఇయం ద్వివిధాపి రూపకాదేర్బీజం । ముఖం చంద్రో
నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి చోభయమూలత్వేనాపి రూపకస్యో
త్థితేః ॥ ౬ ॥ ఉపచారశ్చ కార్యకారణభావతాదర్థ్యస్వ
స్వామిభావావయవావయవిభావతాత్-స్యా-రూప నిమిత్తా
నాం పాంచవిధ్యేన పంచధా భవతి । తత్రాద్య ఉదాహృతః
తాదర్థ్యేన యథా ॥ ఇంద్రార్థా స్థూణేంద్రః ॥ స్వస్వామి
భావేన యథా। రాజకీయః పురుషో రాజా ॥ అవయవావయవి

ముదాహరతి-తాదర్థ్యేనేతి- ఇంద్ర అర్థం ప్రయోజనం యస్యాస్సా తథో క్తా
యూణా స్తంభః- ఇంద్రపీత్యర్థముపచారైరుస్సవంకర్తుం నిఖాతే స్తంభవి
శేషే తాదర్థ్య నిమిత్తవశాదింద్ర ఇత్యుపచారః కృతః అత్ర తాదూప్య
ప్రతీతిస్తయా చేష్టాఫలదాయిత్వం నీశ్చ ప్రయోజనం - తృతీయముదాహరతి
స్వేతి-స్వం పురుషస్స్వామీ రాజా తయోర్భావస్తద్రూపస్స బంధస్తేన
రాజకీయ ఇతి- అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయా చానతిలంఘనీయశాస
నత్వం నీశ్చ ప్రయోజనం॥ తురీయముదాహరతి-అవయవేతి॥ హస్తో వ్యాహృత్యా
త్రావదానస్య హస్తాగ్రసాధ్యత్వాదగ్రహస్త ఏవ హస్త ఇత్యుపచారః కృ
తః- తాద్రూప్యప్రతీతిస్సాముద్ర్యాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం॥ అంతిమము

దాహరతి- తాత్కర్మ్యేణేతి ॥ తత్సంబంధికర్మణా యస్య సతతకర్మణస్య
భావస్తాత్కర్మ్యం తేన- అతక్షేతి- మూలతస్తక్షా యూపమష్టాశ్రిం కరోతీ
త్యత్ర తత్కర్మకారిత్వాదధ్వర్యౌ తక్షేత్యుపచారః కృతః - అత్రాపి తా
ద్రూప్యప్రతీతిః కౌశలాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం ౩౬, ఏవం ప్రాసంగి
కముపచారనిరూపణం కృత్వా ప్రకృతం సాధ్యవసానానిరూపణం ప్రతిజానీ
తే- సాధ్యవసానామితి- నిగీర్ణ ఇతి- అన్యేనారోప్యేణ విషయో నిగీర్ణః కబలి
తో యది సాధ్యవసానికా- సా సాధ్యవసానా పూర్వవత్ సారోపేవ ద్విధా -
గౌణసాధ్యవసానా శుద్ధసాధ్యవసానా చేతి ద్వేధా భవతి- తేన హేతునా -

భావేన యథా। అగ్రహస్తో హస్తః॥ తాత్కర్మ్యేణ యథా। అ
తక్షా తక్షా॥ ఏషు క్రమాదిష్టప్రదత్వానుల్లంఘ్యత్వసామర్థ్య
కౌశలవిశేషాః ప్రయోజనాని వ్యంగ్యాని ౩౬ సాధ్యవసా
నాం లక్షయతి ॥ నిగీర్ణో విషయో న్యేన యది సాధ్యవసా
నికా । సా పూర్వవద్ద్విధా తేన లక్షణాస్స్యస్తలక్షితాః ॥ అ
న్యేన విషయిణా - విషయనిగరణేనా భేదప్రతిపత్తిరధ్యవసా
యః - తేన సహితా సాధ్యవసానా। తత్రాద్యా యథా ॥ అ
యం కామధేను రిత్యత్రానవరతవితరణశీలత్వ గుణసాదృ
శ్యాద్రామే కామధేనురూపతాధ్యవసానం। సర్వథైవాభిన్న
త్వప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ద్వితీయా యథా ॥ అయమభ్యుద
యో లోకానామిత్యత్రాభ్యుదయహేతుత్వాద్రామేఽభ్యు
దయశబ్దప్రవృత్తిః । అవ్యభిచారేణ కార్యనిష్పాదకత్వమిహాపి
ప్రయోజనం। అత్రోభయత్రాప్యయంశబ్దో న రామాఖ్యవిష

ఆద్యాముదాహరతి- అయం కామధేనురితి - శ్రీరామే కామధేనుత్వాధ్యవ
సానహేతుమాహ- అనవరతేతి - లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాదితి గుణసాదృశ్య
స్యసిద్ధాంతితత్వాదితి భావః - కామధేనురూపతయాఽధ్యవసానమభేద
ప్రతిపాదనం- ఫలం దర్శయతి- సర్వథైవేతి- ద్వితీయాముదాహరతి - అయ
మితి- అవ్యభిచారేణ నియమేన - నను ఉభయత్రాప్యయమితీదమ్‌శబ్దేన విష
యోపాదానాత్కథం సాధ్యవసానాత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- అత్రే
తి- కింత్వితి- అత్రాయమిత్యనువర్తతే విషయిణీ శబ్దార్థమాహ - ఆరోప్య

మాణామితి-పురోవర్తి— విషయభూతేన రామేణ యోఽభేదాధ్యవసా యస్తేన - ఇదంతయాపిశినష్టిఇదంతారూపవిశేషణవిశిష్టాంకరోతి - ఏవం చేత్కి-మిత్యతఆహ-తద్విశిష్టేతి-ఇదంతావిశిష్టేత్యర్థః- కామధేనుశ్చనిగీర్ణ విషయతయాహేతునా- స్వేనతాదాత్మ్యమభేదస్తేనప్రతీయతే-స్వతా దాత్మ్యంవినాకథంవిషయస్యనిగరణంభవేదితిభావః- శుద్ధసాధ్యవసానా యామేవంయోజ్యమిత్యాహ-ఏవమితి-ఇయంకస్యాలంకారస్యకారణమి త్యత్రాహ-ఇయమితి-ఉపపత్తిమాహ-అధ్యవసితే- అధ్యవసితప్రాధా న్యేతుసిద్ధాధ్యవసాయప్రాధాన్యేత్యర్థః-లక్షితానాంలక్షణానామభి

యపరామర్శః। తదాసారోపాత్వప్రసంగాత్ । కింతుతస్యతే దంతామాత్రంపరామృశతివిషయిణీమారోప్యమాణాంకామ ధేనుమేవపురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదంతయాపినష్టి। త ద్విశిష్టాచవిషయిణీకామధేనుర్నిగీర్ణవిషయితయాస్వతాదా త్మ్యేనప్రతీయతే।ఏవమయమభ్యుదయఇత్యత్రాప్యూహ్యం।ఇ యమతిశయోక్తేర్బీజం।అధ్యవసితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తి రితిలక్షణం॥సప్తైతి॥జహల్లక్షణాఅజహల్లక్షణాజహదజహల్లక్ష ణాశుద్ధసారోపాశుద్ధసాధ్యవసానాచేతి పంచశుద్ధాః । గౌణ సారోపాగౌణసాధ్యవసానాచేతి ద్వేగౌణ్యౌ।తయోర్గుణయో గాదేవశుద్ధాభ్యోభేదః। శుద్ధత్వంచతాసామగౌణత్వమేవ । ఆరోపాధ్యవసానాభ్యామేవగౌణ్యోర్మిథోభేదః । సారోపా ధ్యవసానయోశ్శుద్ధయోశ్చతాభ్యామేవాన్యోన్యభేదః। జహ

దానాభ్యానపూర్వకంషైలక్షణ్యందర్శయతి-సప్తైతి॥జహల్లక్షణేతి-పం చశుద్ధాఇతి- సాదృశ్యేతరసంబంధమూలకత్వాదితిభావః ద్వేగౌణ్యావి తి సప్తాప్యభిహితాఇతిభావః తయోరితి గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసా నయోః- శుద్ధాభ్యఃజహదాదిభ్యఃపంచభ్యఇత్యర్థః కింరూపంశుద్ధత్వమి త్యత్రాహ - శుద్ధత్వంచేతి - అగౌణత్వంగుణయోగరాహిత్యమేవశుద్ధ సారోపశుద్ధసాధ్యవసానయోరన్యోన్యవైలక్షణ్యమాహ-సారోపేతి తా భ్యామారోపాధ్యవసానాభ్యామేవేత్యర్థః జహదాదిశుద్ధాభ్యఃకిమిత రయోశ్శుద్ధయోర్భేదఇత్యత్రాహ- జహదాదీ - కస్యకారణభావాదీ

తి-తాదర్థ్యాదిరాదిశబ్దార్థః- జహదాదిషు ధ్వనిషు యథాక్రమ మవి
నాభావాశ్రయాశ్రయిభావాభేదరూపసంబంధాబోధ్యాః - ఏవంనిరూ
పితాయాంలక్షణాయాస్సంకరాదిసమ్మేళనవశాదసంఖ్యతా భవతీత్యా
హ- ఏవమితి- యథాహురితి- ఆలంకారికాఇతిశేషః- సంకరేణేతి-అలం
కారైర్ధ్వనిభేదైశ్చస్వమూలైరితి శేషః- వ్యాకరోతి- శుద్ధభేదైరితి ఉక్త

చాదిశుద్ధాభ్యాస్తుకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనోపచా
రాద్భేదఇతినతత్రాపి సాంకర్యశంకావకాశః ॥ ఏవంఫల
తో లక్షణాయాస్సప్తవిధాయాఅపి త్రివిధసంకరేణైకవిధ
సంసృష్ట్యాచమేళనేప్రత్యేకంచాతుర్విధ్యేనాష్టావింశతిభేదా
భవంతి।శుద్ధభేదైరపిమేళనేసప్తాధిక్యాత్ పునః పంచత్రింశ
త్ప్రకారాః । స్వప్రభేదైశ్చసంకలనేతు సంఖ్యాతుమేవనశ
క్యంతే। తత్ప్రకారాః।యథాహుః॥సంకరేణత్రిరూపేణసం
సృష్ట్యాచైకరూపయా। అస్యాస్సంకలనేన్యోన్యమష్టావింశతిరీ
రితాః॥పంచత్రింశత్సమాఖ్యాతాశ్శుద్ధభేదైస్సమంపునః।స్వైః
ప్రభేదైరలంకారైర్ధ్వనిభేదైశ్చసంగతాః ॥ వితన్వంతిచమ
త్కారంసంఖ్యామత్సరిణీమరేః।శుద్ధభేదైరసంకలితభేదైః-
స్వైఃప్రభేదైర్లక్షణాభేదైః- సంఖ్యామత్సరిణీఃఅసంఖ్యాత్య
ర్థః ఉక్త సంకరశ్చాంగాంగిభావేన సంశయేనైకలక్షణాను
ప్రవేశేనచేతిత్రిరూపః।తత్రాద్యోయథా॥సంవర్ధయంతంనిజ
జీవనేనశుచింసదాబాడబమంబురాశిం। వినాశ్యరామస్యశ
రస్త్రపావాన్నిమంగగర్భంనిభృతోవశేతె॥జీవనేనజలేనప్రా
ణేనచ - శుచింబాడబంబడబాగ్నిం శుద్ధబ్రాహ్మణంచ । అ
త్ర జీవనాదిశబ్దశ్లేషబలమూలకాభేదాధ్యవసాయేన సాగర

గర్భప్రవర్శనార్థంకలితచిత్సంకలితభేదాసుదాహర్తుకామోంగాంగిభావసం
కరమాదావుదాహరతి॥ సంవర్ధయంతమితి॥ శుచిమగ్నిం- అన్యత్రశుచిం
పరిశుద్ధం- నిభృతోనిశ్చలః॥ కతిపయశబ్దవ్యాకరణపూర్వక మలంకారా
న్ప్రతిపాద్యలక్షణయోరంగాంగిభావందర్శయతి- జీవనేనేతి- అత్రేతి -
శ్లేషేః- శ్లేషస్యాభేదాధ్యవసాయహేతుత్వాదతిశయోక్తేశ్శ్లేషోంగం -

ఉత్ప్రేక్షయో రతిశయోక్త్యనుగృహీతత్వా త్తయోరప్యంగాంగి భావ ఇతివివేకః - లజ్జాయా ఇతి- తచ్ఛ్లేషతయాశయనాంగతయాతదంగత్వం నిద్రాంగత్వమిత్యర్థః- భవతుకిమిత్యతఆహ-లజ్జానిద్రయోరితి- తత్కార్యభూతా-లజ్జాకార్యభూతేత్యర్థః-సముద్రాంతరాణామన్యసముద్రాణాంశోషణరూపం యదనుచితకర్మాంతరం తస్యాచరణాన్నివృత్తిః - తతో ప్రపత్తింనిర్ణయతి-లజ్జితఇతి-శయనశబ్దేనేతి- తత్రాప్యుపపత్తిమాహ

స్వప్రాణేనశుద్ధబ్రాహ్మణపోషకఇతిప్రతీయతే। తద్వినాశనరూపానుచితకర్మాచరణజనితలజ్జా రామశరస్య నిషంగకోటరశయనేహేతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే। సాచవాచకపదాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాంసంకరః। లజ్జాయాఃక్వచిచ్ఛయనహేతుత్వేనతచ్ఛ్లేషతయాతదంగత్వం। లజ్జానిద్రయోశ్చేతనధర్మయో రచేతనేరామబాణేఽసంభవాల్లజ్జాశబ్దేనతత్కార్యభూతాసముద్రాంతరశోషణరూపానుచితకర్మాంతరాచరణాన్నివృత్తిర్లక్ష్యతే। లజ్జితోహినివర్తతే।శయనశబ్దేనచతత్కార్యంనిర్వ్యాపారత్వంలక్ష్యతే।శయితోనవ్యాప్రియతేఇత్యుక్తరీత్యాఽనయోర్లక్షణయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౭ ॥ సంశయేనయథా ॥ సచేతనా కాంచనపుత్త్రికావాశరీరిణీమన్మథచాతురీవా। సౌదామినీస్థైర్యవతీకిమేషాకావానజానేరఘువీరపార్శ్వే ॥ అత్ర కాంచనపుత్త్రికేత్యాదౌ కమనీయకాంతి గుణయోగాత్సాదృశ్య గుణనిమిత్తాగౌణీ లక్షణేతితావదవివాదం । తత్రైషేతిసర్వనామ్నా ఏతత్త్వావిశిష్టసీతారూపవిశేష్యనిష్ఠత్వే విషయానిగ

శయితఇతి- ఇతీతి-అత్రత్రపాశబ్దలక్ష్యార్థభూతాయాఅనుచితకర్మాంతరాచరణనివృత్తే శ్శయనశబ్దలక్ష్యార్థభూతంనిర్వ్యాపారత్వంప్రత్యుపోద్బలకత్వాదనయోర్లక్షణయోశ్శుద్ధసాధ్యవసానయోరిత్యర్థః-సంకరః-లక్ష్యయోరంగాంగిభావాల్లక్షణయోరప్యంగాంగిభావఇతిభావః॥ ౭॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సచేతనేతి-స్పష్టం॥అత్ర సందేహసంకరంవివృణోతి.అత్రేతి-తావత్తావత్పర్యంతం-గౌణీలక్షణేత్యుక్త్వాపీతియావత్ -అవి

వాదంవినాదోనాస్తి- సందేహసంకర ఇతి- గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసాన
యోరితి భావః॥౮॥ ఏకవ్యఞ్జకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి। సంవర్త్తేతి॥ సం
వర్త్తావసరే ప్రసారిణో దినకృతస్సూర్యస్య సంబంధినస్సర్వస్వస్య తేజస్స
మృద్ధిరూపసమస్తధనస్య పాటచ్చరశ్చోరః- తతోప్యతితీక్ష్ణ ఇత్యర్థః అతో

రణావగ్నిర్బ్రాహ్మణవక ఇతివత్సారోపాస్యాత్। ఏతత్త్రాపాత్ర
నిష్ఠత్వేతువిషయనిగరణాదయమగ్నిరితివత్సాధ్యవసానా వా
స్యాత్। అత్రాన్యతరనిశ్చాయకాభావేనైషత్యైకస్మింస్సందే
హజ్ఞానే విషయతయా సంకీర్యమాణత్వాత్సందేహసంకరః॥
౮॥ ఏకవ్యఞ్జకానుప్రవేశేన యథా॥ సంవర్తావసరప్రసారి
దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరః ప్రతాపతప
నో రామస్య కోప్యద్భుతః। భూమిం ద్యామపి కౌశికోత్సవవ
తీం చ త్రైవ్యుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనీం శ్రియమథా
త్పారస్త్యదేశే తవ॥ కోప్యలౌకికః- అలౌకికత్వమేవాహ
త్రిభిర్విశేషణైః। భూమిం కౌశికోత్సవవతీం విశ్వామిత్రోన్న
తయజ్ఞవతీం ద్యాం స్వర్గం- కౌశికోత్సవవతీమింద్రప్రహర్షవ
తీం- ప్రసిద్ధతపనోదయే కౌశికానాం ఘూకానాముత్సవో నాస్తి-
అస్మింస్తు నతథేతిభావః- తారానేతరి సుగ్రీవే చంద్రే చ- ప్ర
సిద్ధతపనస్తారాపతౌ శ్రియం హరతి అయం తు వర్ధయతి- ప్రసిద్ధ
సూర్యస్తు పారస్త్యదేశే పూర్వదిగ్భాగే తమో హరతి- అయం
తు రలయోరభేదాత్పాలస్త్యదేశే తత్కరోతీతి సర్వత్ర శ్లేషా
నుప్రాణితౌ వ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ - అత్ర పాటచ్చరః ప్ర
తాపతపన ఇతి విషయనిగరణం వినా ప్రతాపే చోరత్వారోపణా
త్సారోపేయం లక్షణా గౌణీ- సర్వస్వపదేన చాత్ర తేజస్స
మృద్ధిర్గృహ్యతే- తద్గర్భీకారేణ ప్రవృత్తత్వాత్సాధ్యవసానా- అ
నయోర్భిన్నపదస్థయోరపి సమస్తపదస్యైకత్వాత్తద్గతత్వే

నైకత్వమితి- విశేషణైః- ఉత్తరార్ధస్థైరితి భావః- సర్వత్రేతి - తద్గర్భీకా
రేణేతి తేజస్సమృద్ధికబళనేనేత్యర్థః- అనయోర్లక్షణయోః గౌణసారోప
గౌణసాధ్యవసానయోః॥ ౯॥ అథసంసృష్టిముదాహరతి- ఆమ్రేడితమితి -

ఆమ్రేడితరూపామ్రేడసంపౌనరుక్త్యమితియావత్ - సుపర్వసురభేః కామ
ధేనోః- సురభిర్గవిచస్త్రియామిత్యమరః-అత్రౌదార్యగుణయోగాదా
మస్సురతరోరామ్రేడితమితి విషయారోప్యయో రనపహ్నుతభేదయో
స్సమానాధికరణ్యేనోపాదానాద్గౌణసారోపా-ఏవముత్తరత్రాపి తత్త
ద్గుణయోగాద్గౌణసారోపాత్వమూహ్యం - అత్ర సప్తానాంగౌణసారో
పాణాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణోపాదానాత్సజాతీయసంసృష్టిః ॥ ౧౦ ॥
ఉదాహరణాంతరమాహ- శిష్టానామితి॥ జడిమకఠినతావక్రతానాంజడ

నైకలతుకానుప్రవేశేనాయంసంకరః॥౯ ॥ సంసృష్టిర్యథా ॥
ఆమ్రేడితం సురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేద స్సుపర్వసుర
భేర్వికృతిర్నిధీనాం। ద్విత్వం రవేః పరిణతిః ప్రసవాయుధస్య
మూర్త్యంతరం మురరిపోర్జయతీహరామః ॥ ౧౦ ॥ యథా
వా ॥ శిష్టానాంపారిజాతో జడిమకఠినతావక్రతాస్పర్శశూ
న్యో దుష్టానాం కాలవహ్ని ర్జలభయభసితాచ్ఛాదనాతుచ్ఛ
మూర్తిః। సీతాయాఃపంచబాణో హరనయనశిఖాప్లోషశూ
న్యఃప్రజానాంపూర్ణేందుర్నిష్కళంకో జగతివిజయతే రామ
చంద్రోమహీంద్రః॥అత్రోభయత్రాపిగౌణసారోపాణాం
సంసృష్టిస్సజాతీయానాం ॥౧౧॥ సజాతీయానాంశుద్ధసా
రోపాణాంయథా॥ కళ్యాణకేళికలనాకవిపుంగవానాంకౌతూ
హలంకిముపికంజవిలోచనానాం। కీర్త్యుద్గమఃకమలబంధుకులో
ద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికోసలేంద్రః॥ అత్రకళ్యా
ణాదివచానాంతద్ధితౌరామేవిషయనిగరణంవినాపాద్యశ్యేతర

త్వకాఠిన్యకౌటిల్యానాంస్పర్శేనసంబంధేనశూన్యః - జలభయేనభసితా
చ్ఛాదనయా భస్మావరణేనచ తుచ్ఛారిక్తామూర్తిర్యస్య సతథోక్తః -
అత్రాప్యౌదార్యగుణయోగా ద్రామచంద్రః పారిజాతఇతి గౌణసా
రోపా-ఏవ ముత్తరత్రాపి తత్తద్గుణయోగా ద్గౌణసారోపాత్వ మూ
హ్యం - అత్ర చతసృణాం గౌణసారోపాణాం సంసృష్టిః ॥ అము
మేవార్థమాహ- అత్రేతి॥ ౧౧॥ కేవలశుద్ధసారోపాణాముదాహరతి- క
ళ్యాణేతి॥ కళ్యాణానాం కేళయోలీలాస్తాసాంకలనాప్రాప్తిః-శిష్టంస్ప
ష్టం॥ సజాతీయసంసృష్టింవివృణోతి- అత్రేతి-తద్ధితావితి-కళ్యాణాదిహె

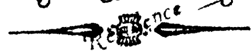
తావిత్యర్థః॥ ౧౨॥ సమ్మేళనసంసృష్టిముదాహరతి- సతామితి॥ అత్రౌ
ఖ్యాదార్థ్యగుణయోగాదాశ్రితస్సురతరూద్యానమితిచింతామణి మహీధర
ఇతిచగౌణసారోపే- రామస్స్వపర్వణాం సంపదితివిబుధవైరిణాం రాత్రుసా
నాం విపదితిచతద్ధేతౌతమపచారాచ్ఛుద్ధసారోపేఇతి చతస్సృణాంసంకల
నాత్సజాతీయవిజాతీయసంసృష్టిః ॥౧౩॥ ఏవమేవభేదాంతరాణిస్స్వయ
మూహ్యానీత్యాశయేనాహ ఏవమేవేతి॥ఇతీతి॥ఆస్థామందిరమితి॥ తాదృశో
నిర్మలాశ్చయాధర్మసూరికవితాస్తాఏవకల్లోలిన్యో నద్యస్తాసాం వేల్లనై

కార్యకారణభావసంబంధ నిమిత్తప్రవృత్తత్వాచ్ఛుద్ధ సారో
పాణాంసజాతీయానామేవసంసృష్టిః ॥౧౨॥ సజాతీయవిజా
తీయసంసృష్టిర్యథా॥ సతాంసురతరూద్యానంచింతామణిమ
హీధరః॥సంపత్స్వపర్వణాంరామోవిపద్విబుధవైరిణాం ॥౧౩॥
ఏవమేవసర్వత్ర సంకరసంసృష్టీ ద్రష్టవ్యే॥ .... *
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన ... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకార
శాస్త్రే లక్షకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణంనామతృతీయస్తరంగః, *
ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్య రామాత్మనస్త్వంగ
త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః । తాదృఙ్నిర్మలధ
ర్మసూరికవితాకల్లోలినీవేల్లనైఃపూర్ణఃకర్ణమనోహరోవిజయ
తేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ధర్మాంతర్యామివర్యస్త్రిభువనవిదితే
వారణాశ్యన్వవాయే స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత ఫ
లంపర్వతేశస్యభాగ్యం । కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకో
న్నాటకాది ప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతిచరితేఽ
యంతృతీయస్తరంగః ॥ ....*

వేల్లనైః ॥ ధర్మాంతర్యామివర్యఇతి ॥ కావ్యానాంహంససందేశాదీ
నాం- అలంకారాణామలంకారప్రబంధానాం - కృష్ణాస్తుతేఃరవిశతకస్య
ఉన్నాటకానాంకంసవధాద్యుత్కృష్టనాటకానాం- ఆదిశబ్దేననరకధ్వంసా
దివ్యాయోగాదీనాంచ ప్రణేతుర్నిర్మాతుః॥ ****************
ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే తృతీయః ప్రశ్నః.

శ్రీరస్తు

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యా

వ్యంజనాతరంగప్రారంభః—౮

ఏవం లక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూప్యాత్ర వ్యంగ్యవ్యంజకతద్వృత్తి
రూపణాయనంగతిందర్శయతి॥ అథేతి॥ నిష్ప్రయోజనాయాః ప్రయోజ
నశూన్యాయా లక్షణాయా అభావాద్ధేతోః- సర్వత్ర- లక్షణాస్వితి శేషః
తస్య ప్రయోజనస్య- క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ-లక్షకానంతర్యాదితి భావః
స ఇతి॥ వ్యంజనేనైవేతి-వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదోఽవధారణార్థః - నను కి
మిదం వ్యంజనం యద్యోగాచ్ఛబ్దస్య వ్యంజకతేత్యపేక్షాయాం వ్యంజనలక్ష

> అథ నిష్ప్రయోజనలక్షణాభావాత్సర్వత్ర ప్రయోజనం వాచ్య
> మిత్యపేక్షాయాం తస్య వ్యంజకశబ్దైకగమ్యత్వాత్ క్రమప్రా
> ప్తత్వాచ్చ వ్యంజకం నిరూపయతి॥ సవ్యంజకోఽర్థం యశ్శబ్దో వ్యం
> జనేనైవ బోధయేత్ । అన్వితేషు పదార్థేషు యోఽస్యార్థాంతర
> గోచరః॥ వాక్యార్థోపస్క్రియాయై స వ్యాపారో వ్యంజనం భవే
> త్ ॥ వ్యంజనవ్యాపారవాన్ శబ్దో వ్యంజకః। పదార్థేష్వన్వితేషు
> వాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాంతరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యం
> జనేత్యుచ్యతే। స త్రివిధః శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన। శబ్దశ
> క్తిమూలో ద్వివిధః। అభిధామూలో లక్షణామూలశ్చేతి। తత్ర

ణమాహ - అన్వితేష్వితి ॥ అన్వితేషు పదార్థేష్విత్యనేనాభిధాలక్షణా
వ్యావృత్తిః- అర్థాంతరగోచర ఇత్యనేన తాత్పర్యవ్యవచ్ఛేదః - వాక్యా
ర్థోపస్క్రియాయా ఇత్యనేనావశ్యకత్వం, వ్యంజకలక్షణం వ్యాకరోతి-వ్యం
జనవ్యాపారవానితి- వ్యంజనలక్షణం వ్యాకరోతి- పదార్థేష్వితి - వాక్యా
ర్థస్యోపస్కారార్థం శోభార్థం-ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాదితి-
అవ్యంగ్యమధమం స్మృతమితి చ మమ్మటపాదోక్తేస్తేన తదుపస్కారస్సము
చిత ఏవేతి భావః తం విభజతే- స ఇతి- త్రైవిధ్యం దర్శయతి- శబ్దేతి - తత్రే

తి- తయోర్మధ్యే- లక్షణా మూలంయస్యసతథోక్తః ౧. ననుశాస్త్రే
షువాచకలక్షకయోరేవాభ్యుపగమాదభిధాద్యన్యతమవ్యాపారేణ ప్ర
యోజనప్రతీతిరస్తుకింవ్యంజనేనేత్యాశంక్యతస్యవ్యాపారాంతరానిర్వర్త
నీయత్వాత్తదావశ్యకత్వంప్రదర్శయితుంప్రతిజానీతే- ఇదంతావదితి। ఇ
దంతావత్ -వ్యంజనమంతరేణప్రయోజనప్రతిపాదనమేవేత్యర్థః- గంగా
యామితి- ప్రతీయతేతావత్ప్రతీయతఏవ-భవతుకింతతఇత్యత్రాహ-తత్రే
తి-తత్రగంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ-శబ్దేతి-తాదృశశబ్దప్రయోగేప్రయో
జనప్రతీతిస్తదభావేతదభావఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంశబ్దానుసారితయే
త్యర్థః - తత్ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనప్రతీతిశ్శాబ్దీశబ్దసంబంధినీ- అస్తుకింత

> యః పూర్వోదాహృతప్రయోజనలక్షణానాంప్రయోజనప్రతీ
> తికృద్వ్యాపారస్సలక్షణామూలోవ్యంజనవ్యాపారః ౧, ఇ
> దం తావదిహవిచార్యతే । గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌతీరగ
> తాత్యంతపావనత్వాదికంప్రయోజనంతావత్ ప్రతీయతే । త
> త్ర శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా తత్ప్రతిపత్తిశ్శాబ్దీ
> త్యవశ్యమాశ్రయణీయం। నహీయంకంచనవ్యాపారమనవలం
> బ్యశబ్దోబోధయితుమీష్టే। తత్రకిమభిధయాబోధయతి లక్షణ
> యావా కింవాతాత్పర్యేణ। నతావదభిధయాబోధయతి । త
> స్యాస్సంకేతలభ్యైకవిషయత్వాత్ ।నహిగంగాదిపదానాంపా
> వనత్వాదౌసంకేతోదృష్టచరః ౨ నాపిలక్షణయా। ముఖ్యా
> ర్థబాధాద్యభావాత్ ।నహితటంముఖ్యార్థః।నవాతస్యబాధః ।

తఇత్యత్రాహ- నహీతి-కింత్వవలంబ్యబోధయితుమీష్టఇత్యర్థః-తత్రేతి త
త్రతేషువ్యాపారేషు- నతావదితి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- తస్యా
ఇతి-అసంకేతితేఽర్థాంతరేతదప్రవృత్తేరితిభావః- తామేవవివృణోతి-
నహీతి-తస్మాన్నతావదభిధయాబోధయతీతిపూర్వేణసంబంధః ౨. నా
పీతి- బోధయతీత్యనువర్తతే- లక్షణయాపినబోధయతీత్యన్వయః- కుతఇ
త్యత్రాహ- ముఖ్యార్థేతి అత్రాదిశబ్దేనసంబంధప్రయోజనేసంగృహ్యే
తే - తదభావమేవోపపాదయతి - నహీతి - అత్రగంగాపదస్యేతిప్రకర
ణాల్లభ్యతే- తటముఖ్యార్థశ్చేత్పావనత్వాదిర్గమ్యో నభవేదితిభావః

తుష్యతుదుర్జనఇతిన్యాయేన గంగాపదస్యతటంముఖ్యార్థోఽస్తు- తస్య
తటరూపముఖ్యార్థస్యబాధః-నవా నైవ-ఘోషాధికరణత్వాసిద్ధేరితిభావః
వాస్త్యావికల్పోపమయోరేవార్థేచసముచ్చయఇత్యమరః - అస్తుకశ్చి
ద్బాధోపి- నాపీతి - తస్యతటరూపముఖ్యార్థస్యాత్యంతపావనత్వాదినాత
ద్రూపలక్ష్యార్థేనసంబంధఃఅవినాభావసంబంధోపిన-అస్తుయఃకశ్చిత్సం
బంధోపి - నాపీతి- ప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యలక్ష్యతాయాం
కించిత్ప్రయోజనమపినాస్తి- అస్తుస్వమేవప్రయోజనమపీత్యాశంక్యల
క్ష్యభూతస్యస్వస్యప్రయోజనత్వంనసంభవతీత్యాహ-స్వస్యైవేతి-స్వ
స్యలక్ష్యభూతస్యపావనత్వాదేరేవ - ఆత్మాశ్రయితాఆత్మాశ్రయాఖ్య
దోషాపత్తిః-తర్హిప్రయోజనాంతరంప్రతిపాద్యతామిత్యాహ- అన్యస్యే
తి- లక్షణామాత్రేతి - ప్రయోజనలక్ష్యతాపక్షేలక్షణైకాశ్రయతయె

నాపితస్యాత్యంతపావనత్వాదినాసంబంధః। నాపిప్రయోజనల
క్ష్యతాయాంకించిత్ ప్రయోజనం। స్వస్యైవప్రయోజనత్వే
ఆత్మాశ్రయతా అన్యస్యప్రయోజనత్వేతస్యాపిలక్షణామా
త్రశరణతయాప్రయోజనాంతరావశ్యంభావేన ప్రాచీనప్ర
యోజనాపేక్షాయాంపరస్పరాశ్రయతా। అన్యాపేక్షణే
తుతస్యాపిలక్ష్యత్వేనప్రథమాపేక్షణేచక్రకాపత్తిః। ద్వితీ

యస్యార్థః - ప్రాచీనప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యాపేక్షాయామా
కాంక్షాయాం-అయంభావః - లక్ష్యభూతస్యాన్యస్యపావనత్వాదిఃపావ
నత్వాదిరూపస్యలక్ష్యస్యాన్యచ్చప్రయోజనమిత్యన్యోన్యాశ్రయః - త
ర్హితతోప్యన్యస్యప్రయోజనత్వంప్రతిపాద్యతామిత్యాశంక్య నోపపద్య
తఇత్యాహ-అన్యేతి- అన్యస్యాపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాంతు -
ప్రథమస్యపావనత్వాదేరపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాం చక్రకా
పత్తిశ్చక్రకాఖ్యదోషాపత్తిః - తృతీయస్య[illegible]ప్రథమా
కాంక్షణేతస్యాపితాదృశత్వేనాభిధానీయం ద్వితీయంచక్రభ్రమణేనా
తీత్యతృతీయాకాంక్షిత్వేనచక్రసాదృశ్యాచ్చక్రకం తర్హి ద్వితీయమేవా
పేక్ష్యతామిత్యాశంక్యతత్రాపిదోషాపత్తిస్స్యాదిత్యాహ-ద్వితీయేతి అ
న్యోన్యాశ్రయతా- అన్యస్య[illegible]పరస్పరా

కాంక్షితత్వాదన్యోన్యాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిస్స్యాదితిభావః - తర్హి స్వ
స్యైవప్రయోజనత్వమప్యస్త్విత్యత్రాహ- తృతీయేతి - అయంభావః -
పావనత్వాపేక్షయా తృతీయస్యప్రయోజనలక్షణావశాల్లక్ష్యస్యస్వస్యై
వప్రయోజనత్వాపేక్షాయా మేకస్యైవలక్ష్యత్వం ప్రయోజనత్వంచే
త్యాత్మాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిరితి - తర్హి చతుర్థమన్యత్ప్రయోజనమపే
క్ష్యతామిత్యత్రాహ- చతుర్థేతి- చతుర్థస్యాకాంక్షణే ప్రయోజనత్వేనా
కాంక్షాయాంతుతస్యాపి- అత్రలక్ష్యత్వేనేత్యనువర్తతే- ప్రథమప్రయో
జనస్యపావనత్వాదేః ప్రతీతిరేవనస్యాత్ - మిథ్యాప్రయోజనపరంపరా
సంపర్కవశాత్సత్యప్రయోజనప్రతీతిస్తిరోహితాభవేదితిజ్ఞప్తేః ప్రథమ
ప్రయోజనజ్ఞానస్యప్రతిబంధికా ప్రతిబంధకారిణీ-అనవస్థా మూలక్షయ

> యాపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయతా । తృతీయాపేక్షణేఆత్మా
> శ్రయతా । చతుర్థాకాంక్షణేతుతస్యాపిప్రయోజనాంతరా
> కాంక్షిత్వంనియతమిత్యుత్తరోత్తర మాకాంక్షాయాః క్వచి
> దప్యవిశ్రాంతేః ప్రథమ ప్రయోజనప్రతీతిరేవనస్యాదితిజ్ఞప్తి
> ప్రతిబంధికాఽనవస్థా ౩, ననుగంగాపదేనసప్రయోజనమేవత
> టంలక్ష్యతాం - నైవం - ప్రమాణవిషయాతిలంఘిత్వాత్ప్ర
> యోజనస్యప్రమాణస్యహిప్రత్యక్షాదేర్ఘటాదికంవిషయః-
> ఫలంతుజ్ఞాతతాదికం-తథాచాయంప్రయోగః- గంగాయాం

కారిణ్యనవస్థాఖ్యదోషాపత్తిః ౩. తర్హిలక్షణయైవపావనత్వాదివిశిష్టతట
ప్రతీతిర్భవతుకింవ్యంజనేనేత్యాశయేనాహ-నన్వితి-లక్ష్యతాంలక్షణయా
ప్రతిపాద్యతాం-కిమప్రసిద్ధేనవ్యంజనేనేతిభావః- పరిహరతి-నైవమితి -
విశిష్టలక్షణానాంగీకార్యేత్యర్థః- కుతఇత్యత్రాహ-ప్రమాణేతి-ప్రమాణ
విషయాభ్యామతిలంఘిత్వాత్ - ఫలాపరపర్యాయస్యప్రయోజనస్యప్ర
మాణవిషయభిన్నత్వనియమాత్పృథక్త్వేనభావ్యమితిభావః- తదేవద్రఢ
యతి- ప్రమాణస్యేతి-జ్ఞాతతాదికం-సంవిత్తిరాదిశబ్దార్థః- ఫలితార్థంప్ర
యోగేణప్రతిపాదయతి-తథాచేతి- ప్రయోగోఽనుమానరచనా- గంగాయా
మితి-అత్రపావనత్వాదికంపక్షః-విషయజ్ఞానగోచరత్వాభావస్సాధ్యః -
ఫలత్వంహేతుః యత్రఫలత్వంతత్రవిషయజ్ఞానగోచరత్వాభావఇతి

వ్యాప్తిః-జ్ఞాతతాదివదితిదృష్టాంతః-జ్ఞాతతా ప్రాకట్యం-తతశ్చ-ప్రయో
జనేనసహితంలక్షణీయంనయుజ్యతే। జ్ఞానస్యవిషయోహ్యన్యఃఫలమన్య
ముదాహృతం। విశిష్టేలక్షణానైవమితి కావ్యప్రకాశకారవచనాచ్చలక్ష
ణాయాఃప్రయోజనప్రతిపాదనాక్షమత్వాన్నాపిలక్షణయేతి పూర్వేణ
సంబంధః ౪. తతఃకింవాతాత్పర్యేణేతివికల్పంపరిహరతి-నాపీతి- పావన
త్వాదిప్రయోజనస్యతాత్పర్యబోధ్యతాపినసంభవతీత్యర్థః - ననుతాత్ప
ర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదబోధ్యతానబుధ్యతఇత్యాశంక్య తత్స్వ
రూపంప్రతిపాదయతి-పదార్థేతి- ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్సము
న్వయేసతిపదార్థజ్ఞానానంతరభావినీ సమన్వయశక్తిః పదార్థసమూహ

ఘోషఇత్యాదౌపావనత్వాదికంనవిషయఃజ్ఞానగోచరం ఫల
త్వాత్-జ్ఞాతతాదివదితి ౪, నాపితాత్పర్యగమ్యతా - పదా
ర్థావగమసమనంతర భావినీ సమన్వయశక్తిస్తాత్పర్యం నా
మవృత్తిరిత్యలంకారసర్వస్వసంజీవినీకారాదయః-నచపావ
నత్వాదిరన్యోన్యాన్వయరూపః - కించతాత్పర్యంనామవృ
త్త్యంతరంనసంభవతి వృత్తిత్రయానుస్యూతస్యతస్య వృ
త్త్యంతరత్వానుపపత్తేః - క్లృప్తేనైవవృత్తిత్రయేణసకలవ్య
వహారోపపత్తౌ బాహ్యేంద్రియ సహకారిణో మనసఇంద్రి
యాంతరత్వకల్పనావత్తాత్పర్యస్య వృత్త్యంతరత్వకల్పనమ
యుక్తమేవేతి కేచిదిత్యలంవిస్తరేణ- తదేవంప్రయోజనప్రతీ

సంఘటనాశక్తిరేవతాత్పర్యం-అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి - అయం
భావః- ప్రతీయమానస్యపావనత్వాదేరన్యోన్యాన్వయరూపత్వాభావేనా
తాత్పర్యార్థత్వాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి - కించతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతర
త్వమేవాసదిత్యాహ - కించేతి-కుతఇత్యత్రాహ-వృత్తీతి అభిధాదివృత్తి
త్రయానుగతస్యతస్యతాత్పర్యస్య - ననుకైశ్చిదభ్యుపగతత్వాత్తాత్పర్య
స్యవృత్త్యంతరత్వమస్తుకోదోషఇత్యాశంక్యతాత్పర్యతత్వజ్ఞానాంకే
షాంచిద్భ్రాంతిమూలంతత్కల్పనమితి దృష్టాంతప్రతిపాదనపూర్వకంప
రిహరతి- క్లృప్తేనైవేతి- అయంభావః-యథామనసఇంద్రియాంతరత్వం
సర్వానభ్యుపగతంతద్వైవతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమపీతి తస్యానత్వ-

ల్పనమనుచితమితి - ఉపసంహరతి- తదితి॥ ఏవం ప్రతిపాదిత ప్రకారేణ తదర్థం ప్రయోజనప్రతీత్యర్థం - వయమితి - తత్ర వ్యాపారపరః- ధ్వననేతి- వ్యక్త్యాదిరాదిశబ్దార్థః ౫, తచ్చేతి ॥ ప్రయోజనం ప్రయోజనరూపం॥ గూఢముదాహరతి- వీరేతి॥ ధాటీసమాటీకనే - శత్రుదేశావమర్దాయ సద్యస్సుభటఘోటకైః। విజిగీషోః ప్రవృత్తిర్యాసా ధాటీతి నిగద్యత ఇత్యుక్తలక్షణలక్షితజైత్రయాత్రోత్సవే- చిరాన్నిద్రాణా- చిరాదున్నిద్రాణా గ్రతీ- ముద్రణం సంకోచం- కథమిత్యాశ్చర్యే॥ యోజయతి- అత్రేతి

ఇతరభిధాలక్షణా తాత్పర్యవృత్త్యనిర్వచనీయత్వేన తదర్థం వ్యాపారాంతరమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతాపి - వయం తు తస్మైవిధ్వననవ్యంజనద్యోతనాదిసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరామః ౫, తచ్చవ్యంగ్యం ప్రయోజనం ద్వివిధం గూఢమగూఢం చ॥ గూఢం యథా॥ వీర శ్రీరఘురామ భద్ర భవతో ధాటీసమాటీకనే భేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్। నిద్రాణా యదజాగరీత్తదుచితం దైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రా కథమాశు ముద్రణమగాదతుప్రనిద్రాకృతం॥ అత్ర నిద్రాజాగరణయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరసంభవాత్తత్తాత్పర్యం సంకుచితత్వమసంకుచితత్వం చ లక్ష్యతే- తేన సకలసురాసురరక్షణశిక్షాశౌర్యం వ్యజ్యతే॥౧॥ అగూఢం యథా॥ త్రుట్యచ్చండీశకోదండం రామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్ట విస్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్ర చేతనేకోదండే చేతనధర్మస్య వ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నతయా తత్తాత్పర్యం జ్ఞాపన

అసంభవాదనుపపత్తేః- కార్యకారణభావస్సంబంధః- ప్రయోజనమాహ తేనేతి- సంకుచితత్వాసంకుచితత్వాభ్యామిత్యర్థః- అత్ర వ్యంగ్యయోర్విదగ్ధమాత్రవేద్యత్వాద్గూఢత్వం- లక్షణైతుశుద్ధసాధ్యవసానే ॥ ౧ ॥ అగూఢవ్యంగ్యముదాహరతి॥ త్రుట్యదితి॥ త్రుట్యత్ భంగేనద్విధాభవత్ - చండీశస్య కోదండః కర్తృ- వ్యాచష్ట వ్యాఖ్యాతిస్మ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ వ్యాఖ్యానస్య - పదచ్ఛేదః పదార్థశ్చ సమాసో విగ్రహస్తథా। ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పంచలక్షణమితి లక్షణలక్షిత వివరణవిశేషస్య - అత్రా

పిశుద్ధసాధ్యవసాయోఽస్తు ॥ ౨ ॥ నన్వభిధామూలోలక్షణామూలశ్చే
త్యుద్దిశ్యతత్క్రమోల్లంఘనేన కథంనిరూపణమిత్యాశంక్యాభి ధామూల
స్యాతిబహుళత్వాత్సూచీకటాహన్యాయేనతన్నిరూపణావసరోద్యే త్యా
శయేనాహ- అథు నేతి॥ అత్రేతి॥ కావ్యప్రకాశకారః - ఉక్తవానితిసం
బంధః- అనేకార్థస్యేతి-శబ్దస్యహరిరామాదిశబ్దస్య- సంయోగాద్యైర్వా
త్యమాణైః- వాచకత్వేనియంత్రితేసతిఏకార్థమాత్రస్మృతిజనకత్వే కృ
తఇత్యర్థః - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాంతరజ్ఞానహేతుర్వ్యాపృతిర్వ్యాపా
రః - అయంభావః-అనేకార్థశబ్దప్రయోగస్థలేశక్త్యాప్రకృతార్థమాత్ర

మాత్రంలక్ష్యతే-తేనచపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే- ఏతత్సర్వం
కవిభిరుచ్యమానత్వాద్వాచ్యాయమానతయాఽగూఢం తదే
వంలక్షణామూలావ్యంజనోక్తా॥౨॥ అధునాఽభిధామూలాని
రూప్యతే॥అత్రకావ్యప్రకాశకారః॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవా
చకత్వేనియంత్రితే।సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యా
పృతిరంజనమిత్యభిధామూలవ్యంజనాలక్షణముక్తవాన్। సం
యోగాదయోభర్తృహరిణాగ్రథితాః ॥ సంయోగోవిప్ర
యోగశ్చసాహచర్యంవిరోధితా।అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యా
న్యస్యసన్నిధిః॥సామర్థ్యమౌచితీదేశః కాలోవ్యక్తిస్స్వరాద
యః॥శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృతిహేతవఇతి ౬, తత్ర
సంయోగేనాభిధానియంత్రణంయథా॥ కృష్ణఃకౌస్తుభభూషి
తఇతి।కౌస్తుభసంయోగాద్వాసుదేవే।నార్జునే।కృష్ణఃకౌస్తుభ

స్మృతౌ నియమితత్వాదప్రకృతార్థస్యానుభూయమానస్యాగతికత్వేనా
న్యథానుపపత్త్యావ్యంజనాసమాశ్రయణీయేత్యర్థాపత్తిరేవాత్రప్రమాణ
మితి- సంయోగాదినాంశక్తినియామకత్వంహరిణోక్తమనువదతి - సం
యోగఇతి- శబ్దార్థస్య-అనేకార్థోయశ్శబ్దస్తదర్థస్యేత్యర్థః-అనవచ్ఛేదేన
ర్ణయస్యాప్యవిశేషేణస్మరణేసతిసంయోగాదయఃవిశేషస్యైకార్థమాత్ర
స్యస్మృతేర్హేతవః ౬. సంయోగాదిభిరభిధానియమనంక్రమేణో
దాహరతి- కృష్ణఇతి ॥ కృష్ణశబ్దస్యార్జునాదసాధారణస్యకౌస్తుభసంబం
ధేనవాసుదేవేఽభిధానియమ్యతే- తదేవాహ- వాసుదేవఇతి-నియంత్ర

ణశబ్దార్థమాహ- నార్జునఇతి- విప్రయోగేనాహ- కృష్ణఇతి॥ అయంభా
వః- ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాద్వామదేవాదన్యస్మిన్ కౌస్తుభ
భూషణప్రసక్త్యభావేనప్రతిషేధాసంభవాదితి ॥ సాహచర్యేణాహ -
రామలక్ష్మణావితి- బలభద్రాదిసాధారణస్య రామశబ్దస్య సౌమిత్రిసా
హచర్యాద్దాశరథావభిధానియమనం॥ విరోధితయాహ-రామరావణావి
తి- విరోధిత్వంనామసహానవస్థితిర్వధ్యఘాతుకభావోవా-ద్వితీయస్యోదా
హరణమిదం - దినంనిశాచేత్యాద్యస్యోదాహరణం - హరిద్రాసాధారణ
స్యనిశాశబ్దస్యాత్రరాత్రావభిధానియమనం॥అర్థేనాహ- అర్థఃప్రయో
జనం- రామమితి- ప్రయోజనాన్మోక్షరూపాత్ ॥ ప్రకరణేనాహ- ప్రక
రణంశ్రోతృబుద్ధిస్థతా- దేవఇతి।లింగేనాహ లింగం నామస్వవాచ్యా

> వర్జితఇతివిప్రయోగాత్తత్రైవ । రామలక్ష్మణావితి సాహచ
> ర్యాద్దాశరథౌ। రామరావణావితి విరోధాత్తత్రైవ । రామం
> మోక్షాయచింతయేదితి ప్రయోజనాత్తత్రైవ । దేవఃప్రమా
> ణమితి ప్రకరణాద్యుష్మదర్థే।కుపితోగరుడధ్వజఇతి కోపచిహ్నా
> స్యాచేతనేధ్వజభేదేఽసంభవాద్విష్ణౌ।దేవస్యరమాపతేరితి శ
> బ్దాంతరసాన్నిధ్యాత్తత్రైవ । మధునామత్తఃకోకిలఇతి సామ
> ర్థ్యాద్వసంతే । పాతువోదయితాముఖమిత్యౌచిత్యాత్సాంము
> ఖ్యే।భాత్యత్రపరమేశ్వరఇతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రాజ్ఞి।వి

థాంతరవ్యావృత్తపకమాత్రనిష్ఠోధర్మః- కుపితఇతి ॥ శబ్దాంతరసన్నిధి
నాహ- దేవస్యేతి।సామర్థ్యేనాహ-సామర్థ్యమత్ర కారణత్వం-మధునేతి
మకరందాదిసాధారణస్యమధుశబ్దస్యకోకిలమదకారణత్వరూపసామర్థ్యే
నవసంతేఽభిధానియమనం ॥ ఔచిత్యాహ -అత్రౌచిత్యమన్వయయోగ్య
తా- పాత్వితి-పారక్షణఇతిధాతునిష్పన్నస్యసుఖదానదుఃఖనివర్తనతదు
భయానుకూలవ్యాపారసాధారణస్యతస్యదయితాముఖ రూపేణసుఖస
మర్పకత్వాయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సాంముఖ్యరూపే సమభివ్యా
హృతపదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం॥ దేశేనా
హ- అత్ర దేశోనగరాదిః- భాతీతి-పరమేశ్వరశబ్దశ్శంభ్వాదిసాధారణః॥
కాలేనాహ- అత్ర కాలోఽహోరాత్రాదిః - విరోచనఇతి-అత్ర దినరూపేణ కా

లేనచంద్రాదిసాధారణ్యవిరోచనశబ్దస్యసూర్యేఽభిధానియమనం-రాత్రావితి- చంద్రాగ్నిర్కారా-విరోచనాఇత్యమరః॥వ్యక్త్యాహ-అత్రవ్యక్తిర్లింగం-మిత్రమితి- అత్రనపుంసకలింగేనమిత్రశబ్దస్యసుహృద్యర్థాభిధానియమనం- పుంలింగేనసూర్యే ౭. స్వరేణాభిధానియమనం వేదఏవ న లౌకికఇతిసంమోగాద్యపేక్షయావిశేషః - అత్రస్వరఉదాత్తాదిర్నకార్యః - ఇంద్రశత్రురితి-యదబ్రవీత్స్వాహేంద్రశత్రుర్వర్ధస్వేతి తస్మాదస్యేంద్రశ్శత్రురభవదిత్యత్ర - శత్రుశబ్దశ్శాతయితృర్థకః - తథాచేంద్రశత్రుపదేయదీకారస్యోదాత్తత్వంతదాబహువ్రీహిరత్రేంద్రస్యశాతయితృత్వం - యద్యకారస్యోదాత్తత్వం తదాషష్ఠీతత్పురుషస్తత్రవృత్రస్యశాతయితృత్వమితిస్వరభేదేనార్థభేదేసిద్ధే - ఇదిపరమైశ్వర్యఇతిధాతోరింద్రశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వేన నిష్పన్నత్వాద్బహువ్రీహౌప్రకృ

రోచనోభాతిదివేతిదివాకరే।రాత్రౌచంద్రేవహ్నౌవా।మిత్రం
దృశ్యతామితిపున్నపుంసకరూపమాహ్యక్త్యాసుహృది। మిత్రో
దృశ్యతామితిరవా ౭, ఇంద్రశత్రురిత్యత్రపూర్వపదేప్రకృ
తిస్వరేణబహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయః । ద్వాదశాహీనస్యేత్యత్ర
ద్వాదశశబ్దస్యసంఖ్యాస్వరేణద్వంద్వార్థనిశ్చయః। అహీనశ
బ్దస్య మధ్యోదాత్తేనాహర్గణార్థనిశ్చయఇతి స్వరేణార్థనిశ్చ

త్యాపూర్వపదమింద్రపదస్థేనప్రకృతిస్వరేణబహువ్రీహివిధానాదింద్రస్యశాతయితృత్వం- నవృత్రస్య- అంతోదాత్తత్వాభావేన తత్పురుషాభావాదిత్యాశయేనాహ- బహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయఇతి॥ద్వాదశేతి- తిస్రఏవసాహ్నస్యోపసదోద్వాదశాహీనస్యయిజ్ఞస్యేత్యత్ర-ద్విశబ్దస్యోదాత్తత్వేననిష్పన్నత్వాత్సంఖ్యావాచిపూర్వపదంప్రకృత్యాద్వంద్వఇతిద్విశబ్దస్థేనప్రకృతిస్వరేణద్వేచదశచేతిద్వంద్వార్థనిశ్చయః - నద్విరావృత్తాశ్చతాదశచేతి-అహీనశబ్దస్యేతి - అహ్నఃఖఇతిపఠితస్యఖస్యాయ నిత్యాదినాఈనాదేశే - ఆద్యుదాత్తశ్చేతి ప్రత్యయాదే రీకారస్యోదాత్తత్వేనాహీనపదస్యమధ్యోదాత్తత్వాదనేకైరహోభిస్సాధ్యః క్రతురహీనఇత్యహర్గణార్థనిశ్చయః-న హీనఅహీనఇతినఞ్ తత్పురుషార్థఇత్యాశయేనాహ-అహర్గణేతి- వేదఏవేత్యవధారణార్థమాహ- నకా

వ్యఇతి॥ స్వరాదయఇత్యత్రాదిశబ్దార్థమాహ- ఆదిశబ్దేనేతి- అత్రాపిదే
శనిర్దేశాదయఆదిశబ్దార్థః ౮

ఏవంసంయోగాదీనుదాహృత్య తత్ర వ్యంజనేనైవార్థాంతరప్ర
తీతిరిత్యాహ-ఏవమితి - ననుకథంవ్యంజనవ్యాపారఏవేతిలక్షణాతాత్పర్య
యోరనురూపయోర్విద్యమానత్వాదిత్యాశంక్య తయోరత్రానవకాశ

యోర్భేదఏవ నకాప్యే।ఆదిశబ్దేనాభినయాదయస్సంగృహీతాః

౮. ఏవంసంయోగాదిభిరభిధాయాంనియమితాయాంయదనే
కార్థస్యశబ్దస్యార్థాంతరమపియత్రక్వచనప్రతీతిగోచరీ భవతి
తత్రవ్యంజనవ్యాపారఏవప్రగల్భతే। లక్షణాతాత్పర్యయో
స్సామగ్ర్యభావే చాన్యోన్యాన్వయైకవిషయత్వేన చ ప్రకృ
తేఽనవకాశపరాహతత్వాత్ ౯, యథా॥ అత్యుజ్జ్వ
లయశోరాశికృతసంరక్తతద్గుణః। ఏకవీరోపతాపఘ్నరా
మోగాఢరిరాజఘః॥ అత్ర దాశరథిపక్షేఽత్యుజ్జ్వలోతిధవళో
యశోరాశిర్యస్యేతివిగ్రహః జామదగ్న్యపక్షేత్వుజ్జ్వలః కార్త
వీర్యస్తస్యయశోరాశిః కాంతవాన్నాశితవానితివిగ్రహః।
కృతసంరక్తతద్గుణః కృతంసంరక్తానాంస్వస్మిన్నస్యగనురా
గవతాంతద్గుణానాం త్రాణంయేనేతిప్రకృతే।అన్యత్ర కృతంసమ్య
గ్రక్తతద్గుణంశోణితేననివాపోయేనే। సమ్యగ్రక్తత్వంచయథా
శాస్త్రం యథాప్రతిష్ఠంవాసుస్థితత్వం। ఏకవీరఃఅపతాపఇతి
పదద్వయంప్రకృతే।అన్యత్రైకపదం- ఏకవీరానుపతాపయతీ
తి।రాజ్ఞోహంతీతిరాజఘః।రాజఘుస్తీక్ష్ణపాతనాత్సాధుః।అత్ర
దాశరథిరామఏవాభిధాయాః ప్రకరణాదినానియంత్రితత్వా
దప్రకృతజామదగ్న్యరూపార్థప్రతీతిస్తువ్యంజనవ్యాపారకృ

ఇత్యాహ-లక్షణాతాత్పర్యయోరితి-అయంభావః- సంబంధానుపపత్తిప్ర
యోజనరూపసామగ్ర్యభావేన లక్షణాయాః పదార్థావగమసమనంత
రభావిసమన్వయమాత్రవిషయత్వేనతాత్పర్యస్యచ ప్రకృతేప్రసక్త్య
భావాదితి ౯. అభిధామూలముదాహరతి-అత్యితి॥ వ్యాకరోతి - అత్రేతి-
వృత్త్యర్థబోధకంవాక్యంవిగ్రహః-శ్లేషస్యేతి- అయంభావః - కేవలప్ర

కృతయోర్వా కేవలాప్రకృతయోర్వా శ్లేషస్సంభవతి నప్రకృతాప్రకృత
యోరిత్యలంకారతరంగే వక్ష్యమాణత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతిర్వ్యంజన
వ్యాపారాయత్తైవేతి ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలముదాహరతి- అభిషేణయి

తైవ। నన్వత్ర శ్లేషమహిమ్నాఽర్థాంతరప్రతీతిరస్త్వితి చేన్న। శ్లే
షస్య ప్రాకరణికగతత్వేనవాఽప్రాకరణికగతత్వేన వానియ
మనాత్। తదేవం ద్వివిధోఽపి శబ్దశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపా
రో నిరూపితః ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలో యథా ॥ అభిషేణయి
తా రఘుపుంగవే ముదమవిందత దేవవరూథినీ। క్షితిసుతాభయ
మంబుధిమేఖలా కలశసింధుసుతే తుతదోభయం॥ అభిషేణ
యితా సైన్యైస్సహ శత్రుమభిగంతుమిచ్ఛతి। యత్సేనయా
భిగమనమరౌ తదభిషేణనమిత్యుక్తత్వాత్। అత్ర సురసేనా
మోదరూపవస్తుశక్త్యా తత్కారిణః భూతో దైత్యానామత్య
యో భవిష్యతీతి ద్యోత్యతే। క్షితిసుతాభయరూపార్థశక్త్యా తు
తద్ధేతుభూతా రామచమూచరణాభిఘాతాదవన్యాస్సీతాజన
న్యా భావిన్యార్తిరితి వ్యజ్యతే। అబ్ధిమేఖలా క్షీరాబ్ధిసుతయోః
ఖేదమోదరూపవస్తుశక్తిభ్యాం రామచమూచరణరజసా సాగ
రశోషణే సతి భువో భూషణహానిస్సపత్నీపితృహానిశ్చేతి ఖేద
మోదహేతూ। లక్ష్మ్యాస్తు ఖేదమోదహేతూ నిజపితృహాని
స్సపత్న్యా భువో భూషణహానిశ్చేతి ద్వే భవిష్యత ఇతి ధ్వన్యేత
ఇత్యర్థశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో దర్శితః॥౪॥ ఉభయశక్తి
మూలో యథా॥ పరశుగతభీషణాత్మా సంగరలీలాసు బాహుజ
క్షోభం। సోఢా రామో రే మే పితృభక్తో విప్రసత్తభూవలయః॥
అత్ర ప్రకృతే దాశరథిరామే పరశుగతభీషణాత్మా- పరేషాం శి
ష్టానాం శుచో దుఃఖస్యాతిభయంకరం స్వరూపం యస్యేతి విగ్ర
హః। సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం సోఢా యుద్ధకేళ్యాంసు

పాపితి॥ దేవవరూథినీ దేవసేనా॥ అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యాని వివృణోతి- అ
త్రేతి॥ వస్తుశక్తిరర్థశక్తిరిత్యర్థః- అత్యయో నాశః- శిష్టం స్పష్టం॥౪॥ ఉభ
యశక్తిమూలముదాహరతి- పరశుగతీతి॥ వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ అత్ర ప్ర

ర్వార్ధ ఇతి- జతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దానాం పరస్పరవిలక్షణం భంగమవలం
బ్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం- ఉత్తరార్ధ ఇతి-ఏక
నాళావలంబిఫలవత్పదభంగమంతరేణార్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాదర్థశక్తి
మూలత్వమిత్యుభయశక్తిమూలత్వం- అత్రేతి-అస్మిన్నుదాహరణే పూ
ర్వతాభిధామూలోదాహరణే చ- వ్యజ్యతే- ఉపమాలంకారధ్వనిరభ్యు
చ్చయ ఇత్యాశయః, ౫॥ నన్వర్థశక్తిమూలధ్వనావివశబ్దశక్తిమూలధ్వనావ
ప్యర్థస్యైవవ్యంజకత్వోక్తౌలాఘవంస్యాదిత్యాశంక్యపరిహారతి, నచేతి॥అ

బాహుజక్షోభంసుబాహునామకాసురజనితవిమర్దంసోఢా-
శమితవానిత్యర్థః। అత్రసోఢేత్యస్యత్యన్నంతత్వాన్నలోకేత్యా
దినాషష్ఠీప్రతిషేధేకర్మణిద్వితీయేతివేద్యం। జామదగ్న్యరామ
పక్షే। పరశుగత్యాకుఠారవ్యవహారేణభీషణాత్మా। సంగరలీలా
స్ఖలితసత్త్వమత్యంతంభిన్నంపదం। బాహుజాః క్షత్రియాః। ఉత్త
రార్ధముభయత్రాప్యవిశేషం। అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశక్తిమూలః
ఉత్తరార్ధేఽర్థశక్తిమూలఇత్యుభయశక్తిమూలో వ్యంజనా
వ్యాపారః। అత్రపూర్వత్రచరామోరామ ఇవేత్యుపమాలం
కారోవ్యజ్యతే ॥ ౫ ॥ నచశబ్దశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్యార్థ
వ్యతిరేకాదర్శనాదర్థస్యైవవ్యంజకత్వమస్త్వితివాచ్యం। త
త్రశబ్దస్యైవప్రాధాన్యాదర్థస్య సహకారిమాత్రత్వాత్ ।
యథాహుః ॥ అర్థోపివ్యంజకస్తత్రసహకారితయామతఇతి।
ఏవమేవార్థశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్య సహకారి మాత్ర
త్వంద్రష్టవ్యం । సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తిద్వయమర్హ
తీతినిషేధః కేవలయోరభిధయోర్లక్షణయోరభిధాలక్షణయో

ర్థవ్యతిరేకస్యార్థాభావస్యాదర్శనాత్ -అత్ర సమ్మతిందర్శయతి-యథాహు
రితి-మమ్మటపాదా ఇతి శేషః-ఏవమేవేతి-అయంభావః-యథాశబ్దశక్తిమూ
లధ్వనౌశబ్దస్యప్రాధాన్యమర్థస్యసహకారిత్వంతథైవార్థశక్తి మూలధ్వ
నావర్థస్యప్రాధాన్యంశబ్దస్యసహకారిత్వమితి - ననుతత్రతత్రోదాహ
రణేషులక్షణావ్యంజనయోరభిధావ్యంజనయోశ్చకథమేకత్ర సమావేశ
[illegible]తయోస్తయోశ్చనవిరోధఇత్యాహ- సకృదితి-కుతఇత్యత్రా

హ-అనన్యథాసిద్ధేతి-అనన్యథాసిద్ధంవ్యంజనంవినావృత్త్యంతరాసిద్ధంయ
త్కార్యంప్రయోజనప్రతీతిరూపంతద్బలేనతత్సామర్థ్యేన - పూర్వము
పపాదితత్వాత్-ప్రయోజనప్రతీతేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వా
ర్తనీయత్వేనేత్యాదినాప్రతిజ్ఞాయాత్యర్ఘ్యనేత్యుదాహరణేఽభిధాయకేషు
వీరశ్రీరఘురామేత్యాదిషులక్షకేషుచవ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్యోక్తత్వా
త్-తరంగత్రయప్రతిపాదితాంశంస్మారయతి- తదేవమితి-వ్యాఖ్యాతాని
రూపితాః॥ ౧౦॥ కావ్యప్రకాశకారేణత్వర్థవ్యంజకతోచ్యతఇత్యర్థత్రయ
స్యాపివ్యంజకత్వముక్తమితితల్లక్షణమాహ-వక్తృబోద్ధవ్యేతి-బోద్ధవ్యో

ర్వాభవతి। నత్వభిధావ్యంజనయోర్లక్షణావ్యంజనయోర్వా
స్యాదితిమంతవ్యం-అనన్యథాసిద్ధకార్యబలేనాభిధాయకలక్షక
యోర్వ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్య పూర్వ ముపపాదితత్వా
త్ । తదేవంవాచకలక్షకవ్యంజకరూపాస్త్రివిధాశ్శబ్దాస్త
ద్వ్యాపారాఅభిధాలక్షణావ్యంజనాత్మకా వాచ్యలక్ష్యవ్యం
గ్యరూపాస్తదర్థాఅపివ్యాఖ్యాతాః ౧౦. కావ్యప్రకాశకార
స్తుసర్వేషామేతేషామర్థానాంవ్యంజకత్వమభిదధౌ॥ వక్తృ
బోద్ధవ్యకాకూనాంవాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః । ప్రస్తావదేశ
కాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషాం॥ యోఽర్థస్యాన్యార్థధీహే
తుర్వ్యాపారోవ్యక్తిరేవసేతి। వ్యక్తిర్వ్యంజనాఅర్థస్యవ్యంజ
కత్వేశబ్దోపిసహకారితయావ్యంజకఏవ-నహిశబ్దస్పర్శంవినా
మానాంతరోపనీతానామేవార్థానాం వ్యంజకత్వ మవగతచ

బోధయితవ్యః- శ్రోతేతియావత్ - అయంసార్థకారికార్థః - వాక్యార్థ
జ్ఞానానంతరంవక్త్రాదివైలక్షణ్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావతామర్థాంతరప్రతీ
తిహేతుర్వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదభిన్నస్యార్థస్యయోవ్యాపారస్సావ్య
క్తిర్వ్యంజనైవ-అత్రావధారణేనవ్యాప్త్యాదివ్యవచ్ఛేదఃనాభిధాదినిరా
సః- యద్యర్థానాంవ్యంజకతానస్యాత్తర్హివాక్యార్థప్రతీత్యనంతరమర్థాం
తరధీర్నస్యాత్-తత స్తత్ప్రతీతిహేతుర్వ్యంజనైవేతినిష్కర్షః శబ్దస్యాపి
వ్యంజకత్వంవిద్యతఏవేత్యాహ-అర్థస్యేతి-తత్రోపపత్తిమాహ-నహీతి-మా
నాంతరోపనీతానాంప్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రాప్తానాం,నావగతచరంనహ్య

తత్పూర్వమేవ - కింతుశబ్దప్రతిపాదితానామర్థానామేవావగత మితిశబ్ద
స్యాపివ్యంజకత్వమస్త్యేవేతిభావః ॥ వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానాదర్థ వ్యంజక
త్వంకావ్యప్రకాశేద్రష్టవ్యమిత్యాశయేనాహ - ప్రపంచితమితి॥ రాజధా
నీవిపణివిరచితస్వాదు ఫలశ్రవణమాత్రస్యనకోపితృప్యతీత్యస్మాభిస్త్వన్య
త్రప్రమేణపిలిఖ్యంతే॥ వక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారిత్వంయథా॥ అ
ఇపిహులం జలకుంభం ఘేత్తూణ సమాఅదహ్మి సహి తురిఅం । సముస్సేఅసలి
ళణీసాసణీసహా వీసమామి ఖణం॥ ఛాయా॥ అతిపృథులంజలకుంభంగృహీ
త్వాసమాగతాస్మిసఖిత్వరితం శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహా విశ్రా
మామిక్షణం॥ ఇదముపపతినానదీతీరేసద్యోభుక్తముక్తాయాఃకస్యాశ్చిద్వ
చనం - అత్ర వాచ్యార్థేనతాదృశవక్తృవైశిష్ట్య జ్ఞానవతాంప్రతిభావ
తాంచౌర్యరతగోపనంవ్యజ్యతే॥ బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉణ్ణి
ద్దం దోబ్బల్లం చిన్తాలసత్తణం సణీస్ససిఅం। మహ మందభాఇణీఏ కిజే సహి తుహవి
ఆహహా పరిహావఇ॥ ఛా॥ ఔన్నిద్ర్యందౌర్బల్యంచింతాఅలసత్వంసనిశ్వసి

రం। ప్రపంచితంచైతదుదాహరణముఖేన తేనైవస్వగ్రంథే।

తం। మమమందభాగ్యాయాఃకృతే సఖిత్వామప్యహహ పరిభవతి॥ ఇదంస్వ
నాయకాభిలాషిణీంప్రతిప్రతినాయికావచనం - అత్రతాదృగ్దూతీరూపబో
ద్ధయితవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంమూర్త్యానాయకోపభోగోవ్యజ్యతే॥ కాకువైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాంవనే
వ్యాధైస్సార్థంసుచిరముషితంవల్కలధరైః। విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితా
రంభనిభృతంగురుఃఖేదంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుషు॥ ఇదంసహదే
వంప్రతిసంరబ్ధస్యభీమస్యవచనం - ఖిద్యతేనేనేతిఖేదోమన్యుస్తం॥ అత్ర
మయీతికురుష్వితిచపదద్వయంకాకుస్థానం - తతశ్చోభయత్రప్రశ్నమ
భివ్యజ్యకాకాపిశ్రాంతాయాంతద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంఖిన్నేకోపస్యాయు
క్తత్వాత్ఖిన్నేఇతిపదార్థేనమయికోపోనయుక్తఇత్యయమర్థస్తథా అనేకా
పకారకారిషుకురుషుకోపోయుక్తఇత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే ॥ వాక్యవైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తఇఆ మహ గండత్థలణిహిఅం దిట్ఠిం ణ ణేసి అణ్ణత్తో। ఏహ్ణిం స

చ్ఛేఅహం దేఅకవోలేణసాదిట్ఠీ॥ ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాందృష్టిం నానైషీరన్యతః। ఇదానీంసైవాహంతౌచకపోలౌనసాదృష్టిః॥ఇదంప్రత్యక్షదృష్టస్వకపోల ప్రతిబింబితసఖీసందర్శనౌత్సుక్యంనాయకంప్రతి నాయికావచనం। అత్ర వాక్య వైశిష్ట్యజ్ఞానాత్ ప్రకృత వాక్యార్థేన మత్సఖీం కపోలప్రతిబింబితాం పశ్యతస్తేదృష్టిరన్యైవాభూత్ ప్రచలితాయాంతు తస్యామన్యైవజాతేత్యహోప్రచ్ఛన్నకాముకత్వం తవేతివ్యజ్యతే॥ వాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ ఉద్దేశోయంసరస కదలీశ్రేణీశోభాతిశాయీకుంజోత్కర్షాంకురితతరుణీవిభ్రమోనమ్రచాయాః। కించైతస్మింత్సురతసుహృదస్తన్వితేవాఁతివాతాయేషామగ్రేసరతి కలితాకాండకోపోమనోభూః॥ ఇదంనాయికాంప్రతిసౌందర్యాభిమానినో నాయకస్యవచనం- అత్రబహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యాత్రతార్థంప్రవిశేతి వ్యజ్యతే॥ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ ణోపఇఅణద్దమణా అత్తా మంఘురబరమ్మిసఅళమ్మి।ఖణమేత్తజఇసఝాపకేవళ హోఇణహోఇవిస్సామో॥నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్వశ్రూర్గ్యాంగృహభరేసకలే।క్షణమాత్రంయదిసంధ్యాయాంకేవలంభవతినభవతివిశ్రామః॥ఇవంతటస్థంకాముకముద్దిశ్యకస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యావచనం-అత్రతటస్థోపపతిసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంప్రకృతవాక్యార్థేనసంధ్యాసంకేతకాలఇతివ్యజ్యతే॥ప్రకరణజ్ఞానస్యయథా॥ సువ్వఇసమాఅమిస్సదితుఝప్పిఓఅజ్జప్పహరమేత్తేణ। ఎవంఅకిత్తిబిఝసితాసహిసజ్జేసుకరణిజ్జ॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతితవప్రియోఽత్ర ప్రహరమాత్రేణ।ఏవమేవకిమితితిష్ఠసితత్సఖిసజ్జయకరణీయం॥ఇదంసఖీంప్రతిసఖీవచనం- అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞానవతాంప్రకృతవాక్యార్థేనాద్యోపపతింప్రత్యభిసరణనివారణంవ్యజ్యతే॥ దేశవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥అన్యత్రయూయంకుసుమావచాయంకురుధ్వమత్రాస్మికరోమిసఖ్యః। నాహంహిదూరంభ్రమితుంసమర్థా ప్రసీదతాయంరచితోంజలిర్వః॥ ఇదం సఖ్యానివారితాహమేవాత్రస్థితేతిసమాశ్వస్తాంసఖీఃప్రతికస్యాశ్చిద్వచనం-అస్మిన్నహమేకైవాహమేకైవేయం- అత్రవాచ్యార్థస్సఖీమాత్రవిషయః- అతఏవసఖ్యఇతిబహువచననిర్దేశః-వ్యంగ్యా

గ్రన్థస్య సాధారణ సహచరీవిషయః- తథాహి వంవిధేనవాచ్యార్థేన వివిక్త
దేశ వైశిష్ట్యావగమాత్ప్రచ్ఛన్నకాముకోఽత్ర ప్రేషణీయ ఇతి వ్యజ్యతే॥ కా
లవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య యథా ॥ గురుఅణపరివసప్పిఅ కిం ణ భణామి తుహమందభా
ఇణీఅఅహం।అజ్జపవాసం వచ్చసి వచ్చ స ఎవ్వ అముణాసి కరణిజ్జం॥ గురుజనపర
వశ ప్రియ కిం భణామి త్వాం మందభాగినీ చాహం। అద్య ప్రవాసం వ్రజసి
వ్రజ స్వయమేవ జానాసి కరణీయం॥ అత్ర గురుజనపరవశేతి విపరీతలక్షణా
తతశ్చ తత్పరవశ్యాభావేఽప్యద్య వసంతకాలే యది వ్రజసి తదాహం న భ
వామితవతు న జానామి గతిమితి వ్యజ్యతే॥ ఆదిశబ్దసంగృహీత చేష్టా వైశిష్ట్య
జ్ఞానస్య యథా ॥ ద్వారోపాంతే నిరంతరే మయి తయా సౌందర్యసారశ్రి
యా ప్రోల్లాస్యోరుయుగం పరస్పర సమాసక్తం సమాపాదితం। ఆనీతం పుర
తశ్శిరోంశుకమధః క్షిప్తే చలే లోచనే వాచస్తత్ర నివారితం ప్రసరణం సం
కోచితే దోర్లతే ॥ అత్ర చేష్టాభిః ప్రచ్ఛన్నకాముకవిషయో వాచామగో
చరోఽనురాగో వ్యజ్యతే ॥ ఏవమేవ వక్త్రాదీనాం మిథో ద్వయోర్యోగే ద్విక
వైశిష్ట్యం త్రయాణాం త్రికవైశిష్ట్యమిత్యాది జ్ఞేయం॥ తత్ర ద్వికవైశిష్ట్య
జ్ఞానస్య యథా ॥ అత్తా ఎత్థ ణిమజ్జఇ ఎత్థ అహం దివసఅం పలోఏసు । మాప
హిఅరత్తిఅంధఅ సిజ్జాఏ మహణిమజ్జిహిసి॥ ఛా ॥ శ్వశ్రూరత్ర నిమజ్జతి అ
త్రాహం దివసకమేవ విలోకయ। మా పథిక రాత్ర్యంధ శయ్యాయామావయో
ర్నిమంక్ష్యసి ॥ ఇదం కస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయాః ప్రోషితభర్తృకాయాస్సంజా
తకామాం శయనప్రదేశం ప్రార్థయమానం పథికం ప్రతివచనం - అత్ర వా
చ్యార్థేన స్వైరిణీజారలక్షణ వక్తృబోద్ధవ్య వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం నిశ్శం
కం విహరిష్యసీతి తదాకూతం వ్యజ్యతే॥

వక్త్రాద్యనేకవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య యథా॥ దృష్టిం హే ప్రతివేశిని క్షణమిహాప్య
స్మద్గృహే దాస్యసి ప్రాయేణాస్య శిశోః పితా న విరసాః కౌపీరపః పాస్యతి।
ఏకాకిన్యపి యామి తద్వరమితస్స్రోతస్తమాలాకులం నీరంధ్రాస్తనుమాలి
ఖంతు జరఠచ్ఛేదా నలగ్రంథయః॥ అత్ర వాచ్యార్థేన ప్రసిద్ధాతిచారాయా
వక్త్ర్యాః క్షణమితి కాలస్య ఏకాకినీతి వాచ్యస్య తద్వరమితి దేశస్య నీరం
ధ్రాస్తనుమిత్యాది వాక్యస్య చ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం సంకేతదేశకాలజ్ఞ

గాసుంకాముకం ప్రతీదానీమేవ తస్మిన్వనే సమాగంతవ్యం తత్ర నలగ్రంథి
రేఖనేనాన్యథాసిద్ధిసంభవాన్నఖక్షతాదికరణపూర్వకం యథేచ్ఛముప
భోక్తుంశక్యత ఇతి వ్యజ్యతే ॥ ఏవం లక్ష్యవ్యంగ్యయోరపి వ్యంజకత్వముదా
హార్యం-తత్ర లక్ష్యస్య వ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయో యథా ॥ వత్సమాగ
చ్ఛ సహసా హాలికస్య నివేశనం । తత్ర దృష్టివిషా కాపి ఫణిన్యాస్త ఇతి శ్రు
తం॥ అత్ర హాలికబాలికాయాం ఫణినీతి లక్షణయా నిర్దేశః- తతశ్చ మాతు
ర్వక్త్ర్యాః పుత్రస్య బోధయితవ్యస్య తద్గృహం ప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్య చ
వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం సర్వథా తస్యాః పరిహరణీయత్వం వ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్య
స్య వ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయో యథా ॥ ఫలాని దిశ భవ్యాని వేశ్యగాణి
బంధనే । బింబోష్ఠి చుంబనై రేవ మాళిలాలయమాశుకం॥ అత్ర బింబఫల

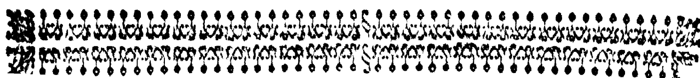
అస్మాభిస్తత్తత్సర్వమర్థశక్తిమూలధ్వనావంతర్భవతీతి న పృథ
క్సంభ్రమః క్రియతే ౧౧. ……………………*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర…శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘు
నసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే
వ్యంజకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామ చతుర్థస్తరంగః, … *
ఆస్థామందిరమిందిరా…విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి…రఘుపతివిభుకేఽయం తురీయస్తరంగః॥

భ్రాంత్యా పుకస్తవాధరం ఖండయిష్యతీతి వ్యంగ్యం - తేన సఖ్యా వక్త్ర్యా నా
యికాయా బోధయితవ్యాయాః శుకలాలనప్రస్తావస్య బింబోష్ఠీతి వాచ్య
స్య చ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం తేపత్యురన్యథా ప్రతీతిర్న భవిష్యతీతి వ్యజ్యతే ॥
నన్వర్థాంతరవ్యంజకత్వానుదాహరణాదేకేనచరితార్థత్వాదిత్యాది నోక్త
ప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యాశంక్య తత్సర్వమపి ధ్వనితరంగోదాహరిష్యమా
ణార్థశక్తిమూలధ్వనిష్వంతర్భవతీత్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి - పృథక్సంభ్ర
మః పృథగుదాహరణసంరంభః ౧౧. ఇతీత్యాది॥……………*

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే చతుర్థః ప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

గుణతరంగప్రారంభః—౫

ఇత్థం శబ్దార్థౌ నిరూప్య సంగతిప్రతిపాదనపూర్వకం గుణనిరూపణం ప్రతిజానీతే - తత ఇతి॥ తత్ర తస్మిన్ - స్వరూపిషాతాం నిరూపితావభూతాం - తతోఽపీతి - ఉపస్కారకాణాం శోభావహానాం - అంతరంగత్వాత్ప్రాధాన త్వాత్ ౧ నను కేషాంచిన్మతే రమణీయార్థప్రతిపాదకశబ్దస్యైవ కావ్య త్వాభ్యుపగమేనాదోషయోశ్శబ్దార్థయోరేవ సమగ్రత్వాత్కథం గుణా

తత్ర। సగుణాలంకృతీ కావ్యం పదార్థౌ దోషవర్జితౌ ఇతి కావ్య సామాన్యలక్షణే పదార్థయోర్విశేష్యతయా ప్రధానత్వాత్త సంగత్రమేణ పదార్థౌ స్వరూపిషాతాం - తదనంతరం తద్విశేష ణానాం గుణాలంకారదోషాభావరూపాణాం త్రయాణాం మ ధ్యే గుణాలంకారయోర్భావరూపత్వాత్తయోరుపా దానం - తత్రాపి రసే సమవాయవృత్త్యోపస్కారకాణాం గు ణానాం సంయోగవృత్త్యోపస్కారకేభ్యోఽలంకారేభ్యోంత రంగత్వాత్తేషామాదావుద్దేశః కృత ఇత్యుద్దేశానుసారేణ గు ణాస్తావదాదౌ నిరూప్యంతే ౧, నను సగుణాలంకృతీతి విశేషణము నుపాదేయమితి చేత్కుతోఽనుపాదేయతా - తత్కథమవ్యావ ర్తకత్వాదచారుతాహేతుత్వాదన్యతరవైయర్థ్యాద్వా - నా ద్యః। నిర్గుణాలంకారశబ్దార్థేభ్యో వ్యావర్తకత్వాత్ - నద్వి

లంకారవైశిష్ట్యేనేత్యాశయేనశంకతే॥ నన్వితి॥ నన్విత్యాదినా చేదిత్యంతే నశంకాగ్రంథః - కుత ఇత్యాదినా కృతకరత్వాభావేన ద్వయోరప్యుపాదే యత్వం సిద్ధమిత్యంతేన పరిహారగ్రంథః - అద్యం పరిహరతి - నాద్య ఇతి - కుత ఇత్యత ఆహ - నిర్గుణేతి - అయంభావః - తస్య గుణాలంకారరహితయోశ్శబ్దా ర్థయోః కావ్యవ్యవహారనిరాసకత్వాదావశ్యకత్వమితి - ద్వితీయం పరిహర

తి-నద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి - తేషామితి - తత్రా
లంకారికసమ్మతిం దర్శయతి - యువతేరితి ॥ అంగేత్యామంత్రణే - శుద్ధ
గుణం కేవలగుణయుక్తం కావ్యం యువతేస్తరుణ్యా రూపం కర్ణపత్రకం
కణహారకేయూరాద్యలంకారరహితమపి మనోహరం సౌందర్యమివ స్వ
దతే- సహృదయేభ్య ఇతి శేషః- తత్సగుణం కావ్యం నిరంతరాభిరలంకార
వికల్పకల్పనాభిరుపమాద్యలంకారవిశేషవిచ్ఛిత్తిభిర్విహితప్రణయం యు
క్తం సదతీవస్వదత ఇత్యన్వయః-వ్యతిరేకేణాప్యాహ-యదీతి- వచఃకవివా
క్యం వపురివ భవతీత్యన్వయః-జనస్యదయితాస్సత్యపి అలంకరణాన్యుపమా
ద్యలంకారాః-నిర్గుణకావ్యాశ్రయాణీతి భావః - దుర్భగత్వమశోభావహ

తీయః। తేషాముభయేషామపి కవీనాం కామినీకామనీయకకార
ణతయోపాదేయత్వే వివాదాభావాత్। ఉక్తం హి। యువతే
రివరూపమంగకావ్యం స్వదతే శుద్ధగుణం తదప్యతీవ। విహితప్ర
ణయం నిరంతరాభిః సదలంకారవికల్పకల్పనాభిః॥ యది భవతి వ
చశ్చ్యుతం గుణేభ్యో వపురివ యౌవనవంధ్యమంగనాయాః। అ
పి జనదయితాని దుర్భగత్వం నియతమలంకరణాని సంశ్రయంత
ఇతి ౨. తృతీయేపి కిముభయోరభేదాదన్యతరస్మై యిష్టత్వం కృత
కరత్వాద్వా। ఆద్యేపి చారుతాహేతుత్వసామాన్యాదభేదః। పర
స్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద్వా। నాద్యః। యత్కించిద్ధర్మసా
మ్యేనాభేదే సర్వస్యాప్యభేదప్రసంగః। న ద్వితీయః। అసిద్ధేః। త
థాహి। అత్ర కేచన భోజరాజాదయః కావ్యస్య సహారప్రసక్త

త్వం - ఇతీత్యస్యోక్తం హి పూర్వేణ సంబంధః ౨ తృతీయం ద్వేధా వి క
ల్ప్య తత్రాద్యమపి తథా వికల్ప్య పరిహరతి - తృతీయేపీతి - యత్కించి
దితి-అభేదే-అభేదాంగీకారే సతీత్యర్థః-అయం భావః- గుణాలంకారయో
శ్చారుతాహేతుత్వసామాన్యాదభేదాభ్యుపగమే పార్థివత్వసామాన్యాద్ఘటపట
యోశ్శృంగిత్వసామాన్యాద్గోమహిష యోరప్యభేదప్రసంగాత్తయోస్తా
దాత్మ్యం న సిద్ధ్యతీతి-అసిద్ధేరితి - అయమాశయః - గుణాలంకారయోర
న్యోన్యవ్యావర్తకధర్మసద్భావాదభేదో న సంభవతీతి - తద్వ్యాగయోః కిం
వ్యావర్తకమిత్యాకాంక్షాయామాహ

నం-తన్మతంద్వేధావికల్ప్యతతా౽నుపపత్తిందర్శయతి- తదితి తత్తర్హి త్యర్థః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్రతన్మతప్రతిపాదనపూర్వకంహే తుంప్రతిపాదయతి-రీతిరితి-తన్మతం లేషాంభోజరాజాదీనాంమతం- అస్తు కింతతఇత్యతా౽హ-రీతయశ్చేతి-తత్రేతి-తత్ర-తథాసతీత్యర్థః-గుణసాక ల్యస్యసకలగుణానాం-అయంభావః-సమస్తగుణాః కావ్యవ్యవహారప్రవర్త కాశ్చేత్తావ్యాత్మభూతయోర్గుణద్వయోపేతయోశ్చగౌడీపాంచాల్యో స్తత్సాకల్యాభావేనావ్యాప్తిరూపదోషాపత్తేరాద్యవికల్పో నుపపన్నఇ తి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-కుతఇత్యాహ-అతివ్యాప్తేరితి- కుతో తివ్యాప్తిరిత్యతా౽హ-యత్కించిదితి-అయంభావః - అదా౽వత్రప్రజ్ఞ

> కాగుణాః తచ్చారుతాహేతవో౽లంకారాఇతివ్యావర్తకధర్మ
> మాహుః । తన్నోపపద్యతే । తత్కింసర్వేగుణాస్తత్ప్రవర్త
> కాః కతిపయేవా।నాద్యః।రీతిరాత్మాకావ్యస్యేతిహితన్మతం ।
> రీతయశ్చగుణశ్లిష్టవచనరచనాత్మికాః। తాశ్చతిస్రః।గౌడీవైద
> ర్భీపాంచాలీచేతి।తత్రసమగ్రగుణావైదర్భీ ఓజఃకాంతిమతీ
> గౌడీ మాధుర్యసౌకుమార్యధుర్యాపాంచాలీరీతిరితిహి స్థితిః।
> తత్ర గుణసాకల్యస్యకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకత్వే గౌడీపాం
> చాల్యోరవ్యాప్తేః।నద్వితీయః।అతివ్యాప్తేః।యత్కించిద్గుణస
> త్త్వామాత్రేణయత్రకుత్రా౽పికావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్ ।ఏవ
> మలంకారలక్షణమపిమూషణీయం ౩, వయంతుబ్రూమః। స
> మవాయవృత్త్యారసోపస్కారకత్వం గుణసామాన్యలక్షణం ।

లక్ష్యగ్నిగుచ్ఛైః ప్రాజ్యైః ప్రోద్యన్నుల్లసత్యేషధూమఇత్యాదావోజఃప్ర భృతిగుణసద్భావేనకావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్కతిపయానాం తత్ప్రవ ర్తకత్వమప్యనుపపన్నమిత్యేవమితి-తద్దూషణప్రకారస్తు - కింసర్వేప్య లంకారాస్తచ్చారుతాహేతవః కతిపయేవా - నాద్యః-తత్రతత్రకతిప యాలంకారసద్భావేనావ్యాప్తేః-నద్వితీయః-అతివ్యాప్తేః-వహ్నిస్స్ఫు లింగఇవభానురయంచకాస్తి-చంద్రాదివయమ్మాభిస్సహాసంపరమంక్ర తమిత్యాదిషూపమాదీనాంతచ్చారుతాహేతుత్వప్రసంగాదితి ౩. తర్హి కథంవ్యావృత్తిరిత్యాకాంక్షాయామాహ వయమితి సమవాయవృత్త్యేతి-

అయంభావః-యేరసస్యాంగినోధర్మాశ్శౌర్యాదయఇవాత్మనః । ఉత్కర్ష
హేతవస్తేస్యురచలస్థితయోగుణాః। ఆత్మనఏవశౌర్యాదయోనాకారస్య
యథాతథారసస్యైవమాధుర్యాదయోగుణానవర్ణానామితి-ఉపకుర్వం
తితంసంతంయేంగద్వారేణజాతుచిత్ । హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రా
సోపమాదయః। యేవాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముఖేన ముఖ్యంరసం
సంభవినముపకుర్వంతి తేకంఠాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శ
రీరిణోప్యుపకారకాహారాదయఇవాలంకారాః - యత్రతునాస్తిరసస్త
త్రోక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితా ఇతిచ కావ్యప్రకాశకారవచనాత్సమ
వాయస్థిత్యామాధుర్యాదీనాంసంయోగస్థిత్యోపమాదీనాంచరసోపకా
రకత్వమిత్యుపకారకత్వేత్యేపిసమవాయసంయోగిసంబంధాభ్యాం
వ్యావృత్తిసిద్ధత్వాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాత్తయోరభేదఇతి
ద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్న ఇతి ౪ నస్వస్తురసోపకారకత్వంతేకేకిం

> సంయోగవృత్త్యారసోపకారకత్వమలంకారసామాన్య లక్ష
> ణం।సమవాయసంయోగిపదాభ్యాంగుణాలంకారయోః పర
> స్పరవ్యావృత్తిసిద్ధా ౪, గసాశ్శృంగారాదయోనవవక్ష్య
> మాణలక్షణాంతద్వ్యతిరిక్తవ్యతిరిక్తోపకారకత్వ మిహలక్ష
> ణద్వయేవివక్షితం।నన్వత్ర సర్వేషాం గుణానాంరసోపకార

స్వరూపాఇత్యత్రాహ-రసాఇతి॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసా
మగ్రీసముల్లసితస్థాయీభావోరసఇత్యాదినారసతరంగవక్ష్యమాణలక్ష
ణాఇత్యర్థః-ననుకుత్రచిద్రసశబ్దస్యస్థాయిభావపరత్వాభ్యుపగమాద్భావ
స్యైవభావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యరసశబ్దవ్యపహారయోగ్యత్వాచ్చభావోప
కారకత్వమపిభవేదిత్యాశంక్యవివక్షితార్థమాహ- తదితి-తేభ్యశ్శృంగా
రాదిభ్యోవ్యతిరిక్తాస్తద్వ్యతిరిక్తాభావాస్తేభ్యోవ్యతిరిక్తాశ్శృంగారాదయ
స్తదుపకారకత్వమితిభావోపకారకత్వ వారణాయతద్భిన్నభిన్నోపకార
కత్వమత్రవివక్షితమితి-నన్వయంప్రకారోపిదుష్టఏవకింసర్వేగుణాస్తదుప
కారకాఉతకతిపయేవా-నాద్యః-అసంభవాత్ -నద్వితీయః- అతివ్యాప్తే
రిత్యాశయేనసోపహాసమాక్షిపతి-నన్వితి-అయంభావః-మాధుర్యస్యసంభో
గవిప్రలంభకరుణశాంతరసాభివ్యంజకత్వమోజసోవీరరౌద్రబీభత్సభయా

నకరసానుకూలత్వమిత్యాదినియమస్యవక్ష్యమాణత్వాదాద్యవిశేష్యేఽసం
భవః-కతిపయానాంరసోపకారకత్వేఽపి సర్వకావ్యగతేష్వపి తేషుతదు
పకారకత్వప్రసంగాద్ద్వితీయవికల్పేఽతివ్యాప్తిశ్చేతిభవతాంప్రదర్శితః
కుణాంగీభవంతింబాధకతాంచేదితి-పరిహరతి- నైవమితి-తత్ర హేతుమా
హ- రసాశ్రితైరితి-అయంభావః-రసకాద్యేకగుణాశ్రితత్వాద్రసోపకార
కాణ్యేతివ్యాప్తిశ్చేత్ర రసహితస్థలేగుణానామనువర్తనాన్నాతివ్యాప్తిరి
తి-తతోఽపిపక్తమాహ-నహీతి-అయంభావః-గుణగుణినోస్సమవాయ ఇతి
నియమాన్మాధుర్యాదీనాం గుణానాం గుణినోరసాన్విస్పృజ్యాన్యత్ర సమ
వాయోనదృష్టఇతి-ఏతేనతత్తద్గుణానాంతత్తద్రసప్రతీతినియమాదేవా

> కత్వేఽసంభవః తత్తద్గుణానాంతత్తద్రసప్రతీతినియతేర్వ
> క్ష్యమాణత్వాత్ కతిపయానాంత్వతివ్యాప్తిరిత్యాత్మీయపవ
> బాణోఽభవంతింప్రహారితిచేన్నైవం। రసాశ్రితైర్గుణానామను
> వర్తనేనాతివ్యాప్తేరభావాత్। నహిగుణాగుణినంవిహాయా
> న్యత్రసమవయంతీతిదృష్టం ॥ నను మాధుర్యాదయోగుణా
> వర్ణేష్వప్రతీయంతే యత్ర సుకుమారవర్ణవిన్యాసస్తత్ర మాధు
> ర్యప్రతీతిరన్యత్రనేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వర్ణమాత్రధర్మ
> త్వావగమాత్ అతోఽసంభవఇతిచేన్నైవం। తత్ర మాధుర్యవి
> శిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేన వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకేస
> మారోప్యత్వప్రతీతేః। తత్పరిశీలనశాలినాంతురసకాణాంర
> ససమవాయితయాచమత్కారధాయినో మాధుర్యాదయో

సంభవపరిహారస్సిద్ధఏవేత్యూహ్యం ॥ ననుమాధుర్యాదయోరసధర్మా
ఇత్యనుపపన్నం తేషాంవర్ణమాత్రధర్మత్వేనసమవాయసంబంధేన ర
సోపకారకత్వరూపగుణసామాన్యలక్షణమసంభవాక్రాంతమితి శంక
తే-నన్వితి - పరిహరతి-నైవమితి - కుతఇత్యాశంక్యాహ - తత్రేతి - యత్రవ
ర్ణధర్మతావ్యవస్థితిస్తత్రేత్యర్థః - మాధుర్యేతి- అయమాశయః - వి
శిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేనవర్ణానాంవ్యంజకత్వేనచవ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య
వ్యంజకేవర్ణేమధురోహిసమారోపః వస్తుతస్తురసధర్మత్వమేవేత్యతో
నాసంభవఇతి -తథాఽపిసంభవపదప్రమాణమిత్యాశయేనాహ- తత్పరిశీలనే

తి- అతఏవేతి- రససమవాయితయా తదుత్కర్షాధాయకత్వాదేవేత్యర్థః
మాధుర్యాదీనాం వర్ణధర్మత్వభ్రాంతిం వారయతి- యదీతి- గుణాః గుణ
శబ్దవాచ్యాః ఆత్మభూతరసధర్మత్వాదేవ తేషాం గుణత్వవ్యవహార ఇతి
భావః- గుణాలంకారవైలక్షణ్యం విశదయతి- నహీతి- అయం భావః- య
థాత్మధర్మాణాం శౌర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యపదేశోऽనురూపో న శరీరమా
త్రసంసర్గిణాం హారాదీనాం తథైవ రసధర్మాణాం మాధుర్యాదీనామే
వ గుణత్వవ్యపదేశస్సముచితో న వాచ్యవాచకధర్మాణాముపమాదీనామితి-
నను కథం తర్హి రసశరీరభూతశబ్దార్థగతానాముపమాదీనాం వ్యవహితా

నుభవపద్ధతిమధ్యాసతే। అత ఏవ తేషాం గుణత్వవ్యవహారః ।
యద్యేతే రసశరీరభూతవాచ్యవాచకధర్మా ఏవ స్యుస్తర్హి న గు
ణాస్స్యుః। నహ్యాత్మధర్మాః శౌర్యాదయ ఇవ శరీరమాత్రసంస
ర్గిణోऽలంకారా గుణత్వేన వ్యపదిశ్యంతే। తే హారాదయ ఇవ
కంఠాదిషు సంయోగితయైవ శబ్దార్థరూపేష్వవయవేషూత్క
ర్షాధానద్వారాऽऽత్మన ఇవ రసస్యోపకారిణః ౬, నను గుణా
స్సమవాయవృత్త్యాऽంగిని రసే స్థితాః। అలంకారాస్తు సంయో
గవృత్త్యాऽంగమాత్రగతా ఇత్యయం విభాగః కుత ఇతి చేత్। ఆ
త్మభూతరసం ప్రతి వ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం తథానుభవవ్య
వస్థాపితత్వాదితి బ్రూమః। మాధుర్యాదీనాం వర్ణైర్వ్యజ్యమానా
నాం యదేవావ్యవధానేన రసపోషకత్వం తదేవ తేషాం రసే సమ
వాయవృత్తిత్వం। ఉపమాదీనాం తు వాచ్యవాచకోపస్కారకా
ణాం యదేవాభిధాదివ్యాపారవ్యవధానం తదేవ తేషాం సం

నాం రసోపస్కారకత్వమిత్యత్రాహ- తే ఇతి- తే ఉపమాదయః- అయం భావః
యథా కంఠాద్యవయవస్థితానాం హారాదీనాం తత్తదవయవశోభాతిశయ
సంపాదనద్వారేణాత్మోల్లాసావహత్వం తథా వాచ్యవాచకగతానాముప
మాదీనాం తదుత్కర్షాధానముఖేన రసోపస్కారకత్వమితి, ౬
నను కేయం విభాగవ్యవస్థేత్యాశంక్యాత్మభూతరసమిత్యాదినా అనుభవ
సిద్ధేయమితి సమాధత్తే- నన్వితి- ఇతి- విభాగ ఇతీత్యర్థః- ననూభయేషామ
పి తేషాం రసేషు సమవాయవృత్తిత్వం సంయోగవృత్తిత్వం వా కింరూపమి

స్యాత్రాహ- మాధుర్యాదీనామితి- రహస్యమితి-అలంకారికాణాంతమిత్య
ర్థః ౭. నను కథంతర్హి రసమాత్రధర్మాణాం మాధుర్యాదీనాం సగుణా
లంకృతిఇతి శబ్దార్థవిశేషణత్వమిత్యాశంక్యౌపచారికోయం వ్యవహారఇతి
సమాధత్తే- నన్వితి- అసంబంధాత్ శబ్దార్థాభ్యాం సహ సంబంధాభావా
త్ - అత్ర దృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - అన్యేషామపి ధర్మాణాస్తే
షాం- వర్ణవిశేషణత్వంకకారాదివర్ణధర్మత్వం - యథార్థోవాస్తవికో
యోవ్యవహారః కకారస్యదీర్ఘోగకారస్యదీర్ఘ ఇత్యాదిస్తజ్జనకత్వంతత్వం

యోగవృత్తిత్వమితిరహస్యం ౭, ననుయదిగుణారసధర్మాఏవ
నశబ్దధర్మాః కథంతర్హి తద్విశేషణత్వమసంబంధాదితిచేద్రసధ
ర్మాణామపి తేషాంశబ్దేష్వారోపేణసంబంధోపపత్తేః। దృశ్య
తేహ్యన్యధర్మాణామేవహ్రస్వత్వాదీనామారోపితసంసర్గే
ణవర్ణవిశేషణత్వంయథార్థవ్యవహారజనకత్వంచ। అతోన్య
ధర్మాణామపిగుణానాంవర్ణవిశేషణత్వంనవిరుధ్యతే।కించలో
కేపృథులభుజత్వ విపులోరస్కత్వాదినా ఆకారవిశేషేణ క
స్యాపిశౌర్యమవగమ్యాన్యత్రారోపితమేవాకారగమవలో
కయంతస్తత్రైవ శౌర్యంవ్యవహరంతిసరసాస్సోయమాకార
శ్శూరఇతి।అతోవ్యంజకేవ్యంగ్యధర్మారోపదర్శనాన్మాధుర్యా
దేర్వర్ణనిష్ఠతాప్రతీతేరౌపాధికత్వాద్వ్యక్తం రససమవేతా
గుణాఇతి ౮ నాపికృతకరత్వాదితితృతీయోద్వితీయః గుణకృ
తచారుతాయాఅలంకారకృతచారుతావిలక్షణత్వేనకృతకర
త్వాభావాత్।తథాహి।అలంకారాహ్యంగినిరసేవిద్యమానేత

పాదకత్వంచ-దృష్టాంతాంతరమాహ- కించేతి- అతఇతి - వ్యంజకేఆకా
రే - వ్యంగ్యభూతస్యధర్మస్యశౌర్యస్యారోపదర్శనాత్ -ఔపాధికత్వా
త్ మాధుర్యాదిగుణాశ్రయభూతరసద్వారకత్వాదిత్యర్థః- గుణాలంకా
రాణామేవంవ్యాప్తిసద్భావాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద
భేదఇతి ద్వితీయపక్షోప్యనుపపన్నఇతిపూర్వేణసంబంధః ౮, తృతీయే
ద్వితీయంపరిహరతి-నాపీతి కృతంకరోతీతికృతకరస్తస్యభావస్తత్త్వంత
స్మాత్- కుతఇత్యతఆహ- గుణేతి- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-తథాహీత్యాది

ప్రాచుర్యేణాతిశయేన- యథేతి-అంగినఆత్మనః- క్వచిదితి-యథేతి-
రాదయః- కంఠాద్యవయవశో భావహాఇతి శేషః- తథేతిపూర్వేణసం
ధః-యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ -నన్వవిద్యమానేపరసేశబ్దార్థవై చిత్రీ
జననమాత్రపర్యవసానోక్త్యా చిత్రకావ్యస్థాలంకారేషుసంయోగ సంబం
ధేనరసోపస్కారకత్వమిత్యలంకారసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమిత్యాశం
క్యసమాధత్తే-నచేతి- నీరసకావ్యగతేషుస్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛేత్యా
దిచిత్రకావ్యస్థితేష్విత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ- తథాపీతి-వ్యంగ్యోరసః-
వ్యంజకజాతీయశ్శబ్దోర్థశ్చ-తయోః- అయంభావః- నీరసకావ్యగతాలం

దంగభూతశబ్దార్థవైచిత్ర్యాధానద్వారేణప్రాచుర్యేణరసోప
స్కారకాః।యథాహారాదయః కంఠాద్యవయవసౌందర్యాతిశ
యాధానద్వారేణాంగినోఽతిశయమాదధతి। క్వచిదవిద్యమానే
రసేశబ్దార్థవైచిత్రీజననమాత్రేణాపిపర్యవస్యంతి। యథాచి
త్రే ప్రతిమాయాంవాఅవిద్యమానేప్యాత్మనిహారాదయః। నచై
తావతాసంయోగవృత్త్యారసోపస్కారకత్వరూపస్యాలంకార
సామాన్యలక్షణస్య నీరసకావ్యగతేష్వలంకారేష్వవ్యాప్తిరా
శంకనీయా। తథాపితత్స్థలేరసశబ్దస్యవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయ
యోరభేదాధ్యవసాయేనప్రవృత్తత్వాత్। గుణాఃపునర్విద్య
మానేరసేతంపుష్ణంతి।అవిద్యమానేతుస్వయమేవనవిద్యంతే।
రసపోషకత్వంతుదూరతోపాస్తం। ఇత్థంగుణాలంకారయో
శ్చారుతాహేతుతాయాం వైలక్షణ్యాత్కృతకరత్వాభావేన
ద్వయోరప్యుపాదేయత్వంసిద్ధం ౯, కావ్యప్రకాశకారా

కారేషువ్యంజకజాతీయోపస్కారకత్వస్యవిద్యమానత్వేనవ్యంగ్యవ్యంజ
కజాతీయయోరభేదసంభావనయావ్యంగ్యోపస్కారకత్వస్యాపివిద్యమా
నత్వాన్నావ్యాప్తిరితి- గుణేష్వనైవంభావఇత్యాహ- గుణాఇతి- ఇత్థమి
తి - అయంభావః-గుణాలంకారకృతయోశ్చారుతయోర్విలక్షణత్వేనా
న్యతరవైయర్థ్యమితి ౯ తస్మాద్గుణాలంకారయోర్ద్వయోరప్యావశ్యక
త్వేననిరూపణీయత్వేనత్యుద్దేశానుసారేణాదౌగుణాన్నిరూపయిత్వుంమత
భేదానాహ- కావ్యప్రకాశకారాద్యాఇతి॥ బహుసమ్మతత్వాదాదౌకా

వ్యప్రకాశకారమతానుసారేణ మాధుర్యాదీనాం త్రయాణామపి క్రమే
ణలక్షణోదాహరణాన్యాహ- ఆనందనిష్యందిత్వమితి- రచనావైచిత్ర్య
ప్రయుక్తానందవాహిత్వమిత్యర్థః -తత్తేన వ్యజ్యత ఇత్యత్రాహ-తస్యేతి
కిమాశ్రయంతదిత్యత్రాహ-ఇదం చేతి- ఓజో లక్షయతి- ఓజ ఇతి-దీప్త్యాత్మ
కస్సమాసభూయస్త్వప్రయుక్తసావధానతారూపాయశ్చేతోవిస్తారస్త

ద్యాస్త్రీన్గుణాన్పూర్వబిగణన్। తాంశ్చాన్యాంత్సప్తభోజాద్యా
స్తాంశ్చతుర్దశ చాపరే॥ మాధుర్యౌజః ప్రసాదాస్త్రయఏవ గుణా
ఇతికావ్యప్రకాశకారాదయః ప్రాహుః। తాంశ్చాన్యానపి శ్లే
షసౌకుమార్యార్థవ్యక్తిసమతౌదార్యకాంతిసమాధీంత్సప్తభో
జరాజాదయః। తాన్దశ చాన్యాంశ్చతుర్దశ విద్యానాథాదయః॥ శ్లే
షః ప్రసాదస్సమతా మాధుర్యంసుకుమారతా। అర్థవ్యక్తిరుదా
త్తత్వంతథా కాంతిరుదాత్తతా॥ ఓజస్సుశబ్దతా ప్రేయఔర్జిత్యమ
థవిస్తరః। సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యే సంక్షేపో భావికం తథా॥
సమ్మితత్వం తథా ప్రౌఢిరుక్తిరీతిస్తథాగతిరితి। తత్ర మాధుర్యాద
యస్త్రయస్సర్వసంప్రతిపన్నాః । ఆనందనిష్యందిత్వం మాధు
ర్యం-తస్య ప్రాచుర్యేణ పృథక్పదతాలక్షణశ్శబ్దధర్మో వ్యంజకః।
ఇదం చ సంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతానురూపం। ఓజః పునర్దీ
ప్త్యాత్మకచేతోవిస్తారహేతుః । తస్య వ్యంజకం సమాసభూయ
స్త్వం-వీరరౌద్రబీభత్సభయానకేషు తైతత్ప్రయోజ్యం॥ య
శ్చిత్తం వ్యాశ్నుతే క్షిప్రం శుష్కేంధనమివానలః। స ప్రసాదో
మతస్సర్వరససాధారణస్థితిః । తస్య ప్రసిద్ధార్థత్వం వ్యంజకం
౧౦. మాధుర్యం యథా॥ రామేభిముఖీ సీతా వ్రీడాద్విముఖీత మే
వమణిభిత్తౌ। దృష్ట్వా తణోపి విముఖీ సహాసం ప్రేమ్ణా పరిరే
భే ॥ ౧ ॥ ఓజో యథా॥ శుంభచ్చుండాలశైలాపిరళపరిగళద్ధా

స్య హేతుః - ప్రసాదం లక్షయతి - య ఇతి-స్పష్టం ౧౦, మాధుర్యము
దాహరతి॥ రామ ఇతి॥ పరిరేభే పరిరబ్ధా-అత్ర సంభోగశృంగారో రసః- పృ
థక్పదత్వప్రయుక్తాహ్లాదకత్వం చాస్తీతి మాధుర్యం॥ ౧ ॥ ఓజ ఉదాహరతి
శుంభదితి- ఆకర్ణాకృష్టోచ్చాపాచ్చ్యుతాః - నిబిడిత రాడచ్చండాన్సయో

కాండప్రకాండా బాణశ్రేష్ఠాస్త ఏవ జ్వాలామాలాస్తాభిః కరాళో భయం
కరః రఘూరాఘవ ఏవ శిఖీ దావాగ్నిః- శుంభంతశ్శోభమానాశ్శుండాలా
ఏవ శైలాస్తేభ్యః అవిరళం యథా తథా పరగళంతో యే దానధారా ఏవ ఝరాః
ప్రవాహా యేషు తాని- భ్రామ్యంతి కూజంతి చ రథాంగాని చక్రాణ్యేవ భ్రా
మ్యత్తూర్యజ్రథాంగాస్తాదృగ్విధచక్రవాకా యేషు తాని - అసురా ఏవ
హరయస్సింహాస్తైర్యుతాని- ఉగ్రాః ఖడ్గినః ఖడ్గధరా ఏవ తాదృశా మృగవి
శేషాస్తైరావృతాని- వైరిసేనా రావణసైన్యాన్యేవ వనాని దహతి - అత్ర స
మస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకం- రౌద్రో రసః- సమాసభూయస్త్వం
చాస్తీతి సమన్వయః॥ ౨॥ ప్రసాద ముదాహరతి ॥ చరంతమితి ॥ ఖగం
బాణం- అజిహ్మగ ఖగాశుగా ఇత్యమరః- అహీనా మహాంతః వైరిణశ్శత్ర
వః- అహో బాణదర్శనమాత్రేణ తే స్వపురాణి పరిత్యజంతీత్యాశ్చర్యం

> నధారాఝరాణి భ్రామ్యత్తూర్యజ్రథాంగాన్యసురహరియు
> తాన్యుగ్రఖడ్గ్యావృతాని । ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుత నిబిడతరో
> చ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళో దహతి రఘుశిఖీ
> వైరిసేనావనాని॥ ౨॥ ప్రసాదో యథా॥ చరంతమంబరే దృ
> ష్ట్వా రామేణ ప్రేరితం ఖగం। అహీనా వైరిణో భీత్యా ముంచం
> తి నగరాణ్యహో॥ ౩॥ ఏతే త్రయో భావరూపాః- ఇతరేషు
> కేచిద్భావరూపాః- కేచిదభావరూపాః- ఉభయేషామపి గుణ

ఆకాశే భ్రమంతం గరుడం దృష్ట్వా మహోరగా గరళాని న ముంచంతీతి వ్య
జ్యతే- అత్ర కేవలశ్లిష్టశబ్దనిబంధనపరం పరితం- భయానకో రసః- ప్రసిద్ధా
ర్థపదప్రయోగశ్చాస్తీతి ప్రసాదః ॥ ౩ ॥ అథ గుణానాం భావాభావరూ
పతాప్రతిపాదనపూర్వకం కేషాంచిత్తేషు చిదంతర్భావం దర్శయతి - ఏ
త ఇతి- త్రయో మాధుర్యౌజః ప్రసాదాః- ఇతరేష్వితి- కేచిద్గాంభీర్యాద
యః భావరూపాః- స్వత ఏవోత్కర్షహేతుత్వాదితి భావః- కేచిదితి- కేచి
త్సౌకుమార్యాదయః- అభావరూపా దోషాభావస్వరూపా ఇత్యర్థః - య
థాహ విద్యానాథః- కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం- కేషాంచిత్స్వ
త ఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వమితి- శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణా
య సౌకుమార్యం సమ్మతం- గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతి స్స్వీకృ

తా-అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా-న్యూనాధికపదనిరాకరణా యసమ్మితత్వంమతం- అనుచితార్థనిరాకరణార్థముదాత్తతాఽస్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయౌర్జిత్యంమతం-పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా-క్లిష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః- అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా- చ్యుతసంస్కారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం- ప్రక్రమభంగనిరాకరణాయ సమతామతా-పరుషదోషనివృత్త్యర్థంప్రేయోమతమితిచ॥ నన్వస్తు భావరూపాణాంగుణత్వందోషాభావప్రయోజనకత్వాత్కథమభావరూపాణామిత్యాశంక్యద్వయానామపిగుణత్వమాలంకారికైరభ్యుపగత మిత్యాహ- ఉభయేషామితి॥ననుకాణాదైర్భావరూపాణాంరూపాదీనామేవగుణ

త్వంయుక్తం। నహికాణాదతంత్రఇవగుణత్వంభావత్వనియతమలంకారశాస్త్రేఽస్మిన్సంప్రతిపన్నం - ఉపస్కారకత్వమాత్రేణగుణత్వవాదాత్ ౧౧, తత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్య నిరాకాంక్షత్వేనపరిపూర్ణార్థోపస్థిత్యవబోధకత్వమర్థవ్యక్తిః। ఇయంప్రసిద్ధార్థపదత్వరూపాత్ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- వికటాక్షరబంధత్వమౌదార్యం- శ్లాఘ్యవిశేషణయోగఉదాత్తతా- గాఢబంధత్వమౌర్జిత్యం।ఏతేత్రయఓజస్యంతర్భావితాః పరిపాకవత్యుక్తిః ప్రౌఢిః- విదగ్ధభణితిరుక్తిః- సంక్షేపేణార్థస్యోక్తిస్సంక్షేపః-అనేకార్థశబ్దోక్తిస్సౌక్ష్మ్యం-ఉక్తార్థసమర్థనోక్తిర్విస్తరః-యావదర్థపదోక్తిస్సమ్మితత్వం- ప్రియతరవ

త్వముక్తంనాభావరూపాణామిత్యాశంక్యాహ- నహీతి-భావత్వనియతం భావత్వవ్యాప్యంసర్వసంప్రతిపన్నంనహీత్యన్వయః- తర్హ్యభావరూపాణాంకుతోగుణత్వమిత్యతఆహ- ఉపస్కారకత్వమాత్రేణేతి- శబ్దార్థోపస్కారకత్వేనైవేత్యర్థః ౧౧ అథగుణనవకపద్యానుసారేణోదాహర్తుం శ్లేషాదీనాంపంచదశగుణానాం కేషుచిదంతర్భావమాహ- తత్రేతి ॥ ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- ప్రసాదేంతర్భవతీతిభావః- పరిపాకవతీతి-ప్రౌఢిరుక్తేఃపరిపాకఇతివిద్యానాథః- పరిపాకోవైచిత్ర్యవిశేషః - యావదర్థేతి- యావంతోఽర్థాయావదర్థమితితద్ధితాం తేనవిగ్రహః - తదుక్తంహరదత్తేన- యావదిత్యవ్యయంచాస్తితద్ధితాంతశ్చవిద్యతే। అతోఽసత్యసమాసే

పితద్ధితాం తేనవిగ్రహఇతి- యావదవధారణఇత్యవ్యయీభావః - యావ
దర్థంపదానియస్యాంసాతథోక్తాసాచసాఉక్తిశ్చ - అభిధేయాపేక్షయా
యత్రైకమపిపదంనన్యూనం నాప్యధికంతత్సమ్మితత్వం - ఏషామితి-ప్రౌ
ఢ్యాదీనామష్టానాముక్తావంతర్భావఇత్యర్థః - తతశ్చ-తథాఅంతర్భావే
సతీత్యర్థః-ఓజఇతి-స్పష్టం- ౧౨ ఓజః ప్రభృతీనాం త్రయాణా ముదా

> స్తూక్తిః ప్రేయః - ఆరోహావరోహాభ్యామభిరమ్యోక్తిర్గతిః అ
> వైషమ్యేనపాదచతుష్టయేప్యర్థకథనంసమతా। ఏషామష్టానా
> ముక్తిరూపత్వాద్వైదర్భ్యేవముక్తిరూపగుణేంతర్భావఇత్యష్టా
> నామేకత్వం. అన్యధర్మస్యాన్యత్రారోపణంసమాధిః-అ
> స్యారోపగర్భేషురూపకాదిష్వంతర్భావఇతినగుణత్వం। అనే
> కపదానామేకపదప్రతీతివిషయత్వంశ్లేషః । అయంతుశబ్దశ్లే
> షేంతర్భావ్యతఇతినగుణః- బంధోజ్జ్వలతా కాంతిః - శబ్దసా
> ధుత్వంసుశబ్దతా- గూఢార్థత్వంగాంభీర్యం- భావాద్యావా
> ర్యుక్తిస్స్వాభావికం- ప్రక్రమనిర్వహణం రీతిః- ఏతేపంచాపి
> పృథగ్గుణాః - సానుస్వారకోమలవర్ణతాసుకుమారతా - ఇ
> యంమాధుర్యేంతర్భూతా-తతశ్చ॥ఓజఃప్రసాద మాధుర్యా
> ణ్యుక్తికాంతిసుశబ్దతాః । గాభీర్యంభావికం రీతిమూచుః కేచి
> ద్గుణాన్నవ ౧౨. తత్ర కాంత్యేర్యథా ॥ తారాహారహరాచ
> లాంబరసరిన్నీహార హీరామరాహారా సారపటీరసౌవరకరి
> న్యక్కారభారోద్ధురా । కీర్తిః కార్తికచంద్రమూర్తిర్విజయి
> స్ఫూర్తిస్త్వదీయాగుణారామశ్రీరఘురామరామ మకరోద్ది
> ప్రాదిశః ప్రాయశః ॥ ౪॥ రీతిర్యథా॥ కళ్యాణకేళికలనాక
> విపుంగవానాం కౌతూహలంకిమపికంజవిలోచనానాం।కీర్త్య

హృతత్వాదవశిష్టాః షడప్యయథాక్రమముదాహర్తుకామః ప్రథమం కాం
తిముదాహరతి- తారేతి- సువర్ణసంబంధీసౌవరః పచాసౌకరీచ సౌవరకరీచ
తేషాంన్యక్కారేన్యక్కారరూపేభారేఉద్ధురాఅసగళా- తారాదీనాం
తిరస్కారోమదధీనఇతిభారవాహినీ తద్వదతిశయితకీర్తిమావత్ - గుణానా
మారామాశ్రయభూతే- అత్రబంధస్యోజ్జ్వలత్వాత్కాంతిః॥ ౪॥ రీ

తిముదాహరతి॥ కళ్యాణేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ రీతిముపపాదయతి -
అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ఉక్తిముదాహరతి మందోదరీతి ॥ క్షోణ్యానగ్నంకరణః
అంబరభూతస్యార్ణవస్యాపహారాద్దిగంబరత్వసంపాదకో యః క్షురప్రః
బాణవిశేషస్తేనదీప్రా ప్రకాశమానా - కాప్యనిర్వాచ్యా కలావ్యక్తిః॥
యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౬ ॥ భావికముదాహరతి ॥ అసారమితి ॥ స్ప

ద్ధమఃకమలబంధుకులోద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికో
సలేంద్రః॥ అత్ర ప్రకాశితస్యకకారస్యపునః పునర్నిర్వహ
ణాద్రీతిః॥ ౫॥ ఉక్తిర్యథా ॥ మందోదరీవిలోచనబాష్పోత్క
టవృష్టిపూర్వదిగ్యాత్యా ।క్షోణీనగ్నంకరణక్షురప్రదీప్రా
ప్రభాతికాపికలా॥ అత్రనామగ్రహణమకృత్వాపిరామప్ర
త్యాయనేనవైదగ్ధ్యప్రకటనాద్భవత్యుక్తిః॥ ౬॥ భావికంయ
థా ॥ అసారంసంసారంజహిహివిరసారంభబహుళం మమ
భ్రాతశ్చేతఃపరిచినువచోతః పరమిదం।మహాధారేధీరే
భువనభరధౌరేయవిభవేగుణారామే రామేదశముఖవిరామే
కురురతిం॥ అత్రాభిమతార్థప్రవర్తనీయెచేతసిప్రియరూప
భావనావశాద్భ్రాంతిరితివాగ్వృత్తిరితిభావికం ॥ ౭ ॥ గాంభీ
ర్యంయథా॥ ప్రాయేణమార్గణైరామోనాసురారీనమీమ
రత్। ఛిత్వాంగాన్యకరోత్క్రాంతుపలాయనపరాయణాన్॥ అ
త్రనిజకులకూటస్థస్యమార్తాండస్య ముహుర్ముహుర్మండల
భేదోమాభూదిత్యభిసంధానాత్మక స్యామరద్విషదమారణకా
రణస్యార్థస్యగూఢత్వాద్గాంభీర్యం॥ ౮ ॥ ఉక్తోదాహరణాన్యే
వసౌశబ్ద్యస్యోదాహరణానిద్రష్టవ్యాని॥ ఏవంసూక్ష్మధియాం
మార్గమాశ్రిత్యోదాహృతంమయా। మాధుర్యౌజః ప్రసాదా
స్తుసౌశబ్ద్యేనసమన్వితాః ॥ గుణాశ్చత్వారఏవైతే మమసూ

ష్టం॥ ౭॥ గాంభీర్యముదాహరతి - ప్రాయేణేతి ॥ నామీమరత్ నమార
యామాస॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౮॥లాఘవార్థముదాహరణమంతరే
ణసౌశబ్ద్యోదాహరణందర్శయతి- ఉక్తేతి ॥ ప్రాగుదాహృతైర్మాధుర్యౌ
జఃప్రసాదైస్సహైతేషడపిమిళితాఃనవగుణానిరూపితాః॥ అథనేమతం

ప్రతిపాదయన్నిగమయతి-ఏవమితి ॥ త్రయపి వేతిమతంవాఅత్యర్థంమన సేరోచత ఇతిసంబంధః ౧౩ ఇతీత్యాది॥ .... *

త్ష్మతరేక్షితుః। త్రయపి వేతివాత్యర్థంమన సేరోచ తేమతం౧౩,

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహారితగోత్రవతంస వారాణశి వంశపద్మాకర ప్రభాత భానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరి సూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేగుణనిరూపణం నామ పంచమస్తరంగః ॥ .... *

ఆస్థామందిరమిందిరా...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతః పర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే।కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేపంచమోయంతరంగః ॥ .... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే పంచమఃప్రస్థః

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు

శబ్దాలంకారతరంగప్రారంభః - ౬

ఇత్థంసగుణాన్నిరూప్యానంతరావసరాదలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అథగుణనిరూపణానంతరం ॥తత్రేతి॥ తత్ర నిరూపణే- ప్రారబ్ధతరంగ ఏవ॥ ప్రథమతశ్శబ్దాలంకారనిరూపణే యుక్తిమాహ- తత్రేతి॥ తత్రద్వివిధేష్వలంకారేషు ౧, తత్రాదౌ శబ్దప్రాధాన్యమూలం ఛేకానుప్రాసం లక్షయతి॥ ద్వయోరితి॥ యుక్తయోరవ్యవహితయోః - నిరంతరాః అవ్యవహితాః- రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో న్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం॥ ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసో రసాద్యనుగతో హియః। సోనుప్రాసస్స చ ఛేకవృ

అథాలంకారాన్నిరూపయంతే॥ తత్రాలంకారసామాన్య లక్షణం ప్రాగేవావాదిష్మ- తేచాలంకారా ద్వివిధాః - శబ్దగతా అర్థగతాశ్చ - తత్రార్థప్రతీతేశ్శబ్దప్రతీతిపూర్వకత్వాత్ప్రాక్

ఛేకానుప్రాసః

అథ శబ్దాలంకారాన్నిరూప్యంతే ౧ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజన యోర్యుక్తయోర్వ్యాసనంతరా। ఆవృత్తిశ్శ్రూయతే సోయం ఛేకానుప్రాస ఈరితః ॥ ఛేకావిదగ్ధాస్తైరభిమతోనుప్రాస శ్ఛేకానుప్రాస ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా॥ యథా॥ రాజరాజసమైశ్వ ర్యశ్శ్రప్రభాసురకీర్తిరభూత్। రాజరాజద్యశాకేజేరామోదాశర

త్తిర్యపాధిగతోద్విగురి॥ ఉదాహరతి॥ రాజరాజేతి॥ రాజరాజేనకుబేరేణసమమైశ్వర్యంయస్యసతథోక్తః- అత్ర రాజరాజశబ్దేన*భోభానోభణవారిధిభజసికింపూర్వాపరౌ వారిధీసప్తార్వాహమతోనుకిం హరిహయోరుంధేర్వతస్సర్వతః। శతుత్రిస్త్వంసహితద్రిపుషీతి పతేర్వారంనభీరంగతేపుత్రాస్తస్మికటేమసుగ్ధాదికరేకర్ణః కృపాణాంతక ఇత్యత్ర మనుకర్ణాంతకశబ్దైర్థద్వివాచకైస్తద్ధస్మభూతానిసిత్యాదాగ్యశాసనానివగస్మ

[illegible] నా సెత్రిసుశాపుగాదిరాచటీగసేసతదోక్తః-

జాచంద్రస్తద్వద్రాజస్యశోయస్యసతథోక్తః- అత్ర పాదచతుష్టయే
నైరంతర్యేణవ్యంజనద్వయావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాస ఇతి బోధ్యం॥ ౧॥ అథ
ప్రఖ్యాతీయమురహితం వృత్త్యనుప్రాసం లక్షయతి॥ ఏకేతి॥ అత్రైకస్య వ్యం
జనస్యాసకృదావృత్తావైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్య
తే- ద్వయోస్తుసకృదేవ- అన్యథాచ్ఛేకానుప్రాసత్వప్రసంగాత్-వ్యవ
ధానేత్వసకృదావృత్తావపినవిరోధః- త్ర్యాదీనాంతుసకృదసకృద్వావ్య
వధానేనావ్యవధానేనవాఽఽవృత్తిర్గ్రాహ్యా॥ అస్యాన్వర్థతాం దర్శయతి-
తత్తదితి॥ వృత్త్యా వైశిక్యాద్యన్యతమయా॥ నను రాజరాజేత్యాదౌ ఛేకాను
ప్రాసే కృష్ణాముష్ణాత్విత్యాదౌ వృత్త్యనుప్రాసే చ స్వరస్యానువృత్తేస్స్యా
పివివక్ష్యమానత్వాత్ఫలం వ్యంజనమాత్రస్యానువృత్తేరిత్యాశంక్యపరిహ

వృత్త్యనుప్రాసః

ధీంధీ॥ ౧॥ ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాం పునరుక్తిర్భవేద్యది। సం
ఖ్యానియమముల్లంఘ్య వృత్త్యనుప్రాస ఈరితః॥ తత్ర రస
ముదితవర్ణవిన్యాసాత్మికయావృత్త్యోపలక్షితత్వాదస్య వృత్త్య
నుప్రాసత్వం। అత్ర పూర్వత్ర చ స్వరసాదృశ్యమానుషంగికం
స్యాద్వ్యంజనసాదృశ్యస్యైవ యమకప్రయోజకత్వం వక్ష్యతే॥
యథా॥ సామైవకృష్ణాస్తుతౌ॥ కృష్ణాముష్ణాతు సిష్ణాస్స్వభిజనస్య
జినాన్యాశుమర్యాదా వారివారాశేరాదిదారారుచిరరుచిర
హాభానభేనాచ్ఛఫేనా। శుభ్రాశుభ్రామ్యదూర్మిభ్రమకర

రతి- అత్రేతి- అనుషంగాదాగతమానుషంగికం-తద్వితమ్ భయసాదృ
శ్యంతు ప్రావశ్యకమిత్యత్రాహ- స్యాదేతి॥ వృత్త్యనుప్రాసముదాహ
రతి॥ కృష్ణేతి॥ వారాం జలానాం సమూహో వారం మర్యాదాం వారం
యస్యాస్సాతథోక్తా- అహాయశ్చ భాశ్చ హీభాస్తేషామినాః శేషైరావతౌ
తౌ చ భేనశ్చంద్రశ్చ తే తద్వదచ్ఛః ఫేనో యస్యాస్సాతథోక్తా- శుభ్రాని
మలా- ఆశుశీఘ్రం భ్రామ్యంత ఊర్మిభ్రమకరాశ్చ యే మకరగ్రామ
శ్చైతేషాం గ్రామస్య సమూహస్య నీడం నివాసస్థానభూతమగాధం గాం
భీర్యం యస్యాస్సాతథోక్తా-గాధమున్నతమంబమత్రిర్యస్యతత్తథోక్తంతా
దృశం యాత్రో ఃహాలంతస్యపవరభువిప్ర వాహప్రదేయోరంతరావకా

శైవలంతస్సంచరమాణాధీవరౌఘాద్యాశసంఘాయిస్యాస్సాతథోక్తా- వగః
శ్రేష్ఠఓఘః ప్రవాహోయస్యాస్సాతథోక్తా-కృష్ణాకృష్ణానదీ- సిష్ణాసూ
నాంస్నాతుముద్యంజానానామభిజనానాంకులీనానాం వృజినానిపాపా
నిఆశుమున్ణాత్వపహరతు- అత్రపాదచతుష్టయేప్యేకద్విత్ర్యాదివర్ణానా
మావృత్తేర్వృత్త్యనుప్రాసః ॥౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥యుద్ధేతి॥
యుద్ధశ్రద్ధయాసమిద్ధానాముత్సాహసంపన్నానాంమధ్యేప్రథమ విగ
ణనాసిద్ధాఅగ్రగణ్యాస్తేషాంమూర్ధన్యభూషాశ్శిరోమణయః- బాధావిబో
ధాభాధానభిజ్ఞాః- రూక్షసారామహాబలాః- తేప్రసిద్ధాః- హంతేతిహ

మకరగ్రామణీగ్రామణీడా గాధాగాధారరోధోవివరభువి
వలద్ధీవరౌఘావరౌఘా॥ ౨॥యథావా॥యుద్ధశ్రద్ధా సమిద్ధప్ర
థమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూషా యోధాబాధావిబోధారిఘు
ధరణీభుజాభిన్నదోస్సృష్ఠబంధాః। లంకాలంకారభూతాది
విజవిజయినో రాక్షసా రూక్షసారాహంతాహంతామహాంత
స్సవరసమరసాః ప్రేరితాంప్రాపితాస్తే ॥ అహంతయాఅ
హంకారేణమహాంతః- అత్రప్రథమార్ధేఏకవర్ణావృత్తిః। తృ
తీయతురీయచరణయోర్ద్విత్రివర్ణావృత్తిః॥౩॥ తాత్పర్యమేవ

లాటానుప్రాసః

భిన్నార్థస్యాన్నతుశబ్దార్థయోర్భిదా। నయోర్యాపునరుక్తిస్స్యా
ల్లాటానుప్రాసఇష్యతే॥యథా॥ మందారోమందారస్సింధు
స్సింధుశ్చమేరురపిమేరుః। ఔదార్యేగాంభీర్యేస్థైర్యేచనరా
ఘవేణతేతుల్యాః ॥౪॥ యథావా॥దిక్పాలాదిక్పాలాభూపా

షే-శిష్టస్స్వయంవ్యాకృతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥౩॥ అథశబ్దార్థపౌనరు
క్త్యమూలంలాటానుప్రాసంలక్షయతి-తాత్పర్యమితి॥తాత్పర్యమేవభిన్న
మిత్యనేనపౌనరుక్త్యదోషనిరాసః-శబ్దార్థయోరభిదేత్యనేనయమకవ్యా
వృత్తిః- లాటజనోపలాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి
మందారఇతి॥ అత్ర ద్వితీయమందారాదిశబ్దామందారత్వాదిధర్మవిశి
ష్టపరాశ్శ్రీరామాదపకృష్టత్వరూపతాత్పర్యంప్రతిపాదయంతీతి లక్షణస
మన్వయః॥ ౪॥ తాత్పర్యభేదవిశదీకరణాయోదాహరణాంతరమాహ ॥

ప్ాలాఇతి॥రావణేసహతేసతి- దిక్పాలాఇంద్రాదయఃదిశఃపాలయంతీ
క్పాలాఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాజాతాఇతితాత్పర్యభేదః- ఏవంభూపాలాఇ
త్రాపిబోధ్యం॥౫॥ అథార్థపౌనరుక్త్యమూలాలంకారంలక్షయతి-పున
క్తవదితి॥యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాతి - అన్వయవేళాయామన్యథాభ
యదిసపునరుక్తవదాభాసో నామాలంకారః అర్థాలంకారత్వేప్యస్యశ
పౌనరుక్త్యాపేక్షిత్వాచ్ఛబ్దాలంకారప్రస్తావేలక్షణంకృతం-ఆమ్రేడితశబ్ద
త్పర్యాయశబ్దేష్వప్యర్థైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికంశబ్దపౌనరుక్త్యం
ధ్యం॥తత్రాద్యముదాహరతి-కృష్ణేతి॥చతురాణ్యాననానివచనానియస్య

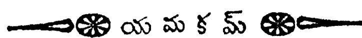
లాస్సాంప్రతంహిభూపాలాః। త్రైలోక్యహృదయశల్యేర

——◎ పునరుక్తవదాభాసః - ◎——

ఘుకులతిలకేనరావణేసహతే॥౫॥ పునరుక్తవదాభాతియత్రా
ర్థోనతుతత్వతః। పునరుక్తవదాభాసస్సనామాఖ్యాతగోద్వి
ధా॥నామగోయథా॥కృష్ణాచ్యుతపురుషోత్తమచతురాననవా
గధీశలోకేశ।సర్వజ్ఞేశ్వరశంకరరామశ్రీరామపాలయక్షో
ణీం॥ శ్రీఃరామాయస్యతస్యసంబుద్ధిః-శ్రీరామ॥౬॥యథా
వా॥ భ్రమరాళిసదృశకేశోదాశరథిర్భాతిభువనజీవనదః।సా
యకశరేష్వభిజ్ఞోహరిహయగంధర్వతురగముఖకలితః॥ ౭॥ ఆ
ఖ్యాతగోయథా॥రాజతేద్రౌసుధాబ్ధౌచ శ్రియమాహృత్యరాజ
తే।రాజతేజోనిధేకీర్తిస్త్రైలోక్యేరఘురాజతే॥౮॥అవర్త్యర్థ
భేదేనసస్వరావ్యంజనావళిః। యదాతదాస్యాద్యమకంబహు

తస్యసంబుద్ధిశ్చతురానన - అత్రపాదత్రయెప్యాదౌతత్తత్పదార్థపౌనరు
క్త్యప్రతీతౌశ్రీరామపరత్వేనాన్యథాత్వాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥౬॥ఉ
దాహరణాంతరమాహ-భ్రమరేతి ॥ అత్రాపిపర్యాయపదప్రయోగేణప్ర
థమంభాసమానస్యపౌనరుక్త్యస్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్య
థాపర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥ ౭ ॥ద్వితీయముదాహరతి-రా
జతఇతి- రాజతేఽద్రౌకైలాసేసుధాబ్ధౌక్షీరసింధౌచ- స్థితాయితశేషః శ్రి
యంశోభామాహృత్యస్వీకృత్యత్రైలోక్యేరాజతే - అత్రరాజతఇత్యా
ఖ్యాతస్యాపాతతఃపునరుక్తవదాభాసనాదాఖ్యాతిగతిత్వం ॥ ౮ ॥ యమ

కంలక్షయతి- ఆవర్త్యత ఇతి॥ యదాయతేరిత్యర్థః- ఆవర్త్యతే ఆవృత్తిమతీ క్రియతే॥ కావ్యాదర్శకావ్యప్రకాశాదిగ్రంథేషు యమకభేదాః ప్రపంచితాః అస్మాభిస్తు విస్తరభయాన్నేహ ప్రతిపాద్యంత ఇత్యాశయేనాహ-తత్ర దిఙ్మాత్రమితి॥ ఉదాహరతి॥ అర్థిన ఇతి॥ ప్రాప్తా అనేకపానాం ద్విపానాం రాజయః పఙ్క్తయో యైస్తే తథోక్తాః - ప్రత్యర్థిపక్షే- ప్రాప్తా అనేకపరాజయా యేన స తథోక్తః- అత్ర యమ్యమానయోరుభయోరపి సార్థత్వం- సమర సమర స ఇత్యత్రైకస్య సార్థకత్వమన్యస్యానర్థకత్వం- దుహితరో హితరోపితమార్గణమిత్యత్ర ద్వయోరప్యనర్థత్వం - ఏవం సర్వత్ర

ధాద్యంతమధ్యగం॥ స్వరవ్యంజనసముదాయస్య సాదృశ్యేన గ్రథనే యమకం॥ తదాద్యంతమధ్యగతత్వేన పాదార్ధశ్లోకగతత్వేన చ బహువిధం। తత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ అర్థినో రామ భవతః ప్రాప్తానేకపరాజయః। ప్రత్యర్థీ చాభవద్యుద్ధే ప్రాప్తానేకపరాజయః॥ ౯॥ జనస్థానం వనే రామః ఖరదూషణవర్జితం। రాజ్యం చక్రే స్థితో రాజ్యే ఖరదూషణవర్జితం॥ అత్ర రాజ్యపక్షే ఖరేష్వత్ర రలయోరభేదాత్ ఖలాః పిశునాః। పూర్వశ్లోకే ప్రథమైకవచనబహువచనయోః శ్లేషః॥ ౧౦॥ దధత్ సరామో యుధి భూరి పౌరుషం చకార భూమేరధి భూరి పౌరుషం। విహాయ గోష్ఠీమితరాం రసాదరం వ్యధత్త తస్మిన్నితరాం రసాదరం॥ అత్ర పూర్వోత్తరార్ధయోః షడక్షరాణామావృత్తిః॥ భూమేరధిభూరాన్న

ప్రకారత్రయం యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ ఇదమేవ భంగ్యంతరేణోదాహరతి- జనస్థానమితి॥ రామః వనే స్థితస్సన్ జనస్థానం ఖరదూషణవర్జితం చక్రే- రాజ్యే స్థితస్సన్ రాజ్యం ఖరదూషణవర్జితం చక్రే - అత్ర శ్లేషాంశం వివృణోతి- అత్రేతి - పూర్వోదాహరణే వైలక్షణ్యం దర్శయతి - పూర్వశ్లోక ఇతి- అత్ర తు ద్వితీయైకవచనయోరితి భావః ॥౧౦॥ భేదాంతరముదాహరతి- దధదితి ॥ అత్ర ప్రథమపాదద్వితీయార్ధస్య ద్వితీయపాదద్వితీయార్ధేయమనాదేకం - తథా తృతీయపాదద్వితీయార్ధస్య చతుర్థపాదద్వితీయార్థేన యమనాదేకమితి యమకద్వయస్యోదాహరణమిత్యా

శమేనాహ-అతేత్రీతి॥వ్యాకరోతి-భూమేరితి - అధిభూర్నాయకోనేతేత్య
మరః॥౧౧॥అథచిత్రాలంకారాణాలిలతుయిషుస్సంగ్రహకారికామాహ -
చక్రాదీతి- చక్రాదిబంధేషుతత్రతత్రవర్ణపౌనరుక్త్యసద్భావాత్పౌన
రుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం-తద్భేదాఇతి- నిష్కంఠ్యాదీనాంవర్ణ
పౌనరుక్త్యాభావేపితన్నిషేధమూలత్వాచ్చిత్రాంతర్భావఇతిభావః-నన్వ
స్యశబ్దాలంకారత్వైవనయుజ్యతఇత్యాశంక్యసత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమా

యకః-భూరి మహత్-పౌరుషం-దధత్ సరామః-యుధిరిపౌ
రుషంచకార-రసాభూమిః-ఇతరాం శేషాదిస్థితిరూపాం గో
ష్ఠీంవిహాయ-అరంశీఘ్రం-రసాదనురాగాత్ - తస్మైన్నాదరం
నితరాంవ్యధత్తేతిసంబంధః ॥ ౧౧ ॥ చక్రాద్యాకారమాప

చిత్రాలంకారస్వరూపనిరూపణం

న్నావర్ణాశ్చిత్రముదాహృతం ॥ తద్భేదాఏవనిష్కంఠ్యనిష్తాల
వ్యాదయోమతాః॥అత్రప్రథమాదిశబ్దేనగోమూత్రికాపద్మా
దయస్సంగృహీతాః । ద్వితీయాదిశబ్దేననిర్దంత్యనిరూష్మాంత
స్థాపికాదయః।ననుకథమస్యశబ్దాలంకారతా।చక్రాద్యాకార
తాయారేఖోపరేఖానిష్ఠత్వాత్ ।సత్యం। వర్ణానుమాపకరేఖా
నిష్ఠానామేవాకారాణామనుమేయనిష్ఠత్వాధ్యవసాయాదౌప
చారికీయంశబ్దాలంకారతావాచోయుక్తిరితివదామః॥తత్రచ

చ క్ర బం ధః

క్రబంధోయథా॥దర్పాంధప్రసరాసురస్థిరమదప్రాణప్రహా
రిక్రియోవిష్ణుర్మన్మథమన్మథస్థిరశివం భాను ష్మపాకృత్ప్రి
భాః । దత్తాంసూన్నతగుర్విపద్ధరవిధస్ఫాలిఃప్రహేతిఃపరం ర

ధత్తే-వర్ణేతి-అయంభావః- కకారాద్యక్షరానుమాపకరేఖానాంచక్రాది
బంధరేఖానాంచాభేదాభిమానేనచక్రాద్యాకారాణాంవర్ణానుమాపక
రేఖానిష్ఠత్వోపపత్తౌసత్యామనుమాపకానుమేయయోరభేదోపచారేణరే
ఖానుమేయవర్ణనిష్ఠత్వసంభావనాద్గౌణీయంశబ్దాలంకారతేతియాక్తికో
యంవ్యవహారఇతి॥చక్రబంధముదాహరతి-దర్పేతి॥దర్పేణాంధాఅవివేకాః
ప్రసరాస్సంచారాయేషాం తేషామసురాణాంస్థిరమదంప్రాణంశక్తించప్ర

కణ్ఠేనహరతీతిప్రహారిణీతాదృశీక్రియాయస్యసతథోక్తః-మః శ్రీమన్మథో
తిసుందరః-భానుతుపాకృతోరివప్రకృష్టాభాఃకాంతిర్యస్యసతథోక్తః- శి
ష్టంస్వయంవ్యాకరోతి-భాన్వితి-అయంభాశ్శబ్దః-సప్రభాశబ్దఇతిభావః- ఉ
ద్ధారస్తు॥బధ్యతేపదరంవక్రంప్రత్యరంతన్నవాతురం। త్రయాణామపి
పాదానాందశమంకర్ణికాతురం। ఆదితస్స్వస్వతుర్యాక్షైస్త్రయఃపా
దాశ్చతుర్థగాః।వర్ణాష్టష్ఠాంత్యయూరభ్యసంవదంతేంతిమాక్షరైః। మ
ధ్యేద్వ్యాద్యావిసంవాదౌపదరేషుక్రమాద్భవేత్। చతుర్థైస్సప్తమైర్వర్ణై

ర్మ్యామేదయయావిరాధదమనోయోగీంద్రభాస్యశ్చిరం॥ భా
నుతుపాకృత్ప్రభాఇతిసకారాంతప్రథమైకవచనం। సూనృత
సుస్సత్యవాక్।విపద్ధరవిధాఅపన్నివర్తకప్రకారాప్యాతిస్ఫు
రణంయస్యేతివిగ్రహః।యోగీంద్రైర్ధ్యేయః।స్థిరశివంస్థాయి
మంగళం। విరాధాసురహంతామేదత్తామిత్యన్వయః। అత్ర
తృతీయేవలయేధర్మసూరికృతిః।షష్ఠేరామగుణనుతిః। అష్టమే
రథపదబంధఇతిచప్రతీయతే। బవయోరభేదాత్। అత్రబం
ధానాముద్ధారక్రమావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే॥౧౨॥గోమూ

—* గోమూత్రికాబంధః *—

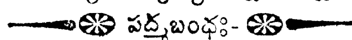
త్రికాబంధోయథా। సురరాజమణీశ్యామస్థిరావరసుతాప
హః। విరరాజఘృణీరామస్సురాసురకృతానతిః॥ మణీశబ్దఈ
కారాంతః - స్థిరాభూమిః-ఘృణీదయావాన్।౧౩॥నాగబంధ

—* నాగబంధః *—

స్త్వస్మాభిస్సూర్యశతకేబింబవర్ణనప్రస్తావేకథితః॥ బింబం
ధ్వాంతవ్యధాఽదం కనకధరశిరశ్చారిశోణమ్యవాప్తం పద్మా
ర్వర్ణసంకపివర్ణ్యయోరితి॥ బంధస్థితవైచిత్రీందర్శయతి- అత్రేతి॥ తత్త
ద్బంధలక్షణాన్యన్యతోగ్రాహ్యాణీత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౧౨॥ గో
మూత్రికాబంధముదాహరతి॥ సురరాజేతి॥స్పష్టం॥మణీశబ్దఇతి-ఇకారాం
తత్వేబంధానుపయోగాదితిభావః ॥ ౧౩ ॥ నాగబంధోదాహరణంగ్రం
థాంతరస్థమపిస్వీయత్వాదత్రలిఖ్యతఇత్యాహ॥ నాగబంధస్త్వితి॥ఉదా
హరతి- బింబమితి॥కనకధరస్యసువర్ణాచలస్యశిరసిశిఖరేచరతీతితథోక్తం

శోణద్యుదాప్తాం శోణప్రభం అర్చిషాం కదంబో యస్మింస్తత్తథోక్తం - ఆమయాధానకల్యం రోగావాప్తిజన్యం - క్షీణతాం కార్శ్యం - ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేదితి స్మరణాదితి భావః - ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాం చతురశ్రాణి చతుష్షష్టిస్థానికల్పయేత్। రేఖాద్వయాంతరగా ళేస్యాద్యథా కోష్ఠగృహాష్టకం। విదిక్షు కుండలీకుర్యాత్తద్రేఖాగ్రైర్యథాక్రమం। దిగ్రేఖాగ్రాణి బాహ్యాని యోజయేద్దిక్షు మిథః। ఏకత్ర తు ఫణాపుచ్ఛమేళనం కల్పయేత్తథా। అంతరాణ్యత్ర యాః కుర్యాత్సందంశాంస్తు యథామిథః। వర్ణావృత్తిస్థలాన్యత్ర కోష్ఠకోణాని షోడశ। సందంశానాం చతుష్కం చ కంఠశ్చైకైక

ధీప్రేమసోమః క్షుతదమురుముదః కర్తృకవ్యూహహారీ। శేము
ష్యాదాత్పదైత్యాధిపతుదతులకర్మా మయాధానకల్యంక
స్యాహ క్షీణతాముక్తిపటుపటుపరం దైవమర్చిః కదంబం॥ పద్మే
ష్వధికం ప్రేమ యస్య తత్తథా। కవ్యూహం జలవ్యూహం హర
తీతి తత్తథా। దైత్యాధిపాన్ తుదతీతి తత్తథా। అతులం కర్మ
యస్య తత్తథా। కస్య సూర్యస్య। శిష్టం స్పష్టం ॥౧౪॥ అష్టద

పద్మబంధః

శపద్మబంధస్తత్రైవాశ్వవర్ణనే కథితః॥ యాదాసత్రాణిర
క్తాతతిరినహరితాం జ్ఞాభినవ్యాస్తమాయా యామాస్తవ్యాన
భిజ్ఞానవతుమరకతగ్రామసశ్రీరజేయా। యాజేగశ్రీసమ
గ్రాయదరితతిరసక్తాసరచ్ఛాజరాయా యారాజచ్ఛారసక్తా

వింశతిః। ఆవృత్తిర్గ్యక్షవర్ణానాం నేతరేషామిహాన్వచిత్। అరేఖాణానదశ బ్రహ్మవర్ణాః పాకచతుష్కగాః। ఆవర్తేనరస్రైన్గృతాదికుండలేష్వప్రదక్షిణం। యత్రైవం స్యాత్తథా వర్ణాన్ ఫణాతో విన్యసేత్క్రమాత్। త్రింశత్సప్తా వింశతిశ్చ షడ్వింశతిరనుక్రమాత్। వేష్టనత్రితయే వర్ణాస్సమాప్తిస్త్వగళాంతరే। సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతం మహాత్మభిః॥ విదిక్స్థలే కుండలితం స్వగంగం స్వేన త్రిరావేష్ట్య విభంగిభంగం। క్షిప్త్వాగళే పుచ్ఛమహేః స్థితస్య పాదైః ఫణాతః ఫణిబంధ ఏష ఇతి॥ ౧౪

అష్టదళపద్మబంధముదాహరతి యేతి॥ యాతతిః ఆజేర్యుద్ధాత్ - అజేయా జేతుమశక్యా - అసక్తా అప్రతిబద్ధా - అఘేనమఘేన ముక్తా సంతతగమనే వ్రత

మేత్యర్థః-దుఃఖైనో వ్యసనేష్వఘమిత్యమరః - ఉద్గారస్తు॥కర్ణికాదిలిఖేద్వ
ర్ణాణ్క్రమాద్ద్విక్షువిదిక్షుచ। సకర్ణికాంత్సప్తదిక్షువిదిక్షుతువికర్ణికాన్-
ప్రవేశనిర్గమాభ్యాంచదిక్షు తేష్వశ్చతుర్దశ। వ్యవధానేనతానాద్యేదలే
ష్వత్రత్ర్యనంతరానితి॥౧౫॥షోడశదళపద్మబంధముదాహరతి- మలీమసేతి॥
మనామ ధ్యాయేమ॥౧౬॥మురజబంధముదాహరతి-రామేతి-స్పష్టం॥౧౭॥

నిశమియమఘముక్తారణతాసదాయా ॥ అత్రయేతి ప్రతివిశే
షణం సంబధ్యతే । జ్ఞాభినవ్యా - జ్ఞైర్విద్వద్భిరభినవ్యాఅభి
ష్టోతుమర్హా । అస్తమాయా-అస్తానిరస్తామాయాః పరకీయా
యయాసాతథోక్తా।మాస్తవ్యాశ్రీస్తుత్యా । యదరితతిర్యద్రి
పుపఙ్క్తిః-అశ్రీసమగ్రా ఆశివపూర్ణా-భవతీతిశేషః।రాజచ్చా
రసక్తాలలితగతిపరా-అఘముక్తాచఅసరదిత్యన్వయః । ఇనహ
రితాంసూర్యాశ్వానాం తతిఃపఙ్క్తిరనభిజ్ఞాన్మందానవతీ
త్యన్వయః।శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౫ ॥ షోడశదళపద్మబంధో యథా॥
మలీమసమతింమర్త్యమవమత్యమహామహమ్।మనామరామమ
మలంమహోమయమనామయం॥౧౬॥ మురజబంధో యథా॥

—* మురజబంధః *—

రామభాసురభావర్ణ్యంనామభాతిస్వభావతః । తవభాస్వర
భావస్థందేవభాసురభావద॥ భాసురభాభిర్నిర్మలజ్ఞానైర్వ
ర్ణ్యంభాస్వరభావేషుశుద్ధమనస్సుతిష్ఠతీతి భాస్వరభావ
స్థం.ముముక్షుభిఃస్మర్యమాణమిత్యర్థః- భాసురభావద తేజ
స్విత్వప్రద-శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౭ ॥ క్షురికాబంధో యథా॥హా

—* క్షురికాబంధః *—

రహీరవరస్తంభాభూరిభూభాగభోగభా । భాసతేవిభురామే
శశమేరాభువితేసభా॥శమేరా శాంతేర్భూమిః- సంసారసం

క్షురికాబంధముదాహరతి-హారేతి॥హే ఈశ- హారవదతిధవళాః హీరవర
స్తంభాయస్యాంసా - భూరయోభూభాగభోగాశ్చభాఃప్రకాశాశ్చయ
స్యాంసాతథోక్తా-విభుభీరామామనోహరా-రామఃపశౌజామదగ్న్యేహ
రిరాఘవయోశ్చనా। సితాసితమనోజ్ఞేష్వితిరత్నమాలా- అత్రతృతీయ

పాదమేవప్రతీపోచ్చారణే యుక్తపాదోభవతీత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥
౧౮॥పాదార్ధభ్రమకచిత్రముదాహరతి-శోధీతి-వ్యాకరోతి-శోధయితుమి

తావనవర్తకభూమిరిత్యర్థః అత్రోత్తరార్ధేపాదభ్రమకం ॥
౧౮॥ పాదార్ధభ్రమకంయథా॥ శోధీసోమమసోధీశోధీరసార
రసారధీః। సోభావనానావభాసోమమతోననతోమమ ॥ శోధ
యితుంపావయితుంశీలమస్యాస్తీతిశోధీ-భక్తపావనఇత్యర్థః।
సోమేనమస్యతఇతిసోమమసః-శివేనపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః-మసపరి
మాణఇతిధాతుః। ధీరసారః-పండితశ్రేష్ఠః- రసారధీస్సరసశే
ముషీకః- రలయోరభేదాత్ - పశ్చాద్విశేషణసమాసః-అభా
వనయాఅసమాధీనానావభాసోనవ్యక్త ఇత్యభావనానావభా
సః- ధ్యానైకగమ్యఇత్యర్థః- మమతయామమకారేణతోనై
శ్చాన్నై ర్నతః - సరామోమమాధీశః స్వామీ-యద్వాశయి
బుద్ధౌశేతఇతివా ధియఈశ ఇతివాధీశః- బుద్ధిప్రవర్తకఇత్య

—* సర్వతోభద్రబంధః *—

ర్థః॥ ౧౯॥ సర్వతోభద్రబంధోయథా॥ శోధీసోమమసోధీ
శోధీవిభామమభావిధీ। సోభావనానావభాసోమమనామమ
నామమ॥ధియావిభాతీతిధీవిభామాతాదృశీమాలక్ష్మీర్యస్యసఃధీ
విభామమః- భాసోపిధో వ్యాప్తిర్భాపిధః ప్రతాపవ్యాప్తిరిత్య
ర్థః- విధశ్ విధావిశిరవికల్పముమోక్షోర్ధాతుః - తస్మాక్సుఇ
న్నైకప్రత్యయః- సోస్యాస్తీతిభావిధీ- ధీవిభామమశ్చాసౌభావి
ధీచేతివిశేషణసమాసః- ధీవిభామమభావిధీ- మంత్రశక్త్యార్జి
తసంపత్తిరుద్దీపితప్రతాపవ్యాప్తిశ్చేత్యర్థః-విభామేత్యత్ర
తతోమనిరిత్యాదినామనిప్రత్యయః-అమమనామమనాః-అమ
మానాంనిర్మమాణాం నామేమునమసాం-రేషు మనోయస్య
సః - తథా-భక్తప్రణామాసక్తఇత్యర్థః । శేషంవ్యాఖ్యా
తం। అత్రచతుర్థపాదేద్వ్యక్షరత్వమభ్యుచ్చయః॥ ౨౦ ॥ఖ

లి॥౧౯॥సర్వతోభద్రబంధముదాహరతి-శోధీతి॥వ్యాకరోతి - ధియేతి॥౨౦
ఖడ్గబంధముదాహరతి-శ్యామమితి॥శ్యామమనిలవర్ణం- భీమోభయంకరో

భూమా అతిశయో యస్య తత్ - సారసస్య పద్మస్య దాస్యం దాసత్వం ప్రద
మాస్యం ముఖం యస్య తత్ - ఆశ్రయత్సు దయా యస్య తత్ - ఆశ్రయంతీద
యాయ త్తదితి వా - యంత్య జగన్నియంత్ర - మంత్రితం నిఖిలలోకధ్యాతం -
త్రిలోచనస్య శస్యం స్తుత్యం - ధామ తేజః - వయమంజసా శీఘ్రమామనామ
ధ్యాయేమ - అత్ర భీమభూమధామేతి సామస్త్యేన విశేషణతయా రామనా
మేతి విశేష్యతయా చ యోజయిత్వా రామనామేత్యత్ర శ్రీరామమితి సం
జ్ఞాసంజ్ఞినోరభేదోపచారాత్తథోక్తిరితి చకశ్చిద్వ్యాచఖ్యౌ ॥ ౧ ॥ హలబం
ధముదాహరతి వితథేతి ॥ వితథేతర నారాచ అమోఘబాణ - హే రఘుపతే -
త్వం సవిద్యుతే భ్రమో యస్య సః అభ్రమః - భ్రాంతిం నివారయంత్సన్ - అ

—* ఖడ్గ హల చాప గుచ్ఛ మత్స్య బంధాః, *—

ఖడ్గబంధో యథా ॥ శ్యామమామనామ భీమభూమధామధీమయం
యంత్రితాసురాసు రామనామరాజదోజసా । సారసస్య దా
స్యదాస్యమాశ్రయ స్తయం వయం యంత్రమంత్రితం త్రిలోచ
నస్య శస్యమంజసా ॥ ౧ ॥ హలబంధో యథా ॥ వితథేతర నా
రాచ చరానారతమభ్రమః । మన్మానసే రఘుపతే ధీరసాగరసా
రధీః ॥ అభ్రమో భ్రాంతిరహితః ॥ ౨ ॥ చాపబంధో యథా ॥ సీ
తాపతియశో లేశో జిత్వాదియుస్థితోప్తసు(?) । కుందచందననీహారసీ
రపాణిద్యపాటపాన్ ॥ ౩ ॥ గుచ్ఛబంధో యథా ॥ హారహీర
హారస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర । చరవీరవరక్రూరదానవా
నవనక్రమ ॥ ౪ ॥ మత్స్యబంధో యథా ॥ రాఘవాగ్నిభియాభి

చంచలస్సన్నితియావత్ - అభ్రమో భ్రాంతిరహిత ఇత్యత్రాప్యయమ
వార్థః - అనారతం పతతం - మన్మానసే చర ॥ ౨ ॥ చాపబంధముదా
హరతి - సీతాపతీతి - స్పష్టం ॥ ౩ ॥ గుచ్ఛబంధముదాహరతి - హారేతి ॥ హార
హీరహారాణాం స్ఫూర్తిరివ మూర్తిర్యస్యాస్సా తథోక్తా - తద్వదతిధవలేత్య
ర్థః - తాదృశీ యా కీర్తిః సా పురస్సరా యస్య తస్య సంబుద్ధిః - హారహీరహా
రస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర - క్రూరా యే దానవాస్తేషాం - యద్వా -
క్రూరాణాం చ దానవానాం చ అనవనం సంహారః పవక్రమో యస్య తస్య
సంబుద్ధిః - హే వీరవర - చర సర్వోత్కర్షేణ వర్తస్వ ॥ ౪ ॥ మత్స్యబంధము

దాహరతి-రాఘవేతి॥ గి న్నాపలాయితా-సింధుబంధుం సముద్రం- జీవనం-జలం పాణిధారణంచ ॥౨౫॥ అథసంగ్రహకారికోత్తరార్ధానుసారేణో దాహర్తుమాహ-ఏకాచ్చ-మితి ॥ ఓష్ఠయోర్భవావోష్ఠ్యౌ ఉపధ్మానీయౌ ఓదౌతౌవకారశ్చేత్యేతే- తేనిర్గతాయస్మాత్తత్ - ఉపధ్మానీయానామోష్ఠౌ-ఓదౌతోఃకంఠోష్ఠం-వకారస్యదంతోష్ఠమితివైయాకరణాః॥ఉదాహరతి ॥ అఘేతి- అఘహరణౌచరణౌయస్యతస్యసంబుద్ధిః - రణచణ యుద్ధసమర్థ - దశగళస్యరావణస్య గళౌఏవగహనవరణ్యంతస్యదహన భూతాస్సరళశరాస్సాధారణబాణాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - అతరళాస్థిర విత్తాయే నతాభక్తాస్తేషురతవత్సల-జయసరోజస్యేవ క్షేణవర్తస్వ॥౨౬॥

న్నాసింధుబంధుమవిందత। తదప్యజీవనవతీపరవీరచమూరభూ

—— నిరోష్ఠ్య నిస్తాలవ్యాది చిత్రాలంకారభేదాః ——

త్ ॥ ౨౫ ॥ ఏకాచ్చ సర్వలఘునిరోష్ఠ్యంచయథా॥అఘహ రణచరణరణచణదశగళగళగహనదహనసరళశర । అతరళన తరతనయజయజయపశరసఖతనయజలజదళనయన ॥ ౨౬ ॥ ని స్తాలవ్యంయథా ॥ వసుధానగ్నాంకరణాఖండామోఘకోదండకాండ ధరపాణే । గౌతమసుభగంకరణాద్భుతపదరేణో మనో మమాస్తుహరే ॥ ౨౭ ॥ నిమాత్రత్వంయథా॥పృథ్వీపుత్రీకాంతపూర్వా త్రిశ్చంద్రస్తుత్యనిఘశ్చ్యుచిః । నదీరిపుప్రభృతిష్టుపూజితపాదభూ రిస్ఫూర్త్ ॥ ౨౮ ॥ నిష్కంఠ్యం నిమూర్ధన్యం నిదంత్యం నిరూష్మకం

నిస్తాలవ్యమితి ॥ తాలునిభవాస్తాలవ్యాఇచుయశాః - ఇచుయశానాంతా ల్వ్యుత్పత్తిత్వాత్ - నిర్గతాస్తాలవ్యాయస్మాత్తత్।ఉదాహరతి॥వసుధే తి॥వసుధాయానగ్నంకరణాఃఅంబరభూతాస్తాన్నవాపహరణేననగ్నత్వాపా దకాః - అఖండాఅమోఘాస్సకోదండాశ్చ యేకాండాబాణాస్తాన్ధరత ఇతితథోక్తాతాదృశౌపాణీయస్యతస్మిన్-గౌతమస్యసుభగంకరణాఃఅహ ల్యాశాపమోచనేనసౌభాగ్యసంపాదకాఅద్భుతాశ్చపదరేణవఃపాదపం కజరజఃకణాయస్యతస్మిన్॥౨౭॥నిమాత్రత్వమితి॥విసర్గనీయస్యేతి త్రికంస్య శూన్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-పృథ్వీతి॥ శ్రుతీనాంస్మృతీనాంచనికాతిప్పేషి పాదితేత్యర్థః నగీతిః రూతిబాధాపరిపకఠిణీ- విష్ణాశ్చాంగుళ్యాద్యాః

ధరతీతితథోక్తా-హరిహరాత్మికేత్యర్థః-భవతీతిశేషః॥౨౮॥ నిర్దంత్యమితి-
శిశులసానాందంతాః- ఋఋటురషాణాంమూర్ధా-యరలవాఅంతస్థాః -
షసహాఊష్మాణః-దంత్యాదిరహితంచిత్రముదాహరతి- కేకీతి ॥ కేకినఃక
లాపఇవకచాయస్యాస్సా-కుంభినఇవగమోగమనంయస్యాస్సా - ఖగాంక
స్యశ్రీరామరూపిణోగరుడధ్వజస్యాంకభాగఉత్సంగప్రదేశఏవ పంకజం
గచ్ఛతిప్రాప్నోతీతితథోక్తా-కావ్యనిర్వాచ్యా-కాపికాచిత్ - కామాజ్ఞా-
సౌందర్యాతిశయేన శ్రీరామ వశీకరణాత్సీతాయాః కామాజ్ఞాత్వవ్యప

చయథా॥ కేకికచాకోకకుచామరిజాభుజాకాపికాపికామాజ్ఞా।
కంజముఖీకుంభిగమాబభౌఖగాంకాంకభాగపంకజగా ॥౨౯॥

ద్వ్యక్షరైకాక్షరాదయః

ద్వ్యక్షరంయథా ॥ నానాదానాని దీనానాం దదానోనంద
నందనః । నదీనసందనీనందీనుదేదేనోదినేదినే ॥ ౩౦ ॥ ఏకా
క్షరంయథా ॥ కోకీకంకీకోకకంకకకాకాకోకుకాకికా । కో
కాంకకాంకాంకికాకుఃకాకుకేకాంకకేకికా ॥ కోకీనాంచక్ర
వాకీనాం-కంకీనాం- కోకకంకానాం- కకాకానాంజలకాకా
నాంచ-ఓకఃఆశ్రయభూతా - ఇదంకోకాదిగ్రహణంహంసా
దీనామప్యుపలక్షణం-పునఃకఘంభూతా।కుకాకికా - కుకాః
కుత్సితవాయవః- తత్ప్రాతమకందఃకుకుకాకం-తద్యస్యాం
నాస్తిసాఅకుకాకా। తతస్స్వార్థేకప్రత్యయః-ప్రత్యయస్థా
దిత్యాదినాకాత్పూర్వస్యేకారః- అకుకాకికా - హృదయా
నందనగంధవాహస్పందనవతీత్యర్థః॥కోకాంకకాంకా- కస్సూ
ర్యః - ఓశ్శంభోః-కంశిరః- కశ్చఉకంచకౌకేరాభ్యాంకౌకా

దేశః - బభౌభాతిస్మ ॥౨౯॥ ద్వ్యక్షరముదాహరతి-నానేతి॥నదీననందనీం
క్షీరాబ్ధితనయాంశ్రీదేవీంనందయతిప్రీణయతీతితథోక్తః - నందనందనః
శ్రీకృష్ణః- శ్రీరామశ్రీకృష్ణయోర్భేదేపి-సంభవామియుగేయుగఇత్యుక్త
త్వేనాంశినోహరేరేకత్వాదంశభూతయోస్తయోరప్యేకత్వమిత్యభేదఇ
త్యాశయః-ఏనఃభక్తనిష్ఠందురితందుఃఖంవానుదేత్ పరిహరేత్॥ ౩౦ ॥ఏ
కాక్షరముదాహరతి॥కోకీతి॥ ఉకారఃక్షత్రియేనేత్రేహరమాళౌహరేహ

రావితిరత్నమాలా ॥౩౧॥ అక్షరపౌనరుక్త్యప్రస్తావాద్యమక భేదముదాహరతి-సర్వశ్లోకయమకంయథేతి॥అత్ర ప్రథమపాదస్య పాదత్రయేపియమనాత్పాదచతుష్టయైక్యప్రయుక్తసర్వశ్లోకయమకత్వమితిబోధ్యం ॥ స

ఖ్యాంసకాశాదంకంసర్గ ళితం-అంకగతిలక్ష్మణోరితిధాతుః క
వికల్పక్రమకారేణోక్తో ద్రష్టవ్యః। తథావిధంకంజలంగంగా
యమునాత్మకంఅంకశ్చిహ్నం యస్యాస్సాకౌకాంక కాంకా ।
కాకు కేకాంక కేకికా।కాకవశ్శోకభీత్యాదికృతాధ్వనిపికారాః।
తైస్తద్వ్యక్తాధ్వనయోలక్ష్యంతే - తాశ్చకేకాశ్చఅంకాయే
షాంతే కేకినోయస్యాస్సా-తతఃకప్రత్యయాదిపూర్వవత్ -కా
కు కేకాంక కేకికా । ఏవంవిధాకాచిత్పృథివీ - అంకి అగ
మి । అత్రరామేణేతిప్రకరణాల్లభ్యతే ॥ ౩౧ ॥ సర్వశ్లోక
యమకంయథా॥ సంసారసంపన్నతమోహితేషుసంసారసం
పన్నతమోహితేషు । ససారసంపన్నతమోహితేషుససార
సంపన్నతమోహితేషు ॥ పన్నతమఃపదోఃపాదయోర్నతా
మాలక్ష్మీర్యస్యసః పన్నతమః-లక్ష్మీసేవితపాదఇత్యర్థః। స
రామః। ససారసంపన్నతమోహితేషు । ససారయాసబల
యాసంపదాకరితురగాదిసంపత్త్యానతాఉత్కటాః మోహి
తామోహంప్రాపితాః శారీరబాహ్యబలాభ్యాముద్ధతాసు
రాంధాశ్చేత్యర్థః-తేషు - తథా - ససారసంపన్నతమో
హితేషు । ససారతమైస్సత్త్వవత్తమైస్సంపన్నతమైఃప్రభూ
తతమైశ్చపురుషాంతరైరూహితా స్తరితా శ్లాఘ్యమానా
ఇత్యర్థః-తేషు-తథా- సంపన్నతమోహితేషు । సంపన్నం
సంపూర్ణంతమస్తమోగుణో యేషాంతే సంపన్నతమసః
తేహితాయేషాంతే-తేభ్యోహితాఇతివా - తేష్వహితేషుశ
త్రుషు । సారసం-అరసంరాగాభావః తేనసహితంసరోషం

సారేతి॥సః-సారసం-పన్నతమః-అహితేషు - సంసారసంపన్నతమోహితేషు-ససారసంపన్నతమోహితేషు-ససార-సంపన్నతమోహితేషు- ప
దంపదవిభాగః - నతాఉత్కటాఇత్యత్రపివరీతలమేనా ॥ ఏవంవిధ్యాచి

తాంశ్చాన్తరాణీయథాసంభవమూహ్యానీతినిగమయతి - ఏవమితి ॥ ౩౨ ॥

ఇత్యాది ॥

యథాతథా ససారశతూన్యవ్రస్తుంయయావిస్తృతః । ఏవమ
న్యేపిశబ్దాలంకారభేదా ద్రష్టవ్యాః॥ ౩౨॥ .... *

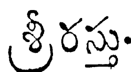
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహారితగోత్రవతంస వారాణశీ
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ
తేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విర
చితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేశబ్దాలంకారనిరూపణం నామ
షష్ఠస్తరంగః ॥ ....*

ఆస్థామందిర మిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥
ధర్మాన్తర్వాణిసర్వస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయేయస్సం
జాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కా
వ్యాలంకారకృష్ణాస్తునిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలం
కారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేషష్ఠఉచ్చైస్తరంగః॥........*

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే షష్ఠఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అర్థాలంకారతరంగప్రారంభః - ౭

అథార్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానన్నాదావుపమాం నిరూపయతి - అథేతి ॥ అథశబ్దాలంకారనిరూపణానంతరం - సాధర్మ్యమితి ॥ నన్వుపమాసామాన్యలక్షణమనుక్త్వా తద్విశేషలక్షణప్రణయనమనుపపన్నమిత్యాశంక్య సర్వత్ర విశేషలక్షణైరేవ తత్ప్రయోజన నిష్పత్తేస్సామాన్యలక్షణానామనుక్తిరిత్యాహ-ఏష్వితి ॥ సజాతీయేభ్యో విజాతీయేభ్యశ్చ వ్యావృత్తేర్వ్యవహారస్య చ సిద్ధిః- అయంభావః - సంయోగవృత్త్యా రసోపస్కారకత్వమలంకార సామాన్యలక్షణమితి సర్వసామా

అథార్థాలంకారాన్నిరూపయిష్యన్నాదావుపమాం లక్షయతి ॥

ఉపమాలంకారః -

సాధర్మ్యంలోకసిద్ధనభిన్నైనకపినస్తుగం। యద్యైకవాక్య వాచ్యంస్యాత్ప్రకృతస్యతదోపమా॥ఏషుశబ్దాలంకారేషుచప్రా
త్యేకలక్షణైరేవ సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తివ్యవహారసిద్ధి
ర్నసామాన్యలక్షణాపేక్షేతి విశేషలక్షణానామేవోక్తిః । ఇహ
కేచిదుత్ప్రేక్షాదయోలంకారా అధ్యవసాయమూలాః । విభా
వనాదయో విరోధమూలాః । పరిసంఖ్యాదయో న్యాయమూ

న్యలక్షణస్య ప్రాగుక్తత్వాత్తత్తద్విశేషలక్షణైరేవ లక్షణప్రయోజనభూతయోర్వ్యావృత్తివ్యవహారయోస్సిద్ధత్వాచ్చోపమాసామాన్యలక్షణ ముత్ప్రేక్షాసామాన్యలక్షణమిత్యవాంతర సామాన్య లక్షణాపేక్షానాస్తి। ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణేనిమిత్తం ప్రదర్శయితుం పేటికాః ప్రతిపాదయతి-ఇహేత్యాదినా॥ఉత్ప్రేక్షాదయ ఇతి- ఆదిశబ్దా... రాదిశబ్దార్థః-విభావనాదయ ఇతి- విశేషోక్తివిషమవిచిత్రాసంగత్యన... న్యవ్యాఘాతాతద్గుణభావికవిశేషా ఆదిశబ్దార్థాః - పరిసంఖ్యాదయ ఇతి

యథాసంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయా ఆదిశబ్దార్థాః- న్యాయమూలా వాక్యన్యాయమూలా ఇత్యర్థః- పరివృత్త్యాదయ ఇతి- ప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్యుదాత్తవినోక్తయ ఆదిశబ్దార్థః - కావ్యలింగాదయ ఇతి అనుమానార్థాంతరన్యాసావాదిశబ్దార్థః - కారణమాలాదయ ఇతి - ఏకావలీమాలాదీపకసారా ఆదిశబ్దార్థాః- వ్యాజోక్త్యాదయ ఇతి - వక్రోక్తిమీలనే ఆదిశబ్దార్థః-పరికరాదయ ఇతి-సమాసోక్తిరాదిశబ్దార్థః - వ్యతిరేకాదయ ఇతి-దీపకతుల్యయోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమాసహోక్తిప్రతీపాలంకారా ఆదిశబ్దార్థః - రూపకాదయ ఇతి- పరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవా ఆదిశబ్దార్థః-ఉపమాదయ ఇతి- అనన్వయోప

> లాః॥ పరివృత్త్యాదయో లోకవ్యవహారమూలాః । తర్క-న్యాయమూలాః కావ్యలింగాదయః । శృంఖలావైచిత్ర్యమూలాః కారణమాలాదయః । అపహ్నవమూలా వ్యాజోక్త్యాదయః । విశేషణవైచిత్ర్యమూలాః పరికరాదయః । సాధర్మ్యమూలా ఉపమాదయః । తత్సాధర్మ్యం త్రివిధం । భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం చేతి । తత్ర భేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా వ్యతిరేకాదయః-అభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా రూపకాదయః-భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాస్తూపమాదయః॥ అతఏవోపమామూలస్య సాధర్మ్యస్య బహువ్యాపిత్వాద్భేదాభేదోభయప్రధానత్వాదుపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణం । జిజ్ఞాసాసంగత్యోత్తరత్ర పేటికాసంగత్యుల్లంఘనం నదోషమావహతి ఇథం

మేయోపమాస్మరణాద్యాదిశబ్దార్థః - ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణే నిమిత్తమాహ-అతఏవేతి-అస్యైవ వివరణముపమామూలస్యేత్యాది హేతుద్వయం॥ నను ఉత్తరత్రోక్తపేటికాసంగత్యుల్లంఘనేన తత్తదలంకారనిరూపణమనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్యాహ-జిజ్ఞాసేతి-కుత ఇత్యత ఆహ- విధావితి-అయంభావః - పేటికాసంగత్యా నిరూపణే త్వేకపేటికాగతాన్నిఖిలాలంకారాన్నిరూప్య తతః పేటికాంతరగతానాం నిరూపణమాకాంక్షాభావాద్గౌరవావహమ్। జిజ్ఞాసాసంగతేస్సర్వత్ర జాగరూకత్వాత్తయైవ తత్తల్లక్షణవిశేషణవ్యావృత్త్యాదివశాన్నిరూపణలాఘవమితి చ - ఏవం

సర్వత్ర సంగతిం ప్రతిపాద్యానుషంగాధ్యాహారాదిభిరవశిష్టమంశం పూ
రయన్నుపమాలక్షణం వ్యాచష్టే- ప్రకృతస్యేతి॥ తత్తద్విశేషణప్రయోజ
నాన్యాహ-అత్రేత్యాదినా- వ్యవచ్ఛిద్యతే వ్యావర్త్యతే ॥ కుత ఇత్యత ఆ
హ-తత్రేతి-తతోత్ప్రేక్షాయాం- అయం భావః - ఉపమానస్య ప్రసిద్ధ
త్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమోత్ప్రేక్షయోర్భేదాభ్యుపగమాదుత్ప్రేక్షా
యామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవేన తస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వమి

లాఘవాదితి॥ ప్రకృతస్య వదనాదేస్తతో భిన్నేన రాకాసుధాక
రాదినా లోకప్రసిద్ధేన చైకవాక్యప్రతిపాద్యం కవిసమయస
మ్మతం కాంతిమత్త్వాదిభిర్యత్సాధర్మ్యం సమానధర్మసం
బంధస్సోపమా । అత్ర లోకసిద్ధపదేనోత్ప్రేక్షా వ్యవచ్ఛిద్యతే।
తత్రోపమానస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాత్ ।భిన్నపదేనానన్వ
యాలంకారనిరాసః। తత్రైకస్యైవోపమానోపమేయభావా
లింగితత్వాత్ । వాచ్యమిత్యనేన గమ్యౌపమ్యరూపకాదివ్యవ
చ్ఛేదః । కవిసమ్మతమిత్యనేన కుముదమివ వదనం కారణమివ కా
ర్యమిత్యాదీనాం హీనోపమాదీనాం చ నిరాసః । న హి తత్రోప
మానోపమేయభావః కవిసమ్మతః । న చ కార్యకారణయోస్సా
ధర్మ్యమేవ నాస్తీతి శంకనీయం - కారణగుణా హి కార్యగుణా
నారభంత ఇతి న్యాయేన తత్రాపి సాధర్మ్యస్య సంభవాత్ । త
చ్చ సాధర్మ్యం కవిసమ్మతైరేవ కాంతిమత్త్వాదిభిస్స్వీకరణీ
యం॥ అభిధేయతయా విభాతి కాంతే వదనం శరదీవ నభసి భా
నుః॥ అపి సుందరి చంద్రికేవ ధత్తే దరహాసస్తవ సత్తయా ప్రకర్షం
ఇత్యాదావుపమానోపమేయభావో న సహృదయహృదయాహ్లా

తి। వాచ్యపదవ్యావర్త్యమాహ- గమ్యేతి- గమ్యౌపమ్యేత్యేరూపకాద
యశ్చ తేషాం వ్యవచ్ఛేదో నిరాసః- సందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవతు
ల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమాదృష్టాంత సహోక్త్యాదయః నిదర్శ
నా ఆదిశబ్దార్థః- కవిసమ్మతమితి- హీనోపమాదీనామిత్యత్రాధికోపమాద
య ఆదిశబ్దార్థః- కవిసమ్మతసాధర్మ్య [illegible] కవిసమ్మత [illegible]
హరతి॥ అభిధేయతయేతి॥ స్పష్టం॥ అతో [illegible]

, యోరభిధేయత్వరూపశ్చంద్రికామండ హాసయోస్సత్త్వారంపశ్చసాధా రణధర్మ్యాన సహృదయహృదయాహ్లాదాయ-అభిధేయత్వాస్య ఘటపటాదివ త్సాధ్వవృత్తిత్వాత్ససత్తాయాః ప్రవ్యాప్తిః నిన్నత్వాచ్చ॥ననుతుల్యశ్లిష్టపదేన స్వీకారేశ్లేషశంకాస్యాదిత్యత ఇహా-శ్లిష్టోపాదానేపీతి-కుత ఇత్యత ఆహ స్వసణ ఇతి॥ఏకత్వాదీపథపాంథయోః-ఏకత్వజ్ఞానవిషయయోరిత్యర్థః- ఉభ యానుగత ఉపమానోపమేయానుగతః-సచాసాధర్మ్యశ్చ-తత్త్వేన౧. ఏవ ముపమాయాస్స్వరూపముక్త్వా విభాగమాహ - [illegible]మితి-పూర్ణామాహ -

దాయ । ఏకవాక్యవాచ్య మిత్యనేనోపమేయోపమాలంకార వ్యావృత్తిః। తస్యావాక్యద్వయగోచరత్వాత్।తస్మైచ్చ కేనైవ శ్లిష్టేనాశ్లిష్టేనవాపదేనోపాదేయం । శ్లిష్టోపాదానేపినశ్లిష్ట శంకాతంకః । స్వతోభిన్నయోరపిథపాంథయోః శ్లిష్టపదోపా దానేన భాసేసత్యభేదరూపాతిశయోక్తిలాభాదేకత్వధీపథ పాంథయో రుభయానుగతైక ధర్మత్వే నాంగీకృత త్వా త్ । తథాచైరాప్యతిశస్థరే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్య నుప్రాణితోపమేత్యుచ్యతే ౧, ద్వాంపిభజతే॥పూర్ణాలుప్తా ప్రకారాభ్యాంసాతావద్ద్విధాభవేత్ ॥ ఉపమా నోపమేయ సాధారణధర్మోపమాప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాం ప్రయోగే పూర్ణా । ఏతేషామేకద్విత్రిలోపేలుప్తా॥ పూర్ణాంపి భజతే ॥ శ్రౌత్యార్థీతిద్విధాపూర్ణా సాదృశ్య వాచకయథేవ వాదీనాంప్రయోగేశ్రౌతీ । తత్తుల్యవధానేనతత్ప్రతిపాదకా నాంసభాసంకాశాదిపదానాంప్రయోగేఆర్థీ। అన్నస్థైతేసం

ఉపమానేతి ఉపమీయతేసదృశీక్రియతేయేనోత్కృష్టగుణేనతమపమానం చంద్రాదిః-ఉపమీయతేయదపకృష్టగుణంతదుపమేయంముఖాది - సాధార ణోధర్మోగుణఃక్రియావా- ఉపమాప్రతిపాదకాయివాదయః - ఏతే షాంప్రయోగే॥లుప్తామాహ-ఏతేషామితి - లోపశ్చాత్రియస్స్వారసిక శ్చ॥తతాద్వాంవిభజతే- పూర్ణామితి - శ్రౌత్యాసాదృశ్యప్రతిపాదనా చ్ఛ్రౌతీ-అర్థతస్త్వార్థీ।శ్రౌతీంలక్షయతి-సాదృశ్యేతి ॥ ఆర్థీంలక్షయతి - స త్తుల్యవధానేనేతి- తత్ప్రతిపాదకానాంసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం॥సభాయ

థేవాదిశబ్ద యత్పరాస్తస్యైవోపమానతా ప్రతీతేస్తేషాం సాదృశ్యోక్తి
పరత్వమేవ [illegible]మాత్ర్యమేవమిత్ [illegible]
[illegible]యథేవాది శబ్దేస్తు[illegible] సాదృశ్య[illegible] ప్రతిపాదక[illegible]త్వా
దిత్యర్థః [illegible]
త్రగుణభూ[illegible] [illegible] యథా[illegible]
ధానభూత[illegible]ఉపమానభూత[illegible] [illegible]
యతిత[illegible]పమాన[illegible]
స్వాభావ్యా[illegible] ఏవంచయథా[illegible]

క్షే। ననుయథేవాదిశబ్దానాముపమానపదేనైవ [illegible] సాదృశ్య
ప్రతిపాదన[illegible]మితి చేన్నైవం। శబ్దశక్తిస్వాభావ్యాత్ ।
యథా రాజ్ఞః పురుష ఇత్యత్ర షష్ఠీ పురుషమాక్షిపంతీ తదుభయనిష్ఠ
సంబంధబోధనే హి న సర్వ్వథా యోగ్యా। తథాయథాదయో
పి। వతౌతు విశేషః। తత్ర తస్యేవేతి సూత్రోక్తవతిప్రత్యయాస్సా
దృశ్యప్రతిపాదకః। ఇవార్థత్వాత్ । తేనతుల్యమితి। తే
నతుల్యమిత్యత్ర వతిస్తు తుల్యం ప్రతిపాద్య తన్నిర్వాహాయ సా
దృశ్యమాక్షిపతీతి తదార్థ్యైవ। తాం పునర్విభజతే। ద్వి
విధా సా పునస్త్రిధా। ద్వివిధాపిసా వాక్యసమాసతద్ధితగత
త్వేన త్రిధా సతీ పూర్ణోపమా శ్రౌతీ ఆర్థీ చ భవతీ [illegible] ప్రకారా
౬. క్రమేణోదాహరణాని॥ వస్తానమ్రమిహువాహినీబిషిరణ
తూణీరఘూణాం ప్రభో [illegible] సర్వతోముఖబలా

[illegible] సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే శ్రౌతీ - యథాదిశబ్దానామర్థా
దృశ్యబోధకత్వాత్తత్ప్రయోగత్వాదార్థీ విభేదః - ఉక్తంచ [illegible]
[illegible]ః యథేవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతా ప్రతీతిరితి - యద్యప్యు
పమానపదేనైవ [illegible] - తథాపి శబ్దశక్తిమహిమ్నా [illegible]
బంధం ప్రతిపాదయంతీతి తత్ర [illegible] వతౌ [illegible] ప్రత్యయభేదాము
పమాభేద ఇత్యాహ - వతౌతు విశేష ఇత్యాదినా - [illegible] భాగమాహ
తామితి॥ తయోః ప్రత్యేకం [illegible] క్రమేణోక్త ప్రత్య
[illegible]

శంస్యయం వివృణోతి-వాహిన్య ఇత్యాదినా। ఇవేనేతి-వక్తవ్యబలేన ఇవే
ననిత్యసమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతి వార్తికబ
లేన - హరిభిరితి-అత్ర యథాశబ్దప్రయోగాదియం వాక్యగా శ్రౌతీ చ- అ
త్ర పూర్వార్ధే-సంకరోఽభ్యుచ్చయ ఇత్యాశయేనాహ-అత్రేతి ॥౧॥ దో

విభాఽజితసింహాభఽవత్ । తత్సింహధ్వనిరస్య గర్జితమివ పాఽను
ర్బభూవోర్జితం దైత్యేందైర్హరిభిర్యథా పృథుబలైః పోఽత్రాస
హిభిశ్శుశ్రువే ॥ వాహిన్యో నద్యస్సేనాశ్చ। సంభృతసర్వతో
ముఖబలా । రాజమూర్తిపక్షే సంభృతం సర్వతోముఖం స
ర్వపథీనం బలం సైన్యం సారో వా యయా సా తథోక్తా । మేఘప
క్షే । సర్వతోముఖం జలం తదేవ బలం తత్సంభృతం యయా సా
తథోక్తా। వర్గావద్వర్గాస్వివ। అభ్రవదభ్రస్యేవ। ఉభయతోఽ
పి తద్ధితగా శ్రౌతీ పూర్ణోపమా । తత్ర తస్యేవేతి విభక్తిద్వ
యార్థవిహితవతేరివార్థత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం । గర్జితమివేత్య
త్ర సమాసగతా। ఇవేన సహానిత్యసమాసస్య వక్తవ్యబలేన సి
ద్ధత్వాత్। హరిభిర్యథేత్యత్ర వాక్యగతా । అత్ర తద్ధితగత
యోరుపమయోర్వాహినీ సర్వతోముఖశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థా
పితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః॥
౧ ॥ దోర్దండస్థపకుండలిప్రభునిభః ప్రాచండ్యవాన్ హిండతే
శ్రీఖండద్రవచర్చికాజయతి తన్నిర్మోకవన్నిర్మలా । తత్కౌ
క్షేయకవల్లరీ చ తరళశ్యామాతిభిర్మాకృతిర్వీర శ్రీరఘురామ
తద్రసనయా సంశోభతే సన్నిభా ॥ కుండలిప్రభునిభ ఇత్యత్ర
సమాసగతా ఆర్థీ పూర్ణోపమా। తన్నిర్మోకవదిత్యత్ర తద్ధిత
గతా। తేన తుల్యమిత్యాదినా తుల్యార్థే వతేర్విధానాత్। తద్ర
సనయా సన్నిభేత్యత్ర వాక్యగతా । ఏవం శ్లోకద్వయే పూర్ణాః

ర్దండ ఇతి॥ హిండతే ప్రకాశతే-శ్రీఖండద్రవచర్చికా చందనచర్చా- కౌక్షే
యకవల్లరీ ఖడ్గలతా-శిష్టం స్పష్టం ॥ అతోఽపమా వివృణోతి- కుండలిప్రభు
నిభ ఇత్యాదినా-ఆర్థీతి-ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదనాత్ - తద్ధిత
గతేత్యత్ర వాక్యగతేత్యత్ర చార్థీ పూర్ణోపమేతి పదద్వయమనువర్తతే - ప

వమితి- ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతు
ర్ణామప్యుపాదానాత్పూర్ణత్వమితిబోధ్యం ॥౨॥ అథలుప్తాయాఅలంకారవి
భాగంచాహ-ధర్మాదిలోపఇతి-ధర్మాదీనాంలోపేసతి-ఆదిశబ్దార్థప్రతిపా
దనముఖేనసప్తవిధత్వందర్శయతి-లుప్తాత్విద్యాదినా - ధర్మలుప్తాయాః
పూర్వవద్వైవిధ్యమాహ-ధర్మలోపవతీతి- తాసు - సప్తసులుప్తాస్విత్య
ర్థః-తత్రార్థీంవిభజతే-సమాసాదీతి - ధర్మలోపవత్యాశ్శ్రౌత్యాద్వై
విధ్యమేవేత్యాహ-శ్రౌతీతి-ద్వైవిధ్యేహేతుమాహ-ఇవార్థఇతి- ననుసా
దృశ్యాత్సాదృశ్యవాచకస్యవతిప్రత్యయస్యవిద్యమానత్వాత్కథం తద్ధితగ
తాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇత్యాశంక్యాహ- ఇవార్థఇతి - అయంభావః-

శ్రౌత్యార్థ్యుపమాష్టధప్యుదాహృతాః ॥౨॥ లుప్తాంలక్షయి
త్వావిభజతే ॥ ధర్మాదిలోపేలుప్తాస్యాత్ప్రథమంసప్తధా చ
సా॥లుప్తాతుధర్మలోపేఉపమానలోపేవాచకలోపేధర్మవా
చకలోపేధర్మోపమానలోపేవాచకోపమేయలోపేధర్మవా
చకోపమానలోపేచ భవంతీప్రథమంసప్తవిధాభవతి॥ ధర్మ
లోపవతీతాసుశ్రౌత్యార్థీతిద్విధాభవేత్ । సమాసాదిత్రిగా
త్వార్థీశ్రౌతీవాక్యసమాసగా। శ్రౌతీతద్ధితగానసంభవతి। ఇ
వార్థేవిహితస్యవతేస్సత్త్వేపి ధర్మానుపాదానేఽసంభవా
త్తదితరస్యకల్పబాదేరివార్థేవిధానాభావాచ్చ । ఏవమను
పాత్తధర్మాపంచప్రకారా 3, యథా॥ త్వంపారిజాతఇవ
రాజసిరామబాహుదండాచకాండసదృశౌతతిరంగులీనాం ।

సాదృశ్యార్థేవిహితస్యవతేఃప్రయోగేధర్మోపాదానవివాన్వయసాక
శ్యాదనుక్తధర్మాయాస్తద్ధితగాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇతి - తద్వద్ధర్మ
స్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీతద్ధితేపునరితిమమ్మటపాదాః - హేత్వంతరమా
హ-తదితరస్యేతి-కల్పబాదేః- ఈషదసమాప్తావితివిహితానాంకల్పదేశ్య
దేశీయర్ప్రత్యయానాం విభాషాసుపఇతివిహితస్యబహుచ్ప్రత్యయస్య
చేత్యర్థః-ఇవార్థేవిధానాభావాదితి- తేషాంధర్మిణ్యేవధానేనైవసాదృశ్య
ప్రతిపాదకత్వాదితిభావః 3. ధర్మలుప్తాముదాహరతి।త్వమితి॥ కాండస
దృశౌశాఖావులౌ- వృత్తోయథాలతాఇవ - అత్రధర్మలోపందరయ

తి-అభీష్టదాతృత్వాదీతి-దైర్ఘ్యాదిరాదిశబ్దార్థః-కుత్రశ్రౌతీకుత్రవార్థీ
త్యతాహ॥అత్రేతి॥సమాసగతా-ఇవేన సహసమాసవిధానాత్ - వాక్య
గతా చేత్యత్ర శ్రౌతీత్యనువర్తతే॥౩॥ అథలుప్తోపమానాంవిభజతే లుప్తోప
మానేతి ॥ ఉపమానోపాదానమంతరేణవతేఃకల్పబాదీనాంచప్రయోగా
భావాదుపమానలుప్తాతద్ధితగానసంభవతీతి తథైవయథేవాదీనాంతదర్థే

తుల్యా ప్రవాళపటలేనయథా వ్రతత్యో ముక్తాలతాస్మితము
దంచతిపుష్పకల్పం॥ అభీష్టదాతృత్వాదిధర్మానుక్తేరియంధర్మ
లుప్తా।అత్రపారిజాతఇవేత్యత్రశ్రౌతీసమాసగతా।యథా
వ్రతత్యఇత్యత్రవాక్యగతాచదర్శితా।ఆర్థీతుకాండసదృశా
వీత్యత్రసమాసగతా। ప్రవాళపటలేనతుల్యేత్యత్రవాక్యగ
తా।పుష్పకల్పమిత్యత్రతద్ధితగతేతివిభాగః॥౩॥ లుప్తోపమానా
ద్వివిధావాక్యగాచసమాసగా॥యథా॥ వీరాఃపరేపరివృతా
శ్చతురంగసైన్యైశ్శతూర్యైః జయంతినజయంత్య థవామ్రి
యంతే।ఏకస్త్వమేవసుబహూనవధీఃఖరాదీన్వీరంరఘూద్వ
హాసమంభవతానవిద్మః॥లోకేవీరాః కేచిచ్చతురంగసైన్యపరి
వృతాశ్శతూర్యైజయంతి। అన్యేపరాజయంతే। అపరేస్వయ
మేవమ్రియంతే।త్వంత్వలౌకికః।యతఏకోసహాయోఽవధీరే
వాత్వమేవత్వాదృశోన్యఇతిత్రివిధవీరేభ్యఃప్రాగుక్తేభ్యోతి
శయోదర్శితః। తత్రవశ్చసుబహవశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యా
కాస్తేచఖరాదయః । ఆదిశబ్దేనప్రకారవాచినాఖరతుల్యపౌ
రుషాఏవసర్వేపురుషాదాఇతిధ్వనితం। ఇయంలుప్తా లుప్తోప
పమానావాక్యగతా।నస్వియంలుప్తగుణా।వీరపదేనగుణోపా
దానాత్। వీరంరఘూద్వహభవత్సదృశంనవిద్మఇతిపాఠేత్వే
షైవసమాసగాభవిష్యతి। అనయోశ్చనోపమానస్వరూపప్ర

విహితస్యవతేశ్చప్రయోగాభావాచ్ఛ్రౌతిరపినసిద్ధ్యతీతిచబోధ్యం॥ ఉప
మానలుప్తాముదాహరతి॥వీరాఇతి॥స్వయంవ్యాకరోతి।లోకఇత్యాదినా॥
లుప్తఃగుణోధర్మోయస్యాంసాలుప్తగుణా॥ లాఘవార్థంతత్రైవపాఠ
భేదావలంబనేనసమాసగాంచదర్శయతి॥వీరమితి॥నన్వనన్వయాదుపమాన

లుప్తాయాఃకో భేద ఇత్యాశంక్యాహ॥అనయోశ్చేతి॥ అనయోరుపమానలు
ప్తయోః-ఉపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధో నక్రియతే। తర్హి కిం క్రియత ఇత్య
త్రాహ॥కింత్వితి॥అయంభావః- భవతా సమం నవిద్మ ఇత్యత్ర సమోస్త్యేవ
వయం నవిద్మ ఇత్యుపమానదర్శనమాత్రస్య నిషేధః- ఇందురిందురివ శ్రీమా
నిత్యాదౌ తు శ్రీమత్త్వే చంద్రస్య వాన్యస్సదృశోస్తీత్యుపమాన స్వరూప
స్య ప్రతిషేధ ఇతి మహాన్ భేద ఇతి లక్షణ్యస్యావిద్యమానత్వాత్తత్సాంకర్య శం
కానకార్యేతి॥౭॥వాచకలుప్తాంవిభజతే॥భవేదితి॥షాడ్విధ్యం దర్శయతి స
మాస ఇత్యాదినా॥ఉదాహరతి వీరేతి॥తావకధనురేవ ధారాధరో మేఘస్త
స్మాదదంచితా - యుగాంతే విగళన్నిప్పతత్ యః పర్జన్యస్తద్వద్భీమా భ
యంకరా- అత్ర కార్యకారణయోరభేదోపచారః - పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోషే

తిషేధః క్రియతే।కింతూపమానదర్శనమేవ నిషిధ్యతే। తేన నా
నన్వయాలంకారభ్రాంతిః కార్యా ॥౭॥ భవేద్వాచకలోపే
యాలుప్తా సా షడ్విధా మతా।సమాసే కర్మక్యచి ఆధారక్య
చి కర్తృక్యజి కర్మణములి కర్తృణములిచ భవంతీ లుప్తావా
చకలుప్తా షోఢా భవతి ॥యథా॥ వీర శ్రీరఘురామ తావకధను
ర్ధారాధరోదంచితా వృష్టిః కాండమయీ యుగాంతవిగళత్ప
ర్జన్యభీమా తవ। క్రోధంపూర్వసమీరణీయతి గణే తేజస్వినాం
వైరిణామంగారీయతి కించ వర్త్మ మరుతామింగాల జాలాయ
యతే ॥ ఇహ పర్జన్యభీమేత్యత్రోపమానాని సామాన్యవచనై

స వేగగర్జదంబుద ఇతి రత్నమాలా- కాండమయీ బాణమయీ జలమయీ
వృష్టిః- తవ క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి పౌరస్త్యపవనమివాచరతి -
పౌరస్త్యవాతానుసారిణీ వృష్టిరివ క్రోధానుసారిణీ బాణవృష్టిర్భవతీతి భావః-
కించ - తేజస్వినాం ప్రతాపసంపన్నానాం వైరిణాం గణే అంగారీయతి అం
గారేష్వివాచరతి - యథా జలవృష్టిరంగారాన్నిర్వాపయతి తథా శరవృ
ష్టిస్తాన్ తేజస్వినస్తరోతీతి భావః- మరుతాం దేవానాం వర్త్మ ఆకాశః -
అనంతం సురవర్త్మ ఖమిత్యమరః- ఇంగాలజాలాయతే ఇంగాలజాలమివా
చరతి - శ్రీరామశరాసారనిపాతితే శత్రుసైన్యే ప్రశాంతతదస్త్రజ్వాల
స్యాకాశస్యేంగాలజాలసామ్యం భవతీతి భావః॥అత్రోపమావిన్యాసోతి -

ఇహేత్యాదినా-ఉపమానానీతి-ఉపమానాన్యుపమానవాచకపదాని - సామాన్యవచనైస్సాధారణధర్మవాచకైస్సమస్యంతఇతితదర్థః-అత్రసమాసే వాచకలోపః-పూర్వసమీరణీయతీత్యత్ర కర్మక్యచివాచకలోపః । ఉపమానాదాచారఇతి - ఉపమానవాచకాత్పరమాచారార్థేక్యచ్స్యాత్ - అంగారీయతీత్యత్రాధారక్యచివాచకలోపః- అధికరణాచ్చేతివక్తవ్యమితి- అధికరణాత్పరంచాచారార్థేక్యచ్స్యాదితివార్తికమితి । ఇంగాలజాలాయతఇత్యత్ర కర్తృక్యజివాచకలోపః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి-ఉపమాన

రితిఽవిహితే సమాసేపర్జన్యఇవోదారేతివాచకలోపవతీ।పూర్వసమీరణీయతీత్యత్ర పూర్వసమీరణమివాచరతీతి వివక్షాయా ముపమానా దాచారఇతి కర్మణిక్యచో విధానాద్వాచకలోపవతీ । అంగారీయతీత్యత్రాంగారేష్వివాచరతీ తివివక్షాయా మధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమితి వచనాదధికరణక్యచి వాచకలోపవతీ । ఇంగాలజాలాయత ఇత్యత్రేంగాలజాలమివాచరతీతివివక్షితేకర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి విహితేక్యఙి వాచకలోపవతీ ॥౫॥ చండీశకాండాసనమిక్షుకాండభంజంబభంజాచ్ఛిత బాహుదండః । రామస్యసీతాచపులోమపుత్రీ చారంచచారేంద్రసమేచరస్మిన్ ॥ అత్రేక్షుకాండవద్భఙ్క్త్వేతి పులోమపుత్రీచారమిత్యత్రపులోమపుత్రీవచ్చరిత్వేతిచవివక్షితేణములివాచకలోపవతీ। ఉపమానేకర్మణిచేతిసూత్రేణ కర్త్రర్థే- చశబ్దాత్కర్తరిచణములోవిధానాత్ ॥౬॥ ధర్మవాచకలోపేనలుప్తాక్విబ్వాసమాసగా । ధర్మోపమానలోపేతువాక్యగాచసమాసగా। యథా॥ పశ్యంతియేరామముఖం

వాచకాత్కర్తృపదాత్పరమాచారార్థేక్యఙ్సలోపశ్చస్యాత్ ॥౫॥ ఏవం సమాసాదిషుచతుష్షువాచకలోపముదాహృత్య కర్మకర్తృణములోరుదాహరతి - చండీశేతి॥ చండీశస్యత్రిపురాంతకస్య కాండాసనంశరాసనం ॥ వాచకలోపంప్రతిపాదయతి-అత్రేతి-ఉపమానేకర్మణిచేతి- ఉపమానేకర్మణిసతిచకారాత్కర్తరిచసతి ణముల్స్యాత్ ॥ ౬ ॥ ఏవంవాచకలుప్తాఉదాహృత్యధర్మవాచకలుప్తాంధర్మోపమానలుప్తాంచవిభజతే - ధ

మేతి॥ చతస్రో౽ప్యుదాహరతి-పశ్యంతీతి॥ నసంప్రతీమోనజానీమః॥ స
మాసే క్విపి చ ధర్మవాచకలోపం దర్శయతి-అత్రేతి - తిమిరంతీతి - సర్వ
ప్రాతిపదికేభ్యః పరమాచారార్థే వాపఠ్యాంతరేణ క్విబ్వక్తవ్యః - అర్థవద
ధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికం, కృత్తద్ధితసమాసాశ్చేతి ప్రాతిపదికాని -
క్విపి సతి-తస్య క్విపః-విశేషతః పాఠక్యాదిస్యర్థః - ధర్మస్య నాశరూపస్యా

దుబింబందుఃఖాని తేషాం తిమిరంతి సఖ్యః। చిరంచరంతో౽పి న తే
నతుల్యం కుత్రాప్యపోహా సంప్రతి సంప్రతీమః॥ అత్ర రామ
ముఖేందుబింబమిత్యత్ర రామముఖమిందుబింబమివానందకర
మిత్యుపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమి
తసమాసే ధర్మవాచకలోపవతీ। తిమిరంతీత్యత్ర తిమిరాణీవా
చరంతీత్యుపమానాదాచార ఇత్యధికారే సర్వప్రాతిపదికేభ్యః
క్విబ్వావక్తవ్య ఇతి వచనాత్క్విపి తస్య సర్వాపహారిణి లోపే
సతి సమానధర్మస్యాచారస్య వాచకస్యైవ శబ్దస్య చ లోపాది
యంలుప్తా ధర్మవాచకలోపవతీ । విశేషతో ధర్మానుపాదా
నాచ్చ। నను లుప్తప్రత్యయా ప్రకృతిః ప్రత్యయార్థమపి బ్రూత
ఇతిన్యాయేన క్విబ్లోపే౽పి ప్రకృతిమహిమ్నా వాచారస్య గమ్య
మానత్వాత్సతి సదృశధర్మే కథం లుప్తధర్మేతి చేత్సత్యం-త
థాపి వాచకప్రత్యయలోపాద్వాచ్యలోప ఇత్యుపచర్యతే।అథ
వా ప్రకృతివ్యతిరిక్తస్య ధర్మవాచినో లోపాద్ధర్మలోప ఇత్య
దోషం। ఉత్తరార్థే సమానధర్మాణాముపమానస్య చానుపా
దానాల్లుప్తధర్మోపమానా వాక్యగతా । నతత్సదృక్షమితి
పాదే సైవ సమాసగా॥ ౭॥ వాచకే చోపమేయే చ లుప్తాయా
సైకథా మతా।సర్వేష్వపి చ లుప్తేషు యా సాప్యేకవిధా మతా॥

నుపాదానాచ్చ- నన్వత్ర న్యాయానుగృహీతే ధర్మే సతి కథం ధర్మలోప ఇ
త్యాశంక్య సత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమాధత్తే- ఉపచర్యతే గౌణేన వ్యవహ్రి
యతే - కిం గౌణవ్యవహారేణ ముఖ్యవ్యవహార ఏవ సంభవతీత్యాహ- అథవే
తి-అదోషం దోషో నాస్తి- ఉత్తరార్ధే ధర్మోపమానలుప్తే దర్శయతి - ఉ
త్తరార్ధ ఇతి ॥ ౭ ॥ వాచకోపమేయలుప్తా త్రిలోపలుప్తా చైకైకేత్యా

హవాచకఇతి॥ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవగహనమరణ్యంత
స్మిన్ - గహనేమత్తగజాన్మృగేంద్రాఇవసంయుగేరాజ్ఞఃసాన్ద్రాముబాణ
స్తత్కృపాణో వాహంతీతిభావః॥లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి-సప్తమ్యు
పమానస్యేతి-సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్యచబహువ్రీ
హిర్వాచ్యః- వాపదమంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతివార్తికార్థః- ఫలితా
ర్థస్తు- సప్తమ్యంతంతావదాస్తాం-ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమా
సస్యతస్యశబ్దాంతరేణబహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపద
స్యచలోపఇతి-అయంభావః-అత్రోపమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్య
ద్విరదేంద్రసారస్యాత్రయో ద్విరదేంద్రో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్య
ద్విరదేంద్రసారఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినాసారశబ్దేన బహు

> యథా॥ యదాతుసంయద్గహనేకుమారాదితేర్క్రమంతిద్విర
> దేంద్రసారాః। తదారఘూణాంప్రవరస్యబాణాఃకంఠీరవీయత్య
> పివాకృపాణః॥ అత్రద్విరదేంద్రస్యసారఇవభూరిస్సారోయే
> షామితిసప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిర్వాచ్యోవా
> చోత్తరపదలోపశ్చేతివచనేనసమాసేసతిలుప్తవాచకధర్మోప
> మానా।కంఠీరవమివాత్మానమాచరతీత్యుపమానాదాచారఇతి
> క్యచిఆత్మనస్స్వరూపస్యలోపాల్లుప్తవాచకోపమేయాజ్ఞేయా।
> ఏవమేకోనవింశతిర్లుప్తాభేదాఃపూర్ణాభేదైస్సహషడ్భిఃపంచవిం

్రీహిః- ద్విరదేంద్రసారఇవభూరిస్సారోయేషామితి - తతఃపూర్వసమా
సావయవస్యోత్తరపదస్యముఖ్యోపమానభూత సారశబ్దస్యలోపఇతి-లుప్త
వాచకధర్మోపమానేతి - అత్రసారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్యధర్మ
స్యవాచకేనసహలోపాత్॥ ననూపమాఃకతీత్యతాహ॥ఏవమితి॥ ఉదా
హృతాఇతి॥ సాధర్మ్యముపమాభేదేపూర్ణాలుప్తాచసాగ్రిమా। శ్రౌతార్థీచభవేద్వాక్యేసమాసేతద్ధితేతథా॥తద్వద్ధర్మస్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీ
తద్ధితేపునః। ఉపమానానుపాదానేవాక్యగాథసమాసగా ॥ వాదేర్లోపే
సమాసేసాకర్మాధారక్యచిక్యఙి । కర్మకర్త్రోర్ణములివాతల్లోపేక్విప్స
మాసగా॥ధర్మోపమానయోర్లోపేవృత్తౌవాక్యేచదృశ్యతే।క్యచివాద్యు
పమేయాస్యేతి,లోపేచసమాసగేతి మమ్మటపాద ప్రతిపాదితప్రక్రియ

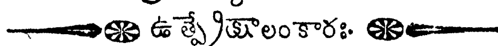
తాప్రదర్శితా ఇతిబోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాలోపమాం లక్షయతి॥ ఏకస్యై
వేతి॥ ఉదాహరతి॥ నద్య ఇతి॥ గంగానాం దాక్షిణ్యాదీనామోఘాస్సమా
హః॥ ౯॥ ఉపమాయాః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ॥ ఇయమితి॥ అత్ర వా శబ్ద
స్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావం లక్షయతి-ఏకస్యైవేతి॥ వస్తుప్రతివ
స్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్రాగ్ర్యేణకరవాలశ్రేష్ఠేనమం

శశిరుదాహృతాః ॥౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానో
పాదానే మాలోపమా ॥యథా॥ నద్యస్సముద్రమివ రశ్మిగణా ఇ
వార్కం తారాస్సుధాకరమివ త్రిదశా ఇవేంద్రం। రామం త్రి
లోకజనతానయనాభిరామం రాజానం భజంతి కమనీయతరా గు
ణౌఘాః॥౯॥ ఇయంచోపమా వస్తుప్రతివస్తుభావేన వా బింబప్ర
తిబింబభావేన వా సంభవతి। ఏకస్యైవ ధర్మస్యోపమానోపమే
యగతత్వేన పదద్వయేనోపాదానం వస్తుప్రతివస్తుభావః। ఏ
కేనైవ పదేనైకస్యైవ ధర్మస్య ద్విరభిధానే పౌనరుక్త్యప్రసం
గాత్। బింబప్రతిబింబభావస్తు భిన్నయోరేవ ధర్మయోర్ద్విరు
పాదానం॥యథా॥ భాతి రాజభుజో భీమమండలాగ్రోగ్రమం
డితః॥ ఉచ్చండకుండలిక్రాంత శ్రీఖండతరుకాండవత్ ॥ అత్ర
భీమోచ్చండపదాభ్యాముభయతాప్యేకస్యైవ ధర్మస్యో
పాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౧౦॥ చక్రీకృతే ధనుర్మధ్య
లక్షితం రాఘవాననం। పరివేషాంతరాళస్థం భాతి బింబమివైం
దవం॥ అత్ర చక్రీకృతశరాసనపరివేషయోస్తుల్యతయా రఘు
నందనవదనేందుబింబయోస్సాదృశ్యప్రతీతేర్బింబప్రతిబింబభా
వేనోపమా॥౧౧॥ పునరప్యస్యా ద్వైవిధ్యం సంభవతి। సమస్తవ
స్తువిషయైకదేశవర్తినీ చేతి ॥ ఆద్యా యథా। త్వం పారిజాతమి
వ రాజసి రామ బాహుదండౌ చ కాండసదృశౌ తతిరంగుళీనాం।

డితః॥౧౦॥ బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥ స్పష్టం॥ ౧౧॥
తస్యాః పునరపి ద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తేతి॥ సమస్తాని వస్తూన్యవయవ్యవయ
వాశ్చ విషయా యస్యాం సా సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరే
కదేశే వర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీ॥ ఆద్యాముదాహరతి-త్వమితి - వ్యాఖ్యా

తమేతత్ ॥౧౨॥ ద్వితీయాముదాహరతి-జ్యోత్స్నేతి॥ తారహారైస్స్వచ్ఛ హారైః-తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌతరళేశుద్ధమౌక్తిక ఇత్యమరః॥ అత్రైకదే శవర్తిత్వం దర్శయతి-అత్రేతి॥ ౧౩॥ రశనోపమాద్యవాంతరభేదాన్స్వ యమూహ్యేత్యాశయేనాహ॥ ఏవమన్యేపీతి ॥ నిరూపితాముపమాం ప్ర స్తౌతి- విదుషామితి॥ ఇయముపమా అనేకరూపాసతీ ప్రతిభాతి- అనేకరూ పత్వమేవదర్శయతి-విదుషాం సహృదయానాం ప్రమదాయసోపసర్గా ఉపే త్యుపసర్గయుక్తా- అపకారవతీ పకారరహితాసతీ - సనూపమాయాస్సో

తుల్యా ప్రవాళపటలేనయథా వ్రతత్యో ముక్తాలతాస్మితము దంచతిపుష్పకల్పం ॥౧౨॥ ద్వితీయాయథా॥జ్యోత్స్నేలేశై రివపరిచితా ప్రస్తపాటీరపత్రైస్తారాపుంజైరివ విగళితైస్తా రహారైః పరీతా । సంధ్యామేఘచ్ఛదసహచరైర్గాంధితా లక్త కాంకైరేజేసీతారఘుతిలకయోః కేళిశయ్యా ప్రభాతే॥అత్ర కేళిశయ్యాంబరస్థలీవేత్యనుక్తత్వాదియమేకదేశవర్తినీ॥౧౩॥ ఏవమన్యేప్యవాంతరభేదా స్సూత్ప్రేక్షావద్భిర్వివక్షణీ యాః॥ విస్తరభయాదుపరమ్యతే॥ విదుషాం ప్రమదాయసోపస ర్గా గరుడాంకస్యముదేగతోపసర్గా । అపకారవతీప్రియాయ శంభోరుపమేయం ప్రతిభాత్యనేకరూపా॥ ౧౪ ॥ అథోపమా

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః.

లక్షణే ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయా ఉత్ప్రేక్షాయాస్స్వ రూపం నిరూపయతి॥ అన్యత్వాధ్యవసాయోయః ప్రకృతస్యగు ణాదినా।ఉత్ప్రేక్షాకథితాసాస్యాద్ద్రవ్యాదిభ్యశ్చతుర్విధా॥

పసర్గత్వేఉపసర్గాంతరయోగేనోపాంతరయోగేనవాభావ్యం- తథాస త్యసమంజసంస్యాదితిచేన్న-ఉపమాశబ్దస్య హేమసారంగలీలాదిశబ్దవద నేకార్థసమర్పకత్వాదతోపసర్గశబ్దేనోపమాద్యావయవభూతస్యోపేత్య స్యైవాభిప్రేతత్వాద్గతోపసర్గేత్యత్రతస్యైవోపసర్గత్వమవలంబ్యతత్ప రిత్యాగేనశ్రీదేవీరూపార్థోపపాదనాచ్చ॥ ౧౪ ॥అథసంగతిప్రదర్శనపూ ర్వకముత్ప్రేక్షాంలక్షయతి॥ అథేతి॥ ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయాః- లోకసిద్ధేనేత్యస్యవిశేషణవ్యావర్త్యాయా ఇత్యర్థః ॥ అన్యత్వేతి॥లక్షణం

వ్యాకరోతి- ప్రకృతస్యేతి॥ అప్రకృతత్వాధ్యవసాయః- అన్యత్వసంభావనమిత్యర్థః- తే చేతి- భావాభావాభిమానేనభావాభావసంభావనేన॥తత్రసమ్మతిందర్శయతి- లోకేతి॥ లోకాతిక్రాంతంలోకాతీతం - అప్రసిద్ధోపమానమితియావత్ తద్విషయోయస్యాంసాతథోక్తా-అత్రవిషయశబ్దస్యగోచరపరత్వం- నోపమేయపరత్వం - ఇవాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన మన్యే

ప్రకృతస్యోపమేయస్య గుణాదివశా దప్రకృతత్వాధ్యవసాయోయస్యోత్ప్రేక్షేత్యర్థః। సంభావనమధ్యవసాయ స్తర్కోఽభిమానఊహఉత్ప్రేక్షేతిపర్యాయాః। గుణాదీత్యాదిశబ్దేన క్రియావివక్షితా। తథాచాయమధ్యవసాయోజాతిగుణక్రియాద్రవ్యగోచరత్వేనచతుర్విధోభవం స్తామపిచతుర్ధావ్యవస్థాపయతి। ఏవంచగుణక్రియయోరుత్ప్రేక్షాహేతుత్వేనోత్ప్రేక్షాగోచరత్వేనచద్వేధానుప్రవేశస్సంభవతి। తేచ ప్రత్యేకంభావాభావాభిమానేనద్వైవిధ్యే వృష్టధాజాయంతే॥ఉక్తంహి॥ లోకాతిక్రాంతవిషయాభావాభావాభిమానతః॥సంభావనేయముత్ప్రేక్షావాచ్యేవాదిభిరిష్యతఇతి। తేచాధ్యవసాయస్యగుణక్రియా రూపనిమిత్తద్వైరాశ్యేప్రత్యేకంద్విధాభూతాత్వోషడశసంపద్యంతే। నిమిత్తస్యోపాదానానుపాదానాఖ్యాంద్వైవిధ్యాద్ద్వాత్రింశద్భవంతి। హేతుస్వరూపఫలోత్ప్రేక్షణైః పునరేషామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేషణ్ణవతిః॥అమీచవాచ్యోత్ప్రేక్షాభేదాః॥ తద్వాచకాస్తు। మన్యేశంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదయః। ఉత్ప్రేక్షావ్యంజకాశ్శబ్దాఇవశబ్దోపితాదృశఇతిపరిగణితాః। ఏతచ్ఛబ్దాప్రయోగేతుగమ్యాః॥ నన్వధ్యవసాయమూలత్వావిశేషాదు

శంకేధ్రువమిత్యాదయోగృహ్యంతే- తే చేతి-భేదాఇత్యభిప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః- గుణక్రియారూపాభ్యాంనిమిత్తాభ్యాంద్వైరాశ్యేసతి-హేత్వితి - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణాంహేతురూపేణవస్తురూపేణ ఫలరూపేణచసంభావనైః॥మన్యఇతి- సత్యమర్ధాదయఆదిశబ్దార్థాః॥నమూత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోఃకిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాధ్యవసాయభేదాత్తయో

శ్చేదఇతివక్తుమధ్యవసాయంలక్షయతి- ఇత్థమితి-ఇత్థమేవంసతీత్యర్థః-తం విభజతే- సఇతి- సాధ్యాధ్యవసాయంలక్షయతి-యత్రేతి- అప్రకృతస్య ధర్మోగుణక్రియాన్యతరస్తత్సంబంధాత్తదధ్యవసాయః అప్రకృతత్వ సంభావనం ॥ ఉత్ప్రేక్షాయాస్సాధ్యాధ్యవసాయ మూలత్వే సమ్మతిందర్శయతి- తదుక్తమితి॥ అప్రకృతత్వేనేతి॥ య? యత్రేత్యర్థః- ప్రకృతస్యవదనాదేః - తద్జ్ఞైరలంకారశాస్త్రజ్ఞైః ॥ సిద్ధాధ్యవసాయంలక్షయతి- యత్రేతి॥ గుణసంబంధానాస్థయా గుణక్రియాన్యతరసంబంధనైరపేక్ష్యేణేత్యర్థః - తర్హి కథమిత్యతాహ- ప్రౌఢోక్తిమాత్రాదితి- విప్రౌఢోక్తేరేవ-విషయిణశ్చంద్రాదేః - విషయగతత్వేనవదనాదిగతత్వేనారోపణేవిషయస్యస్వశబ్దోల్లేఖనంవినావిషయివాచకేనైవగ్రహణేసతీత్యర్థః

> త్వేప్రేక్షాతిశయోక్త్యోఃకథంభేదః। ఇత్థంవిషయవిషయిణోరన్యతరనిగరణేనాభిన్నత్వేనప్రతిభానమధ్యవసాయః। సద్వివిధః। సాధ్యస్సిద్ధశ్చేతి। యత్రప్రకృతస్యాప్రకృతధర్మసంబంధాత్తదధ్యవసాయస్సాధ్యస్తత్రోత్ప్రేక్షా। తదుక్తం॥ అప్రకృతత్వేనాధ్యవసాయోఽథగుణాదిసంబంధాత్। సాధ్యఃప్రకృతస్యయదా కథితోత్ప్రేక్షాతదాతద్జ్ఞైః॥ యత్రపునర్గుణసంబంధానాస్థయాప్రౌఢోక్తిమాత్రాద్విషయిణో విషయగతత్వేనారోపణేభిన్నస్యాపి విషయనిగరణేనప్రవృత్తత్వాదభేదప్రతీతేర

ననువిషయవిషయిణోర్భిన్నత్వాత్కథమభేదప్రతీతిరిత్యతాహ - భిన్నస్యాపీతి- విషయిణఇత్యనువర్తతే- విషయస్యనిగరణేనకబళనేన - అత్రేత్థంవిభాగః - యదావిషయిణోఽసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- యదాచవిషయస్యాసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సిద్ధఇతి- తథాహి - యదాచంద్రాదివిషయిగతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధంముఖంముఖత్వేనజానన్నేవమానసమిదంచంద్రఇతిప్రయుంక్తే-తదా విషయీచంద్రోఽముఖత్వేనాసత్యోనిగీర్ణఃప్రతిభాతి-విషయస్తుపరమార్థతస్సత్యఏవ- ఏవంచ సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తేరసంభవాన్మానసమాదిశబ్దైర్విషయిణోఽపిసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్యఇత్యత్రాధ్యవసాయప్రాధాన్యం - యదాతుముఖపదమనుక్త్వాచంద్రోఽయమితిప్రయుంక్తే

తదావస్తుతోఽసత్యస్యాపివిషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే - అసత్యత్వనిమి త్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యాప్య త్యంతాపలాపాదసత్యాభిమతస్యనిగీర్ణత్వాదధ్యవసాయస్సిద్ధఇతిత త్రా ధ్యవసిత ప్రాధాన్యమిత్యలమతిప్రపంచేన ౪, అత్రేతి ॥ కియంతఃకతివ యే- విస్తరభయాదితిభావః ॥ త్వదితి ॥ హేరామ క్షోణిపతేతవనాసీరే సేనాముఖేయేవసుంధరాధరాస్సపత్నభూపతయస్తేషాంమిథశ్శ్లిష్యద్దోర్భ్య భుజామండలీకెయూరేభ్యశ్శ్లథశ్శిథిలఃపద్మరాగజరజఃపుంజః- నృపశైలా

ధ్యవసాయస్సిద్ధ స్తతాతిశయోక్తిరితివివేకః ౪, అత్రచ మతాంతరాతిశయశాలినః కియంతోభేదాఉదాహ్రియంతె ॥ తత్రోపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా య థా ॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీకే యూరశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః। రామక్షో ణిపతేప్రతాపతపనాద్యుద్గతవోదేష్యతః పూర్వోదంచదనూ రుదేహసుషమాసందోహవద్ద్యోతతె॥ అత్రసుషమాశబ్దోజా తివచనః।ఆరుణ్యగుణోనిమిత్తం। ప్రతాపతపనపాచీనానూ రుదేహాదీస్థైరలోకసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకా।అత్రప్రవాళా రుణఇతిగుణవాచకపదస్థానేస్ఫురన్నంబరఇతిక్రియా వాచిప దప్రక్షేపేత్విదమేవోపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ పోత్ప్రేక్షాయాఉదాహరణంద్రష్టవ్యం। సమగ్రాకృతిరితిప దోపాదానేత్వనుపాత్తగుణక్రియానిమిత్తజాతి భావస్వరూ పోత్ప్రేక్షోదాహరణంద్రష్టవ్యం। అతోత్ప్రేక్షాత్రయెపి షుషమేతిప్రాతిపదికార్థ మాత్రతయాహేతు ఫలభావోల్లె

ధరాధరావితిరత్నమాలా-యుద్ధేఉదేష్యతః-తవత్వత్సంబంధినఃప్రతాపత పనాత్పూర్వముదంచతః ఉద్యతఅనూరోర్దేహ సంబంధినీనాం సుషమా ణాంసందోహవత్సందోహఇవద్యోతతేప్రకాశతే॥ అతోఽపమానస్యాప్ర సిద్ధత్వాన్నోపమేత్యాహ- ప్రతాపేతి॥ లాఘవార్థంపాఠభేదావలంబనే నభేదాంతరోదాహరణత్వందర్శయతి- అత్రేతి ॥ స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వే సంగతిమాహ - అత్రోత్ప్రేక్షాత్రయేపీతి- హేతుఫలభావాభ్యాముల్లే

ఖ్యప్రతిపాదనస్యాభావాత్ ॥ ౧౫॥ భేదాంతరాణ్యుదాహరతి ॥ భువ
తీర్ణ్ణేతి॥ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యాసీవ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్- శూ
న్యశబ్దస్యాభావవాచిత్వాదత్ర ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యత్వం జాత్యభావః
౧౬ ॥ నిర్మలయేతి॥ అత్ర-ఇదమిత్యర్థః-సురసరిత్ప్రసిద్ధత్వేపి పరితస్సు
రసరితో ప్రసిద్ధత్వాదుత్ప్రేక్షైవ-అత్రైవశబ్దస్సంభావనాపరః-తదుక్తం-
యదాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిసృచ్ఛతి - తదోపమైవయేనేవశబ్ద
స్సాధర్మ్యవాచకః। యదాపునరయంలోకాదసిద్ధః కవికల్పితః। తదోత్ప్రే

క్షా భావాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వం॥౧౫॥ అనుపాత్తనిమిత్త
జాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ భవతీర్ణ్ణప్రతాపా
ఖ్యాంరఘురాజన్యపుంగవ । భువనానివిభావ్యంతే ప్రసిద్ధా
ర్కేందుశూన్యవత్ ॥అత్రార్కేందుశూన్యవదితి జాత్యభావ
ఉత్ప్రేక్షితః ॥౧౬॥ జాతిహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ నిర్మల
యా౽గర్గళయాశీతలయారామభద్రతవకీర్త్యా । పరితస్సుర
సరితేవత్రయమత్ర పవిత్రితంజగతాం ॥ అత్ర గంగయేతి జా
తిహేతుత్వం ॥౧౭॥ జాతిఫలోత్ప్రేక్షా యథా॥ కరాళః కర
వాలస్తేసత్యంరామరణాంగణే । జహౌచర్మమయంకోశం ర
త్నకోశాయవైరిణాం॥ కోశత్వంజాతిః॥౧౮ ॥ గుణస్వరూపో
త్ప్రేక్షా యథా ॥ యేచింతయంతిరఘునందనపాదపద్మం తే
షాంమనస్సుచిరస్థిరపవరాగః । తత్రావతీర్ణ ఇతినూనమ
నైమినో చేదేవంక్వతేష్వనుగతో గళితోపి రాగః॥ అత్ర రాగ
గుణస్వరూపముత్ప్రేక్షితం ॥ ౧౯॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షా య

త్రైవయేనేవశబ్దస్సంభావనాపరఇతి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ అత్ర హేతూ
త్ప్రేక్షాయాంలోకత్రయపవిత్రీకరణరూపంఫలంనిమిత్తం॥౧౭॥ కరాళ
ఇతి॥ కోశంఖడ్గపిధానం-రత్నకోశాయరత్నరూపధనాయ - రామస్యరా
క్షససంహారమాత్రాసక్తత్వేనాఫలేరత్నకోశేఫలత్వసంభావనాత్ఫలో
త్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ యఇతి ॥ రాగోవిషయాభిలాషోరక్తిమాచ - త
యోరభేదః - తత్ర శ్రీరామపాదపద్మే- ఏవంనోచేత్ - తేషుమనస్సు
అనుగతోరాగః క్వగళితోపి - అత్రాపిసంభావనాయాం ॥ ౧౯॥ అభిం

గనాదితి - భయేన - మహాకుచమండలమాశ్రితానాం హారాణాముత్సే
వముత్సూత్రతాజాతా కృశంవలగ్నమాశ్రితాయా మమకావాస్తీతి
సాధ్వసేనేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ నిర్భిన్నానామసురసంబంధి
నాం కుంభినాంకుంభేభ్యోవిగళంతీసంసక్తాచయాముక్తావళీమౌక్తికసం
హతిస్సైవగంగాతత్సంగీ భవతఃకృపాణఃఖడ్గస్సఏవయమునాధారాజల
స్రోతోయస్యాంతస్యాం- సంగరకంఠసీమని రణరంగే - కంఠోవాచకశ
బ్దేస్యాత్సన్నిధానేగళేధ్వనావితిరత్నమాలా- నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృ

థా ॥ ఆలింగనాగ్రఘుపతేరవనీసుతాయాహారేషుభూరికుచ
మండలమాశ్రితేషు । ఉత్సూత్రతాముపగతేషుభయేనమా
నంక్షీణంవలగ్నమముచత్స్వతఏవనీవీ॥ అత్రనీవీగళనేభయగు
ణస్యహేతుత్వం॥౨౦॥గుణఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥నిర్భిన్నాసు
రకుంభికుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగిభవత్కృపా
ణయమునాధారాజలస్రోతసి । సత్యంసంగరకంఠసీమనిజ
హుర్దేహాన్ప్రతీపానృపానిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృతిరమా
సంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా॥ గంగాయమునాసంగమేశరీరత్యా
గస్య సితాసితేసరితావిత్యస్యా మృచిప్రసిద్ధం ముక్తిహేతు
త్వం। అత్ర సౌఖ్యగుణస్యఫలత్వం ॥౨౧॥ క్రియాస్వరూపో
త్ప్రేక్షాయథా॥ ఖడ్గేనస్తాత్వయారామత్వంగతాసమరాం
గణే।రిపుక్షోణీభృద్దేణీదృగ్దృశాంతరళతాధ్రువం॥ అత్రతా
రళ్యంక్రియాస్వరూపం ॥౨౨॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షాయ
థా॥పునఃపునఃకృతారాతితరళప్రాణపారణైః। నూనంరా

తిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా అశేషాశాస్య మోక్షసంపదుపభోగా
స్వాదాభిలాషేణ - గంగాయమునేతి- సితాసితేసరితౌయత్రసంగతేత
త్రాప్లుతాసోదివముత్పతంతి, యేవైతన్వాఅంవిసృజంతిధీరాస్తేజనాసో
అమృతత్వంభజంతఇత్యస్యాం॥౨౧॥ ఖడ్గఇతి॥హేరామత్వయాసమరాం
గణేఖడ్గేనస్తాత్వంగతాచంచలతారిపుక్షోణీభృద్దేణీదృశాంయాదృశస్తా
సాంతరళతాచాంచల్యమేవ- నోచేత్కుతస్త్వత్సకాశేతారళ్యగంధోపీతి
భావః- ఏతేనబహావశ్మత్రవోవ్యాపాదితాఇతివ్యజ్యతే॥౨౨॥పునఃపునరితి॥

మండలాగ్రపదము పొఆరగః॥౨౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥ కుసుమాఉ హేతి॥ ఛాయా॥ కుసుమాయుధేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి॥ అత్రేతి-సాధ్యవసానలక్షణయా- గౌణ్యేతిశేషః॥౨౪॥ నివిశ్యేతి॥ మధ్యమాన్మధ్యప్రదేశాన్॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ పా

మస్యతరళో మండలగ్గము పొఆరగః॥ అత్ర తారళ్యక్రి
యాయా హేతుత్వం॥౨౩॥ యథావా॥ కుసుమాఉహతుహక
ఱిమ్ముక్తాసత్తీహరిణో హిఅపసత్తా। మారసుహారసనహాఅఖు
జదో జీవతస్సణసాహరదితదో॥ ఛా॥ కుసుమాయుధతవకరని
ర్ముక్తాశక్తిర్హృదయేసక్తా। మారసుధారససహజాఖలు యతో
జీవంతస్యనసాహరతితతః॥ అత్రశక్తిపదంసాధ్యవసానలక్షణ
యాలక్ష్మ్యంప్రవృత్తం। తస్యాస్సుధారససహజననక్రియా
యాజీవనే హేతుత్వం॥ ౨౪॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా॥ యథా
మత్కృతే బాలభాగవతే మహాకావ్యే॥ నివిశ్యనీరంధ్రనికుంజ
ధ్యమానమీసమీరాస్సహసాససంభ్రమాః। నశక్నువంతీహపు
నర్వినిర్గమేలతాంగనాలింగనలాలసాధ్రువం॥ అత్రాలింగన
క్రియాయాఃఫలత్వం॥౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ యథా॥ పాతా
ళకోటరకుటీరతలేవిలీయభూమీమహంబతవహన్నపిభోగభాగే
కేనాప్యనాకలితఇత్యుదయద్విషాదశ్శేషోరఘూద్వహభుజాకృ
తిమాపనానం॥ ఇహరఘుపతిభుజస్యశేషత్వేనాధ్యవసాయా
ద్ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ ౨౬॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా॥ యథా॥ అ
స్యతాగ్ర్యాదివాహీనాభీతాస్సితాపతేశ్శరాత్। నగరాణివి
ముంచంతినాకులీనాశిరోధినః॥ శత్రుపక్షే అకులీనానభవంతీతి
నాకులీనాః సత్కులప్రసూతా ఇత్యర్థః- సర్పపక్షే నాకుషువ
ల్మీకేషులీనాః। శ్లేషోత్థాపితేయంహేతూత్ప్రేక్షా॥ ౨౭॥

తాలేతి॥ పాతాళకోటరంపాతాళగర్భస్తదేవకుటీరంతస్యతలే - భోగభాగేఫణాగ్రే- అనాకలితఃఅనవలోకితః॥ ౨౬॥ అస్యేతి॥ అహీనామహాంతస్సర్పశ్రేష్ఠాశ్చ- నగరాణిస్వపురాణి- అన్యత్రనగరాణిగరళాని- గరోవ్యాధేప్యుపవిషేవిషేచకరణేగరమితివిశ్వః ॥ ౨౭ ॥ యఇతి॥ బింబంమూర్తిం॥

భేదాంతరాణిస్వయమూహ్యానీత్యుపసంహరతి ఏవమితి॥౫౮॥ఇత్థం సాధ్యా
ధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం సరూపాసిద్ధాధ్యవసాయ మూలామతిశ
యోక్తింససంగతిప్రతిపాదనంనిరూపయతి ॥ పూర్వమితి॥యత్సాంకర్యం

ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ యేశృణ్వంతినరాఘవస్యచరి
తంబింబంతదీయంచయే నోపశ్యంతినసంస్పృశంతి తులసీంజి
ఘ్రంతినాంఘ్రిస్థితాం। నోపాదాంబుపిబంతినక్షణమపిధ్యా
యంతివాతత్తనుంసంజ్ఞాయైజననీజనస్యజఠరాజ్జాతాజనాస్తే
ధ్రువం ॥ పాదత్రయేషడింద్రియాణాంవైఫల్యముక్తం। అ
త్రసంజ్ఞాయాఇతిద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥ అత్రోత్ప్రేక్షాత్ర
యేఽపిశేషతాగ్ర్యసంజ్ఞాశబ్దానాంద్రవ్యవాచకత్వాద్ద్రవ్యో
త్ప్రేక్షాత్వమవగంతవ్యం॥ఏవమన్యేఽపిభేదాఊహ్యాః। విస్తర
భయాద్విరమ్యతే ॥౫౯॥ పూర్వముత్ప్రేక్షాయాయత్సాం

అతిశయోక్తిః

కర్యమాశంక్యనిరాకారిసాతిశయోక్తిస్తయోర్వ్యావృత్త
తాబోధదార్ఢ్యాయాధునానిరూప్యేత్యభిప్రాయేణ తాంని
రూపయతి॥అభేదేభేదకథనంభేదేసత్యభిదాభిధా। అయోగే
యోగకథనంయోగేచాయోగవర్ణనం ॥ కార్యకారణయోః
కాలసైక్యంతద్వ్యత్యయోఽపిచ। షడ్విధాతిశయోక్తిఃస్యాత్స
మ్మతాచారుచేతసాం ॥ కవిప్రౌఢోక్తితాతాసాంషణ్ణాంసా
మాన్యలక్షణం॥అత్యుక్తిరతిశయోక్తిరితికేచిద్బభాషిరే। కేచి
త్త్వధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరితిలక్షయిత్వాఅభిన్నత్వ
ప్రతీతిరూపాధ్యవసాయాభావాపరాధాత్కార్యకారణపౌ
ర్వాపర్యవిపర్యయతత్సమకాలతారూపంభేదయుగ్మంనిహ్నువ
తే।అభినవగుప్తాస్తుతయోరప్యతిశయోక్త్యంతర్భావకటాక్షే
ణైవకవిప్రౌఢోక్తిజీవనామతిశయోక్తిమభిదధుః।అతోఽర్వాచీ

యయాసాంకర్యం- అభేదఇతి- అభిదాభిధా అభేదకథనం- తయోఃకా
ర్యకారణయోర్వ్యత్యయఃపౌర్వాపర్యవిపర్యయః- కేచిదితి- కేచిద్విద్యా
నాథాదయః - నిహ్నువతేఆచ్ఛాదయంతి - నాంగీచక్రురిత్యర్థః ౫. అ

ద్యాముదాహరతి॥ మహోత్తాలా ఇతి ॥ మహోత్తాలా మహోన్న
తాః - యద్వా మహాంతశ్చ తే ఉత్తాలాశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః -
ఉత్తాలః కర్మఠ స్సవ్యగ్ర ఇత్యమరః - ప్రాణాపహరణధురీణత్వం బాణే
షుభటేషు చ యోజ్యం - పూర్వే ప్రాక్కాలీనా స్సర్వే భుజాదయః గ
తాః - ఇమే ఇదానీంతనా భుజాదయః పునః భీమే రామే విషయే ధ్రువం నిశ్చి
తం పూర్వే అభవన్ నాభవన్ - అమానోనాః ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥
ఇహేతి - అసమస్తం - అస్యైవ పదద్వయమితి వివరణం - సమస్తత్వే త్వపూ
ర్వా ఇతి స్యాత్ - అత్రాద్యతనానాం ప్రాక్తనానాం చ భుజాదీనామభేదే
పి మమ పునరపూర్వ ఇత్యాదినా భేదః కల్పిత ఇత్యాహ - అత్ర భుజాదీనామి
తి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదే నాధ్యవసాయానుగతిరితి చేన్న - స్వతస్సిద్ధకవిప్ర

> నానాం నిరర్గళగళగర్జనం ప్రాచీనప్రబంధ భావాపరిజ్ఞాననిబం
> ధనమిత్యలం ప్రపంచేన ౫౯, అభేదే భేదోక్తిర్యథా॥ మహో
> త్తాలా హేలాలవతులితకైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రా
> ణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః । గతాః పూర్వే సర్వే మమపు
> నరపూర్వే ధ్రువమిమే ఽభవన్ రామే భీమే రణశిరసి కామే జయ
> కథా॥ ఇహాపూర్వ ఇత్యత్ర సమస్తం పదద్వయం । ఇదం రా
> వణవచనం। అత్ర భుజాదీనామభేదేపి భేదః కల్పితః ॥ ౬౦ ॥ భే
> దేఽభేదోక్తిర్యథా॥ జడధ్యుత్పన్న స్త్వం నహి న చపలాశ ప్ర

థోక్తిసిద్ధయోస్సాదృశ్యయోః ఫలభూతయో ర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయో
త్ర వివక్షితః - న పునః ఫలినాం - తేషాం వాస్తవికభేదే సత్యభేదాధ్యవసా
యకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తం - అభేదాధ్యవసాయో హి ఫలే తిశయనా
దిహ। న పునః ఫలినోస్తత్ర భేదేఽభేదో న సిద్ధ్యతీతి ॥ ౬౦ ॥ భేదేఽభేదో
క్తిముదాహరతి॥ జడధ్యుత్పన్న ఇతి॥ హే రఘుపతే త్వం జడధియో మందబు
ద్ధేరుత్పన్నో న హి - సురతరుస్తు జడధ్యుత్పన్నః - పరంతు లడయోరభేదాజ్జ
లధ్యుత్పన్న ఇతి - తథా త్వం చపలా ఆశా యస్యాం సా సా చ సా ప్రకృతిర్య
స్య స తథోక్తః - తాదృగ్విధశ్చ న - స తు తాదృశః - కింతు పలాశాని పత్రా
ణి ప్రకృతిస్స్వరూపం యస్య స తథోక్తః - తే ఛిద్రాణ్యపాయా న సంతి - త
స్య తు సంతి - పరంతు ఛిద్రాణి కోటరాణి - అపి కించ - భవతః వక్రిమగుణాః

కౌటిల్యంనాస్తి-తస్యత్వాస్తి-కింతువక్రత్వం- మధుపైర్మద్యపాయిభిర్యో
గస్సంబంధోనాస్తి- తస్యత్వాస్తి-కింతుభ్రమరైః -విటపైర్విటశ్రేష్ఠైరపి
యోగోనాస్తి- తస్యాస్తి-విటపైశ్శాఖాభిః- తేకంప్రత్వంభీరుత్వంన-త
స్యాస్తీతివ్యజ్యతే- కింతువాతేవాయౌసతిచాంచల్యం- తదపితథాపిత్వం
సురతరుః- అత్రమందారరఘునందనయోరభేదాతిశయోక్తిరితివచనంఫ
లభూతవచాన్యత్వాతిశయగతాభేదాధ్యవసాయవిషయత్వాభిప్రాయం
అన్యథాత్వేకత్రఫలయోరన్యత్రఫలినోరధ్యవసాయఇతివైరూప్యప్రసం

కృతికోనతేసంతిభిదాప్రియ్యపినభవతోవక్రిమగుణః । నవాని
త్యంయోగోభవతిమధుపైర్నాపివిటపైర్న వాతేకంప్రత్వం
తదపిరఘుపత్వంసురతరుః ॥ అత్రమందారరఘునందనయో
ర్భేదేవిద్యమానేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిః । నన్వత్రవ్యతి
రేకోపిప్రతీయత ఇతిచేత్తాం-మంప్రతీయతాం నతావతాతి
శయోక్తేఃకాచిత్క్షతిః ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధే సంబంధోక్తి
ర్యథా ॥ రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైఃకాండకాం
డ ప్రకాండైర్దైత్యేంద్రైః ఖండితాంగైర్విదళిత మసకృ
న్మూర్ఛితంచండరశ్మిం । శుండాలేంద్రాఃప్రచండాః ప
రిసరగగనప్రాంగణే హిండమానా శ్శుండాదండాగ్రము
క్తైర్వ్యమధుకణగణైస్తూర్ణముద్బోధయంతి ॥ ఇహసూర్య
స్యమూర్ఛాసంబంధేపితత్సంబంధఉక్తః । గజానాంచత
ద్బోధకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధశ్చోక్తః॥......... ౩౧
సంబంధేఽసంబంధోక్తిర్యథా ॥ యదాభవదపాంనిధిర్భవ
దపాంగరాగాగ్నినాప్లుతోరఘుపతేతతః కపినిబద్ధసేతుప్ల

గాత్ ॥ నన్వత్రాలంకారాంతరప్రతీతేరోదాహరణార్హతేత్యాశంక్యా
భ్యుచ్చయఇతిసమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥ ౩౦॥ అసంబంధేసంబంధోక్తి
ముదాహరతి॥ రామస్యేతి॥ కాండకాండానాం బాణదండానాం ప్రకాం
డైఃశ్రేష్ఠైః- మధుకణానాంకరశీకరసూక్ష్మాంశానాంగణైః-అత్రస్వత
స్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోశ్శరప్రసారవైశాంద్యయోరభేదాధ్యవసాయః
౩౧॥ సంబంధేఽసంబంధోక్తిముదాహరతి ॥ యదేతి॥స్పష్టం॥ అత్రాపి

స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధగుణాతిశయాభేదాధ్యవసాయదూహ్యాః- స
...స్వపికవిప్రౌఢోక్తిజీవితత్వాత్తౌల్యేప్యుదాహృతానాం చతస్రూణా
...వాధ్యవసాయమూలత్వం- నోదాహరిష్యమాణయోరితిమంతవ్యం ॥
౩౨ ॥ కార్యకారణయోరేకకాలత్వముదాహరతి॥ తవేతి ॥ అతివిభవపు
...తిపుష్టాత్ - అత్రయదాతదైవేతి కార్యకారణయోస్సమకాలతా
౩౩ ॥ తద్వ్యత్యయముదాహరతి॥ ప్రయాణేతి॥ ప్రయాణపటహారవా

థః।తదాదిపయసాంనిధింపరివిముచ్యసోపద్రవం పికుంభభవనే
స్థితింవితను తేస్మలక్ష్మీపతిః॥ అత్రలక్ష్మీవ తేస్సింధుబంధుసంబం
ధేసత్యేవాసంబంధఉక్తః॥ ౩౨॥ కార్యకారణయోరేకకాలతా
యథా ॥ తవదాశరథేశరథగళితాస్తులితా నలాయదావిశి
ఖాః। అతివిభవపుష్టవపుష్ట నిరగుశ్చతదైవరావణప్రాణాః ॥
౩౩॥కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయథా॥ ప్రయాణప
టహారవాత్తవపురారిశాతోదరీ రఘుప్రవ గోచరీచరికరీతిభూ
భృద్గిరీః।బుధేషుమదసింధురప్రకరబంధురాస్సంపదః పదంవి
దధతేథతేస్రపద్మృశఃకృపాసంస్పృశః॥ ౩౪॥సంప్రత్యుపమా

అనన్వయాలంకారః

లక్షణేభిన్నేనేతిపిశేషణవ్యావర్త్య మనన్వయాలంకారం ల
క్షయతి॥ఐక్యేహ్యనన్వయః॥ఉక్తఉపమానోపమేయయోః।
యత్రసదృశవస్త్వంతర నిషేధద్యోతనాయైకస్యై వోపమా
నోపమేయభావఃప్రతిష్ఠాప్యతే తత్రానన్వయాలంకారః ।
ద్వయోఃఖలూపమానోపమేయభావయోగ్యత్వేనాన్వయఃస
నాస్తీత్యనన్వయత్వమన్వర్థం॥యథా॥ఉన్మూలనేవముష్టానాం
శిష్టానాంపరిపాలనే । రామోరామఇవక్షోణీమండలాఖండ

...రాజైత్రయాత్రాభేరీనినదాత్పూర్వం- గోచరీచరికరీతి విషయీక
రోతి-పశ్యతీతియావత్ - హేనృపఅథకృపాసంస్పృశస్సదయాస్తేదృశః
పదంవిదధతఇతిపదద్వయమనువర్తతే - అత్రపూర్వోక్తరాగ్ధయోరప్య
...యోక్తిరిత్యభ్యుచ్చయః ॥ ౩౪ ॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వకమన
న్వయంలక్షయతి ॥ సంప్రతీతి॥ ఉదాహరతి॥ ఉన్మూలనఇతి॥ నిగదవ్యా

ఖ్యాతం॥ ౩౫॥ రూపకం లక్షయతి-అథాన్యేత్యాదినా॥ లక్షణంవ్యాకరో
తి- అన్యస్యేతి॥ ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్క్రియతఇతి లక్ష్యనిరుక్తిరి
త్యాశయేనాహ- రూపయతీతి ॥ ననూక్తప్రకారేణాభేదాపత్తేరనన్వయ
సాంకర్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ - అత్రాభేదస్యేతి - మాత్రశబ్దార్థమా
హ- వస్తుతఇతి- విషయవిషయిణోర్భేదోపాత్తత్వాదితిభావః - తహిఁకం

——◆ రూపకాలంకారః ◆——

లోబభౌ॥ ౩౫॥అథాన్యవిషయవిషయిణోరభేదప్రతీతిమాత్రే
ణరూపకాదిసాంకర్యమాశంకీత్యభిప్రాయేణోపమాలక్షణే
వాచ్యపదవ్యావర్త్యతయాచరూపకంలక్షయతి॥ విషయాని
హ్నవేనాన్యస్యారోపేరూపకంమతం ॥ అన్యస్యాప్రకృతస్య।
ప్రకృతంవిషయమనపహ్నుత్యైవ యదారోపణం తద్రూప
కం । రూపయతివిషయింతదన్యమాత్మనారూపవంతంకరోతీతి
రూపకశబ్దప్రవృత్తిః। అత్రాభేదస్యప్రాధాన్యమాత్రం। వ
స్తుతోత్రాస్త్యేవభేదః। తేనానన్వయవ్యావృత్తిః।అతఏవాప
మ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ । అత్రవిషయానిహ్నవేనా
రోప ఇత్యనేనాతిరోహితస్య విషయస్యారోప్యేణోపరక్త
త్వంవివక్షితం । తథాచవిషయాతిరోధానాంశేన సందేహ
భ్రాంతిమదపహ్నవానాంవ్యావృత్తిః। తేషాంవిషయస్యసం
దేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్తిరోహితత్వాత్ । ఆరోప్యేణేత్యనే
నోత్ప్రేక్షాదేరుపమాదీనాంచవ్యావృత్తిః। ఉత్ప్రేక్షాదేరా
రోపవ్యతిరిక్తాధ్యవసాయమూలత్వాదుపమాయాశ్చప్రాగేవా
నారోపమూలత్వాత్ । అస్యాలంకారస్యారోపప్రాణత్వా
త్। ఉపరక్తత్వమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్యవచ్ఛేదః । త

థమత్రౌపమ్యగమ్యతేత్యత్రాహ- అతఏవేతి - భేదసద్భావాదేవేత్యర్థః
ఔపమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ - పూర్వోక్తానన్వయవ్యావృత్తి సము
చ్చాయకశ్చకారః- అయంభావః- రూపకేవిషయవిషయిణోఃపృథక్ఛబ్దో
పాత్తత్వేనౌపమ్యస్య వాచ్యాయమానత్వేప్యభేదప్రధాన సాధర్మ్య
వశాదౌపమ్యగమ్యతాయుక్తిస్సిద్ధేతి - విశేషణకృత్యమాహ - అత్రవిష

యానిహ్నవేనేత్యాదినా- ఆరోప్యేణవిషయిణా॥ తద్విభజతే - తత్త్రావ
దితి॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతి - తత్రేతి - ఆరోపవిషయవదారోప్య
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయం - ఏకదేశవ
ర్తిరూపకంలక్షయతి- యదాత్వితి- యథాయోగ మవయవావయవినో

త్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగితయావిషయపరిణామ
రూపత్వేనప్రకృతోపరంజకత్వాభావాత్।అతస్సర్వేభ్యస్సా
దృశ్యమూలాలంకారేభ్యోపివిక్తపవాస్యాలంకారస్యవిషయః।
తత్త్రాపి త్రివిధం।సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతి।అవయ
వావయవిసాకల్యవృత్తిసావయవం। అవయవతోనిష్క్రాంతమ
వయవిమాత్రపర్యవసితంనిరవయవం।పరంపరాస్యసంజాతేతి
పరంపరితం।సావయవంద్వివిధం।సమస్తవస్తువిషయమేకదేశ
వర్తిచేతి।నిరవయవంచద్వివిధం।కేవలంమాలారూపంచేతి।పరం
పరితంచద్వివిధం।శ్లిష్టశబ్దనిబంధనమశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంచేతి।ద్వి
విధస్యాపిపరంపరితస్యకేవలమాలారూపేణ ప్రత్యేకంద్వైవి
ధ్యేరూపకమష్టవిధం।తస్యసమస్తవ్యస్తత్వభేదేనద్వైవిధ్యేషో
డశవిధత్వం।తత్ర యదారోప్యమాణమనేకమవయవావయవి
భావేనావస్థితంశ్రుత్యైవోపస్థాప్యతేతదాసమస్త వస్తువిష
యంసావయవం । యదాతుకించిచ్ఛ్రుత్యాకించిదర్థాచ్చోపనీ
యతేతదైకదేశవర్తి, తత్రాద్యంయథా॥భిన్నేంద్రారిశిరో
రసార్ద్రపటకైస్తత్కంధరోచ్చైస్స్వరస్స్వర్ధారాతైలఘృతైస్త
వాసిరగదంకారస్సమృద్ధోబభౌ।కింబ్రూమోరఘునాథవీరశు
చినాదత్రైణరోచేనాద్భుతంమర్త్యారశ్మమితోమహోన్బహుముఖ
స్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥బహుముఖోరావణః బహుప్రకారశ్చ।

రేకదేశస్యశాబ్దత్వార్థత్వాఖ్యామేకదేశేవర్తతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం -
అతఏవమస్ఫుటపాదాః॥ శ్రుత్యాఅర్థాచ్చతేయస్మిన్నేకదేశ వివర్తితదితి
ఏకదేశేవిశేషేణవర్తనాదేకదేశవివర్తిరితిచ ౬. సమస్తవస్తువిషయము
దాహరతి॥ భిన్నేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥బహుముఖఇత్యేతత్స్వయంవ్యా
కరోతి- రావణోబహుప్రకారశ్చేతి- తాపజ్వరవిశేషణత్వేబహుప్రకార

త్వంబోధ్యం॥ ౩౬॥ ఏకదేశవర్తిరూపకముదాహరతి॥ శుంభదితి ॥ వ్యా
కృతమేతత్॥౩౭॥ ద్వివిధంసావయవముదాహృత్య కేవలనిరవయవముదా
హరతి - ముఖేందుమితి॥ స్పష్టం॥ ౩౮॥ మాలానిరవయవముదాహరతి -
ఆమ్రేడితమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౯॥ పరంపరితంలక్షయతి ॥ రూప
కేతి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తం - అతఏవపరంపరాస్యసంజాతా

అత్రఖడ్గస్యవైద్యుత్త్వంనిరూప్య తదుచితావయవనిరూపణాత్స
మస్తవస్తువిషయతా ॥౩౬॥ ద్వితీయంయథా ॥ శుంభచ్ఛుం
డాలశైలావిరళపరిగళద్దాన ధారారుణాభ్రావ్యూహ్యతూర్యజ
క్రథాంగాన్యసురహరియుతాన్యత్రఖడ్గాన్యావృతాని।ఆకర్ణాకృ
ష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాక
రాళోదహతిరఘుపతిర్వైరిసేనావనాని॥ అత్రావయవరూప
ణాదేవరామస్యాగ్నిత్వేనరూపణంగమ్యతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం
౩౭॥కేవలనిరవయవంయథా॥ముఖంమంరామచంద్రస్యయే
ధ్యాయంతినిరంతరం । అపారఘోరసంసారపారావారంత
రంతితే ॥ అత్రముఖస్యేందుత్వంసంసారస్యసాగరత్వంచని
రూప్యతే । నతుతదవయవాదికంకించిన్నివేశ్యతే॥ ౩౮ ॥ మాల
యాయథా॥ఆమ్రేడితంసురతరోఃప్రతిబింబమిందోర్భేదస్స్వప
ర్వసురభేర్ద్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేఃపరిణతిఃప్రసవాయు
ధస్యమూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః॥ ఇదంనిరవ
యవంమాలారూపకం । ఏకస్యైవానేకధారూపణాత్ ॥ ౩౯ ॥
రూపకహేతురూపకంపరంపరితం । తత్రశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంకేవ
లంపరంపరితంయథా॥చరంతమంబరేదృష్ట్వారామేణప్రేరితం
ఖగం।అహీనావైరిణోభీత్యాముంచంతిసగరాణ్యహో॥ అ
త్రబాణస్యతార్క్ష్యత్వేననిరూపణంశత్రూణాంసర్పత్వేననిరూ

పరంపరితమిత్యన్వర్థతా - పరంపరితరూపకస్యైకరూపకసాపేక్షత్వా ద
నేకరూపకసాపేక్షేసమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావః - యథాహవిద్యా
నాథః- రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వా దస్యనసమస్తవస్తువిషయేంత
ర్భావఇతి॥శ్లి లపరంపరితముదాహరతి॥ చరంతమితి॥వ్యాఖ్యాతమేత

త్‌॥ ౪౦॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితముదాహరతి ॥ కబంధేతి॥ కబంధఃకబం ధాసురఏవకబంధముదకంతదాడంబరస్యగ్రీష్మః - తారాపతిర్వాలీసఏవ చంద్రస్తస్యదివాకరః-తుభ్యంతోభూధరారాజానఏవతాదృశాః పర్వ తాః తేషాంజంభారిః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥౪౧॥ అశ్లిష్టకేవలపరంపరిత ముదాహరతి- శ్రీరామేతి॥స్పష్టం ॥౪౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంసాధ

ణంచహేతుహేతుమద్భావాపన్నేఇతిపరంపరితం।ఉభయత్రా పిశ్లేషోల్లసనాల్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వంఏకవారమేవరూపణాత్కే వలత్వంచ॥౪౦॥ఇదంమాలయాయథా ॥ కబంధాడంబరగ్రీష్మ స్తారాపతిదివాకరః। తుభ్యమ్భూధరజంభారిర్భాసతేభరతా గ్రజః॥ అత్రరామస్యగ్రీష్మత్వాదిరూపణం కబంధతారాపతి భూంభృతాంకబంధాసురవాలినృపాణాంజలచంద్రగిరిత్వేన రూపణేకారణంజాతమితిపరంపరితత్వం।శ్లేషసముల్లసనాల్లి ష్టశబ్దనిబంధనత్వం।ఏకస్యరామస్యానేకధారూపణాన్మాలా రూపత్వంచ ॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంకేవలంపరంపరితం యథా॥శ్రీరామచంద్రవదనరాకాతారకనాయకః। విద్వన్నే త్రచకోరాణాంవితనోతికుతూహలం ॥ అత్రరామముఖస్య చంద్రత్వరూపణం విద్వన్నేత్రాణాం చకోరత్వరూపణేహే తురితిపరంపరితత్వం శ్లేషాభావాదశ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం। స కృదేవరూపణాత్కేవలత్వంచ ॥ ౪౨ ॥ మాలారూపాశ్లిష్ట శబ్దనిబంధనం పరంపరితంసాధర్మ్యేణవైధర్మ్యేణాపి సంభవ తి ॥ యథా ॥ వాత్యావైత్యాంబుదానాంవిబుధగణవిపద్వాగి నాంవైనతేయాః పాపాగ్నీనాంపయోదాః ప్రతిభటకరిణాం ప్రక్రమాఃపాకలానాం। కుల్యాలక్ష్మీలతానాం కవికుముద రుచాంకందళాఃకౌముదీనాంకల్యాఃకల్యాత్మకానాంపటుతర

ర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాముదాహరతి-వాత్యేతి॥ పాకలోగజరోగవిశేషః-క ల్యాత్మకానాంపాపరూపాణాంపటుతరతమసామంధతమసానాం- కల్యా ఉషఃకాలభూతాః-యద్యపికల్యశబ్దస్యప్రత్యూష పరత్వేనపుంసకత్వమే వ- తథాపినిఖిలవిద్యానిష్ణాతఃకవిరేవాత్రప్రమాణం - అత్రకేళీనాలవా

త్వాత్త్వాద్యారోపణం ప్రైత్యాదీనామంబుదత్వాదిరూపణే హేతురితిపరం
పరతత్వంవా త్యాదీనామంబుదాదినివర్తకత్వాద్వైధర్మ్యం-కుల్యాదీనాం
లతాదిప్రవర్తకత్వాత్సాధర్మ్యమితిబోధ్యం - చతుర్థపాదేపునర్వైధ
ర్మ్యం ॥౪౨॥ పరిణామంలక్షయతి-ఆరోప్యేతి॥లక్షణంవ్యాకరోతి - య
త్రేతి॥నాపిసమాసోక్త్యా-కుత ఇత్యాహ- ఆరోప్యమాణస్యేతి - అయంభా

తమసాం కేళయోరాశౌ కీర్తేః॥అత్ర పూర్వార్ధే వైధర్మ్యేణో
త్తరార్ధేసాధర్మ్యేణచ ప్రవృత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । ఏవమష్టవిధ
మపిరూపకంనిరూపితం । అన్యేఽష్టౌ భేదాః పృథగ్వైచిత్ర్యా
భావాన్ననిరూపితాః ॥ ౪౩ ॥ అథైతల్లక్షణవ్యాఖ్యానాం

——* పరిణామాలంకారః *——

పరిణామాదీనాం క్రమాల్లక్షణాన్యాహ ॥ ఆరోప్యమాణస్యావి
షయః పరిణామం భజేద్యది । ప్రకృతార్థోపయోగాయపరిణా
మస్తుద్విధా ॥ యత్ర విషయః ప్రకృతకార్యోపయోగాయా
రోప్యాకారేణపరిణమతే తత్ర పరిణామాలంకారః। నచాయం
రూపకేంతర్భవతి । తత్రహ్యారోప్యస్య ప్రకృతోపరంజకత్వ
మాత్రప్రయోజనత్వాత్ । ఇదముదితంభవతి। యత్రారోప్య
మాణస్యప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రం తత్ర రూపకం। యత్ర
ప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాత్మనావిషయస్య పరిణతి
స్తత్రపరిణామ ఇతి।నాపిసమాసోక్తౌ। ఆరోప్యమాణస్యప్రకృ
తోపయోగిత్వేపివాచ్యత్వాభావాత్। అయంసామానాధిక
రణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాంద్విధాభవతి ॥ యథా॥బోధాయవి
బుధలక్ష్మ్యైనష్టాయాదశముఖాపహృతాయాః। భవతోగారు
డమంత్రాః జయంతేరామచాపటంకారాః ॥ అత్రధనుస్స్వన
ధ్వనీనాం సురలక్ష్మీమూర్ఛాప్రబోధనరూపప్రకృతోపయో

పః-ఉభయత్రారోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేతాత్ప్యేపి భవద్బాహు
మంథాచలేత్యాదిసమాసోక్త్యాద్యుదాహరణే స్వారోప్యమాణానాం చం
ద్రాదీనాంవాచ్యత్వాభావాద్వైలక్షణ్యమితి॥ఉదాహరతి- బోధాయే
తి॥దశముఖాపహస్తైర్నష్టాయాః॥ లాఘవాత్కణంపోత భేదావలంబనం

వై యధికరణ్యమస్యాత్రైవదర్శయతి-భవత ఇతి ॥౪౪॥ అపహ్నవంలక్షయతి-నిషిధ్యేతి॥ క్రమేణోదాహరతి-శ్యామేతి.॥ శ్యామేననీలవర్ణేనవ్యోమ్నావస్త్రవిశేషేణసమాస్తృతా సమాచ్ఛాదితా-మహాశయ్యేత్యప్రకృతారోపః-నాంబరమితిప్రకృతనిషేధః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపనిషేధౌబోధ్యౌ-హిమరజసాఘనసారేణపూర్ణా ॥౪౫॥ నేదమితి॥ నేదంమండలమైందవమితిప్రకృతనిషేధః-సోపానహీరోపలఇత్యప్రకృతారోపః- దాన

గాయారోప్యమాణగారుడమంత్రరూపేణపరిణతిః ॥ భవతో గారుడమంత్రాశ్శ్వపటంకారైరితిపాఠే ఇదమేవవైయధికరణ్యోదాహరణంచ ॥ ౪౪ ॥ నిషిధ్యప్రకృతంయత్రాప్రకృ

—* అపహ్నుత్యలంకారః *—

తారోపణంభవేత్ । తత్రాపహ్నుత్యలంకారస్స్యాత్త్రిధాపరికీర్తితః॥ఆరోప్యప్రకృతనిషేధః । నిషిధ్యారోపః । ఛలాదిశబ్దప్రయోగాచ్చ॥ క్రమేణయథా ॥ శ్యామవ్యోమసమాస్తృతారఘుపతేః కీర్త్యంగనాయామహాశయ్యానాంబరమత్రజాతికలికాఃక్షిప్తానతారాగణాః । పేటీరాజతిరాజతీహిమరజఃపూర్ణా నరాకాశశీతన్మధ్యేమృగనాభిక్లృప్తవటకస్తోమోనచాయంమృగః॥ ౪౫॥ నేదంమండలమైందవంరఘుపతేకీర్త్యంగనాయారయాదావైరించపదం సముజ్జిగమిషోస్సోపానహీరోపలః॥ నాంకోయంతవదానవారిలహరీసంసిక్తసర్వంసహాసంచారాంచితపంకపవచరణన్యాసేనతత్రస్ఫుటః ॥ ౪౬ ॥ కాళిందీత్వాంసేవతేఖడ్గరూపానోచేదేవం రామతత్సంగమేన । స్వర్వాహిన్యాజీవనానాంకథంస్యాత్స్వర్వధిస్సూరీణాంసదాహేతుశ్చనస్యాత్ ॥౪౭॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయో

వారిలహర్యా ఉత్సృష్టజలప్రవాహేన సంసిక్తాయాంసర్వంసహాయాంసంచారేణాంచితః కీర్తికాంతాయాఃపాదలగ్నఃపంకపవ ॥౪౬॥ కాళిందీతి॥ఖడ్గరూపాఖడ్గవ్యాజా - స్వర్వాహిన్యాగంగాయాజీవనానాంజలానాం - అన్యత్రదేవసేనాయాఃప్రాణానాం - సూర్యానందస్యహేతుస్సూరీణామానందహేతుశ్చ॥౪౭॥ సందేహాలంకారంలక్షయతి - కవిస

ష్మ తేతి ॥ తత్రహీతి-సాధారణధర్మ స్యస్థౌల్యాదేర్యోవబోధ స్తస్యసధ్రీచీనేనసహచరేణసహితేనేతియావత్ - స్వరసవాహిత్వాత్సరసప్రసారిత్వాత్ ॥ఉదాహరతి-సచేతనేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్రకమనీయకాంత్యాదిగుణసాదృశ్యాత్ సీతాకాంచనపుత్రికాదికోటిద్వయగోచరస్య సందేహస్య తావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధత్వమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥౮౮॥ అసావితి॥అసౌరామఃఅంభోధిఃకిం-సోంభోధిఃగంభీరోపివితరణిభావంవదాన్యత్వంనభజతే-అయంతుభజతే - కింత్వంభోధిర్విగతా

సందేహాలంకారః

విషయీాయదా । సందిగ్ధౌభవత స్తత్ర సందేహాలంకృతిస్త్రిధా॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపురుషోవేత్యాదిసందేహవ్యావృత్తిః । తత్రహిసాధారణధర్మావబోధసధ్రీచీనేనవివేచకధర్మాగ్రహేణసందేహస్య స్వరసవాహిత్వాత్ ఇహతునానవబోధనిమిత్తస్సందేహః కింతుకవిస్స్వప్రతిభాతిశయేనవర్ణయితుంసాదృశ్యదర్శనేన సందేహ ముపనిబధ్నాతి।సాత్రివిధా।శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతాచేతి॥ క్రమాద్యథా ॥ సచేతనాకాంచనపుత్రికావాశరీరిణీమన్మథవాతురీవా । సౌదామినీస్థైర్యవతీకిమేషాకావానజానేరఘువీరపార్శ్వే॥అత్ర సందేహమాత్రస్యపర్యవసానాచ్ఛుద్ధత్వం॥౮౮॥అసావంభోధిః కింసవితరణిభావంనభజతేమహాదేవోయంకింసవహతిశివామిశ్రితతనుం। విధాతాకింవాయంసహికలితవాన్నాభిజననంవిచింత్యేత్థంరామందధతికవయస్సంశయధియం ॥ అత్రసాధారణధర్మాతిరిక్తవిశేషధర్మోల్లేఖా

'స్తరణయో యస్మాత్సవితరణి స్తస్యభావంతరీరాహిత్యంనభజతే - గాంభీర్యతౌల్యాత్సంశయ్యవితరణిత్వరూపవిశేషధర్మసంబంధాత్తాదృక్సంశయోనివర్తతఇతి నిశ్చయగర్భత్వం - సమహాదేవఃశివైః కళ్యాణైరమిశ్రితాంతనుంవహతి- అయంతుశివైర్మిశ్రితామేవతనుంవహతి - పరంతుమహాదేవశ్శివయాపార్వత్యామిశ్రితాంతనుం - సపిధాతాఅభిజననం సముఃఅ.ప.సూ౦లింకలితవాన్- అయంతుకలితవాన్ - కింతువిధాతానా

భాజనం ॥ ౪౯ ॥ భానురితి॥ సభానుః భోగమార్గచతురోన- అయం తుభోగమార్గచతురః- కింతుసభానుః భోగానాంభవనానాం మార్గచతురః - తంపావకంసర్వత్రసమస్తకార్యేష్వనలమిత్యర్థః -ఎవంత్వాలం సమర్థం- అన్యత్రానలశబ్దవాచ్యః - జడేన- జలేనవ - స చంద్రఃవసుధాయాస్సమ్మోదనానాం హారయితి- అయమాహారయతి- స

న్నిశ్చయగర్భత్వం ౪౯. భానుఃకింసనభోగమార్గచతురః కింపావకోయంజనానాం స్వర్గానలః తమాహుర్జనాః తు రమ్యోజడేనాప్యసౌ । కించంద్రస్సనవోస్యైగ్నిభాస వమ్మోదమంహారయత్యేవం రామ వేత్యనిర్మలగుణైః పశ్చా ద్వినిశ్చిన్వతే॥ అత్రవిశేషధర్మోల్లేఖమాత్రేతరేకేషాం తేషా శ్చైర్నిశ్చిన్వత ఇతినిశ్చయాంతరీకారాదయంనిశ్చయాంతస్సం దేహః । సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాం తత్తదర్థా నాంభేదేసత్యభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్త్యనుప్రా ణితఇత్యంగాంగిభావేనసంకరః॥సూర్యాదివ్యతిరేకస్స్ఫుటఏ వ । కించనిరతిశయతేజస్విత్వాదిశాలితయాసూర్యాదిరూప తాయామేకదేశమంగీకృత్యైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్యశ్రీ రామచంద్రవిషయేఽనిర్వచనీయాతిశయితారూపవిశేషాక్షే పకత్వాదాక్షేపాలంకారప్రభేదః॥అపిచప్రసిద్ధస్యరవిశశికృశా నుష్వేకస్యాపిరఘుపతితుల్యతానాభూదిత్యముతాన్యేషుతేజ స్విష్వితికైముత్యవశేన దండాపూపికాన్యాయాత్తే రర్థాపత్త్యలంకారస్య గమ్యమానత్వాత్సంసృష్టిరిత్యలం ప్రపంచేన

—— భ్రాంతిమదలంకారః ——

న॥ ౫౦ ॥కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆరోప్య

తునవభ్రమాసుధయాసమ్మోదమానందం॥ అత్రనిశ్చయాంతత్వందర్శయతి అత్రేతి ॥ అపిచాత్రసంకరసంసృష్ట్యాద్యలంకారసద్భావోభ్యూహ్యయిఇ త్యాశయేనాహ- సచేత్యాదినా॥ శ్రీరామచంద్రవిషయేశ్రీరామచంద్ర రూపేవిషయే- కిముతైవకైముత్యంతద్వశేన- దండభక్షణాదపూపభక్ష ణమర్థాదాపతితమితిదండాపూపికాతస్యాన్యాయస్సంస్థానాత్తైః ॥ ౫౦ ॥ భ్రాం

తిమదలంకరంలక్షయతి - కవిసమ్మతేతి ॥ ఉదాహరతి- దృశ్యేతి॥ దృ
తస్య వహ్నిః తస్యకనకస్యరుగివరుగ్యస్య తేన- స్వర్ణాగభ్రాన్తిః మేరువర్వ
తభ్రాన్తిః- అత్ర శైలాంతరాణాం విషయత్వం - మేరోర్విషయిత్వమి
త్యుక్తం - అత్ర కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేన సాదృశ్యమాత్రనిబంధ
నాయాః శుక్తిరజతాదిభ్రాన్తేర్నాలంకారతేత్యాశయేనాహ - అత్రేతి,
౫౦ ॥ స్మరణాలంకారం లక్షయతి - సదృశేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః

గోచరాధిశ్చేత్తాసద్భ్రాన్తిమదలంకృతిః ॥ అతస్మింస్తద్గ్ర
హరూపా భ్రాన్తిస్తద్వాన్ భ్రాన్తిమాన్॥యథా॥ శ్రుతకనకరు
చారాజప్రతాపతపనేరూషితాక్షనిషు । స్వర్ణాగభ్రాం
తిరభూత్సర్వారీణాం సమస్తశైలేషు॥ అత్ర కవిసమ్మతసా
దృశ్యాదిత్యనేన చాకచక్యాదితౌల్యేన జాయమానరజతాది
భ్రాన్తినివృత్తిః । ఆరోపవిషయస్యాత్ర భ్రాన్తిగమ్యత్వాదే
వారోపమూలాన్యాలంకారవైలక్షణ్యం। విరోధాభావాచ్చ
నసందేహాంతర్భావః । కవిసమ్మతసాదృశ్యమూలత్వేప్యస్య
తత్త్వోల్లేఖాభావాన్నస్మరణాంతర్భావః ॥ ౫౦॥ స్మరణాలం

స్మరణాలంకారః

కారస్తు॥ సదృశార్థానుభూత్యాన్యస్మరణేస్మరణంమతం ॥
సదృశపదేనాదృష్టాదిజనితస్మరణవ్యవచ్ఛేదః॥యథా॥ దృశ్యతక
నకోజ్జ్వలకాంత్యారామభుజం వీక్ష్యసీతయాశ్లిష్టం। చంపక
లతయాకలితంస్మరంతిమునయస్తమాలతరుకాండం ॥ ౫౧ ॥
ననుభవతుభ్రాన్తిమతోపహ్నవాదిభ్యోభేదః। ఉల్లేఖాత్క

ఉల్లేఖాలంకారః

థంభేదఇతిచేదుచ్యతే ॥ ఉల్లేఖోబహుధైకస్యబహుభిస్స్వస్వ

స్మృతిబీజస్యబోధకాఇతిన్యాయేనసదృశానుభవాత్పూర్వానుభవ జనిత
సంస్కారోద్బోధేసతిసదృశవస్త్వంతరస్మృతిస్స్మరణాలంకారః- సాదృ
శ్యవ్యతిరిక్తాదృష్టాదినిమిత్తత్వే నాయమలంకారఇత్యాశయేనాహ -సదృ
శపదేనేతి॥ ఉదాహరతి-దృశ్యేతి॥తమాలతరోఃకాండంశాఖాం॥ ౫౧॥ ఉ
ల్లేఖాలంకారంలక్షయతి- ఉల్లేఖఇతి॥ వ్యాచష్టే- ఏకస్యేతి ॥ అయంభ్రా

వః- గ్రహీతృగత్రైగ్లిష్యాదిభిరేకస్యవస్తునో నానాధర్మయోగా దనేకధో
ల్లేఖనంనిర్ధారణముల్లేఖాలంకారఇతి॥ ఉదాహరతి- ధర్మఇతి ॥ కూటేనక
పటేనమాయయావాకతోరాణీకృత్యానియేషాం తేతథోక్తాః-కూటంయం
త్రేన్యతేరాశౌనిశ్చలేలోహముద్గరే। మాయాద్రిశృంగయోస్తుచ్ఛేసీరా

న్నిరూపణం ॥ ఏకపదార్థోనేకగ్రహీతృభిరనేకధోల్లిఖ్యతఇతి
యత్సోయముల్లేఖాలంకారః॥యథా ॥ ధర్మశ్శరీరభృదసావి
తిధర్మనిష్ఠామూతోఽనయోయమితిమంత్రకళాధురీణాః। కా
లోద్వితీయఇతికూటకరోరకృత్యాః కైవల్యమిత్యుపరతాః కల
యంతి రామం॥ఉపరతాముముక్షువః। అత్రానేకధోల్లిఖ్యత
ఇత్యనేనభ్రాంతిమద్వ్యావృత్తిః । భ్రాంతిమత్యనేకధోల్లేఖా
భావాత్ । అనేకైర్గ్రహీ తృభిరిత్యనేనాతిశయోక్త్యపో
హః॥తత్రానేకగ్రహీతృకత్వనిబంధనాభావాత్ ।నచప్రకృ
తేఽప్రకృతారోపరూపరూపకేంతర్భావశ్శంక్యః॥ తస్యప్రకృ
తోపరంజకత్వమాత్రేణోత్థానాత్।వస్తునస్తాద్రూప్యేపునర
స్యప్రవృత్తిః ॥౫౩॥ ఏవంతావదుపమాలక్షణే, లోకసిద్ధేన
భిన్నేనేతిచ విశేషణద్వయంవ్యావర్త్యోత్ప్రేక్షా ద్యలంకారని

ఉపమేయోపమాలంకారః

రూపణముఖేనవ్యాఖ్యాతం।అధునాయదైకవాక్యవాచ్యంస్యా
దితివిశేషణంవ్యాఖ్యాతుంతద్వ్యావర్త్యముపమేయోపమాంల
క్షయతి॥ద్వయోఃక్రమాద్భవేతాంచేదుపమానోపమేయతే।
వాక్యద్వయేనోపమేయోపమాసాకథితాద్విధా ॥ అత్రవా
క్యద్వయవిశేషణేనోపమావ్యవచ్ఛేదః। అతోఽపమానోపమే
యయోర్మిథఃపర్యాయేణతాదృక్త్వకల్పన ముభయాతిరిక్తస
దృశవస్త్వభావధ్వననాయ। ఇయంద్వివిధా ప్రవర్తతే। ధర్మ
స్య వస్తుప్రతివస్తుతయానిర్దేశేన సాధారణ్యేనచేతి ।

పయపదంభయోరితివిశ్వః - కైవల్యంమోక్షం॥ ౫౩ ॥ అథోపమేయో
పమాంలక్షయతి-ద్వయోరితి॥ధర్మస్యేతి- ఏకస్యార్థస్యశబ్దద్వయేనాభిధా
నంవస్తుప్రతివస్తుభావః ॥ ఉదాహరతి-కులిశేతి॥స్వయంవ్యాకుర్వతోయో

జయతి - ఇహేతి ॥ అత్ర విశేషణద్వయేపి సమాసభేదేన ప్రత్యేకమర్థ
ద్వయోపపాదనాత్కథం వస్తుప్రతివస్తుభావ ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే - త
తశ్చాత్రేతి ॥ అయంభావః-కులిశేత్యాదివిశేషణద్వయోపాత్తస్యసమా
సభేదభిన్నస్యాప్యర్థద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయ వశాదేకత్వే నాభిన్న

క్రమూద్యథా॥ కులిశకరవాలభీషణబాహుః కరవాలకులిశభీ
మకరః । ఇంద్రఇవరామచంద్రోవిరాజతీంద్రోపిరామచం
ద్రఇవ॥ ఇహరామస్యోపమేయత్వే కరవాలఃకులిశమివేత్యుప
మితసమాసాశ్రయణేనబాహువిశేషణతా। రామకరేకులిశా
సంభవాత్ । ఇంద్రవిశేషణత్వేతుకులిశంకరవాల ఇవేత్యుప
మితసమాసః। ఇంద్రస్యోపమేయత్వేతూత్తరవిశేషణమేవం
ద్రష్టవ్యం॥ తతశ్చాత్రభిన్నయోరపిధర్మయోరతిశయోక్తి
మహిమ్నైకతయాఽధ్యవసితయోర్వారద్వయోపాదానేన
వస్తుప్రతివస్తుభావోనవిరుధ్యతే। వారద్వయోపాదానంచా
త్రసమాసద్వయేనస్వీకారాత్ ॥౫౪॥ శ్రీరామచంద్రభవ
తఃకరుణావరుణాలయ । ప్రతాపస్సూర్యవత్తిగ్మస్సూర్యోభా
తిప్రతాపవత్ ॥అత్రతిగ్మత్వంసాధారణధర్మఇతిసాధారణ్యేనే
యముపమేయోపమా ॥౫౫॥ ఉపమానోపమేయప్రతిపాదక
వాక్యయుగళే వస్తుప్రతివస్తుభావేన ధర్మనిర్దేశసామ్యేనా
స్యప్రతివస్తూపమాదిసాంకర్యమాశంకీతితాంలక్షయతి ॥ య

—— ప్రతివస్తూపమాలంకారః ——

త్రవాక్యద్వయేవస్తుప్రతివస్తుతయాభవేత్ । సామాన్యధర్మ
నిర్దేశఃప్రతివస్తూపమామతా ॥ యత్రహ్యుపమానోపమేయ
ప్రతిపాదకవాక్యద్వయేసామాన్యధర్మః కథితపదస్యపునరుక్త
దోషగ్రస్తత్వాచ్ఛబ్దాంతరేణోపాదీయమానఃప్రకృతాప్రకృ
తయోరౌపమ్యంగమయతిసాప్రతివస్తూపమా।ఇయంసాధర్మ్య

యోరేవధర్మయోర్భిన్నపదోపాత్తత్వంసిద్ధ్యత్యేవేతివస్తుప్రతివస్తుభావ
స్యనక్షతిరితి ॥ ౫౪ ॥ సాధారణ్యేనోదాహరతి-శ్రీరామేతి॥స్పష్టం॥౫౫
ప్రతివస్తూపమాంలక్షయతి-యత్రేతి ॥ ఉదాహరతి-జామదగ్న్యేతి॥యో

జయతి- అత్రేతి ॥ గ్రసనగిళనపదాభ్యాం సంహారణరూపః ప్రభుపటుప దాభ్యాం సామర్థ్యరూపశ్చేతి వివేకః॥ ౫౮॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి-రామస్యేతి॥ విపాటాః కేవలం బాణా ఏవ-నృసింహనఖరానంతరాన్నృసింహ

వైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తతే. సాధర్మ్యేణ యథా॥ జావదగ్న్య ప్రతాపాగ్నిగ్రసనే రాఘవః ప్రభుః । కాలకూటానలజ్వాలాగిళనే ధూర్జటిః పటుః॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయవర్తిభ్యాం గ్రసనగిళనపదాభ్యాం ప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభిన్నావేవ సంహరణసామర్థ్యరూపౌ ధర్మౌ స్వేక్రియమాణౌ ప్రకృతాప్రకృతయో రామహరయో రౌపమ్యం గమయతః। ఉపమేయోపమాయాం త్వేకస్యైవ వాచ్యత్వం ధర్మయోశ్చ స్వతో భిన్నయో రేవాతిశయోక్తివశాదభేదః। ఇహతు తదుభయవైపరీత్యమిత్యనయోర్మహాన్ భేదః । అస్యవస్తుప్రతివస్తుభావోపజీవితయా బింబప్రతిబింబభావోపజీవినో దృష్టాంతాలంకారాద్భేదస్స్ఫుటఏవ॥ ౫౮॥ వైధర్మ్యేణ యథా॥ రామస్య కేవలముకుంద పదాశ్రయస్య వాటీ-పాటనపటౌ పటవో విపాటాః। భేత్తుంపి హిరణ్యకశిపూరభుజాంతరాళం కోన్యోనృసింహనఖరాన్విభజాంతరాళం ॥ అత్రాపి వైధర్మ్యేణ రఘుసింహనరసింహయో రౌపమ్యం గమ్యతే ౫౯॥ బింబానుబింబభావా

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

చ్చేదుపమానోపమేయయోః। సాధర్మ్యం పృథగాదిష్టం దృష్టాంతోద్విధా మతః ॥ అత్ర ప్రకరణాత్సాధర్మ్యమిత్యనేనోపమేయోపమా ప్రతివస్తూపమాభ్యాం వ్యవచ్ఛేదః। భిన్నయో రేవ ధర్మయోర్వాక్యద్వయే వాదరద్వయోపాదానాత్ప్రకృతాప్రకృతయోరౌపమ్యావగతౌ దృష్టాంతాలంకారః। దృష్టోంతోనిశ్చయో త్రేతి దృష్టాంతోన్వర్థః॥ సోపి పూర్వవద్ద్విధా॥ యథా॥ రఘునాథ ఏవ శక్తో యుగపద్దారిద్ర్యదారణే ఏమమాం। రవిరేక ఏవ

నఖాన్వినా - అన్యైః కోలంకస్సమర్థః-విభజ వివిచ్యనిర్దిశ ॥ ౫౯॥ దృష్టాంతం లక్షయతి- బింబేతి॥ బింబానుబింబభావాద్బింబప్రతిబింబభావాత్॥

సాధర్మ్యేణోదాహరతి- రఘునాథ ఇతి॥ ౫౮ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహర
తి- రేరాక్షసా ఇతి॥ ౫౯ ॥ అథ తుల్యయోగితాం లక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥

దక్షుస్సకృదఖిలధ్వాంతసంతతిధ్వంసే॥ అత్ర రఘునాథదినసా
థయో ర్బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యం గమ్యతే । దారి
ద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయో ర్భిన్నధర్మత్వాద్బింబప్రతిబిం
బభావః॥ ౫౮ ॥ రేరాక్షసాః పలాయధ్వమయమాయాతి రాఘ
వః। తావద్ధ్యంతి ఖద్యోతా యావన్నద్యుమణిద్యుతిః ॥ అత్ర
యథా రవేరుదయాత్ ఖద్యోతాపగమ స్తథా రామాగమాదసు
రస్సరాశ ఇత్యుపమా వైధర్మ్యేణ గమ్యతే ॥ ౫౯ ॥ ఏవంగవా్యా

—* తుల్యయోగితాలంకారః *—

పమ్యానాం తుల్యయోగితాదీనాం భేదో బోధ్యవ్య ఇతి తల్లక్షణా
న్యాహ ॥ ప్రకృతానాం తథాన్యేషాం తుల్యధర్మానుబంధతః ।
ఔపమ్యం యది గమ్యేత సామతా తుల్యయోగితా ॥ యత్ర ప్ర
కృతానామప్రకృతానాం వా తుల్యధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతే సా తుల్యయోగితా । ఇహ ప్రకృతాప్రకృతానాం వ్య
స్తానామేవ ప్రయోజకతా స్వీకారాత్ప్రకృతా ప్రకృతసము
దాయప్రయోజ్యాద్దీపకాద్వైలక్షణ్యం వర్ణితం । ధర్మస్య
క్రియాగుణరూపతయా ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకా
రస్య కేచిదూచుః । అపరేతు ద్రవ్యగుణకర్మణాం తదభావా
నాం చ షణ్ణాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతాప్రకృతగతత్వేన
ద్వాదశవిధత్వే సత్యస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి ॥ య
థా ॥ డిండీరపాండురా రామకీర్తయశ్చ గుణాశ్చ తే । అంత
ర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంచరంతి నిరర్గళాః ॥ అత్ర ప్రకృ
తానాం రామగుణకీర్తీనాం ద్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభా
వరూపైశ్చ ధర్మైష్షడ్భిరౌపమ్యం గమ్యతే । పాండురత్వం
గుణః। బ్రహ్మాండాని ద్రవ్యాణి। సంచరణం క్రియా। నిరర్గ

ఉదాహరతి- డిండీరేతి॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదభావా అపీతి- పాండుర
గుణప్రతిబంధకాభావః- బ్రహ్మాండరూపద్రవ్యప్రతిబంధకాభావః - సం

చరణక్రియాప్రతిబంధకాభావశ్చ॥ ౬౦॥ అప్రకృతతుల్యయోగితా ము
దాహరతి- గాంభీర్యేణేతి॥ జీవనానిజలానిప్రాణాశ్చ॥ యోజయతి - అ

ర్థాఇతిప్రతిబంధకాభావః। ప్రతిబంధకత్వంచద్రవ్యాదిత్ర
యస్యాపిసంభవతీతితదభావాఅపిత్రయఇతి షణ్ణాముదాహ
రణం ।౬౦॥ గాంభీర్యేణరఘూద్వహేనవిజితాస్సప్తాపిపా
థోధయః ప్రాయోనిస్సృతజీవనాహృదివివృద్ధార్త్యాగ్నిచిం
తానలాః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనపాండురముఖాడిండీరపిండచ్ఛ
లాత్కంపంతే సతతం మనాగపిధృతిం నాద్యాపి విందంత్య
హో॥అత్రోపమానత్వేనాప్రకృతానాం సప్తాంబుధీనాం
ద్రవ్యాదిషడ్ధర్మైఃపరస్పరమౌపమ్యంగమ్యతే। తత్రనిస్సృ
తజీవనాఇత్యనేనద్రవ్యాభావరూపోధర్మఃకథితః। హృదివివృ
ద్ధేత్యాదినాద్రవ్యరూపః।త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనేతిగుణాభావరూ
పః।పాండురముఖాఇతిగుణరూపః।కంపంతఇతిక్రియారూపః।
ధృతింనవిందంతీతిక్రియాభావరూపఇతిషణ్ణాముదాహరణం॥
౬౧॥ప్రకృతానాంచేతరేషామౌపమ్యంగమ్యతేయది।సమాన

—* దీపకాలంకారః *—

ధర్మసంబంధాద్దీపకంతత్తుషడ్విధం॥ప్రకృతాప్రకృతసముదా
యసంబంధీసమానో ధర్మోయత్రౌపమ్యం దీపయతి తత్రదీప
కం।తత్రసమానధర్మస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యగుణక్రి
యాస్వరూపేణద్వైవిధ్యంచషడ్విధత్వంకేచిదూచుః।తద్విచా
రచారుచేతసాంనాంతరంగమాలింగతి। ధర్మస్యాదిమధ్యాంత
గతత్వభేదేనకావ్యచారుతాయాంవిశేషాదర్శనాత్।అన్యథా
ప్రథమద్వితీయాదిపాదగతత్వప్రకారైర్భేదాంతరాణ్యపికి
మితినాజీగణన్। తస్మాన్నప్రాథమికంత్రైవిధ్యమాదరణీయం
నాప్యుత్తరంద్వైవిధ్యం। ద్రవ్యాదిభేదేనధర్మస్యషడ్విధో
క్తేః। తస్మాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయసంబంధసమానధ

ర్మేత్యాదినా॥ ౬౧॥ దీపకంలక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥ వ్యాకరోతి -
ప్రకృతేతి॥ తత్ షడ్విధత్వం॥ ఉదాహరతి- వికటేతి॥వికటముద్వేలంయ

ఘాతధానటతోమహానటస్యజటాటవికాయాంయాతటినీగంగాతస్యాజల
భరపవరంగస్తస్మిన్‌రంగంతో విచలంతఉరుభంగియుక్తాశ్చ యేతరంగా

ర్మస్యద్రవ్యాదిరూపేణభేదేషడ్విధత్వాత్తదాలంబనస్య దీప
కస్యాపిషాడ్విధ్యంవక్తుంయుక్తం॥యథా॥వికటనటన్మహానటజ
టాటవికాతటినీజలభరరంగరంగదురుభంగితరంగగణాః। తవ
చగిరోరఘూద్వహసుధారససారధరాజగతినిరర్గళాః పరిచ
రంతిపటీరహిమాః॥అత్రవర్ణ్యత్వేనప్రకృతానాం రామచం
ద్రవచనానాముపమానత్వేనాప్రకృతానాం గంగాతరంగా
ణాంచద్రవ్యాదిరూపషడ్విధసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతే।అత్రసుధారసోద్రవ్యం శీతలత్వంగుణః। చరణం
క్రియా। నిరర్గళత్వంపూర్వపదఘాతత్ర యమితి షణ్ణాము
దాహరణం॥అన్యేత్వాహుః॥ యఃప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్వ
ర్ణ్యైకతాఽపిసంగతః। సమానోధర్మఏకోన్యద్దీపయేత్తత్తుదీపక
మితి॥వ్యాఖ్యాతంచేదంపూర్వైః। ప్రకృతాప్రకృతపదసము
దాయయోస్యైకస్యాపిసన్నిహితంసాధారణధర్మప్రతిపాదకం
క్రియాపదంగుణపదంవాయదాన్యదపిదీపయతిసాధారణధర్మ
సంబంధిత్వేనద్యోతయతితద్దీపకమితి। కేచిత్త్వేకస్యకారక
స్యానేకక్రియాసంబంధేపిదీపకమాహుఃతదుభయమపినపరీ
క్షోత్తుమమిత్యుపేక్ష్యతే ॥౬౩॥ అన్యధర్మాన్యసంబంధాసం

నిదర్శనాలంకారః

గతౌవస్తునోర్ద్వయోః। ప్రతిబింబనమాక్షిప్తంయత్రతత్ర
నిదర్శనా॥యతోఽపమానోపమేయయోర్మధ్యేఅన్యధర్మస్యా
న్యసంబంధాసంభవేన ప్రతిబింబక్రియా ఒక్షిప్యతేత త్ర
నిదర్శనా । సాద్విధా । ప్రకృతధర్మస్యాప్రకృత సం
బంధాసంభవమూలా అప్రకృతధర్మస్య ప్రకృతసంబంధా
సంభవమూలాచేతి ॥ యథా॥ పరిటీకతేరఘుకిరీటమణేశ్చటు

స్తైషాంగణాః- పరిచరంతిపరితశ్చరంతి ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥
౬౩ ॥ నిదర్శనాంలక్షయతి- అన్యధర్మేతి ॥ వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ఉదా

మాదరతి- వరిటీకత ఇతి॥ శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనస్య రామస్య - శతకో
టిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనస్య వదుత్కటమహాఃపటలే- వరిటీకతే
ప్రవర్తతే॥ ౬౩॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ త్వదితి- ఆహిండతే,పాప్నోతి.౬౪ ॥ ప్రకారాంతరేణోదాహర్తుమాహ - క్వచిదితి॥తదాక్షేపః ప్ర

లప్రతాపశిఖినఃపటిమా । శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలో
చనోత్కటమహాఃపటలే॥అత్ర రామప్రతాపపటిమ్నోదంభో
ళ్యాదిసంబంధాసంభవేన సాదృశ్యాద్దంభోళ్యాద్యుపమాన
ప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే ॥ ౬౩ ॥ త్వద్దోర్మండలమండలా
గ్రలతికా రామత్వమాఖండనశ్రీఖండద్రుమకాండకుండలిగ
తంపాండిత్యమాహిండతే । శేషాత్యుగ్రఫణాగ్రనిర్గతవిష
జ్వాలాశ్రియంసంశ్రయత్యాదత్తే ప్రళయాంతకోద్భటభు
జాదండాగ్రదండాకృతిం॥ అత్ర ప్రకృతస్య రామభుజఖడ్గస్య
శ్రీఖండగతకుండలివిషజ్వాలాకాలదండధర్మసంబంధాసం
భవేనతద్ధర్మసదృశధర్మానాకలయతీతిప్రతిబింబకరణమా
క్షిప్యతే ॥౬౪ ॥ క్వచిన్నిషేధాక్షిప్తయాప్రాప్త్యాతదాక్షే
పః॥కాంతారాంతరచారిణ్యఃకాంతారామవిరోధినాం। సరో
వారిషునేత్రాభ్యాంముంచంతీందీవరశ్రియం ॥ అత్రముం
చంతీతినిషేధాత్పూర్వమిందీవరశ్రీరాక్షిప్తా ॥౬౫॥ వ్యతిరే

వ్యతిరేకాలంకారః

కస్తూపమానాదుపమేయాతిశాయిని॥ యథా॥ నగ్రస్తస్తమసా
నచాహ్నిసలినోదన్యేననోకర్శితోనైవాస్తంగతిమాన్నచాం
కితతనుర్నోపాక్షికశ్రీరపి। లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధా
నోపంగుభావంగతోనిర్దోషోగుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతో య
శశ్చంద్రమాః ॥ అత్ర రామభద్రకీర్తిచంద్రస్య ప్రసిద్ధచం

తిబింబక్రియాక్షేపః॥ ఉదాహరతి-కాంతారేతి॥నేత్రాభ్యామిందీవరశ్రి
యంముంచంతి- తథారుదంతీత్యర్థః॥ అత్రేతి- నేత్రమోఃప్రాగిందీవర
శ్రీసద్భావమంతరేణతన్మోచనాసంభవాదితిభావః - ఇందీవరశ్రీరివ,శ్రీరితి
ప్రతిబింబకరణాక్షేపః ॥౬౫॥ వ్యతిరేకంలక్షయతి-వ్యతిరేకస్త్వితి॥ఉదా

హరతి-నగ్రస్తఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౬౬॥ సహోక్తిం లక్షయతి-ఏక
స్యేతి॥ భావేనోదాహరతి-త్వష్టుర్గతి ।౬౭॥ అభావేనోదాహరతి-ఉద్దా
మేతి॥ కార్ముకం ధనురింద్రచాపం చ-శరవర్షం బాణవర్షం జలవర్షం చ॥ వి
ద్యానాథమతే సహోక్తిలక్షణం వ్యాప్తిదూషితమిత్యాహ-విద్యానా
థస్త్వితి॥ ఉత్క్షిప్తం సహ కౌశికస్య పులకైస్సాకం ముఖైర్నామితం భూపా

దాద్రిముపమానాదాధిక్యోపనిబంధనేన భేదప్రధానమౌపమ్యం

— సహోక్త్యలంకారః —

గమ్యతే॥ ౬౬॥ ఏకస్యోక్తిప్రధానత్వేనాన్యస్యాప్యస్య సహార్థ
తః। ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సహోక్తిస్తత్ర కథ్యతే॥ య
తోఽపమానోపమేయభావేఽవగతే ఏకస్య ప్రాధాన్యేన నిర్దేశ
అన్యస్య చ సహార్థసంబంధాదప్రాధాన్యేన చౌపమ్యం గమ్య
తే తత్ర సహోక్తిః। ఇయం భావాభావాభ్యాం ప్రవర్తతే॥
యథా ॥ త్వష్టుర్గభిన్నమదబంధురసింధురేంద్ర కుంభస్థ
లోచ్ఛలితమౌక్తికతారకాణాం । సంఖ్యైస్సమం సమరరా
త్రిముఖావితం ద్రాక్ప్రోద్యంతి రాఘవమణే తవ కీర్తిచంద్రాః॥
౬౭॥ ఉద్దామకార్ముకవిజృంభితరామభద్రధారాధరోగ్ర
శరవర్షపరంపరాభిః । కారాజుషాం దివిషదాం హృది శోకవ
హ్నిర్దైత్యప్రతాపదహనేన సమం శశామ॥ విద్యానాథస్తు కార్య
కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తి మూలా భేదే
ఽప్యభేదాతిశయోక్తిమూలా చ సహోక్తిరిత్యుక్తవాన్। త
న్మతే ఉత్క్షిప్తం సహ కౌశికస్య పులకైరిత్యాదౌ సహోక్తిర్న
స్యాత్॥ ౬౮॥ అథైతత్ప్రతికోటితయా వినోక్తిం లక్షయతి ॥

— వినోక్త్యలంకారః —

వినోక్తిస్స్యాద్వినార్థోక్తైర్యాస్యాదౌపమ్యగమ్యతా॥ యథా॥ వి

నాం జనకస్య సంశయధియా సార్ధం సమాస్ఫాలితం। వైదేహీమనసా స
మం చ సహసాకృష్టం తతో భార్గవప్రౌఢాహంకృతికందలేన చ సమం త
ద్భగ్నమైశం ధను రిత్యత్ర సహోక్త్యభావప్రసంగాన్న తన్మత మాద
రణీయమిత్యాశయః॥ ౬౮॥ వినోక్తిం లక్షయతి-వినోక్తిరితి॥ ఉదాహరతి-

వినేతి॥యత్రత్వితి- వినావత్సమితి॥ అత్ర వినాశబ్దప్రయోగేప్యౌపమ్యప
ర్యవసానాభావాన్న వినోక్త్యలంకారతా-ఏవంసమాసోక్తావప్యూహ్యా
మిత్యాహ-సమాసోక్తావితి॥౬౮॥సమాసోక్తింలక్షయతి-విశేషణానీతి- ప
రమప్రకృతగం-అవధారణార్థమాహ-నతువిశేష్యపదమపీతి-నన్వేకదేశవ
ర్తిరూపకాత్కథంసమాసోక్తేర్భేదః తత్రాప్యప్రస్తుతస్య గమ్యత్వాది
త్యాశయేనశంకతే- నన్వితి- గమ్యరూపకమేకదేశవర్తిరూపకంతత్రాంక

నాశేషేణపాతాళంవినేంద్రేణత్రివిష్టపం ॥ వినా శ్రీరామ
చంద్రేణనరాజతిధరాతలం॥ అత్రస్వర్గపాతాళయోస్సు
రేంద్ర భుజగేంద్రాభ్యంతరేణ యథానశోభాతథాభూతధా
త్రీతలమపిరామం వినానశోభతఇతివచోభఙ్గ్యాగమ్యమౌప
మ్యం।యత్రత్వౌపమ్యపర్యవసానంనాస్తినతత్రాయమలం
కారః । వినావత్సంరామంకథమయమయోధ్యాంప్రవిశతీత్యా
దౌ-సమాసోక్తావప్యేవమేవవేద్యం౬౮॥సమాసోక్తింవక్తి॥విశేష

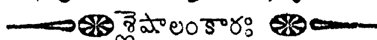
—* సమాసోక్త్యలంకారః *—

ణాన్యేవపరమర్థంగమయితుంయదా।ప్రకృతస్యసమర్థానిసమా
సోక్తిస్తదాభవేత్ ॥ప్రకృతస్యవిశేషణాన్యేవాప్రకృతమర్థంయ
దాగమయితుంశక్తానినతువిశేష్యపదమపితదాసమాసోక్తిః॥స
మాసేనసంక్షేపేణార్థద్వయస్యోక్తిరియమన్వర్థా । విశేషణ
విశేష్యాఖ్యామర్థాంతరాప్రతీతేర్నశ్లేషతా। ననుసమాసో
క్తావప్రకృతారోపణస్యగమ్యత్వాద్గమ్యరూపకసాంకర్యశం
కాదుర్నివారేతిచేన్నైవం । ప్రస్తుతోపరంజకత్వమాత్రోప
యోగాదప్రస్తుతస్య। నచపరిణామాంతర్భావః। ఆరోపవిష

యశంకా-పరిహరతి-నైవమితి-ప్రస్తుతేతి-అయంభావః- నిరీక్ష్యవిద్యున్న
యనైః పయోదఇత్యాదిరూపకోదాహరణేష్వప్రస్తుతస్యప్రస్తుతోపరం
జకత్వమాత్రాద్రూపసమారోపః- అత్రతువ్యవహారసమారోపఏవేతి మ
హద్వైలక్షణ్యమితి-తదుక్తం - తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తు
తంస్వయం।సంక్షేపేణోచ్యతేయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా॥ స్యాద్వి
శేష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం। భవేదప్రస్తుతంవేద్యారూ

వకాలంకృతి స్తదేతి॥ ఉదాహరతి-భవదితి॥ సర్వజ్ఞానాం మహోన్నతానాం . శిర
సా-సర్వజ్ఞస్యహరస్యశిరసాచ - తమః పాపంతిమిరంచ-కోర్థ్యా మేర్థ్మ
దం కుముదం కైరవంచ॥ ౭౦॥ శ్లేషంలక్షయతి-శ్లేష ఇతి- విశేష్యయోశ్చే

యస్యారోప్యమాణరూపతయాపరిణామేఆరోప్యమాణ ప్రా
ధాన్యేనారోప విషయతిరోధానం హి పరిణామాలంకారప్ర
యోజకం। ఆరోప్యమాణవస్తుసాదృశ్యవైశిష్ట్యప్రతిభామా
త్రేణారోప్యమాణగమ్యతానుపమర్దాచారోప విషయస్యైవ
ప్రాధాన్యేనప్రతిపత్తిస్సమాసోక్తిప్రయోజికేతిరహస్యం॥
యథా ॥ భవద్బాహోమంథాచలమథితసత్త్వంచరచమూసము
ద్రాత్సంభూతాస హవిజయలక్ష్మీర్యరఘుపతే। భవతీ-త్రిజ
గ్ధార్వ్యాజయతిభువిసర్వజ్ఞశిరసా తమోహంత్రీసత్యంకుముద
ముదయంపాప్రితవతీ॥ ఇహకీర్తేశ్చంద్రత్వం ధ్వన్యం। తదపి
విశేషణసామర్థ్యాదేవనవిశేష్యసామర్థ్యాదవగమ్యతే ॥ ౭౦॥

శ్లేషాలంకారః

పూర్వంసమాసోక్తిలక్షణేవిశేషణాన్యేవేత్యనేన వ్యవచ్ఛేద్యత
యాశ్లేష ఉపక్షిప్తస్తన్నిరూపయతి॥ శ్లేషస్సామ్యేసమాదిష్టో వి
శేషణవిశేష్యయోః ॥ సమాసోక్తితుల్యయోగితయోస్తువిశే
షణమాత్రసామ్యమేవనపునర్విశేష్యగతశ్లిష్టత్వం । అత్రతువి
శేషణవిశేష్యోభయసామ్యంప్రయోజకం।విశేష్యయోశ్చాత్ర
కేవలప్రస్తుతయోర్వా కేవలాప్రస్తుతయోర్వా శ్లేషో భవతి।న
తుప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః। తత్రద్వ్యభిధాయాః ప్రవృత్తైకార్థ
ప్రత్యాయనశృంఖలితతయాఽప్రస్తుతార్థప్రతిభానస్యవ్యంజ
నైకవ్యాపారశరణత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య
ధ్వనిరేవప్రగల్భతే॥ యథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిః కృతసం
రక్తతర్పణః। ఏకవీరోపతాపఘ్నోరామోరాజతిరాఘవః॥ అత్ర

తి- అయంభావః - కేవలప్రకృతశ్లేషే కేవలాప్రకృతశ్లేషేవా అర్థద్వ
యస్యప్రస్తుతత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వాఅభిధాయాఅకుంఠి
తసంచారత్వాత్ప్రస్తుతౌవప్రస్తుతౌచార్థౌవాచ్యావేవేతి - నను-యేనధ్వ

స్త్రగనోభవేనబలిజితా(- యఃపురాస్త్రీకృతో యశ్చోద్వృత్తభుజంగహా
రవలయో గంగాంచయోఽదీధరత్ । యస్యాహుశ్శశిమచ్ఛిరోహరఇతి స్తు
త్యంచనామామరాః పాయాత్సస్వయమంధకక్షయకరస్త్వాం సర్వదో
మాధవ ఇత్యాదిశబ్దశ్లేషస్థలేష్వర్థస్యాప్రతిపాదనే స్పృష్టాదిప్రయత్న
భేదేనశబ్దభేదస్యస్పష్టత్వా ద్విధైవ కేవ్రిమూర్ధ్నిత్యాచావివనశ్లిష్టత్వ మి
త్యాశంక్యాభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- సన్త్వితి ॥ తథాపీతి-శబ్దభేదేసత్యపీత్య
ర్థః- జతుకాష్ఠన్యాయేనేతి-అయం భావః- భిన్నార్థప్రతిపాదకయోరపి
శబ్దయోః పాఠసమయేఽనుతరజతుశలాకావదన్యోన్య సంశ్లేషవశాచ్ఛ
బ్దగతత్వంప్రతిపాద్యతఇతి- ప్రయతనానితు-స్పృష్టంప్రయతనంస్పర్శా

ప్రకృతత్వాదాత్రిను స్యాప్రకృతత్వాజ్జాసదగ్న్యస్య నశ్లేషా
వకాశః। కింతుధ్వనిరేవ।అయంద్విధా।శబ్దశ్లేషోఽర్థశ్లేషశ్చేతి।నను
శబ్దశ్లేషస్థలే ప్రయత్నాదిభేదాత్ స్ఫుటఏవశబ్దభేద ఇతిచేత్స
త్యం భేదోఽస్తి। తథాపిజతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దయోరితరేతరశ్లి
ష్టత్వాచ్ఛబ్దగతత్వవ్యవహారః। అతఏవశబ్దశ్లేషేభంగసహిష్ణు
తా । అర్థశ్లేషేతు ప్రయత్నాదిభేదస్యాశబ్దభేదకస్యాభావేనశ
బ్దైక్యనిశ్చయేసత్యేకనాళావలంబిఫలద్వయరీత్యాశ్లిష్టత్వమర్థ
యోరితి।శబ్దవిపరీతవృత్తియోగ్యత్వంభంగాసహిష్ణుత్వంచే
త్యాలంకారికరహస్యం। అతః కేవలప్రస్తుతగతత్వేనకేవలాప్ర
స్తుతగతత్వేనచద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య॥ క్రమేణయథా ॥
మహాపదోపస్థితయస్సదారామాపియోగినః । అలంకారాశ్ర

నాం ఈషత్స్పృష్టమంతస్థానాం వివృతమూష్మణామిత్యాదీని-ప్రయ
త్నాదీత్యాదిశబ్దేనప్రకరణాదయస్సంగృహ్యంతే - శబ్దవిపరీతవృత్తియో
గ్యత్వంశబ్దశ్లేషే-భంగాసహిష్ణుత్వమర్థశ్లేషఇతివివేకః- అతఇతి- యతః
ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోశ్శ్లేషోఽనభ్యుపగతోఽతఇత్యర్థః॥ ప్రకృతశ్లేషము
దాహరతి- మహాపదఇతి॥ హేరామభవతఃఅహితాఃమహత్యఆపదోయే
షాం తేతథోక్తాః-అపగతాస్థితిర్యేషాం తేఅపస్థితయః- రామాభిఃస్త్రీభిర్వి
యోగఏషామస్తీతితథోక్తాః-అలమత్యంతంకారాబంధనాలయఆశ్రయఆ
వాసస్థానంయేషాం తేతథోక్తాః-హితాస్తు మహాపదానాం మహాన్న

తద్వానాముపస్థితిః ప్రాప్తిర్యేషాం తేతథోక్తాః- సంతః ప్రశస్తా యఆరామాఉపవనాని తైరవియోగినః- అలంకారాణామాశ్రయాః - సర్వాభరణభూషితా ఇత్యర్థః॥ ఇత్యాశయేనాహ- అహితపక్షఇతి మిత్రపక్షే త్వేకపదత్వమితిచ ॥ ౭౧ ॥ అప్రకృతశ్లేషముదాహరతి - అపవిక్రమేతి॥ అపగతః విక్రమో విశేషగమనే సంకోచోయస్యతం - నవిద్యతేపవిక్రమస్యాపప్రసారస్యసంకోచోయస్యతం- నాకమాకాశంస్వర్గంచోల్లాసయ

యారామభవంతిభవతోహితాః॥అహితపక్షే । మహాపదః ।
అపస్థితయః।సదా।రామావియోగినః। అలం।కారాశ్రయాః।
భవతః।అహితాః। మిత్రపక్షే త్వేకపదత్వం। అత్రరామచం
ద్రదానపాత్రయోర్వర్ణ్యమానతయా హితానామహితా
నాంచప్రాకరణికత్వం ॥౭౧॥ అపవిక్రమసంకోచంగోసహ
స్రోల్లసత్తనుం । నాకోల్లాసినమత్యేతిరామోహర్యశ్వమోజ
సా॥అత్రహర్యశ్వశబ్దవాచ్యయోర్దినకరపురందరయోరుపమాన
త్వేనాప్రాకరణికయోరేవ శ్లేషః ॥౭౨॥ అత్రవిశేషణవిశే
ష్యవ్యాపారమూలస్యశ్లేషస్యప్రస్తావే కేవలవిశేషణవ్యాపా

—* పరికరాలంకారః *—

రమూలఃపరికరాలంకారఎకదేశసామ్యాద్బుద్ధిస్థః। కేవలప్ర
స్తుతకేవలాప్రస్తుతవిషయస్య తస్యైవప్రస్తావాత్ప్రస్తుతా
ప్రస్తుతవిషయాఅప్రస్తుతప్రశంసాదయోలంకారాశ్చ బుద్ధి
స్థాః। తేషుతావత్పరికరాలంకారంనిరూపయతి॥ విశేషణాలీ
సాకూతాయదాపరికరస్తదా॥యథా॥ ఐశంశైశవచేష్టయావి
దళితంయేనాద్భుతంకార్ముకం యస్మిన్నర్జునదోస్సహస్ర లవ

తీతితథోక్తం- హర్యశ్వంహరిద్వర్ణాశ్వంసూర్యం- హరినామకాశ్వమింద్రంచ- హరిర్వాచ్యవదాఖ్యాతోహరితకపిలవర్ణయోరితివిశ్వః॥ ౭౨ ॥ పరికరంలక్షయతి- విశేషణాలీతి॥ ఉదాహరతి - ఐశమితి ॥ ఇకంగావణాం ప్రతిమాల్యవద్వచనం - విదళితమిత్యనేనతవవరప్రదాతామహేశోపిశ్రీరామస్యాలక్ష్యభూతఇతి అర్జునదోస్సహస్రలవనఇత్యనేనత్వజ్జైత్రకార్తవీర్యాస్మయాపహారీతి సఇత్యనేనయేసత్వంకక్షుపంయుక్త ఇతిచవ్యాఖ్యాం తె

౭౩ ॥ అథాప్రస్తుతప్రశంసాంలక్షయతి - అప్రస్తుతేనేతి ॥ సారూప్యని బంధనాముదాహరతి॥ భృంగపుంగవేతి॥ స్పష్టం॥ ౭౪॥ ఉదాహరణాంత రమాహ-భానామితి ॥ రవా సైన్యస్స్వకీయైరంశుజాలైస్సహస్వైరం

నఃకుంతఃకుతారోభవత్ । యస్మాత్త్రైకళరానలేశలభతాంవా లీసలేఖకపిఃకింతస్మిన్నపిరాఘవేదశముఖత్వద్దోర్లతాసంభ్రౌ

—*అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః*—

మః ॥ ౭౩ ॥ అప్రస్తుతేనవాచ్యేనప్రస్తుతంగమ్యతేయది।అ ప్రస్తుతప్రశంసేయంకథితాపంచధాబుధైః॥ యత్రాప్రస్తు తస్యాప్రస్తుతత్వాదేవవర్ణనమనుచితంసత్ప్రస్తుతం గమయ తితత్రాప్రస్తుతప్రశంసా । అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతాక్షేపశ్చ యత్కించిత్సంబంధాభావే నసంభవతీతిసబంధఃకోప్యంగీకా కార్యః । సత్రేధా । సారూప్యంసామాన్యవిశేషభావఃకార్య కారణభావశ్చేతి। తన్నిబంధనాచేయంపంచధాభిద్యతే। సా మాన్యాద్విశేషాక్షేపః, విశేషాత్సామాన్యాక్షేపః, కార్యా త్కారణాక్షేపః,కారణాత్కార్యాక్షేప,ఇతి । ద్వితీయతృతీ యయోరేకైకస్యద్వైవిధ్యాత్।క్రమేణయథా॥ భృంగపుం గవమరందనిర్ఝరీసద్మపద్మమపహాయసాంప్రతం। జాల్మశా ల్మలిముపైషికింవృథాశోకమాకలయితుంకిమీహసే ॥ అత్రా ప్రస్తుతేనభృంగబుద్ధ్యుపదేశేనసర్వానర్వాచీనా న్పురుషాధ మాన్విహాయసకలశుభగుణమణిసింధుస్సీతాబంధురేవ సుధి యాంసేవ్యఇతిప్రస్తుతమవగమ్యతే॥౭౪॥యథావా॥భానాం భానాంతరిక్షేవిలసతినచసంరాజతేరాజతేజో వహ్నేవహ్నా యరోచీరజనిసుపిహితాశాంతరంశాంతరంహః । స్వైరంస్వై రంశుజాలైస్సహచరతిరవాకాంతికేకాంతికేళిస్సంవాసంవా సిశక్తఃకిముతిమిరసఖద్యోతఖద్యోతకర్తుం॥అత్రరేరావణరా

మందంయాథా తథాచరతిసతి - అంతికేతదంశూపకంఠే కాంతికేళిస్త్వ త్కాంతిపిలాసః- కా నకాపేత్యర్థః- తిమిరసఖస్తమస్సహచరోద్యోతః ప్రకాశోయస్యతస్యసంబుద్ధిః తిమిరసఖద్యోత హేఖద్యోత - త్వంసం

వాసంకర్తుంతదంతి౼ స్థైర్యమవలంబ్యస్థాతుంవాశక్తోసికిం॥ ౭౫॥ సామా న్యాద్విశేషాభివ్యక్తిముదాహరతి-రామేతి॥ హేరామ విక్రమేణ విధూత స్తిరస్కృతః కాశికశ్శకొ9యైస్తైతథోక్తాః*అథకాశికాః । గుస్థలూలూ కనకులమునిశకా9హితుండికాఇతిరత్నమాలా- పవనవేగజిద్వాయువేగజే

మేసమరాంగణగతేసర్వతేజోభిభావినిసమతుంతవావస్థాన మేవదుష్కరం పౌరుషంతుదూరతోనిరస్తమితిప్రస్తుతమప్ర స్తుతఖద్యోతవృత్తాంతకథనేనవ్యజ్యతే। సారూప్యాలంబనేనే దముదాహరణద్వయంప్రవృత్తం ॥౭౫॥ సామాన్యాద్విశేష ధీర్యథా॥రామవిక్రమవిధూతకాశికా కాశికాధ్వరవిరోధినో సురాః। పత్రిభిఃపవనవేగజిత్వరైర్జిత్వరైః కఠినఖండితాస్త్వ యా ॥ ఇహామహదిదమద్భుతంయదా9మశిశునైవత్వయా కాశికమఖవిరోధినస్సుబాహుప్రముఖా స్సురవిరోధినః ఖండి తాఇతిప్రస్తుతేకఠినఖండితాఇతిసామాన్యముపన్యస్తం । తే నాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప9స్తుతోవిశేషోవ్యజ్యతే॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యధీర్యథా ॥ శ్రీరామభద్రేసతతమశేషాభీ ష్టదాయిని। దారిద్ర్యంవిదుషాంలేభేస్థైర్యంమధ్యేషుయోషి తాం ॥ అత్రశ్రీరామభద్రౌదార్యేణసర్వేషామర్థినాం దారిద్ర్యంహతమితివక్తవ్యే విదుషామితివిశేషస్యా ప్రస్తుత స్యోపాదానాత్ప9స్తుతమేవసామాన్యంవ్యజ్యతే ॥ ౭౭ ॥ య థావా ॥ రామభద్రేణసంశ్లేషమిందే9ణేవామరావతీ। స మాసాద్యసదామోదమవిందతవసుంధరా ॥ అత్రయోగ్యం వస్తుయోగ్యేనవస్తునాయోగమేత్యశోభతఇతిసామాన్యేప్ర స్తుతేవిశేషోభిహితః। తేనసామాన్యంవ్యజ్యతే॥౭౮॥ కార్యా త్కారణవ్యక్తిర్యథా॥ శ్రీరామవైరివిభువేశ్మవిలాసశైలకా

తీ9త్వరావేగోయేషాంతేతథోక్తాస్తైః ॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యాభివ్య క్తిముదాహరతి- శ్రీరామభద్రఇతి ॥ దారిద్ర్యంహీనత్వం ॥ ౭౭ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-రామభద్రేణేతి॥ ఆమోదంసంతోషం॥ ౭౮ ॥ కార్యాత్కారణాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామేతి ॥ ఆసక్కృతపల్లవతఉ

చ్ఛలతః॥ ౭౯॥ కారణాత్కార్యాభివ్యక్తిముదాహరతి - ఔదార్యమితి॥ తత శ్చేతి- లజ్జితత్వరూపస్య కామధేనుకల్పద్రుమనిష్ఠస్యేతిభావః॥౮౦॥ప

సారగర్తసరకాసరసారసంఘే। కోఽపిభోత్కటానసకృద్ము ల్లలతోవిమార్గసంచారిణోరుణహయానరుణోరుణద్ధి॥ అ త్రశ్రీరామభద్రభయేనస్వగృహాన్విహాయ శత్రవఃకుత్రాపి చిరాయలీనాఇతికారణేప్రస్తుతేతత్కార్య ముపవర్ణ్యమా నఃప్రస్తుతమేవప్రస్తుతంస్వకారణంవ్యంజయతి ॥ ౭౯.॥ కారణాత్కార్యధీర్యథా ॥ ఔదార్యంరామభద్రస్యవిస్ప ష్టంవిష్టపత్రయే। కథంవిస్మయసేదృష్ట్వాకామధేనుసురద్రు మా॥అహోకథమేతత్కామధేను కల్పద్రుమాణా మర్థి జనేషుదానవైముఖ్యమితివిస్మయమానంప్రతి కస్య చిదిదంవ చనం। తతశ్చాప్రస్తుతేనౌదార్యవిస్పష్టతారూపేణకారణే నహాచ్యేనప్రస్తుతస్యలజ్జితత్వరూపస్యకార్యస్యప్రతీతిః॥౮౦॥

—* పర్యాయోక్త్యలంకారః *—

- ప్రాన్యేనాన్యగమనసామ్యే నబుద్ధిస్థతయా పర్యాయోక్త్య లంకారంలక్షయతి ॥ ప్రస్తుతేనోచ్యమానేనకార్యేణప్రస్తు తంయది। కారణంగమ్యతేతత్రస్యాత్పర్యాయోక్త్యలంకృ తిః॥ప్రస్తుతేనేతివిశేషణేనాప్రస్తుతప్రశంసావ్యవచ్ఛేదః। కా ర్యోక్త్యాకారణమపిపర్యాయేణోక్తమివభవతీతిపర్యాయో క్తిపదప్రవృత్తిః। కార్యాభిధానభంగీనైపుణ్యేనకారణస్యో క్తప్రాయత్వమేవేతినవ్యంగ్యత్వం। ననుతర్హిసాక్షాత్కా రణమేవకింనోచ్యత ఇతిచేత్ కార్యాభిధానముఖేనతస్యప్ర త్యాయనేయావతీచమత్కృతిస్తావత్యాస్తదాఽభావాత్ ॥ యథా॥ఖడ్గస్యతేయుధివిరోధినరాధిపేషుకాప్యక్రియారఘు పతేయదమీసమేతాః। దుష్ప్రాపదివ్యరమణీరమణీయహై మవద్భూజశైలశిఖరేషుచిరంచరంతి॥ అత్రశత్రునరాధిపా

త్యాయోక్తింలక్షయతి - ప్రస్తుతేనేతి॥ ఉదాహరతి - ఖడ్గస్యేతి॥సంగ త్రాః ఖడ్గేనసమ్మిళితాస్సంతః దుష్ప్రాపాణాందివ్యరమణీనాంరమణీయా

హైమాస్సువర్ణచ్ఛాయాశ్చ యేవకూజాస్తపవశైలశిఖరాణి తేషు- అత్ర శైలశబ్దస్యసువర్ణశైలపరత్వం॥ ౧॥ పర్యాయంలక్షయతి క్రమాదితి॥ ఉదాహరతి- తద్ధాటీతి॥ ఇదంసత్యభామాంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - ధాటీ జైత్రయాత్రా- హేసుతను- తదన్వితివాపాఠః-తస్యనరకస్య-దయ్యాబ్ధిం- వరుణస్యాబ్ధినివాసావశ్యంభావాదితిభావః॥ ౨॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥ సంయతియుద్ధే- గర్వితస్య-హుంకుర్వత ఇత్యర్థః- కాష్ఠంకా

నాందుష్ప్రాపదివ్యకామినీకుచకాంచనాద్రికూటకేళిరూపకా ర్యస్యప్రస్తుతస్యైవోపవణనానాముఖేన తత్కారణభూతం యుధిరామఖడ్గేనఖండనంప్రస్తుతమేవప్రత్యాయ్యతే॥ ౧॥

పర్యాయాలంకారః

పర్యాయత్వసామ్యాత్పర్యాయంలక్షయతి ॥ క్రమాదేకమ నేకస్మిన్ననేకమపియత్రవా। ఏకస్మిన్వర్తతేతత్రపర్యాయా లంకృతింవిదుః॥ క్రమవిశేషణంయుగపదనేకత్రైకస్యావస్థా నరూపవిశేషాలంకారవ్యవచ్ఛేదార్థం। వినిమయాభావాన్నప రివృత్తితా ॥ అత్రాద్యస్యోదాహరణంమద్వాన్యయో గేవరు ణభంగనిరూపకంపద్యం ॥ తద్ధాటీత్వప్రఘోటీఖురపుటపటలీ పాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరబ్ధౌ సపదిచులుకితేతత్ప్రా తాపానలేన। సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేక్షయమయతిభయాచ్చా భిమానాంబురాశౌ ప్రావిక్షత్తద్దయాబ్ధిం సుతను విగళితోప ప్లవంసప్రచేతాః॥ అత్రైకస్యైవవరుణస్యక్రమాదనేకాబ్ధి షువృత్తిఃకథితా॥ ౨॥ కాష్ఠంకపాలంకటుకందమూలంకరేరి పోస్సంయతిగర్వితస్య। తిష్ఠంతిపశ్చాచ్ఛరణంగతస్యరామం ప్రభుంకచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥ అత్రానేకేషామేకత్రక్రమా

ష్ఠౌతత్కారం- కాష్ఠవిక్రయజీవనంభవతీతిభావః-కపాలం-తతస్తథాజీవితు మప్యశక్తైర్భిక్షాచరణంస్యాదితిభావః - కందమూలం-తతస్తత్రాప్యసా మర్థ్యాదరణ్యనివాసస్సంభవతీతిభావః- దైవాదాత్రామంశరణంగతస్య త స్యైవకరేకచ్ఛపశంఖపద్మానిధయః-కుబేరతుల్యతాభవతీతిభావః ॥ ౩॥ పరివృత్తింలక్షయతి - పరివృత్తిరితి॥పరివృత్తిరితిలక్ష్యనామనిర్దేశః-శిష్టంల

క్షణం॥ యథాక్రమముదాహరతి-కిరీటేతి॥ఉత్సృజ్యదత్వా- అత్రాధికవ
స్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః॥ ౮౪॥ ప్రణామేతి॥ప్రాజ్యంప్రభూతం॥౮౫
వితీర్యేతి- స్పష్టం॥ ౮౬॥ విశేషాలంకారంలక్షయతి-ఏకస్యేతి॥ ఆధారంవి
నాతస్యాధారస్యాధేయంయత్రవర్ణ్యతే॥త్రిష్వేకతో౽దాహరతి- భేరీ

పరివృత్త్యలంకారః

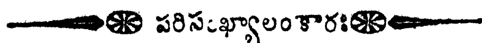
ద్వృత్తిః॥ ౮౩॥అత్రవ్యావర్త్యయోఃపరివృత్తివిశేషయోఃపరి
వృత్తింతావల్లక్షయతి॥పరివృత్తిర్వినిమయోధికాల్పసమజస్త్రి
ధా ॥ ,వినిమయోనామవస్తుదానపూర్వకోవస్త్వంతరస్వీకా
రః।సత్రిధా।అధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః,అల్పవస్తుదా
నేనాధికవస్తుస్వీకారః,సమేనసమస్వీకారశ్చ॥క్రమేణయథా॥
కిరీటశస్త్రాంబరదివ్యభోజ్యాన్యుత్సృజ్యతేరిర్జగృహేస్మరామ
కాష్ఠోత్కరంమూర్ధ్నికరేకపాలంకటౌకుచేలంకబళేచకందం॥
౮౪ ॥ ప్రణామాంజలిమాత్రంతేప్రతిపాద్యవిభీషణః । లం
కారాజ్యంస్వయంప్రాజ్యంత్వత్తోజగ్రాహరాఘవ ॥౮౫॥
వితీర్యహృదయంస్వీయంసీతాయైరఘునందనః । తదీయం
హృదయంలేభేకుసుమాయుధసాక్షికం ॥౮౬॥ విశేషమాహ॥

విశేషాలంకారః

ఏకస్యయుగపద్వృత్తిర్యత్రానేకేషువర్ణ్యతే। వినాధారంత
దాధేయంఘటనాదుర్ఘటస్యచ॥ విశేషాలంకృతేర్భేదాస్తత్ర
త్రేధాజగుర్బుధాః ॥ త్రయోయథా ॥ భేరీభూరివిరావడం
బరభరోధాటీసమాటీకనే శత్రూణాం హృదయాంతరాణి
యుగపచ్ఛాశాదశవ్యానశే। త్యక్త్వాతాన్పరిధావతోగుణయ
శోరత్నానిసంతస్థిరేరామత్వాంశరణాగతైస్త్వధిగతాశ్చిం
తాశ్మసంతానకాః ॥ ౮౭ ॥ అథక్రమయాగపద్యప్రస్తావ

తి॥ ధాటీసమాటీకనేజైత్రయాత్రోద్యమే - అత్రపూర్వార్ధమాద్యస్యో
దాహరణం - తృతీయపాదోద్వితీయస్య- తురీయపాదస్తృతీయస్యేతివ
ద్యం॥ ౮౭॥పరిసంఖ్యాంలక్షయతి-వస్తుష్వితి॥ఏకస్యానేకత్రయుగపత్ప్రా
ప్తావన్యతోనివృత్త్యర్థమేకత్రైవనియమనంపరిసంఖ్యేతి-ఏతేన- విధిరత్యం

తమ ప్రాప్తేనియమః పాక్షికే సతి। తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తేపరిసంఖ్యేతి కథ్యత ఇతి మీమాంసకోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికైరంగీకృత ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ క్రమేణోదాహరతి-సితా ఇతి॥ హిలానాం-ంశితాన్తా

పరిసంఖ్యాలంకారః

ప్రాప్తాన్పరిసంఖ్యాదీన్లక్షయతి॥ వస్త్వేకమనేకేషు ప్రాప్తం యత్ర నియమ్యతే। ఏకత్రైవ భవేత్తత్ర పరిసంఖ్యా చతుర్విధా॥ ఇయం ప్రశ్నపూర్వికా౽ప్రశ్నపూర్వికా చేతి ద్వివిధా పునః ప్రత్యేకం వర్జనీయార్థస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వివిధేతి సంభూయ చతుర్విధా॥ పరిసంపూర్వస్య ఖ్యాధాతోర్వర్జనమర్థః॥ యథా॥ సితాశ్శీతాః పూతాః కథయ భువి కే రాఘవ గుణా నగంగాయాః పూరా న చ శశికరా నామృతఝరాః॥ హితాన్వర్తేధర్తే క్షితిమపి చ కః కోసలపతేర్భుజాదండశ్చండీపతికఠిన కోదండదళనః॥ ఇదం ప్రశ్నపూర్వికయోశ్శాబ్దార్థవర్జనీయయోః పరిసంఖ్యయోరుదాహరణం॥ ఇహ ద్వితీయార్ధే రామభుజపీవార్థినామభిమతార్థాన్వితరతి సపవక్షీలించధత్త ఇత్యుత్తరార్థాన్న చింతామణిసంతానకాదయో వితరంతి తథా భుజంగపుంగవదిక్కుంజరాదయశ్చ నమహీం వహంతీతి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయానామార్థికత్వం వేద్యం॥౮౮॥ స్మితజ్యోత్స్నాపూరశ్శిశిరమధురస్తే రఘుపతే నగోస్తన్యం గోస్తన్యపి చ నసితా నాపి చ సుధా। ప్రతాపస్యస్ఫూర్తిశ్శిశిరధవళాకీర్తిరపి తే మహీం లోకాలోకాచలవలయితాముజ్జ్వలయతః॥ అత్రాపి ద్వితీయార్ధే రామప్రతాపకీర్త్యోరేవ పృథివీప్రకాశకత్వోక్తేరర్థాన్న సూర్యాచంద్రమసోరితి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయార్థయోరార్థికత్వం। ఇదమితరయోరుదాహరణం॥౮౯॥ శ్లేషాలంకారసంశ్లిష్టా పరిసంఖ్యా విశేషతః। చమత్కరోతీతి

అత్ర పూర్వార్ధమాద్యాయా ఉత్తరార్ధం ద్వితీయాయాశ్చోదాహరణం ౮౮॥ స్మితేతి॥ గోస్తనీ మృద్వీకా॥ అత్ర పూర్వార్ధం తృతీయాయా ఉత్తరార్ధం తురీయాయాశ్చేత్యాహ- ఇదమితరయోరితి॥౮౯॥ భేదాంతరమా

హ-శ్లేషాలంకారేతి॥ ఉదాహరతి - దానేతి ॥ రామే క్షితింరక్షతిసతిదా
నాంబూపశమః దానోదకాపరమః రిపుద్విపకరే నప్రజాసు - రిపుద్విపా
నాంనిర్మదతా ప్రజానాంవితరణశీలతాచజాతేతిభావః - నప్రజాస్వితి
పదద్వయముత్తరత్ర వాక్యేషుయోజ్యం- అనీతిస్సస్యేషు - సస్యానామీ
తిరాహిత్యంప్రజానాంనీతియుక్తతాచాభూదితిభావః- ఈతయస్తు- అతి
వృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషకాశ్శుకాః। అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడే
తా ఈతయస్స్మృతాఇతి- నీచోపస్థితిర్నిమ్నప్రదేశాభిముఖ్యం నీచానువ
ర్తనంచ- పంకయోగఃకర్దమసంబంధఃకిల్బిషావాప్తిశ్చ-జడతాశైత్యం
మాంద్యంచ - భంగాస్తరంగాఃపరాభవాశ్చ - భ్రమాఃజలనిర్గమాః
భ్రాన్తయశ్చ-సింధుషునదీషు- విపల్లవస్థితిఃపల్లవరహితస్థితిఃఆపల్లేశస్థితి

దృశ్యాంకవయః కేపిలోలుపాః॥ యథా॥ దానాంబూపశమో
రిపుద్విపకరేసస్యేష్వనీతిః పరంనీచోపస్థితిపంకయోగజడతా
భంగభ్రమాస్సింధుషు । స్థాణుష్వేవవిపల్లవస్థితిరభూద్వా
యావిమార్గభ్రమోనైతత్క్వచిదపిప్రజాసుదదృశేరామే

—* సముచ్చయాలంకారః *—

క్షితింరక్షతి॥ ౯౦॥ సముచ్చయం లక్షయతి॥ క్రియాణాంవా
గుణానాంవాయుగపద్యదిమేళనం। ఏకత్రవర్ణ్యతేతత్రద్వివి
ధస్స్యాత్సముచ్చయః॥ యథా ॥ వధూవహనభూనభశ్చతుర
తూర్ణవక్రక్రమైస్తురంగతికురంగతిద్రుతరిపుర్విహంగత్యపి।

శ్చ-విమార్గభ్రమః ఆకాశసంచారఃదురధ్వగామిత్వంచ- పతత్పూర్వో
క్తదానాంబూపశమాదికం- నప్రజాస్వితి వర్ణనీయార్థస్యశాబ్దత్వాదియ
మప్రశ్నపూర్వికాశబ్దవర్జనీయాపరిసంఖ్యా॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయ
తి- క్రియాణామితి ॥ క్రియాణాందర్శనాదీనాంవాగుణానాంవైమల్యా
దీనాంవా॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి-వధూవహనేతి॥ హేరఘో
రాఘవ-త్వయిత్వంగతిచలతిసతి- ద్రుతఃకాందిశీకోరిపుః-వధూవహనక్ర
మేణతురంగతితురంగఇవాచరతి- స్కంధేవధూంసముపవేశ్యాతి రయేణ
యాతీత్యర్థః- ద్వంద్వాంతస్థితస్యక్రమశబ్దస్యప్రత్యేకంసంబంధః- భూ
క్రమేణభూసంచారేణకురంగతి- అతిరయేణధావతీత్యర్థః-నభఃక్రమేణ

విహంగతి- వేగేనోత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య యాతీత్యర్థః- అపికించ-చతురతూర్ణవ
క్రకక్రమేణభుజంగతి-వనేభృంగతిప్రఘూర్ణ్యకుంజాత్కుంజంచరతీత్
యతీత్యర్థః - తమసిస్ఫులింగతి తేజస్విత్వాత్ ప్రస్ఫుటంస్ఫురతీత్యర్థః ॥
౯౧॥గుణసముచ్చయముదాహరతి - రామస్యేతి ॥ చక్షుషఃకోణేక్షణేఅ
పాంగవీక్షణే- అణిమాకార్శ్యం॥౯౨॥వయంత్వితి॥ ద్రవ్యాణాంజాతీనాం
చసమవాయయోస్సముదాయయోః-సమవాయశ్చయోగఇత్యపరః-
తద్భేదతాంసముచ్చయభేదతాం॥తతోఽపవర్తిందర్శయతి క్రియేతి॥చమ

భుజంగతీ తరంగతి హ్రదగతౌ వనేభృంగతి స్ఫులింగతితమస్య
పిత్వయిరణేరఘోత్తంగతి॥ అత్ర క్రియాణాంసముచ్చయః ॥
౯౧ ॥ గుణసముచ్చయోయథా॥ రామస్యచక్షుషఃకోణేక్షు
ణేఽశోణౌరుషాద్విషాం। పాండిమాజడిమాచాంగేజజ్ఞేవలినిషా
ణిమా ।౯౨॥ ఏవంక్రియాగుణమేళనవశాత్సముచ్చయాలం
కారస్యవిధాద్వయమేవోచుఃప్రాంచః । వయంతుద్రవ్యజా
తిసమవాయయోరపితద్భేదతాంబ్రూమః । క్రియాగుణస
ముచ్చయోరివానయోరపిచమత్కారకారితాయాఃప్రో
క్తాలంకారసామాన్యలక్షణస్యదురపలాపత్వాత్ । తత్రద్ర
వ్యసముచ్చయోయథా ॥ కాష్ఠంకపాలశకలంకబళంతృణా
నాంవైరీకరేకలయతేత్వయిరామరుష్టే । తుష్టేతుకల్పతరు
కాండసుధాంకభాండచింతాశ్మనీలవరకచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥
అత్రపూర్వోత్తరార్ధగదితయోః కాష్ఠాదికల్పతరుకాండాది

చమత్కారకారితాయాశ్చమత్కారకరణాత్ - ప్రోక్తస్యగుణతరంగో
క్తస్యఅలంకారసామాన్యలక్షణస్య సంయోగసంబంధేనరసోపస్కారక
త్వరూపస్యదురపలాపత్వాదనపహ్నవనీయత్వాత్ ॥ ద్రవ్యసముచ్చయ
ముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥త్వయితుష్టేతు-కల్పతరుకాండంకల్పవృక్షస్కం
ధం- సుధాంకభాండమమృతకలశం- చింతాశ్మానంచింతామణిం-నీలాదిని
ధీంశ్చయుగపత్ కరేధత్తే - త్వత్ప్రసాదపాత్రంతుదేవరాజోరాజరాజో
వాభవతీతిభావః- కాండంవాళితరుస్కంధేబాణేవసరనీరయోః। కుత్సి
తేరహసిస్తంబఇతివిశ్వః - అత్రైకస్యైకోపాదానస్యయమిత్యాదినా

నాహ- అత్రేత్యాదినా॥ వైరిభేదానంగీకారేఽనుపపత్తిం దర్శయతి-భేద
భేదఇతి॥ విరోధశ్చేత్యత్రపర్యాయాలంకారతాసముచ్చాయకస్య ప్రకారః-
తథాహి-కోపదశాయాం కాష్ఠాదిద్రవ్యరాశిం తోషదశాయాం కల్పతరుకాం
డాదిద్రవ్యరాశించైకపవకాలభేదాత్-అర్పయతీతివక్తవ్యమిత్యాశంక్య త
త్రాప్యనిష్టం ప్రతిపాదయతి-తత్ప్రాప్తకయోరిత్యాదినా॥ ౭౩ ॥ అథజా
తిసముచ్చయం నిరూపయితుమాహ-పరాపరేతి॥ పరం సత్తా-అపరం ద్రవ్యత్వా
ది॥ ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తు సత్తాపరతయోచ్యతే। పరభిన్నా తు యా జాతి
స్సైవాపరతయోచ్యత ఇత్యుక్తత్వాత్-తద్రూపేణభావేనధర్మేణతూ
న్యానాం విరుద్ధసామాన్యానాం ఘటత్వపటత్వ మనుష్యత్వతిర్యక్త్వాదివిరు

ద్రవ్యరాశిసముచ్చయయోర్వైరిభేదేనైకైకస్మిన్కరేయు
గపత్సంభవాద్ద్విధారముదాహరణం బోద్ధవ్యం । తదభేదే
యుగపదేకకరేవిరుద్ధద్రవ్యరాశిద్వయస్య మేళనాసంభవా
ద్వ్యవిరోధశ్చ । తత్ప్రాప్తకయోర్దోషతోషయోర్యుగపదుద
యవిరోధాద్రాశిద్వయస్యాపి క్రమమేళనవివక్షాయాంతుప
ర్యాయాలంకారతాస్యాత్ ॥ ౭౩॥ పరాపరభావశూన్యానాం
విరుద్ధసామాన్యానాం యద్యప్యేకత్ర సమవాయో నసంపనీప
ద్యతే తథాపికవేరుక్తిచాతుర్యాత్తత్సమవాయస్సంభవత్యేవ॥
యథా॥ శుచిత్వనరసింహత్వరాజహంసత్వభోగితాః॥ భూధర
త్వాదయశ్చాన్యాజాతయోరాఘవేబభుః॥ ఏవం ద్రవ్యగుణక్రి
యాసామాన్యానాం ప్రత్యేకం మిథశ్చ మేళనే ఏకాదశభేదా

ద్ధజాతీనాం॥ కథం తర్హి జాతిసముచ్చయస్సంభవతీత్యత్రాహ- తథాపీతి॥
ఉదాహరతి-శుచిత్వేతి॥ శుచిత్వం వహ్నిత్వం శుద్ధత్వంచ - నరసింహత్వం
నృకేసరిత్వం పురుషశ్రేష్ఠత్వంచ - రాజహంసత్వం హంసశ్రేష్ఠత్వం రా
జోత్తమత్వంచ-భోగితా సర్పత్వం సంతతభోగవిశిష్టత్వంచ-భూధరత్వం
పర్వతత్వం భూపతిత్వంచ- చతురాననత్వసర్వజ్ఞత్వాదయ ఆదిశబ్దార్థః -
అన్యే సప్తభేదాస్సంభవంతీత్యాహ-ఏవమితి॥ అత్రేత్థం గణనా- ద్రవ్యసము
చ్చయః- గుణసముచ్చయః- క్రియాసముచ్చయః- జాతిసముచ్చయః -
ద్రవ్యగుణసముచ్చయః- ద్రవ్యక్రియాసముచ్చయః- ద్రవ్యజాతి సము

చ్చయః- గుణక్రియాసముచ్చయః-గుణజాతిసముచ్చయః- క్రియాజాతిసముచ్చయః - ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిసముచ్చయశ్చేతి॥ ౯౨ ॥ తత్కరం లక్షయతి- ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥ పురా కిల కుత్రచిత్క్షేత్రే కేనచిజ్జంతువిహింసకేన విస్తారితే జాలే చిత్రగ్రీవనామా కశ్చిత్కపోతరాజస్సపరివారో ధాన్యకణలోభాదాగత్య నిపతితః పరస్పరం మంత్రయిత్వా సంభూయ జాలేన సహ ఖే ఉడ్డీయ తదదృశ్యతాం గత్వా కుత్రచిద్ధిరణ్యకనామ్నో మూషకరాజాత్పాశచ్ఛేదమవాప్య పరివారేణ సాకం యథేచ్ఛమగచ్ఛదితి కథాం మనసి నిధాయోక్తం ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥ ఉదాహరతి- ముగ్ధా ఇతి ॥ ముగ్ధా

స్సంభవంతి సముచ్చయాలంకారస్య । విస్తరభయాన్నోదా
హ్రియంతే॥ ౯౨ ॥ తత్కరం లక్షయతి॥ ఖలేకపోతన్యాయేన మిలి

—✱ తత్కరాలంకారః ✱—

తైర్బహుకారకైః ।స్యాతం తైః క్రియతే కార్యం యత్రైకం త
త్ర తత్కరః ॥ యథా ॥ ముగ్ధా గిరో విహసితాని సితాని హావా
భావాశ్చ మంజిమధురా మధురాన్యృగాక్ష్యాః । కందర్పవై
భవపుషా వపుషాపి శోభా రామస్య మానసముదం సముదంచ
యంతి॥ అత్ర ఖలేకపోతన్యాయేన మిలితై రితి విశేషణాత్సమా
ధేర్వ్యవచ్ఛేదః । తత్ర కారణమేళనస్య కాకతాళీయన్యాయ
సిద్ధత్వాత్ ॥ ౯౩ ॥ సమాధిం లక్షయతి ॥ కాకతాళనయాయ-

—✱ సమాధ్యలంకారః ✱—

త హేతోరన్యేన హేతునా । ప్రక్రాంత కార్యసౌకర్యే సమా
ధిస్స్యాదలంకృతిః ॥ కాకతాళనయేతి విశేషణాత్తత్కరా

మధురాః-హావభావాశ్శృంగారచేష్టావిశేషాః-తత్స్వరూపం రసతరంగేకవిశేవవివరీవరిష్యతి - మంజిమ్నామార్దవస్యధూరతిశయో మంజిమధురా-ఋక్ష్వాలిత్యాదినా సమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- తయా మధురాస్స్వాదుస్వభావాః-యథా పాశచ్ఛేదం ప్రతి సర్వేషాం కపోతానామైక్యమస్తథా మధురవచనాదీనాం తస్మానసోల్లాసోదంచనేపీతి బోధ్యం। ౯౩ ॥ సమాధ్యలంకారం లక్షయతి- కాకతాళేతి॥ కేనచిదారబ్ధస్య కార్యస్య కాకతాళీయన్యాయాత్కారణాంతరేణ సమాధానాత్సమాధిః- కాకతాళీయం నామా

తిర్య-తోపనతందిర్రీకరణం - ఏవంచానుషంగికకారణాంతరస్య సమాధే
స్సమప్రధానసర్వకారణాత్తత్య-రాద్భేదఇతిద్రష్టవ్యం॥ ఉదాహరతి -
అంధానితి॥ ఘోరఘురామ భయేనాంధాꣳదిగ్భ్రాంతా-విద్రవతఃపలా
యమానాꣳ॥ ౯౬॥ వికల్పంలక్షయతి-తుల్యప్రమాణేతి॥వ్యాచష్టే - తు

ద్భేదః॥యథా॥అంధాన్భయేనరఘురామచమూసముద్ధధూళీ
భరేంధయతివిద్రవతోద్విషస్తే । నక్తంతనం తిమిరమాపతి
తంపునస్తానంధీచకారహతమేవవిధిర్నిహంతి ॥౯౬॥ వికల్పం

వికల్పాలంకారః

జల్పతి॥తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యేయ్యుగపత్ప్రాప్తయోఃక్వచిత్ ।
విరోధశ్చేత్సదృశయోర్వికల్పస్తత్రజల్ప్యతే॥ తుల్యంహివిరు
ద్ధద్వయంయుగపదుపస్థితంవికల్పార్హం తేనయత్రతుల్యప్ర
మాణవైశిష్ట్యాత్సమబలయోర్ద్వయోరేకత్ర యుగపత్ప్రా
ప్తావిరోధస్స్ఫురతితత్రవికల్పాలంకారః ॥యథా॥ దివివాభు
వివాస్థలేజలేవాభుజదండైరథవాప్రచండకాండైః । తవరా
మయథాస్థియాత్రశిక్షావదతాత్వమ్మ్యకంతథావిధాస్యే॥ఇ
దంరావణవచనం ॥౯౭॥ అథయథాసంఖ్యమాఖ్యాతి ॥ సం

యథాసంఖ్యాలంకారః

బంధఃప్రథమోక్తానాంచరమోక్తైఃక్రమాద్యది । కథయంతి
యథాసంఖ్యాలంకారంసభవేద్ద్విధా ॥ శాబ్దశ్చార్థశ్చేతిద్వి
విధోయథాసంఖ్యాలంకారః।తత్రాసమస్తానామసమస్తానాం
వాశాబ్దతా। సమస్తానాంమిథస్సంబంధేర్థతా। సమస్తయో
ర్మిథస్సంబంధేశబ్దతః ప్రతిపన్నేపి తదంతర్వర్తిపదానాంక్ర
మసంబంధస్యార్థోపలభ్యత్వాత్ ॥యథా॥రవికవిపవీన్విజిగ్యే
రామోమ్యతిసీతిభూభృదుద్ధృతిభిః। తస్యచనేత్రంవక్త్రం

ల్యంహీతి॥ ఉదాహరతి-దివీతి॥మృథంయుద్ధం॥౯౭॥యథాసంఖ్యంలక్షయ
తి- సంబంధఇతి॥ ఉదాహరతి-రవీతి॥వ్యతిసీతిభ్యాంభూభృతాంరాజ్ఞాము
ద్ధృత్యానిషూ-సనేనచ-అన్యత్రపర్వతోద్ధరణేనచ-నేత్రంకర్పూ-కమలం
కీ మ-చకారాద్విజిగ్యఇత్యనువర్తతే - ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం॥అ

తేతి-పూర్వార్థమాశ్యోత్తరార్థంశాబ్దస్య చోదాహరణం॥ ౯౮॥ కారణమాలాంలక్షయతి- పూర్వపూర్వమితి॥తద్వైపరీత్యఇతి- ఉత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వహేతుతాయామిత్యర్థః - పోషకత్వేప్యేవమేవేతి చతస్రః॥ఆద్యాముదాహరతి- లంకేతి॥అజనయన్నుత్పాదయామాసుః-రావణైశ్వర్యస్యతచ్చింతాహేతుత్వాదితిభావః- తేనిశ్వాసవాతాః ॥ ౯౯ ॥

గాత్రంకమలంకళానిధింకామం ॥ అత్రార్థశాబ్దయోరుదాహరణద్వయంపూర్వోత్తరార్థయోర్వేద్యం ॥౯౮॥ అథక్రమాలంబనేన శృంఖలాన్యాయమూలాన్కారణ మాలాదీన

కారణమాలాలంకారః

లంకారాన్లక్షయతి॥ పూర్వపూర్వంయత్రభజేదుత్తరోత్తరహేతుతాం। తత్రకారణమాలాఖ్యమలంకారంప్రచక్షతే॥ కేచిత్తద్వైపరీత్యేపిపోషకత్వేపితంపరే॥ ఉత్పత్తౌపోషణేవా కారణత్వస్యానపాయాదితి తేషామభిప్రాయః । తేనాస్యచత్వారోభేదాః। తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ లంకాదృప్యద్ద్విపవరఘటాకర్ణతాళావిలోలాఃస్వర్గస్త్రీణాం భృశమజనయన్దీర్ఘనిశ్వాసవాతాన్ । ఇంధాంచక్రూరఘుకులపతేస్త్వత్ప్రతాపానలంతే తేనప్లుష్టందశముఖభుజాకంధరాశ్రేణ్య

మాలాదీపకాలంకారః

రణ్యం ॥ ౯౯ ॥ పూర్వపూర్వకృతోత్కర్షంభజేచ్చేదుత్తరోత్తరం । తత్రమాలాదీపకాఖ్యమలంకారంబుధాజగుః ॥ యథా ॥ భూతింయౌవనమాతనోజ్జనకజాలావణ్యశృంగారయోస్తాభ్యాంకావనచాతురీవచనదృగ్భంగీభిరంగీకృతా। కందర్పోవవృధేచతాభిరమునాబాణైర్బభూషేధను స్తేనాప్యస్య విదార్యధైర్యకవచంరామస్యభిన్నంమనః॥౧౦౦॥ పూర్వపూర్వ

మాలాదీపకంలక్షయతి-పూర్వపూర్వేతి॥ ఉదాహరతి- భూతిమితి॥యౌవనం కర్తృ - జనకజాయా లావణ్యశృంగారయోః కాంతివిశేషనేపథ్యయోః- తాభ్యాంలావణ్యశృంగారాభ్యాం- బభూషేభూషితం॥ ౧౦౦॥ సారాలంకారంలక్షయతి- పూర్వేతి ॥ ఉత్తరోత్తరంవస్తుసారంశ్రే

న్తరంసత్ - యత్ర వాపత్త్యేతచేత్ ॥ ఉదాహరతి- బ్రహ్మాండేతి॥స్పష్టం॥
౧౦౧ ॥ ఏకావళీంలక్షయతి- విశేషణమితి॥ ఉదాహరతి- రామబాహురి
తి॥ తచ్ఛౌర్యం॥౧౦౨॥కావ్యలింగాలంకారంలక్షయతి-హేతోరితి॥ వాక్య

సారాలంకారః

దపిపూర్వస్మాత్సారంచేదుత్తరోత్తరం । యత్రవర్ణ్యేతత
త్రాహుర్బుధాస్సారమలంకృతిం ॥యథా ॥బ్రహ్మాండసారో
భువనానిసప్తభూమండలీ తేషుచ సారభూతా।తత్సారభూతా
నిపురాణి తేషుసారంపురంరాఘవబాహుగుప్తం॥ ౧౦౧॥ వి

ఏకావళ్యలంకారః

శేషణంపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరముచ్యతే। ఏకావళీమలం
కారమాహురేతత్రపండితాః॥ యథా ॥ రామబాహుశ్శౌర్య
ధుర్యస్తన్నీత్యానిత్యమన్వితమ్। నీతిర్విత్తేనసంపన్నా విత్తం
సత్పాత్రసాత్కృతం॥ ౧౦౨॥అథతర్కన్యాయమూలానాం

కావ్యలింగాలంకారః,

వ్యలింగాదీనలంకారాన్లక్షయతి ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే
కావ్యలింగంద్విధాహితత్ ॥ యత్ర హేతుర్వాక్యార్థోవాప
దార్థోవాభవన్నుక్తార్థసమర్థకస్స్యాత్తత్రకావ్యలింగం। త
చ్చోక్తరీత్యాద్విధా।పదగతత్వేపివిశేషణత్వేనైవహేతుత్వం
కార్యం । యత్రపునస్తృతీయాదినాహేతుత్వధీర్నతత్రా
సావలంకారః।కింతుహేతుమాత్రం చమత్కారాభావాత్ ।
నచాస్యానుమానాదభేదశంకా।జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావాభావాత్।
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపసంహారాచ్చ । సమర్థ్యసమ
ర్థకభావోహిప్రకృతేభిప్రేతః। నచార్థాంతరన్యాసాభేదశం
కా।ప్రకృతిసమర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాసద్భా
వస్యప్రయోజకత్వస్వీకారాత్ । అర్థాంతరన్యాసేతుసమ

రోతి-యత్రేతి॥జ్ఞాప్యజ్ఞాపకేతి-అత్రేతిశేషః - వ్యాప్తిపక్షధర్మతయో
రితి- అనుపసంహారాదవలంబనాత్ - తత్రేతిశేషః-ఉత్థాపితాకాంక్షయే
తి- ఉత్థితాకాంక్షాయాంఆశానేపేతిభావః ॥ పదార్థహేతుకముదాహరతి

మూర్ఖాఇతి॥ ద్విషః శత్రుమూషకాదయః॥౧౦౩॥ వాక్యార్థహేతుకముదాహరతి-లంకేశేతి॥రింగద్భిస్తరంగగణైర్బంధురస్యోన్నతానతస్యసింధుబంధోస్సముద్రస్యనిశ్శేషశోషణేనవిభీషణోభయంకరోదృష్టసారశ్చ॥౧౦౪॥

ర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాభావాత్। కథంతర్హి సమర్థనం। ఉత్థాపితాకాంక్షయాపితదుపపత్తేః ॥ పదగతం యథా ॥ మూర్ఖాస్త్వామేవమన్వానారామపుష్ణంతిద్విషోమిథః॥ పలాయంతేస్మనక్వాపిపశ్యంతశ్చసమంతతః॥అత్రమూర్ఖత్వంహేతుఃసచవిశేషణత్వేనైవరిపూర్ణాన్వయశినష్టి ॥ ౧౦౩ ॥ వాక్యగతంయథా ॥ లంకేశకింకరగణైస్సహయాహిదూరం దండోయమాపతతిరాఘవకాండవహ్నిః॥ రింగత్తరంగగణబంధురసింధుబంధునిశ్శేషశోషణవిభీషణదృష్టసారః ॥ అత్రలంకేశపలాయనరూపసాధ్యేప్రథమపాదవాక్యార్థేతదుత్తరవాక్యేనహేతుర్నిరూపితః॥ ౧౦౪ ॥ అత్రవ్యావర్త్యతయాబు

—* అర్థాంతరన్యాసాలంకారః *—

ద్ధిస్థయో రర్థాంతరన్యాసానుమానాలంకారయో రర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి ॥ సామాన్యంవావిశేషేణవిశేషోవాత దన్యతః । సమర్థ్యతేయత్రతత్రార్థాంతరన్యాసఈరితః॥ అత్రసామాన్యవిశేషయోర్వాచ్యత్వం।దృష్టాంతాలంకారేతుసామాన్యయోరేవవావిశేషయోరేవవావాచ్యత్వమిత్యనయోర్భేదః। అయంద్వివిధోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తమానశ్చతుర్విధోభవతి॥ తత్రసాధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థనంయథా॥ ॥ రామత్వత్కరిడంబరాత్తవభుజాచ్చక్రిప్తకాత్కేయకాత్సంత్రస్తానకులాచలానపి సమారోఢుంయతంతేద్విషః॥ వీక్షుంతేచనకుండలింద్రనుటితశ్రీఖండకాండాంస్తథాప్రాయస్తాసముపైతి వైరిసదృశాత్త్రాసిన్నస

అర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి- సామాన్యమితి ॥ సామాన్యేనవిశేషసమర్థనముదాహరతి- రామేతి ॥ త్వత్కరిణాండంబరాదాడంబరాత్త్రిస్నర్భరుః- అధిరేకాతరత్రస్నుభీరుభీరుకభీలుకాఇత్యమరః - అత్రచతుర్థపాద

వాక్యార్థేనసామాన్యరూపేణపూర్వవాక్యార్థస్యవిశేషరూపస్య సమర్థ
నంకృతం॥ ౧౦౫॥ విశేషేణసామాన్యసమర్థనముదాహరతి-జగదితి॥ అ
యాదగచ్ఛత్- కాందిశీకోభూదితియావత్ - అత్రోత్తరవాక్యార్థేన
విశేషరూపేణసమర్థనంకృతం॥ ౧౦౬ ॥ ఏవంసాధర్మ్యేణోదాహృత్యవై
ధర్మ్యేణోదాహరతి- శేషేణేతి॥ సమీరణభుజాఅనిలాహారేణ-జాతిస్వ
భావాద్వాయుభక్షకేణచ- శుచినాపరిశుద్ధేనధవళవర్ణేనచ-స్థిరేణనిశ్చల

మస్త్రాదపి॥ ౧౦౫ ॥ సాధర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనం
యథా॥జగత్త్రితయజిత్వరోప్యపజయీకుతశ్చిద్భవేదవశ్యమి
తినిశ్చయాదనుమిమీమహేమీవయం।సతాదృగపిరావణోసు
రవరోప్యయోధ్యంగవాన్రఘుక్షితిపపుంగవాదహహాసం గర
ప్రాంగణే॥౧౦౬॥ వైధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థనం
యథా ॥ శేషేణదుర్గ్లభరఘూర్వ్వహబాహుసామ్యసిద్ధ్యైస
మీరణభుజాశుచినాస్థిరేణ। కూర్మాసనేనచతపఃక్రియతేచి
రేణకోవానమలభతమేపికరోతివాంఛాం ॥ ౧౦౭ ॥ వైధ
ర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనంయథా॥ అన్యద్వస్త్వ
న్యవస్తుప్రకృతిమనుభవత్యేవహేతోఃకుతశ్చిత్పశ్చాత్తద్వస్తు
పూర్వప్రకృతిమనుసరత్యేవహేతోఃపరస్మాత్। యోషాపా
షాణభావం నకిముగతవతీగౌతమోద్భూత రోషాత్పాషాణో
వానయోషాపునరపికిమభూద్రామపాదాబ్జరేణోః॥ ౧౦౮ ॥

—* అనుమానాలంకారః, *—

అనుమానాలంకారంలక్షయతి ॥ సాధ్యసాధనమాత్రోక్తావను
మానముదీరితం।తర్కానుమానరూపాభ్యాంతత్ప్రవృత్తిర్ద్వ

చిత్తేన-అచంచలేనచ- కూర్మాసనేనకూర్మాసనోపవిష్టేన ఆదికూర్మో
పరిభాగస్థితేనచ- అత్రచతుర్థపాదేసామాన్యస్యవైధర్మ్యేణప్రవృత్తిః॥
౧౦౭॥ అన్యదితి॥ గౌతమస్యోద్భూతరోషాదధికామర్షాత్- అత్రోత్తరా
ర్ధేవిశేషస్యవైధర్మ్యం॥ ౧౦౮॥ అనుమానాలంకారంలక్షయతి - సాధ్యే
తి ॥ వ్యాపకస్యధర్మిణాయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యః- పక్షధర్మత్వంసపక్ష
సత్త్వం విపక్షాద్వ్యావృత్తిరిత్యేతత్త్రితయసహితో హేతుస్సాధనం -

యత్ర సాధ్యప్రతీతయే సాధనం నిర్దిశ్యతే తత్రానుమానాలంకారః- స్వా
యాద్వివిధా॥ వివృణోతి-యత్రేతి॥ తస్మిన్నిత్యాది- అనుమానాదస్య కిం వై
లక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-కించేతి॥ కించ కిం త్విత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-సీతేతి॥ హే
రాఘవ-తవాసిలతా సీతైవ-నో చేత్-అయోనిజా తనుర్యస్యాః సా తథోక్తా
పత్నీ- అయోనిజతనుర్యస్యా ఇతి - దనుజానామార్తిహేతుశ్చ కథం స్యా
త్- యద్వా-ఉరగీ ఫణినీ- హి యస్మాత్ పృథుభుజంగతయా మహాసువా

యీ భవేత్॥ యత్ర కించిత్ జ్ఞాప్యం నిర్దిశ్య తస్య జ్ఞాపకతయా
ఽన్యన్నిర్దిశ్యతే తత్రానుమానాలంకారః॥ అత్ర మాత్రా చా
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం నిరస్యతే। తయోః ప్రద
ర్శనే తర్కానుమానత్వాపాతాత్। వస్తుతస్తు తాభ్యామ
త్ర భవితవ్యమేవ। తదభావే కావ్యలింగాభేదాపత్తేః। కించా
త్ర కవినిర్మితచాతురీమహిమ్నా శ్లేషరూపకాపహ్నవాతిశ
యోక్త్యాద్యాలంబనేనానుమానోత్థానేన తార్కికపరిపాటీ
కళంక ఇతి చమత్కారకారితాప్యస్యోపపద్యతే। అర్థాపత్తిభే
దం తత్రైవ వక్ష్యామః। ఇదం తర్కరూపేణానుమానరూపేణ
చ ద్వేధా ప్రవర్తతే॥ యథా॥ సీతైవ రాఘవ తవాసిలతా కథం
స్యాన్నో చేదయోనిజతనుర్దనుజార్తిహేతుః। యద్వోరగీ పృథు
భుజంగతయాఽనయా హి నిర్ముక్తయా ముహురపాయి పరా
సువాయుః॥ అత్ర పూర్వార్ధే తర్కరూపేణోత్తరార్ధే హి శబ్దే
న హేతుత్వద్యోతనాదనుమానరూపేణ చ ప్రవృత్తిరితి వేద్యం।
పూర్వార్ధే అసిలతాయాః సీతారూపత్వం ద్వితీయార్ధే భు
జంగీత్వం చ వ్యాపకం। అయోనిజాకృతిత్వాసురనాశవైశి

నోపలక్షితయా- నిర్ముక్తయా ముక్తకంచుకయా- అనయా పరేషామ
షామసువాయుః ప్రాణవాయుర్ముహురనేకకృత్వోఽపాయి పీతః- ప
క్షే-పృథుం దీర్ఘం భుజం-గతయా-నిర్ముక్తయా కోశాన్నిర్గతయా-పరే
షాం శత్రూణామసువాయురితి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాప్యారోపేణ
వ్యాపకారోపస్తర్కస్తద్రూపేణ- నన్వత్ర కిం వ్యాపకం కిం వా వ్యాప్యమి
త్యత్రాహ- పూర్వార్ధ ఇతి॥ ఉభయోర్వ్యాప్యవ్యాపకయోరిత్యర్థః -

సపక్షే సపక్షభూతాయాం సీతాయాం వృత్తేర్వర్తనాత్ - పక్షే పక్షభూ
తాయాం ఖడ్గలతాయాం చ వృత్తేర్వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా చ తాభ్యాం-
సీతారూపత్వం- వ్యాపకభూతమితి భావః-గమయతి-అయం భావః-యథా
పర్వతే ధూమో వహ్నిం జ్ఞాపయతి తథైవాసిలతాయామయోనిజాకృతి
త్వాసురనాశవైశిష్ట్య రూపం వ్యాప్యమపి సీతారూపత్వరూపవ్యాపకం జ్ఞా
పయతీతి- తథా చ పూర్వార్ధే తర్క-రూపతా। లాఘవార్థమస్యత్స్వయమూ
హ్యమిత్యాహ- ఉత్తరార్ధేపీతి ॥ ఉరగీ సపక్షః-ఖడ్గలతా పక్షః-ఉరగీత్వం

వ్యాప్యం॥ ఉభయోస్సపక్షే సీతాయాం వృత్తేః పక్షే ఖ
డ్గలతాయాం వృత్తేర్వ్యాప్తిపక్షధర్మతాభ్యాం ఖడ్గే సీతారూ
పత్వం గమయతి। ఉత్తరార్ధేప్యేవం వేద్యం॥౧౨౯॥ అర్థాపత్తిం

—* అర్థాపత్త్యలంకారః *—

లక్షయతి॥ కస్మింశ్చిదర్థే నిష్పన్నే యద్యర్థాంతరమాపతేత్ ।
దండాపూపనయేనార్థాపత్తిస్తత్ర హ్యలంకృతిః॥ నచ కేనచిద
ర్థేన కస్యచిదర్థస్య జ్ఞాపనసామ్యాదస్యానుమానాంతర్భా
వశ్శంక్యః। సమానన్యాయో హ్యర్థాపత్తేః ప్రయోజకః। నచ
సమానన్యాయస్య వ్యాప్తిరూపతా। అనుమానం తు వ్యాప్తిము
పజీవ్య ప్రవర్తతే। తతో న తత్రాస్యాంతర్భావః। ఆక్షేపాంత
ర్భావస్తు వక్ష్యమాణతల్లక్షణాదేవ నిరసనీయః। అయమలం
కారః ప్రకృతాదప్రకృతాక్షేపోఽప్రకృతాత్ప్రకృతాక్షేప
శ్చేతి ద్విధా ॥ యథా ॥ జగత్త్రితయజిత్వరం కిల దశాన
నం సత్వరం జిగాయ సమరాంగణే కిముత దైత్యమాత్రం వి
భుః । సపీతజలధిర్మునిర్ఘటితవిద్విషన్నిల్వలం సపాతుమతి

వ్యాపకం- భుజంగతానిముక్తత్వాసుహరణవైశిష్ట్యం వ్యాప్యం॥౧౨౯॥
అర్థాపత్తిం లక్షయతి- కస్మింశ్చితి॥ యథా దండభక్షణాదపూపభక్షణమ
ర్థాదాపతితం తద్వత్క-స్యచిదర్థస్య నిష్పత్తౌ తత్సామర్థ్య రూపాత్సమా
నన్యాయాదర్థాంతరమాపతతి యది సోయమర్థాపత్త్యలంకారః॥ అను
మానాంతర్భావం వారయతి-నచేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ- సమానేతి ॥ ఆద్య
ముదాహరతి- జగదితి ॥ దైత్యమాత్రం సామాన్యదైత్యం జిగాయేతి కిముత

కిమువక్తవ్యం- అత్రదృష్టాంతమాహ- నిపీతేతి- ఇల్వలమిల్వలాఖ్యం దా
నవంవిద్విషన్మునిరగస్త్యః-వల్వలంనిపాతుమలంసమర్థఃభవతిఖలు ॥ యో
జయతి- అత్రేతి॥ ౧౧౦॥ ద్వితీయముదాహరతి- భంగేతి॥ హేరామహ
ర్షేణరాక్షసత్రపణక్షమోయమిత్యానందేనకంపితశిరసియాగంగాతస్యా
స్తరంగాణామారవైర్ధ్వనిభిరుపలక్షితస్సన్-స్ఫుటానాంవాచాంభరేణా

హేలయాభవతి ఖల్వలంపల్వలం ॥ అత్రపాకరణికోరా
వణజయోఽపాకరణికమునురమాత్రజయం కైముతికన్యా
యేనార్థాదాక్షిపతి ॥ ౧౧౦ ॥ భంగోద్భూతవిరావడంబర
భరైర్బ్రహ్మాండ భంగావహైః కోదండంనిజమిందుఖండమ
కుటోబుధ్వాభవఖండితం। అస్తౌషీత్-అహర్షకంపితశిరోగం
గాతరంగారవైస్త్వాంరామస్ఫుటవాగ్భరేణకిముతాసన్నాజ
గన్నాయకాః॥ అత్రాప్రకృతశివవృత్తాంతఃపాకరణికసీతా
స్వయంవరాయాతసర్వసర్వంసహాపతిస్తుతి మర్థా దాపాద
యతి ॥౧౧౧॥ ఆక్షేపంలక్షయతి॥ ఉక్తంవావక్ష్యమాణంవా

—* ఆక్షేపాలంకారః *—

ప్రకృతంప్రతిషిధ్యతే । కంచిద్విశేషంద్యోతయితుంతత్రా
క్షేపంప్రచక్షతే ॥ అత్రప్రకృతస్యప్రకృతత్వాదేవవిధానా
ర్హస్యక్రియమాణోనిషేధోబాధ్యమానతయా ఆభాసీభవ
న్విధిమాక్షిపతి। సోయం నిషేధఉక్తవక్ష్యమాణవిషయతయా
స్వోపజీవినమాక్షేపమపిద్విధాభినత్తి। తత్రోక్తవిషయోద్వి
విధః। వస్తువిషయఃకథనవిషయశ్చేతి । వక్ష్యమాణవిషయోఽపి
ద్వివిధః। సామాన్యరూపేణాభిధిత్సితస్యవిశేషరూపతయాకథ
ననిషేధః । అంశాంగీకారేణాంశాంతరనిషేధశ్చేత్యేవంచతు
ర్విధోయమాక్షేపః॥ యథా ॥ రామోనభవతుధన్వీతథాపిరో

తిశయేనత్వామస్తౌషీత్-ల-శిష్టంస్పష్టం॥౧౧౧॥ఆక్షేపాలంకారంలక్షయ
తి-ఉక్తమితి॥ యత్రోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవా(ప్రా)కరణికత్వేనవిధాతు
మిష్టస్యార్థస్యవనిషేధానర్హస్యయోనిషేధోవిశేషబోధార్థఆభాసీ యమా
నస్సన్నాభాసీభవతిసఆక్షేపః- తస్యచతుర్ధావిభాగమాహ -తత్రోక్తవి

వయ ఇత్యాదినా॥ ఉక్తవిషయే వస్తునిషేధముదాహరతి- రామ ఇతి॥ అయం రామః ధన్వధనురానమయంస్సన్- ఉదన్వంతముదధిం- ధన్వానం మరుప్రదేశం విదధే- సమానౌ మరుధన్వానావిత్యమరః- వస్తునిషేధం విశేషం చా

షేణశోణదృక్కోణః॥ విదధే ధన్వానమయం ధన్వా నమయంస్తు
ణామదన్వంతం॥ అత్ర రామో ధన్వీ న భవతీతి ప్రలపతో రావణ
స్య ప్రతివచనే మాల్యవద్వచనే క్రియమాణో ధన్విత్వరూప
స్య వస్తునః ప్రకృతస్య ప్రతిషేధో బాధాదాభాసీభవం స్తము
ద్రస్యాపి నియమనాద్రామ ఏవ ధనుర్ధరధురంధరో నేతర ఇతి ప్ర
తిపాదనపురస్సరం సత్వరం సీతాం రామాయ సమర్ప్య కుశలీ
భవేతి విశేషమాక్షిపతి ॥౧౧౨॥ కథననిషేధో యథా॥ బ్రహ్మ
స్ఫుగూద్వహరఘూద్వహమండనస్య దోర్దండచండిమభరం న
వయం భణామః। తద్భుగ్నభగ్నశశిభూషణచాపఘోషః కిం నా
భ్యధత్త దళితద్రుహిణాండభాండః॥ ఇదం కథయ కీదృక్తే భుజసా
రః మమ చాపమారోపయేతి రామమాక్షిపంతం జామదగ్న్యం
ప్రతి లక్ష్మణస్య ప్రతివచనం। అత్ర న భణామ ఇతి క్రియమాణే
న భణననిషేధాభాసేన తాదృక్చండీశకోదండం ఖండితవతో
రామభుజదండస్య కియత్తవ బ్రాహ్మణస్య చాపారోపణమ
తో స్మాద్దర్పవ్యసనాద్విరమేతి విశేషో వ్యజ్యతే ॥ ౧౧౩ ॥ వ
క్ష్యమాణవిషయే సామాన్యప్రతిజ్ఞాయాం విశేషనిషేధో య
థా రామభద్ర విముఖీన హం సఖి త్వాం వచః కిమపి వక్తుమా
గతా। న బ్రవీమి నను వేత్సి జానకి త్వం చ పంచశరబాణసంచ
యం। ఇదం సీతాం ప్రతి సఖీవచనం। ఇహ కిమపి వచో వక్తుమా
గతేతి సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ, విశేషస్య వక్ష్యమాణస్య కథనని
షేధాభాసేన సఖి వైముఖ్యం జహీహి పాదప్రణతే రఘుపతౌ
ప్రసీద నో చేదహం స్మరశరసంతాపమేష్యసీతి విశేషో ధ్వ

హ- అత్రేత్యాదినా॥౧౧౨॥ కథననిషేధముదాహరతి- బ్రహ్మన్నితి॥ తేన రామేణ భగ్నస్యాకృష్టస్య సతో భగ్నస్య శశిభూషణచాపస్య ఘోషః ॥ యోజయతి- అత్ర న భణామ ఇతీతి॥౧౧౩॥ తృతీయముదాహరతి- రామభ

దే ఇతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౧౧౪॥ తురీయముదాహరతి-చం ద్ర ఇతి॥ ఏషః-చంద్రః కిం- న-చందోఽనభవతీత్యర్థః- తత్రయుక్తిమా హ- సచంద్రః పాటీకకాంతిం- అయంతుసార్వకాలికీమితిభావః-ఏవము త్తరతాఽపియోజ్యం- జలేనోదకేనమందేసచ ॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥

స్యతే॥౧౧౪॥అంశోక్తావంశాంతరనిషేధోయథా॥ చంద్రః కి మేషనసపాటీకకాంతిమేతి పూషా కిమేషనసయాతినభోగ మార్గం। వహ్నిః కిమేషనజలేనసహాని మేతీత్యావృశ్యరామ సుగుణైస్త్వయినిశ్చయస్స్యాత్ ॥ అత్రనిరతిశయతేజశ్శాలి తయాశీతభానుభానుకృశానురూపతాయామేకదేశమంగీ కృ త్యైకదేశాంతరనిషేధః క్రియమాణః ప్రసిద్ధైరపితేజస్విభి స్సోమాదిభిరపితత్సామ్యం దుర్లభమభూత్కిముతేతరైస్తేజ స్విభిరితి రామతేజసోఽవాఙ్మానసపదవిషయతావ్యజ్యతే ॥

వ్యాజస్తుత్యలంకారః *—

౧౧౫॥ ఆక్షేపప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతింలక్షయతి ॥ యత్ర వాచ్యాస్తుతిర్నిందానిందావాస్తుతిమర్పయేత్ । తత్రవ్యా జస్తుతింనామాలంకారంకవయోజగుః ॥ యత్రాఽభిధీయమా నానిందాప్రకృతేస్తుత్యేప్రమాణబాధితాసతీస్తుతి మర్పయ తి స్తుతిర్వానింద్యేతాదృశీనిందాం తత్రవ్యాజస్తుత్యలంకా రః । వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చస్తుతేర్వాచ్యత్వేనిందాయావ్యంగ్య త్వేవ్యాజరూపాస్తుతిః। తథాతద్వైపరీత్యేవ్యాజేనస్తుతిరితి చప్రవర్తతే। ననుస్తుత్యేనిందాయాఅప్రకృతాయాః క్రియ మాణాయాః ప్రకృతస్తుత్యాక్షేపకత్వమేకత్ర పరత్రస్తుతే ర్నిందాక్షేపకత్వమిత్యప్రస్తుతప్రశంసాత్వమేవేతిచేత్సత్యం। స్తుతినిందాత్మకవిచ్ఛిత్త్యంతరావలంబనేనపృథక్పరిగణనమితి

౧౧౫॥ వ్యాజస్తుతింలక్షయతి-యత్రేతి॥వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥స్తుతిర్వేతి తాదృశీప్రమాణబాధితాసతీత్యర్థః- నిందాం- అర్పయతీత్యనువర్తతే ద్వివిధాపివ్యాజస్తుతిరన్వర్థేత్యాహ-వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చేతి॥నన్వప్యాః కథమ ప్రస్తుతప్రశంసాతోవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యమతభేదేనతమోర్థే దాభే

దావిత్యాహ- నన్విత్యాదినా॥ నిందయాస్తుత్యభివ్యక్తిముదాహరతి-దారి
ద్ర్యేతి॥ విభూతిర్భస్మ సంపచ్చ-తన్మాత్రేణ కలితాన్ యుక్తాన్ ॥ ౧౧౮ ॥
స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిముదాహరతి-త్వదుజ్ఝితానామితి॥ అత్రోభయేషాం
మార్గణానామభేదాభిసంధిః-త్వయా ఉజ్ఝితానాం త్యక్తానాం నిరాకృతా
నాంచ - గుణచ్యుతానాం పార్శ్వగళితానాం సద్గుణవిహీనానాంచ- మార్గ

ప్రాంచః। నవీనాస్త్వభేదమేవాహుః। తత్ర నిందయా స్తుతి
ధ్వనిర్యథా॥ దారిద్ర్యహ్వాయబాంధవైశ్చిరతరావస్థాయిభి
స్త్యక్తైస్త్వం విశ్లేష్య విభూతిమాత్రకలితాన్ కృత్వా విప
శ్చిద్గణాన్ । బధ్వాగాధమసంఖ్యసుస్థిరగుణైర్నిత్యం గభీరే
కృపాకూపారే వినిమజ్జయన్ రఘుపతే దీనే దయాలుః కథం ॥ అ
త్ర శ్లేషరూపకమహిమ్నా నిందయా పరమకృపాలుత్వరూపా
స్తుతిరేవావగమ్యతే ॥ ౧౧౮ ॥ త్వదుజ్ఝితానాం రఘుసింహ
సంఘే గుణచ్యుతానామపి మార్గణానాం । ప్రాణామిషైః ప్రీ
ణయతాం రిపూణాం విశ్రాణనం వర్ణయితుం న శక్యం॥ అత్ర
స్తుత్యా నిందాధ్వనిః॥ ౧౧౯॥ అత్రాక్షేపాలంకారే శ్లిష్టనిషే

—* విరోధాలంకారః *—

ధబాధితతయా విరోధానుప్రవేశేన తత్ప్రస్తావాదితః పరం వి
రోధగర్భాలంకారపేటికాంతర్గతానవశిష్టానలంకారాన్లక్ష
యతి॥ ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాలంకృతిర్భవేత్ ॥యత్రా
పాతతో విరోధః ప్రతీతః పర్యవసానే పరిహ్రియతే తత్ర విరో
ధాలంకారః । పర్యవసానేపి యది విరోధస్తథైవావతిష్ఠతే త
దా దోష ఏవ । తత్ర జాతేర్జాతిగుణక్రియాద్రవ్యైర్విరోధే చ
త్వారో భేదాః। క్రియాయాః క్రియాగుణద్రవ్యైస్త్రయః।

ణానాం సాయకానాం యాచకానాంచ - ప్రాణైరామిషైర్మాంసైశ్చ
ప్రాణసమైరామిషైర్భోగ్యవస్తుభిశ్చ ॥ ౧౧౯ ॥ విరోధాలంకారం లక్ష
యతి- ఆభాసత్వ ఇతి॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి ॥ విభాగమాహ-తత్ర జాతే
రిత్యాదినా॥ అత్రేయం సంగ్రహశ్లోకః॥ క్రమాజ్జాతిగుణద్రవ్యక్రియా
ణాంత ద్వాదిభిః। విరోధే దశభేదాస్స్యుశ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదత ఇతి॥ ఏక

త్ర దశాప్యుదాహరతి- రామేతి॥ హే రామ తవాసిః ఖడ్గః భుజగస్సర్పః।
విరోధః- భుజంగశ్చేతీత్యాభాసః- సోఽపి సర్పోఽపి ఉగ్రశ్శంభురితి విరోధః

గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం ద్వౌ। ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణైక ఇతి సం
భూయ దశవిధో విరోధాలంకారః॥ యథా॥ రామ తవాసిర్భుజ
గస్సోఽప్యుగ్రః కామపూరకః కాలః । సశుచిస్సపరప్రాణానిల
భోక్తా కలయతే పరాం కాష్ఠాం॥ అత్ర దశవిరోధా అపి సంగృహీ
తాః। అత్రాసిర్భుజగ ఇతి జాత్యోర్విరోధః । అసిభుజగశబ్ద
యోర్జాతివాచిత్వేన పరాపరభావశూన్యసామాన్యయోస్సా
మానాధికరణ్యాదర్శనాత్। ఏవం ప్రథమవిరోధస్ఫురణే స
చ భుజగశబ్దస్య కరగతత్వరూపార్థస్వీకారే ఆభాసీభవతి। ఏవ
ముత్తరత్రాప్యేకార్థస్వీకారే స్ఫురతో విరోధస్యార్థాంత
రస్వీకారే ఆభాసీభవనం ద్రష్టవ్యం। సోఽప్యుగ్ర ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దా
ర్థస్య శంభురూపద్రవ్యస్య చ విరోధః । ఉగ్రోఽపి కామపూరకః
కాలశ్చేత్యత్ర ద్రవ్యక్రియయోర్విరోధః। శంభోః కామదా
హకత్వేన కామపాలనక్రియావిరోధాత్ । ఉగ్రశబ్దస్య దారు
ణగుణవాచకత్వేన గుణక్రియావిరోధః । దారుణతాగుణస్య
దుఃఖజనకత్వేన సుఖజనకత్వానుపపత్తేః। కాలశబ్దస్య యమద్ర
వ్యకాలిమగుణవాచకత్వేన శంభుయమద్రవ్యయోర్విరోధః ।
కాలశ్శుచిరిత్యత్ర శుచిశబ్దస్య వహ్నిత్వజాతిశుక్లిమశుద్ధిగుణా
నాం వాచకత్వేన యమద్రవ్యశుక్లిమగుణయోర్విరోధః । య
మస్య కృష్ణవర్ణత్వాత్। తథా శుక్లిమకాలిమగుణయోర్విరో
ధః। కాలిమవహ్నిత్వజాత్యోశ్చ విరోధః। తథా స శుచిః ప్రా
ణానిలభోక్తా పరాం కాష్ఠాం కలయత ఇత్యత్ర వహ్నిత్వజాతేర
నిలభుజిక్రియాయాశ్చ విరోధః । వహ్నేరనిలసఖత్వేన తద్భు
జిక్రియాయా వహ్నిత్వజాతేశ్చ సామానాధికరణ్యవిరోధా
త్। తథాఽనిలభుజిక్రియాయాః పశ్చిమదిక్పాలనక్రియాయా

భయంకర ఇత్యాభాసః- ఏవముత్తరత్ర విరోధాభాసౌ బోధ్యౌ॥ దశవిరో
ధా అప్యయథాక్రమముదాహృతా ఇత్యాశయేనాహ- తదేవమితి॥ శ్లేషో

వస్థాపితః శ్లేషానుప్రాణిత॥ ౧౧౭॥ అశ్లేషమూలముదాహరతి - శతమ ఖేతి॥ స్పష్టం॥ అత్ర భానుత్వశీతభానుత్వజాత్యోర్విరోధః - నానాలింగ త్వాదృతూనాం నానాసూర్యత్వమితి నవోనవో భవతీతిచశ్రుతిప్రామా ణ్యాత్ - యద్వాత్ర వ్యవిరోధో వాబోధ్యః॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే

శ్చవిరోధః॥ క్రియాద్వయస్యాపిభుజగవరుణయోః ప్రతినియ తత్వాత్ ।తదేవందశవిధోపివిరోధాలంకారోత్ర నిరూపితశ్శ్లే షాపస్థాపితః॥౧౧౭॥అయమశ్లేషమూలోపిసంభవతి॥యథా॥

శతముఖముఖబర్హిర్ముఖముఖకమలానాం వికాసనే భానుః ।
అమృతముసురముఖాంబుజనిమీలనేరామశీతభానుస్త్వం ॥ అ

త్రైకస్యైవరామస్య భానుశీతభానుతాదాత్మ్యకథనాద్విరో ధః ప్రతీతస్సచాభాసీభవతి।తత్తాదాత్మ్యస్యతదుభయకార్య

విశేషోక్తి విభావనాలంకారౌ

కారిత్వేనౌపచారికత్వాత్ ॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనేలక్షు యతి॥ సతికారణసామగ్ర్యేవిశేషోక్తిఃఫలంనచేత్ । తస్మిన్న విద్యమానేపికార్యంస్యాచ్చేద్విభావనా॥ఇహలోకమర్యాదా తిక్రమేణకారణసద్భావేపికార్యానుదయరూపస్యవిశేషస్యో క్తేర్విశేషోక్తితా। తథాకారణంవినైవకార్యస్యోద్భావనము త్పాదనంవావిభావనేత్యన్వర్థత్వమనయోః। అతఏవవిరోధపె టికాసంగతిః ॥ ద్వయంయథా॥శ్రీరామవీరతవవైరివరాంగ

నానాంవృష్టిర్బభూవనయనేషువినాపయోదైః । చిత్రంనసా
శమయతిస్మనిరంతరాళధారాళతాముపగతాపిదంగతాపం

అత్రప్రసిద్ధకారణంమేఘంనిషిధ్యకార్యంనిక్షిప్యతే ।అప్రసిద్ధ కారణందుఃఖమస్త్యేవ। తథాప్రసిద్ధజలధారాకారణేపితాప శాంత్యభావోనిబద్ధః। అప్రసిద్ధకారణంనైశ్చింత్యంనాస్త్యేవ ।

లక్షయతి- సతీతి॥ వ్యాకరోతి-ఇహేత్యాదినా॥ఉభేఅప్యుదాహరతి-శ్రీరా మేతి॥ వైరివరాణామంగనాస్తాసాం-నిరంతరాళమవిచ్ఛేదంయథాతథా ధారాళతాంధారావాహిత్వం - అత్రపూర్వార్థంవిభావనాయాఉత్త రార్థంవిశేషోక్తేశ్చోదాహరణం॥అత్రేతి-ఉపాత్తనిమిత్తేఉదాహృతే ఇ

త్యర్థః- అనుపాత్తనిమిత్తేత్యూదాహరణసంతరేణానుబోధితత్వాత్- ఇ
తరప్రభేదయోరితి॥ ౧-౨౦॥ విషమాలంకారం లక్షయతి- హేతోరితి॥ ల
క్షణస్యవిసదృశకార్యస్యోత్పత్తౌ॥ ఆద్యముదాహరతి- రఘురాడితి॥ ద్విష
తాముష్మిన్నద్విజృంభమాణం యద్బలం సైన్యం తదేవ సముద్ర స్తస్యజీవన

నిమిత్తోపాదానానుపాదానాభ్యామనయోర్ద్వైవిధ్యం। అత్ర
వైరిసంబంధరూపస్యనిమిత్తస్యోపాదానాదేకః ప్రభేదఉదా
హృతః । ఇతరప్రభేదయోరేతద్వైపరీత్యేనోదాహరణేషు

—* విషమాలంకారః *—

బోధే॥ ౧-౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి॥ హేతోర్విలక్షణో
త్పత్తౌఘటనేచవిరూపయోః। అనిష్టజననేచస్యాద్విషమాలం
కృతిస్త్రిధా ॥ ఏషాంత్రయాణామపిభేదానాంవైషమ్యగర్భ
త్వాద్విషమశబ్దప్రవృత్తిః। కారణవిలక్షణకార్యోత్పత్తౌపర
స్పరవిరూపఘటనేఇష్టప్రాప్తయేవ్యాప్రియమాణస్యానిష్టని
ష్పత్తౌచవిరోధస్యజాగరూకత్వాత్తేటికాసంగతిః। తత్రకా
రణవిరుద్ధకార్యోదయోయథా ॥ రఘురాట్ప్రతాపబడబాన
లాదముష్మాద్విషమన్మిషద్బలసముద్రజీవనం। రభసేనశోష
యితుముద్యతాదభూత్రణరంగభూరిఘనకబంధబంధురా ॥ అ
త్రజలశోషకాద్బడబానలాజ్జలోదయలక్షణవిలక్షణకార్యోద
యః॥ రూపకశ్లేషానుప్రాణితోయంప్రభేదః ॥౧-౨౧॥ కాకు
త్స్థకర్కటకకోమలమర్మాస్త్వమస్మాదృశోగ్రసమరేకిను
రేప్రవృత్తిః। బద్ధుంపృథంవ్యవసితోబిసతంతుపాశైస్సంవ
ర్తసాగరతరంగమతంగజేంద్రాన్ ॥ ఇదంరామంప్రతిరావణ
వచనం। అత్రవిరూపయోర్దుర్బలప్రబలయోర్యుద్ధఘటనా॥
౧-౨౨॥ యాన్యాత్మరక్షణకృతే నిశితానిశస్త్రాణ్యాదాయ

లవజీవనంజలం- ఘనానిసాంద్రాణికబంధాన్యేవజలానితైర్బంధురా॥
ూజయతి- అత్రేతి॥ ౧-౨౧॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ రేకా
త్స్థ-కర్కటకాఃకుళీరాఇవకోమలామర్మాటాస్త్వైస్సాకం - అస్మాదృ
మహావీరేణేతిభావః - సంవర్తసాగరతరంగాఇవమన్నిరోధాయేను

తంగజేంద్రాన్ప్రాప్తాన్॥ ౧౨౨॥ తృతీయముదాహరతి:- యానీతి॥సంకటపదే సన్నద్ధానేముక్తైః ప్రాసాస్త్రశక్తైస్తైశ్శస్త్రైరేవవినేశుర్వినాశమాపుః ॥ ౧౨౩॥ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకంసమంలక్షయతి- సమానయోరితి॥ వి

యోద్ధుమభిజగ్మురరాతివీరాః । రామంపినేశురవనీశమవే
త్యముక్తైస్తైరేవసంకటపదేచకితాద్రవంతః ॥ అత్రరిపూ
ణాంశ్రితహేతిధారణమాత్మరక్షణకారణం నాభూదితియత్త
త్తావదాస్తాం ప్రత్యుత నిధనసాధనమేవా భూదిత్యనిష్టనిష్ప

సమాలంకారః

త్తిః ॥౧౨౩॥ అథవిరోధమూలాలంకారత్వాభావేపివిషమా
లంకారద్వితీయప్రభేదవిపర్యయరూపతయా తత్ప్రాప్తావాత్స
మాలంకారంలక్షయతి ॥ సమానయోశ్శ్లాఘ్యఘటనాసమాలంకృ
తిరుచ్యతే ॥ అస్యవిషమవైధర్మ్యరూపత్వాద్విషమస్యచత్రి
విధత్వాద్విరూపఘటనాత్మక విషమప్రభేద ప్రాతిభట్యేనా
న్యోన్యానుగుణవస్తుఘటనాత్మకఏకస్సమాలంకారస్య ప్రభే
దః పరిగణితః ప్రాచీనైః । అపరేతువిసదృశకార్యోత్పత్తివైధ
ర్మ్యేణాపిసమాలంకారప్రభేదం సరూపకార్యోత్పత్తి ముఖే
నావతారయంతి । అనిష్టనిష్పత్తివైధర్మ్యేణోత్పాదనమవైచి
త్ర్యాత్సర్వైరప్యుపేక్షితం ॥ అనుగుణఘటనాయథా ॥ అ
న్యోన్యానుగుణోయోగో జానకీరఘురామయోః । రేజేప్ర
త్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశృంగారయోరివ ॥౧౨౪॥ అనుగుణకా
ర్యోత్పత్తిర్యథా॥ రామతవఖడ్గధూమఃకోమలతాపింఛపల్లవ
శ్యామః । ఉదితంమలినీకురుతేరిపుధరణీభృద్యశోముకురం ॥

అధికాలంకారః

౧౨౫ ॥ ఆధారానానుగుణ్యంచేదాధేయస్యాధికంభవేత్ ॥
ఆధారాధేయయోరానుగుణ్యాభావోపి విరోధదత్తహస్తప

వృణోతి- అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - అన్యోన్యేతి॥ ప్రత్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశ్చ శృంగారస్సంభోగశృంగారశ్చతయోరివ ॥ ౧౨౪ ॥ రామేతి ॥ ఖడ్గఏవ ధూమః ॥ ౧౨౫ ॥ అధికాలంకారంలక్షయతి-ఆధా

రేతి ॥ ఆధారస్యాల్పత్వమాధేయస్య మహత్త్వం చ యదీత్యర్థః ॥ ఉదా
హరతి- రామేతి॥ రామస్య ప్రతాపాశ్చ యశాంసి చ తేషాం- కారణభూ
తాత్కోశదండభేదాద్వితరణవైచిత్ర్యవశాచ్చ కార్యభూతస్య ప్రతాపస్య
యశసశ్చ బహుత్వం- సంపిండితైరతిసంబాధైః-ప్రాదర్భురీమణిదర్పణౌ
ఘే మణిదర్పణకాంతిపూరసదృశే హ్రస్వప్రవాహే॥ ౧౨౬ ॥ అథాసంగ
తిం లక్షయతి- అసంగతిరితి॥ ఉదాహరతి- కోణాఘాత ఇతి॥ కోణో వాద

వేత్యస్యాప్యత్ర నిరూపణం ॥ యథా ॥ రామప్రతాపయ
శసాం ప్రకరై రనంతై స్సంపిండితై రణుతరాండకటా
హమధ్యే । ఆస్థీయతే కథమహో హిమహేమశైలవ్యా
హైరివహ్రస్వదర్భురీమణిదర్పణౌఘే ॥౧౨౬॥ అసంగతిం లక్ష

అసంగత్యలంకారః

యతి ॥ అసంగతిర్హేతుఫలే భిన్నాధికరణే యది ॥ వ్యధికరణ
యోః కార్యకారణభావస్య విరుద్ధత్వాదసంగతిః । నచ విరో
ధాంతర్భావశ్శంక్యః । సామానాధికరణ్యే విరోధః వైయ
ధికరణ్యే త్వసంగతిరితి వ్యవస్థాపితత్వాత్ ॥యథా॥ కోణాఘా
తః కృతో ఘాటీపటహే రామకింకరైః। ద్విషాం హృదిభిదాం చ
క్రే ఘోషం తేషాం చ యోషితాం॥౧౨౭॥ ❀❀ వ్యాఘాతం ల
క్షయతి॥ విహితే కేనచిత్కర్త్రా కార్యే కేనాపి హేతునా । తే
నైవాన్యోఽన్యథయతి తచ్చేద్వ్యాఘాత్యలంకృతిః ॥ తేనైవ
హేతునా తస్యైవ కార్యస్యాన్యథాకరణే విరోధస్ఫూర్తే
స్సంగతిః॥యథా॥ మమైవ వ్యాయోగే నరకాసురవిజయే॥ త్య
క్తప్రభంజననాథమమాక్రాంతపురందరాలయం వీరం । శ్లా

నదండః- కోణో వీణాదివాదనమిత్యమరః - తస్యాఘాతః ప్రహారః - య
త్ర పరుషాఘాతస్తైస్తైర్వభేదేన నాదేన చ భావ్యం - అత్ర తు కారణస్యాఘా
తస్య కార్యస్య భేదస్య నాదస్య చ భిన్నదేశత్వమిత్యసంగతిః - తేషాంతా
షాం చ హృదయే భీత్యతిశయః కరతలాస్ఫాలనస్థానే శ్చ భూదితి భావః ॥
౧౨౭॥ వ్యాఘాతం లక్షయతి- విహిత ఇతి॥ స్పష్టః॥ సంగతిం ప్రతిపాదయ
తి- తేనైవేతి॥ ఉదాహరతి- త్యక్తేతి॥ త్యక్తో నిరాకృతః ప్రభంజన ఇత్య

ధమోఽయేనతం- ఆక్రాన్తః పురందరాలయో యేనతం- వృత్రేషు యుద్ధేషు
చర్వితా బర్హిర్ముఖా దేవా యేనతం- ఏనం వీరం నరకాసురం కింపురుషాః
కిన్నరాశ్లాఘంతే- ఏవం స్తుతిః- దరాలయం భయావాసభూతం- అత ఏవ వి
గతా ఇరా వాచో యస్య తం- ఇరా భూవాక్సురాప్స్వస్యాదిత్యమరః- వృత్రే
షు చర్వితం బర్హిస్తృణవిశేషో యేన తత్తాదృశం ముఖం యస్య తం తథోక్తం
ఏనం నరకం పురుషాశ్లాఘు- తేకిమితి పదానాం వ్యస్తత్వే నిందా చేతి బోధ్యం

ఘం తే కింపురుషాశ్చర్వితబర్హిర్ముఖం వృత్రేష్వేనం ॥ అనేనప
ద్యేన జీమూతనామా నరకాసురసారథిస్స్వస్వామినం స్తుతిం
కృతవాన్। కృష్ణసారథిర్దారుకస్తు త్యక్తప్రభమిత్యాదిరూపే
ణతదేవపద్యం పఠిత్వా స్తుతిమన్యథయతిస్మ ॥౧౭౭॥ యుక్తిం

యుక్త్యలంకారః

లక్షయతి॥ దుర్గూఢార్థస్య ఘటనాచాతుర్యం యుక్త్యలంకృతిః॥
యథా ॥ సప్తసాలాన్మహోత్తాలాంత్సకృదేకేనపత్రిణా।
సహస్రం చాతపత్రాణాం రావణస్యాలునాద్విభుః। అస్యదు
ర్గూఢఘటనాసామ్యాదనంతరసంగతిః ॥౧౭౮॥ అథ భావికా

భావికాలంకారః

లంకారస్య లోకవ్యవహారమూలత్వేన విరోధమూలత్వాభా
వేపి తల్లక్షణపర్యాలోచనాయాం కథంచిద్విరోధస్ఫూర్తే
రవాంతరసంగతిమవ్యానస్తల్లక్షణమాహ ॥ భవేద్యత్ర
వృత్తార్థస్య వర్ణనాద్భూతభావినోః । అపరోక్షాయమాణ
త్వం తత్ర భావికముచ్యతే॥ యత్రాతీతవస్తువర్ణనయాభూ
తభావినోరపి వస్తునోర్భావకానాం హృదిభావనావశేన ప్ర

కస్యాస్య గ్రంథాంతరస్థస్యాపి స్వీయత్వా దుదాహరణత్వముచితమి
త్యాకూతం॥ ౧౭౭॥ యుక్త్యలంకారం లక్షయతి- దుర్గూఢార్థస్యేతి ॥ ఉ
దాహరతి- సప్తేతి॥ సకృదేకదా ॥ అస్యాపి విరోధమూలాలంకారసంగతి
స్సంభవతీత్యాశయేనాహ- అస్యేతి॥ ౧౭౮ ॥ సంగతింయోజయన్భావి
కాలంకారంలక్షయతి- భవేదితి॥ వ్యాకరోతి- యత్రేతి॥ అయంభావః -
యథా యోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయా భావనయాఽతీంద్రియార్థసా

ప్రతీయమానత్వం—యథా పాంథస్య కామినీభావనయా ప్రత్యక్షాయమాణత్వం తథా కావ్యతత్వవిదాం కావ్యతత్వగతాత్యద్భుతత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయా అతీతానాగతార్థ ప్రత్యక్షాయమాణత్వమితి భావః॥ అలంకారాంతరసాంకర్యశంకాం వారయతి-అధ్యవసాయాభావాదిత్యాదినా॥ ఉదాహరతి- రోషేణేతి॥ ధన్వధనురానమయతిసతి - స ప్రసిద్ధః ॥ యో

స్యప్రత్యక్షాయమాణత్వంతత్ర భావికాలంకారః। అధ్యవసాయాభావాన్నాయముత్ప్రేక్షాతిశయోక్తిర్వా। భ్రాంతేర్వా రసాదేర్వాభవ్యత్వస్య వాతాత్భావాన్న భ్రాంతిమ త్ప్రసవ దాద్యంతర్భావః। భావనావశేనహృదితత్త్వైవోదీయమానత యానవిరోధాభాసతాపి ॥ యథా ॥ రోషేణశోణంధృకోటి- ణంకృత్వా రామేసతాదృశః। ఉదన్వానవ్యభూద్ధన్వాధన్వా నమయతిక్షణాత్॥ అత్రసకలనదీపయఃపూరవిశ్రాంతిభూమి తయాకదాచిదప్యసంభావితశోషణస్యామితస్యాబ్ధేర్మరుభూ మితాద్భుతార్థోక్త్యాతథాభావనాయాఃపరోక్షతాధీరితిభవ తిభావికత్వం॥౧౩౦॥అన్యోన్యంలక్షయతి॥తత్రాన్యోన్యంమిథో

——✲ అన్యోన్యాలంకారః ✲——

యత్ర కార్యకారణతాభవేత్ ॥ ద్వయోఃపరస్పరోపకార్యోపకారకభావేపివిరోధస్యలబ్ధప్రసరతయాసంగతిః॥ యథా ॥ గుణైర్విభూషితోరామస్తేచరామేణభూషితాః। రత్నైరివ స్వర్ణశైలస్స్వర్ణశైలేనరత్నవత్ ॥౧౩౧॥*విచిత్రంలక్షయతి॥ విచిత్రంస్యాద్విరుద్ధస్యఫలస్యాప్త్యైసముద్యమః॥యథా॥ పర మాన్నత్యలాభాయసర్వసర్వంసహాధిపాః। నమంతిరఘువీర స్యపాదపీఠాగ్రభూతలే॥ తస్యకారణవిపరీతకార్యోత్పాదా

జయతి- అతేత్యాదినా॥ ౧౩౦ ॥ అన్యోన్యంలక్షయతి- తత్రేతి॥సంగతిం యోజయతి- ద్వయోరితి॥ ఉదాహరతి- గుణైరితి॥ రత్నానీవరత్నవత్ - లబ్ధోదయశ్చంద్రవదిత్యత్రవ్యాఖ్యాతం- తద్వదత్రాపిబోధ్యం॥ ౧౩౧॥ విచిత్రంలక్షయతి- విచిత్రమితి॥ ఉదాహరతి- పరమేతి॥ స్పష్టం ॥ సంగతిందర్శయతి- తస్యేతి॥ తస్యవిచిత్రాలంకారస్య ॥ విషమాదిమభేదాభే

దంవారయతి- నచేతి॥ మతిఇత్యతఆహ- కారణేతి॥ ఉక్తం వైలక్షణ్యము
దాహరణేనయోజయతి- రాజానఇతి॥ అత్ర నమనంకారణం - పరమాన్న
త్యంకార్యం- కిమితినమంతీతికాక్వానన మంతీతి కారణప్రతిషేధః- తద్ద్వా
రాకార్యవైపరీత్యం - తస్మాన్నమనస్యకారణభూతస్యపరమాన్నత్యంవిప
రీతకార్యమితిభావః - యత్రకారణనిషేధఃకార్యవైపరీత్యం గమయతిత

ద్విరోధస్ఫూర్త్యాపేటికాసంగతిః । నచాస్యవిసదృశకార్యో
త్పత్తిరూపవిషమాలంకారప్రభేదాభేదఇతివాచ్యం । కారణ
ప్రతిషేధద్వారాత్ర కార్యవైపరీత్యప్రతీతిః । కార్యవైపరీ
త్యప్రతీత్యాకారణనిషేధస్తత్రేతిభిన్నవిషయత్వాత్ । రా
జానోయదిపరమాన్నత్యమఖిలమంతికిమితితర్హినమంతీతి కార
ణప్రతిషేధముఖేనకార్యవైపరీత్యంవిచిత్రాలంకారవిషయః।
విషమాలంకారేతుకార్యవైపరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధస్ఫూ
ర్తిరితిధ్యేయం ॥౧౩౨॥ యథావా॥రామకార్ముకజీమూతఃకు
లంవైరిమహీభృతాం । కర్తుంనిర్జీవనం ఘోరశరాసారంప్రవ

సామాన్యాలంకారః

ర్షతి ॥౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥సామాన్యంగుణసామ్యేన
యత్రవస్త్వంతరైకతా॥ యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యే
నవస్త్వంతరతాదాత్మ్యప్రతీతిర్భవతి తత్రసామాన్యాలంకా
రః। అత్రగుణసామ్యేనేత్యనేనమీలితవ్యావృత్తిః। నహిమీ
లితేగుణతఃపరేణపరతిరోధానం । అపితువస్తునావస్త్వంత
రాచ్ఛాదనమాత్రం। సామ్యపదేనతద్గుణవ్యావృత్తిః। నహిత
ద్గుణేగుణసామ్యంనిమిత్తం। నచవ్యాజోక్తిః। వ్యాజస్యాను
క్తేః।కింతుతిరోధానాత్। నాపహ్నవః। అనపలాపాత్। అ

త్రవిచిత్రాలంకారః. యత్రకార్యవైపరీత్యంకారణనిషేధంగమయతి త
త్రవిషమాలంకారఇతివివేకః॥ ౧౩౨ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - రా
మేతి॥నిర్జీవనంనిష్ప్రాణంనిర్జలంచ- ఘోరం- శరాసారంబాణవర్షం జల
వృష్టించ॥ ౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥సామాన్యమితి॥సమానగుణసం
బంధాత్సామాన్యం॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి ॥ అతఏవేతి-సమానగుణసం

బంధాదేవేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-త్రైలోక్యేతి॥ కలిఃకలహః।-కామ్బయా
గళకంబలేన॥ ౧౩౪॥ సంగతియోజనపూర్వకంమీలనంలక్షయతి- మీలన
మితి॥ ఆద్యముదాహరతి- కనకేతి ॥ కనకవర్ణ్యయోరామరామాయా-
స్సీతాయాఃకలితయోశ్శోభమానయోశ్చకపోలయోఃకలావిలాసలక్ష్మీః
లావణ్యవిశేషసమృద్ధిః- నవచంపకావతంసస్యశ్రవణకలాపానాంకర్ణా

తఏవసామాన్యపదప్రవృత్తిః॥యథా॥ త్రైలోక్యేపివిజృంభి
తేరఘుపతేర్జృంభద్యశస్సంభ్రమే పేయద్రవ్యాకృతః కలిర్ద్రవ
తయాసౌరీచకోరీగతః । శాంతోవాహనగోచరశ్శివశచీ
ప్రాణేశయోస్స్వస్వయాపత్త్యై రాయుధవాహనభ్రమకృ
తోలక్ష్మీశవాగీశయోః ॥ ఇహరామయశోధవళిమ్నాసుధా
చంద్రికయోర్వృషభోచ్చైశ్శ్రవసోశ్శంఖహంసయోశ్చభే
దస్తిరోహితః॥అతఏవద్రవత్వాదేర్భేదకత్వముక్తం॥౧౩౪॥

—* మీలనాలంకారః *—

అథైత ల్లక్షణవాక్యస్థపదవ్యావర్త్యానాం మీలనాద్యలంకా
రాణాంలక్షణాన్యాహ ॥ మీలనంవస్తునైకేన వస్త్వంతరని
గూహనం॥ ఏతద్ద్వివిధం। సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగం
తుకేనసహజతిరోధానంచేతి॥ యథా॥ కనకముకురరమ్యరా
మరామాకలితకపోలకలావిలాసలక్ష్మీః। తిరయతినవచంపకా
వతంసశ్రవణకలాపకలాపకాంతిలీలాం॥ అత్రసహజేనకపో
లకాంతిరూపేణవస్తునాగంతుకచంపకకనకతాటంకాదిశోభా
రూపంవస్తుతిరోధీయతే॥ ౧౩౫ ॥ రామహేతిహతారాతికా
మినీకుచకుంభయోః। ఊష్మాతిరోహితః పుష్పచాపశోకజ్వరో
ష్మణా॥ ఇహయువతికుచయోస్సహజ ఊష్మాఆగంతుకేనకా
మశోకజ్వరోష్మణాతిరోధీయతే॥ .... ౧౩౬॥

భరణానాంకలాపస్యసమూహస్యచకాంతిలీలాంతిరయతిఆచ్ఛాదయతి ॥
యోజయతి- అత్రేతి॥౧౩౫॥ ద్వితీయముదాహరతి- పుష్పచాపాద్యశ్శో
కజ్వరః - ఇతఃపరంసంభోగసౌఖ్యంనసంభవిష్యతీతిశోకాతిరేకస్తజ్జన్యే
నోష్మణా॥ ౧౩౬॥ తద్గుణంలక్షయతి॥తద్గుణఇతి ॥ ఉదాహరతి-విశ్రాంతే

ఈ॥ విస్రంభస్థితయోఃనిర్భయనివాసాయ- పాశ్చాత్యసామాన్గతాఃవిశ్వా స్య దేశస్థితప్రష్ఠోపరిభాగగతాః॥ ౧౩౬। ఉదాహరణాంతరమాహ॥రా మేతి- స్పష్టం॥ ౧౩౭॥ అతద్గుణంలక్షయతి॥ సతీతి॥ఉదాహరతి - తమా

——✻ తద్గుణాలంకారః ✻——

తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాత్ప్రబలాన్యగుణాహృతిః। అయమిహ వివేకః॥యత్ర సమానగుణసంబంధే సత్యేవాన్యస్యాన్యగుణా చ్ఛాదకత్వంతత్ర సామాన్యాలంకారః। యత్రగుణవైసాదృ శ్యే సత్యేవదుర్బలనిజగుణహానేనసన్నిధి మహిమ్నా ప్రబలపర గుణస్వీకార స్తత్రతద్గుణాలంకారః॥ యత్రగుణోపాదానా వివక్షయావస్తునోవ స్త్వంతరేణాచ్ఛాదనం తత్రమీలనాలం కారః। యత్ర సాదృశ్యేనకస్యచిదపలాప స్తత్రాపహ్నవఇతి। స్వగుణహానేనతస్యపరస్యగుణోత్రేతితద్గుణపదప్రవృత్తిః యథా॥ విస్రంభస్థితయోభువోవధిగిరేః పాశ్చాత్యసామాన్గ తానిస్యధ్వాంతమషీమలీమసతమారామస్యవిద్వేషిణః। కీ ర్త్యా హారపటీరహీరరుచిరస్ఫూర్త్యా పిలిప్తాబతత్యక్త్వాపకా ణ్యప్రమనాదిసిద్ధమపితేస్ఫూర్తింయయుస్స్ఫాటికీం॥౧౩౬ యథావా॥ రామకీర్త్యాధవళితేత్రైలోక్యేవాహనేకలిః। బ భూవభర్గ యమయోగ్నాతాగోవ్యర్శిధిశాఙ్ఙ్గిణోః॥౧౩౭

——✻ అతద్గుణాలంకారః ✻——

పతత్వాత్రిపత్యాదతద్గుణంలక్షయతి॥సతిహేతౌపరగుణాస్వీ కారేస్యాదతద్గుణః॥ హేతుస్సన్నిధిః ప్రబలగుణస్య। అస్యకా ర్యకారణభావానాదరాన్నవిశేషోక్త్యంతర్భావశంకా॥యథా॥ తమాలదళనీలాభిఃకీర్తిభిశ్శత్రుభూభృతాం। రామకీర్తిఃపరీ

——✻ వ్యాజోక్త్యలంకారః ✻——

తాపిపరభాగంప్రపద్యతే॥ ౧౩౮। వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥య త్నేనసంవృతంవస్తుకుతశ్చిద్వివృతంయది। నిగూహ్యతేన్యవిధ

లేతి॥ కీర్తిభిః-విపరీతలక్షణయాఅయశోభిః-పరభాగంధావళ్యాతిశయం పరభాగోగుణోత్కర్ష ఇత్యమరః॥౧౩౮॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥యత్నే

నేతి॥ ఉదాహరతి-శ్రీరామేతి॥ హె౹౪౹౭౹శాము॥ ౧౮౦॥ స్వభావోక్తింల
క్షయతి॥ స్వభావోక్తిరితి॥ చారుసమ్యగగ్రామ్యం- యథావదన్యూనా
తిరేకేణ- వస్తునోవస్తుస్వభావస్యవర్ణనం॥ ఉదాహరతి- వక్షోజేతి॥వల్ల

యావ్యాజోక్తిస్తత్రకథ్యతే ॥ నన్వపహ్నవాలంకారాదస్యా
కథంభేదఇతిచేదుచ్యతే।తత్రహిప్రకృతస్యాప్రకృతసాదృశ్య
లక్షణఫలకటాక్షేణప్రకృతమపలప్యాప్రకృతమారోప్యతే। ఇ
హతుసిద్ధమేవసాదృశ్యంసాధనతయావలంబ్యనిహ్నవఃక్రియ
తే। తేనోభయోరప్యపహ్నవపూర్వకత్వావిశేషేపిసాదృశ్య
ఫలత్వసాధనత్వాభ్యాంభేదః॥యథా॥శ్రీరామాపరిమేయవై
భవభవద్ధాటీభటైరుద్భటైస్స్వమాత్యాన్మహతోహతాన్యు
ధిహితానాకర్ణయంతోద్విషః।త్వద్భీత్యాజనితాన్ప్రకంపజడి
మశ్వాసాశ్రుమోహాదికాన్భావాన్బంధువిపద్వ్యథాప్రకట
నోపాయైస్సమాచ్ఛాదయన్॥ అత్రరామభయజనితాః
ప్రకంపజాడ్యాదయోభావాయత్నేనసంవృతా అపికథంచిద
భివ్యక్తాబంధువియోగశోకాభినయేననిహ్నుతాఇతిభవతివ్యా
జోక్తిః ॥౧౮౦ ॥ అథోక్తిత్వసామ్యాత్స్వభావోక్త్యాదీన్ల

—* స్వభావోక్త్యలంకారః *—

తివిదలంకారాన్లక్షయతి ॥ స్వభావోక్తిర్భవేచ్చారుయథావ
ద్వస్తువర్ణనం॥యథా॥మదీమేకంసవధనాటకే ॥ వక్షోజాంక
ణచుంబితుంబిరుచిరామాబిభ్రతీవల్లకీమీషద్దర్శిత బాహుమూ
లసుషమాతంత్రీస్స్పృశంతీనఖైః । మందస్పందితకుండలాల
కభరామాధుర్యధుర్యస్వరా కించిత్కుట్మలితేక్షణాస్మితము
ఖీకేయంశనైర్గాయతి ॥ ౧౮౧ ॥ మిథశ్చమతిక్రియాలాపో

—* ప్రశ్నోత్తరికాలంకారః *—

యః ప్రశ్నోత్తరికాహిసా॥యథా॥ భోఃతాన్త్వాద్యక్రజకింనుకిం
నరరవేః కార్శ్యంకుతోదృశ్యతే సమ్మోహేనముహుర్ముహు

కింపీణాం॥ ౧౮౧॥ ప్రశ్నోత్తరికాంలక్షయతి- మిథఇతి ॥ మిథోన్యోన్యం
చమతి- క్రియాలాపశ్చమత్కారభావణం॥ ఉదాహరతి-భోఇతి॥ హతా

శ్చ తేఅహి ౦ చ్ఛహతాహితాః॥ ౧౪౨ ॥ భంగ్యంతరేణోదాహరతి-కిం
శుకముఖమితి॥ కింవస్తుశుకముఖంశుకతుండం-కింశుకస్యపలాశకుట్మలస్య
ముఖమగ్రమిత్యుత్తరం-కాంకతమాం - ఆర్తింపీడాం-కామాతిశామనంగ
వ్యథామిత్యుత్తరం- కశ్చాస్సౌనరశ్చకింనరస్తస్యగీతం - కిన్నరస్యకింపు
రుషస్యగీతమిత్యుత్తరం - కశ్చాసౌపురుషశ్చకింపురుషస్తస్యముఖమితిప్ర
శ్నః- కింపురుషస్యముఖమిత్యుత్తరం॥ ౧౪౩॥ అథోత్తరాలంకారం లక్ష
యతి- ఉత్తరమితి॥పరిసంఖ్యాసాంకర్యశంకాంనివారయతి- అత్రేతి॥వ్య

గృతకుతోబింబస్యనిర్భేదనాత్। కేభిందంతిహతాహితారఘు
భువాప్రవృద్ధేనయుద్ధేపునః కేమూర్ధ్నాంశమయంతిశీకరకిరశ్శుం
డాలశుండాలతాః ॥౧౪౨॥ ఇయముత్తరస్యప్రశ్నగతత్వే
విశేషతశ్చమత్కరోతి ॥యథా ॥ కింశుకముఖమనుకురుతేకా
మార్తింవదతిమస్సహేంధీరః। కిన్నరగీతంమధురంకింపురుష
ముఖంతురగముఖసదృశం ॥౧౪౩॥ ఉత్తరంప్రశ్నపూర్వం

ఉత్తరాలంకారః

చేదుత్తరాద్వాబహిర్యది। ప్రశ్నఉన్నీయతేతత్రభవేద్ద్వి
విధముత్తరం ॥ అత్రపరిసంఖ్యావ్యవదాసాయవ్యవచ్ఛేద్యంవి
నైవేతివిశేషణందేయం। యత్రప్రశ్నపూర్వకముత్తరము
పనిబధ్యతేతత్రైకముత్తరం। యత్రానుపనిబద్ధస్యైవప్రశ్న
స్యోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నయనంతత్రాపరం। క్రమేణ
యథా ॥ కారాజపరివ్రాజౌపూజ్యతరౌకథయసంగరహితౌ
యౌ।కావాపండితగుచ్ఛశ్లాఘ్యతరౌభ్రమరహితతయోపే
తౌ ॥ ౧౪౪ ॥ తాదృగ్భోజ్యసమస్తవస్తుసహితంసంత్యజ్య

వచ్ఛేద్యంవినైవేతి- నగంగాయాఃపూరానచశశికరానామృతరురా ఇ
తపరిసంఖ్యాయాంవ్యవచ్ఛేద్యమస్తిఅత్రతునాస్తీతిభేదఇతిభావః - లక్ష
ణంవ్యాకరోతి- యత్రేతి॥ ఆద్యముదాహరతి-కావితి ॥ రాజాచపరివ్రా
ట్చరాజపరివ్రాజౌ- భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీత్యమరః - సంగరేహి
తఆసక్తస్సంగేనరహితశ్చతౌ- భ్రమేణరహితస్తస్యభావస్తత్తా-తయా
భ్రమరాణాంహితతయాచ॥ ౧౪౪॥ ద్వితీయముదాహరతి-తాదృగితి॥ర

ఘుపతేరాఘవాత్॥ ప్రశ్నోన్నయనంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ కిమితిన
నమంతేకుతోనిజదేహాన్నతాన్నకుర్వతే- ననుకర్మణఃకర్తృత్వవివక్షా
యాంనమ్యంతఇతివక్తవ్యేకుతోనమంతఇత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే
నమంతఇతి॥ ౧౪౫॥ వక్రోక్తింలక్షయతి॥ అన్యథేతి॥ శ్లేషేణోదాహరతి

రాజ్యంవయం భోపుత్రాభయవిహ్వలారఘుపతే రథ్యాస్మ
హేకాననం । ఏతేవన్యగజానపోషితగజాస్తస్మాన్నముంచేన
వా నామీవన్యతయోపయాంతిచమృగా యుష్మాభి రాకారి
తాః ॥ అత్రయథాపూర్వందంతినఃకిమితిననమంతేకిమిత్యా
హూతాహారిణాశ్చనసన్నిధి ముపయాంతీతిశిశుప్రశ్నఃపితృ
దత్తోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నేయః। నమంతఇతికర్మకర్తరి
రూపం నదుహస్నునమాంయక్చిణావితినిషేధాత్సిద్ధం॥౧౪౫॥

—* వక్రోక్త్యలంకారః *—

అన్యథోదితవాక్యస్యకాక్వాశ్లేషేణవాన్యథా । యోజనం
క్రియతేతత్రవక్రోక్తిస్స్యాదలంకృతిః ॥ తత్రశ్లేషేణయ
థా ॥ కాంతేకుప్యసికింమయాత్వయికృతంలక్ష్మ్యానకించి
త్కృతంప్రేమస్ఫారగిరాశయే మమదరంరంభోరు దూరీకు
రు । శంఖశ్చతుర్భుజయేకరేతవభవేన్నోసాంప్రతంతిష్ఠతీత్యా
లాపైఃకుపితావిదేహతనయారామంవ్యధాన్మానినం ॥ అత్ర
రామేణమయేత్యస్మచ్ఛబ్దాభిప్రాయేణవాక్యే ప్రయుక్తే దే
వ్యామాశబ్దమవలంబ్యాన్యథాయోజితం। తథాఆశయేదరం
భయందూరీకుర్వితిరామేణ వాక్యంప్రయుక్తం దేవ్యాతుశ
యేకరేదరంశంఖందూరీకర్తుం నశక్నోమి అధునాకరేశంఖ
స్యాభావాదితితద్వాక్యమన్యథాయోజితం॥౧౪౬॥కాకూదా
హరణంయథా ॥ దధానేధరణీచక్రమేకస్మిన్రామతేభుజే ।
శేషనాగానలజ్జంతేబహవోభూధురంధరాః ॥ అత్రహారా

కాంతేఇతి॥ ప్రేమ్ణాస్ఫారయాఅధికయాగిరావాచా-వకానినం ఉక్తస్య
పునఃపునరన్యథాయోజనాన్నిర్వచనం ॥ వ్యాకుర్వన్యోజయతి-అత్రేతి ॥
౧౪౬॥ కాక్వోదాహరతి- దధానఇతి॥ నలజ్జంతఇత్యత్రకాక్వాలజ్జంతఏ

వేత్యర్థః॥ అన్యథా యోజనందర్శయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౧౮౭ ॥ ప్రత్య
నీకం లక్షయతి- ప్రతిపక్షస్యేతి ॥ ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర ప్ర
యోజనం॥ ఉదాహరతి-జగదితి॥ ధామ్నాంప్రతాపానాంభూమ్నాఇతి

మ త్ప్రద్భుజేనై కేనైవ ధార్యమాణాం ధరణీం శేషదిగ్గజా
స్సంభూయవహన్నాలజ్జంతఏవ । అత్ర త్వద్భుజస్యేతరధరా
ధురంధరసాధారణ్యం కిమిత్యాపాదయసీతి కాక్వా ప్రతీయ

—* ప్రత్యనీకాలంకారః *—

తే ॥౧౮౭ ॥ అఖిలలోకవ్యవహారమూలేష్వలంకారేష్వవశిష్టా
నలంకారాన్లిలక్షయిషుః ప్రత్యనీకంతావల్లక్షయతి ॥ ప్రతిపక్ష
స్యబలినః ప్రతీకారేసుదుష్కరే। తదీయస్యతిరస్కారః ప్రత్య
నీకముదీర్యతే ॥ యథా ॥ జగదుపకృతౌలావణ్యేచత్వయారఘుభూపతేసరసిజసుహృదారికాన్తో మావుభావపినిర్జితౌ । త
వపితనుతోధామ్నాం భూమ్నాముఖేనచ తుల్యతాంబతగత
వతోఃకాంతి గ్లానింకృశానుసరోజయోః ॥ అత్రజగదుప
కారలావణ్యగుణయో రామేణ పరాభూతౌరవిశశినౌ త
త్ప్రతీకారాక్షమౌ తత్తేజోముఖసదృశయోః కృశాను క
మలయోః కాంతిక్షయంకురుతఇత్యుచ్యతే । తేనానీకాభి
భవాశక్తస్య కస్య చిత్ప్రత్యనీకాభి భావకత్వ దర్శనాదిద

—* ప్రతీపాలంకారః *—

మపితాదృగితి ప్రత్యనీకమిత్యుచ్యతే ॥౧౮౮॥ ప్రతీపమాహ॥
యతోఽపమానస్యాక్షేపః కైమర్థక్యేనకథ్యతే। యద్వోపమే
యభావోఽత్ర ప్రతీపంస్యాదలంకృతిః ॥ యతోఽపమేయస్య
లోకోత్తరతామభివ్యక్తు ముపమానస్యకైమర్థక్య ముపపా
ద్యతే । యద్వోపమానస్యోపమేయతాక్రియతే సోఽయం
ద్వేధా ప్రతీపాలంకారః । పక్షద్వయేప్యుపమానస్వరూపా
పేక్షయా ప్రాతికూల్యవాచోయుక్తేః ప్రతీపపదప్రవృత్తిః ॥

శయోన॥ యోజయన్నన్వర్థతామాహ- అత్రేతి॥ ౧౮౮॥ప్రతీపంలక్షయ
తి- యత్రేతి॥ వ్యాచష్టే- యతేతి॥అద్యముదాహరతి- అసావింతేతి॥అ

ఖశాస్త్రింతాయా అవిచ్ఛిన్నామ్నాయావిశాస్త్రింతికలాయావిశ్రాణనస్త్రైపుణ్య
స్యధురీణః పాణిర్యస్యతస్మిన్॥ ౧౪౯॥ ద్వితీయముదాహరతి- అనేకేతి॥
అనేకేషుముఖేషుమాణిక్యవలయేనమణిపరంపరయా ఉల్లసితా ఆకృతిర్య
స్యసతథోక్తః- పక్షే-అనేకముఖాన్యనేకప్రకారాణిమాణిక్యానిహీరాదిర
త్నానియస్మిన్ సతథోక్తఃసచాసౌవలయశ్చతేనఉల్లసితాఉద్భాసితాఆ

యథా॥ అశాస్త్రింతవిశాస్త్రింతికశ్లాఘధురీణపాణౌరఘూణాంప్ర
వరేవిధాతా। వియద్ద్రుమాదీన్విఫలాన్విచింత్యస్వర్లోకశోభా
జనసేవ్యయుక్తః ॥౧౪౯॥ అనేకముఖమాణిక్యవలయోల్లసి
తాకృతిః। పతిఃకుండలినాంరామదోర్దండఇవహీండతే ॥ అ
తోఽప్రమానతయాప్రసిద్ధస్య శేషస్యోపమేయీకరణం రామ
భుజాపేక్షయా తస్యాపకర్షమభివ్యనక్తి ॥ ౧౫౦ ॥ సూ

——॥సూక్ష్మాలంకారః॥——

క్ష్మమాహ ॥ యదసంలక్షితంసూక్ష్మంసూక్ష్మంన్యాత్తత్ప్ర
కాశనే॥అత్రసూక్ష్మత్వంనామనిపుణతరమాత్రజ్ఞేయత్వంతా
దృగర్థస్యకథంచిత్ప్రకాశనేసూక్ష్మాలంకారః॥యథా॥సాక్షై
స్సంగ్రామరూక్షైరిహాశతమఖజిత్కుంభకర్ణాతికాయైస్త్రా
తాంసీతాంచతుర్భిఃకథమివమనుజోనేతుమేకఃక్షమేత ॥ ఇ
త్యుత్పేక్షప్రలాపాం త్వదసి నిగదతే రావణాయానుజన్మాప
ర్యంత స్తంభ సంస్థంస్ఫటికకిటిముపాదర్శయద్బుద్ధిశాలీ॥ య
థాశ్వేతవరాహ ఏకోఽపిమహాసత్వతయా చతుస్సముద్రస
మావృతామపివిశ్వంభరాందంష్ట్రామాత్రసహాయఉద్దధార।
తథా రామభద్రఏకోఽప్యపరిమేయ శక్తి రనుజమాత్రసహా
యోఽఖవదుక్తైర్మహావీరైరక్షఃప్రముఖైశ్చతుర్భిర్గుప్తాంగపిసీ
తాంనేష్యత్యేవేత్యేవం రూపస్సూక్ష్మార్థస్సూచితః॥౧౫౧ ॥

ర్యస్యసః॥ ౧౫౦॥ సూక్ష్మంలక్షయతి-యదితి॥ వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ఉ
హరతి- సాక్షైరితి॥సాక్షైరక్షసహితైః- సంగ్రామరూక్షైఃకఠినైః॥
క్ష్మార్థందర్శయతి-యథేతి॥౧౫౧॥ఉదాత్తంలక్షయతి॥ఉదాత్తాలంకా
తిరితి॥ ఉదాహరతి-అంతరితి॥అంతరభ్యంతరేలీనానాంనిబద్ధానామింద్రనీ

లోపలా నామింద్రనీలశిలాఫలకానాం సుషమయా పంకిలే పంకవతి- హారహీ
రస్ఫారాంశవ ఏవ ఉదారం మహస్సారం యస్మిన్ తస్మిన్- అత్ర రత్నాగారే
మకరీడాశైలత్వారోపః- ప్రాసాదగర్భేషు కాసారత్వారోపశ్చ బోధ్యః
౧౫౨॥ అనుకల్పం లక్షయతి- అనుకల్ప స్త్వితి॥ వ్యాచష్టే-ముఖ్యమితి॥ ఉ

—— * ఉదాత్తాలంకారః * ——

ఉదాత్తాలంకృతిస్సాస్యాద్యస్య త్సమృద్ధార్థవర్ణనం ॥ అర్థవర్ణన
మాత్రస్య స్వభావోక్త్యతిప్రసంజకత్వాత్సమృద్ధేత్యుక్తం।
నచ భావికాభేదః। తత్రాపి యథాస్థితస్యైవ వస్తునో భూతభ
విష్యత్త్వాకారేణానుభవగ్రథనాత్ ॥యథా॥ అంతర్లీనేంద్రనీ
లోపలదళసుషమాపంకిలే హారహీరస్ఫారాంశూదార నీరేరు
చినమరకతస్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాశ్మకేళీగిరివి
వరజుషి స్మేరకాసారసారే విద్యన్నారీవిహారావిదధతి విశ
దాం రాఘవాదార్యలీలాం॥౧౫౨॥ అనుకల్పం జల్పతి॥ అనుక
ల్పస్తు గౌణోక్తిర్ముఖ్యోక్తిసమనంతరం ॥ ముఖ్యం కించిత్ప్రి
ధానత్వేనాభిధాయ తదితరముఖ్యాసంభావనయా గౌణాభి
ధానమనుకల్పః ॥యథా॥ శ్లాఘ్యః కోదండవిద్యాయాం రాఘ
వో రావణోపి వా । యథాధ్వాంతహృత్తౌ దక్షస్తపనో దహ
నోథవా॥ ననూభయోరైకల్పికత్వేన వికల్పాలంకారః కిం న
స్యాత్। మైవం। తుల్యబలత్వే హి వికల్పః । నచాత్ర తుల్యబల
తా। తపనాపేక్షయా దహనవద్రామాపేక్షయా రావణస్య
జఘన్యత్వాత్ ॥౧౫౩॥ ....*

—— అథ రసవదాద్యలంకారాః ——

అథ రసవదాద్యలంకారాణాం లక్షణోదాహరణాని దర్శ
యతి ॥ అంగభావం రసో యత్ర భావం ప్రత్యథవా రసం। భజేత

దాహరతి- శ్లాఘ్య ఇతి॥ నను వికల్పాదనుకల్పస్య కో వా భేద ఇత్యాశంక్య ప
రిహరతి- నన్విత్యాదినా॥౧౫౩॥...........................*
ఏవముపమాద్యలంకారాన్నిరూప్య రసవదాద్యలంకారాన్నిరూపయతి-
అథేతి ॥ అంగభావమితి- అయమర్థః- విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారి

భావాభివ్యంజితోరసః-రసశోకాదిచిత్తవృత్తివిశేషోరసః-తస్యరసస్యభావా
న్యతరాంగత్వేరసవదలంకారః- అభివ్యంజితోవ్యభిచారీదేవతాగురున్నృప
ద్విజపుత్రాదిషు అభివ్యజ్యమానారతిశ్చభావః - రతిర్దేవాదివిషయావ్యభి
చారీతథాంజితః। భావఃప్రోక్తఇతిమమ్మటపాదోక్తేః-తస్యాపరాంగత్వే
ప్రేయోలంకారః - అనౌచిత్యేనప్రవృత్తోరసో భావశ్చ రసాభాసోభా
వాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - తదన్యతరస్యాపరాంగత్వేసత్యూర్జస్వ్యలంకా
రః- భావసంధిర్నామభావస్యప్రశాంత్యాద్యవస్థా తస్యాపరాంగత్వే
సమాహితాలంకారఇతి॥ అథధర్మసుధీమంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమం
గళాంతానిశాస్త్రాణిప్రథంతఇతి భాష్యకారవచనప్రామాణ్యా ద్రసవద
లంకారోదాహరణత్వేనమధ్యేపిమంగళమాచరతి- గౌరీతి॥స్పష్టః- భక్త

తత్రరసవదలంకారఉదీర్యతే॥ ప్రేయోలంకృతిరంగంచేద్భా
వోభావాంతరంప్రతి। రసాభాసోథవాభావాభాసోయత్రరస
స్యవా ॥ భావస్యాంగంభవేత్తత్రప్రాహురూర్జస్వ్యలంకృ
తిం।సమాహితాలంకృతిస్స్యాద్భావాంగేభావసంధయే॥య
థా ॥ గౌరీసాత్వరితంమమాద్యదురితందూరీకరోతుస్ఫుటశ్చి
త్రంస్థాణురశోకతాముపగతోమూలోజ్ఝితోనీరసః।యస్యాః
పాదహతః ప్రణామనిరతః కోపప్రశాంత్యాశయా లాక్షాల
క్ష్మమిషేణపుష్పకలికాలక్ష్మీంసమాలంబతే॥ ఇహశృంగారఃక

వత్సలతయాస్వయమేవ - తస్యాఅఘటితఘటనాపటుత్వంప్రతిపాదయ
తి- చిత్రమితి- అశోకతాముపగతః- అశోకజాతీయః-మూలైః పాదైరు
జ్ఝితః- శిథిలమూలఇత్యర్థః- నీరసశ్శుష్కః-స్థాణుః శాఖావిహీనస్కంధః
యస్యాగౌర్యాః పాదేనహతస్సన్ పుష్పాణాంకలికానాంచలక్ష్మీంసమృ
ద్ధింసమాలంబతేప్రాప్నోతి- అలంకృతాంగనాపాదాహతేరశోకదోహ
దత్వేనపుష్పోద్యత్పాదకత్వేపిపార్వతీపాదప్రహారేణతాదృశస్థాశోక
స్థాణుఃకుసుమకలికాకలితోభూదితియత్తచ్చిత్రమిత్యర్థః - ఏవంవిధమహి
మాతిశయశాలిన్యాస్తస్యాఃకియన్మమదురితదూరీకరణమితిభావః- వస్తుత
స్తు- అశోకతాశోకరాహిత్యం-మూలోజ్ఝితఃప్రకృతివివిక్తః - నీరసోవి
రక్తశ్చస్థాణుశ్శివః కోపప్రశాంతౌ ప్రణయకోప ప్రశమనేఆశయాప్ర

ణామేనిరతః అతఏవపాదేనహతస్తాడితః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౧౫౪॥
ఏవంరసస్యభావాంగత్వముదాహృత్యరసాంగత్వముదాహరతి- ఘోటీతి
వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్రవీరరసస్యశృంగారాంగత్వం ॥ ౧౫౫ ॥ ప్రే
యోలంకారముదాహరతి- త్వదితి ॥ హేరఘుపతే కాంతాగాంతరగోచ
రావిపినమధ్యభూసంచారిణః - కాంతాజనానాం గహనాభ్యంతరగతా
నాంస్వకాంతానాంకుచాభోగాపీనపయోధరావీక్ష్య-ఇమా- సౌవర్ణకుం
భౌకిం- తవబంధురోయోగంధసింధురవిభుఃప్రధానమత్తేభస్తస్యకుంభౌ
కిన్నివతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ త్రాసస్యవితర్కోపోద్బలకత్వాత్తదం

వినిర్గస్యగౌరీముద్దిశ్య ప్రవృత్తస్యాంగతాంభజతి భక్తిభావ
స్య॥ ౧౫౪ ॥ ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్సాంద్రాంధకా
రావృతే సంయదాత్రిముఖే కృపాణలతికా దూతీకృతాలంబ
నా॥ శుండాలవ్యతిడంబరాంబరధర్తాశూరోపభోగోన్ముఖీశ
త్రుశ్రీరభిసారికాగఘుపతేరంగంసమాలింగతి॥ అత్రవీరశృం
గారయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౫॥ త్వత్సేనాపటమంటపాగ్ర
నిహితౌ సౌవర్ణకుంభావిమౌ కింత్వద్బంధుర గంధసింధురవి
భోః కుంభావిమౌకిన్నివతి । కాంతారాంతరగోచరౌ రఘుప
తే కాంతాజనానాం కుచాభోగౌవీక్ష్య వితర్కయంతి చకితాః
ప్రత్యర్థినఃపార్థివాః॥ అత్రత్రాసవితర్కయోర్వ్యభిచారి
భావయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౬॥ రామత్వద్వైరిణః కాంతా
కాంతారాంతరచారిణీ। విలోక్యహస్తినోఃక్రీడాంకంఠమాలం

గత్వమితిభావః- ప్రేయోలంకృతిరంగంచేద్భావోభావాంతరంప్రతీత్యు
క్తిమాత్రం- పరంతుభావస్యరసాంగత్వేపిప్రేయోలంకారస్యాలంకారి
కైఃప్రతిపాదితత్వాత్ ॥౧౫౬॥ అథోర్జస్వ్యలంకారముదాహరతి-రామే
తి॥ రసాదాగ్రాత్-కంఠం-భర్తురితిశేషః-గిరినదీప్రాంతగతాకాచిచ్ఛ
త్రుకాంతాక్రీడాత్సుక్యాత్కరిణ్యా సాకంనద్యుదకంవిశంతం కంచిత్కరి
ణంవిలోక్య స్వయమపిసంభోగేచ్ఛయా స్వకాంతంగాఢమాలిలింగేతిభా
వః॥ యోజయతి-అత్రేతి- తిర్యగ్గతఇతి- తదుక్తం-ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తి
ర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా। యోషితోబహుసక్తిశ్చరసాభాసస్త్రిధామతఇతి॥

౧౫౭। ఏవం రసాభాసస్యాంగత్వముదాహృత్య భావాభాసస్యో దాహర తి- మర్త్యానామితి॥ పురా మాసంహారంతే నసంహారిష్యంతి - యావత్పు రాణిపాతయోర్ల డితిలట్-సందేహధరోమాస్మి- మమస్వాస్థ్యమాపాద య- పునఃపాతేతు- మా-మాం-పురాసంహరంతేసంహారిష్యంతి-మాసం మాసావధికాలం - దేహధరోస్మీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౫౮ ॥ స మాహితాలంకారముదాహరతి-దయితేతి॥ దయితజనస్యేష్టజనస్యవియో గాత్ - అతికృశేనశశినాతుల్యౌ - పవనసూనునా ప్రాపితేలన్యోన్యభూ

షితేరసాత్ ॥ అత్ర తిర్యగ్గతో రసాభాసశ్శృంగారరసాంగం॥ ౧౫౭॥ మర్త్యానాయుధిపత్రిణోరఘుపతేర్మాసంహరంతేపు రామాసందేహధరోస్మిభామినితతస్స్వాస్థ్యం మమాపాద య । ఇత్థంజల్పతిరావణేజనకజాత్వంసత్యమేవోక్త వానస్మీ త్యంతపదావలింపఠపునర్ద్విత్యాథమేత్యబ్రవీత్ ॥ అత్ర కాము కస్యరావణస్యకర్త్వాభాసస్సీతాయా అమర్షభావంప్రత్యం గం ॥౧౫౮॥ దయితజనవియోగాద్దారుణగ్లానిభాజావతికృశ శశితుల్యౌరామసీతాముఖేందూ।తదనుపవనసూనుప్రాపితా న్యోన్యభూషౌప్రశమితపరిఖేదౌప్రాప్తపూర్ణేందుశోభౌ॥ అ త్ర గ్లానిశాంతిర్హర్షస్యాంగం ॥ ౧౫౯ ॥ .... *

అథసంసృష్టిసంకరాలంకారనిరూపణం

అథనిరూపితానామేవైషామలంకారాణాం ద్వివిధానాను ప్యన్యోన్యాలింగనభంగ్యాలబ్ధస్వరూపా సంసృష్టిసంకరసం జ్ఞావలంకారౌనిరూపయితుమారభతే ॥ నన్విదమనుపపన్నంశే

షయయోస్తాతథోక్తా- అతా(ఙ్గు)ళీయకశిరోరత్నయోర్ముఖేందుసం బంధిత్వాభావేపితత్ప్రాప్తిహేతుకానందజన్యయోర్వికాసయోస్తస్య దత్వేనప్రాపితాన్యోన్యభూషావిత్యుక్తమితిబోధ్యం॥ యోజయతి-అత్రే తి॥ ౧౫౯॥ ఏవంరసవదాదీంశ్చతురోలంకారానుదాహృత్య భావోదయ భావసంధిభావశబలతాస్త్వన్యతోగ్రాహ్యా ఇత్యాశయేనైకైకాలంకా రనిరూపణానంతరంమిశ్రాలంకారనిరూపణంప్రతిజానీతే- అథేతి॥ ననూ క్తానాంద్వివిధానామేవాలంకారాణాంకశ్చిత్సంబంధమాత్రత్వం ఫంపా

ర్థక్యేనపరిగణనమిత్యాశంక్య లౌకికాలంకారన్యాయేనాస్యాశ్చత్త్వంసాధయ
తి- సౌవర్ణేతి॥ అన్యోన్యంకరంభితానిమిళితాని - అభినవామపూర్వాం
అయంభావః - యథా కనకవికారాణాంకటకకుండలకేయూరాదీనామే
కైకశశ్శోభాహేతూనామపిమిథస్సంబంధేచారుత్వాతిశయస్తథైవో
మాదీనామపీతి॥ ౧౬౦॥ తత్రసంసర్గశబ్దవాచ్యాముత్కటభేదనిబంధ

శబ్దార్థాలంకారాణామేవైషామన్యోన్యమిళితానాం సంసృష్టి
సంకరపదవేదనీయత్వాత్కథమనయోఃపార్థక్యేనపరిగణనా
ర్హతేతిచేత్తత్రాహ ॥ సౌవర్ణాభరణానిలోకవిదితాన్యేకైక
శశ్శోభనాన్యప్యన్యోన్యకరంభితాన్యభినవాంపుష్ణంతి శోభాం
యథా । కుర్వంత్యోపిచమత్క్రియాంపృథగిమాఃకావ్యేద్వి
ధాలంక్రియాస్సంసర్గేణచసంకరేణచతథాభూయశ్చమత్కా
రికాః॥ ౧౬౦ ॥ తత్రసంసృష్టిమాచష్టే॥తిలతండులసంశ్లేష
భంగ్యాయాస్స్యాత్పరస్పరం । అలంకృతీనాంఘటనాసాసం
సృష్టిర్నిగద్యతే ॥ ఆసామలంకృతీనామవాంతరభేదభిన్నా
నాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణైకత్రైవతిలతండులన్యాయేన సం
యోగవృత్త్యాసంస్థితి స్సంసృష్టిః। సాశబ్దార్థోభయాలంకా
రగతత్వేనత్రివిధా। తత్రశబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ యు
ద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధప్రథనవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూమా యోధా
బాధావిబోధారఘుధరణిభుజాచ్ఛిన్నదోస్సంధబంధాః। లం
కాలంకారభూతాదివిజవిజయినోరాక్షసారూక్షసారాహం
తాహంతామహాంతస్సమరసమరసాః ప్రేరితతాంప్రాపితా
స్తే ॥ అహంతయాఅహంకారేణమహాంతః । అత్రవృత్త్య
నుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసయమకానాంసంసృష్టిః ॥ ౧౬౧ ॥
అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥సంవర్తావసరప్రసారిదినకృత్స

నాంసంసృష్టింలక్షయతి- తిలతండులేతి ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదా
హరతి- యుద్ధేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥అత్రేతి-పూర్వార్ధేవృత్త్యనుప్రా
సః- తృతీయపాదేచ్ఛేకానుప్రాసః- తురీయపాదేయమకమితివివేకః ॥
౧౬ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- సంవర్తేతి॥ఏతదపివ్యాఖ్యా

౦॥ అత్ర సంసృష్టిం వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదుభయేతి-తదుభయేననిద
ర్శనారూపకాభ్యాముపస్థాపితయోః ప్రతిష్ఠితయోః - విషయివాచకేనస
ర్వస్వపదేనవిషయభూతాయాస్తేజస్సమృద్ధేః కబళితత్వాద్భేదే అభేద
రూపాతిశయోక్తిః - సర్వస్వశబ్దస్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాదర్థశ్లేష
శ్చ- తయోః- చకారాత్సంసృష్టిరిత్యనువర్తతే- తథేతి-తారానేతృశ్రీశ

ర్వస్వాపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరః ప్రతాపతపనో రామ
స్యాకోప్యభ్యభవన్ । భూమిం ద్యామపి కాశికోత్సవవతీం చక్రే
ద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరినూతనశ్రియమధాత్పౌరస్త్యదే
శే తమః॥ అత్ర పూర్వార్ధే దినకృత్సర్వస్వాపాటచ్చర ఇత్యత్ర
సర్వస్వశబ్దేన తేజస్సమృద్ధేర్లక్షితత్వాత్తస్యాశ్చ సంవర్త
వర్తివికర్తనమాత్రవృత్తిత్వేన రామప్రతాపతపనాసంభవా
త్తత్సాదృశ్యమాక్షిప్యత ఇతి నిదర్శనా । తథా దైత్యధ్వాంత
హర ఇత్యత్ర రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ తదుభయోపస్థా
పితయోరతిశయోక్త్యర్థశ్లేషయోశ్చ । తథోత్తరార్ధే కాశి
కోత్సవశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థాపితౌ వ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ । త
థా తారానేతృశ్రీశబ్దశ్లేషాభ్యాం తథా తమః పౌరస్త్య శబ్ద
శ్లేషాభ్యాం చేతి తేషాం సర్వేషాం సంసృష్టిః ॥౧౬౨॥ శబ్దా
ర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ భోత్తాన్ద్యుప్రజకిమ్మకింనరర
వేః కార్శ్యం కుతో దృశ్యతే సమ్మోహేన ముహుర్ముహుర్బత
కుతో బింబస్య నిర్భేదనాత్ । కే భిందంతి హతా హి తా రఘుభు
వా కుత్రిద్ధనయుద్ధపునః కే మూర్ఛాం శమయంతి శీకరకిరశ్శుం
డాలశుండాలతాః ॥ అత్ర వృత్త్యనుప్రాసయమకాభ్యాం
సహప్రశ్నోత్తరికాతిశయోక్త్యోశ్చ సంసృష్టిః॥౧౬౩॥ విరిం

బ్దశ్లేషాభ్యాం - అతో త్రిత్థాపితౌ వ్యతిరేకవిరోధాభాసావితిపదద్వయమను
వర్తతే-తథైవ తమః పౌరస్త్యశబ్దశ్లేషాభ్యామిత్యత్రాపి - సర్వేషామి
తి- అత్ర బహూనామర్థాలంకారాణాం సంసృష్టిః॥ ౧౬౨ ॥ శబ్దార్థాలం
కారసంసృష్టిముదాహరతి- భో ఇతి ॥ అత్ర సర్వత్రైకద్విత్వవర్ణావృత్త్యావృ
త్త్యనుప్రాసః- శుండాలశుండాలేత్యత్ర యమకం చ తాభ్యాం॥ ౧౬౩ ॥

ఉదాహరణాంతరమాహ- విరించీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౯౪॥ అథా నతిర్ఘటభేదనిబంధనం సంకరం లక్షయతి- క్షీరేతి॥ యత్రాలంకారాణాం క్షీరనీరన్యాయాదనతిర్ఘటభేదస్సంబంధస్స సంకర ఇత్యర్థః- తస్య త్రైధా విభాగమాహ- అంగాంగిభావాదతి॥ అంగాంగిభావసంకరముదాహరతి

చివనితాకరాంచితవిపంచికా సంచరత్స్వరప్రసర మాధురీర సరమాధురీణాగిరః। జయంతిమమ మందరక్షుభితసింధుబిం ధుభ్రమీనిరర్గళవినిర్గళత్స్వబహుళభంగభంగీభృతః॥ అత్ర విపం చికాస్వరధర్మస్య మాధుర్యస్యతరంగధర్మస్యానిరర్గళత్వ భం గ్యాశ్చవచనేష్వసంభవాత్తత్సాదృశ్యా క్షేపా న్నిదర్శనా భ్యాం సహవృత్త్యనుప్రాసస్య సంసృష్టిః॥ ఏవమన్యత్రాపి ద్ర ష్టవ్యం॥ ౯౪॥ సంకరం లక్షయతి॥ క్షీరనీరనయాద్యోగస్సం కరస్సముదీర్యతే। అంగాంగిభావాత్సందేహాద్వాచకైక్యా త్స తు త్రిధా॥ తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో యథా॥ సంవర్ధ యంతం నిజజీవనేనశుచిం సదా బాడబమంబురాశిం। షంఢ్యా త్యరామస్య శరప్రపావాన్నిషంగగర్భం నిభృతోధిశేతే॥ అ త్ర జీవనశుచిబాడబశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా భేదేప్యభే దరూపయా సాగరస్య ప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి ప్రతీయతే। తేన తద్వినాశరూపానుచితకర్మాచరణజనితాల జ్జా శ్రీరామశరస్య నిషంగకోటరశయనహేతుతయోత్ప్రేక్ష్య తే। సా చ వాచకాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షా ణాం సంకరః॥ ౯౫॥ యథా వా॥ భానుః కిం స నభోగమార్గ చతురః కిం పావకోయం జనా న్సర్వత్రాప్యనలం తమా హృర పిచక్షు ర్యోజ్యడేనాప్యసౌ। కించంద్రస్సనిజోదయాన్నవసు ధాసంమోదమంకూరయత్యేవం రామమవేక్ష్య నిర్మలగుణైః

సంవర్ధయంతమితి- వ్యాకృతమేతత్॥ సంకరం దర్శయతి॥ అత్రేతి॥ సా చేతి- సంకరః అంగాంగిభావలక్షణ ఇతి భావః- శ్లేషస్యాతిశయోక్త్యంగత్వా దతిశయోక్తేరుత్ప్రేక్షాంగత్వాచ్చ॥ ౯౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- భానురితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ అంగాం

ఖా వేన సంకర ఇతి- సందేహాలంకారం ప్రత్యతిశయో క్తైరంగత్వాత్ -
షిచాభ్యుచ్చయో స్తీత్యాహ- సూర్యాదీతి - కించేతి- శ్రీరామచంద్ర
షయే శ్రీరామచంద్రరూపే విషయే వర్ణ్యవస్తుని నిర్వచనస్యాగోచర
తారూపో యో విశేష స్తస్యాక్షేపకత్వాత్ - సంసృష్టిరపీతి - వ్యతిరేకా
క్షేపార్థాపత్తీనాం పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ సమావేశాత్ ॥ ౧౬౬॥ సజాతీ

వశ్చాద్విని శ్చీయతే॥ అత్ర రామే తేజస్విత్వాదిరూపధర్మసామ్యా
త్సూర్యాదిరూపేణ సందిహ్య పశ్చాద్విశేషధర్మోల్లేఖా దంతే
గుణైర్నిశ్చీయత ఇతి నిశ్చయోరరీకారాన్నిశ్చయాంతస్సందే
హః। సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాంత త్తదర్థానాం
భేదేప్యభేదరూపాతిశయోక్త్యను ప్రాణిత ఇత్యంగాంగిభావే
న సంకరః। సూర్యాదివ్యతిరేకశ్చ స్ఫుట ఏవ। కించ నిరతిశయతే
జస్వి త్వాదిరూపేణ సూర్యాదిరూపతాయా మేకదేశ మంగీకృ
త్యైకదేశనిషేధస్య క్రియమాణస్య శ్రీరామచంద్రవిషయే
నిర్వచనాగోచరతారూపవిశేషాక్షేపకత్వాదాక్షేపాలంకా
రభేదః॥ అపిచ ప్రసిద్ధేషు రవిశశికృశానుష్వేకస్యాపి రఘుపతితు
ల్యతా మాభూదితి- ముతాన్యేషు తేజస్విష్వితి కైముతికన్యా
యేన దండాపూపికాన్యాయే నార్థాపత్త్యలంకారస్య గమ్య
మానత్వాత్సంసృష్టిరపీత్యలం ప్రపంచేన॥ అత్ర పూర్వత్ర
చ విజాతీయార్థాలంకారసంకర ఉక్తః ॥౧౬౬॥ అధునా సజా
తీయసంకరమాహ॥ దోర్దండకిరణధ్వస్తనక్తంచరతమ స్తతిః।
గజోదయాచలారూఢో రామోరవిరివా బభౌ॥ అత్ర రామో
రవిరివేత్యుపమయా దోర్దండకిరణయోర్నిశాచరతమసోర్గ
జోదయాచలయోశ్చోపమాః ప్రసాధ్యంత ఇతి సజాతీయ సంక
రః॥౧౬౭॥ సందేహసంకరోయథా॥ సేనాధిపా రఘుపతేస్సిత

యసంకరముదాహరతి- దోర్దండేతి॥ స్పష్టం॥ సజాతీయసంకర ఇతి- ఉపమా
నామేవాంగాంగిభావాత్ ।౧౬౭॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సేనాధి
పాఇతి॥ వ్యాలోలాభిర్వారినిధివీచిభి స్తటోపకంఠా స్తటప్రాంతం ప్రాపి
తాః ఫేనాః ప్రవాళదళాని విద్రుమ ఖండాని శైవలరాశయశ్చ తైః కల్పాః॥

సందేహసంకరందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ
పవ లేతి॥ఛాయా॥ప్రబలేతి॥కోటిసంఖ్యాకైస్సారపరివారైస్సహితస్సహ
కోటిసారపరివారః॥ సందేహసంకరంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి-సమాస
సందేహోజాయతే- కుతఇత్యతఆహ - మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి
రూపకసమాసః కిం- ఉతోపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇ
త్యుపమితసమాసః కిమితిసమాసద్వయస్యాప్యనుశాసనబలాత్ - సమాస

రక్తనీలాస్తస్థుః ప్లవంగపతయః పరివార్యలంకాం। వ్యాలోల
వారినిధివీచితటోపనీతఫేనప్రవాళదళశైవలరాశికల్పాః॥ అ
త్రసింధుజలగతానాంఫేనవిద్రుమశైవాలానాంతరంగసం
హత్యాహత్యాతటేరాశీభావస్యసందేహాత్తటగతకపీనాంత
టగతఫేనాద్యభేదాధ్యవసాయస్య పాక్షికసముత్ప్రేక్షతయోప
మోత్ప్రేక్షయోస్సందేహసంకరః॥౧౬౮॥యథావా॥పవళప్ప
దావదహణోతుహజాణఇవిరఅవేఅణాసహణో। ఆఅచ్ఛఇర
హువీరోతురిఅసఅకోటిసారపరివారో॥ ప్రబలప్రతాపదహ
నస్తవజానకిపిరహవేదనాసహనః। ఆగచ్ఛతిరఘువీరస్త్వరి
తంసహకోటిసారపరివారః॥ ఇదంసీతాశ్వాసనపరంత్రిజటా
వచనం ॥ అత్ర ప్రతాపఏవదహనఇతివాప్రతాపోదహనఇవే
తివాసమాససందేహోజాయతే। మయూరవ్యంసకాదయ
శ్చోపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగఇతిచసమాస
ద్వయస్యాప్యనుశాసనాద్భవతీతి రూపకోపమయోస్సందేహ
సంకరః। సాధకబాధకమానాభావేసందేహస్య సరసవాహి
త్వాత్తదన్యతరసద్భావేతుభవతిసందేహనివృత్తిః॥ ౧౬౯ ॥
మాభవతునయననలినంతవసఖిబాష్పేణసాంప్రతంమలినం।

సందేహోజాయతఇతిపూర్వేణాన్వయః- ఇత్యేవంప్రకారేణరూపకో
పమయోస్సందేహసంకరోభవతీత్యన్వయః- కుతఇత్యతఆహ- సాధకేతి-
సాధకమనుకూలం- బాధకంప్రతికూలం-తదన్యతరస్యసద్భావేతు॥౧౬౯
తహిశాకుత్రసాధకంకుత్రవాబాధకమిత్యాకాంక్షాయామాహ - మాభ
వత్వితి॥ ఇదమపిత్రిజటావచనం ॥ కపిభిర్నీతైః ప్రాపితైర్నగేంద్రైస్సం

యతో బద్ధస్సముద్రో యేనసతథోక్తః॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౧౭౦॥ సాధ
కం ప్రతిపాద్య బాధకం ప్రతిపాదయతి- అపేతి॥ధరణీభృతాం పర్వతానాం
దారణే విదారణే నవిద్యతే పవేః కులిశస్య క్రమసంకోచః ప్రసరణసందే
హో యస్య సతథోక్తః- పక్షే- ధరణీభృతాం రాజ్ఞాం దారణే అపగతో
విక్రమసంకోచో యస్య సతథోక్తః- నిర్ధూతః అరేశ్శత్రుభూతస్య బలస్యా
టోపో యేనసతథోక్తః- పక్షే-నిర్ధూతః అరిబలానాం శత్రుసైన్యానామా

ఆయాతి రామభద్రః కపిసేవితనగేంద్రసంయతసముద్రః॥ అత్ర
నయనం నలినమివేత్యుపమాలంకారే బాష్పేణమలినమితి విశేష
ణమేవ సాధకం।నయనఏవబాష్పాంబుసంభవాత్ ॥ ౧౭౦॥ అ
పవిక్రమసంకోచో దారణే ధరణీభృతాం। నిర్ధూతారిబలాటో
పో రేజే రామః పురందరః॥ అత్రతు రామః పురందర ఇత్యత్ర రూ
పకాలంకార ఏవ। నోపమా। తాం ప్రత్యపవిక్రమేత్యాదిసాధా
రణధర్మప్రయోగస్యైవ బాధకత్వాత్ ।ఉపమితం వ్యాఘ్రా
దిభిరిత్యాదినా సామాన్యాప్రయోగ ఏవోపమితసమాసవిధా
నాత్ ॥ ౧౭౧॥ఏకవాచకానుప్రవేశేన సంకరో యథా॥అపవిక్ర
మసంకోచో దారణే ధరణీభృతాం । సమగ్రైశ్వర్యసంపన్నో
రామ ఇంద్ర ఇవాబభౌ॥ అత్ర పూర్వార్ధగే శబ్దశ్లేషః, తృతీయ
చరణేఽర్థశ్లేషశ్చ తాభ్యాం సహేంద్ర ఇవేత్యుపమాయా ఏక
స్మిన్నివేతి వాచకశబ్దేనుప్రవేశేన సంకరకః॥ ౧౭౨ ॥ యథా
వా॥ అశేషాభీష్టదానేన పరితుష్టత్రివిష్టపః । రామభద్రోఽయ
మాభాతి రామభద్ర ఇవస్వయం॥ అత్ర లాటానుప్రాసేన స

టోపో యేనసతథోక్తః ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥అవధారణార్థమాహ-నో
పమేతి॥ తద్బాధకం దర్శయతి- తామితి॥ కుత ఇత్యత ఆహ-ఉపమితమితి ॥
౧౭౧॥ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి-అపవిక్రమేతి॥స్పష్టం॥
సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ శబ్దశ్లేష ఇతి-జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దా
నాం శ్లిష్టత్వాత్ -అర్థశ్లేషశ్చేతి-ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ
శ్లిష్టత్వాత్ ॥ ౧౭౨॥ఉదాహరణాంతరమాహ-అశేషేతి॥ అశేషాణామర్థి
నామభీష్టదానేన వాంఛితవస్తువితరణేన॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ రామభద్రో

రామభద్రఇత్యత్ర ద్వితీయ రామభద్రశబ్దే అనంతకళ్యాణగుణశాలితయా రామభద్రత్వేన జ్ఞాత ఇతి తాత్పర్యభేదాల్లాటానుప్రాసః॥ ఏవంవిద్యానాసమతానుసారేణ త్రిప్రకారఏవ షణ్సంకరోనిరూపితః - సమప్రాధాన్యసంకరస్త్వన్యతోఽగ్రాహ్యఇత్యాకూతం॥ ౧౭౩॥ ....*

ఇతీత్యాది॥ ఏవంతరంగంపరిసమాప్యాథైతత్ప్రరోచనార్థంస్వకవితాం ప్రస్తౌతి॥ ధర్మాణ్యంతర్వాణీతి॥ ధర్మాంతర్వాణీసంబంధి వ్యాఖ్యాపివరణసరణ్యాంయామాధురీ తస్యాస్సాధురీత్యా సరసస్వభావేన- ద్రాక్షామృద్వీకా ద్రాక్షడితి ఖారభావంభజతి-తత్సముచితం- యద్యస్మాత్సుధా

హానన్వయాలంకారస్యైకవాచకానుప్రవేశేనసంకరః॥౧౭౩
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేర్థాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమస్తరంగః॥
అర్థామందిర...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥ ...... *
ధర్మాణ్యంతర్వాణీ... సప్తమోయంతరంగః॥........ *
ధర్మాంతర్వాణివాణీవివరణసరణీ మాధురీసాధురీత్యా ద్రాక్షా ద్రాక్షారభావం భజతి సముచితంయత్సుధాయాస్సుధాత్వం।క్షౌద్రక్షౌద్రప్రకారంసముచితమగమచ్ఛర్కరా-శర్కరాభాక్షీరంచక్షీరమాసీత్సుదృగధరరసేసాధుతాసాధుతాభూత్॥ ౧౭౪॥ .... *

యాస్సుధాత్వమభూత్ - క్షౌద్రంమధు-సముచితంస్వానురూపంక్షౌద్రప్రకారంక్షుద్రరీతిం- శర్కరాసితా-శర్కరాసికతా-క్షీరందుగ్ధం - క్షీరంజలం- క్షీరంస్యాన్నీరదుగ్ధయోరితిరత్నమాలా।సాప్రసిద్ధా సాధుతామధురతా-ధుతాకంపితా-నిరాకృతేతియావత్ -తతోద్రాక్షాయాఃక్షారతాసముచితేతిభావః॥ ౧౭౪॥ ....*

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే సప్తమః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

దోషతరంగప్రారంభః - ౮

ఇత్థమర్థాలంకారాన్నిరూప్య దోషనిరూపణ
పూర్వకం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ దోషవర్జితత్వం దోషా
వజ్ఞానస్య ప్రతియోగిజ్ఞానపూర్వకతయా దోషస్వరూ
ణతదభావజ్ఞానస్యాసంభావితత్వాత్తన్నిరూపణమా
త్ర దోషసామాన్యలక్షణమాహ॥ హేతుమితి॥ రస
దోషత్వమితి సామాన్యలక్షణం- తదుక్తం దోషాల్లా

అథేదానీం కావ్యసామాన్యలక్షణేఽవశిష్టస్యద
విశేషణస్య వ్యాఖ్యామారభతే॥ హేతుం రసాపకర్షస్య బుధా
దోషం బభాషిరే। శబ్దార్థద్వారకత్వాత్తద్గోచరత్వేన సద్వి
ధా॥ దోషోఽపి శబ్దార్థయుగళద్వారైవాంగిసంగసమపకర్ష
యతీతి శబ్దార్థగోచరో భవతి- తథా చ శబ్దగోచరత్వేనార్థగోచ
రత్వేన చ ద్వైవిధ్యే సిద్ధే తత్ర శబ్దగోచరేష్వపి ప్రథమం పదగ

పదదోషాః

తాన్నిరూపయతి॥ అసమర్థమపుష్టార్థం గ్రామ్యం చైవాప్రయో
జకం। వ్యర్థమశ్లీలనేయార్థక్లిష్టాసాధ్వప్రయుక్తిమత్॥ అప్ర
తీతం చ సందిగ్ధం విరుద్ధమతికృత్తథా। పరుషం చాపరామృష్టవిధే

షా రసశ్చ ముఖ్య ఇతి- నన్వయం కిమాశ్రయః, కథమనేనాత్మభూతస్య రస
స్యాపకర్ష ఇత్యాశంక్యాహ- శబ్దార్థేతి॥ సదోషః॥ ఉత్తరార్థం వ్యాచష్టే
దోషోఽపీతి॥ తథా చేతి - శబ్దగోచరత్వేనేత్యాద్యర్థస్య సిద్ధ ఇత్యంతం తథా చే
త్యస్య వివరణం॥ తత్రేతి॥ పదగతాన్నిరూపయతి। రసప్రతీతేర్విభావాది
మూలత్వాద్విభావాదేశ్చ వాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాం చ పదారబ్ధత్వా
దాదౌ పదగతదోషనిరూపణమితి భావః॥ పదదోషానుద్దిశతి- అసమర్థమితి॥

యథోద్దేశమేకస్మిన్పద్యే సప్తదశాప్యుదాహరతి॥ పాథోవాహేతి॥ శ్లోకం
వ్యాకుర్వన్ దోషాణాం విశేషలక్షణాన్యాహ॥ తథాహీత్యాదినా॥ పాథో
వాహస్సముద్రః పదం స్థానం యస్య స తథోక్త ఇతి -పాథోవాహపదస్య మే
ఘవాచకస్య సముద్రపరత్వేన ప్రయుక్తత్వాదసమర్థత్వం ॥ కుత ఇత్యత
ఆహ- యోగమాత్రేతి॥ అత్ర మాత్రచా వాచకశక్తిర్నాస్తీతి జ్ఞాప్యతే।

యాంశమనంతరం ॥ గూఢమన్యార్థకం చేతి దోషాస్సప్తదశ
స్మృతాః॥ క్రమేణ యథా॥ పాథోవాహపదస్త్రిసప్తదశదో
ర్గల్లశ్చవై గుహ్యాకేశాదినాదిహవే కజారిపితృజిజ్జిత్యోర్జితో దై
వతాన్। యుద్ధక్లేశగతోంబికారమణలబ్ధో ర్వర్ధ్యవదాత్రివణః
కోపాచ్ఛోణితలోచనో రఘుపతేర్ధామ్నా విదగ్ధోభవత్ ॥ అ
త్ర పదదోషాస్సప్తదశాపి సంగృహీతాః। తథాహి। అత్ర పా
థోవాహపదం సముద్రపరత్వేనాసమర్థం। యోగమాత్రప్ర
యుక్తం యదసమర్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । త్రిసప్తదశ
దోర్గల్ల ఇత్యత్ర వింశతి దోరితి వక్తవ్యే త్రిసప్త దశదోరిత్యపు
ష్టార్థం । ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థం తదుచ్యత ఇతి లక్ష
ణాత్। గల్లశబ్దః కపోలపరత్వేన గ్రామ్యః । పామరవ్యవహా
రైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । త్రిసప్తదశేతి
విశేషానాధాయకత్వాదప్రయోజకం। తదప్రయోజకం య
త్స్యాదవిశేషవిధాయకమితి లక్షణాత్ । చవై ఇతి నిరర్థకం ।
పాదపూరణమాత్రం యత్తన్నిరర్థకముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ।
గుహ్యాకేశాదీనితి వ్రీడాకరత్వాదశ్లీలం। అశ్లీలం తదమాంగళ్య
జుగుప్సావ్రీడకారణమితి లక్షణాత్ ॥ ఆదిహవ ఇతి యుద్ధప్రతీతి
స్స్వసంకేతమాత్రీయత్తేతి నేయార్థం । స్వసంకేతప్రసి
ద్ధార్థం నేయార్థం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ కజారిపితృజిదిత్య

త్రయశ్చ సప్త చ దశ చేతి సంభూయ వింశతిః- దోషశ్చ గల్లాశ్చ దోర్గల్లాః -
త్రిసప్తదశసంఖ్యాకా దోర్గల్లా యస్య స తథోక్తః - త్రిసప్తేతి-కుత ఇత్య
త ఆహ- ప్రకృతేతి - గుహ్యాకేశాదీనితి - గుహ్యాకేశః కుబేర ఆదిర్యేషాం
తాన్- గుహ్యాకేశాశ్చేతి వ్రీడాకరత్వం। కుత ఇత్యత్రాహ- అశ్లీలమితి

అమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడానాం కారణం- జిత్యేతి- తత్ర హాతుమ
అసమాస ఇతి-విజిత్యేతి వక్తవ్యమితి భావః-అసాధ్వితి చ్యుతసంస్కారస్యై
వాభిధానం- శాస్త్రమాత్రేతి- యథా లోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యంత
థాశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికం- అవిమృష్టేతి- అవిమృష్టః ప్రాధా

> త్రకజః కర్ణస్తస్యారిరర్జునస్తత్పితేంద్రస్తజ్జిదిత్యర్థప్రతీతేరతి
> దూరత్వాత్ క్లిష్టం।క్లిష్టం తదర్థావగతిర్ద్వారదూరాయతో భవే
> దితిలక్షణాత్। జిత్యేత్యసాధు।అసమాసే ల్యపోఽస్మరణాత్।శ
> బ్దశాస్త్రవిరుద్ధం యచ్చ్యుతసంస్కారమిష్యత ఇతిలక్షణాత్।
> దైవతానీతి పుంలింగేఽప్రయుక్తం।యదప్రయుక్తం కవిభిరప్రయు
> క్తం తదుచ్యత ఇతిలక్షణాత్।యుద్ధక్లైశగత ఇత్యత్ర క్లైశపదమభి
> నివేశపరత్వేన యోగశాస్త్రప్రసిద్ధమిత్యప్రతీతికం।శాస్త్రమా
> త్రప్రసిద్ధం యదప్రతీతం తదుచ్యత ఇతిలక్షణాత్।ఇదమేవాక్లైశ
> గతః క్లైశగతో వేతి సందేహాస్పదత్వాత్సందిగ్ధం।సందిగ్ధం తన్మతం
> యత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృదితిలక్షణాత్॥ అంబికారమణాల
> ఘ్వౌర్వార్థ్యవదాశ్రవణ ఇత్యత్రాంబికారమణేతి మాతృసంభోగ
> కారిత్వప్రతీతేర్విరుద్ధమతికృత్। విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధ
> మతికృన్మతమితిలక్షణాత్। ఔర్వార్థ్యపదం మహాసమృద్ధభా
> వవాచకం పరుషం। పరుషం నామ తద్యత్స్యాద్దారబ్ధం పరుషా
> క్షరైరితిలక్షణాత్। ఔర్వార్థ్యవానితి విధేయే సతి తస్య సమా
> సేనోపసర్జనప్రతీతేరవిమృష్టవిధేయాంశం। అవిమృష్టవిధే
> యాంశం గుణీభూతవిధేయకమితిలక్షణాత్॥ శోణితలోచన ఇ
> త్యత్ర శోణితపదస్య రుధిరే ప్రసిద్ధస్యారుణ్యపరత్వేన ప్రయు
> క్తత్వాద్గూఢార్థం॥ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థం పరికీ
> ర్త్యత ఇతిలక్షణాత్॥ విదగ్ధపదస్యాన్యవాచకత్వమిత్యన్యా

న్యేనానిర్దిష్టో విధేయాంశో యస్మింస్తత్తథోక్తం- తదేవాహ- గుణీభూత
విధేయకమితి పృథక్పదాభ్యాం ప్రాప్తముద్దిశ్య ప్రాప్తం విధీయతే। య
థాపర్వతో వహ్నిమానితి -అన్యథా వహ్నిమత్పర్వత ఇత్యపి ప్రయోగప్ర
సంగాత్। విదగ్ధపదస్యేతి-అన్యవాచకత్వం నిపుణవాచకత్వమిత్యర్థః.౧॥

ఏవముదాహృత్యస్వప్రావీణ్యప్రకటనాయపునస్తత్రైవాన్యోదాహరణము
పపాదయతి. తేనేతి॥ తేనదోషదూషితత్వేనహేతునా॥ పాథోరాశీతి॥
స్పష్టం॥ ౨॥ అథవాక్యదోషానుద్దిశతి॥ శబ్దహీనమితి॥ అథయథోద్దేశమే
తేషాంలక్షణోదాహరణాన్యాహ॥అపశబ్దహతమిత్యాదినా॥విగతాసంహి
తావర్ణానాంపరస్పరసన్నికర్షోయత్రసతథోక్తః॥విరూపఃకర్ణకఠోరః॥

గ్ధం ॥ యత్రరూఢిప్రచ్యుతంనామ తదన్యార్థ ముదాహృత
మితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ తేన ॥ పాథోరాశినికేతనోద్వివద
శదోర్గండో ధనేశాదికాం స్స్వంగాత్రీమాంగణసీమ్ని శక్రవి
జయీ జిత్వోర్జితో నిర్జరాన్ । యుద్ధేహంకృతిమాన్స్మర
గాంకమకుటాల్లబ్ధోదయోరావణఃకోపాద్రక్త విలోచనోర
ఘుపతేర్దగ్ధోభవత్తైజసా॥ఇతిసమీచీనఃపాఠోత్ర॥౨॥ అథవా

వాక్యదోషాః

క్యదోషానాహ ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమ
త్ ।వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వేభిన్న
లింగవచనేద్వేచన్యూనాధికోపమే । భగ్నచ్ఛందోయతిభ్ర
ష్టమశరీరమరీతికం ॥ విసర్గలుప్తమస్థానసమాసంవాచ్యవర్జి
తం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర
కర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్ । చతుర్వింశతిరుచ్యంతే
దోషావాక్యసమాశ్రయాః ॥ అత్రవాక్యమితిసర్వత్రసంబ
ధ్యతే॥అపశబ్దహతంవాక్యంశబ్దహీనముదీర్యతే।క్రమభ్రష్టం
భవేదార్థశ్శబ్దోవాయత్రనక్రమః॥ విసంహితోవిరూపోవా
యస్యసంధిర్విసంధిమత్। శబ్దార్థపౌనరుక్త్యేతుతద్వాక్యం
పునరుక్తిమత్ ॥చత్వారియథా॥ సంగచ్ఛంతేమోహమోద
ఖేదానైర్వైరివధూబుధాః। విలోక్యఅమృతాంశ్వాభంరామ

చత్వార్యప్యేకత్రోదాహరతి॥ సంగచ్ఛంతఇతి॥వైరిణఃఖేదం వధ్వోయు
వతయోమోహంచిత్తచాంచల్యంబుధామోదంచసంగచ్ఛంతే। నను చ్యు
తసంస్కారస్యైవశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరం, నపృథగ్దోషః॥అపాస్యచ్యు
తసంస్కారమసమర్థంనిరర్థకం। వాక్యేపిదోషాస్సంత్యేతేపదస్యాం

శేషికేచ నేతిమస్మాటపాదైః పదద్వయే యుగపదసాధుత్వాభావేన వా
క్యగతత్వేనపార్థక్యస్యపరిహృతత్వాదితిచేత్సత్యం । యద్యప్యేకపదమే
వాసాధు తథాపితదసాధుత్వం పదాంతర సమన్వయసాపేక్షమితి ప్ర...
దోషవివాయయంనపదదోషఇత్యాశయేనాహ - అత్రేత్యాదినా అకర్మక
ధికారాదిత్యంతేన॥ శిష్టంస్పష్టం॥ 3॥ అథవ్యాకీర్ణంలక్షయతి॥ వ్యాకీర్ణ
మితి॥ విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యర్థః- సంకీర్ణపదమే

స్యవదనంముఖం ॥ అత్రసంగచ్ఛంతేమోహమోదఖేదానితి
పదద్వయప్రయోగే దోషాన్మేషాద్వాక్యమేవదుష్టమితినపద
దోషశంకావకాశః । సంపూర్వస్యగమేరాత్మనేపదిత్వేనక
ర్మణోనుపాదానం నియతం । అకర్మకాధికారాత్ । మోహ
మోదఖేదైస్సహవధూబుధవైరిణాంక్రమేణసంబంధే వక్త
వ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తమితిశాబ్దక్రమోభ్రష్టః । తథాఽభ్య
ర్హితంపూర్వమితి బుధవధూవైరిణా మిత్యర్థక్రమేవక్తవ్యే
నోక్తఇత్యర్థక్రమోపిభ్రష్టః । విలోక్యఅమృతాంశ్వాభమి
త్యత్రసంధేరభావోవైరూప్యంచ । వదనముఖశబ్దయోఃపున
రుక్తిః ॥ 3 ॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీర్ణేతుమిథోన్వ
యే ॥యథా॥ కులాచలానాంరామస్యసానుగాస్సానుగాశ్చి
రం। గూఢాన్నివసతింవైరిభూమిపాలావితేనిరే॥౪॥ రామా
లోకోత్సుకమనసాంవిభ్రమాద్భామినీనాం హారోహస్తే
భవతిఘటితఃకంకణంకంఠనాళే । కాంచీబంధః కబరవలయే
కాంచనస్రక్నితంబేలాక్షాలక్ష్మీర్నయననలినేకజ్జలం పాదప

కంవాక్యంవ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి - కులాచలానామితి॥రామస్య
వైరిభూమిపాలాఃసానుగాస్సానుచరాస్సంతః కులాచలానాంసానూన్గ
చ్ఛంతీతిసానుగాఃగూఢాన్నివసతింనివాసంచిరంవితేనిరే॥ ౪ ॥ ఇదంభం
గ్యంతరేణోదాహరతి- రామేతి ॥ రామస్యరావణసంహారానంతరంస్వ
రాజధానీంవిశతఃశ్రీరామస్యాలోకేదర్శనేవిషయే ఉత్సుకముత్కంఠితస్స
కంమనోయాసాంతాసాం - కాంచనస్రక్ చంపకపుష్పమాలా-అత్రహా
స్తేకంకణంకంఠనాళేఇత్యాదిసంబంధస్య పదాంతరవ్యవహితత్వా

ద్వ్యాకీర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ-అత్రేతి॥ ౫॥ వాక్యసంకీర్ణం లక్షయతి-సాం
కర్యఇతి॥ ఉదాహరతి- నిష్కృత్తికఇతి॥ నిర్గతః కృత్తికాయా నిష్కృత్తి
కః। పక్షే- కోశరూపకృత్తేర్నిర్గతః-స్వాగ్రేకః - హస్తం నక్షత్రం కరంచ-
విపక్షేషుపక్షగహితేషుభూభృత్సుపర్వతేషుయేకాసారాస్సరాంసితే
షుసంవర్ధితానిజీవనానిజలాని-విపక్షభూభృతాం శత్రుభూపానాంకా

ద్యై॥ లీతాభిరణానామవయవానాంచమిథస్సంబంధో వ్యా
కీర్ణః ॥ ౫ ॥ సాంకర్యే వాక్యసంకీర్ణం వాక్యాంతరగతైః ప
దైః॥యథా॥ నిష్కృత్తికో హస్తముపైతిసద్యస్త్వత్ఖడ్గభాను
ర్గ్రసతేవిచిత్రం। క్షణేక్షణేరామవిపక్షభూభృత్కాసార
సంవర్ధితజీవనాని॥ అత్ర రామత్వత్ఖడ్గభానుః కృత్తికానిర్ముక్త
స్సద్యఏవహస్తముపైతి। ప్రసిద్ధసూర్యస్తుకృత్తికానక్షత్రం
పరిత్యజ్యచిరాయహస్త నక్షత్రంభజతే। అయంతుసద్య ఉ
పైతీతిచిత్రం। తథాప్రసిద్ధసూర్యః కృత్తికామనుభవన్నేవ
జీవనంగ్రసతే। హస్తస్థోవర్ధయతి॥ రామఖడ్గభానోరాచరణం
తుతద్విరుద్ధమితిచిత్రతా। అత్ర కృత్తికాహస్తవిపక్షభూభృ
త్కాసారజీవనపదానాం శ్లిష్టతయాస్ఫురతో విరోధయుగళ
స్యాగ్రాంతరావలంబనేనాభాసీభవనంబోధ్యం। అత్రరామ
త్వత్ఖడ్గభానుర్నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిపునశ్చవిపక్ష భూభృ
త్కాసారజీవనం గ్రసతేచిత్రమితి వాక్యయుగళగతానాంప
దానామన్యోన్యసంకీర్ణత్వాద్భవతిసంకీర్ణం ॥ ౬ ॥ అథాపూ
ర్ణం॥ అపూర్ణంతద్భవేద్యత్రనసంపూర్ణః క్రియాన్వయః ॥

యథా ॥ అహరోణిస్సాసహదో అస్సుహరోరివువహూణణే
త్తమ్మి । గత్తంఅతావమిత్తం రామకువ్వంతోవిహాఇతుహాఖగ్గో ॥

ఛా॥అధరోనిశ్వాసహతోఽశ్రుభిరోరిపువధూనాంనేత్రే।గా
సారేణకుత్సితబలేనసంవర్ధితానిజీవనానిజీవితానిచ॥యోజయతి॥అత్రేతి ౬
అపూర్ణం లక్షయతి-అపూర్ణమితి॥ ఉదాహరతి- అహరఇతి॥ ఛా ॥ అధ
రఇతి॥ తాపమిత్రంసంతాపయుక్తం -అత్రగాత్రంచేతిచశబ్దాదధరం ని
శ్వాసహతం నేత్రేఅశ్రుభిరితేచకుర్వన్నితిసాకాంక్షస్సక్రియాన్వయః

స్యాపంపూర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి ॥ ౭॥ వాక్యగర్భితం లక్ష యతి- తదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రతీపాః ప్రతికూలాః-క్షత్రవర్గా ఇతి యావత్- తేషాం తేజాంసి ప్రతాపా ఏవ ప్రదీపపటలీ-తాం- ఊవయంతి జానంతి ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౮ ॥ భిన్నలింగవచనే లక్షయతి ॥ యతేతి॥ న్యూనాధికోపమే లక్షయతి యత్రేతి ॥ అతో్ఽపమా శబ్దః క రణవ్యుత్పత్త్యోపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం

త్రంచతాపమిత్రంరామకుర్వన్విభాతితవఖడ్గః ॥ అత్రకుర్వ న్నితిసమభివ్యాహృతక్రియయాసహాధరాదీనాం కర్మత్వేన సంబంధోనపూర్యత ఇత్యపూర్ణం॥ ౭॥ తద్వాక్యగర్భితంయ స్యమధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్ ॥యథా ॥ రామత్వదాశుగగ రున్మరుతః ప్రతీపతేజః ప్రదీపపటలీంప్రశమం ప్రణీయ। తత్క జ్జలంగగనమిత్యవయంతిలోకాశ్చకు స్తదీయలలనానయనేషు వృష్టిం॥ అత్ర రామశరగరుస్మరుతశ్చతుః ప్రతాపదీపాంచ్ఛమ యిత్వావృష్టించకు రితివాక్యమధ్యే తత్కజ్జలమిత్యాది వా క్యాంతరమనుప్రవిష్టమితిగర్భితవాక్యం॥ ౮ ॥ ·········· యతో్ఽపమాభవేద్భిన్నవచనాభిన్నలింగకా ।తద్భిన్నవచనం భిన్నలింగంచాహుర్మనీషిణః ॥ యత్రోపమానమధికంన్యూ నంవాస్యాద్విశేషణైః। తత్రాధికోపమంపూర్వంన్యూనోప మమతః పరం॥ ఛందోభగ్నంవచోయత్ర తద్భగ్నచ్ఛందఉచ్య తే।యత్రస్థానేయతిభ్రంశ స్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే॥ ఏతేషాం షణ్ణాముదాహరణం॥ రామాస్త్రేణహతంద్విపతక-రిశిరోభో గీంద్ర భోగా ఇవనిర్ముక్తం రుధిరాప్లవేనఘనమాణిక్య త్వి

న్యూనవిశేషణోపమానంన్యూనోపమం - తథాచసాధారణధర్మాధి క్యేఅధికోపమం - తన్న్యూనత్వే న్యూనోపమమితినిష్కర్షః ॥ భ గ్నఛందోయతిభ్రష్టే లక్షయతి - ఛందోభగ్నమితి ॥ భగ్నంఛందోవృ త్తంయత్రతచ్ఛందోభగ్నం-యతిర్విచ్ఛేదఇతిఛాందసాః- భ్రష్టాయతిర్య త్రతద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్రచాహితాగ్న్యాదివత్పరనిపాతః ॥ లాఘ వార్థంషడప్యేకతో్ఽదాహరతి- రామాస్త్రేణేతి॥ రామస్యాస్త్రేణహతం

అత ఏవ రుధిరాప్లవేన శోణితపంకే వా రుణం ద్విషత్కరిశిరః ఘనమాణిక్య
త్విషా స్థూలపణిభా యుదయే తారుణం- భోగీంద్రస్య భోగాః ఫణా ఇవ నిర్ము
క్తం పతితం- అన్యత్ర ముక్తకంచుకం- శిష్టం స్పష్టం ॥ అత్ర దోషషట్కం
దర్శయతి- ఇహేత్యాదినా ॥ నన్వేవం సతి ముఖం చంద్ర ఇవేత్యత్ర భిన్నలిం
గత్వం స్యాదితి చేత్తత్ర సహృదయానాముద్వేగాభావాన్న దోషశంకా ॥
తదుక్తం దండినా॥ నభిన్నలింగవచనే నచన్యూనాధికే తథా। ఉపమాయా దూ
షణాయ యత్రోద్వేగో న ధీమతామితి - నను పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన
గురుత్వాభిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారే కథం ఛందోభంగ ఇతి చేత్స
త్యం- యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌ పాదాంత్యవర్ణస్య పాక్షికగురు

> షేవారుణం। తస్మాద్ధాతునగావృతాపరధరాభృచ్ఛృంగక
> ల్పాద్రిపుర్విత్రస్తాభరణాయుధస్య్సథకరః పూషేవచాస్తంగ
> తః॥ ఇహ భోగా ఇవ నిర్ముక్తమితి భిన్నవచనం। త్విషేవ రుధిరేణే
> తి భిన్నలింగకం। తస్మాదితి పదపరామృష్టస్య రుధిరాక్తస్య కరిశి
> రస ఉపమానత్వేనోక్తేఽస్తాచలశృంగే ఆరుణ్యసామ్యేఽధా
> తువిశేషణమాత్రం వక్తవ్యం। నగవిశేషణమధికం। విత్రస్తా
> భరణాయుధస్యారిపోరుపమానే పూషణ్యాభరణస్థానే కరవిశే
> షణముక్తం। ఆయుధస్థానే కిమపి నోక్తమితి న్యూనోపమం। భో
> గా ఇవేత్యత్ర పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః.
> మాణిక్యేత్యత్ర యతిభంగః॥ ౯ ॥ క్రియాపదేన రహితమశరీ
> రముదీర్యతే॥ యథా॥ తులయా రహితో రామ భవత్కీర్తిః సు

త్వేఽపి శాస్త్రీయత్వభంగాభావస్తత్ర మాభూచ్ఛందోభంగః - శార్దూల
విక్రీడితప్రహర్షిణీవసంతతిలకాదిషు వైపరీత్యాదస్త్యేవ ఛందోభంగ ఇ
తి ప్రాచీనాః. ఘనమాణిక్యేత్యత్ర ద్వాదశవర్ణే యతిభంగః శార్దూల
విక్రీడితే ద్వాదశే సప్తమే చ వర్ణే విచ్ఛేదస్య విహితత్వాత్ - తదుక్తం వృ
త్తరత్నాకరే - సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడి
తమితి॥ ౯॥ అథాశరీరం లక్షయతి॥ క్రియాపదేనేతి॥ ఉదాహరతి ॥ తుల
యేతి॥ తులయా రాశివిశేషేణ సామ్యేన చ - తులారహితస్య స్వాతీనక్షత్రో
జ్జ్వలకాంతివిశిష్టత్వమితి చిత్రం - పక్షే స్వస్యాత్యుజ్జ్వలరుచేతి విరోధపరి

హేతుః- అత్రేకరోతీతి క్రియాపదానుపాదా॥ [illegible]
కవిశేషణం వాక్యమితిలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావా [illegible]
మదోషఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ క్రియాపదరాహిత్యేనాన్వ [illegible]
బోధాభావాదన్వయఇత్యస్యైవాభిధానాంతరంమతభేదేనేత్యాహ- ఏతదే
తి॥౧౦॥ అథారీతికవిసర్గలుప్తేలక్షయతి- రసేతి॥ అరీతికంపదమర్థరీతికమిత్య
ర్థః- విసర్గలుప్తమితి- లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః॥ ద్వితీయముదాహా

కరః।స్వాత్యుజ్జ్వలరుచాచిత్రంధవళంభువనత్రయం॥ అ
త్ర క్రియాపదాభావాదశరీరం । ఏతదేవానన్వయాఖ్యంహి
దూషణం ॥ ౧౦ ॥ రసాననుగుణారీతిర్యత్రారీతికముచ్యతే ।
ఓత్వంలోపోవిసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గకం॥ ద్వయంయథా ॥
త్వంగన్మతంగజశతాంగతురంగసంగిద్రాక్సంగరాంగణభు
వంగతవానరాతిః । క్రోధోద్భటోరఘువరేణ్యభటోతితీవ్ర
ఘోటోనటత్క్రరిఘటోకపటోజగామ ॥ అకపటఇతిస్వామి
న్యకుటిలః।యద్వాకూటరహితోవా । అత్రప్రథమార్థేవీరరసా
ననుగుణోమృదుపదబంధఇత్యరీతికం । ఉత్తరార్థేవిసర్గలు
ప్తం।తత్రైవవాచ్యవర్జితంచ । సంగరాంగణభువంతారాతిర్గ
తవాన్ రామస్యభటోపిగతఇత్యపిశబ్దస్యవాచ్యత్వే స్యను
క్తేః ॥ నోక్తంస్యాద్యత్రవక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవర్జిత
మితిలక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపదస్థసమాసంతత్సమాసోయత్ర
నోచితః॥పదంస్థానం ॥యథా॥ కేయూరాయంపురతోస్మాకమితి
రాఘవకింకరాః । జగ్ముర్భీషణరోషాగ్నికషాయోన్మేషచక్షు
షః ॥ అత్రశత్రుఘ్నరుద్ధ్యతాంభటానాముక్తావుచితస్సమా

తి- త్వంగదితి॥ స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేతి॥దోషాంతరమప్యస్తీత్యాహ
తత్రైవేతి॥ కుతఇత్యతఆహ-సంగరేతి॥ ౧౧॥అస్థానసమాసంలక్షయతి -
అపదస్థేతి॥ ఉదాహరతి- కేయూరాయమితి॥ భీషణేనరోషాగ్నినాకషాయో
రుణఉన్మేషస్స్ఫురణం యయోస్తే తాదృగ్విధేచక్షుషీయేషాం తేతథో
క్తాః- అత్రస్త్రీకషాయోనిర్యాసేసౌరభేరంసరాగయోః, క్వాథేవిలేపనేచా
పీతిరత్నమాలా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥సమాసోనోక్తఇతి- కోపిసృష్ట జ

క ఇతి శేషః- కింత్వితి- క వేస్సమాసవ్యంగ్యస్యకొ ౯ధసాౄథావాదితిభావః
౧౨॥ సమాప్తపునరాత్తపతత్ప్రకర్షేణలక్షయతి - సమాప్యేతి॥ద్వితయ
మప్యుదాహరతి- ప్రోల్లసదితి॥స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩
సంబంధవర్జితాధికపదభగ్నప్రక్రమాణిలక్షయతి-సంబంధవర్జితమిత్యాది

సోనోక్తః। కింతుకవివచనేసమాసఇత్యపదస్థసమాసం॥౧౨॥
సమాప్యపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం ।. పతత్ప్రక
ర్షంతచ్చాహుః ప్రకర్షోయత్రవిశ్లథః॥ద్వయంయథా ॥ ప్రో
ల్లసత్పల్లకీజాలైర్మదబంధురసింధురైః । క్రీడంత్యాందోళి
కాభిశ్చరామభక్తాస్తురంగమైః॥ అత్ర రామభక్తాఇతివాక్యం
సమాప్యతురంగమైరితిపునరాదానాత్సమాప్త పునరాత్తకం।
తథా మదబంధురసింధురైః ప్రోల్లసత్పల్లకీజాలైరాందో
ళికాభిస్తురంగమైరితివక్తవ్యేనతథోక్తమితిపతత్ప్రకర్షతా ॥
౧౩॥సంబంధవర్జితంతత్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః ।
యత్రాధికపదోక్తిస్స్యాత్తత్రాధికపదంమతం ॥ ప్రక్రాం
తనియమత్యాగాద్భగ్నప్రక్రమముచ్యతే॥ త్రయంయథా॥
శ్రీరామచంద్ర తవకీర్తిసితాబ్జమూర్తిః ర్మాణనీరమనివారిత
దానధారా । పంకంకృపాణసుషమార్కమహఃప్రతాపస్ఫూ
ర్తిర్గళానిచరితాన్యళిరంతరితుం ॥ అత్రయశః పుండరీకజననే
పంకాదయఃఖడ్గసుషమాదయఇత్యాదిసంబంధోనోక్తఇతిసం
బంధవర్జితం । సితాబ్జమూర్తిస్యత్రమూర్తిపదమధికం। దా
నధారేత్యాదౌస్త్రీలింగస్యైక వచనస్య చోపక్రమాద్గళాని
చరితానీత్యత్రతదుభయభంగః। ఉత్తరత్రలింగభంగః ॥

అర్థదోషాః

౧౪॥ అథార్థదోషానాహ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంస

నా॥ ఇష్టేనేష్టయోగేన- హత స్త్యక్తః॥త్రితయమప్యుదాహరతి-శ్రీరా
మేతి॥ అనివారితాఅవిచ్ఛిన్నాదానధారాదానాంబుప్రవాహః- నిర్మా
ణనీరమిత్యత్రనిర్మాణశబ్దస్సమాసేనుణీభూతఇతి - నతదర్థః పంకాదిభి
స్సంబధ్యతఇత్యాహ-అత్రేతి॥సుగమమన్యత్ ॥ ౧౪॥అథార్థదోషానుద్ది

శతి- అపార్థమిత్యాదినా॥అత్రైతేషాముద్దేశానుసారేణ లక్షణోదాహార ణాన్యాహ॥సముదాయార్థశూన్యమిత్యాదినా॥ సముదాయార్థశూన్యం వాక్యార్థశూన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- నలినమితి ॥ అత్ర దశదాడిమాది వాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వమిత్యాహ-అత్రేతి॥ ౧౫॥వ్యర్థంలక్షయ తి-యదితి॥ ఉదాహరతి-రామస్యేతి॥స్పష్టం॥యోజయతి- అత్రేతి॥౧౬॥

సంశయమపక్రమం । భిన్నం చైవాతిమాత్రంచపరుషంవిర సంతథా ॥ హీనాధికోపమెస్యాతాంతథైవాసదృశోపమం । అప్రసిద్ధోపమం హేతుశూన్యంచసిరలంకృతి ॥ అశ్లీలంచవిరు ద్ధంచతథాసహచరచ్యుతం । ఎవమష్టాదశప్రోక్తాదోషాఅర్థ సమాశ్రయాః॥ సముదాయార్థశూన్యంతదపార్థంపరికీర్త్య తే ॥ యథా॥నలినంమలినంజాతంరామస్యరణకేళయః। ఉర గాస్తురగాగంగాభంగాస్తారకకోరకాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వా క్యార్థః ప్రతీయతే ॥ ౧౫ ॥ యత్ప్రయోజనశూన్యంస్యాత్త ద్వ్యర్థమితికథ్యతే॥యథా॥ రామస్యనగరాద్దివ్యనగరీనగరీ యసీ। ద్యోతయంతికథంవ్యోమసుధాకరకరాంకురాః ॥ అ త్రేందు కరైర్వ్యోమద్యోతనే రామనగరాత్సురపురస్యా ల్పతోపన్యాసో నోపయుజ్యతే ॥౧౬ ॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంయ త్స్యాదేకార్థంతన్నిగద్యతే । వాక్యార్థంసంశయోయా త్రతత్ససంశయముచ్యతే॥ద్వయంయథా॥యశోదాశరథేర్భా తికీర్తిరామస్యరాజతే। తేజోవిజయతేభూమాన్మధామ్నామ ధిపతేర్మహః॥స్పష్టం॥ ౧౭ ॥ యత్రపూర్వాపరీభావహాని స్తదపక్రమం। సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్య తే॥ద్వయంయథా॥ సంత్రస్యరామదోర్దండాన్నిరైక్షుంతఖ

అత్రైకార్థససంశయేలక్షయతి- ఉక్తేతి॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంపునరుక్తార్థమి త్యర్థః॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి-యశ ఇతి ॥ అత్రపూర్వార్ధమేకార్థస్యో త్తరార్థంససంశయస్యచోదాహరణం॥ అత్ర తేజోమహసోఃకర్తృకర్మత్వ సందేహః॥ ౧౭॥ అథాపక్రమభిన్నేలక్షయతి-యత్రేత్యాదినా॥ ద్వి తయమప్యుదాహరతి- సంత్రస్యేతి ॥ అత్రపూర్వార్ధమపక్రమస్యోత్త

ర్థం భిన్నస్యోదాహరణం॥ ౧౭॥ అథాతిమాత్రం లక్షయతి యదితి॥ ఉ
దాహరతి- రామేతి॥ శ్రాంతవనీజుషాం రజతాద్రిపరిసరారణ్యభాజాం
అత్ర రజతాద్రిద్రవీభావభియా గంగాధరతోక్తిరూపాతిమాత్రా లౌకి
కార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయం దోషో నాతిశయోక్తిరలంకార ఇత్యా
శయేనాహ- అత్రేతి॥ ౧౮॥ అథ పరుషం లక్షయతి- అతీతి॥ ఉదాహరతి- ప
శ్యత ఇతి॥ పఙ్క్తికంఠస్య పశ్యత స్తతః- అత్యంతసౌందర్యశాలినీనామంతః
పురసీమంతినీనాం కచాకర్షణపూర్వక జానుఘట్టనముష్టిప్రహారచపేటి

కాదయః॥ క్షేమం తచ్ఛిరసాం ఛేదే లంకేశశిరసాం కథం ॥ అ
త్ర నిరీక్షణకాలోత్తరభావినస్తాడనస్య పూర్వకాలత్వముక్త
మిత్యపక్రమం । తథా రావణశిరఃక్షేమాభావస్య ఖరాదిశిర
శ్ఛేదస్య చ న సంబంధః॥ ౧౮॥ యత్సర్వలోకాతీతం తదతిమా
త్రముదీర్యతే॥ యథా॥ రామవిద్వేషియోషాణాం శ్వాసైః
శ్రాంతవనీజుషాం । రజతాద్రిర్విలీనః స్యాదితి గంగాధరోఽహ
గః॥ అత్ర శ్వాసోష్మణా రౌప్యాద్రిద్రవీభావోక్తిరత్యుక్తిః ॥
౧౯॥ అతికఠోరార్థఘటనం పరుషం పరికీర్త్యతే॥ యథా ॥
పశ్యతః పఙ్క్తికంఠస్య కపయో రామకింకరాః । అతాడయ
న్నేకశః కేశేష్వాకృష్యాంతఃపురాంగనాః ॥౨౦॥ అసంగతో
యత్ర రసో విరసం పరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ క్రందతః కరుణం క్లి
ష్టం ద్రవతో దానవాధమాన్ । ముష్టిభిర్నిష్ఠురం జఘ్నుర్వాన
రా రామకింకరాః ॥ అత్ర దయనీయేషు వీరాయితం విరసం ॥
౨౧॥ ఉపమానాల్పతాధిక్యే స్యాతాం హీనాధికోపమే ॥ య

తాపాతనాదిరూపతాడనోక్త్యా పరుషత్వం॥౨౦॥ విరసం లక్షయతి- అసంగ
త ఇతి॥ ఉదాహరతి- క్రందత ఇతి॥ కరుణం సశోకం యథా తథా క్రందతః-
స్వీయానాహ్వయమానాన్।యద్వా కరుణం సదైన్యం క్రందతో రుదతః -
క్రందనే రోదనాహ్వానే ఇత్యమరః- క్లిష్టం సక్లేశం యథా తథా ద్రవతో ధా
వమానాన్। అనౌచిత్యాదృతే నాన్యద్రసభంగస్య కారణమిత్యుక్తత్వా
దత్ర రసభంగ ఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౨౧॥ హీనాధికోపమే లక్షయ
తి- ఉపమానేతి॥ ఉపమానస్యాల్పతాచాధిక్యం చ తే- జాతిప్రమాణాభ్యా

మితి శేషః-అతఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భే
దః॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి-మందూకా ఇతి॥ అత్రోపమానభూతానాం భే
కానాముపమేయభూతప్లవంగమాపేక్షయా జాతిప్రమాణాభ్యాం హీన
త్వాద్ధీనోపమం-ఏవముత్తరార్ధేప్యాధిక్యమూహ్యం॥ ౨౨॥ అథాసదృశా
ప్రసిద్ధోపమేలక్షయతి॥ యదతుల్యోపమానం తద్భవేదసదృశోపమం, అప్ర
సిద్ధోపమానం యదప్రసిద్ధోపమం మతమితి లక్షణస్యలక్ష్యే నామ్నైవస్పష్ట
త్వాద్ద్వయోర్లక్షణానుక్తిః॥ ఉభేఅప్యుదాహరతి-రామేందుమితి॥ య

థా॥ మందూకా ఇవ సాటోపం ప్లవమానాః ప్లవంగమాః॥ గిరిం
తిదానవశిశూన్మదాంధానివసింధురాన్ ॥ ౨౨॥ అప్రసిద్ధాస
దృశోపమేయథా ॥ రామేందుం రావణోదృష్ట్వాకుముదప్రతి
మాననః। తదస్త్రవిద్ధోన్యపతత్కుంభికుంభేమృగేంద్రవత్ ॥
కుముదం వదనోపమానతయా కవికులాప్రసిద్ధం। మూర్ఛితం
ప్రతివిక్రమమాణస్య సింహస్యోపమానత్వం విసదృశం ॥౨౩॥
హేతుం వినార్థకథనం హేతుశూన్యముదీర్యతే ॥ నిరలంకృతి
లక్షణంతుస్ఫుటం॥ ద్వయం యథా॥ వింధ్యాటవ్యాసమానాని
కాననానిసమంతతః। పశ్యద్భిరపితత్రైవతస్థేరామవిరోధిభిః।
అత్రవింధ్యాటవీవసతౌ హేతుర్నోక్తః। నచాత్ర కశ్చిదలం
కారః॥ ౨౪॥ అశ్లీలార్థస్యకథనమశ్లీలం పరికీర్త్యతే ॥ య
థా॥ వీక్ష్య కామోత్థితం దీర్ఘం నీరసో మదనధ్వజం। ఆచాయభో
క్తుం యతతే రామవైరివధూజనః ॥ అత్రవ్రీడాకరార్థప్రతీ
తేరశ్లీలం॥ ౨౫॥ విరుద్ధం దేశకాలాదివిరుద్ధం బహుధోచ్యతే ॥

దప్రతిమమాననం యస్య సతథోక్తః॥ యోజయతి-కుముదమిత్యాదినా ॥
౨౩॥ హేతుశూన్యం లక్షయతి-హేతుమితి॥ అలంకారేణరహితం నిరలంకా
రముచ్యతఇతి-నిరలంకృతిలక్షణంతు సుబోధమిత్యాశయేనాహ- నిరలంకృ
తిలక్షణంత్వితి॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి- వింధ్యాటవ్యేతి॥ తత్రవింధ్యాట
వ్యామేవ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౨౪॥ అథాశ్లీలం లక్షయతి- అ
శ్లీలార్థస్యేతి॥ ఉదాహరతి-వీక్ష్యేతి ॥ నీరసోఽరసికః-కామేనోత్థితం వ
ధూసాన్నిధ్యాదితి భావః- భోక్తుం రంతుం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౫॥

అథవిరుద్ధంలక్షయతి-విరుద్ధమితి॥ ఉదాహరతి-లంకామితి॥స్పష్టం॥యోజ
యతి- అత్రేత్యాదినావస్తుస్వభావవిరోధఇత్యంతేన॥ఏవమితి॥సదాస్నా
ర్వానిశీథిన్యాంసకలంవాసరంబుధః॥ నానావిధానిశాస్త్రాణివ్యాచష్టేచ
శృణోతిచేత్యాదిశాస్త్రవిరోధాదయోన్యశబ్దార్థః- గ్రహణపరాగా
దికంవినారాత్రిస్నానస్యధర్మశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్ ॥ ౨౬ ॥ సహచర
భిన్నంలక్షయతి- మతమితి॥ ఉదాహరతి-రామరావణయోరితి॥స్పష్టం॥
యోజయతి- అత్రేతి॥ దేవాశ్చమునయశ్చదేవమునయస్తేషాం॥ అలమతి
చపలత్వాత్స్వప్నమాయోపమత్వాత్పరిణతివిరసత్వాత్సంగమేనాంగ
నాయాః॥ ఇతియదిశతకృత్వస్తత్వమాలోచయామస్తదపినహరిణాక్షీం

ఆదిశబ్దేనవస్తుస్వభావవిరుద్ధపరిగ్రహః॥యథా॥ లంకాంనిశీ
థేహనుమాన్దీప్యమానేదివాకరే। దదాహమేరుశృంగస్థాంస
లిలైర్లవణాంబుధేః॥అత్రలంకాంమేరుస్థితామితిదేశవిరోధః।
నిశీథేదీప్యమానేదివాకరఇతికాలవిరోధః । సలిలైర్దదాహేతి
వస్తుస్వభావవిరోధః । ఏవమన్యేపివిరోధా మతిమద్భిరూ
హ్యాః ॥౨౬ ॥ మతంసహచరభిన్నమతుల్యానాంనిబంధనే॥
యథా॥రామరావణయోర్యుద్ధేసతిరక్షఃక్షయావహే। పిశా
చదేవభేతాళమునయో ముదమాయయుః ॥ అత్రపిశాచభే
తాళేభ్యోదేవమునీనాముత్కృష్టత్వాత్సహచరభిన్నం। ఏ
వందోషాంతరాణియథాసంభవమూహ్యాని॥౨౭॥ రసభావా
దీనాంస్వశబ్దవాచ్యత్వమపిదోషఏవ। ఏతేషాంత్రివిధదోషా

విస్మరత్యంతరాత్మేత్యాదిష్వపదైకదేశగతాః॥ సోధ్యైష్టవేదాంస్త్రిదశా
నయష్టపితౄనతాప్సీత్సమమంస్తబంధూన్। వ్యజేష్టషడ్వర్గమరంస్త
నీతౌసమూలఘాతంన్యవధీదరీంశ్చేత్యాదిషువాక్యగతాశ్శ్రుతికటుత్వా
దయః ॥ సదామధ్యేయాసామమృతరసనిష్యందసరసా సరస్వత్యుద్దా
మావహతిబహుమార్గాపరిమళం। ప్రసాదంతాఏతాఘనపరిచితాః కేనమ
హతాంమహాకావ్యవ్యోమ్నిస్ఫురితమధురాయాంతురుచయఇత్యాద్యర్థ
గతాఃకష్టత్వాదయశ్చస్వయంబోధ్యాఇత్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౨౭॥
దోషాంతరాణ్యపిసంతీత్యాహ-రసేతి॥ రసాశ్శృంగారాదయః- భావా

స్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాశ్చ తేషాం-స్వశబ్దవాచ్య
త్వంరసశ్శృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయత్వంచ- రసప్రతీతేర్వి
భావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాత్ప్రసాదిశబ్దప్రయోగేపిత
దప్రతీతేశ్చనిత్యవ్యంగ్యస్యరసాదేర్వాచ్యత్వందుష్టమేవేతిభావః-తదుక్తం
మమ్మటపాదైః- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి॥ననుకతిప
యానాంన్యూనాధికోపమాదీనాంహీనాధికోపమాదిష్వంతర్భావస్యాతి
స్ఫుటత్వాత్కోఽయంసంఖ్యానియమః ఇత్యాశంక్యాహ- ఏతేషామితి॥ త
హీనకోవానిర్బంధస్తత్రైవోచ్యంతామిత్యత్రాహ-తథాపీతి పూర్వే
షాంప్రాచామాలంకారికాణాం- కియతామితి-కతిపయానామిత్యర్థః
న్యస్తుమాస్తువాంతర్భావః* ఖ్యాతేర్థేనిర్హేతోరదుష్టత్వానుకరణేతుసర్వే
షామితిమమ్మటపాదోక్తేః * చంద్రగతాపద్మగుణాన్నభుజ్యంతేపద్మాశ్రి

తాంమధ్యేకేషాంచిదన్యోన్యభేదస్యదుర్ఘటత్వాదుక్తసంఖ్యా
నియమోనాస్మాకంమనసేరోచతే। తథాపిపూర్వేషాంసర
ణిమనుసృత్యాస్మాభిస్తావతాం లక్షణోదాహరణాని దర్శితా
ని॥ కియతామంతర్భావస్తుమతిమద్భిస్స్వయమూహయితుంశక్యః।
అస్మాభిస్తువిస్తరభయాద్విరమ్యతే ॥ * ....*
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన... దోషనిరూపణంనామాష్టమస్తరంగః॥
ఆస్థామందిరమిందిరా... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥**
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేచాష్టమోయంతరంగః॥*

తాచాంద్రమసీమభిఖ్యాం,ఉమాముఖంతుప్రతిపద్యలోలాద్విసంశ్రయాం
ప్రీతిమవాపలక్ష్మీరిత్యాదిషురాత్రౌ పద్మస్యసంకోచోదివాచంద్రమసశ్చ
నిష్ప్రభత్వంలోకప్రసిద్ధమితినభుజ్యతే ఇతిహేతుంనాపేక్షత ఇతిహేతు
శూన్యస్య* మృగచక్షుషమద్రాక్షమిత్యాదికథయత్యయం, పశ్యైషచ
గవీత్యాహసుత్రామాణంయజేతిచేత్యాదిషు పరుషాదీనాంచాదుష్టత్వం
వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషోపిగుణః క్వచిదిత్యుక్తత్వాత్కుత్రచిద్దోషాణా
మపిగుణత్వంచేత్యాదివిశేషాఃకింనోక్తాఇత్యాశంక్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి॥
మమ్మటపాదైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితాఇతి తుశబ్దాభిప్రాయః -సుగమ
మన్యత్ ॥ ఇతీత్యాది ॥ ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానే అష్టమఃప్రస్థః,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

షష్ఠతరంగప్రారంభః - F

అథోక్తతరంగప్రారంభాయ సంగతిం దర్శయంస్తత్ప్రతిపాద్యం ప్రతిజానీతే॥ ఏవమితి॥ తరంగసప్తకేన పదార్థగుణాలంకారదోషాణాం నిరూపితత్వాత్ సగుణాలంకృతీత్యాదికావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి-పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ-అపాదబద్ధమిత్యాదినా ॥ ఏవం త్రయాణామపి సామాన్యతస్స్వరూపం నిరూప్య పునర్ద్వి

ఏవం కావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయ తద్విభజతే ॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాత్మత్వరూపైస్తత్ప్రథమం త్రిధా । అపాదబద్ధం గ
ద్యం స్యాత్పద్యం పాదచతుష్టయవత్ ॥ గద్యపద్యోభయమయం
చంపూసంజ్ఞకముచ్యతే। త్రివిధం చాపి తదిదం పునస్త్రివిధము
చ్యతే ॥ ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి భేదతః। వ్యంగ్య
ప్రధానం తత్రాద్యం తదేవ ధ్వనిరుచ్యతే ॥ వ్యంగ్యం యత్రా
ప్రధానం స్యాన్మధ్యమం తన్నిగద్యతే। తదేవ చ గుణీభూతవ్యం
గ్యమిత్యభిధీయతే ॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం తచ్చిత్రమితి చో
చ్యతే॥ తత్ర ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేచిదూచురితి చేన్నైవం । వ్యా

భాగమాహ-త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి-ఉత్తమమితి॥ ఆద్యం లక్షయతి-వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానం యస్మింస్తత్తథోక్తం-వాచ్యాతిశాయివ్యంగ్యమిత్యర్థః-తస్యైవ ధ్వనిరిత్యభిధానం ॥ మధ్యమం లక్షయతి- వ్యంగ్యమితి॥ అస్య గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం ॥ అధమం లక్షయతి-అస్ఫుటేతి॥ ఏతస్య చిత్రమిత్యభిధానం ॥ ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః॥ ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైః కథితం। అతాదృశి గు

ణీభూతవ్యంగ్యంవ్యంగ్యేతుమధ్యమం। శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యంత్వ
వరంస్మృతమితి॥ ననువ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యేహిధ్వనివ్యపదేశః - శాస్త్రే
షువ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వాత్తదసంభవేనవ్యంగ్యాభావేకథం ధ్వని
రిత్యాశయేనశంకతే-తత్రేతి॥తత్రకావ్యేషు- కేచిచ్ఛాస్త్రకారాః॥పరిహ
రతి-నైవమితి॥కుతఇత్యతఆహ-వ్యాఘాతాదితి॥వ్యాఘాతందర్శయతి-ధ్వని
రిత్యాదినా॥ధ్వనిరస్తీత్యాలంకారికాః-నాస్తీతినైయాయికాదయః- అస
మావేశాత్-అయంభావః-ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తిత్వనాస్తిత్వయో
స్సామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధస్సంభవతీతి-తర్హికాంచ్యాంధ్వ
నిరస్తికాశ్యాంనాస్తీతిదేశభేదేనవా కృతేస్తిస్మకలౌనాస్తీతి కాలభేదేన
వాఽస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాంగీకారేవిరోధపరిహారోభ
వేదిత్యత్రాహ- దేశేనేతి-అయంభావః-శబ్దార్థాభ్యాంప్రతీయమానస్యత
స్యదేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తిత్వ నాస్తిత్వ సామానాధికరణ్యాప్రయు

ధ్వనివిచారః

ఘాతాత్ । ధ్వనిరస్తినాస్తిచపరస్పరవిరుద్ధయోర్విధిని
షేధయోరేకత్రాసమావేశాత్। దేశేనకాలేనవావిరోధప
రిహారస్యానంగీకృతేః । కించధ్వనేరప్రతీతౌనిషేధోఽసుక-
రః। ప్రతీతౌచక్వాచిత్కనిషేధేసిద్ధసాధనం। సార్వత్రికని

క్తవిరోధపరిహారస్యానంగీకార్యత్వాదితి। విరోధాంతరందర్శయతి- కించే
తి- అప్రతీతౌసర్వాత్మనాప్రతీత్యభావే-అయంభావః- ప్రసక్తస్యైవప్ర
తిషేధోనాప్రసక్తస్యేతిధ్వనిప్రసక్తిమంతరేణ తన్నిషేధోఽనుపపన్న ఇతి
తర్హిక్వచిదస్తీతిక్వాచిత్కప్రతీతిమభ్యుపగమ్యక్వచిన్నాస్తీతి క్వాచిత్క
నిషేధాంగీక్రియతామిత్యత్రాహ- ప్రతీతావితి। సముచ్చయార్థశ్చకా
రః- ప్రతీతిక్వాచిత్కనిషేధయోరుభయోరప్యంగీకృతయోరిత్యర్థః - ఏ
వంసతివిరోధపరిహారోభవేదితిభావః- సిద్ధసాధనం- అయమాశయః-సం
దిగ్ధస్యైవసాధ్యత్వంనసిద్ధస్యేతినియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచి
త్కత్వస్యసిద్ధత్వాత్సిద్ధసాధనాఖ్యోదోషస్సంభవతీతి- తర్హిసర్వత్రాపి
నాస్తీతిసార్వత్రికనిషేధోఽస్త్విత్యత్రాహ- సార్వత్రికేతి - అయంభా
వః-తథాసతి॥నిశ్శేషచ్యుతచందనంస్తనతటంనిర్మృష్టరాగోధరోనేత్రేదూర

మనంజనేపులకితాతన్వీతవేయంతనుః|మిథ్యావాదినిదూతిబాంధవజనస్యా జ్ఞాతపీడాగమేవాపీంస్నాతుమితోగతాసినపునస్తస్యాధమస్యాంతిక మిత్యాదిషూత్తమకావ్యేషువ్యంగ్యస్యవాచ్యాతిశాయిత్వేనసర్వాభ్యు పగమ్యమానత్వాత్తత్ప్రతీతివ్యాఘాతరూపోఽనుభవవిరోధస్సంభవతీతి- తస్మాద్ధ్వనిరేవనాస్తీతి కేషాంచిన్మతమపాస్తమితినిష్కర్షః। ఏవంనాస్తిత్వపక్షస్యపరాస్తత్వాదస్తిత్వమభ్యుపగమ్యానుమానేనధ్వనేఃపార్థక్యం పరిహర్తుమాహ- నన్విత్యాదినా। ఏవమన్వయముక్త్వా వ్యతిరేక మాహ తదితి। తేభ్యోగుణాలంకారేభ్యోవ్యతిరేకేభేదే - అయమర్థః- యథాగుణాలంకారవ్యతిరిక్తానామవిమృష్టవిధేయాంశాదిదోషాణాంచారుతాహేతుత్వంనాస్తితథాతద్వ్యతిరేకేధ్వనేరపిచారుతాహేతుతామాభూదేవేతి- తతశ్చారుతాహేతోర్ధ్వనేరపిగుణేష్వలంకారేషు వాంతర్భావ ఏవే

> ష్టేత్ప్రతీతివ్యాఘాతః।నన్వస్తిధ్వనిః, సతుగుణాలంకారాంతర్భావఏవ, ఉపమాదివచ్చారుతాహేతుత్వాత్, తద్వ్యతిరేకేఽవిమృష్టవిధేయాంశాదివచ్చారుతాహేతురపినస్యాత్. నవరీతివృత్తీనామివ గుణాలంకారవ్యతిరేకేపి తస్యచారుతాహేతుతా కింనస్యాదితివాచ్యం రీతీనాంగుణేషువృత్తీనాం శబ్దాలంకారేష్వంతర్భావాదితిచేన్నైవం।అలంకారస్యైవహిచా

తిభావః-ననుగుణాలంకారవ్యతిరిక్తానాం రీతీనాంవృత్తీనాంచయథాచారుతాహేతుత్వమభ్యుపగతంతథాతద్వ్యతిరిక్తస్యధ్వనేరపిచారుతాహేతుతాస్యాదేవేత్యాశంక్యధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావదార్ఢ్యాపాదనాయతాసాంతాసాంచతద్వ్యతిరేకంవారయతి-నచేతి - తత్ర హేతుమాహ - రీతీనామితి- రీతీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంవైదర్భ్యాదీనాం - గుణేషూక్తలక్షణేషుమాధుర్యాదిషు- వృత్తీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంకైశిక్యాదీనాం-శబ్దాలంకారేషూక్తలక్షణేషువృత్త్యనుప్రాసాదిషు - అయంభావః- రీతయోవృత్తయశ్చైవగుణాలంకారమూర్తయఇతివక్ష్యమాణత్వాత్తాసాముభయీనామపి యథా గుణాలంకారాంతర్భావస్తద్వద్ధ్వనేరపి తదంతర్భావఏవ-అన్యథాతస్యచారుతాహేతుత్వమేవనస్యాదితి - పరిహరతి-నైవమితి-అలంకారస్యైవేతి-అవధారణార్థమాహ- నాలంకార్యస్యే

తి-తదితి-కథమభిధీయతే- తస్యచారుతాహేతుత్వాలంకారాంతర్భావా వనుపపన్నావేవేత్యర్థః- అలంకారాలంకార్యవివేకంనవేత్సీత్యాహూతం - ఏవం సామాన్యతస్తదంతర్భావంపరిహృత్య విశేషాకారేణాపిపరిహర్తు మాహ-కించేత్యాదినా తదితి-ధర్మిణోధర్మిభూతస్య-ధ్వనేరితిశేషః-అలం కార్యత్వాద్ధర్మిత్వమితిభావః-ఏవంధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావంపరిహృ త్యకైశ్చిద్వ్యాప్యవ్యాపక పరిజ్ఞానాదేవవ్యంగ్యోపస్థితిర్భవతీతి తస్యాను మానరూపత్వమాపాదితమిత్యాహ- కేచిదితి- కేచిద్వ్యక్తిఖండనవాదినః- నాతిరిచ్యతేనభిద్యతే-ధ్వనిరనుమానరూపవేత్యర్థః - పరిహరతి-నదితి- ధ్వనిరనుమానతోనాతిరిచ్యతఇతివచనమయుక్తమిత్యర్థః-తతోఽపచా

రుతాహేతుతాలోకేనాలంకార్యస్య।ధ్వనిస్త్వలంకార్యః। త త్కథంచారుతాహేతురితికథంతదంతర్భావోభిధీయతే।కించ రసధర్మాఃఖలుమాధుర్యాదయోగుణాః। తత్కథంధర్మిణోధ ర్మేష్వంతర్భావోభిధీయతే। అలంకారాఃపునర్వాక్యార్థోప స్కారకతయోపసర్జనత్వేనప్రసిద్ధాః।ధ్వనిస్తుకావ్యాత్మాప్ర ధానం।తతఃకథంప్రధానస్యోపసర్జనేష్వంతర్భావః। కేచిదను మానతోధ్వనిర్నాతిరిచ్యతఇత్యాహుః।తదపిన।తస్యహిప్రా ణోవ్యాప్తిః-తాదాత్మ్యంవాతదుత్పత్తిర్వావ్యాప్తేర్మూలం అ త్రసాధ్యస్యధ్వనేస్సాధనస్యశబ్దస్యార్థస్యవాశింశుపాత్వవృ క్షత్వయోరివనతాదాత్మ్యం।శింశుపాయాంవృక్షతాదాత్మ్య సహిశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే। నతథాత్ర।ప్రత్యుత

మాహ-తస్యేత్యాదినా-తస్యానుమానస్య - వ్యాప్యవ్యాపకయోస్సహ చర్యనియమోవ్యాప్తిః-అస్తుకింతతఇత్యతాఽహ-తాదాత్మ్యమితి- తాదా త్మ్యంవ్యాప్యవ్యాపకయోరభేదః- తస్మాత్సాధ్యాదుత్పత్తిర్వా- భవతు నామకిమిత్యతఆహ-అత్రేతి-శింశుపాయామితి - అయంవృక్షః - శింశుపా త్వాత్ -నతథేతి-అయంభావః - యథాశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే తథాసాధనభూతాభ్యాంశబ్దార్థాభ్యామేవంసాధ్యభూతోధ్వనిర్నసాధ్య తఇతి।కుతఇత్యతఆహ-ప్రత్యుతేతి- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన - తతోనతాదా త్మ్యమితిభావః - మాస్తుతాదాత్మ్యం తదుత్పత్త్యైవవ్యాప్తినిశ్చయో

స్తీ వ్యత్యాహ-నాపీతి। తత్ర సదృష్టాంతం హేతుముపపాదయతి- లోకే
హీత్యాదినా-ధ్వనేః ప్రతీతేరిత్యంతేన-తస్మాన్నాపి తదుత్పత్తిరితి పూర్వే
ణ సంబంధః-మాస్తు తదుత్పత్తిరపి క్వచిదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపి వ్యాప్తి
గ్రహణాదతాదాత్మ్యాభ్యామేవ తన్నిశ్చయోऽస్త్విత్యాశంక్యపరిహరతి - న
న్విత్యాదినా-కృత్తికాయాముదయే సతి రోహిణ్యా ఆసత్తివత్పరిత్యాసత్త్యావి
వ-అయంభావః - కృత్తికోదితా అద్వైవ రోహిణ్యుదేష్యతీత్యత్ర తాదా
త్మ్యతదుత్పత్త్యభావేపి యథా కృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్త్యోరన్వయవ్య
తిరేకాభ్యాం వ్యాప్తిరభ్యుపగతా తథైవాతాదాత్మ్యాభ్యామేవ వ్యాప్తిరంగీ
క్రియతామితి న వాచ్యమితి-కుత ఇత్యత ఆహ- ధ్వనీతి- ధ్వనిశ్చ శబ్దార్థశ్చ త
యోః-తత్రాపి హేతుమాహ-అవ్యంగ్యస్థల ఇతి-అయంభావః స్వచ్ఛం

> శబ్దార్థౌ తిరస్కృత్య ధ్వనేః ప్రతీయమానత్వాత్। నాప్యత్ర త
> దుత్పత్తిః । లోకేహి సాధనాభిమతో ధూమస్స్వజనకం సా
> ధ్యాభిమతం వహ్నింగమయతి। న చైవం ప్రకృతే। సాధ్యాభి
> మతాద్ధ్వనేస్సాధనాభిమతశ్శబ్దోऽర్థో వా న సముత్పన్నః। యేన
> తం గమయతః । ప్రత్యుత శబ్దార్థసద్భావానంతరమేవ ధ్వనేః
> ప్రతీతేః। నను కృత్తికోదయే రోహిణ్యాసత్తివదన్వయవ్యతిరే
> కాభ్యామేవ తాదాత్మ్యతదుత్పత్తీ అనపేక్ష్య వ్యాప్తినిశ్చయో
> స్త్వితి చేన్న । ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాభావాత్।
> అవ్యంగ్యస్థలే వ్యభిచారాత్। కేచిద్ధ్వనిమభిధేయమభిదధుః ।

దోశ్చలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేతరాంబుచ్ఛటా మూర్ఛన్మోహమహర్షి
హర్షవిహితస్నానాహ్నికాహ్నాయవః । భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీదీ
ర్ఘాదరిద్రద్రుమద్రోహోద్రేక మహోర్మిమేదుర మదామందాకినీ
మందతామిత్యాదిచిత్రకావ్యానాం, శబ్దార్థసద్భావే ప్యవ్యంగ్యత్వాద్ధ్వ
నిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాసంభవేన తాభ్యామేవ వ్యాప్తి నిశ్చయో
స్త్విత్యవిచారితాభిధానమితి- తస్మాద్వ్యాప్తిమూలానాం తాదాత్మ్యాదీ
నామసంభవేన ధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాస్తమితి బోధ్యం॥ ఏవం ధ్వనే
రనుమానరూపత్వమపాకృత్యాభిధేయత్వమంగీకుర్వతాం మతమపాకర్తు
మాహ- కేచిదితి-పరిహరతి-తదితి- తత్ అభిధేయత్వాభిధానం-కుత ఇత్య

తత్రాహ-అభిహితేతి-అభిహితాన్వయపక్షే భాట్టమతే-తదసంభవాత్ అభి
ధేయత్వాసంభవాత్-తన్మతేతదసంభవమేవప్రతిపాదయతి- తథాహీ
త్యాదినా-సాచేతి-విశేషాణాంవ్యక్తీనామిత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ-ఆనం
త్యాదితి-ఆనంత్యాద్బాహుళ్యాత్-వ్యభిచారాచ్చేతి-ఇతరవ్యక్తౌగోవ్యవ
హారదర్శనేనేతిభావః- ఏతదభిధాతరంగే-కింసర్వాసువ్యక్తిషూతైకదేశ
ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం-కింత్వితి - సామాన్యరూపాణామర్థానాం-విశేష్యం
నాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణఇత్యుక్తత్వాజ్జాతిస్వరూపాణామేవే
తివాచ్యం-సంతుసామాన్యరూపావివార్థాఃతద్వాచకత్వంకుతఇత్యతా

> తదయుక్తం। అభిహితాన్వయపక్షే తావత్తదసంభవాత్। త
> థాహి। అభిధాహిసంకేతపూర్వికా। సాచనవిశేషాణాం। ఆ
> నంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చ। కింతుసామాన్యరూపాణామేవా
> ర్థానామితివాచ్యం। తేషాంచనవర్ణేషుసంకేతః। తేషాంనిరర్థ
> కత్వాత్।నాపివాక్యే। వాక్యవాక్యార్థయోరనియతరూప
> త్వాత్।అతఃపదేష్వేవసంకేతః।సంకేతితైశ్చపదైరర్థాఅభి
> ధీయంతే। అభిహితైశ్చపదార్థైరాకాంక్షాదివశాత్సకలపదా
> ర్థానురక్తఃప్రమాణాంతరాగోచరః ప్రాగనిష్పన్నస్సంసర్గ
> రూపో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యతే। ఏవంచయానిపదాన్యవిశిష్ట
> రూపస్వస్వపదార్థమాత్రాభిధాయకానిస్వాభిహితపదార్థా
> నురక్తమపి విశిష్టరూపవాక్యార్థమభిధాతుంనశేకుస్తానికథమ
> ర్థాంతరభూతమత్యంతవిప్రకృష్టంధ్వనిరూపమర్థమభిదధీరన్।

హ-తేషామితి-తేషామర్థానామిత్యర్థః- చస్త్వర్థః- తత్రహేతుమా
హ-తేషామితి-తేషాంవర్ణానాం-అభిహితైరితి-ఆకాంక్షాదివశాత్-యో
గ్యతాసన్నిధీఆదిశబ్దార్థః- సకలపదార్థేష్వనురక్తోఽనుబద్ధః - అస్తుకింత
తఇత్యతాహ-ఏవంచేతి-స్వైః పదైరభిహితాయేపదార్థాస్తైరనురక్త
మపి-అవ్యవహితత్వమపిశబ్దార్థః-విశిష్టరూపోయోవాక్యార్థస్తం- ఆఖ్యా
తంసావ్యయకారకవిశేషణంవాక్యమితిపదార్థజాతస్యైవ వాక్యార్థత్వా
ద్విశిష్టరూపత్వంతస్య-తానీతి-కథమభిదధీరన్-నాభిదధీరన్నిత్యర్థః- త
త్రహేతుమాహ-అసంకేతితార్థస్యేతి-అసంకేతితోర్థోధ్వనిరూపో ర్థస్త

స్య-అయంభావః-పదానాంవిశిష్టధ్వనిరూపార్థాభిధాయకత్వోక్తౌ ఘటా
దిశబ్దానాంపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వరూపాతిప్రసంగాత్తేషాం తద
నభిధానముచితమేవేతి-తర్హి వాక్యస్యతదభిధాయకత్వ మభ్యుపగమ్యతా
మిత్యత్రాహ-వాక్యస్యేతి - అయంభావః-శక్తంపదమిత్యభియుక్తోక్తేః ప
దేష్వేవవాచకత్వశక్తిః-అన్యథాత్వపసిద్ధాంతాపత్తేర్వాక్యస్యాపితదభి
ధాయకత్వమనుపపన్నమేవేతి-ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి-తతఇతి -
కథమభిషిచ్యేత-ధ్వనిరభిధేయఇతికథముచ్యేతేత్యర్థః- ఏవంభాట్టమతే
ధ్వనేరభిధేయత్వంపరిహృత్యప్రాభాకరమతేపిపరిహర్తుమాహ - అన్వి
తేతి-అన్వితాభిధానవాదేప్రాభాకరమతేపి పదస్యపదార్థాంతరాన్వితే

అసంకేతితార్థస్యాభిధానేఽతిప్రసంగాద్వాక్యస్య వాఽభి
ధాయకత్వాభిధానేఽపసిద్ధాంతాపత్తేశ్చ ।తతోధ్వనిఃకథమ
భిధేయతాసామగ్ర్యాఽభిషిచ్యేత । అన్వితాభిధానవాదేపి
ధ్వనిరనభిధేయఏవ-తథాహి-గామానయేత్యాదివాక్యముత్త
మవృద్ధప్రయుక్తమాకర్ణ్యమధ్యమవృద్ధస్తదనురూపంచేష్టతే।
బాలస్తుతత్పశ్యన్ననేనాస్మాద్వాక్యాదయమర్థోఽవగతఇతి గ
వానయనరూపయాచేష్టయాఽనుమిమీతే।తతస్తదన్యథానుపప
త్త్యాఽఖండస్యవాక్యార్థస్యాఖండమేవ వాక్యంవాచకమితిత
యోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధంనిశ్చినుతే। ఏవంతత్రవ్యు
త్పన్నోఽనంతరం గాంబధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవా
పోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతంతమర్థమవధారయతి ।

స్వార్థేశక్తింవదతోమతేపీతియావత్ - తస్యానభిధేయత్వమేవప్రతిపాద
యతి-తథాహీత్యాదినా-బాలస్త్వితి-బాలోవ్యుత్పిత్సుః-తతఇతి- తతో
నంతరం-తదన్యథానుపపత్త్యా-తస్యావాక్యార్థావగతేః-అన్యథానుపపత్త్యా
సంబంధంవినాతస్యవాక్యస్య తాదృగర్థ ప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తిరూ
పార్థాపత్త్యేత్యర్థః-ఏవమితి-ఆవాపోనిక్షేపః-ఉద్వాపోనిరసనం - తా
భ్యాం-అవధారయతినిశ్చినోతి-అయంభావః-చైత్రగామానయ దేవదత్తా
శ్వమానయ-దేవదత్తగాంబధానేతి వాక్యానాం ప్రయోగేదేవదత్తపద
స్థానేచైత్రపదస్యావాపఃదేవదత్తపదస్యోద్వాపః- గోపదస్థానేఅశ్వపద

స్యావాపః గోపదస్యోద్వాపః-ఆనయపదస్థానేబధానపదస్యావాపః ఆనయ
పదస్యోద్వాపః-ఏవంక్రమేణావాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్య గవాదిపద
స్యానయనాదీతరాన్వితేతత్తదర్థశక్తింగృహ్ణాతీతి-ఏవమితి- అన్వయవ్యతి
రేకాభ్యాంఅన్వయేనవ్యతిరేకేణవా-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతరపరస్యవాక్య
స్యైవప్రయోగయోగ్యత్వం- అర్థప్రతీత్యనుపయోగాన్నపదస్యేత్యేవ
ధారణార్థః - తస్మాద్ధేతోః - అన్వితైరానయనాది పదార్థాంతరాన్వి
తైఃపదార్థైర్గవాదిపదార్థైః - అన్యోన్య విశిష్టా ఇతరాన్వయ విశిష్టాయే
పదార్థా స్తద్రూపో వాక్యార్థ ఏవవాక్యేనాభిధీయతే - వాక్యే
నపదార్థేషు శక్తిగ్రహాభావాన్న పదార్థానాం వైశిష్ట్య రూప ఇత్యే
వధారణార్థః - ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి ఏవంచేతి-తదసంకే
తితత్వేతి- తస్యపదార్థస్య సంకేతితత్వ రూపేణాపరార్థేనసంకేతిత

> ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనకస్యై
> వవాక్యస్యప్రయోగయోగ్యత్వాద్వాక్యాంతర్గతానామేవ
> పదానామాకాంక్షాదివశాదన్వితైఃపదార్థైరన్వయంగతానా
> మేవసంకేతవిషయత్వమిత్యన్యోన్యవిశిష్టపదార్థరూప ఏవవా
> క్యార్థో వాక్యేనాభిధీయతే। ఏవంచతదసంకేతితత్వా పరార్థే
> నస్వవాచ్యాంతర్గతమపి పదార్థమభిధాతుంనాలమిష్టతాదృ
> శంవాక్యంకథమర్థాంతరభూతమతివిప్రకృష్టంధ్వనిరూపమర్థ

త్వాభావేనస్వస్మిన్వాక్యే యేవాచ్యాః పదార్థాస్తేషామంతర్గతం మ
ధ్యస్థంపదార్థమప్యభిధాతుంనాలమిష్టనశశాక-అత్రవాక్యమితికర్తృ
పదస్యాపకర్షః-తాదృశమితి-కథమభిదధీత - అభిధాతుంనశక్నుయాదిత్య
ర్థః - తస్మాదభిహితాన్వయపక్షఇవాన్వితాభిధానమతేపిధ్వనిరనభిధే
యఏవేతిఫలితార్థః-ప్రతిపాదితంచమమ్మటపాదైః-యెప్యాహుః - శబ్ద
వృద్ధాభిధేయాంశ్చప్రత్యక్షేణాత్రపశ్యతి। శ్రోతుశ్చప్రతిపన్నత్వమను
మానేనచేష్టయా।అన్యథానుపపత్త్యాతుబుధ్యేచ్ఛక్తింద్వయాత్మికాం॥ అ
ర్థాపత్త్యావబుధ్యేత్స సంబంధం త్రిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశాదేవద
త్తగామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగేదేశాద్దేశాంతరంసాస్నా
దిమంతమర్థంమధ్యమవృద్ధేనయతి సత్యనేనాస్మాద్వాక్యాదేవం విధో

ర్థః ప్రతిపన్న ఇతి తచ్చేష్టయానుమాయ తయోరఖండవాక్యవాక్యార్థ
యోరర్థాపత్త్యా వాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్య బాలస్తత్ర
వ్యుత్పద్యతే - పరతస్తత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవదత్త గాం
బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య శబ్దస్య తం
తమర్థమవధారయతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తికారివా
క్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితి వాక్యస్థితానామేవ పదానామన్వితైః పదా
ర్థైరన్వితానామేవ సంకేతో గృహ్యత ఇతి విశిష్టా ఏవ పదార్థా వాక్యార్థో న ప
దార్థానాం వైశిష్ట్యం - యద్యపి వాక్యాంతర ప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్య
భిజ్ఞాప్రత్యయేన తాన్యేవైతాని పదానీతి నిశ్చీయంత ఇతి పదార్థాంతర మా
త్రేణాన్వితః పదార్థస్సంకేతగోచరః - తథాపి సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూ
ప ఏవాసౌ ప్రతిపద్యతే - వ్యతిషక్తానాం పదార్థానాం తథాభూతత్వాదిత్య
న్వితాభిధానవాదినః - తేషామపి మతే సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూపః ప
దార్థస్సంకేతవిషయ ఇత్యతివిశేషభూతో వాక్యార్థాంతర్గతోఽసంకేతి

> మభిదధీత। కేచన సోఽయమిషోరివ దీర్ఘదీర్ఘతరో వ్యాపార ఇతివ
> దంతశ్శబ్దశ్రవణసమనంతరం యావానర్థః ప్రతీయతే తావాన
> ప్యభిధాగోచర ఏవేత్యాహుః। తదప్యయుక్తం। పుత్రస్తే జాత

తత్త్వాదవాచ్య ఏవ యత్ర పదార్థః ప్రతిపద్యతే - తత్ర మారేఽర్థాంతరభూ
తస్య నిశ్శేషచ్యుతచందనమిత్యాదౌ విధ్యాదేశ్చర్చా - అనన్వితోఽర్థోఽభిహి
తాన్వయే - పదార్థాంతరమాత్రాన్వితస్త్వన్వితాభిధానే - అన్వితవిశే
షస్త్వవాచ్య ఏవేత్యుభయమతేఽప్యపదార్థ ఏవ వాక్యార్థ ఇతి - ఏవంచ
ధ్వనేరభిధేయత్వకథా స్వప్నేఽప్యసంగతేతి భావః - నను మాస్తు ధ్వనేస్సా
క్షాదభిధేయత్వం పరంపరయాప్యభిధావిషయత్వమస్త్యేవేతి వదతాం కే
షాంచిన్మతం ప్రతిపాదయతి - కేచనేతి - కేచన భట్టలోల్లటప్రభృతయః -
సోఽయం శబ్దవ్యాపారః - ఇషోర్వ్యాపార ఇవ - దీర్ఘదీర్ఘతర ఇతి వదంతస్సం
తః - అయం భావః - ఆకర్ణాంతమాకృష్య విముక్తస్సాయకో యథైకేనైవ
వేగేన వర్మచ్ఛేదమురోవిభేదం ప్రాణాపహరణం చ కరోతి తథా సకృత్ప్ర
యుక్తశ్శబ్దోఽప్యేకేనైవ వ్యాపారేణ స్వార్థప్రతిపత్తిమర్థాంతరప్రతీతిం చ
జనయతీతి - యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి చ ధ్వనేరప్యభిధావిషయత్వమస్త్యే

క్షేతి-పరిహరతి-తదపీతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి- పుత్ర ఇతి-ముఖవికా
సాదీనాం- రోమాంచమందహాసాదయ ఆదిశబ్దార్థః- అనిష్టాంతరమప్యస్తీ
త్యాహ-గంగాయామితి-నిగమయతి-తస్మాదితి-తస్మాత్-అనపహ్నవనీయ
త్వాపరిహార్యత్వవిలక్షణత్వావశ్యకత్వాదికారణకలాపాదిత్యర్థః- ఏవం
ధ్వనేః పార్థక్యేనాస్తిత్వం ప్రతిపాద్య తం విభజతే-సోఽయమితి- ఆదావితి-
అనంతరం బహూనాం భేదానాం వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః- లక్షణామూల
ఇతి-లక్షణామూలం యస్య స తథోక్తః। లక్షణామూలస్యాభిధానమాహ-

> ఇత్యత్ర జనకగతత్వేన ప్రతీయమానానాం ముఖవికాసాదీనా
> మప్యభిధేయత్వాపాతాత్ గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ప్ర
> తీయమానం తీరాధికరణత్వమప్యభిధావిషయ ఏవేతి లక్షణో
> చ్ఛేదప్రసంగాచ్చ। తస్మాదస్తి ధ్వనిః॥ స ఏవ కావ్యాత్మా।సో
> యం ధ్వనిరాదౌ ద్వివిధః । లక్షణామూలోఽభిధామూలశ్చేతి ।
> తత్రాద్య ఏవావివక్షితవాచ్య ఇత్యుచ్యతే । లక్షణాయా వా
> చ్యబాధాపురస్కారప్రవృత్తతయా వాచ్యస్యావివక్షితత్వా
> త్। ద్వితీయే వివక్షితమన్యపరం వ్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యస్మిన్ని
> తి వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరంతి।తత్రాభి
> ధాయా వాచ్యార్థబాధాభావాత్। అవివక్షితవాచ్యోఽప్యర్థాం
> తరసంక్రమితవాచ్యోఽత్యంతతిరస్కృతవాచ్యశ్చేతి ద్వివిధః ।
> తత్రాద్యే వాచ్యోఽర్థః ప్రమాణాంతరవిరోధాభావేనోపపద్య
> మానోఽప్యుపయోగాభావరూప బాధావిధ్వస్తస్వత్వం జనవ్యా
> పారరూపసహకారిప్రభావేనార్థాంతరే సంక్రమతీత్యయమే

తత్రేతి- అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః-తత్ర హేతుమా
హ-లక్షణాయా ఇతి- అభిధామూలస్యాప్యన్వర్థాభిధానతాం దర్శయతి -
ద్వితీయ ఇతి- వ్యవహరంతి-ఆలంకారికా ఇతి శేషః- తత్రాపి హేతుమాహ-
తత్రేతి-అవివక్షితవాచ్యం విభజతే-అవివక్షితవాచ్యోఽపీతి- అపిస్సముచ్చ
యార్థః- వాచ్యార్థస్యానుపయోగేఽర్థాంతరసంక్రమణం-అనుపపత్తౌ తు
తిరస్కృతిః అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యానుపయుక్తత్వాదజ
హల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే తు వాచ్యస్యానుపప

స్యత్వాజ్జహల్లక్షణా మూలత్వం చేతివివేకః ౧, పదగతమర్థాంతరసంక్ర
మితవాచ్యధ్వనిముదాహరతి-ఏకేనేతి-పూర్వేపూర్వకాలే - పూర్వాది
భ్యోనవభ్యోవేతివైకల్పికస్సర్వనామసంజ్ఞాభావః-దైతేయాఃరాక్షసాః॥
'రామస్సురాసురదురాసదదుర్గవర్తీ' త్యాదిషుతత్రతత్రకవినైవదైత్యశ
ర్యాయపదానాంరాక్షసపరత్వేనప్రయుక్తత్వాత్-శిష్టంస్పష్టం॥ యోజ
యతి-అత్రేతి॥సురాసురదుర్జయత్వాదిగుణవిశిష్టత్వంలక్ష్యార్థః- నరవాన
రాద్యతిదుర్జయత్వంవ్యంగ్యమితిబోధ్యం- లక్షణాబీజభూతమనుపయోగం

వాచ్యార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచద్వివి
ధః। పదగతోవాక్యగతశ్చేతి ౧. పదగతోయథా॥ ఏకేనైవస
హస్రశోభుజబలాత్సర్వేపిపూర్వేమయాదైతేయాఃఖరదూ
షణప్రభృతయోనిర్మూలమున్మూలితాః । ఏవంగర్వముఖర్వ
మావహాసికిం రామైషసంత్యజ్యతాం సత్వంసంప్రతి సంగ
రాంగణముఖేవీక్షస్వమాంరావణం ॥ అత్రరావణపదంసకల
సురాసురదుర్జయత్వాది తద్గతగుణయోగంలక్షయన్నరవా
నరాద్యైరల్పసారైరతిదుర్జయత్వంధ్వనయతి। ప్రసిద్ధతయా
చప్రకృతేరావణేపునరపిరావణత్వోక్త్యానార్థవిశేషలాభఇ
త్యనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః । గుణానాంచతత్సమవాయి
త్వాత్సమవాయస్సంబంధః ॥౧॥ వాక్యగతోయథా ॥ కుప్య
త్కల్పాంతకాలీపతినిటలతటప్రస్ఫురచ్చక్షురంతర్నిర్యన్నీరం
ధ్రఘోరజ్వలనకణగణాటోపకీర్ణాకులాని । శస్త్రాన్యస్త్రాణిశ
స్త్రాణ్యుపితవబహుశస్సంతుకింతుబ్రువేహం రామే సంగ్రా
మభీమేదశముఖనపురావర్ధసేస్పర్ధసేచేత్ ॥ ఇదంవిభీషణవ

దర్శయతి- ప్రసిద్ధతయేతి-వాచ్యలక్ష్యయోస్సంబంధమాహ- గుణానా
మితి॥౧॥ వాక్యగతముదాహరతి-కుప్యదితి॥ కుప్యతఃకల్పాంతకాలీపతేర్ని
టలతటేప్రస్ఫురతశ్చక్షుషోంతర్మధ్యభాగాన్నిర్యతాముత్పతతాం నీరం
ధ్రఘోరజ్వలనస్యకణగణానాంస్ఫులింగోత్కరాణామాటోప ఇవాటో
పోయాసాంతాభిస్తథోక్తాభిఃకీలాభిర్జ్వాలాభిరాకులానివ్యాప్తాని- శస్త్రా
ణిప్రశస్త్రాణి-అస్త్రాణ్యాగ్నేయాదీని-రామేవిషయేస్పర్ధసేచేన్నపురావర్ధ

ఫేనవర్ధిష్యసే-యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్ ॥యోజయ
తి-అత్రేత్యాదినా॥-౨॥ద్వితీయోపిద్వివిధఇత్యాహ-అత్యంతతిరస్కృతవా
చ్యోపీతి-పూర్వవదర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇవ॥పదగతముదాహరతి

చనం॥ అత్రవచ్మీతివచనాదికముపదేశాదిరూపతయాపరిణమ
న్మయాయదుచ్యతేతత్సర్వ ముపదేశంజానీహీతి వినయాధా
నాదికంధ్వనయతి। తేనాయంలక్షణామూలోఽర్థాంతరసం
మితవాచ్యఇత్యుచ్యతే। అత్రవచనాదికంలక్షకం। ఉపదేశో
లక్ష్యః। సామాన్యవిశేషభావస్సంబంధః। అనుపయోగోము
ఖ్యార్థబాధః॥ అనుపయోగశ్చవక్తుర్వచనాదేవతద్వాక్తృత్వా
వగమాత్పునర్బ్రవఇత్యుక్త్యైనకోప్యపూర్వార్థలాభ ఇత్యే
వంరూపః॥ ప్రయోజనంచవినయాధానాదికం ॥౨॥ అత్యంత
తిరస్కృతవాచ్యోపిపూర్వవద్ద్వివిధః॥ తత్రపదగతోయథా॥
మమైవవ్యాయోగే ॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీపాటి
తక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరబ్ధౌనపదిచుళుకితేతత్ప్రితాపాన
తేన।సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేతుయమయతిభయాచ్చాభిమానాం
బురాశౌపాత్రివిక్షుత్తద్ధయాబ్ధింసుతనువిగళితోపప్లవంసప్రచే
తాః॥అత్రచుళుకితపదంహస్తతృతీయభాగమేయత్వరూపస్యా
ర్థస్యానుపపద్యమానతయా-తత్పరిత్యాగేనాబ్ధి గాంభీర్యస్య
న్యూనతాంలక్షయద్ధూళ్యాస్తతోధికతరత్వేవిశ్రామ్యతీత్య
యమత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥౩॥ యథా
వా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభూ
రివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ ।నిద్రాణాయదజా
గరీత్తదుచితంద్వైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథమాశుముద్ర
ణముగాదతుద్రనిద్రాకృతం ॥ అత్రనిద్రాజాగరయోశ్చేత
నధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరనుపపద్యమానతయా
బాధేతత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచ లక్ష్యతే ।

తద్ధాటీతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥యోజయతి-అత్రేతి॥చుళుకఃప్రసృతౌఘాం
డఇతిరత్నమాలా-సుగమమన్యత్ ॥౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-వీరశ్రీ

రఘురామేతి-వ్యాఖ్యాతమిదం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥౮॥ వాక్య
గతముదాహరతి-హేలేతి- వానరాణాంసార్వభౌమస్త్వస్యపదవీం - అని
ష్పాదితంకించిదపినాస్తి - సర్వమపిత్వయానిష్పాదితమేవేత్యర్థః - అ
త్రేత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వందర్శయతి - అనేనేత్యాదినాబోధ్యతఇ
త్యంతేన-అత్రవ్యంగ్యస్యవస్తురూపతైవేత్యాహ-అత్రేతి॥వస్తుమాత్రమి
తి-జహదజహల్లక్షణయోర్వ్యంగ్యంవస్తుమాత్రంభవతి- తచ్చవ్యంజనా

> త్యాఖ్యాంచసకలసురాసురరక్షణశిక్షణేవ్యజ్యేతే ॥౮॥ అత్యం
> తతిరస్కృతవాచ్యోధ్వనిర్వాక్యేయథా॥ హేలోన్మాలితవా
> లినారఘుపతేరేకేనదివ్యేషుణాదత్తాంవానరసార్వభౌమపద
> వీంలబ్ధ్వాన్యతోదుర్లభాం। భోసుగ్రీవముదాంధతాంగతవతా
> రామస్యకార్యంత్వయానానిష్పాదితమస్తికించిదపితద్రామా
> త్కృతస్తేభయం॥ ఇదంలక్ష్మణవచనం। అనేననవీనశ్రీమదాం
> ధేనభవతాప్రతిశ్రుతపూర్వం సీతాన్వేషణాదికం. రామకా
> ర్యంకించిదపిననిర్వర్తితమితి సుగ్రీవకృతావజ్ఞా విపరీతలక్షణ
> యాబోధ్యతే। అకించిత్కరంప్రతిసర్వకార్యకరణవచనస్యా
> త్యంతతిరస్కృతవాచ్యార్థత్వాన్ముఖ్యార్థబాధః। విరోధస్సం
> బంధః।సుగ్రీవాపరాధాదికంప్రయోజనంధ్వన్యతే। అత్రవ
> స్తుమాత్రంవ్యంగ్యంనాలంకారః। అత్రలక్షణామూలవ్యం
> జనాయాంలక్షణాప్రయోజనత్వేనఖలువ్యంగ్యమున్నేయం।
> ప్రయోజనంచక్వచిన్ముఖ్యార్థస్యాన్యస్యవాధర్మోభవతి। త
> తోధర్మాదికమేవ। నకదాచిదప్యుపమాదికంముఖ్యార్థస్యాన్య
> స్యవాధర్మోభవతి। తతోలక్షణామూలవ్యంగ్యంవస్తుమాత్ర
> మేవనాలంకారాదీతియుక్తముత్పశ్యామః। తదేవమవివక్షిత

యుక్తమేవ-అన్యథాలక్షణాయాఏవానుపాదేయత్వప్రసంగాత్-ఉక్తం
చమమ్మటపాదైః యస్యప్రతీతిమాధాతుంలక్షణాసముపాస్యతే ఫలే
శబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియేతి - జాతిగుణాదిరూపోర్థోవ
స్తు-తదేవవిచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలంకారఇతివివేకః ॥ ఉక్తమర్థంవిశద
యతి-అత్రేత్యాదినా యుక్తముత్పశ్యామఇత్యంతేన॥తదేవమితి- లక్షణా

మూలంయస్యతల్లక్షణామూలం తాదృశంవ్యంగ్యంయస్మింత్సతథోక్తః॥
౫॥ ఏవంలక్షణామూలంచతుర్విధంనిరూప్యాభిధామూలంవిభజతే- అభి
ధామూలఇతి-అవివక్షితవాచ్యవదిత్యపిశబ్దార్థః- ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయ
తి- అసంలక్ష్యేతి-యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్చస
న్నపిక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్నసంల
క్ష్యతేసోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - సంలక్ష్యస్స్ఫుటసంవేద్యఃక్రమో
వ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్రససంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- తత్రేతి- రసాదిః-
భావాదిరాదిశబ్దార్థః- అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వే సమ్మ
తిమాహ-రసభావేతి-రసోవక్ష్యమాణలక్షణశ్శృంగారాదిః- భావో దేవా
దివిషయారతిర్వ్యంజితానిర్వేదాదయశ్చ-తథాచోక్తంమమ్మటపాదైః-

> వాచ్యోలక్షణామూలవ్యంగ్యశ్చతుర్విధోపినిరూపితః ॥౫॥ అ
> భిధామూలోవివక్షితాన్యపరవాచ్యోపిద్వివిధః । అసంలక్ష్య
> క్రమవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతి । తత్రాద్యోరసా
> దిః । తస్యవిభావానుభావాద్యధీనతయావిద్యమానోపిక్రమ
> శ్శతపత్రపత్రశతవేధవన్నసంలక్ష్యతఇత్యసంలక్ష్యక్రమఇ
> త్యుచ్యతే। తదుక్తంశృంగారతిలకే“రసభావతదాభాసభా
> వశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యత
> యాస్థిత”ఇతి । తమిమంసావాంతరభేదంరసతరంగేనిరూప
> యిష్యామః। సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధః । శబ్దశక్తిమూ

‘రతిర్దేవాదివిషయావ్యభిచారీతథాంజితః। భావఃప్రోక్త’ఇతి-తయోరా
భాసోరసాభాసోభావాభాసశ్చ-భావశాంతిర్భావస్యప్రశామ్యదవస్థా-
భావోదయభావసంధిభావశబలతాఆదిశబ్దార్థాః-అక్రమః- అసంలక్ష్య
క్రమఇత్యర్థః।నాత్రరసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ-భిన్నఇతి।త
త్రహేతుమాహ- అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః-రసాదీనామం
గత్వఏవాలంకారత్వం-తదుక్తం ‘ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగం
తురసాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతి’రితి- తర్హిసోపిని
రూప్యతామితేత్యతఆహ- తమిమమితి-బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రనిరూప
ణముపపన్నమేవేతిభావః- సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంవిభజతే- సంలక్ష్యేతి-

త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-శబ్దశక్తిమూలేతి-శబ్దశక్తిమూలమనురణనరూ
పమనుస్వానతుల్యం వ్యంగ్యం యస్మింత్స తథోక్తః-ఘంటాదేః-ప్రథమస్వ
నానంతరభావీస్నిగ్ధస్వనోఽనురణనం- తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యం
గ్యస్త్రివిధోఽప్యనురణనధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥ తత్ర పదగతం శబ్దశక్తిమూలాను
రణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ తవేతి ॥ హే రాఘవ తవ బా
ణేన కలితమాక్రాంతం ద్విషతశ్శత్రోః-పదం స్థానం - శోణితవిశిష్టా
ని పురాణి శరీరాణి యస్మింస్తత్తథోక్తం- గృహాపరిగృహ దేహనగరే

లానురణన రూపవ్యంగ్యోర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య
ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి। తత్రాద్యస్తా
వద్వ్యజ్యమానవస్త్వలంకారభేదేన ద్వివిధః। సోఽపిపదవాక్య
గతత్వేన ద్వివిధస్సన్ చతుర్విధో భవతి । తత్ర శబ్దశక్తిమూ
లానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తుధ్వనిః పదే యథా ॥ తవ రాఘవ
బాణేన కలితం ద్విషతః పదం । కథం న శోణితపురం కథం నానల
వేష్టితం ॥ అత్ర బాణపదం శబ్దశక్తివశాదప్రాకరణికబాణా
సురవృత్తాంతరూపం వస్తు ధ్వనయతి ।౬॥ యథా వా॥ రామశ
రదింమశోభాసదనే వదనే ధృతిం గతా భవతః । అతిజీర్ణకాన
నాంతరపరిచయినః ముచద్భిరం గిరాం దేవీ ॥ ఇహ బ్రహ్మానన
వాచకస్య కాననపదస్య శక్త్యాఽప్రాకరణికారణ్యప్రతీతే
ర్వాగ్దేవతాయా అనుచితస్థలావస్థానేనానుతాపరూపం వస్తు
వ్యజ్యతే॥౭॥ వాక్యే యథా॥ పంచత్వం త్రిదశనగైరవాపి ఘూ

చపురం పురీతి రత్నమాలా- తాదృగ్విధం కథం న భవతి- అనలవేష్టితం చ కథం
న భవతి- తవ బాణప్రభావస్తథావిధ ఇతి భావః- అన్యత్ర బాణాసురాధిష్ఠి
తం శోణితపురమిత్యపరిష్కృతపావకమితి చ పౌరాణికాః॥ పదే ధ్వనిం దర్శ
యతి- అత్రేతి॥ ౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- రామేతి॥ ధృతిం స్థైర్యం-
అతిజీర్ణోఽతివృద్ధస్స చాసౌ కో బ్రహ్మా చాతిజీర్ణకః తస్యాననాంతరే ము
ఖమధ్యే పరిచయం- అన్యత్రాతిజీర్ణం చ తత్కాననం చ తస్యాంతరే పరిచ
యం॥ అత్రాపి పదే ధ్వనిం దర్శయతి-ఇహేతి॥ ౭॥ వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూ
లానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి- ...దత్వమితి॥ త్రిదశఘు

లోకాభీష్టానాం—త్వాభ్యాం దదతీతి -త్రిదశానాం దేవతరుభిః సంక
ల్పతరుప్రభృతిః 'సంభావితస్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే' ఇత్యుక్తరీత్యాలాభా
త్- పతిపంచత్వంసంఖ్యావిశేషః- సురాణాం సురభిర్ధేనుః -మాసశ్చ
కామస్య గ్రాసార్థం-పరాజితా తృణంవాఖాదంతీతిభావః- చింతారత్నా
దియతత్ర ప్రదం పూర్వపదంతస్యపదవీం స్థితిం ॥ వాక్యేవస్తుధ్వనింవివృ
ణోతి- అత్రేతి॥ ౮॥ పదగతంశబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి

సగ్రాసార్థం సురసురభిర్వనాన్యచారీత్ । చింతాపాప్రద
పదవీమవాపచింతారత్నం శ్రీరఘుతిలకేదదత్యభీష్టాన్॥ అత్ర
రఘుపతావనవరతాఖిలాభీష్టవితరణధురంధరే కల్పతరుప్ర
భృతీనాం తాదృశీమగ్దశాజాతేతి పంచత్వాదిశబ్దశక్త్యా వా
క్యేనద్యోత్యతే ॥౮ ॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో
లంకారధ్వనిః పదేయథా॥ రామభద్రభవత్తేజః కస్సోఢుం క్షు
మతేపుమాన్। యద్విధాయాంధకారాతిపరిభూతిం విజృంభ
తే ॥ అత్రాంధకారాతిపరిభూతిపదేన తిమిరహరణ రూపవిష
యస్యారోప్యమాణాంధకరిపుపరిభవ రూపతయా పురుషమా
త్రదుస్సహతారూపప్రకృతార్థోపయోగిత్వాప్రతీతేః పరిణా
మాలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౯ ॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూప
వ్యంగ్యోలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిః
కృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపశ్చరామోరాజతిరాజ
సు॥అత్రవాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయకత్వదోషభియా
ప్రకృతాప్రకృతయోర్దాశరథిరామజామదగ్న్యరామయో
రుపమానోపమేయభావకల్పనేనోపమాలంకారస్య వ్యజ్యమా
నత్వాద్వాక్యగతత్వం॥౧౦॥యథావా॥ అతిధీరధీవిలాసస్సం

రామభద్రేతి॥ యత్తేజఃకర్తృ- అంధకారస్యాతిపరిభూతిం- అంధకారా
తేఃపరాభవంచ॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ ఆరోప్యమాణోవిషయిభూతో
యోంధకరిపుపరిభవస్తద్రూపతయా॥ ౯॥ వాక్యగతంశబ్దశక్తిమూలమ
లంకారధ్వనిముదాహరతి॥ అత్యర్జునేతి-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అలంకార
ధ్వనింకథయతి- అత్రేతి॥ ౧౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అతిధీరేతి॥

అతిధీర్మహాబుద్ధిశాలీ- అధీవిలాసః ధీవిలాసశూన్యఇతివిరోధః-అతిధీరో ఽతిధైర్యయుక్తో ధీవిలాసోయస్యేత్యాభాసః - ఏవముత్తరత్రాప్యూహ్యం-సింధుస్సముద్రః-రతోల్లసత్పాశ్వో౽నభవతీత్య రతోల్లసత్పా శ్వః- సింధురరత్నైర్గజశ్రేష్ఠైరుల్లసత్పార్శ్వః- బంధుః - అబం ధూరిపుః - బంధు రబంధుః ప్రబలబంధుః - అరిపురారిపురహితః - అ జేతా అజయశీలః - అరిపురాణాం జేతేతివ । అత్రవిరోధాభిధాయ కస్యాప్యాదిపదస్యాప్రయోగాద్విరోధాభాసస్యవ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౧ ॥ పునరప్యుదాహరణాంతరమాహ - పాదేతి ॥ దాశరథీరామః - పాదేన

> ధురరతోల్లసత్పార్శ్వః । బంధురబంధుజగతామరిపుర జేతావిరాజతేరామః॥ అత్రైకపదస్యాప్యపదత్వేవిరోధాభా సోవ్యజ్యతే ॥ ౧౧ ॥ యథావా॥పాదావిధూతసమ్భూతిరప తంగస్త్విషాంపతిః । రామోదాశరథిర్జాతశ్శతృఘ్నః కిం చరిత్మణః॥అత్ర రామస్యప్రసిద్ధసూర్యాద్వ్యతిరేకస్త్వాదిప దస్యతదభిధాయకస్యాభావాత్పాదత్రయేణవాక్యశక్త్యైధ్వ న్యతే। తురీయపాదేవిరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాభా వాద్వాక్యేనశబ్దశక్తిమహిమ్నావిరోధాలంకారోవ్యజ్యతే।న నుకథమలంకారస్యవ్యంగ్యత్వం తత్రైవతస్యైవాలంకార్య త్వేనప్రధానోపసర్జనభావవిరోధాదితిచేన్న। వ్యంగ్యత్వదశా యామలంకారరూపతాయాస్త్యాగాద్బ్రాహ్మణశ్రమణకన్యా

అవిధూతాసతాంభూతిర్యేనసతథోక్తః - ప్రసిద్ధత్విషాంపతిస్తుపాదైః కి రణైఃర్విధూతాసతాంనక్షత్రాణాంభూతిర్యేనసతాదృశః- అపతంగఃప తంగవ్యతిరిక్తః- త్విషాంకాంతీనాంపతిఃస్థానభూతః-త్విషాం పతిస్సూర్య శ్చ- కించశతృఘ్నోపిలక్ష్మణః-శతృసంహారకోతిసుందరశ్చ ॥ యోజ యతి- అత్రేత్యాదినా ॥ తదభిధాయకస్యవ్యతిరేకవాచకస్య త్వాదిపద స్య-అతాలంకారద్వయస్యవ్యంగ్యత్వమితిపూర్వస్మాద్విశేషః - నన్వ త్ర ప్రాధాన్యోపసర్జనస్యభంగప్రసంగాత్కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వ మిత్యాశంక్యసమాధత్తె- నన్విత్యాదినా॥వ్యంగ్యత్వేతి- అయంభావః-య థా బ్రాహ్మణస్య శ్రమణకత్వదశాయాంరూపాంతరాపత్తి వశాద్బ్రా

ప్యాణ్రస్య ణకవ్యవహార స్తత్రై వాలంకారస్యవ్యంగ్యత్వేత్వలంకారధ్వని
వ్యపదేశ ఇతి॥ ౧౨॥ ఏవం శబ్దశక్తిమూలంచతుర్విధంనిరూప్యార్థశక్తిమూ
లం విభజతే। అర్థశక్తిమూలేత్యాదినా॥ ఇతరయో స్త్వితి - యఃపునరస
న్నపిలోకేకవినాప్రతిభామాత్రేణసంభావ్యసంపాద్యతేస కవిప్రౌఢో
క్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తుకః నిబద్ధోక్తిసిద్ధఇతిద్వయోర
పృక్తిమాత్రేణసిద్ధిరితిభావః-అత్రమమ్మటపాదాః "అర్థశక్త్యుద్భవోప్య
ర్థోవ్యంజకస్సంభవీస్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వాకవేస్తేనోదిత

యేనభూతపూర్వగత్యాత్వలంకారధ్వనిరిత్యుచ్యతే॥ ౧౨ ॥
అర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోప్యర్థస్యత్రైవిధ్యేన స్వ
యమపిత్రిధః । అర్థశ్చస్వతస్సంభవీకవిప్రౌఢోక్తిమాత్ర
నిష్పన్నశరీరఃకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి మాత్రనిష్పన్న శరీర
శ్చేతిత్రైవిధ్యమపివర్తతే। తత్రస్వతస్సంభవీనామ కేవలంన
భణితిమాత్రసిద్ధః। కింతులోకేపియోగ్యతయాసంభావనవి
షయశ్చ। ఇతరయోస్తుభణితిమాత్రేణసిద్ధిః । అయంచార్థో
వస్త్వలంకారభేదేనప్రత్యేకంద్వివిధస్సన్షడ్విధోభవతి। ఏ
షాంషణ్ణామపివ్యంజకానామర్థానాంవ్యంగ్యావస్త్వలంకారభే
దేనద్వాదశభవంతి । తేచప్రభేదాఃపదవాక్యప్రబంధప్రకా
శ్యతయాప్రత్యేకంత్రివిధాభూత్వాషట్త్రింశద్భవంతి।అత్రైరి
కాంగసంగినాపి హారాదినా నాయికేవైకపదప్రకాశ్యేనాపి
సతావ్యంగ్యేనకవితాసహృదయహృదయాహ్లాదినీభవత్యేవ*
తత్ర స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూప వ్యంగ్యో

స్యవా॥ వస్తువాలంకృతిర్వేతిషడ్భేదోసౌవ్యనక్తియత్। వస్త్వలంకార
మథవా తేనాయంద్వాదశాత్మక ఇతి॥" తేచేతి- పదగతాద్వాదశవాక్యగ
తాద్వాదశప్రబంధగతాశ్చద్వాదశేతిషట్త్రింశత్సంఖ్యాకాభవంతీత్యర్థః
నన్వస్తువాక్యేప్రబంధేచధ్వనిస్సహృదయహృదయానందహేతుః - పద
మాత్రగతస్యతస్యకథంచారుతాహేతుత్వమిత్యాశంక్య "విచ్ఛిత్తిశోభి
నైకేనభూషణేనేవ భామినీ।పదద్యోత్యేనసుకవేర్ధ్వనినాభాతిభారతీ" తిధ్వ
న్యాచార్యోక్తేఃపదగతేష్వపివ్యంగ్యేషుచారుతాహేతుతా భవతీత్యాశ

యేనాహ- అత్రేతి * పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- కిమితి॥ ఇదం రావణవచనం- ధుర్గభాక్ ప్రహరణాఘాతాః ఖడ్గాద్యాయుధప్రహారాః చిరాద్వక్షసివక్ష్యామికిం- వహప్రాపణఇతిధాతోర్లృట్ - ఏతేనపురాచతుర్దంతదంతాఘాతోభూదితిద్యోత్యతే- సంగ్రామదారిద్ర్యతోయుద్ధదారిద్ర్యేణ - సార్వవిభక్తికస్తసిః॥ వస్తునావస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి ॥ ౧౩॥ వా

వస్తునావస్తుధ్వనిఃపదేయథా ॥ కింగ్రక్ష్యామ్యపరాఙ్ముఖం
యుధిరిపోః కోపారుణాక్షంముఖం కింశ్రోష్యామి చతస్యసిం
హానినదాన్ జ్యాఘోషసైర్భీషణాన్ । కింవక్ష్యామిచవక్షసి
ప్రహరణాఘాతాం శ్చిరాద్దుర్గభాన్ముక్తః కించభవేయమ
ద్యకిమహం సంగ్రామదారిద్ర్యతః॥ అత్రవస్తునాపూర్వం
రావణస్యశత్రుముఖనిరీక్షణాదిక మసంభావితమిత్యేవం వ
స్త్వద్యేతిపదేనద్యోత్యతే ॥౧౩॥ సఏవవాక్యేయథా ॥రామ
స్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైః కాండకాండప్రకాండై ర్దై
త్యేన్ద్రైఃఖండితాంగైర్ద్విదళితమసకృన్మూర్ఛితం చండరశ్మిం।
శుండాలేంద్రాః ప్రచండాః పరిసరగగనప్రాంగణే హిండ
మానాశ్శుండాదండాగ్రముక్తైర్వమథుకణగణైస్తూర్ణముద్బో
ధయంతి ॥ అత్ర సేనాసింధురాణాంవాఙ్మనసాసీమకిమపి
వైభవమితివస్తువాక్యప్రకాశ్యేనవస్తునాధ్వన్యతే । నన్వ
త్రాతిశయోక్తిస్స్ఫురతీతిచేత్స్ఫురతునామ । నహితావతా
ప్రాధాన్యేనస్ఫురతోవస్తుధ్వనేరపహ్నవః ॥ ౧౪ ॥ స్వత
స్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునాలంకా
రధ్వనిఃపదేయథా ॥ నయేనరఘురామేణపాల్యమానేమహీత

క్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామస్యేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥ నన్వత్రాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చారుతాహేతుత్వాత్కథం వస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే-నన్వితి॥౧౪ ॥పదగతంస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- నయేనేతి॥ అసీతిద్యుర్నీతిః- ఈ

తిరోహిత్యంచ॥వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి-అత్రేతి॥ అయంభావః నై
తత్కించిదపి ప్రజాసుదదృశే రామేణేతిరక్షితీత్యత్రైవ ప్రజాస్వితివర్ణనీ
యార్థస్యానుపాత్తత్వాద్వ్యంగ్యత్వమితి ౧౫॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకా
రధ్వనిముదాహరతి-త్వన్నాసీరేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥యోజయతిఅత్రే
తి॥ఉత్ప్రేక్షా-అత్రవ్యజ్యతఇత్యస్యాపకర్షః-కింవాయద్వా- ననూత్ప్రే

క్షేఽనీతిస్సస్యసంపత్త్యాంవితనోతిస్మసంస్థితిం ॥ అత్రవస్తునా
సస్యసంపత్త్యామేవ నాన్యత్రేతిపరిసంఖ్యాలంకార స్సస్య
సంపత్త్యామితిపదేనద్యోత్యతే ॥ ౧౫ ॥ సఏవవాక్యేయథా॥
త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీ కేయూ
రశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః । రామక్షోణిప
తే ప్రతాపతపనాద్యుద్దత్తవోదేష్యతఃపూర్వోదంచదనూరుదే
హసుషమారాశిర్దివిద్యోతతే ॥ అత్ర పద్మరాగరజసోఽనూరు
దేహసుషమాత్వేనాధ్యవసాయాదుత్ప్రేక్షా। కింవా నేదం
పద్మరాగరజః కింత్వనూరుదేహసుషమేత్యపహ్నవో వస్తు
నావ్యజ్యతే। ఉత్ప్రేక్షావాచకానాంనూనమిత్యాదిపదానా
మభావాత్తస్యావ్యంగ్యత్వం ॥౧౬॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తి
మూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదేయ
థా ॥ బోధాయవిబుధలక్ష్మ్యానష్టాయాదశముఖాహిదష్టా
యాః । భవతోగారుడమంత్రో విజయంతేరామచాపటంకా
రాః ॥ ఇహపరిణామేనరామచాపటంకారాదానవదళనాన్న
ముహూర్తమాత్రమపివిరమంతీతి వస్తు విజయంతఇతి పదేన
వ్యజ్యతే॥౧౭॥సఏవవాక్యేయథా॥త్వదుజ్ఝితానాంరఘుసిం
హసంఘాన్గుణచ్యుతానామపి మార్గణానాం। ప్రాణామిషైః

ఙ్గాయాఅతిస్ఫుటత్వాత్తదర్థంవ్యంగ్యత్వమిత్యత్రాహ-ఉత్ప్రేక్షావాచ
కానామితి॥౧౬॥ పదగతంస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యం
గ్యమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- బోధాయేతి॥వ్యాఖ్యాతం॥ అలం
కారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- ఇహేతి॥ ౧౭॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తు
ధ్వనిముదాహరతి- త్వదు — నానామితి॥ఇదమపివ్యాఖ్యాతం॥ అత్రాలం

కారేణవస్తుధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౮॥ పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశ
క్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి -
సంపిండితాభ్యామితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దర్శ
నాలంకారేణ - శ్రీసదృశీశ్రీరితిసాదృశ్యాత్మకలబ్ధేనేతిభావః-తథాకాలం
కారోవ్యజ్యతఇతి-తత్ప్రతిపత్తింప్రతిపాదయతి-సువర్ణేతి। మహత్తరపదా
ర్థాభ్యాంసువర్ణరూప్యాచలరూపాభ్యాంసాదృశ్యప్రతిపాదనేన-అయం

ప్రీణయతాంరిపూణాంపిశాత్రీణసంవర్ణయితుంనశక్యం ॥ అ
త్ర రిపూణాంవ్యాజస్తుత్యాశ్రీరామస్యకిమప్యనంపశవ ఖిల.
పరిపంథిపాటనపటుత్వరూపంవస్తువ్యజ్యతే।౧౮॥ స్వతస్సం
భవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారేణాలంకార
ధ్వనిః పదేయథా॥ సంపిండితాభ్యాంద్రుహిణాండ ఖాండే తే
జోయశోభ్యాంరఘునందనస్య। వేశంతగర్భప్రతిబింబభాజో
స్సువర్ణరూప్యాచలయోశ్శ్రితాశ్రీః ॥ అత్రరామప్రతాపకీ
ర్తిభ్యాంకాంచనరజతాచలశోభాలబ్ధేతి నిదర్శనాలంకారేణా
ధారాధేయయోరనానుగుణ్యరూపాధికాలంకారోవ్యజ్యతే।
సువర్ణరూప్యాచలపదాభ్యాం మహత్తరపదార్థసాదృశ్యప్ర
తిపాదనేనాధేయయోః కీర్తిప్రతాపయోరాధారాపేక్ష
యాధిక్యప్రతీతేః ॥ ౧౯ ॥ సఏవవాక్యేయథా॥ మహో
త్తాలాహేలాంవతులితకైలాసగిరయోభుజాబాణాః ప్రా
ణాపహరణధురీణాశ్చసుభటాః। గతాఃపూర్వేసర్వేమమపు
నరపూర్వేధ్రిమిమేభవనాత్రిమేభీమేరణశిరసికామేజయక
థా ॥ అత్రరావణస్యభుజబాణసుభటానాం కైలాసోద్ధరణా
దిభిర్వ్యక్తసారాణాం రఘువీరసంగరకాలే కుంఠీభవచ్ఛక్తి

భావః - పల్వలవద్యప్రతిబింబితయోర్మేరుకైలాసయోరివబ్రహ్మాండ
ఖాండపిండసంపిండితయోః ప్రతాపయశసోరాధేయయో రాధారా
నానుగుణ్యమితి॥ ౧౯॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వని ముదాహర
తి- మహోత్తాలా ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేత్యాది
నా॥ ఏవంపదగతాన్వాక్యగతాంశ్చస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలానష్టావస్త్వ

లంకారధ్వనీముదాహృత్యవిస్తరభయాత్ప్రబంధగతౌస్వతస్సిద్ధార్థశక్తి
మూలౌ వస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యతో గ్రాహ్యా ఇత్యాశయం
నాహ- ఏవమితి॥ అత్రదిక్ప్రదర్శనార్థం స్ఫుటపాదోదాహృతః ప్రబం
ధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునావస్తుధ్వనిః ప్రదర్శ్యతే ‘‘అలంస్థి
త్వాశ్మశానేస్మిన్గృధ్రగోమాయుసంకులే। కంకాళబహులే ఘోరే సర్వ
ప్రాణిభయంకరే॥ నచేహజీవితః కశ్చిత్కాలధర్మముపాగతః। ప్రియోవా
యదివాద్వేష్యః ప్రాణినాంగతిరీదృశీ’’ ఇతి దివాప్రభవతో గృధ్రస్య పురు
షవిసర్జనపరమిదంవచనం॥ అత్ర ప్రబంధే వస్తునా బంధుషు నివృత్తేషు మమో
పభోగాయభవత్వయంశవ ఇతి దివాబలవతో గృధ్రస్య గోమాయువంచ
నాభిలాషరూపః వస్తు వ్యజ్యతే। ‘‘ఆదిత్యోయంస్థితో మూఢాః స్నేహంకురు

నాంచాభేదేపి భేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్త్యా పర్యాయో
క్త్యలంకారో వ్యజ్యతే। అప్రస్తుతాద్రావణభుజాదికుంతనరూ
పకార్యాత్ప్రస్తుతస్య రఘువీరవీరాయితస్య కారణస్య గమ్యమా
నత్వాత్। ఏవం ప్రబంధగతా వస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారో
ద్రష్టవ్యాః ॥ ౨౦ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరా
ర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునావస్తుధ్వనిః పదే
యథా॥ వీక్ష్యాంబరే విస్ఫురం రఘువీరసేనాధూళీభరం ప్ర
చలితాశ్చకితాదిగంతాః। ప్రత్యర్థినః పరిహృతప్లవనప్రయా

తసాంప్రతం। బహువిఘ్నో ముహూర్తోయం జీవేదపి కదాచన ॥ అముం
కనకవర్ణాభం బాలమప్రాప్తయౌవనం। గృధ్రవాక్యాత్కథం బాలాస్త్య
జధ్వమవిశంకితా ఇతి నిశివిజృంభమాణస్య గోమాయోర్జనవ్యావర్తనని
ష్ఠంచేతి’’ అస్మిన్ప్రబంధేపి వస్తునా రాత్రిపర్యంతమేతైస్స్థితంచేన్మమైవో
పభోగాయభవిష్యత్యయంశవ ఇతి పురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమాయో
ర్గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపం వస్తు వ్యజ్యతే ॥ మహాప్రబంధేతు వస్తునా
రామాదివద్వర్తితవ్యం న రావణాదివ దిత్యాది వస్తు వ్యజ్యత ఇతి బోధ్యం
ఏవమన్యేపి భేదాస్స్వయమూహ్యాః॥ ౨౦
అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషు పదగతం వస్తునావస్తుధ్వని ముదా
హరతి- వీక్ష్యేతి॥ చకితా భయసంభ్రాంతాః- అత ఏవ దిగంతాన్ప్రచలితాః

యోజయతి అత్రేతి॥౨౧॥వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి-వ్యా
లోలేతి॥ రఘూద్వహస్యబాహుభ్యాంభుగ్నంనమితంసన్నిర్భగ్నంయద్భ
ర్గధనుస్తస్యోగ్రరవప్రపంచః వ్యాలోలాయాశ్శిరఃకంపేనాతి చంచలా
యాధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగాయారింగత్తాంచలతాంతరంగగణావా
మేవడిండిమానాం వాద్యవిశేషాణాం చండఘోషైర్గంభీరధ్వానైరుజ్జృం
భితఉపోద్బలితః-అజనిజాతః॥యోజయతి- ఇహేతి॥౨౨॥పదగతంవస్తునా

సాస్యంచేరిరేంభసిపదైర్జలధేరగాధే॥అత్రరామభద్రసైన్యర
జసాజలధిరపిస్థలతాంనీతఇతివస్తుపదైరితిపదేనవ్యజ్యతే॥౨౧
సఏవవాక్యేయథా॥ వ్యాలోలధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగా
రింగత్తరంగగణడిండిమచండఘోషైః॥ఉజ్జృంభితోజనిరఘూ
ద్వహబాహు భుగ్ననిర్భగ్నభర్గధనురుగ్రరవప్రపంచః॥ఇహ
వస్తునారఘుపతిభుజభజ్యమానధనుర్ఘోషస్సకలాశ్చర్యనిధేరీశ్వ
రస్యాపివిస్మయమకరోదితివస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥౨౨॥ వస్తు
నాలంకారధ్వనిఃపదేయథా ॥ వీరశ్రీరఘురామభద్ర భవతః
ప్రత్యర్థినఃపార్థివాదివ్యస్త్రీకుచకాంచనాద్రిశిఖరోత్సం
గేవిహర్తుంతమాః । త్వన్నిర్భిన్నమహేభకుంభవిగళత్సంస
క్తముక్తావళీగంగాసంగినిశాతహేతియమునాధారాజలే త
త్యజుః॥అత్రవస్తునావిహర్తుమితిపదేనోత్ప్రేక్షావ్యజ్యతే॥౨౩
సఏవవాక్యేయథా॥ విస్పష్టంవిష్టపేప్రష్టుస్సిద్ధందాశరథేర్య
శః । వ్యాత్తచంచూపుటాన్హంసాన్ క్షీరపానాయనిర్మమే॥ అత్రవస్తునారామయశసిబ్రహ్మలోకవాసినాంహంసా
నాంక్షీరభ్రాంతిరుదితేతిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥౨౪॥

లంకారధ్వనిముదాహరతి- వీరేతి ॥ త్వయానిర్భిన్నేభ్యోమహేభకుంభే
భ్యోవిగళం తీఅతఏవసంసక్తా యాముక్తావళీమౌక్తికసంహతిస్సైవగం
గాతత్సంగినీయానిశాతహేతిస్సైవయమునాధారాజలంతస్మిన్॥ యోజ
యతి- అత్రేతి॥ ౨౩॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-విస్ప
ష్టమితి॥ ప్రష్టుర్విష్టపేసత్యలోకే-విస్పష్టంయథాతథాసిద్ధంవ్యాప్తందా
శరథేర్యశఃకర్తృ- నిర్మమేచకార॥వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి- అ

త్రీతి॥ ౨౪॥పదగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామభద్రేతి॥గు
ప్త్యైసంరక్షణాయ॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౫ ॥ వాక్యగతమలంకారే
ణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామేతి॥వ్యాఖ్యాతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౬
వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కోణాఘాతఇతి ॥ ఇద
మపివ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౭॥పదగతమలంకారేణా లం

అలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ రామభద్రభవత్కీర్తి-కీర్తిఘ
నసారరజోభరే।గుప్త్యైవిన్యస్తమరిచబీజవద్రాజతేంబరం ॥
ఇహోత్ప్రేక్షయారూపకేణ వారామయశస్సకల భువన
వ్యాపకత్వరూపంవస్తుమరిచపదేనద్యోత్యతే॥ ౨౫ ॥ అయమే
వవాక్యేయథా॥ రామత్వత్ఖడ్గధూమః కోమలతాపింఛపల్లవ
శ్యామః । ఉచితంమలినీకురుతే రిపుధరణీభృద్యశోముకురం॥
అత్ర సమాలంకారేణసకలరిపూన్మూలనంవస్తువాక్యేనవ్యజ్య
తే॥ ౨౬॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా॥ కోణా
ఘాతఃకృతోధాటీపటహైరామకింకరైః। ద్విషాంహృదిభిదాం
చక్రేఘోషంతేషాంచయోషితాం ॥ ఇహాసంగత్యలంకారే
ణలోకప్రసిద్ధకోణాఘాతా ద్రిమధాటీ పటహకోణాఘాత
స్యవ్యతిరేకోవాక్యేనవ్యజ్యతే॥ ౨౭ ॥ అయమేవపదేయథా॥
రఘురామభుజేనజితశ్చండిమలేశేనకుండలిప్రవరః। ధ్రువమ
తిమలినస్ఫూర్తేర్మూర్తిమకీర్తేర్బిభర్తినతువిష్ణోః ॥ ఇహాప
హ్నవేనరామభుజసారలేశేనైవశేషస్య తిరస్కారోభూత్కి
ముతపరిపూర్ణసారేణేతికైముత్యాలంకారోలేశేనేతిపదేనవ్య
జ్యతే॥ ౨౮ ॥ అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్న
శరీరార్థశక్తిమూలానుగణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునావస్తుధ్వనిః

కారధ్వనిముదాహరతి- రఘురామేతి॥కుండలిప్రవరశ్శేషః॥ధ్వనింనిర్ణయ
తి- ఇహేతి॥ కైముత్యాలంకారః ‘ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్రవస్త్వన్య
దాపతేత్।కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియే'తిలక్షణలక్షి
తార్థాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః॥ అత్రాపిప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వన
యశ్చత్వారోప్యస్యత్రద్రష్టవ్యాః॥౨౮॥ అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి

ర్థార్థశక్తిమూలేషు పదగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- భేతాళా ఇతి॥ హే భేతాళాః హే యాతుధానాః - ఉభయేషామపి పిశితాశనత్వాత్సంప్రీణనార్థమిత్యేవం ప్రకారేణ నారదేనోక్తం ప్రియవచనం- యాతుధానా వేపథుమపి దధుః- అపిశబ్దార్థస్తు తాళాంశ్చ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ యాతుధానపదేన- ద్వితీయేనేతి భావః॥ ౨౯॥ వాక్యగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- భోభో ఇతి॥ హేమునే నారద- తస్య పంచశాఖకరే- పంచ

పదే యథా ॥ భేతాళా యాతుధానా స్త్యజతపిశితమక్ష్యాం చింతాం దురంతాం ఘోరా నారాచధారా భవతి రఘుపతేర్యుద్ధబద్ధాభిలాషా । ఇత్యుక్తం నారదేన ప్రియవచనముపశ్రుత్య నృత్తప్రవృత్తా భేతాళా హస్తతాళాన్విదధురపి దధుర్వేపథుం యాతుధానాః॥ అత్ర రామక్షురప్రాస్త్రకలనతుష్టేమా పగమాయ ప్రవృత్తా రక్షోజాతీయాంత్సమూలమున్మూలయేయురితి శంకారూపం వస్తు యాతుధానపదేన ద్యోత్యతే॥ ౨౯ ॥

సపవవాక్యే యథా॥ భోభో నందనపాలక ల్పతరవః పంచాపి జాతాః కుతోభ్రష్టైకైకమహార్ఘ్యాణీయః టపాస్సం ప్రత్యమీభిర్మునే । దత్తారామభుజాయదానవిజితైరేకైకశాఖాః పరాస్తా ఏవాంగులితాం గతా విదధతే తత్పంచశాఖస్థితిం ॥ అత్ర వస్తునా రామభుజస్యైకమప్యదేయం వస్తు నాస్తీతి వాక్యేన వ్యజ్యతే॥ ౩౦॥ వస్తునాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ భోభో నారద కిన్ను కిన్నరపతే బ్రహ్మాండమేతత్కథం జాతం విశ్లథసంధిబంధమధునా విజ్ఞాతమేతత్కథం। నిస్త్రింశంతిర్ఘురాయదేతదభితోభిత్వా సుధాంభోనిధేమూర్చ్ఛంత్యేతదజాండపిండితదశాస్సీతాపతేః కీర్తయః ॥ అత్ర వస్తునా పిండితపదేనాధికాలంకా

శాఖశ్శయః పాణిరిత్యమరః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౩౦॥ పదగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- భోభో ఇతి॥ నారదం కుబేరః పృచ్ఛతి- విజ్ఞాతమేతత్కథమితి పునర్నారదస్య ప్రశ్నః- యద్యస్మాత్ ఏతదభితో బ్రహ్మాండస్య సమంతతః భిత్వా సుధాంభోనిధేర్ఘ్నరానిస్త్రింశంతీతి కుబేరస్యోత్తరం- నారదస్తత్త్వకథనేన భ్రాంతిం వారయతి - సీతాపతేః కీర్తయః- అ

ణాం డులండలదిశాః అత్యల్పే బ్రహ్మాండే సంపిండితా వస్తా [illegible] త్మ్యరండం మార్జ్యంతి వ్యాప్నువంతి॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి- అత్రే తి॥ ౩౧॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కాత్వమితి॥ మమ కంఠనాళే- ఖపతితా త్వం కావదేతి శ్రీరామ కృపాణం ప్రతి తత్కంఠస్య మమ నకంఠస్య కస్యచిత్ప్రశ్నః- ఆఙ్గతిపీడాయాం - అస్తు స్యాతో(ఽ)పపీడయా [illegible] త్యమరః॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి - అత్రేతి॥ ఉపమాలంకారో వ్య జ్యత ఇతి- ప్రకృతాప్రకృతయోః కృపాణవల్లీమహోరగ రసనయోః ప్రాణాపహరణాదినా సాధర్మ్య ప్రతీతేరితి భావః॥ ౩౨॥ పదగతమలంక

రో వ్యజ్యత ॥ ౩౧॥ అయమేవ వాక్యే యథా ॥ కా త్వం వదాభి పతితా మమ కంఠనాళే రామాగ్రహస్తగళితాస్మి కృపాణవల్లీ। అః కిం ప్రతారయసి మామనిలాశనేంద్ర జిహ్వాసి యా పిబసి హా మమ జీవవాయూన్ ॥ అత్ర వస్తునోపమాలంకారో వాక్యేన వ్యజ్యతే ॥౩౨॥ అయమలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ దివసేందుదీనవదనా కిన్నరకే యం కురంగశాబాక్షీ। ఏషా కిల కిం పురుష శ్రీరాఘవవీరవిద్విషన్మహిషీ ॥ అతో(ఽ)పమాలంకారేణ రామరిపునృపాణాం హోరూపం వస్తు వీరపదేన వ్యజ్యతే ॥ ౩౩॥ అయం వాక్యే యథా॥ కస్త్వం మానవ రత్న ధీవరపతే రాజాస్మి రాజ్యం కుతస్సంత్యజ్యత్వమిహాగతో రఘుపతేస్త్రింశన్నిపాతాసితః। కస్తం తిష్ఠ తమాలకోటరగతః ప్రచ్ఛన్నమస్మిన్వనే రామాః కింకిమమీ తమాలతరవస్తన్నో(ఽ)చిలా త్ర స్థితిః॥ అ

రేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి- దివసేతి॥ దివసేందువద్దీనం వదనం యస్యాస్సా తథోక్తా- హే కింపురుష- ఏషా శ్రీరాఘవవీర విద్విషన్మహిషీ కిల- అత్ర కితే తి వార్తాయాం- మయాపి కుతశ్చిచ్ఛ్రుతమితి భావః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౩౩॥ వాక్యగతమలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి- కస్త్వమితి॥ మహారణ్యే గిరినదీప్రాంతగతం శత్రుక్షితిపతిం ప్రతి కస్త్వం మానవరత్నేతి కస్యచి ద్దాశపతేః ప్రశ్నః- ధీవరపతే రాజాస్మీత్యుత్తరం- రాజ్యం సంత్యజ్యేహాకుత ఆగత ఇతి పునః ప్రశ్నః- అమీ పరిదృశ్యమానాః రామాః కిం తమాలతరవః కి మితి శత్రుభూపతేః ప్రశ్నః- తత్తర్హి అత్ర స్థితిర్నోచితేతి ధీవరపతేరు [illegible]॥

అలంకారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౩౮.॥ పదగతమలంకారేణా
లంకారధ్వనిముదాహరతి- భో ఇతి॥ ధాతృదర్శనార్థం కదాచిత్సత్యలోక
గతాంభూదేవతాందృష్ట్వా కశ్చిత్కమలాసనంపృచ్ఛతి- సదనమాత్రం
భూతంవత్ - అసౌభూమిః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౯॥ వాక్యగతే
లంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - మాలిన్యమితి- హే యమునే మా
న్యంత్యజేతియమస్యోక్తిః- హే అంతక, పితా ఆవయోర్జనకో దినకరః దాశ
రథేః ప్రతాపైర్ధూతస్తిరస్కృతః - అతఏవ లజ్జితస్సన్ జలధేర్జలేషు మజ్జతి

త్ర సందేహాలంకారేణ రామస్య కిమపి వీరాయితం వస్తు శత్రో
ర్భయరూపం వా వాక్యేన వ్యజ్యతే ॥ ౩౮ ॥ అయమలంకారే
ణాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ భో ధాతః ప్రణమామి మాతుర
ధునా భూమేః కుతో నూతనోల్లాసానాం సదనం విభాతి వదనం
పూర్వం త్వభూన్నేదృశం। లోలత్స్వేళశిఖాన్యహీశ్వరముఖా
న్యుత్సృజ్య పూర్వాణ్యసౌ దోర్దండే రఘుమండనస్య లభతే సౌ
ఖ్యస్థితిం సాంప్రతం॥ ఇహ భూమేర్నిత్యం భుజగరాజభోగభా
గయోగేపి తదయోగప్రతిపాదనాదతిశయోక్త్యా రామభుజ
దండస్య కుండలిపతేర్వ్యతిరేకో లోలత్స్వేళశిఖానీతి పదేన వ్య
జ్యతే ॥ ౩౯॥ అయం వాక్యే యథా॥ మాలిన్యం యమునే త్యజాం
తక కథం జహ్యాం ప్రతాపైః పితా ధూతో దాశరథేర్జలేషు జలధే
ర్వాలజ్జితో మజ్జతి। శుష్కోబ్ధిర్బలరేణునాస్య యవనాసృగ్భిః
పునః పూరితః పీతః ప్రేతశతై రపూరి పునరప్యేషాం హి యో
షాశ్రుభిః ॥ అత్ర యమునామాలిన్యస్య రఘుపతిప్రతాపపరి

తస్మాత్కథంజహ్యామితియమునాయాః ప్రత్యుక్తిః- అస్య దాశరథేర్బలరే
ణునాబ్ధిశ్శుష్కః తతస్త్యజేతి పునర్యమస్యోక్తిః - యవనానామసృగ్భి
శ్శోణితైః పునః పూరితస్తతః కథం జహ్యామితి పునర్యమునాయాః ప్రత్యుక్తిః-
ప్రేతశతైః పిశాచసంఘైః పీతస్తతస్త్యజేతి పునరప్యంతకస్యోక్తిః- ఏషాం
యవనానాం యోషాశ్రుభిః పునరప్యపూరి పూరితో హి తస్మాత్కథం జహ్యా
మితి పునరపి యమునాయాః ప్రత్యుక్తిః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ రఘుపతిప్రతా
పపరిభూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానరూపస్య హేతోరుత్ప్రేక్షయా

సంభావనేన తథాభూతయోః స్థిరసాంద్రలజ్జయోః - అత్రాభ్యశ్చయో
స్త్రీత్యాహ- ఉత్తరార్ధవాక్య ఇతి- అతిశయోక్తిభిః అసంబంధే సంబంధ
రూపాభిశ్చతసృభిరిత్యర్థః- విశేషాద్యలంకారధ్వనయ ఇతి - ఘటనాదుర్ఘ
టస్య చేతి లక్షితాయా దుర్ఘటార్థఘటనాయాస్సర్వత్ర వ్యజ్యమానత్వా
చ్చత్వారోపి విశేషా వ్యజ్యంత ఇతి భావః - ఆదిశబ్దేన 'మిథశ్చ మతిర్ద్రియాలా
పోయః ప్రశ్నోత్తరికా హి సే'తి లక్షితా ప్రశ్నోత్తరికా గృహ్యత ఇతి బో
ధ్యం॥ అత్రాపి ప్రబంధగతా వస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యత్ర గ్రా
హ్యా ఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి॥ ౩౬॥ ఇత్థమర్థశక్తిమూలేషు ప్రబంధగ
తాన్ ద్వాదశ ధ్వనీన్ వినా పదగతాన్ వాక్యగతాంశ్చ సంభూయ చతుర్వింశతి

భూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానహేతూత్ప్రేక్షయా త
థాతిరసాంద్రలజ్జయోరసంబంధేపి తత్సంబంధప్రతిపాదనా
దతిశయోక్తిభ్యాం రఘుపతిప్రతాపస్య తపనాద్వ్యతిరేకాలం
కారో వాక్యేన పూర్వార్ధే ద్యోత్యతే। ఉత్తరార్ధవాక్యే చాతిశ
యోక్తిభిర్విశేషాద్యలంకారధ్వనయోపి ద్రష్టవ్యాః। ఏవం
ప్రబంధగతత్వేన చత్వారోపి భేదా ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౬ ॥ ఉభ
యశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిస్తు వాక్య ఏవ సంభా
వ్యత ఇత్యేకవిధః॥ యథా॥ రరాజ జిష్ణుశ్శతకోటిదానస్థిరీకృ
తోత్తుంగసపక్షగోత్రః। అసమ్మితశ్రీరమరారివైరీ రఘూ
ద్వహోఽనస్తమితప్రతాపః॥ అత్ర రామచంద్రసురేం
ద్రయోరుపమాలంకారో ధ్వన్యతే। అత్ర పూర్వార్ధే శబ్దశ

సంఖ్యాకాన్ ధ్వనీనుదాహృత్య క్రమప్రాప్తముభయశక్తిమూలముదా
హరతి- రరాజేతి॥ జిష్ణుర్జయశీలః- ఇంద్రశ్చ- శతకోటిసంఖ్యాకానాం ధ
నానాం దానేన స్థిరీకృతాన్యుత్తుంగసపక్షాణాం సుహృన్నతాత్మీయా
నాం కులాని యేన స తథోక్తః- అన్యత్ర శతకోటినా కులిశేన యద్దానం ఖండ
నం తేన స్థిరీకృతా ఉత్తుంగాస్సపక్షాశ్చ గోత్రాః పర్వతా యేన స తథోక్తః
ధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ నన్వత్ర కథముభయశక్తిమూలత్వమిత్యాశం
క్యాహ- అత్రేతి॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- జతుకాష్ఠన్యాయేన పదావాంభం
గసహిష్ణుత్వాత్- అర్థశక్తిమూలతేతి- ఏకనాలాలంబిఫలవత్పదభంగ

మంతరేణార్థయోరేవశ్లిష్టత్వాత్ ॥ ౩౭॥ ఏవంకతిచిద్ధ్వనీనుదాహృత్యా ఖిలానామనుదాహరణే కారణమాహ- ధ్వనీనామితి॥ నను లక్షణామూలా శ్చత్వారః అభిధామూలాస్త్వష్టచత్వారింశచ్చ సంభూయైకపంచాశద్దే వధ్వనయోనిర్దిశ్యంతే కథంతేషాం పరస్సహస్రత్వమిత్యాశంక్యా వబో ధదార్ఢ్యాయోక్తభేదసంఖ్యాభిధానపూర్వకంతదేవోపపాదయతి- తథా

క్తిమూలతా ఉత్తరా గ్రేర్థశక్తిమూలతేతివివేకః ॥ ౩౭॥ ఏవం ధ్వనిభేదేషుదిఙ్మాత్రముదాహృతం । కార్త్స్న్యేనతూదా హర్తుంశక్యతే। ధ్వనీనాంపరస్సహస్రత్వాత్ । తథాహి। ల క్షణామూలస్యావివక్షితవాచ్యధ్వనేర్భేదాశ్చత్వారః । అభి ధామూలయోర్వివక్షితాన్యపరవాచ్యయోస్సంలక్ష్యక్ర మాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోర్మధ్యే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే షుశబ్దార్థతదుభయశక్తిమూలేషు త్రివిధేషుమధ్యేశబ్దశక్తి మూలవ్యంగ్యస్యభేదాశ్చత్వారః। అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదాష్షట్త్రింశత్ । ఉభయశక్తిమూలవ్యంగ్యస్యభేదఏకః । ఏవంమిళిత్వాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేర్భేదా ఏకచ త్వారింశత్ । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యధ్వనేఃప్రబంధవా క్యపదపదైకదేశరచనావర్ణగతత్వేన భేదాష్షట్ । ఏవంవి వక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేర్భేదాస్త్వష్టచత్వారింశత్। అవివ క్షితవాచ్యప్రభేదైః ప్రథమముక్తైశ్చతుర్భిస్సహధ్వనేః ప్ర థమంశుద్ధభేదాఏకపంచాశత్ । ఏషాంప్రత్యేకమేకైకస్యై కైకేనసంబంధేప్రథమస్య భేదాఏకపంచాశత్ ౫౧. ద్వితీ యస్యపంచాశత్ ౫౦- తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ౪౯- ఏ వముత్తరోత్తరమేకైకహానిసేషడ్వింశత్యుత్తర శతత్రయా ధికసహస్రసంఖ్యాకా మిశ్రభేదాః ౧౩౨౬ పునరప్యేషా

హీత్యాదినా॥ ఏషామితి॥ ఏకశ్శుద్ధభేదః- పంచాశన్మిశ్రభేదాః-ఏవంప్ర థమభేదస్యైకపంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- ఏకోనపంచాశన్మిశ్రాః- ఏవంద్వి తీయస్యపంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- అష్టాచత్వారింశన్మిశ్రాః-ఏవంతృతీయ స్యైకోనపంచాశత్-ఏవముత్తరోత్తరమేకైకస్యహానిసే సత్యుక్తసంఖ్యా

సిద్ధిః- సుగమమన్యత్ ॥ అత్రవిద్యావాథః “శుద్ధాశ్చంద్రకరామిశ్రాఃబుధి తునేత్రానలేందవః ॥ సంసృష్టిసంకరాయత్తాస్త్వబ్ధిఖాగ్నిశరాభిధా” ఇతి ॥ వ్యంగ్యస్యేతి ॥ తదుక్తమితి - ప్రధానభూతవ్యంగ్యయుక్తమిత్యర్థః - వ్యంగ్యప్రధానంతతాద్యమితి ప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ-న్యగ్భావితవాచ్యవ్యంగ్యవ్యంజనత్వమస్యశబ్దార్థయుగళస్యధ్వనిరితివ్యవహారఃకృతఇతిమస్మ టపాదాః-అయంచేతి- చస్త్వర్థః- ౩. ఏవముత్తమకావ్యంనిరూప్యానంతర్యాన్మధ్యమకావ్యనిరూపణంప్రతిజానీతే- గుణీభూతవ్యంగ్యమితి ॥ ప్రా

మంగాంగిభావసంశయైకవ్యంజకానుప్రవేశరూపత్రయాత్త్రివిధేనసంకరేణైకవిధయాసంసృష్ట్యాచసంకలనే చతురధికశతత్రయోత్తరపంచసహస్రాణిభేదాభవంతి ॥ ౩౦౪. వ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యఏవధ్వనివ్యపదేశః । తదుక్తంకావ్యమపి ధ్వనిరిత్యుచ్యతే । అయంచోదాహృతః ౩. తదేవంవ్యంగ్యప్ర

మధ్యమకావ్యనిరూపణం

ధానముత్తమకావ్యంనిరూప్యగుణీభూతవ్యంగ్యం మధ్యమకావ్యంప్రాగుక్తలక్షణానుస్మరణపూర్వకంవిభజ్యనిరూపయతి ॥ మధ్యమంతుగుణీభూతవ్యంగ్యంతచ్చాష్టధామతం ॥ తదుక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసుందరం । వ్యంగ్యమేవంగుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టాభిదాఃస్మృతా ఇతి । అత్రాగూఢత్వంనామస్ఫుటతరప్రతీతివిషయత్వం । తదుక్తం ॥ తరుణీకుచమండలమివగూఢంయచ్చమత్కరుతే । వాచ్యా

గుక్తస్య-వ్యంగ్యంయతాప్రధానంస్యాదిత్యాదినాప్రతిపాదితస్య-లక్షణస్య- అనుస్మరణపూర్వకం ॥ మధ్యమంత్వితి ॥ అష్టధాత్వేశిష్టసమ్మతిందర్శయతి- తదుక్తమితి ॥ అగూఢమితి ॥ వ్యంగ్యస్యాగూఢత్వే గుణీభూతత్వమితిసమ్మతిమాహ - తరుణీతి ॥ అస్మాద్ధేతోఃవాచ్యాయమానం అతఏవాగూఢంవ్యంగ్యంగుణీభూతమిత్యన్వయః ॥ తేనేతి- తేనవ్యంగ్యేన-స్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయస్యమధ్యమబుద్ధ్యధ్వన్యేన మధ్యస్థితేనేత్యర్థః- తాదృగ్విధేనసతాగ్రాహ్యేణగ్రహీతుంయోగ్యేన- ఉక్తంచ “వాలీవయోధరఇవ

ప్రకటోనకామం నో గూర్జరీస్తనఇవాతితరాం నిగూఢః । అర్థో గిరామపిహితః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీ పయోధర ఇవాతితరాం సమిం ధే'' ఇతి-అర్థో వ్యంగ్యార్థః ౩. అథాగూఢాభిధానం మధ్యమకావ్యముదాహరతి- త్రుట్యదితి॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥పరమోత్కర్షః-అర్థాదాత్మదోర్దండ చండతాయాః॥ ౩౭॥అపరస్యరసాదేర్వాచ్యస్యవాక్యార్థస్యవాఽఙ్గంర

యమానత్వాద్వ్యంగ్యమగూఢంగుణీభూతం॥అయంభావః । అత్యంతస్ఫుటతరధీవిషయత్వేవ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానత యాఽ-గూఢత్వం। అతిగూఢత్వేతుమృగ్యమాణదశాపన్నత్వే వాస్ఫుటత్వందోషః॥ తేనస్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయమధ్యమబుద్ధ్యధ్వన్యేనగ్రాహ్యేణభవితవ్యం ౩. అగూఢంయథా॥ త్రుట్యచ్చండీశకోదండంరామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవిష్టపస్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్ర చేతనేకోదండేచేతనధర్మస్యవ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నత్వాత్తత్తాత్పర్యం సూచనమాత్రంలక్షయద్వ్యాచష్టేతిపదంస్ఫుటత్వేపర్యవస్యతి । తేనపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే। పరత్స్వస్వంకషాభిమచ్యమానతయా వాచ్యాయమానత్వేనాగూఢం॥ ౩౭॥అపరస్యాంగంయథా॥ ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్సాంధ్రాంధకారావృతే సంయదాత్రిక్రముఖకృపాణలతికాదూతీకృతాలంబనా । శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరాశూరైకభోగోన్ముఖీశత్రుశ్రీ రభిసారికారఘుపతేరంగం సమాలింగతి॥ఇహశృంగారంప్రతివీరరసస్యాంగత్వం॥ ౩౮॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా॥ తవరాఘవదుర్వారశరసంపత్తినిర్ఝరా । ప్రతీపజగతీపాలకూలంకషతివాహినీ॥ అత్ర రామసైన్యస్యనదీరూపత్వంవ్యంగ్యం తద్రిపునృపాణాంకూలత్వరూపణస్యవాచ్యస్యసిద్ధావంగమితివాచ్యసి

ద్ధ్యనురణనరూపంవా॥ ఉదాహరతి॥ ఘోటీతి॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౮॥వాచ్యసిద్ధ్యంగముదాహరతి- తవేతి॥శరాంబాణాజలానిచ- ప్రతీపజగతీపాల్యాపపకూలం- వాహినీసేనానదీచ॥ వ్యంగ్యస్యవాచ్యసిద్ధావంగత్వందర్శయతి-అత్రేతి ॥ వాచ్యస్యసిద్ధావంగమితి అన్యథాజగతీపాలకూ

లయోస్సామ్యాభావేనారోపపవనసిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యముదాహరతి-శ్రీరామభద్రేతి॥ కోపివిలక్షణః-భవతః ప్రతాపః-త్రిజగత్తమస్సంక్షిప్యనం తొవన్తీత్యాద్విషాం చిత్తేషువిధత్తే ॥ వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వం ప్రతిపాదయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి- చమూమితి॥ ఘనానిసాంద్రాణిగంభీరాణిచకందరాణిగుహాయస్మిన్తం ॥

> గ్ధ్యంగం॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యంయథా ॥ శ్రీరామభద్ర భవతః ప్రతాపః కోప్యనర్గళః। ద్విషాం ధత్తే చిత్తేషు సంక్షిప్య త్రిజగత్తమః॥ అత్ర రఘువీర ప్రతాపస్య సూర్యాతిరేకప్రతీతౌ తత్తిర్వ్యతిరేకధ్వనిః । సతునద్రాక్ప్రతీయత ఇత్యస్ఫుటత్వం॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథా॥ చమూంసమేత్యరామస్య ప్రతీపజగతీపతిః। దదర్శఘనగంభీరకందరం మందరంగిరిం ॥ అత్ర గంభీరకందరే మందరే విలీయస్థాస్యామీతి సంరక్షితుమనసః క్షితిపతేరాకాంక్షతీతీదం వ్యంగ్యం వా ప్రధానం కిం వా గిరిదర్శనం భయానుభావరూపం వాచ్యం ప్రధానమితి సందేహాదిదం సందిగ్ధప్రాధాన్యముచ్యతే. ౪౨॥ యథా వా॥ సీతాకపోలఫలకేలావణ్యామృతవర్షిణి। దృశం ద్విశస్మరస్మేరామగ్నా దాశరథేశ్చిరం ॥ అత్ర వ్యజ్యమానాయాశ్చుంబనవాఞ్ఛాయాః కిం ప్రాధాన్యం కపోలావలోకనస్య వాచ్యస్య వేతి సందేహః ॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥ అయత్నసిద్ధపాటీరమకరచ్ఛత్ర కరశ్రియం। పాండిమా గండయోశ్చక్రే రామవిద్వేషియోషితాం ॥ ఇహ విరోధిధరాధినాథవధూనాం కపోల పాండిమరూపస్య కార్యస్య వాచ్యస్య తత్కారణస్య రఘువీరవీరాయిత

ప్రాధాన్యసందేహం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ భయానుభావరూపమితి- భయభ్రాంతానాం మోహావశాదనేకధాభ్రాంతేరుత్పద్యమానత్వాదితిభావః॥ ౪౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సీతేతి ॥ స్మరేణ స్మేరా అతిశయితాః స్మరవికారాతిశయవ్యంజికా ఇత్యర్థః॥ సందేహం ప్రతిపాదయతి అత్రేతి॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి- అయత్నేతి ॥ పాండిమా కర్తా॥ ప్రాధాన్యసామ్యం ప్రతిపాదయతి- ఇహేతి॥ ౪౪ ॥ ఉదాహర

ణాంతరమాహ- చింతాశ్మేతి॥ చింతాశ్మభిశ్చింతామణిశిలాభిః సంఘటితాః అతఏవ చిత్రా ఆశ్చర్యావహాయా వితర్దికా వేదికాస్తాసు- సంతానైః కల్పవృక్షైస్సంతతాని సాంద్రాణి, యాని విలాసవనాని క్రీడోద్యానాని తేషామంతరేషు మధ్యదేశేషు- హాటకేషు సౌవర్ణేషు॥ రోజయతి- అత్రేతి॥ ౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసస్య కేళిఖురళీ-అభ్యాసః ఖురళీమతేత్యుక్తత్వాద్వినోదాభ్యాసః-తస్యాం శిలావలయానాం తోలనైరుచ్చాలనైః-మాంసలా దోర్దండా యస్య తస్మాత్ -మత్తః - మదపేక్షయేత్యర్థః॥౪౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-యుగపదితి- హే రామభద్ర-సైంహికేయో రాహుః-యుగపదేకకాలే- భాస్వతాం ప్రకాశమా

స్యవ్యంగ్యస్య చ సమప్రాధాన్యం॥౪౪॥ యథా వా॥ చింతా
శ్మసంఘటితచిత్రవితర్దికాసు సంతానసంతతవిలాసవనాంత
రేషు। రమ్యేషు హర్మ్యవలయేషు చ హాటకేషు క్రీడంతి కోస
లపతేః కవిరాజకాంతాః॥ అత్ర విద్వదైశ్వర్యస్య కార్యస్య
వాచ్యస్య తత్కారణస్య రఘునౌదార్యస్య వ్యంగ్యస్య చ స
మం ప్రాధాన్యం॥౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తం యథా॥ కైలాసకేళి
ఖురళీశిలావలయతోలనైః। మత్తో మాంసలదోర్దండాద్బలీ
యాన్ రఘునందనః॥౪౬॥ యథా వా॥ యుగపద్భాస్వద్రాజ
గ్రసనవ్యగ్రం మహోగ్ర కరవాలం। సముదీక్ష్య సైంహి
కేయో న లజ్జతే రామభద్ర భవదీయం॥ అతోఽభయతాఽపి కా

నానాం రాజ్ఞాం శత్రుభూపతీనాం గ్రసనే వ్యగ్రం సత్వరం - యుగపదేకదైవ భాస్వతస్సూర్యస్య రాజ్ఞశ్చంద్రస్య చ గ్రసనే వ్యగ్రమితి చ వ్యజ్యతే-న లజ్జతే - ప్రత్యేకశస్సూర్యాచంద్రమసోర్గ్రహణతు మస్య సైంహికేయస్య లజ్జా సముచితైవేతి భావః-అత్ర పూర్వత్ర చ వ్యంగ్యస్య కాక్వాక్షేపం ప్రదర్శయతి-అతోఽభయతాఽపీతి- కాకుశ్శబ్దధర్మః-తత్ప్రయోగే సర్వత్ర శబ్దస్పృష్టత్వేన వ్యంగ్యస్య గుణీభూతత్వమేవ - తదుక్తం లోచనకారేణ 'కాకుయోజనాయాం సర్వత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి, మమ్మటపాదాస్తు 'తథాభూతాం దృష్ట్వా నృపసదసి పాంచాలతనయాం వనే వ్యాధైస్సార్ధం సుచిరముషితం వల్కలధరైః। విరాటస్యావాసే స్థితమనుచితారంభని

భృతం గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుషు' ఇత్యత్ర క్వచిత్కా-
కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్య మయి న యోగ్యః ఖేదః కింతు కు
రుషు యోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావానౌచిత్యేన ప్రాధాన్యాద్ధ్వనిత్వ
మప్యంగీచక్రుః॥ ౪౭॥ అసుందరముదాహరతి- రామేతి॥ రామస్య ప్ర
చండయోర్భుజయోః మండలమలంకారభూతం హిండమానం ప్రకాశమా
నం చ యత్కోదండం తస్మాన్నిర్యంతి యానీషుమండలాని తాన్యేవ కుండలీం
ద్రాః 'స్యాన్మండలం ద్వాదశరాజకేపి దేశే చ బింబే చ కదంబకే చ। కుష్ఠప్రభే
దేప్యుపసూర్యకేపి భుజంగభేదేషు నిమండనే స్యా'దితి విశ్వః - మందోద

క్వనుసంధానేన బలీయాన్ కాలజ్జతపవేతి చ వ్యంగ్యప్రతీతేరిదం
కాక్వాక్షిప్తముచ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అసుందరం యథా॥ రామప్ర
చండభుజమండలహిండమానకోదండనిర్యదిషుమండలకుండ
లీంద్రాః। మందోదరీమృదులసుందరమందహాసలీలాపయాం
సి పరిపీయ శుభం లభంతే ॥ అత్ర దాశరథిర్ద్విష్టదశవదనదళనం కృత
వానితి వస్తువ్యంగ్యం। తదపేక్షయా వాచ్యస్యైవ చమత్కార
కారిత్వసుందరమిత్యుచ్యతే। తదేవం మధ్యమకావ్యం సావాం
తరభేదముదాహృతం। ఏషామష్టానామపి భేదానాం ప్రాగను
క్రాంతైర్ధ్వనిభిస్సహ సంకరసంసృష్టివశాదసంఖ్యయతా
భవతి॥ ౪౮ ॥ ** అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం కావ్యమితి ప్రాగేవల
క్షితం। తత్త్రివిధం। శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి।
అస్యోదాహరణం శబ్దార్థాలంకారాంతరంగే ద్రష్టవ్యం ౪. రీత

ర్యాః మృదులసుందరమందహాసస్య లీలా ఏవ పయాంసి మధ్వాని సిపీయ శుభం
స్వాస్థ్యం లభంతే- భుజంగానాం పయఃపానపర్యుత్సుకత్వాదితి భావః। అ
త్ర వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౪౮ ॥ ఏవం మధ్యమకా
వ్యం నిరూప్యాధమం కావ్యం విభజ్య నిరూపయితుం సామాన్యలక్షణం ప్రాగే
వ ప్రతిపాదితమిత్యాహ- అస్ఫుటవ్యంగ్యమితి। తత్కిం దమఘ్యదాప్రియ
తామిత్యత్రాహ- అస్యేతి॥ అయం భావః- యుద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధేత్యాదిష్వనుశ
బ్దచిత్రతా, 'సంవర్తావసరప్రసారిదనకృత్స్నస్వస్వేత్యాదిష్వర్థచిత్రతా,
భోతా మద్వ్యగ్రజకిన్నుకిన్నకేత్యాదిషూభయచిత్రతా చేతి ౪. ...

పాంతరభేదం కావ్యంనిరూప్య రీతీనాంవృత్తీనాంచస్వరూపంనిరూపయతి॥రీ

తయఇతి॥ రీతయోవైదర్భ్యాదయః-వృత్తయఃకైశిక్యాదయః-గుణాలం

కారమూర్తయః- వైదర్భ్యాదయోమాధుర్యాదిగుణాంతర్భూతాః-కై

శిక్యాదయోఽనుప్రాసాంతర్భూతాఇతిభావః- తథాపిపృథగ్వ్యపదేశంనీ

తాః "రీతిర్నామగుణాశ్లిష్టపదసంఘటనామతే" ఇతిరీతిసామాన్యలక్షణస్య

గుణాలంకారమూర్తయఇతిగుణాంతర్భావప్రతిపాదనేనైవోక్తప్రా

యత్వాత్తాసాంవిశేషలక్షణాన్యాహ-బంధేతి ॥ బంధపారుష్యందుస్సంధి

కృతం-శబ్దకాఠిన్యంపరుషవర్ణారబ్ధం- నఞర్థస్యనశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్య

రీతీనాంవృత్తీనాంచస్వరూపనిరూపణం

యోవృత్తయశ్చాపిగుణాలంకారమూర్తయః। వ్యపదేశంప

థజ్ఞీతాస్తథాపిరసవేదిభిః ॥ రీతయస్తాసువైదర్భీగౌడీపాం

చాలికేతిచ॥బంధపారుష్యరహితాశబ్దకాఠిన్యవర్జితా । నాతి

దీర్ఘసమాసాచవైదర్భీరీతిరిష్యతే ॥ ఓజఃకాంతిగుణోపేతా

గౌడీయారీతిరిష్యతే। పాంచాలీగౌడవైదర్భ్యోఃకథ్యతేమేళ

నంబుధైః ॥ కైశిక్యారభటీచైవసాత్వతీభారతీతథా । చత

స్రోవృత్తయోజ్ఞేయోరసావస్థానసూచకాః॥ రీతిభ్యఃకేవలం

శబ్దగుణస్థాభ్యస్త్వమూఃపృథక్ ॥ రసౌశృంగారకరుణౌసుకు

మారతరావుభౌ। వృత్త్యైవతాసుకైశిక్యావ్యజ్యేతేసుకుమా

రయా॥ ప్రోద్ధతారౌద్రబీభత్సావారభట్యైవతాదృశౌ। హా

స్యశాంతాద్భుతాఃకించిన్మృదులాభారతీస్ఫుటాః ॥ సాత్వ

నేనసుప్పేతిసమాసః ॥ ఓజఃకాంతిగుణాభ్యాముపేతాయుక్తా- ఓజశ్శ

బ్దేనసమాసభూయస్త్వంకాంతిశబ్దేనోద్ఘటపదత్వంచోచ్యతే- గతార్థమ

న్యత్- విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణవైదర్భ్యాదిసంజ్ఞా॥ ప్రతి

పాదితమపిప్రతిపత్తృబోధదార్ఢ్యాయపునఃపార్థక్యంప్రతిపాదయతి-రీతి

భ్యఇతి॥అమూఃకైశిక్యాదివృత్తయః- పృథక్-రసావస్థానసూచకత్వాద్భి

న్నాఇత్యర్థః॥ ననువృత్తీనాంరసావస్థానసూచకత్వముక్తం-కతమయావృ

త్త్యాకతమస్యరసస్యాభివ్యక్తిరిత్యత్రాహ- రసావిత్యాదినా॥తాదృశా

వభివ్యక్తావిత్యర్థః- భవతఇతిశేషః- భారతీస్ఫుటాఃభారత్యభివ్యక్తాః ॥ ర

సావస్థానసూచకత్వరూపస్యసామాన్యలక్షణస్యోక్తత్వాత్తాసాం విశేష లక్షణాన్యుచ్యంతే-అత్యంతేత్యాదినా॥ కైశికీముదాహరతి-రతిరితి॥ రతిః కామవధూః నవకామం ప్రథమికసంగమేన నవమన్మథమివ- నవతరుణిమ నవయౌవనేనమేలీలోన్మేషావిలాసాతిశయాస్తైస్సంచార్యమాణైః ప్రసార్యమాణైః- లలితవలితానాం సుందరవలనానాం లజ్జాయాశ్చలోలరంగైశ్చంచలాశ్రయభూతైరపాంగైః కటాక్షైః రామమాలోకయంతీ ఇయం సీతాకిమప్యనిర్వాచ్యం పుష్పకేతోః కౌశలంకలయతి ప్రథయతి-నవకామమిత్యేతేనసూచితైర్లోకోత్తరరూపయౌవనాద్యుద్దీపనవిభావైః-రామమియమితిచాలంబనవిభావాభ్యాం- నవతరుణిమేత్యాదినాఽభివ్యజ్యమానై

> త్ర్యైవస్ఫుటౌనాతిప్రౌఢౌవీరభయానకౌ। అత్యంతసుకుమారార్థసందర్భాతాసుకైశికీ॥ అత్యుద్ధతార్థసందర్భావృత్తిరారభటీమతా। కించిన్మృద్వర్థసందర్భాభారతీవృత్తిరీర్యతే। ఈషత్ప్రౌఢోక్తిసందర్భాసాత్వతీవృత్తిరీరితా॥ తత్రకైశికీ యథా॥రతిరివనవకామంరామమాలోకయంతీనవతరుణిమలీలోన్మేషసంచార్యమాణైః। లలితవలితలజ్జాలోలరంగైరపాంగైఃకలయతికిమపీయంకౌశలంపుష్పకేతోః॥ చరమోద్దిష్టానామపివృత్తీనాం రసావిర్భావహేతుతయాంతరంగత్వాదాదావుదాహరణమితిబోధ్యం ॥ ౪౯ ॥ ఆరభటీయథా॥ ప్రక్షుభ్యచ్ఛంభుజంభాహితముఖమఖభుగ్దంభదోస్తంభశుం

రౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైరపాంగైరిత్యనుభావైశ్చాసంయుక్తకోమల వర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానోరససార్వభౌమశ్శృంగారో రతిమన్మథసాదృశ్యసూచితలోకోత్తరవైదగ్ధ్యాశ్రయభూతనాయకవిషయతయాపరిపోషాతిశయంప్రాప్నోతీత్యతేఽయంకైశికీ॥ ననుప్రాగుద్దిష్టాతీరతిక్రమ్యపశ్చాదుద్దిష్టానాంవృత్తీనాం కథమాదావుదాహరణమిత్యాశంక్యసమాధత్తే- చరమోద్దిష్టానామితి- అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౪౯॥ ఆరభటీముదాహరతి-ప్రక్షుభ్యదితి॥ప్రక్షుభ్యతామతక్రుధ్యతాం శంభుజంభాహితముఖమఖభుజాంమొగుంభావ్యూహోస్తేషాందోస్తంభే షుశుంభతోశ్శోభమానయోః ప్రాగల్భ్యారంభదంభయోః ప్రమథనే

రోవిభవాడంబరస్సామర్థ్యాతిశయస్తేనోజ్జృంభమాణో విజృంభమా
ణః- క్రుద్ధస్యకల్పక్షయసమయకృతాంతస్య ప్రళయకాలకాలస్య యాఉ
గ్రదంష్ట్రాస్తాసామంతరం గమధ్యభాగే త్వంగంతీ గాత్రిసార్థం త్వరమాణా
జిహ్వావలతిరంహో మహావేగః త్వద్విధైశ్చంద్రహాసః ఇహేదానీం మానవం
కథంసహతే- తత్సహనమనుచితమితిభావః- అత్ర పరుషవర్ణ వికటబంధే
నరౌద్రరసాభివ్యక్తేరియమారభటీ॥ ౫౦॥ సాత్వతీముదాహరతి - రేరే
లంకేశేతి-అత్రాతిప్రౌఢసందర్భేణవీరరసప్రతీతేరియంసాత్వతీ॥౫౧

భర్త్రాగల్భ్యరంభదంభప్రమథనవిభవాడంబరోజ్జృంభమా
ణః। త్వద్విధైః క్రుద్ధకల్పక్షయసమయకృతాంతోగ్రదంష్ట్రాం
తగంగత్వంగజ్జిహ్వాతిరంహాః కథమిహసహతే మానవందాన
వేంద్ర॥ ఇదంరావణంప్రతిసూతవచనం ॥౫౦॥ సాత్వతీయ
థా ॥ రేరేలంకేశ రామంకిమితిమృగయసేతిష్ఠ రేసిద్ధురామే
షాత్రిశపాత్రమాతికాయక్షతజరసరుచుర్వైస్సమ్యగాచమ్యపూ
ర్వం । నీత్వాపాత్రిణాహుతీనాంపదమతికఠినానింద్రజిత్పాత్రి
ణవాయూనాం ఖండాస్త్వత్ లఖండాచలకబళవిధావ్యగ్ర
భావంభజంతే ।౫౧॥ భారతీయథా॥ జేతవ్యోరాత్రుసేందో
ద్విగుణదశభుజోమంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాః పుత్రస్సుత్రామ
జైత్రస్సతతరణకలాసాదరస్సోదరశ్చ । స్వామ్యస్మత్స్వామినిర్వి
బాహుస్సచివపరిజనాభల్లుకాశ్చప్లవంగా భాగితాచక్షీరకంఠ
స్తదపివిజితవానస్మృతంరామభద్రః॥౫౨॥ అథరీతయః॥ వైద
ర్భీయథా॥ పాణౌనకేళికురరీమురరీకరోతి నాలోకతే ప్రియసఖీ
గానః శాళమరాళకేళీ। విన్యస్యసాకరసరోజమురోజభాగే బాలావి

భారతీముదాహరతి- జేతవ్యఇతి॥ ద్విగుణదశసంఖ్యాకాభుజాయస్యసత
థోక్తః- స్వాత్మా- స్వయమిత్యర్థః- తదపితథాపి- విజితవాన్ జేతవ్యమితిప
రిణామేనకర్మణోత్రానువృత్తిః- అత్ర సంయుక్తమృదువర్ణబంధేనాద్భు
తరసాభివ్యక్తేరియంభారతీ॥౫౨॥ అథరీతీనాంక్రమేణోదాహరణాని॥ త
త్ర వైదర్భీముదాహరతి- పాణావితి॥ కేళికురరీంక్రీడాశారికాం-అత్రకో
మలవర్ణైరల్పసమాసైర్మృదుబంధేనచ శృంగారగతాహ్లాదకత్వేక్షణ

మాధుర్యప్రతిపాదనాద్భవతి వైదర్భీ॥౫౩॥ గౌడీముదాహరతి - శుంభది
తి॥అత్ర పరుషవర్ణవికటబంధేన సమాసభూయస్త్వేన చ రౌద్రరసగతదీపక
త్వలక్షణౌజః ప్రతిపాదనాద్భవతి గౌడీ॥౫౪॥ పాంచాలీముదాహరతి - వీ
రేతి॥ అత్ర పూర్వోదాహృతరీతిద్వయసాంకర్యవశాద్భవతి పాంచాలీ॥
౫౫॥అథ శయ్యాం లక్షయతి॥ శయ్యేతి-పదమైత్రీ వినిమయాసహిష్ణుత్వం-
అత ఏవాస్యా రీతిభ్యో భేదః॥ లాఘవార్థం ద్రాక్షాపాకోదాహరణమేవ శ

> చింతయతి రాఘవః భవంతమేవ ॥౫౩॥ గౌడీ యథా॥ శుంభచ్ఛుం
> డాలశైలావిగళదవిరగళద్దానధారాధురీణ భ్రామ్యద్భృ-
> ఙ్గవ్రాతాంగాన్యసురహరియుతాన్యుగ్రఖడ్గాన్యపృతాని। ఆక
> ర్ణాకృష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలా
> మాలాకరాళోదహతి రఘుశిఖీ వైరిసేనావనాని॥౫౪॥ పాం
> చాలీ యథా॥ వీరశ్రీరఘురాఘవభద్రభవతో ధాటీసమాటీక
> నే భేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్। నిద్రా
> ణాయ వజాగరిత్తదుచితం దైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథ
> మ్మాశుముద్రణముగాదకున్ద్రనిద్రాకృతం ॥ ౫౫ ॥ శయ్యా

—— శయ్యాపాకాదినిరూపణం ——

> సాగీయతే యాస్యాత్పదమైత్రీ పరస్పరం। యత్స్యాద్యదర్థస్య
> గాంభీర్యం పాకస్స కవిభిర్మతః॥ ద్రాక్షాపాకో నారికేళపా
> కశ్చేతి ద్విధా చ సః॥ ద్రాక్షాపాకో భవేత్సోయం బహిరంత
> స్స్ఫురద్రసః। బహిః కఠోరో నారికేళపాకస్త్వంతర్మృదుర్భ
> వేత్॥ ద్రాక్షాపాకో యథా॥ హారస్ఫారమరీచివీచిరచితశ్రీ
> ఖండచర్చాంచితా సాకూతస్మితచాతురీ పరిచిత ప్రత్యగ్రనా

వ్యోదాహరణత్వేన యోజయిష్యతి॥ అథ పాకం లక్షయతి-యదితి॥ అర్థస్య
ముఖ్యార్థభూతస్య శృంగారాదేర్గాంభీర్యమాస్వాద్యమానతావిశేషః సుగ
మమన్యత్॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరతి-హారేతి॥ హారస్య స్ఫారాభిరధికా
భిర్మరీచివీచిభిః రచితయా శ్రీఖండచర్చయా అంచితాయుక్తా - సాకూతస్య
సాభిప్రాయస్య స్మితస్య చాతుర్యా వైలక్షణ్యేన పరిచితః ప్రత్యగ్రనాసా
మణిరభినవనాసామౌక్తికం యస్యాస్సా తథోక్తా-రత్నైః పద్మరాగహీరా

రత్నైః స్మేరాయాః ప్రకాశమానాయాః లలాటికాయాః ఫాలాభరణవిశేష
స్యాంశులహరీకాంతిపుంజ ఏవ సింధూరబిందూత్కరో యస్యాస్సా తథోక్తా
ఏవంవిధా రామా సీతా-అనంగమంగళకళాసు మన్మథమనోహరలీలాప్ర
సంగ ఆసక్తిర్యేషు తైస్తథోక్తైః అపాంగైః కటాక్షవీక్షణైః రామముపాత్
పాతిస్మ-అత్యాదరేణాద్రాక్షీదిత్యర్థః-అత్రైవం సమ్యగ్వసహిష్ణోశ్శృంగార
స్య పాకసముదాయే పాక్యస్వాద్యమానత్వాద్బహిరంతశ్చ స్ఫురణం బోధ్యం॥ ఇ
దమేవేతి-న కేవలం పాకోదాహరణత్వమిత్యపిశబ్దార్థః॥ ౫౮॥ నారికేళపా
కముదాహరతి- ప్రాయేణేతి॥ ప్రాయేణ ప్రాయశః - ఏతేన శ్రమాపన
యనార్థం మధ్యే కించిత్కించిద్విశ్రామస్సూచ్యతే- ప్రచలద్భ్యాం పయో
ధరాభ్యాం గళంతీభిర్ధారాభిస్స్వరబిందుసందోహైరభిరామో మనోహ
రః క్రమో యస్మిన్ తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాయేణ ప్రచలద్భ్యః పయోధరే

> సామణిః॥ రత్నస్మేరలలాటికాంశులహరీసింధూరబిందూత్కరా
> రామా రామమనంగమంగళకళాసంగైరపాంగైరపా
> త్॥ ఇదమేవ శయ్యోదాహరణమపి ॥ ౫౮॥ నారికేళపాకో య
> థా ॥ ప్రాయేణ ప్రచలత్పయోధరగళద్ధారాభిరామక్రమే
> ప్రక్షోభం ప్రతిపద్య హంసకగణైః ప్రారబ్ధకోలాహలే। ప్రా
> చీనస్ఫురణప్రహీణతిలకే ప్రాంచత్కలాపోజ్జ్వలే ప్రేయ
> స్యాః పురుషాయితే రఘుపతిః ప్రీతిం ప్రపేదే పరాం॥ అత్ర ప్రకృత

భ్యో మేఘేభ్యో గళంతీభిర్ధారాభిర్జలధారాభిరభిరామః క్రమో యస్మిన్
తస్మిన్-ప్రక్షోభం సంఘర్షం ప్రతిపద్య ప్రాప్య హంసకానాం పాదకటకా
నాం గణైః ప్రారబ్ధః త్వరాతిశయాదారబ్ధః కోలాహలో యస్మింస్తస్మిన్-అ
న్యత్ర ప్రక్షోభం వర్షాకాలస్య హంసానాం భయావహత్వాన్మానసోద్వేగం
ప్రతిపద్య హంసకానాం సితచ్ఛదానాం గణైః ప్రారబ్ధః కోలాహలః కలకలో
యస్మిన్ తస్మిన్-ప్రాచీనేన నిధువనప్రాక్కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణం స్వేదా
ర్ద్రత్వాదనతిరమణీయం తిలకం యస్మిన్ తస్మిన్-అన్యత్ర ప్రాచీనేన వసంత
కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణాః తిలకా వృక్షవిశేషా యస్మిన్ తస్మిన్-ప్రాంచ
ద్భిరతిమనోహరైః కలాపైర్భూషణైరుజ్జ్వలే రమణీయే-అన్యత్ర ప్రాంచద్భిః
కలాపైర్బర్హిబర్హైరుజ్జ్వలే-ప్రేయస్యాః ప్రియతమాయాః పురుషాయి

తేరతివిశేషే-రఘుపతిః- పరాం ప్రీతిం ప్రపేదే॥ అత్ర వ్యాఖ్యానసాపేక్ష
త్వాన్ముద్రాగర్భప్రతీతిః-ఏవంచాత్రాపాక నారికేళపాకావస్థస్యార్థ
విలంబితప్రతీత్యాః పరాం కోటిమారూఢా- తత స్తదంతరాళవర్తినాం ప్ర
తీతేరనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదళీరసాలాదిపాకానప్యయమూహ్య
త్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౫౭॥ ఇత్థం కావ్యం కావ్యసామగ్రీం చ నిరూప్య
బోధదార్ఢ్యాయ ప్రాగుక్తం త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-తదేతదితి॥ నన్వుత్త
మమధ్యమాధమభేదేన కావ్యస్య త్రైవిధ్యముక్తం నిరూపితం చ-పద్యాద్యా
త్మత్వప్రయుక్తం త్రైవిధ్యం కిం రూపమిత్యాశంక్యాహ-పద్యమితి ॥ సా చం
పూః-యూనస్తరుణస్య యౌవనబాల్యమేళనవతీ కాంతా తరుణీవ కవేర్ము

విశేషణమహిమ్నాఽప్రకృతప్రావృషేణ్యావృత్తాంతప్రతీతి
ర్విశేషణమాత్రాదేవేతి సమాసోక్తిర్నశ్లేషః॥ ఏవం రసాలాది
పాకాంతరమప్యూహ్యం॥ ౫౭॥ సామాన్యేనైతాదృశం కావ్య
మామనంతి । తదేతత్పద్యగద్యతదుభయవిధయా త్రివిధమితి
ప్రాగేవావాదిష్మ॥ పద్యం పాదచతుష్టయీపరిమితం కావ్యం
తు తత్సంహతి స్తత్రాష్టాదశవర్ణనాయది మహాకావ్యం తదోదీ
ర్యతే। గద్యం హృద్యమపాదబంధముభయోపేతా తు చంపూ
ర్ముదే సా స్యాద్యౌవనబాల్యమేళనవతీ కాంతేవ యూనః కవేః॥ గ
ద్యాదీనాం తు ప్రబంధానాం స్వరూపం విస్తరభయాన్నే
హ ప్రపంచ్యతే॥ ఇతి...ధ్వనిభేదనిరూపణం నామ నవమ స్తరంగః
ఆస్థామందిర...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥........*
ధర్మాంతర్వాణి...శాస్త్రే విలసతి నవమో రామవర్ణ్యే తరంగః॥

కిస్యాత్॥ అష్టాదశవర్ణనాస్తు॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవ
ర్ణనం। ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవాః ॥ విప్రలంభో వివాహ
శ్చ కుమారోదయవర్ణనం। మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయా
అపి॥ ఏతాని యత్ర వర్ణ్యంతే తన్మహాకావ్యముచ్యతే। ఏషామష్టాదశానాం
మధ్యే కైశ్చిదూనమపీష్యత ఇతి॥ నన్వత్ర కిమాఖ్యాయికాదీనాం గద్యప్రబం
ధానాముదాహరణాదీనాం తు ప్రబంధానాం చ స్వరూపం న నిరూపిత
మిత్యాశంక్య ప్రాక్తనగ్రంథేషు ప్రతిపాదితత్వాత్తత్రైవ ద్రష్టవ్య మి
త్యాశయేనాహ- గద్యాదీనామితి॥ ౫౮॥ ఇత్యాది॥ ....

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

రసతరంగప్రారంభః—౧౦

ఏవంకావ్యంసావాంతరభేదంనిరూప్యేదానీంతజ్జీవితభూతంరసం
నిరూపయితుంతంప్రశంసతి॥ ఏవమితి॥ వృత్తస్యవస్తుతత్త్వస్య సంకీర్తన
ముఖేనప్రతిపాదనద్వారేత్యర్థః॥సారేతి॥గుణోజ్జృంభితైర్మాధుర్యాది
గుణోల్లాసితైః- అలంకృతిగణైస్సమస్తైరలంకారైః- రమ్యః- తేషాముభ
యేషామపితదుపస్కారకత్వాదితిభావః ౧. ననురసోరాజతఇత్యేతదను
పపన్నం తత్సద్భావే ప్రమాణాభావాదిత్యాక్షిపతి - నన్విత్యాదినా

ఏవంకావ్యలక్షణంతద్భేదాంశ్చసప్రపంచంనిరూప్యాధునా
తస్యప్రాణాయమానంరసంనిరూపయితుకామో వృత్తసంకీ
ర్తనముఖేనతంప్రస్తౌతి ॥ సారశ్లేషవిశేషచిత్రపరిణామోదా
త్తసద్రూపకైర్వ్యాఘాతవ్యతిరేకవద్భిరుపమిత్యన్యోన్యదృ
ష్టాంతకైః। ఏతైర్ధర్మసుధీవరేణఘటితైస్సన్న్యగ్గుణోజ్జృంభి
తైర్నిర్దోషైర్విపిధై రలంకృతిగణైరమ్యో రసోరాజతే ౧.
ననురససద్భావేకింప్రమాణం,నతావత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం
తత్రక్షమతే। వికల్పాసహత్వాత్। తథాహి।ప్రత్యక్షగ్రా
హ్యోభవన్సకింనిర్వికల్పకేనగృహ్యతాం సవికల్పకేన
వా। నాద్యః। శిష్టవాక్యార్థానుసంధానలబ్ధాత్మనోరసస్యని
త్యంవిభావాదిఘటితతయా ప్రతీతిరితిహిరసవాదినో వర్ణ

ప్రమాణంచనకించిదపిరసంస్పృశతీత్యంతేన - తథాహీతి- వికల్పాసహ
త్వమేవప్రతిపాదయతీత్యర్థః- నిర్వికల్పకేననిర్వికల్పకప్రత్యక్షేణ- సవిక
ల్పకేనసవికల్పకప్రత్యక్షేణవా- ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి - కుతఇత్యా
హ- శిష్టేతి-విశిష్టానాంగుణాలంకారయుక్తానాంవాక్యార్థానామనుసం
ధానేనపర్యాలోచనేనలబ్ధాత్మనః ప్రాప్తస్వరూపస్యరసస్య నిత్యంనియ

మేన విభావాదిభిర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్ఘటితతయా- తథాసతీ- తథావిధం: దిఘటితం స్వరూపం యస్య తస్మిన్- తస్మిన్ రసే స్వలక్షణమాత్రావగాహి- విశేషణవిశేష్యయోస్సంబంధజ్ఞానమంతరేణ ఘటత్వాదిఘటాదిరూపస్వరూపమాత్రావగాహీత్యర్థః - ద్వితీయం పరిహరతి నాపిద్వితీయ ఇతి- తత్ర హేతుమాహ- నిర్వికల్పకాభావ ఇతి- కుత ఇత్యత ఆహ- తయోరితి - ప్రత్యక్షానుభవే నిర్వికల్పకస్య కారణత్వం సవికల్పకస్య కార్యత్వం చేతి నియమాదిత్యర్థః- ఉక్తమర్థం విశదయతి- నహీతి- కుత ఇత్యత ఆహ- నేతి- విశేష్యబుద్ధిర్విశేష్యవిషయకజ్ఞానం- అగృహీతవిశేషణా అజ్ఞాతవిశేషణా సతీ న- నోత్పద్యత ఇత్యర్థః- విశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యమితి నియ

యంతి । తథాసతి తథావిధస్వరూపే తస్మింత్స్వలక్షణమాత్రావగాహి నిర్వికల్పకం కథం కారంతుమేత। నాపి ద్వితీయః। నిర్వికల్పకాభావే సవికల్పకస్యానుదయాత్ । తయోః కార్యకారణభావావధారణాత్ । నహి నిర్వికల్పకేనాగృహీతే విశేషణే స్వరూపమాత్రే సవికల్పకం నామ విశిష్టజ్ఞానముత్పత్తుమర్హతి। నాగృహీతవిశేషణా విశేష్యబుద్ధిరితి న్యాయాత్। నచ కారణం వినా కార్యోత్పత్తిః। వ్యాఘాతాత్। నచ సమవాయాదివన్నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వమస్యేతి వాచ్యం। తద్విశేషణాంశస్య ప్రాక్సవికల్పకేన గ్రహణాదనుమానాదివత్తదుపపత్తేః। ప్రకృతే తు విభావాదేర్విశేషణస్య ప్రా

మాదిర్భావః । నిర్వికల్పకం వినా సవికల్పకం న సంభవతీత్యాశయేనాహ నచేతి। తత్ర హేతుమాహ- వ్యాఘాతాదితి। అయంభావః- యది కారణం వినా కార్యోత్పత్తిస్స్యాత్తర్హి మృదాదిం వినా ఘటాదిరుత్పద్యేతేతి। నను సమవాయాదీనామివ రసస్య కేవలసవికల్పకవిషయత్వమస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి। నచేతి। సంయోగాదిరాదిశబ్దార్థః- తతోఽపపత్తిమాహ- తదితి, తద్విశేషణాంశస్య సమవాయత్వాదేః ప్రాక్ శక్తిగ్రహణకాల ఇత్యర్థః సవికల్పకేన కారణం వినా కార్యానుదయాన్నిర్వికల్పకపూర్వకసవికల్పకేనేత్యర్థః- అనుమానాదివదనుమానాదీనామివ- ఉపమానాదిరాదిశబ్దార్థః తస్య సమవాయాదేః- ఉపపత్తేః- అయంభావః అనుమానాదివిశేషణభా

తానామనుమానత్వాదీనామివ సమవాయాదివిశేషణభూతానాంసమ
వాయత్వాదీనామపి ప్రాగ్యథాక్రమమవగతత్వేనక్లృప్తత్వాత్తదుపప
త్తిరితి- ప్రకృతేత్వితి-తద్విశేషణస్యరసవిశేషణభూతస్య ప్రాగ్రసప్రతీ
తేఃపూర్వం- విశేష్యేఅనుపసంక్రమాదప్రవేశాత్ -ఏవంనిర్వికల్పకనిర
పేక్షసవికల్పకగోచరత్వమిత్యర్థః - ఇత్థంనిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్విక
ల్పాసహత్వాదన్యతరస్యతద్గ్రాహకత్వంనిశ్చేతుంనశక్యతే యత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షంభవతుతత్రవివాదమిత్యభ్యుపగమ్యాహ- అస్తు వేతి-అస్తువే
త్యసూయాపగమే - అనిశ్చయాంగీకరణమసూయాపగమశబ్దార్థః - అ
సూయాపగమేస్తు వేత్యన్వయః- తథాపీతి-తథాపి యస్యకస్యచిత్ప్రత్యక్ష
స్యతద్గ్రాహకత్వే ప్రతిపన్నేపీత్యర్థః- తత్ప్రత్యక్షంకర్తృపూర్వసిద్ధంఘ

క్వాస్వతంత్రేణానుపలబ్ధేరగృహీతవిశేషణాయాశ్చబుద్ధేర్వి
శేష్యానుపసంక్రమాత్కథమేవంస్యాత్ । అస్తువాయత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షంతథాపి- కింపూర్వసిద్ధమేవరసంతద్గోచరయేత్ ।
విభావాద్యనుసంధానేనతదానీముత్పన్నంవా। నాద్యః। విశిష్ట
వాక్యార్థాననుసంధాతౄణామపిసదాప్రతీతిప్రసంగాత్ ।
నద్వితీయః । యదిరసోవిభావాదికార్యం స్యాత్తర్హికులాలా
దినిమిత్తనాశేకలశస్యేవతన్నాశేపితస్యానువృత్తిస్స్యాత్ ।
నను నిమిత్తకారణాపాయేపి కార్య ఘుష్టైతి, యథా వైశేషికా

టపటాదివత్ ప్రాఙ్నిష్పన్నం-విభావాదీతి-అత్రగోచరయేదిత్యనువర్తతే।
ఆద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి- తత్ర హేతుమాహ - విశిష్టేతి - సదాప్ర
తీతిప్రసంగాత్ - అవిచ్ఛిన్నానుభవాపత్తేరిత్యర్థః । ద్వితీయంపరిహరతి
నద్వితీయఇతి - కుతఇత్యాహ - యదీతి-తన్నాశేవిభావాదినాశేపి -
తస్యరసస్య - అయమాశయః - యథాకులాలదండచక్రాది నిమిత్త
కారణానాం నాశేపితత్కార్యభూతస్యకలశస్యానువృత్తిరనుభూయతే
తథాతన్నిమిత్త కారణానాం విభావాదీనాం నాశేపి రసస్యానువృత్తి
ర్భవేదతస్తస్య విభావాది కార్యత్వంవిరుద్ధమితి - ననుకుత్రచిన్నిమిత్త
కారణనాశేపి కార్యనాశస్యాప్యనుభూయమానత్వాదత్రాపి తథైవవి
భావాది నాశేరసానువృత్తి రుపపన్నైవేత్యాశయేనశంకతే - నన్వి

త్వాదినా చేదిత్వం తేన-యథేతి- వైశేషికాణాంతార్కికాణాం-మత ఇ
తి శేషః- అపేక్షాబుద్ధేః- అయమేకోయమేక ఇమాద్యావిత్యా కారకజ్ఞా
నస్యనాశాద్ద్విత్వనాశః- అపేక్షాబుద్ధేర్ద్విత్వముపపద్యతే- తన్నాశేత
న్నాశ ఇతి తేషామాశయః-హస్తసంయోగస్య తద్రూపనిమిత్తకారణస్యా
పాయే కటవివరణస్య తద్రూపకార్యస్యాపాయః-ద్విత్వనాశ ఇత్యత్రాత్ర
చ దృశ్యత ఇత్యస్యాపకర్షః - సవితృకిరణేతి । క్రమేణపరిహరతి- వైశేషి
కాణామితి- ప్రక్రియామాత్రమధికారఏవ- పాండిత్యప్రకటనమితియా
వత్ - నవస్తుతో ద్విత్వాదినాశ ఇతి భావః - ప్రక్రియాత్వధికారస్స్యే
త్యమరః।కుత ఇత్యత ఆహ-ద్విత్వాదేరితి। వస్తుసహభావిత్వాద్వాస్తవిక
త్వాన్నిత్యత్వాదితి యావత్ । తతస్తస్యనాశ ఏవ నాస్తీతి భావః। నన్వేవం

నామపేక్షాబుద్ధినాశాద్ద్విత్వనాశః, లోకే హస్తసంయో
గాపాయే కటవివరణాపాయః, సవితృకిరణ సంయోగాపా
యే కమలవికాసాపాయశ్చ దృశ్యత ఇతి చేన్న। వైశేషికాణాం
ద్విత్వాదినాశకల్పనా ప్రక్రియామాత్రం। ద్విత్వాదేర్వస్తు
సహభావిత్వాత్। నచాపేక్షాబుద్ధివైయర్థ్యం। స్వరూపసిద్ధ
భేదస్యప్రతీతిం ప్రతి ప్రతియోగిప్రతీతివదపేక్షా బుద్ధేరపిద్వి
త్వాదిప్రతీతిం ప్రతి హేతుత్వాత్ । నచపరస్పరవిరుద్ధానాం ద్వి
త్వాదీనాం సహావస్థానానుపపత్తిః। హ్రస్వదీర్ఘాదివదవిరోధా
త్। చిరకాలసంవేష్టనాహితసంస్కారబలాదుత్పన్నసంవేష్ట

సత్యపేక్షాబుద్ధిర్వ్యర్థా భవేదిత్యాశయేనాహ-నచేతి।తత్ర హేతుమా
హ-స్వరూపేతి । స్వరూపసిద్ధస్య స్వతస్సిద్ధస్య భేదస్యాభావస్య ప్రతీతిం
జ్ఞానం ప్రతి ప్రతియోగిప్రతీతివత్ప్రతియోగిప్రతీతేరివ- అయంభావః-ఘ
టాద్యభావప్రతీతిం ప్రతి ఘటాదిప్రతీతేరివేతి - నను ద్విత్వాదీనాం వస్తుస
హభావిత్వే పరస్పరవిరుద్ధానాం తేషాం కథం సహావస్థానమిత్యాశయేనా
హ- నచేతి।కుత ఇత్యత్రాహ-హ్రస్వేతి।హ్రస్వదీర్ఘాదివత్ హ్రస్వత్వదీ
ర్ఘత్వాదీనామివ- అయంభావః-యథైకస్మిన్నేవ దండాదౌ దీర్ఘదండా
ద్యపేక్షయా హ్రస్వత్వం హ్రస్వాద్యపేక్షయా దీర్ఘత్వంచ సహావస్థితం
తథా ద్విత్వాదీనామపి వస్తుసహభావిత్వమితి - చిరకాలసంవేష్టనేనాహి

తస్యాసంసార్కరస్యస్థితస్థాపకాఖ్యస్యబలాదుత్పన్నంయత్సంవేష్టనకార్యం తేనపూర్వప్రసరణస్యాపాయః- నిమిత్తస్యహస్తసంయోగరూపస్యనిమిత్త కారణస్యాపాయమాత్రాన్న - అత్ర చోక్తిరత్ర చమాత్రచానిమిత్తకా రణస్యాపికించిత్ప్రయోజకత్వమస్తీతిసూచ్యతే- కమలేతి - తతోనిమిత్త కారణాపాయే - కార్యాపాయస్యావిద్యమానత్వాద్విభావాదిరూపనిమి త్తకారణనాశేపిరసానువృత్తిప్రసంగాద్రసస్యవిభావాదికార్యత్వమనం గీకార్యమితిభావః॥ఏతేనేతి-రసస్యవిభావాదికార్యత్వపరిహారేణేత్యర్థః అపాస్తంపరిహృతం ౨, అపాసితుమేవవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయో గాద్రసనిష్పత్తిరితిసూత్రార్థప్రతిపాదనపూర్వకంహేతుమాహ- తథి తి॥ తేభట్టలోల్లటప్రభృతయః-విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపన

నకార్యేణపూర్వప్రసరణాపాయోననిమిత్తాపాయమాత్రా త్। కమలవికాసాపాయోపిముకులీభావలక్షణవిరోధికార్యా దేవ నసవితృకిరణాపాయమాత్రాదితి । ఏతేనభట్టలోల్లట ప్రభృతీనాంమతమపాస్తం ౨, తేహివిభావైరుత్పాదితోను భావైః ప్రత్యాయితస్సంచారిభిరుపచితో రామాదిగతోరస స్తదభేదభావనయాభావితేనకేరసః ప్రతీయతఇత్యుత్పత్తి వాదినః । ఉత్పత్తిపక్షస్యదూషితత్వాత్ । కించతన్మతప ర్యాలోచనయా రసస్యానుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతాప్రతి భా తి। నచసాయుక్తా। అనుకార్యస్యరామాదేరతీతత్వాత్ । త

కారణైః ఉత్పాదితోజనితః-అనుభావైఃకటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిఃకా ర్యైః-ప్రత్యాయితః ప్రత్యయంనీతః- సంచారిభిర్నిర్వేదాదిభిస్సహకా రిభిరుపచితః పోషితః రసఃరామాదిగతః-అభూదితిశేషః- తదభేదభావ నయారామాద్యభేదభావనయా-భావితేనకేరసఃప్రతీయతే - ఇత్యేవం ప్రకారేణోత్పత్తివాదినోహి। సంతుకింతతఇత్యత్రాహ - ఉత్పత్తీతి - దూషితత్వాత్- యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినాప్రత్యాఖ్యా తత్వాత్। తత్రదోషాంతరమాహ - కించేతి । అనుకార్యనిష్ఠతాఽనుక ర్తృనిష్ఠతాచేతిప్రత్యేకంసంబంధః- అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి-సా అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా- కుతఇత్యతఆహ- అనుకార్యస్యేతి- అస్త్వ

తీతత్వంకింతతఇత్యతాహ-తదితి-తత్ప్రతీతేరతీతఃస్థతా ప్రతీతేః-అయం
భావః - లోకేలోకోత్తరాతీతి నిష్ఠసద్గుణ స్మరణందుఃఖకారణమితి -
తస్మాదనుకార్య నిష్ఠతానయుక్తేతి భావః - అనుకర్తుఃరితి - అయంభా
వః - నటస్యాభినయాది కార్యాంతరాభినివిష్టచిత్తతయారసానుభవప
వనాస్తీతి- తథాచానుకర్తృనిష్ఠతాప్యయుక్తేతిపూర్వేణాన్వయః- నను
యస్యకస్యచిన్నటస్యరసానుభవోమాభూత్ కస్యచిద్భవత్యేవేత్యాశం
క్యాహ- భావఇతి। భావేరసానుభవసద్భావేవా- తస్యనటస్యాపి - అ
యంభావః- యదితస్యాపిరసానుభవస్తర్హి తస్మిన్ననుకర్తృత్వైవ నసంభవ
తీతి।పునశ్చోత్పత్తిపక్షే దోషందర్శయతి- కించేతి- ఆత్మనిష్ఠతయా-అనుకా
ర్యానుకర్తృనిష్ఠతయేత్యర్థః- అత్రానుకార్యోరామాదిరనుకర్తానటశ్చా
త్మశబ్దవాచ్యౌ-కామినఃకామిన్యాసక్తచిత్తస్యైవ- అయంభావః- యదిర

> త్ప్రతీతేర్లౌకికత్వేనదుఃఖాత్మకత్వాచ్చ। అనుకర్తుర్నటస్యా
> ప్యభినయసభాగంజనధనార్జనాద్యభినివిష్టచేతస్కతయా ర
> సానుభవాభావాత్ । భావేవాతస్యాపిసామాజికాంతర్భా
> వాత్ । కించోత్పత్తివాదే రసస్యాత్మనిష్ఠతయాకామినఏవర
> సనీయత్వంస్యాత్ 3, ననుమాభూత్ప్రత్యక్షంప్రమాణం చి
> త్రతురగన్యాయేనసమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్య ప్రతీతివై

త్యుత్పత్తిరభ్యుపగమ్యతేతర్హికామినోప్యనుకార్యసమానయోగక్షేమ
త్వాత్తస్మిన్నపి విభావైరుత్పాదితస్య రసస్యాస్వాదనీయత్వం తస్యైవ
సంభవతి నసామాజికానామితి- ఇతోపిరసస్యప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వమ
నుపపన్నమితిభావః 3, తర్హ్యనుమానగ్రాహ్యత్వంభవత్వేత్యాశంక్య
తత్ప్రకారంప్రతిపాదయతి- చిత్రతురగేతి॥ ఆలేఖ్యవర్తియస్తురగస్తత్ర
జాయమానాతురగోయమితిప్రతీతిర్లౌకికప్రతీతిచతుష్టయవిలక్షణా-తథా
హి- నసాసమ్యక్-అవధారణాద్యగోచరత్వాత్ వస్తుతోఽతురగత్వా
చ్చ- నాపిమిథ్యా-నేదంరజతమితిబాధసహితశుక్తౌరజతప్రతీతివదుత్తరకా
లికబాధాభావాత్ - నాపిసంశయః-కోట్యంతరానవగాహిత్వాత్ - నా
పిసాదృశ్యం-గోగవయయోరివసత్యచిత్రతురగయోర్బాహ్యావయవసా
మ్యాయోగాత్ - తథాచచిత్రతురగప్రతీతిర్యథాప్రతీత్యంతరవిలక్షణా

తథా న టే రామాదిప్రతీతిరితి భావః- ఏవం చ సమ్యగాదిలౌకికప్రతీతివై
లక్షణ్యేన రామాద్యనుకార్యాభేదభావితేన నటేఽనుకర్తరి తత్ప్రకాశితైః
'సేయం మమాంగేషు సుధారసచ్ఛటా సుపూరకర్పూరశలాకికా దృశోః।
మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీ ప్రాణేశ్వరీ లోచనగోచరం గతా॥' 'దైవాదహ
మద్య తయా చపలాయతనేత్రయా వియుక్తశ్చ। అవిరళవిలోలజలదః కాల
స్సముపాగతశ్చాయ' మిత్యాదికావ్యానుసంధానబలాన్నటప్రకాశితైరే
వ విభావాదిభిః- నాయికారూపయా వనాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైః క
టాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిశ్చేత్యర్థః-
కృత్రిమైరపి- వస్తుతో నటే విభావాదీనామభావాదితి భావః- కృత్రిమత్వేన

లక్ష్యమాణేన రామాద్యభేదభావితేన నటే తత్ప్రకాశితైరేవ విభా
వాదిభిశ్శిక్షాభ్యాసపాటవాతిశయప్రకటితతయాకృత్రిమైర
పి తథాత్వేనానభిమన్యమానైరనుమితస్స్థాయీ సామాజికై
శ్చర్వ్యమాణో రస ఇత్యనుమితివాదినశ్శ్రీశంకుకస్య మతాను
సారేణానుమానం తత్ప్రమాణమస్త్వితి చేన్నైవం। అనుమితిప
క్షస్యాప్యయుక్తత్వాత్। తథాహి। మాలత్యాదిసంయోగవి
యోగజనితసుఖదుఃఖపరవశమాధవాది విభావానుభావాదిక
మభినయతి యథావన్నేవకోవిదేన నటే తద్దర్శనసమయసముద్బు
ద్ధతత్తత్స్వకీయవిభావాద్యనుభవసంస్కారాస్సామాజికా
స్స్వదృష్టాంతావష్టంభేన మాధవాదేః ప్రథమం రసవత్తామ

తదజ్ఞానేఽనుమితివిరోధాదాహ- తథేతి- తథాత్వేనాకృత్రిమత్వేనేత్యర్థః-
స్థాయీ రత్యాదిః- నను నటే రసస్యాభావే తత్సత్తాయామప్రామాణ్యం
స్యాదిత్యాశంక్యాహ- సామాజికైశ్చర్వ్యమాణ ఇతి- చర్వణైవ తత్సత్తా
యాం ప్రమాణమితి భావః- పరిహరతి- నైవమితి- అనుమితీతి- తథాహీతి- అ
నుమితిపక్షప్రతిపాదనపూర్వకం తదయుక్తత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః
మాలత్యాదీతి- యథావద్యథాస్థితమేవ- అభినయతి సతి- తేషాం నటాభినీ
మానవిభావాదీనాం దర్శనసమయే- సముద్బుద్ధస్సంస్ఫూర్తస్తత్తత్స్వ
యవిభావాద్యనుభవసంస్కారో యేషాం తే తథోక్తాః- స్వే స్వీయమేవ దృ
ష్టాంతస్తస్యావష్టంభేన అవలంబనేన- రసవత్తాం రసాశ్రయత్వం। అను

మానప్రకారమాహ- మాధవ ఇత్యాదినా-యః పుమాన్ - ఏతాదృగ్వి
భావాదికారణయోగీత్యర్థః- స పుమానేవం సుఖదుఃఖాతిశయపరవశః-య
థాయమితి దృష్టాంతః-నన్వనుమానగోచరత్వేఽనుమీయమాన వహ్న్యా
దిసాధారణ్యాచ్చమత్కారకారితా న స్యాదిత్యాశంక్యాహ - వస్తుసౌంద
ర్యబలాదితి-నహి సారస్యవైరస్యాదికమనుమానాధీనం-కింత్వనుమీయమా
నవస్తుస్వరూపాయత్తమితి భావః - అతఏవానుమీయమానాపి కామినీ స్వా
త్మానందాయ భవతి- అనుమీయమానశ్చ వ్యాఘ్రాదిర్భయాయ భవతి-ప్ర
కృతే వస్తుస్వరూపస్యాతిసుందరత్వాదానందజనకత్వముపపద్యత ఏవేత్యా
శయః- అత ఏవాహ- అన్యానుమీయమానవిలక్షణేనేతి- తన్మతం శ్రీశంకు

నుమిమతే। మాధవస్సుఖదుఃఖాతిశయపరవశో భవితుమర్హతి। ఏ
తాదృగ్విభావాదికారణయోగిత్వాత్।యఏవం సఏవం। య
థాయమితి। తతస్తేనానుమీయమానేనాపి లోకోత్తరస్వాదు
స్వభావతయా వస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీ
యమానవిలక్షణేన మాధవాదినిష్ఠేనైవ రసేన సహృదయాః సుఖ్యం
తీతి హి తన్మతం।అత్ర పృచ్ఛామః। విభావాదీనాం కిం లోకసిద్ధకా
ర్యకారణరూపేణ లింగిత్వం ఉత విభావాద్యాకారేణ।న చరమః
విభావాద్యాకారస్య లోకేష్వత్యాప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్ర
సంగాత్।అస్తు తర్హ్యాదిమః పక్షః।దృశ్యతే హి కార్యాత్కారణా
నుమానమపి।తద్వద్విభావాదీనామపి లోకసిద్ధరీత్యా కార్యకా
రణరూపేణైవ లింగత్వమితి చేన్నైవం।విభావాదీనాం వ్యంజకత

కాభిప్రాయః-అస్మిన్మతే సంయోగశబ్దో వ్యాప్యవ్యాపకలక్షణసంబంధప
రః- నిష్పత్తిపదమనుమితిపరమితి బోధ్యం॥ అనుమితిపక్షం పరిహర్తుం పృ
చ్ఛతి-విభావాదీనామితి-ఉతేతి-ప్రథమతో ద్వితీయం పరిహరతి న చరమ ఇ
తి।కుత ఇత్యత ఆహ-విభావాదీతి-అయం భావః- విభావాదీనామాలంకా
రికైక పరిగృహీతత్వాత్తదాకారస్యాప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగ
రూపోఽనుభవవిరోధ ఇతి - దృశ్యత ఇతి-అత్రాపిశబ్దేన ప్రకృతోపయుక్తం కా
రణాత్కార్యానుమానమస్త్యేవేతి జ్ఞాప్యతే - పరిహరతి-నైవమితి -కుత ఇ
త్యత ఆహ-విభావాదీనామితి-శాస్త్రే అలంకారశాస్త్రే-త్యాగాత్ తాసి

చేన్నాట్యకావ్యయోః। విభావా అనుభావా స్తత్కథ్యంతే వ్యభిచారిణ,ఇ
తి తేషాంకారణాదిరూపతాయాఃపరిహారాదిత్యర్థః। అస్తుకింతత ఇత్య
తాహ- తేనేతి - అయమ్భావః - లోకేతావత్కారణంవ్యాపకంలింగం
వ్యాప్యం-ఏవంచయథాధూమేవ్యాపకకారణరూపతావ్యాప్యలింగరూప
తాచవిద్యతేతథావిభావాదిషుకారణతారూపవ్యాపకతానాస్తి తదభా
వాదేవవ్యాప్యలింగరూపతాపినాస్తీతి- తదితి- తస్యాఃవ్యాప్యలింగరూప
తాయాః-నివృత్త్యాచసత్త్వం- అయమ్భావః- విభావాదీనాంవ్యాపకభూ
తకారణతానివృత్తిప్రయుక్తవ్యాప్యభూతలింగతానివృత్త్యాచరసస్య లింగి

యాభిమతానాం లౌకికకార్యకారణ రూపతాయాశ్శాస్త్రే
త్యాగాత్ । తేనవిభావాదేః కార్యకారణతారూపవ్యాపక
తానివృత్త్యావ్యాప్యలింగ రూపతాపివ్యావర్తతే। తన్నివృత్త్యా
చకథమనుమానవార్తా। ననుమాభూద్విభావాదీనాంకార్య
కారణరూపతయాలింగత్వం కింత్వన్వయవ్యతిరేకమహిమ్నా
భవిష్యతి, దృశ్యతేహికృత్తికోదయాదకార్యాదకారణాదేవ
రోహిణ్యాసత్తిప్రతీతిః, అతోన్వయవ్యతిరేకయో రేవావి
నాభావావధారణోపాయతయావధారితత్వాత్ప్రకృతేరస
ప్రతీతే ర్విభావాద్యన్వయ వ్యతిరేకానువిధాయితయా వి
భావాదీనాంరసానుమాపకత్వంభవిష్యతీతిచేద్ధంతస ఏవఘట్ట
కుటీప్రభాతవృత్తాంతః। యతోవిభావాదిరూపతాయాలో
కాప్రసిద్ధత్వాన్నతద్రూపేణలింగతేత్యుక్తేతద్దోషపరిహారా

త్వకథాకథంసిద్ధ్యతీతి- తర్హివిభావాదీనాం భంగ్యంతరేణ లింగత్వమం
గీక్రియతామిత్యాహ-నన్విత్యాదినా-అతఇతి - అవినాభావస్యావధార
ణోపాయతయాసాధనతయాఅవధారితత్వాన్నిశ్చితత్వాత్ - రసప్రతీ
తేఃవిభావాదీనన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనువిధాయితయా అనుసారితయా
ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతఃఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతప్రాయఇత్యర్థః-
కుతఇత్యతాహ- యతఇతి - యతోయస్మాద్ధేతోః- విభావాదిరూపతా
యాః-విభావాదికార్యకారణరూపతాయాఇత్యర్థః-సఏవదోషఃలింగత్వా
సంభవరూపోదోషః - ప్రత్యావర్తతేపునరాపతతి-తతఇతిపూర్వోక్తాన్వ

యః- తేషామన్వయవ్యతిరేకాసంభవే నిదానం దర్శయతి- నహీతి- శాస్త్రై
కసమధిగమ్యానామలంకారశాస్త్రైకవేద్యానామిత్యర్థః- అతఏవ లౌ
కికానాం శక్యశంకః శంకితుం శక్య ఇత్యర్థః- నహిసంభవతిహి- తథాచ క్రీ
త్వా కశ్చిత్పణ్యవస్తూని పుర్యాం శుల్కం హృత్వా గంతుకామో నిశాయాం
తుర్యయామే గచ్ఛ ద్దారాత్ శుల్కమార్గా ద్గత్వా గత్వా ఘట్టకుట్యాం ప్రభా
తం కదాచిత్ శుల్కజ్ఞానపదో జాల్మాపశదః కుత్రచిత్పురవరే క్రీత వస్తుజా
తః కరావజిహీర్షయా ఽపరరాత్రే సముత్థాయాహ్నాయ నివృత్తివ్యాప
మార్గేణ పరిభ్రమ్య పరిభ్రమ్య భాస్కరోదయవేళాయాం ఘట్టకుటీ పురో
భాగం ప్రాపేతీమాం కథామభిసంధాయోక్తం ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాం
తఇతి। ఏవం విభావాదీనాం రసానుమాపకత్వం పరిహృత్య సింహావలోకన

యపునరన్వయవ్యతిరేకమార్గమవలంబమానస్యైతవసఏవదోషః
ప్రత్యావర్తతే । నహి విభావాదీనాం శాస్త్రైకసమధిగమ్యా
నామలౌకికానామన్వయవ్యతిరేకగ్రహశ్శక్యశంకః। యచ్చో
క్తం వస్తుసౌందర్యబలాదనుమీయమానస్యాప్యన్యానుమీయ
మానవైలక్షణ్యేన చర్వణీయత్వమితి తదతిమందం।విరుద్ధత్వా
త్। నహ్యతిసుందరమపి వస్త్వన్యగతమనుమీయమానమత్యం
తపరోక్షమపరోక్షతయా చర్వణీయం భవతి । పరోక్షత్వాప
రోక్షత్వయోరేకస్మిన్ధర్మిణిస్థితివిరోధాత్ ।విభావాదిప్రతీతేః
పూర్వం సిద్ధస్యతస్యాభావాచ్చ ౪, నాప్యుపమానం తత్ర ప్ర

న్యాయేనతన్మతైకదేశమనూద్య పరిహరతి- యచ్చోక్తమిత్యాదినా। తద్వ
చనమతిమందమసారమసమంజసమితియావత్ - కుతఇత్యత్రాహ- విరు
ద్ధత్వాదితి। విరుద్ధత్వం దర్శయతి- నహీతి।అపరోక్షతయా ప్రత్యక్షతయా
మాధవాదినిష్ఠే నైవరసేనస్వయమపిసుఖ్యంతీతితన్మత సమయాదితిభా
వః- చర్వణీయం నభవతిహి- తత్ర హేతుమాహ- పరోక్షత్వేతి- హేత్వం
తరమాహ- విభావాదీతి- అయంభావః- యదివిభావాదిప్రతీతేః ప్రాగ్ర
సస్యసిద్ధత్వం తర్హి తస్యాపరోక్షతయా చర్వణీయత్వం స్యాదితి ౪. త
ర్హ్యుపమానం తత్ర ప్రమాణం భవత్విత్యాశంక్య తస్యాపినోపయోగ ఇత్యా
హ- నాపీతి-కుత ఇత్యత్రాహ- తస్యేతి- అయంభావః- రసప్రతీతౌ సాధకస్య

వైధర్మ్యయోరభావాన్నోపమానవిషయతేతి 'నహీవంధ్యాళిజానాతిగు
ర్వీంప్రసవవేదనా మిత్యాదిమతద్వైధర్మ్యమితి బోధ్యం ౫. నశబ్దప్ర
మాణమపితత్రప్రమాణమిత్యాహ- నచేతి। తత్ర హేతుమాహ-రసస్యే
తి। అత్ర తుశబ్దోవధారణార్థః- అలౌకికత్వేనతుఅలౌకికత్వేనైవేత్యర్థః-
అభ్యుపగతస్యాంగీకృతస్య- అతఏవేతి-తతోపపత్తిమాహ- కుత్రాపీతి-
అయంభావః -గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదౌ తీరాదిపదాభిధే
యానామేవలక్ష్యత్వందృష్టం- యత్రకుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వం న
దృష్టచరమితి। దూషణాంతరమాహ - కించేతి-ముఖ్యార్థబాధేనఅసధ్రీచీ
నాః- ముఖ్యార్థబాధరహితాస్సంత ఇత్యర్థః- అయంభావః- యథాగంగా
శబ్దస్స్రోతోరూపముఖ్యార్థేసబాధస్సన్ తీరంలక్షయతి- తథాత్ర బాధా

భవతి।తస్యసాధర్మ్యవైధర్మ్యమాత్రైకవిషయత్వాత్ ౫,నచా
గమస్తత్రప్రగల్భతే।రసస్యాలౌకికత్వేనత్వభ్యుపగతస్యసంకే
తాభావేనాభిధాగోచరతాత్యాగాత్।అతఏవనలక్షణాగోచ
రతాపి। కుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వాదర్శనాత్ । కించ
విభావాదయోముఖ్యార్థబాధాసధ్రీచీనారసమవగమయంతీ
తివక్తవ్యం నహిబాధావినాభావావినాలక్షణాసంభవతి ౬,
నచగౌణ్యపితంబోధయతి । నహివిభావాదయః కలయాపిసా
దృశ్యమవలంబ్యరసంబోధయంతి ౭, నాపితాత్పర్యగమ్యో
రసః। తథాహి । విధేయదృష్ట్యాభిధానంతాత్పర్యమిత్యాచా

భావాద్విభావాదిశబ్దాముఖ్యార్థభూతలలనాద్యాలంబనవిభావాది బాధ
మంతరేణరసరూపలక్ష్యార్థంబోధయంతీతి। అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ- న
హీతి- విభావాదీనాం రసస్యచావినాభావసద్భావాద్బాధాభావ స్సై
వాత్రప్రతిబంధకత్వంబోధ్యం ౬, గౌణీగోచరతాపినాస్తీత్యాహ-నచే
తి-కుతఇత్యత్రాహ-నేతి-హియస్మాత్ కలయాఅంశమాత్రేణాపి-అయం
భావః- అగ్నిర్మాణవకఇత్యాదావివవిభావాదీనాంరసస్యచసాదృశ్యం
నాస్తీతి- కలాంశమాత్రేశిల్పాదౌకలనాకాలభేదయోరితి రత్నమాలా
౭,తాత్పర్యగమ్యతాపినసంభవతీత్యాహ- నాపీతి-తథాహీతి-తాత్పర్యస్వ
రూపపరిజ్ఞానమంతరేణ-తపగవ్యతాయామాహ్ద్ఘే-యత్వాప్తత్స్వరూపప్ర

తిపాదనపూర్వకంతదగమ్యతామేవోపపాదయతీత్యర్థః ॥ విధేయోతి॥విధే
యోఽత్యంతాప్రాప్తార్థ-దృష్ట్యాఽభినివేశేనాభిధానమనువాద్య వాచకా
భిధానంతాత్పర్యమితితాత్పర్యశబ్దార్థఇత్యాచార్యాః-అహురితిశేషః-యదు
క్తమితి- ఏతదాచార్యవచనమిత్యర్థః- తత్రయుక్తతాందర్శయతి-విధిరితి-
అత్యంతమప్రాప్తౌసత్యాంవిధిరపూర్వవిధిః- భవతీతిశేషః - ఇతిన్యాయే
నత్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్య కాలత్రయాసంబద్ధస్య అత్యంతాప్రాప్తస్యై
వేత్యర్థః-అత్ర వైదికోదాహరణందర్శయతి-యథేతి-గుణసంభక్తస్యగుణా
భినివిష్టస్యభావార్థస్య హోమాదిరూపార్థస్యస్థలే గుణమాత్రస్య దధ్యా
దిగుణస్యైవ- కుతఇత్యతాహ - విధిరితి-ప్రాప్తాత్ ప్రాప్తంవిహాయేత్య

ర్థః । యుక్తంచైతత్ । విధిరత్యంతమప్రాప్తావితిన్యాయే
నత్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్యైవార్థస్యవిధానయోగ్యతా । య
థాదధ్నాజుహోతీత్యాదౌ గుణసంభక్తభావార్థస్థలే గుణ
మాత్రస్యైవవిధానపర్యవసానం । విధిర్హి క్షీరనీరవివేచనశా
లీహంసఇవప్రాప్తాప్రాప్తసమభివ్యాహారేప్రాప్తాదప్రా
ప్తమదగ్ధదహనన్యాయేనైవ భజైవవిషయీకరోతి । ఏవమే
వరక్తంపటంవయేత్యాదావపి ద్రవ్యగుణక్రియాణామేకంద్వ
యంత్రయంవాయావదప్రాప్తంతావదేవవిధీయతే । అన్యే
షాంతుమానాంతరప్రాప్తానాంతత్సన్నిహితానామర్థానాం
తాదర్థ్యేనైవాన్వయోయుక్తః। భూతభవ్యనయాత్ । య

అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి- దగ్ధస్యదహనంనాస్తీత్యుక్తత్వాద్యథాఽగ్ని
రదగ్ధందహతి నతుదగ్ధం- ఏవంవిధిరప్యప్రాప్తంవిషయీకరోతి నప్రాప్త
మితిభావః- ఉక్తమర్థంలోకేపిదర్శయతి - ఏవమితి - ద్రవ్యగుణక్రియా
ణాంపటరక్తిమవయనానాంమధ్యేఏకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః - ద్వయోర
ప్రాప్తౌద్వివిధిః-త్రయాణామప్రాప్తౌ త్రివిధిరితిభావః-అన్యేషామితి-త
త్సన్నిహితానామప్రాప్తసన్నిహితానాం-తాదర్థ్యేనతత్ప్రయోజనకత్వే
నైవ- కుతఇత్యతాహ- భూతభవ్యనయాదితి- భూతాస్సిద్ధవిషయాః -
భవ్యాస్సాధ్యవిషయాః- ఏవంచ-భూతానాంభవ్యానాంచయత్రసము
చ్చారణంతత్రభూతంసిద్ధరూపంభవ్యాయసాధ్యాయోపదిశ్యతఇతి న్యా

ద్యాభిప్రాయః- ఉక్తమర్థముక్తోదాహరణే దర్శయతి- యథేతి- ఫలితార్థ
మాహ- అత ఇతి- అస్తు కిమిత్యత ఆహ- న చేతి- అనభిహితే అశబ్దాభిహితే- త
త్ర సదృష్టాంతముపపత్తిమాహ- లోహితోష్ణీషా ఇతి- లౌహిత్యార్జవాదౌ
లౌహిత్యార్జవాదిరూపే విధేయే- ఋత్విక్ప్రచరణస్యోష్ణీషాణాం చ దర్శ
నస్య చ చక్షుషశ్చ ప్రాప్తత్వాల్లౌహిత్యమాత్రస్యార్జవమాత్రస్య చ విధే
యత్వమితి భావః - తస్మాదనభిహితే తాత్పర్యం న జాఘటీతీతి పూర్వేణ సం
బంధః - ప్రతిజ్ఞాతార్థమాహ- ప్రకృత ఇతి- అభిధాగంధస్యాభిధాసంబంధ
స్య వైధుర్యమభావస్తస్యోపపాదనాదాలంకారికప్రతిపాదనాత్ - విభా

> భాతత్త్రైవజుహోతిపదస్యాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి
> వాక్యాంతరప్రాప్తహోమానువాదినో గుణవిధిపరత్వం। అ
> తో విధేయానువాద్యసమభివ్యాహారస్థలే అనువాద్యవాచక
> పదానాం విధేయార్థదృష్టిరేవ తాత్పర్యమితి నిర్ణయః । న చా
> నభిహితే తాత్పర్యం జాఘటీతి। లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్ర
> చరంతీత్యాదౌ వధూం సపశ్యన్నృజునైవ చక్షుషేత్యాదౌ చ
> లౌహిత్యార్జవాదౌ విధేయే పదాంతరాభిహిత ఏవానువాద్య
> వాచకపదానాం తాత్పర్యస్వీకారాత్ । ప్రకృతే రసస్యాభి
> ధాగంధవైధుర్యోపపాదనాన్న తాత్పర్యగమ్యతేతి యుక్తము
> త్పశ్యామః ౮. నాప్యర్థాపత్తిస్తమాలింగతి । రసం వినానుప
> పద్యమానార్థాదర్శనాత్ ।నను విభావాదయ ఏవ రసం వినానుప
> పద్యమానాస్తం కల్పయంతీతి చేద్వ్యర్థమేతత్ । తస్యానుమా

నాదిభిరభివ్యజ్యమానస్య రసస్యాభిధేయత్వాభావోపపాదనముపపన్నమే
వేతి భావః- గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరితి విశ్వః ౮, అ
ర్థాపత్తికల్ప్యతాపి న సంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తత్ర హేతుమాహ- రస
మితి- అయం భావః- అనుపపద్యమానేనార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః
ఏవం చ పీనో దేవదత్తో దివా న భుంక్తే- ఇత్యత్రాన్యథానుపపద్యమానం పీన
త్వం యథా రాత్రిభోజనం కల్పయతి- తథా రసం వినానుపపద్యమానో యః
కశ్చిదర్థోఽస్తి యస్య సపవతం కల్పయేత్తాదృశస్యార్థస్యాదర్శనాదితి- నను వి
భావాదీనాం రసం వినాఽనుపపద్యమానత్వమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- నిష్ప

తి-పతత్-విభావాదయస్తంకల్పయంతీతివచనం-వార్తమసారం- వ్యర్థమితియావత్-వార్తమారోగ్యఫల్గునోరితివిశ్వః-కుతఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-తస్యార్థాపత్తిప్రమాణస్య- అవ్యతిరేకాత్ ధూమాన్యథానుపపత్త్యావహ్నిః కల్ప్యతఇత్యేవంరూపేణాభేదాదిత్యర్థః-తస్యేతి-తస్యానుమానస్యచనిరాకృతత్వాత్ - విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమిత్యాదినాపరిహృతత్వాత్ - నన్వనుమానార్థాపత్త్యోః కైశ్చిత్పార్థక్యస్యాప్యంగీకృతత్వాత్కథమభేదఇత్యతాఽఽహ-అనుమానేతి-అనుమానాద్వ్యతిరేకేభేదేవాతత్ప్రతీతేఃరాత్రిభోజనాదిప్రతీతేఃపరోక్షత్వాత్కల్ప్యత్వేనాప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షత్వేనరసచర్వణస్య విరోధస్స్యాదతోర్థాపత్తిస్తంనస్పృశతీతిభావః ౯, అనుపలబ్ధేరత్రస్మర్తుమప్యవకాశోనాస్తీత్యా

నాదవ్యతిరేకాత్తస్యచనిరాకృతత్వాత్ । అనుమానవ్యతిరేకేవాతజ్జన్యాయాః ప్రతీతేఃపరోక్షత్వాదపరోక్షతయా చర్వణవిరోధాత్ ౯. అనుపలబ్ధిస్త్వభావైకగోచరానరసస్వరూపమవగమయితుమలం ౧౦. నాపితత్రలక్షణంప్రణేతుం శక్యం। ప్రమాణసిద్ధార్థస్యేతరవ్యావృత్తిబోధనార్థం లక్షణప్రణయనం । ప్రమాణంచనకించిదపిరసంస్పృశతీత్యవోచామ । అతోరసాభావాద్రసోపజీవికావ్యమీమాంసాశాస్త్రమేవానారంభణీయమితి ౧౧. అతోఽభిచ్యతే । నతావల్లక్ష

హ- అనుపలబ్ధిస్త్వితి ॥ అనుపలబ్ధేరభావైకసాధనత్వాత్సద్భావపదార్థం రసంబోధయితుంనసామర్థ్యమిత్యర్థః౧౦, అత్తునావరసస్వరూపముచ్యతామిత్యతాఽఽహ- నాపీతి॥ తత్రరసే। తతోఽపపత్తిమాహ-ప్రమాణేతి - అయంభావః 'వ్యావృత్తిర్వ్యవహారోవాలక్షణస్యప్రయోజన మిత్యుక్తత్వాత్ప్రమాణసిద్ధస్యపదార్థస్యైవేతరవ్యావృత్తిజ్ఞానార్థం లక్షణప్రతిపాదనమితి-ప్రమాణంచేతి-అతఇతి-రసోపజీవినఃకావ్యస్యమీమాంసాలంగవిచారస్తదాత్మకంశాస్త్రమనారంభణీయమేవేతిపూర్వఃపక్షః ౧౧. సమాధత్తే- అతోఽభిచ్యతఇతి- అత్రపూర్వపక్షే - ఉచ్యతే-సముచితోత్తరమితిశేషః - నతావదితి- లక్షణస్యాసంభవః నతావన్నైవ - రసలక్షణంసంభవతీత్యర్థః- కింతదిత్యత్రాహ-విభావేతి॥విభావాదయఏవసాము

గ్రీ తయా సముల్లసితోఽభివ్యక్తః- నిర్భరానందసంవిద్రూపతాం నీయ
మాన ఇతి యావత్ -స్థాయిభావః- ‘ప్రకాశానందచిద్రూపాం రసతాం ప్ర
తిపద్యతే। ప్రకృష్యమాణో యో భావస్స్థాయీతి నిగద్యతే’ ఇత్యుక్తలక్ష
ణో రత్యాదిరిత్యర్థః - ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠో రత్యాదిస్స్థాయీ రస్యతే
స్వాద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రస్యతే స్వాదనార్థ
త్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి- ఉక్తార్థే శిష్టసమ్మతిమాహ- విభావైరితి ॥
వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యా
పి స్వాదుత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః - తదుక్తం ‘వ్యంజనౌషధిసంయోగో
యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్। ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయినం శ్రి
తా’ ఇతి- నను కీదృగ్విధం స్థాయిత్వమిత్యాశంక్యాహ- భావస్యేతి- కావ్యే
నాభినయేన వా నివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనా
రూపస్సంస్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారో భావః- తదుక్తం

ణాసంభవః। విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీస
ముల్లసితస్స్థాయీభావో రస ఇతి లక్షణసద్భావాత్ । తదు
క్తం దశరూపకే। విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచా
రిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసస్స్మృత ఇ
తి। భావస్య స్థాయిత్వం నామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూత

‘సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావన’మితి- తస్య భావకస్య భావ
శ్చిత్తం- తస్య భావనం వాసితత్వం తద్భావభావనం- స తావద్ద్వివిధః- స
న్నిహితో వ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యః పటం ప్రతి తంతువద్రసం ప్రత్యాకా
రమాత్రవ్యవహితస్స్థాయి భావ ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం ‘ప్రకృష్యమాణో
యో భావో రసతాం ప్రతిపద్యతే స ఏవ భావస్స్థాయీతి భరతాదిభిరుచ్యతే’
ఇతి। ద్వితీయస్తు కువిందాదివద్భావాంతరవ్యవహితో విభావాదిః- తస్య స్థా
యిద్వారా రసోల్లాసకత్వసమర్థనాత్ -ఏతేన సామాజికమనోవికారవిశే
షోపాధికో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థా
విశేషస్స్థాయిభావ ఇతి ఫలితం- ఏవంవిధస్య భావస్య కస్యాంచిన్నాయికా
యామనురాగస్య నాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- బీభత్సాది
ర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయా అతిరస్కృతత్వేన - అవిరుద్ధత్వేనేతి

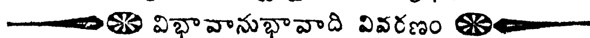
యావత్ - యథాలవణోదస్యాన్వనుప్రవిష్టంమధురమపినాదేయముదకం
లవణయత్యేవమన్యానప్యాత్మనైక్యంనయతస్థాయిభావస్యకుతస్తైస్సహ
విరోధవార్తేతిభావః- తదుక్తం- విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేన
యః । ఆత్మభావంనయత్యన్యాన్ స్థాయీవ లవణాకరఇతి - యావ
దనుభవమితి-సంస్కారాత్మనోస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేనప్రబో
ధా దుత్పద్యమానోవిజాతీయ ప్రత్యయాసంవలితఃప్రియతమాదిస్మృతి
సంతానోవిభావాదిమహిమ్నాయావత్తన్మయమివకరోతి తావదవస్థాన
మిత్యర్థః-తదుక్తం- అవస్థితాశ్చిరంచిత్తేసంబంధాశ్చానుబంధిభిః। వ
ర్ధితాయేరసాత్మానస్తేస్మృతాస్థాయినోబుధైరితి- తత్రాపివృద్ధసమ్మతి
మాహ-సజాతీయైరితి-యావద్రససంవర్తమానఃభావఃస్థాయీత్యుదాహృ

తయాయావదనుభవమవస్థానం। తథోక్తం తత్రైవ। సజా
తీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసంవ
ర్తమానస్థాయిభావఉదాహృతఇతి । నచప్రత్యాయకాభా
వాదప్రతీతార్థస్యలక్షణప్రణయనందుష్కరమితిశంక్యం ।
ఉక్తసామగ్ర్యైవరసవ్యంజకత్వాత్ । తథాచోక్తం భ
రతేనసూత్రకృతా। విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్ర
సనిష్పత్తిరితి। ఉక్తంచకావ్యప్రకాశకారేణ । కారణాన్యథ
కార్యాణిసహకారీణియానిచ। రత్యాదేస్థాయినోలోకేతా

తఇత్యన్వయః - ననుప్రమాణసిద్ధార్థస్యలక్షణప్రణయన ముపపద్యతేప్ర
త్యాయకప్రమాణప్రతిపాదనమంతరేణకథంరసస్యలక్షణప్రణయన మి
త్యాశంక్యాహ-నచేతి-కుతఇత్యత్రాహ - ఉక్తసామగ్ర్యేతి- అత్రశి
ష్టసమ్మతిందర్శయతి-విభావేతి-కారణానీతి-లోకేతావల్లోకోత్తరసౌందర్య
శాలినోః కయోశ్చిద్యూనోర్మిథోదర్శనేనశ్రవణేనవాఆదౌప్రీతిరుత్పద్య
తే- తతస్తదీయయౌవనలావణ్యాదిభిర్గుణైస్తచ్చేష్టాభిర్హావభావప్రభృతి
భిస్తదలంకరణైర్హారకేయూరాదిచందనవిలేపనాదిభిస్తటస్థైశ్చంద్రోద
యఘనస్తనితకోకిలారణితమలయానిలాదిభిశ్చోద్దీపితాసా ప్రీతిరుత్కటం
ఠాపరనామధేయాఽభిలాషాకారేణపరిణమతి- తథావిధామేవప్రీతింరతి
మాచక్షతే తతోమిథస్సంగత్యుపాయంజిజ్ఞాసమానయోర్యూనోశ్చింత

గ్లానిశంకాదయఉత్పద్యంతే - తతోరత్యాచింతాదిభిశ్చతదుభయవ్యంజి కాశ్చేష్టాజాయంతే తతస్స్వయంవాదూతీప్రేషణాదినావాసంగతౌ స త్యాంసాప్రీతిరుత్తరోత్తరంవిజృంభతఇతిస్థితిః। తథాచలోకేకావ్యనాట్య వ్యతిరిక్తనాయకవ్యవహారస్థలే-స్థాయినోరత్యాదేర్యానికారణాని నాయి కానాయకతదీయలావణ్యచేష్టాలంకరణోద్యానమలయానిలాదీని ॥ అథ యానికార్యాణిరత్యాదేరేవకటాక్షభుజాక్షేపస్తంభప్రళయ రోమాం చాదీని- రత్యాదేస్సహకారీణిపరిపోషహేతుభూతానినిర్వేదాదీనిచతానీ మానినాట్యేనటవ్యాపారేకావ్యేకవివ్యాపారేచచేద్యది - స్యురిత్యధ్యా హారః- తత్తదేత్యర్థేవ్యయం - తదాయథాక్రమంకారణానివిభావాఃకా ర్యాణ్యనుభావాస్సహకారీణివ్యభిచారిణఇతికథ్యంతే - తైర్విభావాను భావవ్యభిచారిభిర్వ్యక్తః - నతూత్పాదితః స్థాయీరత్యాదికోభావః -

నిచేన్నాట్యకావ్యయోః।విభావాఅనుభావాస్తత్కథ్యంతేవ్య
భిచారిణః। వ్యక్తస్సతైర్విభావాద్యైస్స్థాయీభావోర

విభావానుభావాది వివరణం

సఃస్మృతఇతి ౧౨. తత్రరసాభివ్యక్తికారణంవిభావః। సద్వి
ధా। ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్। ఉద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధః। ఆ
లంబనస్యగుణోరూపయౌవనాదిః। హావభావాదికాశ్చేష్టాః।
హారనూపురాదయస్తదలంకారాః। చందనచంద్రికాదిస్తట

రసఇతిస్మృతఇత్యర్థః ౧౨. అథరససామగ్ర్యాంవిభావస్య లక్షణంవి భాగంచాహ-తత్రేతి-తత్రవిభావాదీనాంమధ్యేరసస్యస్థాయిభావస్యాభి వ్యక్తికారణంవిభావః - రసశబ్దేనాత్రరత్యాదిభావఓదనంపచతీత్యాదివ ద్భావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహ్రియతే-లోకేనాయకాద్యాలంబనకార ణంవిశిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజి కాంతఃకరణప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠం సదాలంబనవిభావఉద్దీపన విభావశ్చేత్యుచ్యతే।। ఏతచ్చవిశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభా వ్యతేజ్ఞాయతఇతి విభావఇతివ్యుత్పత్త్యాలభ్యతే- తదుక్తం 'జ్ఞాయమాన తయాయత్రవిభావోభావపోషకృ'దితి-ద్వైవిధ్యమేవాహ - ఆలంబనేతి- యదాలంబ్యరత్యాదిర్జాయతేతదాలంబనం - శృంగారే నాయికానాయ

కశ్చ- రౌద్రే వైర- భయానకే వ్యాఘ్రాదిః-ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం-ఉ
ద్దీపనవిభావ ఇతి- చాతుర్విధ్యం దర్శయతి- ఆలంబనస్యేత్యాదినా - తథా
చోక్తం 'ఆలంబనగుణశ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః తటస్థశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చ
తుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చే
ష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాదికా మతా। నూపురాంగదహారాదితదలం
కరణం మతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా' ఇతి ౧౩ అ
థానుభావం లక్షయతి- కార్యభూత ఇతి ॥ ననుకార్యత్వం నామ నియతోత్త
రకాలభావిత్వం, తచ్చానుభావస్య కిం రసాపేక్షయా, ఉత స్థాయ్యపేక్ష
యా। నాద్యః। విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణతృతీయయా తస్య పూర్వభా
విత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కారణస్య
ఏవం చానుభావే సతి రసో రసే సత్యనుభావ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ప్రసంగ
స్స్యాత్। అత ఏవ న ద్వితీయః। నహి భావకమనోవస్థాయినస్స్థాయినః పూర్వ

స్థశ్చేతి ౧౩. కార్యభూతః కటాక్షభుజాక్షేపాదిరవయవ
వికారవిశేషోనుభావః। ఉక్తం హి రతిరహస్యే। 'రసతాం గచ్ఛతి
స్థాస్నోయత్కార్యముపలక్ష్యతే। అనుభావస్స విజ్ఞేయో ర
సావస్థానసూచక' ఇతి ౧౪. పరగతసుఖదుఃఖభావనయా భా
వితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం, తతో భవాస్సాత్త్వికాః। తేచ।

భావినాం కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వం - అతస్స్థాయి
త్వయోగ్యస్య లౌకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతో యోయం కటాక్షాదిరభిన
యాదిద్వారా భావకమనః ప్రతిబింబితస్సహృదయహృదయస్థితం రత్యాది
భావమనుభావయతి సోనుభావ ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం 'భ్రూవిక్షేపకటా
క్షాదివికారో హృదయస్థితం। భావం వ్యనక్తి యస్సోయమనుభావ ఇతీరిత' ఇ
తి। ఉక్తార్థే సమ్మతిం దర్శయతి- రసతామితి। స్థాస్నోః స్థాయినో రసతాం గచ్ఛ
తి సతి ౧౪. అథ సాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావ
సంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాం బ్రాహ్మణపరివ్రాజక
న్యాయేన పృథగుపాదానేఽసాధారణకారణమాహ- పరగతేతి- అభినయా
దిముఖేనాన్యగతసుఖదుఃఖాదిభావనాయామంతఃకరణస్యైక్యం తదానుకూ
లత్వం సత్త్వమిత్యర్థః। ప్రత్యయార్థమాహ- తత ఇతి। సత్త్వేన నిర్వృత్తా భ

వాస్సాత్త్వికాఇత్యర్థః- అనేనైవంవిధవాంతఃకరణేనకటాక్షా దయోను
భావ్యంతఇతి తేషామనుభావత్వైవసాత్త్వికత్వమితిభావః - తదుక్తంభావ
ప్రకాశే,'పరస్యసుఖదుఃఖాదేరనుభావేనచేతన॥ అత్యంతేవానుకూల్యే
నయేనతద్భావభావనం॥తత్సత్వంతేనవిర్వృత్తాస్సాత్త్వికాఇత్యుదీరితాః।
అనుభావత్వసామాన్యేసత్యప్యేషాంపృథక్తయా॥ లక్షణంసత్వజత్వాద్ధి
తేచ స్తంభాదయస్స్మృతా'ఇతి॥ అత్రతద్భావభావనంనామతన్మయత్వే
నావస్థానం-తదుక్తం'రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా ।
సామాజికస్యమనసోభావస్తద్భావభావనమితి॥ ఏవంచవిభావాదిదర్శనజ
న్యా అనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయో విభావాదితన్మయీభవన రూ
పేణసత్వశబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోత్యంతానుకూల్యజన్యేనా పా

స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదోవైవర్ణ్యవేపథూ। అశ్రు
వైస్వర్యమిత్యష్టౌసాత్త్వికాఃపరికీర్తితాః ౧౫. వివిధమభిత
శ్చరంతీతివ్యభిచారిణః।తేచ। నిర్వేదగ్లానిశంకాశ్రమధృతిజడ
తాహర్షదైన్యౌగ్ర్యచింతా త్రాసేర్ష్యామర్షగర్వ స్మృతిమ
రణమదాస్సుప్తినిద్రావబోధాః। వ్రీడాపస్మారమోహాస్సు
మతిరలసతావేగతర్కావహిత్థా వ్యాధ్యున్మాదౌవిషాదౌత్సుక
చపలయుతాస్త్రింశదేతేత్రయశ్చ ౧౬. రతిర్హాసశ్చశోకశ్చ
క్రోధోత్సాహౌభయంతథా। జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాస

ధాంణకారణేనావస్థాంతరమాపన్నాస్తేస్తంభాదయోభావా స్సాత్త్వికభా
వాభవంతి స్తంభాదీనామనుభావాంతర్భావేపి కేనచిద్విశేషేణ పార్థక్య
మితిభోధ్యం॥ సాత్త్వికానుద్దిశతి-స్తంభేతి॥స్పష్టం౧౫. అథవ్యభిచారిణాం
సామాన్యలక్షణమాహ-వివిధమితి॥ అభితః- రసేష్వితిశేషః- తానుద్ది
శతి- నిర్వేదేతి-స్పష్టం- ఏతేకల్లోలాస్సాగరస్యేవరత్యాదేర్లౌకికస్య పరి
పోషకతయాసహకారిణస్సంతోనాట్యాదౌవ్యభిచారిణఇత్యుచ్యంతే-త
దుక్తం 'మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లోలాస్తేయథార్ణవే। తస్యోత్కర్షంవిత
న్వంతియాంతితద్రూపతామపి॥ తథాస్థాయినిమగ్నాఉన్మగ్నావ్య
భిచారిణః। పుష్ణంతిస్థాయినంస్వాంశ్చతత్రయాంతిరసాత్మతా'మితి॥ ౧౬.

క్రమేణస్థాయిభావాః-ఏతేషాంస్వరూపంప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ,శృంగార
ఏకఏవరసఇతిశృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్జమష్టౌరసాఇతిధనికాదయః
శాంతవత్సలసహితాదశేత్యన్యే- ఏవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధమ్యూనాధికసం
ఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥పూర్వైరభినవగుప్తాచా
ర్యాదిభిః-తత్రచతుర్వర్గమధ్యేసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యసర్వహృద
యంగమత్వాదాదౌశృంగారస్యోద్దేశః-ననువ్యభిచార్యాదీనాంవిశేషలక్ష
ణాన్యత్రకింనోచ్యంతఇత్యాశంక్యసూత్రార్థప్రతిపాదనానంతరంతేషాం
సుబోధత్వాదిత్యాశయేనాహ-వ్యభిచార్యాదీనామితి౧౭. ఏవమితి॥సూ
త్రస్యవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరిత్యస్యార్థః-తత్రా

యిభావానవస్మృతాః ॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభ
యానకాః । బీభత్సాద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైర్నవ
స్మృతాః ॥ వ్యభిచార్యాదీనాంలక్షణాన్యుపరిష్టాద్వక్ష్యంతే
౧౭. ఏవంస్థితేసూత్రార్థః కథ్యతే । విభావానాంరసస్యచ
కార్యకారణభావస్సంబంధః । అనుభావానాంరసస్యచజ్ఞా
ప్యజ్ఞాపకభావస్సంబంధః । వ్యభిచారిణాంరసస్యచ పోష్య
పోషకభావస్సంబంధః। ఏవంచైతాదృశాత్సంయోగాద్యథా
క్రమముత్పత్తిర్జ్ఞప్తిః పుష్టిశ్చభవతి। నన్వాలంబనంరసంజ
నయతు, ఉద్దీపనంకథంజనయతి, ఉద్దీపకత్వాభావప్రసంగా
త్, అనుత్పన్నస్యోద్దీపనాయోగాత్, ఆలంబనోద్దీపనవిభా

దావుత్పత్తివాదినాంమతందర్శయతి॥విభావాదీనామిత్యాదినా॥ విభావై
రుత్పత్తిఃఅనుభావైర్జ్ఞప్తిః వ్యభిచారిభిః పుష్టిశ్చేతివివేకః- సంయోగశ
బ్దోత్ర కార్యకారణభావాదిసంబంధత్రితయపరః - నిష్పత్తిశబ్దస్తూత్పత్తి
జ్ఞప్తిపుష్టిపరఇతి బోధ్యం- ననువిభావైర్యదిరసోత్పత్తిస్తర్హి కథముద్దీపన
విభావస్యతదుత్పాదకత్వమితిశంకతే- నన్వితి- ఆలంబనంనాయకాదిరా
లంబనవిభావః- రసంజనయతు- తదుపపన్నమేవేతిభావః- ఉద్దీపనంఆలం
బనగుణాదిరుద్దీపనవిభావః-కథంజనయతి-నజనయతీత్యర్థః - కుతఇత్యత్రా
హ- ఉద్దీపకత్వేతి-అయంభావః-యద్యుద్దీపనవిభావోరూపయౌవనాదిరు
త్పాదయతితర్హితస్మిన్నుద్దీపకత్వాభావప్రసంగస్స్యాదతోనోత్పాదయ

తీతి।ననూత్పన్నస్యైవోద్దీపనం సంభవతి నానుత్పన్నస్యేతస్మాదుద్దీపనమిత్య
నేనైవోత్పాదకమితి లభ్యత ఇత్యాశయేనాహ- అనుత్పన్నస్యేతి- ఉద్దీపన
మప్యుత్పాదకమేవేతి భావః- హంత తర్హి కథం ద్వైధావిభాగ ఇత్యత ఆహ-
ఆలంబనేతి- అయం భావః- ఉద్దీపనమప్యుత్పాదకం చేదాలంబనోద్దీపన భే
దాదితి వైలక్షణ్యమంతరేణ ద్వైధావిభాగోనుపపన్న ఇతి- సమాధత్తే-ఉత్ప
న్నమపీతి- అనుత్పన్నప్రాయమనుత్పన్నసదృశమేవ- ఇతి హేతోః - ఉ
పచర్యతే ఉపచారేణోచ్యతే- గౌణోయమర్థ ఇతి భావః - ఇదముత్తరమ
సమంజసమితి సంశయ్య భంగ్యంతరేణ సమాధత్తే- యద్వేతి-తదుత్పాదక
త్వం తస్మిన్నుద్దీపనే ఉత్పాదకత్వం- ఉపపద్యత ఇతి శేషః - నన్వాలంబనే

నాయోగాచ్చేతి చేత్సత్యం। ఉత్పన్నమప్యనుద్దీపితమనుత్పన్న
ప్రాయమేవేత్యుద్దీపనమప్యుత్పాదకమిత్యుపచర్యతే । య
ద్వా ఆలంబనేన కించిదుత్పాద్యతే ఉద్దీపనేన తు సమ్యగితి తదు
త్పాదకత్వం । ననూద్దీపనమపి పోషకమేవేతి వక్తవ్యం తచ్చ
వ్యభిచారిభిరేవేతి కిముద్దీపనేనేతి చేన్నైవం।ఈషదతిశయాధాన
హేతుత్వసమ్యక్పోషణాభ్యాం తద్వ్యవస్థాసిద్ధిరితి భట్టలోల్లట
ప్రభృతీనాముత్పత్తివాదినాం మతం౧౮. జ్ఞప్తిపక్షే విభావాదీ
నాం సర్వేషాం రసస్య చ జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావలక్షణస్సంబంధః ।
తతో రసస్య నిష్పత్తిర్జ్ఞప్తిరేవ । సాపి లోకప్రతీతివిలక్షణా ।
రామః పవాయమయమేవ రామ ఇతి నరామోయమిత్యౌత్తర

నోత్పాదితస్య పునరుద్దీపనేనోత్పత్త్యయోగాత్సమ్యగుత్పత్తిరిత్యనేనపు
ష్టిర్వివక్షితా సా చ సంచారిభిస్సిద్ధైవేత్యాశయేన శంకతే-నన్విత్యాదినా-త
చ్చ పోషణం త్వర్థః- వ్యభిచారిభిరేవ- భవతీతి శేషః- కిముద్దీపనేనేతి- ఉ
ద్దీపనం నిరర్థకం భవతీతి శంకాభిప్రాయః- పరిహరతి- నైవమితి- ఈషదితి
ఈషదతిశయాధానహేతుత్వముద్దీపనస్య-సమ్యక్పోషణం వ్యభిచారిభిరితి
వివేకః ౧౮. మతాంతరం దర్శయతి- జ్ఞప్తిపక్షే ఇత్యాదినా॥జ్ఞప్తిపక్షే అ
నుమితిపక్షే- సంయోగశబ్దార్థమాహ- జ్ఞాప్యేతి॥ నిష్పత్తిశబ్దార్థమాహ-
జ్ఞప్తిరితి-జ్ఞప్తిరనుమితిరిత్యర్థః-సాపీతి-సమ్యక్ప్రతీతిం దర్శయతి- రామప
హాయమయమేవ రామ ఇతి- అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యామితియ

థాక్రమం సంబధ్యతే- విధేయస్యేతి శేషః- విధేయసంగతత్వే అయోగ
వ్యవచ్ఛేదః- ఉద్దేశ్యసంగతత్వే అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః-ఇదముపలక్షణం-
రామోభవత్యేవేత్యత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాః ప్రతీతేః- ఉక్తం
చాభియుక్తైః 'అయోగం యోగమపరైరత్యంతాయోగమేవచ। వ్యవచ్ఛి
నత్తిధర్మస్య నిపాతో వ్యతిరేచక' ఇతి- ధర్మస్య-విధేయస్యేత్యర్థః- మి
థ్యాప్రతీతిం దర్శయతి-నరామోయమితి- ఇదంచ విశేషణం వస్తుతో రామే
నరామోయమితి ప్రతీతివ్యావృత్తయే - శిష్టం ప్రతీతిద్వయం వ్యాఖ్యాతమే
వ-రసానుకూలాముక్తప్రతీతివిలక్షణాం ప్రతీతిం దర్శయతి - రామోయ
మితి- అస్తుకిమత ఆహ- ఏవమితి- అలౌకికప్రతీతేస్సమ్యగాదిప్రతీతి విల

కాలికేబాధే రామోయమితి రామస్స్యాద్వానవాయమితి రా
మసదృశోయమితి సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతవై
లక్షణ్యేన రామోయమితి నటేజాయమానత్వాత్ । ఏవంచన
టేనాభినీయమానైశ్శిక్షాభ్యాసపాటవప్రకటితతయా
త్రిమైరపి తథాత్వేనానభిమన్యమానైః కటాక్షభుజా[illegible]
భిరలౌకికప్రతీతిగోచరైరేవజ్ఞాపకైస్స్థాయినో రత్యా[illegible]
వ్యస్యప్రతీతిలక్షణా రసానుభూతీరసానుమితిరేవేతి జ్ఞప్తివాది
నాంమతం ౧౯. రసోనోత్పాద్యతే నానుమీయతే చ ఉభయ
తాపి పూర్వోక్తదూషణానాం జాగరూకత్వాత్ । కింతు కావ్య
నాటకశబ్దవ్యాపారసహకృతేన సాధారణీకృతవిభావాదికేన

క్షణప్రతీతేర్గోచరైర్విషయైరేవ సద్భిః జ్ఞాపకైః- జ్ఞప్తివాదినాం శ్రీశంకు
కాదీనాం ౧౯. ప్రతిపాదితం పక్షద్వయం పరిహరన్ పక్షాంతరం సంచార
యతి॥ రస ఇత్యాదినా॥ పూర్వోక్తానాం-యదిరసో విభావాదికార్యం స్యాది
త్యాదినా విభావాదీనాం కిం లోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణ లింగత్వమిత్యా
దినాచ ప్రతిపాదితానామిత్యర్థః - దూషణానాం జాగరూకత్వాదప
రిహార్యత్వాత్ -కింత్వితి-కావ్యనాటకయోర్యే శబ్దాస్తేషాం యే వ్యాపారా
అభిధాదివ్యాపారాస్తత్సహకృతేన తత్సహకారం విశిష్టేన - సాధారణీకృ
తా విభావాదయో యేన తేన- అనుకార్యభూత రామాద్యసాధారణానాం
విభావాదీనాం సహృదయేషు యత్సాధారణీకరణం తత్స్వభావేనేత్యర్థః

భావకత్వవ్యాపారేణ భావనాఖ్యద్వితీయవ్యాపారేణేత్యర్థః - అనుసంధీ
యమానో భావ్యమానః - స్థాయిరత్యాదిః - సత్త్వమంతఃకరణవిశేషః - తదు
క్తం 'రజస్తమోభ్యామస్పృష్టం మనస్సత్త్వమిహోచ్యత' ఇతి - తస్యోద్రే
కాత్ప్రకాశాత్ప్రకాశమానాయా ఆనందసంవిదానందానుభవస్తన్మయేన-
భోగాఖ్యవ్యాపారేణ - అభిధా భావనా భోగ ఇతి త్రయో వ్యాపారాః - త
త్రాభిధాయకత్వం వాచ్యభూతశబ్దార్థాలంకారాదివిషయం భావకత్వా
దిద్వితయం తు శృంగారాదిరసాదివిషయమిత్యాలంకారికరహస్యం - అ

భావకత్వవ్యాపారేణ నటాదిగతత్వపరిహారేణ సాధారణతయా
నుసంధీయమానః స్థాయీ సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిన్మయే
న భోగాఖ్యవ్యాపారేణ భుజ్యత ఇతి భుక్తివాదినో భట్టనాయక
స్య మతం । అస్మిన్పక్షే విభావాదీనాం సంయోగాత్సాధారణీ
కరణరూపాత్సంబంధాద్రసస్య నిష్పత్తిర్భుక్తిరితి సూత్రార్థ
యోజనా । నన్వత్ర సంవిన్మయేన భోగాఖ్యవ్యాపారేణ రసో
భుజ్యత ఇతి పక్షే భుజిధాతునా రసవిషయో భ్యవహార రూపః
క్రియావిశేషో వివక్షితస్తద్విషయమవగత్యంతరం వా । కల్పద్వ
యేప్యనుపలబ్ధిర్బాధః । విభావాద్యనుసంధానసమనంతరభావి
రససంవిద్వ్యతిరేకేణ క్రియావిశేషస్య వా సంవిదంతరస్య వా
ఽనుపలబ్ధేః । ప్రాథమికసంవిదైవ రసవ్యవహారోపపత్తౌ త
దతిరిక్తకల్పనే గౌరవదోషస్సంవిదస్సంవిదంతరజనకత్వే నా
నవస్థాదోషశ్చ ప్రసజతి । అతో నాయమపి పక్షస్సాధీయానితి చే
ద్బాఢమసాధీయాన్ ౨౦ అత ఏవ పక్షత్రయమప్యుపేక్ష్య

స్మిన్మతే సంయోగపదం సాధారణీకరణ రూపసంబంధపరం నిష్పత్తిపదం భు
క్తిపరమిత్యాహ - అస్మిన్పక్ష ఇతి ॥ ఏతన్మతమపి పరిహర్తుం శంకతే - నన్వి
త్యాదినా - అవగత్యంతరం సంవిదంతరం వా - అనుపలబ్ధిం దర్శయతి - విభా
వాదీతి - కల్పద్వయేపి దూషణాంతరమస్తీత్యాహ - ప్రాథమికేతి - ప్రాథ
మికసంవిదా - త్వత్ప్రతిపాదితయా సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిదైవే
త్యర్థః - అత ఇతి - బాఢమత్యంతం - అసాధీయాన సమంజసతమః బాఢమి
త్యంగీకారే వా 'భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాఢ'మిత్యమరః ౨౦

అతప వేతి-పక్షాణామత్ర ఉక్తి ప్తిభు క్తిపక్షాణాంత్రయమపి-అతేృతి -వి భావై రనుభావైశ్చసాత్వికై ర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావోరసస్మృత ఇత్యాదినేత్యర్థః।లక్షణశ్లోకంవ్యాకరోతి - లో కఇత్యాదినా-లోకే. అస్యోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః- అభ్యాసేతి- అభ్యా సేన పునఃపునఃపరిశీలనేనయత్పాటవంవ్యాప్త్యాదిస్మరణేనిర్విలంబతాహే తుస్సంస్కారవిశేష స్తద్వతామిత్యర్థః - ఏతేనానుమానపక్షస్యైతావ న్మాత్రోపయోగఇత్యుక్తంభవతి - శ్రోత్రియాశ్ఛాందసాః-బ్రహ్మచారి ణోవిధ్యుక్తబ్రహ్మచారినియమనిష్ఠాతావన్తినః-మండాదయఆదిశబ్దార్థః -

శ్రీమదాచార్యాభినవగుప్తపాదై రభివ్యక్తిపక్షఏవ సిద్ధాంతి తః । సఏవపరీక్షకాణామంతరంగమవగాహతఇత్యస్మాభిరపి సత్సంప్రదాయలోభేనత మేవపక్షమనుస్మృత్యరసోనిరూప్యతే। అత్రవిభావైరనుభావైశ్చేత్యాదినాపూర్వాచార్యపరిగృహీ తమేవరసలక్షణమనుక్రమ్యతే । లోకేనాయికానాయకాది రూపైరాలంబనకారణై రుత్పాదితస్స్రక్చందనచంద్రికాదిభి రుద్దీపనకారణై స్సంవర్ధితఃకటాక్షభుజాక్షేపాదిభిః కార్యైః ప్రతీతిపదవీంనీత శ్చింతానిర్వేదాదిభి స్సహకారిభిః పరాం కాష్ఠాంప్రాపితః । అయమస్యాంరతిమాన్ తదుచితకారణ యోగిత్వాత్ యఏవంసఏవం యథావయ మిత్యేవంరూపా నుమానేఽభ్యాసపాటవవతాంశ్రోత్రియబ్రహ్మచార్యాదివ్య తిరిక్తానాంకావ్యేగుణాలంకారమహిమ్నానాట్యేచతుర్విధా భినయమహిమ్నాతైరేవకారణాదిభిఃకారణత్వాది రూపపరి

తద్వ్యతిరిక్తానాంచతుర్విధానామభినయానాంమహిమ్నా- అభినయప్ర కారస్తు-అభినయత్యభివ్యనక్తిపదార్థానిత్యభినయః-తత్రపరగతసుఖదుఃఖ భావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్వంతతోభవాస్సాత్వికాస్తంభాద యఃతదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిఃఅంగంహస్తాదితద్వ్యాపారఃపతా కాదిరాంగికాభినయః - పాఠ్యాపరపర్యాయంకావ్యనాటకరూపం వాచి కంతదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచి తాలంకారధారణం - తదుక్తం’అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకా

శ్రియాః। ఉత్పాదయంత్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరం । అనుకర్తృప్రస్థి
తోయోర్థాభినయస్సోభిధీయతే ॥ ఆంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్య
కావితి।సచతుర్ధాకృతస్తద్జ్ఞైరాంగికోఽంగక్రియోచ్యతే॥ రాగానుషంగి
యద్వాక్యంనాట్యేతద్వాచికంస్మృతం । సత్వక్రియాసాత్త్వికస్స్యా
దాహార్యోభూషణాదికః,మితి- త్రైరేవకారణాదిభిః- కార్యాణిసహకారీణి
చాదిశబ్దార్థః- అలౌకికాయేవిభావనాదయః- అనుభావనంవ్యభిచరణం
చాదిశబ్దార్థః - విభావనంనామవాసనాత్మతయాస్థితస్యస్థాయినోంకు
రావస్థతాపత్తిః-అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచర
ణంసంవిధమభితశ్చరణంచ-తేచయేవ్యాపారాస్తద్వత్త్వాత్ - అయమేవకా
రణాదీనాంవిభావాదిపదాపదేశ్యత్వేహేతుః- అలౌకికానియానివిభావా

> హారేణాలౌకికవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకికవిభావాది
> పదాపదేశ్యైర్మమైవైతే శత్రోరేవైతేతటస్థస్యైవైతేనమ
> మైవైతేనశత్రోరేవైతేనతటస్థస్యైవైతఇతి సంబంధివిశేష
> స్వీకారపరిహారనియమానవసాయాత్సాధారణ్యేన ప్రతీతైర
> భివ్యక్తస్సామాజికానాంహృదయే వాసనాత్మతయాచిరాదవ
> స్థితోరత్యాదిస్స్థాయీ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠోపి సర్వసా
> ధారణకావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యసంపన్నాలౌకిక
> సర్వసాధారణ విభావనాదివ్యాపారరూప కారణబలాత్పి

దిపదానితదపదేశ్యాస్తద్వ్యవహార్యైః-అలౌకికత్వంచాలంకారికైకపరి
గృహీతత్వాత్-సంబంధినస్త్రివిధాః- స్వయంశత్రు స్తటస్థశ్చేతి - తే
షాంసంబంధివిశేషాణాంస్వీకారేపరిహారేచ యోనియమస్తస్యానవసా
యాదనిశ్చయాత్ -మమైవైతఇత్యాదినాస్వీకారప్రకారోనమమైవైతఇ
త్యాదినాపరిహారప్రకారశ్చదర్శితః-సామాజికానాంనాట్యప్రేక్షకాణాం
కావ్యశ్రోతౄణాంచేత్యర్థః-వాసనాత్మతయా-అనభివ్యక్తతయాతిష్ఠతీ
తిస్థాయీరత్యాదిః ప్రతినియతోయఃప్రమాతాఅనుకార్యోరామాదిస్తన్ని
ష్ఠోపి-సర్వసాధారణంయత్కావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యంతేన
సంపన్నాయుక్తాఅలౌకికాస్సర్వసాధారణాశ్చయేవిభావనాదివ్యాపారా
స్తద్రూపాణాంకారణానాంబలాత్ -ప్రమాతృసంబంధివిశేషాఃపూర్వో

క్తాస్స్వయంశతు ౹ స్తటస్థశ్చేతిప్రమాతృసంబంధి భేదాస్తేషాంపరిహారేణ అస్యవివరణమూహ- ప్రమాతృమాత్ర సాధారణ్యేనేతి-రసస్ఫురణావస్థాయాంసర్వేషామేకహృదయత్వమిత్యాహ-సకలేతి-ఇదంప్రమాతృవిశేషణం- తత్కాలేఅనుభూతిసమయే-ప్రముషితోవిగళితోవేద్యాంతర సంపర్కోయస్యతేన- ప్రమాతా ౹-ప్రమాతృభిరిత్యర్థః-అనుభవిత్రనుభవయోర్భిన్నత్వనియమాత్స్వాకారఇవేత్యుక్తం- అభిన్నోపి- ఏవంచర్వణీయశ్చర్వయిత్రభిన్నోపీత్యర్థః- గోచరీకృతః సాధారణ్యేనగోచరీకరణేవిభావనాదీనాంసాధారణ్యంహేతుః - చర్వ్యమాణతాపునఃపునరుపభుజ్య

మానాత్మసంబంధివిశేషపరిహారేణ ప్రమాతృమాత్ర సాధారణ్యేన సకలహృదయ సంవాదభాజా తత్కాలప్రముషితవేద్యాంతరసంపర్కేణప్రమాత్రా స్వాకారఇవాభిన్నోపిగోచరీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రాణోవిభావాదిజీవితావధిర్విభావాదినానాపదార్థ మిళితోపి పానకరసన్యాయాదైకధ్యేనచర్వ్యమాణఃపురఃపరిస్ఫురన్నివహృదయంప్రవిశన్నివసర్వాంగీణ్యాలింగన్నివాన్యత్సర్వంతిరోదధద్బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివాలౌకికచమత్కారకారీరసఇత్యుచ్యతే-౨౧.

అత్రప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సాక్షాత్కరణం న యుక్తిమాత్రాత్ । అపితుసకలహృదయసాక్షికమపీతిజ్ఞాపయితుంసకలహృదయసంవాదభాజేతివిశేషణం । సాధారణప్రతీతికత్వాదేవ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠతయాప్రతీయమా

మానతా- ఏకఃప్రాణోయస్యసతథోక్తః- తద్వ్యతిరేకేనిస్సారత్వాత్-విభావాదిజీవితావధిః- యావద్విభావాదిస్ఫురణంతావదేవరసచర్వణమితిభావః- పానకేతి- యథాపానకరసశ్శర్కరామరిచకర్పూరాది మాధుర్యసారభాదిసహితోఽనపహ్నుతమిథశ్చమత్కార శ్చర్వణీయస్తద్వదయమపీతిభావః- పురఇతి నటేరామప్రతీతిదార్ఢ్యం-హృదయమితిసామాజికహృదయానామభేదం - సర్వాంగాణీతి నృత్తగీతాది నాట్యధర్మాంగీకృతత్వం-అన్యత్సర్వమితి విగళిత వేద్యాంతరత్వంచ ప్రత్యాయయతీతిబోధ్యం ౨౧ తత్తత్పదార్థాభిప్రాయాంపస్ఫురణపూర్వకంకార్యజ్ఞా

ప్యపత్తౌ ప్రతిక్షిపతి- అత్రేత్యాదినా॥ అనేనవిశేషణద్వయేనేతి - చర్వ్య
మాణతైకప్రాణో విభావాదిజీవితావధిరితివిశేషణద్వయేనేత్యర్థః - నను
విభావాదీనామకారకత్వేఽజ్ఞాపకత్వే చ కథంరసస్య తన్నిష్పాద్యత్వమి
త్యాశఙ్క్యాహ- కారకేతి। సమాధత్తే- తస్యేతి। నన్వేతాదృశం కారణ

నాల్లౌకికసుఖాద్వైలక్షణ్యేనరసస్యాలౌకికత్వముక్తంభవతి।
బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివేత్యనేన తస్యబ్రహ్మా
నందరూపత్వముక్తంభవతి 'రసో వై స' ఇతిశ్రుతేః। తస్యా
లౌకికత్వే చర్వ్యమాణతైకప్రాణ ఇతి హేత్వంతరం। అనుభ
వైకరస ఇత్యర్థః। అనుభవస్యస్వప్రకాశత్వాత్తదభిన్న
స్యరసస్యాపిస్వప్రకాశతయాఽలౌకికత్వసిద్ధిరితిభావః। నను
సర్వంసుఖమీదృశమేవజ్ఞాతతైకరసత్వాత్। ఏతావతాకథ
మలౌకికత్వమితిచేదుచ్యతే। యథాయోగినాంనిత్యసిద్ధోపిబ్ర
హ్మానందోవిజాతీయప్రత్యయాతిరస్కృతమూర్తౌ సజాతీయ
జ్ఞానసంతానేధారావాహిని సతి స్వయమేవప్రకాశతే న
ప్రాగూర్ధ్వంచ। తథారసోపినిత్యసిద్ధానందాత్మకావ్యా
ర్థానుసంధానచతురచేతసాం వ్యంజనవ్యాపారసహకృతాం
తఃకరణవృత్తినిరస్తావరణతయావిగళితవేద్యాంతరత్వేన స్వ
యమేవభాసతే। నచైవంలౌకికసుఖమితికథంవాలౌకికత్వం,వి
భావాదిజీవితావధిరితి।విభావాదిసమసమయవృత్తిరిత్యర్థః।అ
నేనవిశేషణద్వయేనరసస్యవిభావాదిభిరకార్యత్వమజ్ఞాప్యత్వం
చోక్తంభవతి। కారకజ్ఞాపకకోటిబహిర్భూతవిభావాదినిష్పా
ద్యత్వమస్యవిరుద్ధమితిచేన్న।తస్యాలౌకికత్వాదేవవిరోధగంధ
స్యాప్యస్ఫురణాత్।నను రసోత్పత్తిజ్ఞప్త్యనుపయోగినోవిభా
వాదేః కుత్ర హేతుత్వమితిచేద్బ్రహ్మణి వేదాంతానామావరణ

మేవాసంభావితమిత్యాశంక్యసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ-నన్వితి - బ్ర
హ్మణిబ్రహ్మసాక్షాత్కారే- తత్రరసే- చర్వణమాత్రోపయోగే-హే
తుత్వమిత్యనువర్తతే- అయంభావః-యథాబ్రహ్మసాక్షాత్కారేవేదాం
తానామజ్ఞానావరణభంజనేహేతుత్వంతథారససంవిదివిభావాదీనాంచ

ర్వణమాత్రోపయోగే హేతుత్వమితి-అత్రమాత్రచారుత్వత్రిజ్ఞప్తీ వ్య
వచ్ఛిద్యతే- తథాహీతి- చర్వణశబ్దార్థప్రతిపాదనపూర్వకం తస్మాత్రో
పయోగే విభావాదీనాం హేతుత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః- విభావాది గ
తా యే వ్యంజనవ్యాపారాః విభావనానుభావనవ్యభిచరణాని తదాఖ్యాయై
అలౌకికమహాసహాయైర్లబ్ధబలేనాంతఃకరణవృత్తివిశేషేణ నిరస్తసమ
స్తావరణస్య విగళితవేద్యాంతరస్య రసపదవ్యపదేశ్యస్య రసశబ్దవాచ్యస్య
సకలాని లౌకికాని చయాని ప్రమాణాని ప్రత్యక్షాదీని తన్నిరపేక్షః-అతఏవ

భంజన ఇవ విభావాదీనాం తత్ర చర్వణమాత్రోపయోగ ఇత్యవే
హి। తథాహి విభావాదిగతవ్యంజనవ్యాపారాఖ్యాలౌకికమహా
సహాయలబ్ధబలాంతఃకరణవృత్తివిశేషనిరస్తసమస్తావరణస్యా
త్మానందసాగరస్యైవ రసపదవ్యపదేశ్యస్య లోకోత్తరచమత్కా
రకారిణస్సకలలౌకికప్రమాణనిరపేక్షస్స్వయంప్రకాశాత్మా
విగళితవేద్యాంతరస్ఫురణవిశేషశ్చర్వణం స్వాదనమితి చాఖ్యా
యతే। తస్మాత్తోపయోగాద్విభావాదీనాం హేతుతా నిర్వా
హః। అతఏవైతేషాం వ్యంజకత్వం వ్యంగ్యత్వం చ రసస్యేతి స
ర్వమలౌకికమేవ। అతో న కించిదసమంజసం ౨-౨. ఆగంతుక
చర్వణమపర్యాలోచ్యైవ భట్టలోల్లటాదిభిరుత్పత్త్యాది పక్షా
ఉత్ప్రేక్షితాః। విభావాదినానాపదార్థమిళిత ఇత్యనేన విభావా
దిపరామర్శప్రధానత్వాద్రసానుభవో న నిర్వికల్పక ఇత్యుక్తం
భవతి। ఐకధ్యేన చర్వ్యమాణ ఇత్యుక్త్వా చర్వ్యమాణాలౌకికా

స్వయంప్రకాశాత్మా ప్రదీపాదివత్స్వయంప్రకాశస్వరూపః విగళితవేద్యాం
తరశ్చాసౌ స్ఫురణవిశేషశ్చేతి- స ఏవ చర్వణం స్వాదనమితి చాఖ్యాయతే-
ఽభిధీయతే-తస్మాత్తేఽ - తస్మాత్రోపయోగాచ్చర్వణమాత్రోపయో
గాత్-అతఏవేతి-ఏతేషాం విభావాదీనాం-అత ఇతి-కించిదీషదపి-నాసమం
జసం ౨-౨. ఆగంతుకేతి॥ఆగంతుకం తత్కాలోద్బుద్ధం యచ్చర్వణం స్వా
దనం తత్ - విభావాదీతి- విభావాదిపరామర్శప్రధానే రసానుభవే నిర్విక
ల్పకత్వం న సంభవతీతి భావః- తర్హి సవికల్పకత్వం సంభవతీత్యత్రాహ -
ఐకధ్యేనేతి - స్వసంవేద్యే తస్మిన్ సవికల్పకత్వమపి న సిద్ధ్యతీతి భావః- ఉ

భయేతి- ఇతరనిషేధస్యతదితరవిధినాంతరీయకత్వాదుభయనిషేధో
భయవిధిపర్యవసానాదుభయాత్మకత్వం। అవధారణార్థమాహ - నవి
రోధమితి॥ ఉక్తార్థే సమ్మతిందర్శయతి- యఇతి ॥ అతిజనః అలౌకః ॥ శ్లో
కంవ్యాకరోతి-లోకవిదితత్వాదిత్యాదినా॥ లోకసర్వలోకాఖ్యాంతక్ష్-
తస్యైకఇతీకాపేశేచోక్తరూపసిద్ధిః॥ ననుస్వప్రకాశస్యరసస్యకింవ్యంగ్య

నందనుయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాన్నసవికల్పకోపీత్యు
క్తంభవతి । ఉభయాభావరూపస్యోభయాత్మత్వమపిపూ
ర్వవల్లోకోత్తరతామేవావగమయతి। నవిరోధమావహతి। త
థాచోక్తం ॥ యోలౌకికోప్యతిజనఃకారకసిద్ధోప్యకార్యభూత
శ్చ। సవికల్పోప్యవికల్పస్సరసః కేనోపమీయేత ॥ లోకవిదిత
త్వాల్లౌకికః। తత్రవిదితఇత్యర్థేలోకసర్వలోకాఖ్యాంతక్ష్ ।
లోకోత్తరసహృదయైకవేద్యత్వాదలౌకికశ్చ। విభావాదిశబ్ద
వ్యపదేశ్యకారణసాధ్యత్వాత్కారకసిద్ధః । తైరభివ్యజ్యతే
నతూత్పాద్యతఇత్యకార్యభూతశ్చ విభావాదివిశేషణవిశిష్ట
త్వాత్సవికల్పః । తథాపిస్వసంవేద్యత్వాదవికల్పఇత్యప్రతి
మోయమిత్యర్థః । ననుకింవిభావాదీనాంవ్యంజకత్వకల్పన
నిర్బంధేన సామాన్యవాచినారసపదేనవిశేషవాచినా శృం
గారాదిపదేనవారసోభిధీయతామితిచేన్నైవం। శతకృత్వస్త
ముభయపద ప్రయోగేపి కావ్యార్థానుసంధానశూన్యానాం
రసపరామర్శాభావాత్। ప్రత్యుతవిభావాదిపదప్రయో
గేరసశృంగారాదిపదాప్రయోగేపిరసాభివ్యక్తేః। అతోన్వ
యవ్యతిరేకయోర్విభావాదిమాత్రపర్యవసితత్వాత్తస్యైవ
వ్యంజకత్వపక్షస్సరసానాం మనసేరోచతే ॥ ననుతర్హిశృం

త్వకల్పనేనవిభావాదీనాంకింవ్యంజకత్వకల్పనేనచరసశృంగారాదిపదవా
చ్యత్వమస్త్విత్యాశంక్యసమాధత్తే- ననుకింవిభావాదీనామిత్యాదినా॥
ప్రత్యుతేతి॥ విభావాదిపదప్రయోగే-లలనోద్యానాది సామగ్రీవాచకప
దప్రయోగఇత్యర్థః- రసశృంగారాదీనియానిపదాని తేషామప్రయోగేపి
అతఇతి- తస్యైవవిభావాదిమాత్రస్యైవ ॥ ననురసశృంగారాదిపదానా

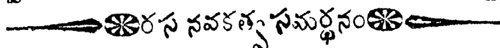
మజాగళస్తనవన్నిష్ప్రయోజనత్వం భవేదిత్యాశంక్య సమాధత్తే-ననుతర్హీ
త్యాదినా॥ తేషాం రసశృంగారాదిపదానామిత్యర్థః- అయంభావః-ఘట
పటాదిశబ్దానాం ఘటపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వవద్రస శృంగారాది
పదానాం రసశృంగారాదిరూపార్థవాచకత్వమస్త్యేవేత్యతో న వైయర్థ్య
మితి ॥ నహీతి ॥ పరోక్షాణాం రామ కృష్ణాద్యనుకార్యగతత్వేనా ప్ర
త్యక్షాణాం రసానాం ప్రతీతిస్స్ఫూర్తిరపి-అయంభావః - తత్తత్ప్రకరణ
స్థేభ్యో రసశృంగారాది పదేభ్యస్తత్తన్నాయకాశ్రయతయా పరోక్షా
ణాం తత్తద్రసానాం ప్రతీతిరపిభవత్యేవేతి- తర్హి కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రా

గారాదిపదానాం నిరర్థకరూపత్వమాపద్యేత, తేషాం రసాభి
ధాయకత్వనిషేధాదితి చేత్, నహి వయం తేషాం ఘటాదిశబ్దవ
త్సమయబలేనార్థావబోధకత్వం నిషేధామః। నహి పరోక్షరస
ప్రతీతిరపి తేభ్యో నిషిధ్యతే। కింతర్హి కావ్యార్థానుసంధానసమ
నంతరభావినీ బ్రహ్మానందాస్వాదసోదరీయేయం నిత్యాపరోక్ష
బ్రహ్మానందప్రకాశాత్మికా ప్రతీతిస్తస్యా ఏవాయమభిధావ్య
త్తివిషయతానిషేధ ఇతి సంతోష్టవ్యం। కించేయమీదృశీ రసప్ర
తీతిర్నకేనాప్యపహ్నోతుం శక్యతే కావ్యార్థానుసంధాననిపు
ణసరసతరచేతసాం సమున్మేషాదితిద్యోతయితుం పురః పరిస్ఫు
రన్నిత్యాదివిశేషణకదంబకం ౨౩. విభావాదీనాం సంయో
గాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబంధాద్రసస్య నిష్పత్తిర
భివ్యక్తిరితి సూత్రాక్షరయోజనాత్ర। విభావానుభావవ్య

హ- కింతర్హీతి- బ్రహ్మానందాస్వాదస్య బ్రహ్మానందానుభవస్య సోదరీ -
తత్సదృశీత్యర్థః- న తత్సాదృశ్యమాత్రం-తద్రూపత్వమప్యస్తీత్యాహ- ని
త్యేతి - నిత్యశ్చాపరోక్షశ్చయో బ్రహ్మానందప్రకాశస్స ఏవాత్మాయస్యా
స్సాతథోక్తా- 'రసో వై సః' ఇతి శ్రుతేస్తత్స్వరూపేత్యర్థః- ప్రతీతీ రసాను
భూతిః- విశిష్టాయాః ప్రతీతేర్విభావాది మాత్రాయత్తత్వాదభిధేయత్వ
మనుపపన్నమితిభావః-కించేతి- అపహ్నోతుమపలపితుం ౨౩. అస్మిన్పక్షే
సంయోగశబ్దస్సంవలనాపరనామధేయవ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబం
ధపరో నిష్పత్తిశబ్దోభివ్యక్తిపరశ్చేత్యాహ-విభావాదీనామితి॥అత్ర అస్మిన్

పక్షఇత్యర్థః। నను విభావానుభావవ్యభిచారిణాం మధ్యేఽపి ఏకైకస్యానేకరస సాధారణత్వేనానైకాంతికత్వాదేకస్యాపి రసస్య నాభివ్యక్తిరితి సూత్రే మిళితా నిర్దిష్టాః-తథాపి 'వియదళిమలినాంబుగర్భమేఘం మధుకరకోకిలకూజితైర్దిశాం శ్రీః ధరణిరభినవాంకురాంకటంకా ప్రణతిపరే దయితే ప్రసీద ముగ్ధే' ఇత్యాదౌ 'పరిమృదితమృణాలమ్లానమంగం ప్రవృత్తిః కథమపి పరివారప్రార్థనాభిః క్రియాసు కలయతి చ హిమాంశోర్నిష్కళంకస్య లక్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుః కపోల' ఇత్యాదౌ 'దూరాదుత్సుకమాగతే వివలితం సంభాషిణి స్ఫారితం సంశ్లిష్యత్యరుణం గృహీతవసనే సంకుంచితభ్రూలతం, మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణం క్షణాచ్చక్షుర్జాతమహో ప్రపంచచతురం జాతాగసి ప్రేయసీ'త్యాదౌ చ విభావానా

> భిచారిణాం తత్ర తత్ర రసశ్లోకేషు కేవలానామేవ స్థితిర్దృశ్యతే। తథాపి తేషామసాధారణానాం పరస్పరావినాభావబలాదన్యోన్యాక్షేపకత్వే సతి నానైకాంతికత్వమితి సూత్రే మిళితానాం గ్రహణమితి బోద్ధవ్యం। అయమసంలక్ష్యక్రమవివరసః। విభావాదిష్వజ్యమానతయా క్రమస్యావిద్యమానత్వేఽపి రసాస్వాదాతిశయమహిమ్నా తస్యాసంలక్ష్యమాణత్వాత్ ।

రస నవకత్వసమర్థనం

> తే చ రసాశ్శృంగారాదయః పూర్వోద్దిష్టా నవైవ ౨౪. న

మనుభావానామౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణాం చ కేవలానామేవ స్థితిః కథమిత్యాశయేనాహ ॥ విభావేతి॥ సమాధత్తే॥ తథాపీతి॥ అయం భావః - విభావాదీనాం సాధారణత్వేత్వనైకాంతికత్వం- అసాధారణస్య విభావస్యానుభావస్య వ్యభిచారిణో వా కేవలస్య నిబద్ధస్యావినాభావబలేనేతరద్వయాక్షేపకత్వాన్నానైకాంతికత్వమితి తత్ర తత్ర కేవలానాం స్థితిస్సూత్రే మిళితానాం నిర్దేశశ్చోపపద్యత ఇతి। అయమితి- నను ప్రతిపాదిత ప్రక్రియయా క్రమస్యావిద్యమానత్వాత్కథమసంలక్ష్యక్రమత్వమేవేత్యాశంక్యాహ- విభావాదీతి - తస్య క్రమస్య - నిశితసూచ్యా శతపత్రపత్రశతవేధవదసంలక్ష్యమాణత్వాత్.- తే చేతి - శృంగారహాస్యకరుణా ఇత్యుద్దేశశ్లోకనిర్దిష్టరసపరామర్శాభిప్రాయేణ బ

చవచననిర్దేశః ౪౮, నను రససంఖ్యాయా మతభేదేనోచ్చావచత్వా
త్కథం నవైవేత్యవధారణమిత్యాక్షిపతి- నన్వితి- తథాహీతి-నియమాసిద్ధి
మేవోపపాదయతీత్యర్థః- వీరేతి- రసేషు- రసత్వేనవ్యవహ్రియమాణే
ష్విత్యర్థః- కుతోపిహేతోః-వటయక్షువత్ - వటేయక్షుగ్రహాస్తీతి
ప్రసిద్ధిరివ॥ శృంగారేతి॥రసనాత్స్వాదనాత్ ।అన్యేత్వితి-రాగేతి।విశ్వం

న్వయంనియమోనసిద్ధ్యతి। తథాహిరస్యతేస్వాద్యతఇతివ్యు
త్పత్త్యారసశబ్దస్య సుఖాస్వాదరూపశృంగార ఏవార్థోయు
క్తః,సుఖస్యైవాస్వాద్యత్వాత్ । ఇతరేషాంతుసుఖాస్వాదర
హితానాంప్రత్యుతానవధికదుఃఖానుభవసంభిన్నానాంకరు
ణాదీనాంరసశబ్దార్థత్వైవనఘటతఇత్యభిప్రాయేణ శృంగార
ప్రకాశేభోజరాజో వ్యాజహార‘ వీరాద్భుతాదిషు రసేషు
రసప్రసిద్ధిస్సిద్ధాకుతోపి వటయక్షువదావిభాతి । లోకేగ
తానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాం నివర్తయితుమేషపరిశ్ర
మోనః ॥ శృంగారవీరకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రబీభత్సవత్స
లభయానకశాంతనామ్నః । ఆమ్నాసిషుర్దశరసానపరేవ
యంతుశృంగారమేవరసనాద్రసమామనామ’ ఇతి ॥ అన్యే
తు‘నశాంతంమేనిరేరస’మితిప్రమాణయంతోఽష్టావేవరసాన
భిప్రేత్యాహుః॥ ‘రాగద్వేషవిలాససంభృతరసంవిశ్వంజగ
చ్చేష్టతేతావేతౌసుతరామనాది సుమహాకాలప్రవాహో
ల్బణౌ । నైకోపిక్షమతేపుమాంస్తదనయోరామూలమున్మూ
లనేతేనాత్యంతపరీక్షణేతుభవనేకానామశాంతేఃకథా’ అపి
చ॥ ‘యదినవమతయాశమోఽవతస్స్యాల్లిఖమితిమునిస్సచనా
లలక్షదేనం । అపిపరిగణయన్రసేషుభావాన్రతిముఖరానల

సమస్తంజగల్లోకః- తావేతౌ రాగద్వేషౌ - అనాదిస్సుమహాంశ్చయః కా
లప్రవాహస్తస్మిన్నుల్బణౌ ప్రవృద్ధౌ - తత్తస్మాత్ - తేనహేతునా-శాం
తేశ్శమస్య- తత్స్థాయికస్యశాంతస్యేత్యర్థః- యదీతి-మునిర్భరతమునిః-
ఏనంశమస్థాయికంశాంతం- కిమితినాలలక్షత్ - ఏతస్యలక్షణంకిమితినోక్త
వానిత్యర్థః-అపి కించ- ముఖమారంభంరాతీతిముఖరా రతిర్ముఖరా ఆ

ద్యామేషాంతాన్-భావాన్ స్థాయిభావాన్పరిగణయంత్సన్ - అస్యశాం
తస్య- కింవాఽలలంఘత్ కిమిత్యతిచక్రామ - ఇహేతి - ఇహభరతముని
ప్రణీతరసప్రకరణే- ఉపలక్షణం- శాంతాభావస్యేతి శేషః - కుతఇత్యత
ఆహ- విభావేతి-శాంతస్యమతభేదేనస్థాయిభావభేదాత్తన్నిశ్చిత్యనపరిగ
ణయత్తువిభావాదీన్యుక్తోనదర్శయేదితి భావః-౨౫,పరిహరతి-నతావదిత్యా
దినా॥ నశోభతే-శృంగారమేవరసనాత్రసమామనామేతివచనమనుప ప

లంఘుదస్యకింవేతి। ఇహస్థాయినోపరిగణనముపలక్షణంవిభా
వానుభావవ్యభిచారిణామప్రదర్శనాత్ । తేననశాంతోరస
ఇతి॥అపరేతువత్సలేనసహదశరసానురరీకుర్వతే। అపరేపున
స్స్నేహభక్తిభ్యాంద్వాదశరసానవతిష్ఠంతే । తతోనవైవేతి
నియమోనసిద్ధ్యతీతిచేదత్రోచ్యతే ౨౫. నతావద్భోజరాజ
పక్షశ్శోభతే। కావ్యనిబద్ధవిభావాదిమహిమ్నాలోకోత్తరభా
వకత్వవ్యాపారేణసర్వోపిహిస్థాయీతదానీమానందాత్మక
తయైవసముల్లసతి॥ఉక్తంహి॥'విలసతిసుఖస్వరూపంవిగళితవే
ద్యాంతరత్వమేవపునః । యదినామతదిదమాస్తేకరుణాదావ
పికుతోనరస'ఇతి। అయంభావః।విగళితవేద్యాంతరత్వమానం
దస్వరూపమిత్యవివాదం। తత్కరుణాదావస్తివానవా। నచే
త్తత్రకథంవిభావాదిసామగ్రీ । అస్తిచేత్కథమానందప్రా
దుర్భావేపి న రసరూపతా।అథయదివేద్యాంతరవిగళనస్యై
వానందరూపతాయాంవివాదస్తత్కథం శృంగారస్యాపి ర
సరూపతాసమర్థనం। తస్యవిప్రలంభాత్మకప్రభేదస్యకలయా
ప్యానందప్రాదుర్భావస్యాభావాత్ । మదుక్తవిధాయాంచ
వివాదాచ్ఛృంగారమాత్రశ్రద్ధాళోరపి తస్యార్థహానిస్స్య

ద్యతఇత్యర్థః- తత్రోపపత్తిమాహ- కావ్యేతి- తదానీంచర్వణసమయే -
తత్రసంగతిందర్శయతి- విలసతీతి- తదిదంవిగళితవేద్యాంతరత్వం- కరు
ణాదావప్యాస్తేయదినామరసఃకుతోన- రసత్వంకథంనసిద్ధ్యతీత్యర్థః-మ
దుక్తేతి- మదుక్తవిధాయాం-వేద్యాంతరవిగళనమేవసుఖస్వరూపమితిమ
త్ప్రతిపాదితప్రక్రియాయామిత్యర్థః - అర్థహానిఃశృంగారమాత్రరసతా

సమర్థనరూపకార్యహానిః- తస్మాదితి-సత్త్వాంగీకారేణవిద్యమానత్వాభ్యు
పగమేనైవ।సోపపత్తిఃయుక్తించదర్శయతి- కించేతి- నశాంతంమేనిరేరస
మిత్యతోఽత్తరమాహ- తథాపీత్యాదినా॥ స్థాయీతి-స్థాయినాంరత్యాదీ
నామష్టానాంచవ్యభిచారిణాంద్వాత్రింశతస్సంచారిణాంచమధ్యపాఠా
త్పఠనాదేవ-ఉభయరూపతాస్థాయిరూపతావ్యభిచారిరూపతాచేత్యర్థః

దితిదురుత్తరంవ్యసనంస్యాత్ । తస్మాద్విభావాదిమహిమ్నా
వేద్యాంతరస్యకార్యేణచేతోనిరతిశయపారవశ్యలక్షణస్యా
నందప్రాదుర్భావస్య విప్రలంభసత్త్వాంగీకారేణైవ రసత్వ
స్యప్రసాధనీయత్వాత్తయైవరీత్యా కరుణాదీనా మపిరసత్వ
మకామేనాప్యురరీకర్తవ్యం । కించ యదికరుణాదౌ నానందో
న్మేషః కథంతర్హి సామాజికానాంకరుణాదిరసప్రధానప్రబం
ధాభినయానంతరమేతావంతంకాలంమహాంతమానం దమన్వ
భూమేత్యానందాత్మతాప్రతిసంధానంకథంచ పునరపి తత్ర
ప్రవృత్తిరపి । యద్యపి సర్వత్రనశాంతిసంభవః, తథాపిశ
మదమాదిసంపన్నేషునిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠాననిర్మలీకృత
స్వాంతేషుశ్రవణాదినిరతేషుపండితేషుసంభవత్యేవశాంతో
నామరసః। నచాస్యస్థాయినోఽపరిగణనం। స్థాయివ్యభిచారిమ
ధ్యపాఠాదేవ నిర్వేదస్యోభయరూపతా స్వీకృతేతి మునేరభి
సంధేర్జ్ఞాయమానత్వాత్ ॥ నస్థాయివ్యభిచారితేయదిపున
శ్చిత్తేమునేస్సమ్మతే నిర్వేదస్యనిరూప్యతా ప్రతిముఖానష్టావ
పిస్థాయినః । తేషూద్దేశ్యతయాస్థితేషుబహుశోభావేషుసం
చారిణాంనిత్యామంగళముద్దిశేత్కథమసౌ నిర్వేదమేవాదితః॥
అస్యచవిభావోభవభంగురత్వాదిభావనా । రోమాంచలోచ
ననిమీలనాదిరనుభావః । మతిస్మృతిధృత్యాదయోవ్యభిచారి

అభిసంధేరభిప్రాయస్య। తదభిసంధిమేవావిష్కరోతి- నేతి-నిర్వేదస్య
స్థాయివ్యభిచారితేద్వేఅపినసమ్మతేయది- తేషువ్యభిచారిషూద్దేశ్యతయా
ఆరంభోపయుక్తతయాబహుశోభావేషుహర్షౌత్సుక్యాదిష్వస్థితేషుసత్స్వ-
సంచారిణామాదితః।అస్యేతి-విభావఉద్దీపనవిభావః-విశిష్టపండితానామా

లంబనవిభావత్వాత్ - శాంతస్యబహుభీరసత్వమభ్యుపగతమిత్యాశయే నాహ-కించేత్యాదినా॥ జుగుప్సేత్యాదిస్వ భావఇత్యంతంస్పష్టం- యత్నే

ణః।కించ'జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాయిభావా' ఇతివచనాను రోధాచ్ఛ్రితివివాస్యస్థాయిభావః । కేచిదుత్సాహస్థాయిన మాహుః । కోహిశస్తాత్సాహోవానిర్వేదోవాశమోవా స్యస్థాయీత్యువాచ। కేచిజ్జుగుప్సాస్థాయినమేనమాహుః। త దసంగతం। రసానాంప్రతినియతస్థాయికత్వనియమాత్। నను సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య తస్యాభినయప్రధానేషు నా ట్యప్రబంధేషుకథముపయోగఇతిచేన్నైవం। నహివయంనాట్య ప్రబంధేష్వపిశాంతరసప్రచారమాద్రియామహే। కింతువ ర్ణనాత్మకకావ్యభేదేష్వేవ।అతఏవ"అష్టౌనాట్యేరసాస్స్మృ తా''ఇతికావ్యప్రకాశికాకారః। భరతమునినాతదసంకీర్తనం తునాభావాభిప్రాయేణ। కింతునసార్వత్రికలోకయాత్రోప యోగితేత్యభిసంధినా।ననుసూత్రకారైఃకంఠతోఽనుపాత్త స్యనిర్వేదస్యస్థాయితాకల్పనమతిసాహసమితిచేన్నైవం।సూత్ర కృతాంసర్వేషామేవాయంస్వభావః। యత్నేనకించిత్సూచ యంతి।యథాకాణాదోరూపాదీనత్-తిచిద్గుణాన్-ంఠతోనిరూ ప్యపశ్చాచ్చశబ్దేనసప్తగురుత్వాదీనసూసుచత్। తస్మాదస్తిన వమోరసశ్శాంతః। ననుపితాదేఃపుత్రాదౌప్రీతిస్థాయికోవ త్సలోనామరస స్సర్వజనసాక్షికః, మిత్రాదిష్వార్ద్రితాస్థా యికస్స్నేహోపిరసస్సేవకానాంసేవ్యగురుదేవతాదిగో చరస్తాత్పర్యస్థాయికోభక్తినామారసోప్యస్తీతిచేదుచ్యతే। ర తిర్హికామినీవిషయావిభావాదిసముల్లసితా శృంగారరసతా మాపద్యతే,సైవదేవతాగురునృపపుత్రమిత్రవిషయా చేద్భా వశబ్దభాగినీభవతి । ఏవంవ్యవస్థాపితేవత్సలస్నేహభక్తీనాం రతిభావాంతర్భూతానాం విషయభేదమాత్రాద్భేదవ్యపదే

నేతి-లాఘవార్థంపదప్రయోగమంతరేణేత్యర్థః-యత్నేతి-చశబ్దేన - అ సూసుచత్ సూచయామాస-సైవేతి-భావశబ్దభాగినీభావశబ్దవాచ్యా-ఏవ

ఙతి-రసభూమికాయారసవేషస్యవిన్యాసేనరసానాంనవత్వే విఘటనేప
టుతానేత్యన్వయః-అతాఽభియుక్తాంగీకారమాహ-ఏవమితి-రతిరితి-దేవా
దయోవిషయాయస్యాస్సాతథోక్తా-మునిగురునృపాదయోఽత్రాదిశబ్దా
ర్థాః-రతిరనురాగవిశేషః-అంజితోవ్యంజితః- వ్యభిచారీనిర్వేదాదిశ్చభా
వః-అతఇతి - నిర్వ్యూఢంనిర్వాహఃకృతః ౨౬. తతోరసానాముపాధివ
శాన్మిథస్స్నేహవిరోధాస్సంభవంతీతితత్ప్రకారంప్రదర్శయితుమాహ-అ

శాన్నరసభూమికావిన్యాసేన రసనవత్వ విఘటనపటుతా ।
ఏవమేవాభిసంధాయాహ కావ్యప్రకాశకారః “రతిర్దేవాది
విషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్త” ఇతి । అతోని
ర్వ్యూఢంనవైవరసాఇతి ౨౬. అథైతేషాంమిథస్స్నేహవిరోధా

రసానాంమిథస్స్నేహవిరోధాఉచ్యన్తే

నాహ ॥ వికాసవిస్తరక్షోభవిక్షేపాఖ్యాశ్చతుర్విధాః । జా
యంతేచేతసోధర్మావిభావాదిసమాగమే ॥ వికాసఃకుసుమస్యే
వప్రాదపస్యేవవిస్తృతిః । చేతసోఽబ్ధేరివక్షోభోవిక్షేపోఽనఃరు
తోయథా ॥ వికాసమూలశ్శృంగారోవీరోవిస్తరమూలకః । సం
క్షోభోపాధికోరౌద్రోఽబీభత్సఃక్షేపమూలకః ॥ ఏతన్మూలా
హాస్యచిత్రభయానకదయాఃక్రమాత్ ॥ శృంగారహాస్యయో
ర్వీరాద్భుతయోరౌద్రభీమయోః । బీభత్సకృపయోర్మైత్రీ
స్యాదేకోపాధికత్వతః ॥ రసౌశృంగారబీభత్సౌతథావీరభ
యానకౌ । రౌద్రాద్భుతౌతథాహాస్యకరుణౌవైరిణౌమిథః ॥ త
త్రశృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాంలోకోత్తరనాయకాశ్రయ
త్వేనపరిపోషాతిశయః । అతఏవశృంగారస్యమ్లేచ్ఛాదివిషయ

థేతి ॥ వికాసేతి-విభావాదీనాంసమాగమేదర్శనేశ్రవణేవా-వికాసఇతి-చేత
సఇతిప్రతివాక్యంసంబధ్యతే-వికాసాదీనాంఫలమాహ-వికాసమూలఇతి-
ఏతన్మూలాః-వికాసమూలోహాస్యరసః - విస్తరమూలోఽద్భుతరసః-
సంక్షోభమూలోభయానకరసః-క్షేపమూలః కరుణరసఇతివివేకః ॥ శృం
గారేతి- రౌద్రభీమయోరౌద్రభయానకయోః- రసావితి- తత్రేతి-పరి
పోషాతిశయః విదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేషః- విపక్షేవిరోధమా

హ- అతఏవేతి- అయంభావః-యత్రవిభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రా
రోపితోరసః- మ్లేచ్ఛాదౌతథాభూతత్వాదాభాసత్వమితి- ఉక్తార్థసమ్మ
తిమాహ - ఏకత్రేతి-అత్రావధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావ
స్సూచ్యతే- యథారావణస్సీతాయాః - ఏతేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రా
నురాగేజాతేఽన్యత్రానురాగప్రాగభావేచవిభావాదిసంపూర్తిసంభా
వనయానైవరసాభాసత్వమితిభావః - అన్యథాప్రథమమజాతానురాగే
వత్సరాజే జాతానురాగాయారత్నావళ్యాః పూర్వానురాగస్యాభాస

త్వేనాభాసత్వం । ఉక్తంహిశృంగారతిలకే“ఏకత్రైవాను
రాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా। యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్ర
సాభాసస్త్రిధామత”ఇతి ౨౭. ఏషాంనవానాంరసానాంర

శృంగారరసనిరూపణం

త్యాదయోనవస్థాయిభావాః॥తత్రశృంగారస్యరతిస్థాయిభా
వః। రతిస్సంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషః।సైవవిభావాదిభిస్స్వా
దుతాంనీతాశృంగారఇత్యుచ్యతే।శృంగంప్రాధాన్యమియర్తీ
తిశృంగారః।తత్ప్రాధాన్యంధ్వనికారేణోక్తం“శృంగారఏవమ
ధురఃపరప్రహ్లాదకోరసః।తన్మయంకావ్యమాశ్రిత్యమాధుర్యం
ప్రతితిష్ఠతీ”తి।అత్రైవకారేణప్రాధాన్యమభిసంహితమితిలో
చనకారః।సద్వివిధః।సంభోగోవిప్రలంభశ్చ।తత్రసంభోగోర
తిరహస్యేలక్షితః“అనుకూలౌనిషేవేతేయత్రాన్యోన్యంవిలాసి
నౌదర్శనస్పర్శనాదీనిసంభోగోయముదాహృత”ఇతి॥ ఉక్తం
హి“ప్రేమాభిలాషోరాగశ్చస్నేహఃప్రేమరతిస్తథా।శృంగా

త్వప్రసంగాత్ -మ్లేచ్ఛాస్తిరశ్చామనాఘ్రాతవైదగ్ధ్యగంధానామనః
భూతవిభావాదిభావానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్సహో
దరాః-అతస్తేషాంద్వయానామపిసమానయోగక్షేమత్వాత్సహోపా
దానం- అతఏవశృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యోక్తిరపి ౨౭. ఏషామిత్యా
దిధ్వనికారేణోక్తమిత్యంతంస్పష్టం॥శృంగారఏవేతి ॥ తన్మయంతద్విష
యం॥ సంభోగశృంగారంలక్షయతి - అనుకూలావితి ॥ విలాసినీచవిలా
సీచవిలాసినౌ ॥ శృంగారావస్థావిశేషానాహ- ప్రేమేతి॥ ప్రేమాదీనాం

స్వరూపమాహ- ప్రేమేతి॥ సంభోగశ్శృంగారంవిభజతే- సద్వివిధ ఇతి- సం
క్షిప్తంలక్షయతి - యువానావితి॥ యువతిశ్చయువాచయువానౌ ॥ తంవి
భజతే- ఆద్యస్త్రివిధ ఇతి ॥ త్రైవిధ్యందర్శయతి - నవీనేతి॥ నవీనశ్చవిరహా
నంతరజశ్చమానానంతరజశ్చ-తేషాం ॥ విస్తృతంవిభజతే - విస్తృతోపీ
తి- మధ్యజః ప్రవాసానంతరజశ్శాపానంతరజశ్చ తేషాం- సంక్షిప్తభేదే
ష్వన్వర్థతాందర్శయతి- తత్రేతి - ప్రణయమానసతయా - అత్యౌత్సుకత

రశ్చేతిసంభోగస్సప్తావస్థః ప్రకీర్తితః" ఏవృతంచైతద్రసాకరే
"ప్రేమాదిదృష్టౌరమ్యేష్వతచ్చింతాత్వభిలాషకః, రాగస్తత్సం
గబుద్ధిస్స్యాత్స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా, తద్వియోగాసహం
ప్రేమరతిస్తత్సహవర్తనం, శృంగారస్తన్మయాక్రీడా సంభోగేస
ప్తధాక్రమ" ఇతి। సద్వివిధః, సంక్షిప్తోవిస్తృతశ్చేతి। తత్రా
ద్యోభూపాలేనోక్తః "యువానౌయత్రసంక్షిప్తాంత్సాధ్వస
వ్రీడితాదిభిః । ఉపచారాన్నిషేవేతే స సంక్షిప్త ఇతీరిత"
ఇతి॥ ఆద్యస్త్రివిధః, నవీనవిరహమానానంతరజత్వభేదాత్।
విస్తృతోపిత్రివిధః, మధ్యప్రవాసశాపానంతరజత్వభేదాత్।
తత్రనవీనేరతేలజ్జాసాధ్వససంభవేనవిగహానంతరభావిని ప్ర
ణయమానసతయామానానంతరభావిని ప్రణయేష్యామానా
నువృత్త్యాచ సంభోగాంగానాంకామశాస్త్రప్రతిపాదితా
నాముపచారాణాంసంక్షేపాత్సంక్షిప్తః॥ తదతిరిక్తేషుమధ్యభా
విషుసంభోగేషుప్రవాసశాపానంతరభావినోశ్చతత్తద్విస్తా
రాద్విస్తృతః ౫౮. తత్రనవీనో యథా॥ పర్యాయోన్నమితే
నబాహుశిరసాప్రచ్ఛన్నగండస్థలీహస్తస్వస్తికసంవృతస్తన

యేత్యర్థః- ప్రణయస్యేర్ష్యాయామానస్య చానువృత్త్యాచ- ఉపచారాణాం
చుంబనాలింగనాదీనాం- విస్తృతేష్వప్యన్వర్థతామాహ - తదతిరిక్తేష్వి
తి- త్రివిధసంక్షిప్తభిన్నేష్విత్యర్థః- మధ్యభావిషు- నవీనానంతరమధ్యజేవిర
హానంతరజానంతరమధ్యజేమానానంతరజానంతరమధ్యజేచేత్యర్థః-౫౮.
తత్రనవీనముదాహరతి- పర్యాయేతి ॥ పర్యాయేణక్రమేణోన్నమితే
న- ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీపిహితగండపాలిః- చుంబనపరిజిహీర్షయేతిభావః-

तल्पमवापिता शायिताऽपि- सन्दानितोरुद्वयी- गाढसंयोजितोरु काण्डा- बद्धेसन्दानितमित्यमरः॥ १॥ विरहानन्तरजमुदाहरति-वि लम्ब्येति॥ किञ्चिद्विलम्ब्य॥ २॥ मानानन्तरजमुदाहरति॥ सख्येति॥का तुकेन कल्पितमारोपितमागो नायिकान्तरसल्लापादिरूपापराधो

भरा हस्ताग्ररुद्धाधरा। यत्त्रातल्पमवापितापिशयि

तासन्दानितोरुद्वयीसीतानातनसङ्गतौरघुपतेर्जात

स्तथाप्युत्सवः॥ १॥ विरहानन्तरभावीयथा॥ विलम्ब्यसम

यं किञ्चित्का- ले केळीगृहङ्गते। स्मरव्यग्रतयासीता च क्रे

किमपि चेष्टितम्॥ इह स्मरव्यग्रतयेत्यनेन सम्भोगाङ्गा

नांव्यापाराणामनुभावउक्तः। किमपीत्यनेनसहजप्रेम

रमणीया केळिस्तदानीमतिमनोहरा जातेतिद्योत्यते॥ २॥

मानानन्तरजो यथा॥ सख्याकौतुककल्पितागसि गतेरा

मेसमीपं प्रियामैमुख्यंपरमागतानतु जहौतस्यां

तिके सङ्गतिम्।सावाचंयमतांगताप्यचकलत्तच्चाटुवा

चांशु श्रितिं नाश्लेषप्रवणापितत्कृतहठात्श्लेषं नसावार

यत् ॥अत्रकोपात्तद्विपयोपचारसङ्कोचः।प्रेमातिशया

च्चसम्भोगोपीति॥ तदेवं त्रिविधस्संक्षिप्तस्सम्भोगोवर्णितः

३॥ अथविस्तृतः। तत्रमध्यजो नाम नवीनविरहमानानन

न्तरजेभ्योन्योनन्तरकालभावी॥ यथा॥ प्रौढालिङ्गन

चुम्बनामितसुखप्रच्छन्नवेद्यान्तराः प्रायःक्लिप्तप

रस्पराधरसुधापानप्रशान्तश्रमाः। प्रान्ताकूणित

लोचनाःप्रतिमुहुःस्फारोक्तिसीत्कारिणोसीताराघव

योस्समग्रविभवाश्शृङ्गारलीलाबभुः॥ अयंसर्वोप

चारसम्पन्नत्वाद्विस्तृतस्सम्भोगः। अयमेवप्रवासा

नन्तरंवर्ण्यमानः प्रवासानन्तरजो भवतीति तस्यापीद

यस्मिन्कस्मिन्-समीपङ्गतेपार्श्वस्थेसति- नाश्लेषप्रवणा स्वयमालिं गनानुत्सुकापि॥ ३॥ अथविस्तृतेष्वादिमंमध्यजमुदाहरति- प्रौढे ति। प्रान्तेषु प्रान्तभागेष्वाकूणिते-सुखपारवश्यात्त्रिभागमीलि

త్రైలోచనేయాసుతా స్తథోక్తాః॥ కరణానీతి॥ ధైనుకాదిబంధవిశేషాః॥ వై
యాఘ్రాదయఆదిశబ్దార్థః॥ ౪॥ అథశృంగారస్యనానాత్వప్రదర్శనాయ
కతిచిద్భోగవిశేషాన్దర్శయతి- బిభ్రాణాఇతి॥ సీతాపతింసభామంటపో
పవిష్టంశ్రీరామం॥ ౫॥ యుగపదితి॥ ఉత్పతంతౌపతంతౌచ - పర్యాయేణే
తిశేషః॥౬॥ అథక్రమేణవసంతాద్యుపభోగానాహ-స్వేదాంభఇతి॥స్వే

మేవోదాహరణం॥శాపానంతరజస్త్వన్యత్రద్రష్టవ్యః॥ వా
త్స్యాయనీయేనాస్యద్వివిధస్యాపిప్రకారాంతరేణద్వైవిధ్య
ముక్తం'బాహ్యమాభ్యంతరంచేతిద్వివిధంరతముచ్యతే।తత్రా
ద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం ॥ ద్వితీయంతురతంసా
ధనాన్యానాకరణకంమతం'కరణానిధైనుకాదిబంధవిశేషాః॥౪
అథకతిచనక్రీడావిశేషాన్దర్శయతి॥బిభ్రాణాఃపరివాదినీఃకుచ
భరోత్సంగెకురంగీదృశశ్శశ్వద్దర్శితబాహుమూలసుషమంతం
త్రిస్స్పృశంత్యోనఖైః । మదస్పందితకుండలాలకభరామా
ధుర్యధుర్యస్వరాఃకించిత్కుంచితలోచనామృదుపదైర్గాయంతి
సీతాపతిం॥౫॥యుగపదుభయపార్శ్వయోజితౌకంచుకాద్యా
వుపరిభువిచవేగాదుత్పతంతౌపతంతౌ।కరకమలతలాభ్యాంకా
శలాఘట్టయంతీ కలయతికమలాక్షీకౌతుకంకోసలేంద్రోః ॥
౬॥ స్వేదాంభోపనయచ్ఛలాత్కుచభరంరాగాన్ముహుస్సం
స్పృశన్ఫూత్కారోపధినాపరాగపిహితేపాత్రీయేణచుంబన్దృ
శౌ। శ్లిష్యన్నుద్వహనచ్ఛలాత్ప్రతిముహుః ప్రాంశుప్రసూ
నాప్తయేకాంతాభిఃకుసుమాపచాయమకరోద్రామోవసంతే
వనే॥౭॥కర్పూరరేణుసికతాకమనీయగర్భేపన్నీరశీతలశిలాత
లపుష్పతల్పే।కేలీముశీరదళకల్పితకాయమానే ధారాగృహేర

దాంభసః అపనయచ్ఛలాన్మార్జనవ్యాజాత్ - ఫూత్కారస్యోపధినా
వ్యాజేన- వ్యాజదంభోపధయఇత్యమరః- ప్రాంశూనాంపౌరుషాధికోప
రిభాగస్థితానాంప్రసూనానామాప్తయేగ్రహణాయ। ననురామస్యైకప
త్నీకత్వేకథంకాంతాభిస్సహేతిచేదగ్రేకవిరేవకుచభరశయనం కలావ
తీనామిత్యతోప్రపన్నా..॥౭॥ కర్పూరేతి॥ధారాగృహేజలయంత్రా

గ్రామే॥ ౯॥ నీపఇతి॥దివసేనతమసి- మేఘచ్ఛన్నాకాశత్వాదితిభావ-
నభసశ్రావణమాసి-శుభస్సుందరస్సితస్సుధావదాతఊత్సేధవానత్యున్న
తశ్చయస్సౌధ_స్తస్యగర్భేసరామస్సకాంతస్సన్ రేమేవిజహార॥ ౯॥చాపై
రితి॥యువతయఃపరిజనోయస్యసతథో_క్తః-సైన్యమబలాఇత్యు_క్తత్వాదితి
భావః-కామోరామమభ్యాజగామ-రామస్యకామనీయకజితకామత్వా
దవసరాన్వేషీ కుసుమేషురభిషేణయిషుర త్యర్థః। త_త్తదుద్దీపనవ

ఘుపతిర్వ్యదధేనిదాఘే॥ ౮॥ నీపేషాశ్రిత్యాష్టాపేన్ఫుటతిచటుట
జేసఃప్రవృద్ధచలోర్ధేశ్రి కందళ్యాంకీశ్రిడదళ్యాం విరచితకుసు
మోపాజనేష్వర్జునేషు। ధారాళైఃభాశ్రింతరాళేసతమ
సిదివసేగర్జితేష్వార్జితేసౌరామోరేమేసరామోనభసిశుభ
సితోత్సేధవత్సౌధగర్భే॥ ౯॥ చాపైఃపుండ్రేక్షురూపైఃకమ
లకువలయోత్ఫుల్లవల్లీక్షురప్రైర్దీప్రైర్దృప్తైశ్చ స_త్తచ్ఛ
దమధుమదవద్గంధవాహద్విపేంద్రైః॥ నిర్వ్యాబైర్హంసయో
ధైశ్శరచుపవనమిత్రైశ్చైత్రయాతాశ్రిప్రవృ_త్తఃకామస్సంగ్రా
మకామోయువతిపరిజనోరామమభ్యాజగామ॥౧౦॥నవతరుణి
మసంచితోష్మగర్భంమృగమదసంకుమదాంచితాంగరాగం।
కుచభరశయనంకలావతీనాంహిమశిశిరోపగమేఽధ్యశేతరా
మః॥ అత్రకలావతీనామితి బహువచనం పురాణాంతరాపే
క్షయైకపత్నీకత్వేపిశాపాద్బహుత్వవత్త్వాత్ జ్ఞేయం॥౧౧॥ప
వంసంభోగంసప్రపంచంనిరూప్య సంప్రతివిప్రలంభంనిరూప
యితుకామ_స్తస్యకరుణాద్భేదంవ_క్తుంతదభేదమాశంకతే॥ న
నునిర్వేదగ్లానిదైన్యాదిబహుతరభావసాధారణ్యానవిప్రలంభ

శాద్రామస్యరమణీలోలత్వమభూదితిభావః॥ ౧౦॥ నవతరుణిమేతి॥ హి
మశిశిరయోరుపగమేహేమంతేశైశిరేచ-కలావతీనాంసంగీతాది నైపు
ణ్యశాలినీనాం॥ ననురామస్యకథంబహుపత్నీకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ అ
త్రేతి॥ బహుత్వవత్త్వాత్-శత్రబాహుళ్యవత్త్వాదిత్యర్థః- అయంభావః
క్వచిదాశ్రిమావతారేశాపవశాద్రామస్యబహుపత్నీకత్వమప్యభూదితిపు
రాణాంతరేప్రతిపాదితమితి॥ ౧౧॥ విప్రలంభంవిభజతే॥ సహీతి॥ సఃవి

ప్రలంభః- తత్రేతి- అయోగేఽయోగాఖ్యవిప్రలంభఏవ ॥ దృక్సంగాద
సాంక్రమేణస్వరూపోదాహరణేదర్శయతి- దృగితి॥ఆదరాద్దర్శనంచక్షు
ప్రీతిరిత్యభిధీయతే॥ ప్రత్యాశదిత్ర స్వప్నాదౌసాదరంప్రియదర్శనం చ
క్షుః ప్రీతిః॥ ఉదాహరతి- లజ్జేతి॥లజ్జారాగయోర్వశంవదామాయత్తాం-

స్యకరుణాత్మకంభేద ఇతిచేన్నైవం ।. యతోవిప్రలంభస్యకా
లాంతరభావిసంభోగాకాంక్షావతఃకాలత్రయేపి తదాకాం
క్షాశూన్యాత్కరుణాదస్త్యేవభేదః। సహ్యయోగవిరహమా
నప్రవాసశాపహేతుకతయాపంచవిధః । అయోగోయోగ
ప్రాగ్భావ   యాయోగధ్వంసః । ఇతరత్రయేపిసం
త్యేవభేదాః। తత్రాయోగఏవహిరతిర్దశావస్థావతీక్రమాదు

—— ❁ చక్షుఃప్రీత్యాదిదశావస్థావివరణం ❁ ——

పచీయతే। కాఃపునరవస్థాః ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరః
కృశతాఽరతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదసమ్మోహామరణంచదశాద
శ॥దృక్సంగోనామాదరనిరీక్షణం ॥ యథా ॥ లజ్జారాగవశంవ
దాంసఖిదళన్నీలోత్పలస్పర్ధినీంరామేపశ్య గతాగతంవిదధతీ
మస్యాఃకటాక్షావళిం ।. కర్ణోత్తంసితచంపకాంబుజదళత్రా
సస్పృహాభ్యామియంయాతాయాతవిధాయినీమధుకరశ్రేణీ
కిముజ్జృంభతే ॥౧॥ మనస్సంగస్తదేకప్రవణతా ॥యథా॥
అన్యద్విధేయమపరత్రసఖీంనియుఙ్క్తేవక్తవ్యమన్యదపరం
వచనంబ్రవీతి । ఆలోకతేప్రియసఖీంనతునిశ్వసీతిరామైక
తానహృదయాసఖిసంప్రతీయం ॥ ౧౩ ॥ సంకల్పోయథా॥
కథం ఘోత్తుంగసఅపరిరహమహ్యాసవోకఆహావిఅ। అహర
రసపాణస్సాక్షిమహకొజ్జకఅణురామస్స॥ఛా॥కంఠేగృహీ
త్వాస్వయంపరిరంభమహోత్సవఃకదాభవితా। అధరరస

అతఏవగతమాగతంచవిదధతీం॥ ౧॥ మనస్సంగఇతి॥ మనస్సంగఃప్రియ
తమేనిత్యంచిత్తస్యవిశ్రమః॥ ఉదాహరతి॥ అన్యదితి॥నతునిశ్వసీతిప్రియ
సఖీయమితినవిశ్వసితే॥ ౧౩॥ సంకల్పోవాథవిషయోమనోరథఉదాహృ

త॥ ఉదాహరతి-కంఠఇతి॥ భా॥కంఠఇతి॥ ౧౪ ॥ జాగరస్తుపిసద్రత్వం॥ ఉదాహరతి- మదనేనేతి॥ హతంతాడితమధరం॥ ౧౫ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- జాఅమితి॥ భా॥ జాతమితి॥ చుంబనానాంప్రభేదే అక్షిచుంబనే॥ ౧౬॥ కార్శ్యంలక్షయతి- అవయవేతి॥ సాదఃకార్శ్యం-కార్శ్యమంగస్యతానవమిత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- కిమితి॥ అఖిలాంగం నిఖిలశ

పానసౌఖ్యంమమభవేత్క-దానురామస్య॥౧౪॥అథజాగరః॥
మదనేన చిత్తసదనేన సంతతోజ్ఝితపత్రిపత్రపవనైరివాయతైః । శ్వసితైర్హతాధరమపాస్యశోణిమాకిముజానకీనయనయోరజృంభత॥అత్రనయనరాగేణజాగరో.... తే ॥ ౧౫ ॥
యథా వా॥మమైవప్రాకృతభాషావిరచితేహంససందేశే॥ జాఅసీఅణఅణజుఅళలోహిఅజాఅరాఅకిం వాతమ్మమఅణదహణజ్జాళజాలాహిదావా। చిత్తారద్ధేసురఅవిహఏచుబణాణవపపరత్తకివారహుపఇముహేవీడిఆరాఅజోఆ ॥ భా॥జాతంసీతానయనయుగళంలోహితంజాగరాద్వా కింవాతామ్రింమదనదహనజ్వాలజాలాభితాపాత్ । చిత్తారబ్ధేసురతవిభవేచుంబనానాంప్రభేదేరక్తంకింవా రఘుపతిముఖె వీటికారాగయోగాత్ ॥౧౬॥ అవయవసాదఃకృశతా ॥యథా॥ కింపంచబాణశరవర్షణవారణాయ నూనంవియోగదహనజ్వరశాంతయేవా।నాభీసరస్తటకుచాచలమూలభాజో మధ్యస్యమూర్తిమఖిలాంగమధాన్మృగాక్ష్యాః ॥౧౭॥ యథా వా॥ సూక్ష్మలక్ష్యదశనేనకౌశలీకామఇత్యవనిజావిచింత్యవా॥ రామమానసవివతుయాథవాసాతనుంతనుమగాద్వియోగినీ॥౧౮॥ అరతిః ప్రి

రీరమపి- నాభీసరస్తటంకుచాచలమూలంచభజతీతితథో, క్తస్య మధ్యస్య మూర్తిం స్వరూపం- అధాదవహత్॥తత్రఫలందర్శయతి- కింపంచబాణేత్యాదినా- సరస్తటవాసినస్తాపశాంతిః పర్వతోపాంతభాగభాజశ్శరపాతనివారణంచసంభవతీతిబోధ్యం॥ ౧౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సూక్ష్మేతి॥,తనుంకృశాం॥ ౧౮॥ అరతింలక్షయతి- అరతిరితి॥ అన్యత్రాప్రీతి

రరతిః- ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- ప్రా
ణావితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౧౯॥ వ్రీడాత్యాగోథనిర్లజ్జా॥ ఉదాహరతి
నవీనేతి॥ మహిలాసీతా॥ ౨౦॥ ఉన్మాదస్తుల్యవర్తిత్వం చేతనాచేతనేష్వపి॥
ఉదాహరతి- ఆరాదితి॥ ఆరాద్దూరే॥ ౨౧॥ సమ్మోహో మూర్ఛనం
భీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః॥ ఉదాహరతి॥ రఘువరేతి॥ హే రఘువర- స
మ్మోహం మూర్ఛాం॥ ౨౨॥ మరణం లక్షయతి- ప్రియసంగమస్యేతి॥ మ

యవస్తువిద్వేషః॥ యథా॥ ప్రాణేశ న కేళికురరీమురరీకరోతి నా
లోకతే ప్రియమరాళమరాళకేశీ। విన్యస్య సా కరసరోజముగో
జభాగే బాలా విచింతయతి రామ భవంతమేవ॥ ౧౯॥ హ్రీత్యా
గో యథా॥ నవీనసంగే నళినేక్షణానాం విస్రంభసంభోగవి
హారవిఘ్నం। మత్వేవ లజ్జాం మహిలా విహాయ త్వాం రామ
గంతుం త్వరయాభ్యుపైతి॥ ౨౦॥ ఉన్మాదో యథా॥ ఆరాదవే
క్ష్యామృతభానుబింబం రామ త్వదీయాననవిభ్రమేణ। సము
గ్రహస్తాస్ఫురదోష్ఠబింబా సా చుంబితుం ధావతి సారసాక్షీ॥
౨౧॥ సమ్మోహో యథా॥ రఘువర తంత్రీశబ్దం పీత్వా మ
నోహరమపి శ్రోత్రేణ। మృత్యుహసితం మన్వానా సమ్మో
హం యాతి సా వియోగార్తా॥ ౨౨॥ ప్రియసంగమస్య సర్వ
థా మర్లభత్వే ప్రాణత్యాగోద్యోగో మరణం। తస్యామంగ
ళత్వాద్రసవిఘాతాచ్చ సాక్షాదవర్ణనీయతా॥ యథా॥ సాశో
కచూతకలికానవమల్లికాబ్జనీలోత్పలప్రభృతికామశరాగ్నిశ
య్యాం। ఆలింగితుం రఘుపతే యతతే త్వదుగ్రవిశ్లేషవహ్ని
హాతజీవనహానబుద్ధ్యా॥ ౨౩॥ ఏకదేశస్థయోర్యూనోర్మధ్యే
యూనికేనచిన్నిమిత్తేనవిలంబమానే నాయికాయాః సంతా

రణం మరణార్థస్తు ప్రయత్నః పరికీర్తిత ఇత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- సే
తి॥ అశోకాదికామశరాగ్నిశయ్యా - తాం- నను ఉన్మాదమరణయో
స్సంచారిత్వమవస్థాత్వం చ కథమితి చేత్ స్థాయిభావసహకారిత్వోపాధి
నా సంచారిత్వం రసాస్వాదనిమిత్తత్వోపాధినావస్థాత్వం చేతి వివేకః
౨౩॥ ఏవం సంయోగవిప్రలంభం నిరూప్య విరహహేతుకం విప్రలంభముదా

హేతుకం విరహం లక్షయతి- ఏకదేశస్థయోరితి॥ హా హన్త న్యస్తముఖాంబుజే తి కందర్పే విరహానల ఇతి చోదాహరణద్వయమత్ర ప్రత్యయమసంధేయమి త్యాహ- విరహోత్కంఠితేతి॥ మానజం విప్రలంభముదాహర్తుం మానం లక్షయతి- అపరాధేతి॥ తత్రేతి॥ తచ్చాజ్ఞాతిలంఘనం చ॥ తత్ర రమ ణకృతమాజ్ఞాతిలంఘనముదాహరతి- కందర్పేతి॥ కషాయమరుణం- కషా

యో విరహ ఇతి కథ్యతే। అత్ర నాయికా విరహోత్కంఠితేతి గ మ్యతే। విరహోత్కంఠితాస్వరూపోదాహరణమేవాత్రాను సంధేయం॥ మానజో, మానద్వైవిధ్యాద్ద్వివిధో భవతి। మానద్వై విధ్యం నాటకసంజీవనే కథితం "అపరాధభవః కోపో యో మా నో మాన ఉదాహృతః। స చ ప్రణయమానస్స్యాదీర్ష్యామాన ఇతి ద్వి ధా॥ తత్ర ప్రణయమానస్స్యాదన్యోన్యాజ్ఞాతిలంఘనే। రమణేన గమః ణ్యా వా కృతం తచ్చ ద్విధా భవే"దితి॥ తత్ర రమణకృతం య థా॥ కందర్పోత్సవదర్శనాయ భవతా వేగాత్సమాగమ్యతామి త్యాలీవచసో పసృత్య దయితే ప్రచ్ఛన్నవేషస్థితే। సీతాయా ముఖముద్యదిందుసుషమం పూర్వం కషాయం రుషా పశ్చాద్వ్యత్య తముద్యతస్మితమభూజ్జ్యోత్స్నాంచితేందుప్రభం॥౨౮॥ రమణీ కృతం యథా॥ కర్తవ్యః కము లేక్షణే మమ శిఖాబంధస్త్వయా సంప్ర తీత్యుక్త్వా భూమిసుతా వధూసముచితం ధమ్మిల్లబంధం వ్యధాత్। సభ్రూభంగముఖాంబుజే థ దయితే జ్ఞాత్వా శిఖావిక్రియామం తర్గుంభితహాసభాసురముఖీ జగ్రాహ కంఠం స్వయం॥ ఇదం ర మణీకృతం ॥౨౯॥ పత్యౌ కోపో భవేన్మానో జ్ఞాతకాంతాంతర స్పృహే॥ యథా॥ రాజానో బహువల్లభ ప్రకృతయో రామస్తు నైవంవిధస్సంప్రత్యేవ సవేపథుః పులకితో వైవర్ణ్యవాన్వర్త తే। భర్తా వాస్తు యథా తథా విముఖతా స్త్రీణాం తు నో యుజ్యతే

యోరసభేదే స్యాదంగరాగేఽపి లేపనే। నిర్యాసే చ కషాయో థ సురభౌ లో హితేన్యవదితి విశ్వః॥ ౨౮॥ రమణీకృతముదాహరతి- కర్తవ్య ఇతి॥ ధమ్మి ల్లబంధం కబరీబంధం॥ ౨౯॥ ఈర్ష్యామానం లక్షయతి- పత్యావితి ॥ ఉదా హరతి- రాజాన ఇతి॥ బహుషు కళత్రేషు వల్లభా ఆసక్తాః ప్రకృతిస్స్వభా

షోయేషాం తేతథోక్తాః- అంతర్జనుషోంతరుత్పన్నా యాః॥ ౨౬॥ సర్వేషాం విధస్య మానస్య కథమపనయ ఇత్యాశంక్యాహ- మానస్యేతి ॥ మానశాంత్యుపాయానుదాహరతి- వహతీతి॥స్పష్టం॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభం విభజతే- ప్రవాసవిప్రలంభశ్చేతి ॥ రామేగచ్ఛత్యసురవిజయమితిప్రాగు దాహృతమతోఽదాహార్యమిత్యాహ- ప్రాగుక్తేతి ॥ భావిప్రవాసజంవి

ముగ్ధాంతర్జనుషః ప్రసూనధనుషోమాభూశ్శరవ్యంరుషః ॥౨౬॥

మానస్యశాంత్యుపాయాఃకతిచనకామశాస్త్రేకథితాః । ఉ క్తంహిరతిరహస్యే “మానస్యశాంత్యుపాయాస్తు వైక్లబ్యం భూవిలేఖనం । గద్గదాభాషణంబాష్పత్యాగశ్చరణవందనం” యథా॥వహతివిషణ్ణంవదనంభూమింవిలిఖతిసగద్గదంభణతి । బాష్పంముంచతిరామాః పాదపతనంకరోతియాతుసఖికోపః ॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభశ్చద్వివిధః । భూతప్రవాసజోభావి ప్రవాసజశ్చేతి । తత్రాద్యస్యోదాహరణంప్రాగుక్తపోఽపి తద్భర్తృకోదాహరణమేవద్రష్టవ్యం॥ద్వితీయోయథా॥రామ త్వత్తనువీక్షణేషువిరహోజాతోనిమేషేణయో యశ్చైచ కాంగనిరీక్షయాతదితరాంగాలోకనేనిర్మితః । తావేవప్రథమం కథంచిదపిసాసోఢుంనశక్తాధునా త్వంచేచ్ఛత్రుజయా యగచ్ఛసితదాకావాభవిత్రీకథా॥ శాపవిప్రలంభస్తుమేఘ సందేశాదౌద్రష్టవ్యః ॥౨౮॥ ద్వివిధస్యాప్యస్యశృంగారస్యా నుగుణావ్యభిచారిభావాశ్శృంగారతిలకేపరిగణితాః॥“శంకా సూయాభయగ్లానీవ్యాధిశ్చింతాస్మృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవి స్మయావేగానిద్రోన్మాదోమదస్తథా ॥ విషాదోజడతావీడా ఽవహిత్థాచాపలంస్మృతిః । ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యా శ్శృంగారేవ్యభిచారిణ”ఇతి*ఏవంతావత్సప్రపంచం శృంగా

ప్రలంభముదాహరతి- రామేతి॥ నిమేషేణపక్ష్మపాతేన ॥ శాపవిప్రలం భోదాహరణస్యాతాఽనుచితత్వాదన్యత్రద్రష్టవ్యంతదిత్యాహ - శాపవి ప్రలంభస్త్వితి ॥ ౨౮ ॥ అథశృంగారానురూపాన్వ్యభిచారిభావానా హ- శంకేత్యాదికారికాద్వయేన॥*॥అథహాస్యరసః రూపకాణామపసరం

దర్శయన్రసానాంకార్యకారణభావమాహ- హాస్యఇతి॥ హాస్యస్థాయినం
హాసంలక్షయతి- హాసఇతి ॥ విభావాదిసామగ్రీందర్శయతి- కుబ్జేత్యాది
నా॥ పురుషాఃస్త్రియశ్చ-వికృతవేషా ఇతిశేషః॥ శ్రమఇతి ॥నిద్రాచి త్త
నిమీలనం- స్వప్నస్సుషుప్తిః।హాసస్యషాడ్విధ్యసమ్మతిందర్శయతి - స్మిత

హాస్యరస నిరూపణమ్

రంనిరూప్యాధునాతత్కార్యంహాస్యరసంనిరూపయతి । శృం
గారహాస్యయోః కార్యకారణభావశ్శృంగారతిలకే కథితః
“హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరుణోరౌద్రకర్మణః।అద్భుతశ్చ
తథావీరాద్బీభత్సాచ్చభయానక” ఇతి ॥ హాసోవికాసోమన
సోవికృతాకారదర్శనాత్ ॥ కుబ్జవామనవికలాంగవిదూషకా
దయఃపురుషాః స్త్రియశ్చాలంబనవిభావాః । అసత్ప్రలాప
శ్రవణమపివిభావఏవ।ఓష్ఠవివరణదశనదర్శననాసాకపోలవికృ
తస్పందనదృగాకుంచనాదయోనుభావాః॥వ్యభిచారిణస్తు॥శ్ర
మశ్చపలతానిద్రాస్వప్నోగ్లానిస్తథైవచ । శంకాసూయా
వహిత్థాచహాస్యేభావాభవంత్యమీ॥ అయంస్మితాదిభేదేనష
డ్విధః। ఉక్తంహిభారతీయే“స్మితమపిహసితంవిహసితముప
హసితంచాపహసితమతిహసితం । ద్వౌద్వౌభేదౌస్యాతాము
త్తమమధ్యాధమప్రకృతికానాం ॥ స్మితహసితే శ్రేష్ఠానాం
మధ్యానాంవిహసితోపహసితేచ । అధమానామపహసితంత
థాతిహసితంచవిజ్ఞేయం॥ ఈషద్వికసితైర్గండైఃకటాక్షైస్సౌ
ష్ఠవాన్వితైః । అలక్ష్యదశనంధీరముత్తమానాంస్మితంభవే
త్ ॥ఉత్ఫుల్లానననేత్రంతుగండైర్వికసితైరథ । కించిల్లక్షిత
దంతాగ్రంహసితంతద్విధీయతే” ఏతద్ద్వయముత్తమస్వభా
వానాం“ఆకుంచితాక్షిగండంయత్సస్వరంమధురంతథా।కా
లాగతంసాస్యరాగంతద్వైవిహసితంభవేత్ ॥ ఉత్ఫుల్లనా

మితి॥ తద్వ్యవస్థామాహ॥స్మితేతి॥స్మితహసితేలక్షయతి- ఈషదిత్యాదికా
రికాద్వయేన॥ గండైఃకపోలభాగైః- కటాక్షైరపాంగభాగైః ॥ విహసి
తోపహసితేలక్షయతి- ఆకుంచితేత్యాదికారికాద్వయేన॥ కాలాగతం-కా

రణేసత్యాగతమిత్యర్థః॥ అపహసితేతి-అతిహసితేలక్షయతి- అథేతిశ్లోకేన॥షడ్విధానామపికారణత్వైవిధ్యాత్పునస్త్రైవిధ్యంసంభవతీత్యాహ- తేపునరితి॥ హాస్యముదాహరతి- రామస్యేతి॥ ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళం యథాతథా-అఘూతభయాదితిభావః॥ గోపురంపురద్వారం॥ ౫౯॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వకంకరుణంనిరూపయతి- అథునేత్యాదినా ॥ ననుశోక

సికంయచ్ఛజిహ్మాదృష్టినిరీక్షణం।నికుంచితాంగకశిర స్తథాపహసితంభవేత్'' ఏతద్ద్వయంమధ్యమస్వభావానాం॥ ''అథాపహసితంయత్తుసాస్రనేత్రంతథైవచ। ఉత్కంపితాంగకశిరస్తచ్చాతిహసితంభవేత్'' ఏతద్ద్వయ మధమస్వభావానాం॥ తేపునరప్యంగవచననేపథ్యజన్యతయాత్రివిధాభవంతి అత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ రామస్యగోపురముదగ్రశలాభిఘూతాదంతర్భియార్భుడితివామనకుబ్జలోకాః। ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళంవిశంతఃకుర్వంతిహాసముపకంఠ జుషాంజనానాం॥ ప్రథమంమధురశ్శృంగారోదర్శితః। తదనంతరంమధురతరోవిప్రలంభః। తతోమధురతమః కరుణోనిరూపణీయః। అతాంతరేప్రసంగాచ్ఛృంగారరససాధ్యతయాహాస్యోనిరోపితః॥ ౬౦॥ అధునాప్రాసంగికం పరిసమాప్యప్రకృ

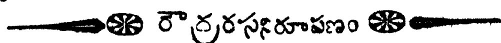
కరుణరసనిరూపణం

తంమధురతమంకరుణంనిరూపయతి। ఇష్టజననాశస్థానభ్రంశాదివిభావోవక్షశ్శిరోవదనతాడన మహీవిలుఠన హాహాకారదైవోపాలంభాద్యనుభావస్సకల సాత్త్వికవాస్నిర్వేద దైన్యాలస్యోన్మాదవ్యాధిసుప్తిమోహభ్రమగ్లానిచింతామరణ చాపలవిషాదజాడ్యౌత్సుక్యశంకాస్మృత్యపస్మృతివ్యభిచారికః కరుణః

మూలేకరుణేకథంసుఖాస్వాదఇతి చేత్ 'గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరోభావవిభవస్స్ఫురత్ప్రాదుర్భావఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః।సుఖంవాదుఃఖంవానిబిడయతుయానోస్సహృదయే త్వమందానందాత్మాపరిణమతిపూర్ణోరసభర'ఇత్యుక్తత్వాదనుకార్యవిషయేయమాస్వాదవైచిత్రీనసామాజికవిషయేతివివేకః॥కరుణరసముదాహరతి- ఘోరేతి॥ నిర్భరగర్భగాఆస

న్నప్రసవాః-పరమత్యంతంశిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః శిశూన్విహాయ
గంతుమసమర్థాః ఇత్యర్థః- వ్యాహన్యమానక్రమా ఇతిపాఠే- శిశూనాం
పాదలగ్నత్వాన్నిరుధ్యమానగమనా ఇత్యర్థః- కపోతానప్యారావతానపి -
ఇదంతిరశ్చాముపలక్షణం- కరుణస్యశోకస్యాపూరే మహాప్రవాహే॥ స్థా
నభ్రంశవిభావోయం కరుణః ॥ ఇష్టజననాశవిభావస్తు॥ 'హా మాత స్త్వమసి
తాసి కుత్ర కిమిదం హా దేవతాః క్వాశిషో ధిక్ప్రాణాన్పతితోశనిర్హుతవహ

యథా ॥ భేరీభూరివిజృంభణై రఘుపతే రాకర్ణ్య యాత్రాముఖే
వైరిక్షోణిభుజాం విహాయ నగరాణ్యేకైకశో ధావతాం। దారా
నిర్భరగర్భగాః శిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః పరం క్రందంతో ఽతి
తమజ్జయంతి కరుణాపూరే కపోతానపి॥ ౩౦॥ ఏవం కార్యభూతక

రౌద్రరసనిరూపణం

రణనిరూపణానంతరం తత్కారణం రౌద్రం నిరూపయతి। అసహ్యా
ద్ధర్షణాద్యాలంబనో ధర్షణాధిక్షేపావధూనన వంచనవాక్పా
రుష్యాభిద్రోహమాత్సర్యోద్దీపనస్స్వేదనిర్భర్త్సన భ్రుకుటిక
పోలస్ఫురణముఖరాగభుజోద్యమనబాహుఘట్టనాద్యనుభావః
స్తంభప్రళయాతిరిక్తసకలసాత్త్వికః క్రోధస్థాయికో రౌద్రః॥
వ్యభిచారిణస్తు ॥ హర్షాసూయేతథాగర్వ ఉత్సాహోఽమదవి
వచ। చాపల్యముగ్రతా చైవ రౌద్రే భావా భవంత్యమీ ॥ య
థా ॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలాంతకవివృతముఖోదగ్రదంష్ట్రాం
తరాళత్వంగజ్జిహ్వాగ్రఖడ్గం స్ఫురదధరహనుభ్రూకుటీభీమ
వక్త్రం। రోషోత్కర్షాత్కషాయస్ఫుటవికటదృశం స్ఫూర్జ
థుస్ఫూర్జదుగ్రక్ష్వేడాక్రీడత్ప్రఘోషం రఘుపతి మసురావీ
క్ష్యదిక్షు ద్రవంతి॥ ౩౧॥ అథ కారణరసప్రస్తావాద్రౌద్రా

స్త్రం గేషు దగ్ధేర్భృశౌ। ఇత్థం ఘుర్ఘురమధ్యరుద్ధకరుణాః పౌరాంగనానాం గిర
శ్చిత్రస్థానపి రోదయంతి శతధా కుర్వంతి భిత్తీరపి॥ ౩౦॥ అథ రౌద్రరసనిరూ
పణాయ సంగతిమాహ- ఏవమితి॥ సామగ్రీం దర్శయతి - అసహ్యాదిత్యా
దినా॥ రౌద్రముదాహరతి- కుప్యదితి॥ స్ఫూర్జథుర్వజ్రనిర్ఘోష ఇవ- స్ఫూ
ర్జంతీనాముగ్రక్ష్వేడానాం క్రీడన్వ్యాప్నువన్ ప్రఘోషో మహానాదో

యస్యేత్యంతథోక్తం॥ ౩౧॥ అథవీరరసంలక్షయతి- ఉత్సాహ ఇతి॥ తత్సా
మగ్రీందర్శయతి- అస్యచేత్యాదినా॥ ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి - ఉత్సా

వీరరసనిరూపణం

నంతరంవీరరసంలక్షయతి॥ ఉత్సాహాస్స్యాద్వీరరసః కార్యే
లోకోత్తరేమహాన్॥ అలోకసాధారణేషుయుద్ధయశస్త్యాగదయా
దిషుసాతిశయః ప్రయత్నఉత్సాహః । సఏవవిభావాదిభిరభి
వ్యక్తోవీరరసోభవతి। అస్యచోత్తమప్రకృతికోరామాదిఃపరమ
పురుషఆలంబనవిభావః। అసమ్మోహాధ్యవసాయనయవినయ
బలపరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదయఉద్దీపనవిభావాః।
అసమ్మోహాధ్యవసాయోనామయుక్తాయుక్తత్వనిర్ణయపూ
ర్వకః కార్యనిశ్చయః। నయస్సామాదిప్రయోగః । వినయో
జితేంద్రియతా। బలంశారీరం। పరాభిభవోద్యోగోమానసః
పరాక్రమః। ప్రభుమంత్రోత్సాహరూపాశక్తిః। ప్రతాప
శ్శత్రూణాం దుఃఖ కారిత్వం । ప్రభావస్తేజోధిక్షేపాద్యస
హిష్ణుత్వం। గాంభీర్యాదయఆదిశబ్దార్థాః। స్థైర్యధైర్యశౌ
ర్యౌదార్యవైశారద్యాక్షేపవాక్యాదిభిరనుభావైర్వాక్యైరభి
నేయఃకావ్యేవర్ణనీయశ్చ। వ్యభిచారిణస్తు॥అమర్షఃప్రతిబో
ధశ్చవితర్కోథమతిర్ధృతిః । క్రోధాసూయేర్ష్యసంమోహాఆవే
గశ్చోపధర్షణం॥ గర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావావీరేభవంత్య
మీ॥ అత్రభరతవాక్యం"ఉత్సాహాధ్యవసాయాదవిషాదిత్వా
చ్చసమ్మోహాత్ । వివిధాదర్థవిశేషాద్వీరరసోనామసంభవ
తి॥స్థితివీర్యధైర్యశౌర్యైరుత్సాహైఃప్రభావైఃపరాక్రమైః।
వాక్యైశ్చాక్షేపకైర్వీరరసస్సమ్యగభినేయ"ఇతి। అయం
త్రివిధః యుద్ధవీరోదానవీరోదయావీరశ్చ ॥క్రమాద్యథా॥ రే
రేలంకేశరామంకిమితి మృగయసేతిష్ఠరే ,నష్టురామేప్రాథ
పార్థియాతికాయతుతజరసఝరైస్స్వస్యగాచవ్యపూర్వం ।

హేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥ఉత్సాహేనాధ్యవసాయోఽసమ్మోహాధ్యవసా
యస్తస్మాత్॥క్రమేణోదాహరతి॥ రే రే ఇతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥౩౨॥ దా

నవీరముదాహరతి- అంతర్లీనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ ౩౩ ॥ దయావీర
ముదాహరతి- రామఇతి॥స్పష్టం॥ ౩౪॥ అథభయానకరసంలక్షయతి- అ

నీత్వా ప్రాణాహుతీనాం పదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవా
యూనాఖండాస్త్వత్కఖండాచలకఖళవిధౌవ్యగ్రభావం
భజంతే ॥౩౨॥ దానవీరోయథా॥ అంతర్లీనేంద్రనీలోపలదళ
సుషమాపంకిలేహారహీరస్ఫారాంశూదారనీరేరుచిర మరకత
స్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివివరజుషి స్మే
రకాసారంసారేవిద్యన్నారీవిహారావిదధతి విశదాంరాఘవా
దార్యలీలాం ॥ ౩౩ ॥ దయావీరోయథా ॥ రామఏవదయావీ
రోనాపరశ్శరణాగతం। కాకాసురమరక్షద్యస్సాపరాధమపి
ప్రభుః ॥ ౩౪ ॥ అథవీరప్రతిభటభీరుత్వాదిప్రస్తావాద్వీరర

భయానకరసనిరూపణం

సానంతరంభయానకరసంనిరూపయతి ॥ రౌద్రసందర్శనో
ద్భూతమనర్థాశంకనంభయం । తదేవచరసీభావంప్రపన్నం
స్యాద్భయానకః॥ శస్త్రాస్త్రక్రూరదృష్టితర్జనాదిభీషణాకార
ప్రతిభటవ్యాఘ్రాదివిభావకం కంపకాతరాక్షివిలోకనాక్రో
శనాద్యనుభావకంభయమేవభయానకరసః॥వ్యభిచారిణస్తు॥
సంత్రాసోమరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే ॥ యథా॥
సాస్ఫోటాంత్సమరోద్భటాన్రఘుపతేస్సంవీక్ష్య ధాటీభటా
న్నిత్యవ్యాపృతచక్షుపక్ష్మజుషఃక్షీణత్విషశ్చద్విషః । గా
హంతేగహనానితేషుచసమారోహంతిపృథ్వీధరాంస్తత్రాపి
ప్రవిశంతిదారుణదరీస్తత్రాపినామూదరాః ॥౩౫ ॥ అథభ

బీభత్సరసనిరూపణం

యానకనిరూపణానంతరంతద్ధేతుంబీభత్సంనిరూపయతి ॥ సా
జుగుప్సైవబీభత్సోస్యామాంసాస్రాదిదృష్టిజా। అస్యమాం
సరక్తాదిరాలంబనవిభావః నాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యా

నీతి॥ వీరప్రతిభటానాంభీరుత్వాదేశ్చప్రస్తావాత్ ॥ రౌద్రేతి॥భయాన
కముదాహరతి- సాస్ఫోటానితి॥ సాస్ఫోటాన్సాంసాస్ఫాలనాన్॥౩౫॥అ

థబీభత్సం లక్షయతి- సతి॥ ఉభావప్యేకతోఽదాహరతి- డాకిన్య ఇతి॥ గత
రసైశ్శుష్కైః- స్తరసైర్మాంసైశ్చ విస్రైర్దుర్గంధైః అస్రైశ్శోణితైశ్చపూ
యైర్వసాభిశ్చ- కూశ్మాండాః పిశాచభేదాః- అత్ర రక్తమాంసాదీనాం
పూయాదీనాంచాలంబనవిభావానాం విద్యమానత్వా ద్ద్వయోరప్యుదా
హరణత్వం॥ ౩౬॥ అథాద్భుతం లక్షయతి- విచిత్రేతి॥ ఉదాహరతి - జే

దిరనుభావః। వ్యభిచారిణస్తు॥ అపస్మారో విషాదశ్చ భయం రో
గో మతిర్మదః। మరణం చేతి విజ్ఞేయా భావా బీభత్ససంభవాః ॥
సద్వివిధః । క్షోభీచోద్వేగీ చేతి । రక్తమాంసాదిభిశ్చక్షోభీ।
పూయక్రిమిలాలాదిభిశ్చోద్వేగీ(ద్వ)యం యథా॥ డాకిన్యః
కౌతుకిన్యః కరికరనికరై రామసంగ్రామజాతై ర్విస్రంకో
చాః పిశాచాగతరసతరసైశ్చాస్రపూయైశ్చ విస్రైః। కూశ్మాం
డాః కాలఖండాచలకులగిళనాభ్యూరిత్యప్తాశ్చదృష్టా భేతాళా
హస్తతాళాన్విదధతి ముదితా భుక్తనక్తంచరాంత్రాః ॥౩౬॥

అద్భుతరసనిరూపణం

అథాద్భుతం నిరూపయతి। విచిత్రాగ్ధతుణోద్భూతో హృద్విస్తా
రోద్భుతో రసః। అస్య విచిత్రవస్తువీక్షణాదిర్విభావః। కంపని
ర్నిమేషతాదిరనుభావః వ్యభిచారిణస్తు ॥ ఆవేగో జడతా మో
హో హర్షణం విస్మయస్స్మృతిః। ఇతి భావానిబద్ధవ్యా రసజ్ఞైర
ద్భుతేరసే॥ యథా॥ జేతవ్యో రాక్షసేంద్రో ద్విగుణదశభుజో
మంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాః పుత్రస్సుతాఽమజైత్ర స్సత తరణ
కలాసాదరస్సోదరశ్చ। స్వాత్మా మర్త్యో ద్విబాహుస్సచివపరి
జనా భల్లుకాశ్చప్లవంగా భ్రాతా చక్షీరకంఠ స్తదపి విజితవా
నద్భుతం రామభద్రః ॥౩౭॥ యథావా ॥ మమైవ నాటకే కం
సవధే॥ ఆరూఢః కురథం రజోంధితదృశా సూతేన సంచోదితై

తవ్య ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౭ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- ఆరూఢ ఇ
తి॥ శూలేనోత్కంపే ఉత్కంపనశీలః కరో యస్య స తథోక్తః- అన్యత్ర భూ
లేనశూలవ్యాధినోత్కంపినా కరౌ యస్య స తథోక్తః- విషమదృక్ త్ర్యక్షః
అన్యత్ర లక్ష్యనిర్ధారణాసమర్థదృష్టిః- ఏవంవిధో రథీ రథికః - రజోంధితదృ

నా- తత్సారథేర్బ్రహ్మణోరథో గుణప్రధానత్వాదితి భావః - అన్యత్రేవ
రాగపిహితనేత్రేణ-సంచోదితైః ఆశువినశ్వరైః వేదావాంతరదశ్వైః త్వా
మృతాంతరేశబ్దబుద్ధికర్మణాం త్రిక్షణావస్థాయిత్వనియమాచ్చేతి భావః-
అన్యతాత్రిసన్నగరజైరిత్యర్థః-అశ్వైరుపలక్షితం- అయుగపత్ప్రక్రాన్తే
చక్రే యస్యతంతథోక్తం- దివాకరనిశాకరయోశ్చక్రత్వాదితి భావః- అ
న్యత్ర చక్రద్వయమప్యేకదా నభ్రమతీతి భావః - పతాగ్రశం- కురథంభూ
రథం- అన్యత్ర కుత్సితరథం- ఆరూఢస్సన్- అహీనశ్చాసౌ గుణో మౌర్వీయ
స్మిన్తస్మిన్- అన్యత్ర హీనగుణే గుణరహితే- విపత్రో గరుడవాహన స్సప
వనశిఖో బాణస్తం- అన్యత్ర పత్రరహితాశుగం- ధృతంశీఘ్రంసంధాయ
తిస్రః పురః పంచతాంన్యధాత్-అన్యత్ర సంఖ్యావిశేషం- ఉక్తంచ ''వక్రేత

రశ్వైరాశువినశ్వరైరయుగపత్ప్రక్రాంతచక్రంధృతం ।
భూపేహీనగుణేవిపత్రవిశిఖం సంధాయ నిన్యేధృతం శౌరిణా
తేనాంపి కోరథపి పద్మగ్రిక్తిస్రః పురః పంచతాం ॥ అత్ర కుర
థంభూరథం అన్యత్ర కుత్సితంరథమారూఢ ఇతి యోజనా। కుర
థమిత్యత్ర కోర్నసమాసః ।।సుః పాపార్థే ఆజీషదర్థ ఇత్యాది
గణసూత్రేషు కుత్వాదీనాం పాపార్థ్య విశేషేనిత్య సమాస
స్యోక్తత్వాత్। పాపకుత్సేషదర్థానాంకో గర్ధత్వాత్ । అత్ర
కృతేతి కుత్సార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్తేన నకదాదేశః ॥౩౭॥ అ

చ్ఛత్రమితే త్రిపురజయసమయే స్యందనస్తత్పదాంకదైవతేయీ యా కాంబు
జాతుశరధిరపినగోత్రద్విజాతాధినాథః । కాండాస్త్రజ్జాతజాతాననకుహ
రచరా జ్యాచతస్మస్తచక్రీ యస్యాభూత్సేవతాన్నశ్శిశిర కరకరోల్లాసి
చూడో మహేశః ఇతి॥ ననుగథవదయోశ్చాన్యనుశాసనబలాత్కద్రథమితి
వక్తవ్యేకథంకురథమిత్యుక్తమిత్యాశంక్యసమాధత్తే- కురథమిత్యత్రేతి
కోఃకుత్సార్థకస్యకుశబ్దస్య- అయంభావః- అత్ర ప్రకృతే కుశబ్దస్య భూ-
మ్యర్థకత్వాత్కుత్సార్థకత్వప్రయుక్తసమాసకార్యంనభవతీతి-తత్ర
హేతుమాహ- సుఃపాపార్థ ఇతి - ఇత్యాదిగణసూత్రేషు తద్వ్యాఖ్యానా
వసర ఇత్యర్థః- సమాసవిధాయకానో ఇత్యర్థాన్వర్ణయతి- పాపేతి॥ నన్వ
త్ర కుత్సార్థస్యాపి కవిసంరంభగోచరత్వాత్తస్యైవేత్యాశంక్యాహ- అప,

కృతేత్వితి - అయమాశయః -. ప్రకృతేతదభావాత్తదభావఇతి ॥ ३७ ॥ అథశాంతరసంలక్షయతి - దుఃఖేతి ॥ భావశ్శమాఖ్యస్థాయిభావః । అస్యవిభావాది సామగ్రీందర్శయతి - అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి శ్రీరామేతి ॥ ఆమృశంతిఅనుసందధతే ॥ ३८ ॥ అథవిభావాదిస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే- ఏవమితి॥ విభావంలక్షయతి- శృణ్వితేనేతి॥ ఆలం

——❀ శాంతరసనిరూపణం ❀——

థచరమంశాంతరసంనిరూపయతి । దుఃఖద్వేషాద్యసంబద్ధో భావశ్శాంతరసోమతః॥అస్యభవభంగురతాదయోవిభావాః॥ పుణ్యాశ్రమవాసపులకనయననిర్నిమేషతాదయోనుభావాః। స్తంభాదయస్సకలాస్సాత్వికాః। జుగుప్సాధైర్యమతిస్మృతి శ్రమహర్షప్రబోధాదయోవ్యభిచారిణః॥యథా॥ శ్రీరామ బాహుశమితాసురవిప్లవేషు పుణ్యాశ్రమేషు మునయఃపుల కాప్లుతాంగాః। మోక్షాయమోహరహితాముహురామృ శంతితద్ధామధీమయమనామయమాదిమంయత్ ॥ ३८॥ ఎ

——❀ విభావానుభావాదిస్వరూపనిరూపణం ❀——

వంరసస్వరూపంసావాంతరభేదం సప్రపంచం నిరూప్యసం ప్రతివిభావాదీనాంలక్షణాన్యాహ॥ శృణ్వితేనవాథదృష్టేనయే నభావోవిభావ్యతే । సవిభావో ద్విధా లంబనోద్దీపనవిభేద వాన్॥ భావోరత్యాదిర్నిర్వేదాదిశ్చ । విభావ్యతేవ్యక్తీక్రి యతేయేనసవిభావనవ్యాపారయోగాద్విభావఇత్యర్థః ॥ ఆలంబనంతురత్యాదేర్విషయోనాయకాదికః । ఉద్దీపనంత దుత్కర్షహేతుస్తచ్చచతుర్విధం ॥ ఆలంబనగుణాశ్చైవత చ్చేష్టాతదలంకృతిః। తటస్థాశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చేష్టాయౌవ

బనమితి- నాయకాదికః- నాయికాచనాయకశ్చనాయకౌతావాదిర్యస్య సతథోక్తః -కుబ్జవామనాదయోత్రాదిశబ్దార్థః ।ఏవంసామాన్యేనాలం బనవిభావముక్త్వాశృంగారమాత్రోద్దీపనస్యలక్షణంవిభాగంచాహ ఉద్దీ పనమితి ॥ తస్యారంతేరుత్కర్షహేతురుద్దీపనముద్దీపనవిభావః॥ అథానుభా

వంలక్షయతి-అనుభావఇతి॥ భావోరత్యాఖ్యస్థాయిభావః॥ అథసాత్త్వికభావాన్నిరూపయతి-సుఖేతి॥ అథవ్యభిచారిణోలక్షయతి- ఏకత్రేతి॥ శృంగారాలంబనవిభావముదాహరతి- శరీరిణీతి॥ శరీరిణీమూర్తిమతీ- శృంగారస్యశృంగాటకంసంచారయోగ్యం- ఆశ్రయభూతమితియావత్ - తాదృ

నోద్యానహావభావాదికామతా ॥ నూపురాంగదహారాదిత
దలంకరణంమతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తి
తాః ॥ తచ్చేష్టాస్తుభావోహావశ్చహేలాచమాధుర్యం ధైర్య
మిత్యపి। లీలావిలాసోవిచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం॥ మోట్టా
యితంకుట్టమితంబిబ్బోకోలలితంతథా। కుతూహలంచచకితం
వికృతంహాసఇత్యపి ॥ ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధా
మతాః॥ అనుభావోభవేత్సోయంభావోయేనానుభావ్యతే ।
కార్యభూతోనుభావస్స్యాత్కటాక్షాదిశ్శరీరజః॥ సుఖదుఃఖ
సమావేశాదంతఃకరణవిప్లవః। సత్వమిత్యుచ్యతే ప్రాజ్ఞైస్త
ద్భవాస్సాత్వికామతాః॥ తేచ స్తంభాదయోష్టౌ ప్రోక్తాః॥
ఏకత్రానియతాభావాః కథ్యంతేవ్యభిచారిణః । తఏవాన్య
త్రసంచారాత్సంచారిణఇతిస్మృతాః ॥ తేచనిర్వేదాదయః
ప్రోక్తాః॥ తత్రశృంగారస్యాలంబనవిభావోయథా॥ శరీరి
ణీశంబరవైరిశక్తిశ్శృంగారశృంగాటకమంగళాంగీ।విధేర్వ
ధూనిర్మితినైపుణైకలీలాముదేరాఘవవాస్తుబాలా ॥౭౦ ॥
ఉద్దీపనవిభావస్తద్గుణాదిర్యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసి
తానిహావాభావాశ్చమంజిమధురామధురామృగాక్ష్యాః ।
కందర్పవైభవపుషోవపుషోపిశోభారామస్యమానసముదంస
ముదంచయంతి ॥ ౭౧॥ ....
అనుభావోయథా ॥ భ్రూవల్లరింరతిపతేర్నవచాపయష్టి వ
కుంచ్యతత్రవినివేశ్యతదస్త్రరూపాం।శృంగారభంగిరసనిర్మ

శంమంగళంచాంగంయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ౭౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి- ముగ్ధాఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౭౧॥ అనుభావముదాహరతి - భ్రూవల్లరీమితి॥ శృంగారస్య-శృంగారస్తన్మయక్రీడేత్యుక్తావస్థావిశేషస్య -

భంగ్యారసేనానురాగేణచనిర్మలితాః- అవ్యాజానిత్యర్థః- శృంగార భంగిరేవరసస్తైలాదిస్తేననిర్మలితానుత్తేజితాంశ్చ - లజ్జయాఅలసాంత్సం కుచితాః॥ ౭౨॥ అథసాత్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభఇ తి॥రాగభీతివిషాదవిస్మయాదిజన్యోజాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విష్టబ్ధ చేతనయాచేష్టావిఘాతస్తస్తంభఇత్యర్థః॥ ప్రళయఇతి ॥ సుఖమదనిద్రా ప్రహారాదిజన్యందుఃఖాభిషంగాద్యనుభావంనిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వం ప్రళయఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ 'నాకార్యమనసాం ప్రాయఃప్రళయోనష్టచేష్టతే'తి॥ రాగసంభవంస్తంభంసుఖమూలంప్రళయంచోదాహరతి॥

లితానపాంగాన్లజ్జాలసాన్రఘుపతౌకిరతిస్మబాలా॥ ౭౨॥ అ థసాత్వికవికారాణామేకైకశోలక్షణోదాహరణేచాహ॥ స్తం భస్స్యాన్నిష్క్రియాంగత్వంరాగభీత్యాదిసంభవం। ప్రళయ స్సుఖదుఃఖాద్యైర్బాఢమింద్రియమూర్ఛనం॥ద్వయంయథా॥ శయ్యోపాంతగతైవభూమితనయా చిత్రాంగనేవాచలానీపీ ప్రాంతకుచస్పృశంప్రియకరంరోద్ధుంకథంశక్నుయాత్। కిం చాస్యాస్సకలేంద్రియాణ్యపితదాసమ్మోహమాపేదిరే స్వాం తస్థైర్యజుషిప్రియేకిములయంసీతానిచేతోభువా॥ ౭౩॥ సు ఖాద్యతిశయాజ్జాతారోమాంచోరోమవిక్రియా॥ యథా॥ ఆ పుంఖమగ్నకందర్పపత్రిపత్రావళీమివ। రామోత్సంగంగతాం గేషురోమాంచమవహద్వధూః॥ ౭౪ ॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వే దోరతిఘర్మశ్రమాదిభిః। రాగరోషభయాదిభ్యోవేపథుర్గా

శయ్యేతి॥ శయ్యోపాంతగతైవ-నచుంబితానాలింగితాచేత్యవధారణార్థః అత్రపూర్వార్ధేస్తంభఉత్తరార్ధేప్రళయశ్చ॥౭౩॥ సుఖాదీతి॥సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యోగాత్రసంస్పర్శనోల్లాసనాద్యనుభావో రోమోద్గమోరోమాంచః॥ సుఖజన్యంరోమాంచముదాహరతి- అపుంఖేతి ॥ స్పష్టం॥ ౭౪॥ ఉదాహరణలాఘవార్థం స్వేదవేపథూయుగపల్లక్షయతి - వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యోవాంతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావోవపుర్జలోద్గమస్స్వేదః- అనురాగరోష భయజ్వరజరాదిజన్యస్స్ఫురణాద్యనుభావోగాత్రకంపో వేపథుః॥హర్ష

జన్యం స్వేదమనురాగోత్థం వేపథుం చోదాహరతి॥ స్మరేతి ॥ పులకైః స్వేద
దశీకరైరాప్లుతం వ్యాప్తమంగం యస్యాస్సా తథోక్తా। అత్ర పులకశబ్దస్తద
నంతరజస్య స్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయీయాయంత్రపుత్రీవ॥ ౭౫॥ వి
షాదేతి ॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్య సౌందర్య విఘ్న వాద్యనుభా
వం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దట్టోణేతి॥ భా॥ దృష్ట్వేతి ॥
కపోలే గండభాగయోః- ఇత్యేవం ప్రకారేణ మాం కిం సంప్రతారయసి కిము
గ్ధం వంచయసే- వదేత్యశేషః॥ ౭౬॥ అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభా

> త్రకంపనం॥ ద్వయం యథా॥ స్మరేషుపత్రానిలఘట్టితేవ ప్ర
> వేపమానా పులకాప్లుతాంగీ। ముక్తామయీ కాంచనయంత్రపు
> త్రీయథా ప్రియాం కేవిలలాససీతా ॥ ౭౫ ॥ విషాదమదహ
> ర్షాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా॥ యథా ॥ దట్టోణసహిత క్రై
> మ్మికవోలే పాండురత్తణం। రామే తుహమణం సత్తసవత్తారేసి కిం త్తి
> మం॥ ఛా॥ దృష్ట్వా సఖి తరుణ్యా మికపోలే పాండురత్వం। రా
> మేత వమనస్సక్తం సంప్రతారయసి కిమితి మాం॥ ౭౬॥ అశ్రు
> నేత్రోత్థం వారి దుఃఖరోషప్రహర్షజం॥ యథా॥ తమో
> నిగరణత్రస్యన్మృగాంకబాష్పాకులేందువత్ ॥ అలక్ష్యత ముఖం
> సా ప్రేః రామవిద్వేషిమోషితాం॥ ౭౭॥ మతంగగ్దదభాషి
> త్వం వైస్వర్యం ప్రమదాదిజం॥ యథా ॥ ఊమఊమాతురా
> లాపా ముద్ధా యామా ముఖనిర్గతాః ॥ అమూముహుర్మ్మహా
> రామం మారమార్వ్విరవా ఇవ॥ ౭౮ ॥ అథ నిర్వేదాదీనాం వ్యభి
> చారిభావానాం లక్షణోదాహరణాన్యాహ ॥ దుఃఖేర్ష్యాతత్త్వ

దిజన్యం నేత్రమార్జనాద్యనుభావం నేత్రజలమశ్రు॥ దుఃఖమూలమశ్రూ
దాహరతి- తమ ఇతి॥ స్పష్టం॥ ౭౭॥ వైస్వర్యం లక్షయతి- మతమితి ॥ హ
ర్షశోక భయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణ స్ఖలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషి
త్వం వైస్వర్యం॥ హర్షమూలం వైస్వర్యముదాహరతి- ఊమేతి॥ ఊ
మ ఊమాణ్యేతమందాన్యతిదీనానీతి యావత్ - తాదృశాన్యక్షరాణి యే
షు తే తాదృశా ఆలాపా ఆభాషణాని॥ ౭౮॥ అథ నిర్వేదాదీనాం స్వరూప

ముదాహరణంచాహ — ఙ్కృహ॥ అత్రేతి॥ నిర్వేదం లక్షయతి॥ దుఃఖేతి॥ దుఃఖా
దిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదః — అయం విభావానుభావరసాంగత్వేన
స్వాతంత్ర్యేణ బహుధా సంభవతి — అత స్తస్య గ్రహోక్తమాదిశబ్దః — చింతా
శ్రునిశ్వాసదైన్యవైవర్ణ్యాదయోఽనుభావాః॥ గ్లానింలక్షయతి — గ్లానిరితి॥
క్షుత్పిపాసానిధువనాదిప్రయాసజనితో బలాపచయోగ్లానిః॥ శంకాం లక్ష
యతి — శంకేతి॥ పరక్రౌర్యాద్యాత్మదుర్నయాద్వాఽనర్థప్రాప్తేరభ్యూహ
నం శంకేత్యర్థః। రోషవైవర్ణ్యవైస్వర్యపార్శ్వావలోకనాదయోఽనుభావాః॥
శ్రమం లక్షయతి — శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదశ్శ్రమః — స్వేదోప
మర్దనాదయోఽనుభావాః॥ ధృతింలక్షయతి — చేతఇతి॥ జ్ఞానాభీష్టలాభాది

> బోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః। గ్లానిర్బలస్యాపచయశ్శంకా
> నిష్టాదిచింతనం। శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదేశ్చేతస్థైర్యంధృతిర్భ
> వేత్॥ పంచానాముదాహరణాని॥ వ్యర్థాస్సర్వోపచారామల
> యజసలిలాసేచనాద్యాశ్శరీరం తస్యాశ్శుష్యచ్ఛిరీష ప్రతిభట
> మధునాలజ్జయాంతర్వ్యగూఢం। యాతాయాతైస్సఖీనాంగు
> రుర జనితవాహ్వానజన్యః ప్రయాసో రామధ్యానేనలబ్ధేత్వయి
> తు బత సఖీచేతసస్థైర్యమేతి॥ అత్ర సేచనాద్యా ఇత్యంతేన ని
> ర్వేదోఽభిహితః। తతో మధునేత్యంతేన గ్లానిః। గూఢమిత్యంతేన శం
> కా। తృతీయపాదే శ్రమః। తురీయే ధృతిరితి జ్ఞేయం॥ ౪౮॥ జా
> డ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా। ఉత్సవాద్యైః
> ప్రసత్తిర్గ్యహర్షస్స్వేదాదికారణం॥ ద్వయంయథా॥ సమీ

భిర్నిస్పృహత్వంధృతిః — అవ్యగ్రతాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరణలా
ఘవార్థమేవంక్రమోల్లంఘనేనస్వరూపనిరూపణమితిబోధ్యం॥ పంచాప్యు
దాహరతి — వ్యర్థా ఇతి॥ గూఢమంశుకేనాచ్ఛాదితం॥ నిర్వేదాదీన్దర్శయతి
అత్రేత్యాదినా॥ ౪౮॥ జడతాంలక్షయతి — జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమో
ద్భూతమితికర్తవ్యతామూఢత్వంజాడ్యం — అతాన్నిమేషనయన నిరీక్షణ
తూష్ణీంభావాదయోఽనుభావాః॥ హర్షంలక్షయతి — ఉత్సవాద్యైరితి॥
ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనః ప్రసాదో హర్షః — స్వే
దాశ్రుకంపాదయోఽనుభావాః॥ ద్వావప్యుదాహరతి — సమీప ఇతి॥ స్పష్టం

౫౦ ॥ దైన్యంలక్షయతి- సత్వత్యాగాదితి॥ సత్వత్యాగోదార్ఢ్యత్యాదేరుప
లక్షకః- తేనసత్వత్యాగదార్ఢ్యత్యాదిజన్యంమనసోనౌద్ధత్యందైన్యం-కార్ప
ణ్యపదంచదేహావచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం ॥ ఉగ్రతాంల
క్షయతి- వ్యక్తఇతి॥ అపరాధేపుత్రమిత్రకళత్రాదిద్రోహారూపేవ్యక్తే
సతి-తర్జనోద్వేజనతాడనబంధనాద్యనుభావంచండత్వంకార్యముగ్రతా
చింతాంలక్షయతి- ధ్యానమితి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతా
శూన్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ త్రయమప్యుదాహరతి- సం

త్యజ్య రామంసమరాంగణస్థం నయోద్ధుకామానచగంతుకా
మాః। క్షణంబభూవుఃక్షణదాచరేంద్రాఃప్రాపుఃప్రసాదం
పరమంసురేంద్రాః ॥౫౦॥ సత్వత్యాగాదనౌద్ధత్యందైన్యం
కార్పణ్యసంభవం। వ్యక్తేపరాధేచండత్వముగ్రతాతర్జనాది
కృత్। ధ్యానమిష్టానధిగమాచ్చింతాశూన్యత్వతాపకృత్॥ త్ర
యంయథా॥ సంత్రస్తానాంభవతిశరణంభూభృతాంవారిరా
శిస్త్రాతాస్మాకంసహివయమపిత్రస్నవోభూభృతస్స్యః।రా
మః క్రోధాదభిపతతినోవీక్ష్యకించిద్వ్యలీకంసేనానీర్నాగమ
దిహాకథంసోపిభీతోగతోహి॥ అత్రప్రథమార్ధేదైన్యంనిబద్ధం।
ఉత్తరచరణయోరౌగ్ర్యచింతే ॥ ౫౧ ॥ చిత్తక్షోభంజగు
స్త్రాసమాకస్మికభయోదితం ॥యథా ॥ విషమాయుధమాలో
క్యరాఘువంగక్షపాంచమూః । కంపస్విన్నచలన్మూర్తిర్భీరు
భావమదర్శయత్ ॥౫౨॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వంప్రాహు
రీర్ష్యాంమనీషిణః। అపరాధినిచిత్తస్యామర్షఃప్రజ్వలనంభ

త్రస్తానామితి॥ నోస్మాకం- కించిద్వ్యలీకమీషదపకారం॥ యోజయతి-అ
త్రేతి॥ ౫౧ ॥ త్రాసంలక్షయతి-చిత్తేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికంతస్మాద్భ
యాత్- తాదృశభయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుద్గర్జితభూకంపాది జన్యః
కంపగాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రా
స ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- విషమాయుధమితి ॥ విషమాయుధంభయంక
రాస్త్రంసంచబాణంచ- భీరుభావమధీరత్వమంగనాత్వంచ॥ ౫౨॥అసూ
యాంలక్షయతి - పరేతి ॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యుజన్యంపరోత్కర్షాసహి

ష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయోఽనుభావాః ॥ అమ
ర్షం లక్షయతి- అపరాధీనీతి ॥ అధిక్షేపావమానాదినా సాపరాధే మనః
ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతియావత్ - తదేవామర్షః- స్వేదశి
రఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయోఽనుభావాః॥ గర్వం
లక్షయతి-ఆత్మేతి ॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిభిర్యోఽన్యధిక్కారావ
జ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్షాభిమానో గర్వఇత్య
ర్థః॥ అసూయామర్షావుదాహరతి- నహీతి॥స్పష్టం॥ ౫౩ ॥ గర్వముదా
హరతి- నేతి॥ పంకజన్మపాపజన్మ-పంకజంచ ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాది
నా ॥ ౫౪ ॥ స్మృతింలక్షయతి -స్మృతిరితి॥సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సం

వేత్ । ఆత్మోత్కర్షబలాదన్యన్యక్కారోగర్వఉచ్యతే॥ య
థా॥నహిమత్తోధికాలక్ష్మీస్తస్యాంతవకథంరతిః । ఇతిగాఢువ
బధ్నాతిభ్రుకుటీంత్వయిమేసఖీ ॥ ౫౩ ॥ నచంచలాహంనచ
పంకజన్మగతానదోషాకరసోదరీచ। ఇతిశ్రియంన్యక్కురుతేస
ఖీమేత్వంరామతస్యాంనజహాసిరాగం॥ అత్రాదిమశ్లోకే ఈ
ర్ష్యామర్షౌనిబద్ధౌ।ద్వితీయేగర్వఇతివేద్యం ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిః
పూర్వానుభూతేధీస్స్మరణంస్యాత్తదుద్యమః॥యథా॥రామత్వ
యామమసఖీలలితానిపూర్వమాశ్లేషచుంబనముఖాన్యనుభా
వితాని।ఆలోచ్యదుర్లభతరాణ్యధునావిహాతుంప్రాణాన్పటీరప
వనాభిముఖంప్రయాతి ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృతంహర్షమో
హమోక్షైశనంమదః॥యథా॥ శీధుపానవివశాస్స్వగాతురా

స్కారోద్బోధే సతిపూర్వానుభూతార్థవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరిత్యర్థః - త
త్ర భ్రూన్నమనశిరఃకంపాదయోఽనుభావాః॥ మరణంలక్షయతి-మరణమి
తి॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాందేహాన్మనసోఽపాయోహికార్శ్యాసాద్యను
భావోమరణం-సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగోత్ర
వివక్షితఇత్యాహ- తదుద్యమఇతి॥ ద్వయమప్యుదాహరతి- రామేతి ॥ అ
నుభావితాన్యనుభవంప్రాపితాని॥ ౫౫॥ మదంలక్షయతి- మాదిరేతి హ
ర్షఃప్రసాదః మోహోవైచిత్త్యంమదిరాదిజన్యోహర్షమోహసం
కరోమదః- అత్రవాగంగస్ఖాలిత్యహసితరుదితాదయోయథాయోగము

త్తమాదిష్వనుభావాః॥ ఉదాహరతి- శీధ్వితి॥ సురవారయోషితోఽప్స
రసః॥ ౫౬ ॥ నిద్రాం లక్షయతి- మనస ఇతి ॥ మనసశ్చిత్తస్య మీలనం బా
హ్యేన్ద్రియసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం
జృంభాంగభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః॥ సు
ప్తిం లక్షయతి- సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యను
భావో నిద్రాసముద్రేకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ ప్రబోధం లక్షయతి - అవబోధ ఇ
తి॥ శబ్దస్పర్శాహారపరిణామాదిజన్యా భుజోత్క్షేపాంగుళిస్ఫోటజృంభణా
క్షిమర్దనాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్వినిద్రత్వం ప్రబోధ ఇత్యర్థః ॥

ఘూర్ణమాననయనాస్స్ఖలద్గిరః। హర్షయంతి సురవారయో
షితో రామసాయకలతాహతాహితాః ॥౫౬॥ మనసో మీల
నం నిద్రా సుప్తిస్తస్యాః ప్రగాఢతా। అవబోధశ్చేతనాయాః
ప్రాప్తిర్జృంభాదికారణం ॥ త్రయం యథా ॥ రఘుపతిభుజో
త్సంగే తుంగే నిధాయ శిరస్సురతపరితాంతా నిద్రాముద్రాం క్ష
ణం క్షణమాగతా । సహితమథసంస్పర్శే స్పృష్ట్వా యాచన
కాంతయా కృతపరిక్షత సంజల్పా తల్పాదహం త్వరితోత్థితా ॥
౫౭॥ స్యాంతే సంకోచనం వ్రీడా కామో రాగస్తవాదిభిః ॥ య
థా ॥ ఆలీజనేన గమితా చతురేణ శయ్యాం తస్మిన్ క్రమేణ గ
తే శిథిలే చ కాంతే । కిం వా విధేయమవిధేయమపీహ కిం వే
త్యాలోచనాం నతముఖీ కురుతే స్మ సీతా ॥౫౮॥ ఆవేశో దుఃఖ
మోహాద్యైరపస్మారోఽగదాపనః। చింతాదుఃఖభయోద్బద్ధం

త్రయమప్యుదాహరతి రఘుపతీతి॥ రఘుపతిభుజస్యోత్సంగే ఉపరిభాగే -
నిద్రాముద్రైవ క్షణ ఉత్సవస్తం ॥ ౫౭ ॥ వ్రీడాం లక్షయతి- స్యాంతేతి॥
కామస్సురతో రాగః కామః రాగః స్తవస్తోత్రం ఆచారభ్రంశాదయ ఆ
దిశబ్దార్థాః- మదనాభిలాషాదిభిర్మనస్సంకోచో వ్రీడేత్యర్థః - అంతర్ధా
నవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి- ఆలీజనేనేతి॥ క్ర
మేణ పర్యాయేణ యుగపద్గమనే సంశయాదిప్రసక్తేరితి భావః- ఛలేనేతి పా
ఠః॥ ౫౮॥ అపస్మారం లక్షయతి- ఆవేశ ఇతి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్యా
భూతావేశాదిజన్యో భూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటనకటోత్కీలాలాఫేనా

ద్యనుభావ ఆవేశోఽపస్మార ఇత్యర్థః॥ మోహం లక్షయతి- చింతేతి॥ భీత్యా
దిభిర్వైచిత్త్యం మోహ ఇత్యర్థః - తత్ర జ్ఞానభ్రమోఽపాతఘూర్ణనాద
ర్శనాదయోఽనుభావాః॥ ద్వయముప్యుదాహరతి-తమాలానితి॥ ఉత్తాలా
నున్నతాన్॥ ౫౯॥ మతిం లక్షయతి- తత్త్వేతి॥ నానావిధశాస్త్రచింతోప
హోహాదిభ్యోఽర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః- తత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేద వి
దగ్ధవ్యవహారమనస్సంతోషాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి - అనవాప్తే
తి॥ స్పష్టం॥ ౬౦॥ ఆలస్యం లక్షయతి॥ మందేతి॥ గర్వశ్రమాదినా ప్రయ
త్నమాంద్యమాలస్యం-జృంభోపవేశనాదయోఽనుభావాః॥ ఆవేగం లక్ష

మూర్ఛనం మోహ ఉచ్యతే॥ యథా॥ తమాలానుత్తాలాన్నభ
సి విలోక్యాహితనృపా బతే హా ప్యాయాంతో రఘుపతిరితి భ్రాం
తమతయః। వనే భ్రామం భ్రామం వికటకటపాగ్రైరభిహ
తాహతాస్తే ప్రాఖడ్గైరితి రిపుమూర్ఛాముపగతాః॥ ౫౯॥
తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మతిః॥ యథా॥ అనవా
ప్తదేహదాహస్సుఖికానపేదాశరథీ గామః। నహ్యస్యస్మిన్న
రుషే త్వేతాదృశరూపచాతురీదృష్టా॥ ౬౦॥ మందోద్యోగ
త్వమాలస్యం కార్యస్యాశక్యైరుదీర్యతే। ఆవేగశ్చిత్తసంభ్రాం
తిరిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥ సంశయానల్పనానాత్వం వితర్క ఇ
తి కథ్యతే॥ యథా॥ పుష్పాప్త్రతేషు బతయా భవనేషు మంద
ముద్యం జతే స్మరిపువాహదృశోఽపహర్తుం। తారామృధాటిపట
హక్షుభితాంతరంగాశ్చ ప్రత్యగ్ధవేనబహుధాఽనధావనాని॥ ౬౧
ధర్మశ్శరీరభృదసావితిధార్మికాణాం మూర్తోఽనయోఽయమితి

యతి - ఆవేగ ఇతి॥ ప్రియాదేరిష్టస్య రాజవిద్వరవాతవర్షాదేరనిష్టస్య
చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః- హర్షశోకత్వరాస్తంభా
దయోఽనుభావాః॥ వితర్కం లక్షయతి- సంశయాదితి। ఉపలక్షణమేతత్
తేన సంశయవిమర్శాదిజన్యోఽనేకధాసంభావనాత్మా భ్రూక్షేపశిరఃకం
పాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఆలస్యావేగావుదాహరతి-పుష్పేతి॥ వ
నేధావనాని॥ అత్ర పూర్వార్ధమాలస్యస్యోత్తరార్ధమావేగస్య చోదాహ
రణమితి జ్ఞేయం॥ ౬౧॥ వితర్కముదాహరతి-ధర్మ ఇతి॥ కూటపిచేష్టితా

నాఙ్కపటోఽన్యేషాం మాయావినామితియావత్ ॥ ౬౨ ॥ అవహిత్థాం ల
క్షయతి- హర్షేతి॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాదికార్యాకార గో
పనమవహిత్థేత్యర్థః- అత్ర మూన్యస్మితాన్యథాకథనమిథ్యాధైర్యకథాభం
గాదయోఽనుభావాః। ఉదాహరతి- వైతాళికాదీతి॥ వందిమాగధాదయ
ఆదిశబ్దార్థః- వైతాళికాదిభిఃకృతయా రాఘవబాహుసారప్రస్తావనయా
జనితౌ వేపథురోమహర్షౌ కంపరోమాంచౌ॥ ౬౩॥ వ్యాధింలక్షయతి- వ్యా
ధిరితి॥ మనస్తాపదోషవైషమ్యాభిభవజన్మాశీతోష్ణజ్వరాదిశ్శీతాళుతోష్ణా

హంత్ర పిశాగచానాం । కాలాంతకోఽయమితికూటవిచేష్టితా
నాం సంజాయతేరఘుపతౌ బహుధా వితర్కః॥ అత్ర ప్రథమం
పద్యమాలస్యావేగయో రుదాహరణం ద్వితీయం వితర్కస్యే
తి వేద్యం ॥ ౬౨ ॥ హర్షాద్యాకారగుప్తిర్యా సావహిత్థేతికథ్య
తే॥ యథా॥ వైతాళికాదికృతరాఘవబాహుసారప్రస్తావనా
జనితవేపథురోమహర్షౌ। మధ్యేసభం మసృణచందనపంకచర్చా
వ్యాజేన గోపయతి వైరివసుంధరేంద్రః ।౬౩। వ్యాధిర్జ్వరా
దిమన్మాదస్తుల్యచేష్టా జడాన్యయోః॥ యథా॥ కాకుత్స్థఖండి
తమహోర్ధవనూడనానాంగాత్రేషు గాఢనరనజ్వర దూషితే
షు। హా గాస్స్ఫుటంతిహరిచందనమేతి శోషం ధూమాయతే వ
నలినీదళక్లృప్తశయ్యా ॥ ౬౪ ॥ స్థానాయ సంఘటయమందర
కందరం నో రుధ్యావయం కృశబలాశ్శబరాభవద్భిః। ఇత్యస్తచే
తనసచేతనతుల్యవృత్త్యాభ్రామ్యంతి రావమితాశ్చకితావ
నేషు ॥౬౫॥ విషాదశ్చేతసో భంగఉపాయాభావచింతనైః ।
విలంబాకులతౌత్సుక్యం చేతస్తాపజ్వరాదికృత్॥ చాపలంత్వ

ఘతాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః॥ ఉన్మాదంలక్షయతి- ఉన్మాదఇతి॥ భయ
సన్నిపాతేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతిరున్మాదఇత్యర్థః- తత్రా
నిమిత్తస్మితాసంబద్ధప్రలాపనిహ్వాతుకధావనోపవేశనోత్థానరోదనాద
యోఽనుభావాః॥ వ్యాధిముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ స్పష్టం॥ ౬౪॥ ఉన్మాద
ముదాహరతి- స్థానాయేతి॥ హేమందర, హేశబరాః॥ ౬౫॥ విషాదంల క్ష
యతి- విషాదఇతి॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవిపదాది భ

వసన్తత్వే సంక్షయో విషాద ఇత్యర్థః - అయం చోపాయాన్వేషణవైమనస్య
ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యముత్తమాద్యాశ్రయత్వేన త్రిధేత్యా
హుః॥ ఔత్సుక్యం లక్షయతి- విలమ్బేతి॥ ఇష్టవిరహాదస్యవస్తుదిదృక్షాదిజ
న్యం మనస్తాపత్వరాశ్వాసాని ద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వమౌత్సు
క్యమిత్యర్థః। చాపలం లక్షయతి-చాపలంత్వితి। రాగద్వేషమాత్సర్యాదిమూ
లమనవస్థానం చాపలమిత్యర్థః। తత్ర భర్త్సనపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాద
యోఽనుభావాః॥ విషాదముదాహరతి-బద్ధ ఇతి। స్పష్టం ॥౬౬॥ ఔత్సుక్యము
దాహరతి-అహ్నమితి॥ స్పష్టం॥౬౭॥ చాపలముదాహరతి-భ్రూభంగేతి॥ రా

నవస్థానం రాగద్వేషాదిహేతుకం॥ క్రమేణ యథా॥ బద్ధస్సము
ద్రో బలభేదిజేతా హతస్సుతస్సంయతి దేవరోపి। ప్రత్యర్ప
యేద్దైత్యపతిర్నసీతాం కోవా క్రమస్స్యాన్మమకంఠసూత్రే ॥
౬౬ ॥ అహ్నం ప్రభోరచిరమస్తమయేత బింబం సజ్జీకురుష్వ
సహసా సఖి పుష్పతల్పం। తూర్ణం ప్రసాధయ మమాంగమను
సంగతస్తం సంక్షిప్య వా వ్రజసమానయ రామచంద్రం॥ ౬౭ ॥
భ్రూభంగసంగవదపాంగతరంగ రంగైరానంగశార్ఙ్గశర
సంగమనప్రసంగం ॥ తచ్ఛింజినీక్వణితమాభరణైః క్వణద్భిః
ప్రస్తౌతి రామ మభితశ్చలితా సఖీయం ॥ అత్రాభితశ్చల
నాచ్చాపల్యం ॥ ౬౮ ॥ అథ ప్రాగుద్దిష్టానాం భావాదీ

❋భావహావాదిశృంగారచేష్టానాం లక్షణోదాహరణాని❋

నాం లక్షణోదాహరణాని వర్ణయతి॥ రసాభిజ్ఞానయోగ్యత్వం

మమభితః రామస్యాభిముఖ్యేనేత్యర్థః-చలితా-భ్రూభంగేన సంగవతా
మపాంగానాం యేతరంగాస్తేషాం రంగైర్నర్తనైః- అత్ర నృత్తస్థానవా
చినో రంగశబ్దస్య నృత్తపరత్వం-'రంగో రణస్థలే రాగే నృత్తరంగే త్రపుణ్యపి'
తి విశ్వః- ఆనంగశార్ఙ్గే-ధనుషి శరసంగమనప్రసంగం శరసంధానం -
ప్రస్తౌతి-ప్రకటయతీత్యర్థః ।౬౮॥ అథ భావస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజా
నీతే-అథేతి॥ భావం లక్షయతి-రసేతి-బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశ్శృం
గారవిషయః ప్రాథమికోఽంతఃకరణవికారో భావ ఇత్యర్థః- తదుక్తం। "వి
త్తస్యావికృతిస్సత్త్వం వికృతేః కారణే సతి। తతోల్పవికృతిర్భావో బీజస్యా

దివికారవదితి॥ హావం లక్షయతి-హావస్త్వితి॥ ద్వావప్యుదాహరతి- ఆలోకత ఇతి- హరచాపమారోపయంతమేనం రామం - అత్రాలోకత ఇత్యనువర్తతే॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥౬౯॥ హేలాం లక్షయతి-సువ్యక్తేతి ॥ ఉదాహరతి-చార్వితి॥ స్మరపీవసుధాంబునిస్తస్య చంద్రపాదైః మన్మథోద్దీపకైరిత్యర్థః-శృంగారస్య మంగళతరంగభరైః - సర్వాకృతౌ వ్యతికరస్సం

భావమాహురిగ్మనీషిణః। హావస్తు భావ ఏవ స్యాదీషద్విస్పష్టవిక్రియః॥ స్వయం యథా॥ ఆలోకతే పూర్వనువిక్రియైవ యూనో జనానద్యశుజానకీయం । ఆరోపయంతం హరచాపమేనం కించిత్సముంచత్పులకాంచితాంగీ॥ అత్ర కించిత్సముంచత్పులకేత్యనేన హావో నిబద్ధః। శిష్టేన భావ ఇతి వేద్యం ॥౬౯॥ సువ్యక్తవిక్రియో భావో హేలేతి పరికీర్త్యతే। యథా॥ చారుస్మితైస్స్మరసుధాంబుధిచంద్రపాదైః శృంగారమంగళతరంగభరైరపాంగైః। సర్వాకృతివ్యతికరైః పులకైశ్చ గామే పాతి మగ్న భవంతి సుతనోః ప్రణయప్రరోహాః॥ ౭౦॥ అభూషణేపి రమ్యత్వమాకైర్మాధుర్యమిష్యతే। యథా॥ రఘువరరామావయవైః ప్రకృతిశుభైర్భూషణాని భూష్యంతే। ఉడుభిర్నహి శశికిరణా విభాంతి తాన్యేవ తైస్తు శోభంతే॥ ౭౧॥ యథా వా॥ తాటంకగ్రైవేయక కేయూరముఖాని భూషణాన్యస్యాః। స్వయమతిశయమాధాతుం న శక్నువంత్యంగకాంతిమగ్నాని ॥ ౭౨॥ శీలాద్యలంఘనం యత్తు ధైర్యమాహైర్యముదీర్యతే ॥ యథా ॥ తాపితాపి మదనాస్త్రవహ్నిభిర్మర్దితాపి మలయాచలానిలైః। ప్రేరితాప్యవసిజాళిభిః పతిం సా బ్రవీన్న పరుషారుషా గిరః॥ ౭౩ యథా వా॥ హృతోత్తరీయా రామేణ స్తనయోస్తనయా భువః।

బంధో యేషాం తైః- ప్రణయప్రరోహాః ప్రేమాంకురాః ॥౭౦॥ మాధుర్యం లక్షయతి-అభూషణ ఇతి॥ ఉదాహరతి- రఘువరేతి ॥ రఘువరరామాయాస్సీతాయా అవయవైః॥౭౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-తాటంకేతి॥ గ్రైవేయకం కంఠభూషేత్యమరః॥౭౨॥ ధైర్యం లక్షయతి-శీలాదీతి॥ ఉదాహరతి-తాపితేతి॥ పరుషా గిరః నాబ్రవీత్ ॥౭౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-

హ్యాతేతి॥ స్వస్తికంబంధవిశేషం॥ ౭౪॥ లీలాంలక్షయతి-లీలేతి ॥ ఉదా
హరతి- రఘ్వితి॥ అత్ర ప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీత్వంసీతాయాః-
సతీపతివ్రతాచ-దయితా ఏవమనుకారిణ్యపిమనోహారిణీచ- పతివ్రతాల
క్షణంతు "భుక్తేనుభుక్తే-యాపత్యోదుఃఖితేదుఃఖితాయది। ముదితేము
దితాత్యర్థం ప్రోషితేమలినాంబరా ॥ సుప్తేపశ్చాత్తుయా శేతేపూర్వమే
వప్రబుధ్యతి। నాన్యంకామయతేచిత్తేసావిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి"॥ ౭౫॥విలా
సంలక్షయతి తాలాక-లికేతి॥ వికృతిః నేత్రభ్రూవక్త్రకర్మణాం విశేషఇ
త్యర్థః॥ ఉదాహరతి- భ్రూభంగేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౭౬॥విచ్ఛిత్తిం

హస్తస్వస్తికమాధాయనాముంచద్ధైర్యకంచుకం॥ ౭౪॥ లీలా
ప్రియానుకరణంవాగ్భిస్తత్యాథచేష్టితైః॥యథా॥ రఘుపుంగ
వస్యవచనంవచసాచేష్టాంచచేష్టయాదృష్టిం। దృష్ట్యాచానుస
రంతీసీతాజాతాసతీచదయితాచ ॥ ౭౫ ॥ తాలాకలికేవిలా
ససాన్యద్వికృతిర్వల్లభేక్షణాత్ ॥యథా॥ భ్రూభంగసంగివి
దపాంగతరంగరంగైరాసంగశోణశరసంగమనప్రసంగః।
తచ్ఛింజినీరణితమాభరణైఃక్వణద్భిః ప్రస్తౌతిరామమభితశ్చలి
తాసఖీయం ॥౭౬॥ విచ్ఛిత్తిరల్పభూషాభిరపివత్యత్వముచ్య
తే॥యథా॥ తాటంకద్యుతిలోలలోచనరుచీ చాంపేయసల్లోత్పల
లోత్తంసౌ తేతనుత స్మవిస్మితిలవో నిర్మాతినాసామణిం। హార
స్ఫారమరీచిరారచయతి శ్రీఖండచర్చాశ్రియం బాలే శేషవి
భూషణైఃకృతమియదా భ్రమస్యధీరంమనః ॥ ౭౭ ॥ విభ్రమ
స్త్వరయాకాలేభూషాస్థానవిపర్యయః॥యథా॥ రామాసం

లక్షయతి- విచ్ఛిత్తిరితి॥ ఉదాహరతి - తాటంకేతి॥తాటంకద్యుతిర్లోలలో
చనరుచిశ్చ -తే- చాంపేయోత్తంసః సల్లోత్పలోత్తంసంచతౌ కర్ణభూ
తౌ- కృతమలం॥ కుతఇత్యతఆహ ఇయదితి ॥ రామస్యమనఃఇయద్ధీరంప
తావద్ధైర్యయుక్తం-స్త్రీస్వభావానుగుణ్యేనాత్ర కాకురనుసంధేయా-ము
గ్ధేఅలంకృతైరలంకారైరలం- తన్మనస్థైర్యవహం వేద్మీత్యాదవలోకనమా
త్రేణరమ్యతీతిభావః॥ ౭౭। విభ్రమంలక్షయతి- విభ్రమ ఇతి॥ కాలేప్రియ
తమసమాగమాదిసమయే- త్వరయామదనావేశాదిసంభ్రమేణ భూషా

ణాం స్థానవిపర్యయః స్థానవ్యత్యాసః॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యాసం
గే వ్యసనేనాసక్త్యా రభసస్వాంతయా వేగావిష్టచిత్తయా- వ్యసనం త్వశు
భే సక్తౌ పానస్త్రీమృగయాదిషు। దైవానిష్టఫలే పాపే విపత్తౌ నిష్ఫలోద్యమ
ఇతి విశ్వః॥ ౭౮॥ కిలికించితం లక్షయతి- హర్షేతి॥ ఉదాహరతి- ప్రగా
ఢమితి॥ ప్రతికలం ప్రతిక్షణం మిళంతో గద్గదరవా యస్యాస్సా తథోక్తా- త్రిం
శత్తు తాః కలేత్యమరః॥ ౭౯॥ మోట్టాయితం లక్షయతి ॥ మోట్టాయితమితి॥

గవ్యసనరభసస్వాంతయా కాంతయాసీత్ప్రాణేశో హారో ఝుటితి
ఘటితః కంకణం కంఠనాళే। కాంచీసూత్రం కచపరిసరే కాంచ
నస్రజ్జితం బేలాక్షాలక్ష్మీర్నయననలినే కజ్జలం పాదపద్మే॥ ౭౮
హర్షామర్షాశ్రుభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితం ॥ యథా॥ ప్ర
గాఢం సందష్టాధరకిసలయామర్షపరుషా ప్రభూతానందాశ్రుః
ప్రతికలమిళద్గద్గదరవా। సముద్యత్సంత్రాసా సపులకశరీరా
జనకజా న కాంతం నాత్మానం కిమపి బుబుధే నాపరమపి ॥ ౭౯ ॥
మోట్టాయితం భవేదిష్టకథాదౌ భావసూచనం॥ యథా॥ రామ
కథాప్రస్తావే నమయతి వదనం నిగూఢదరహసితం। సపులకకపో
లఫలకా ఘటయతి కుచయోః పటాంచలం బాలా॥ ౮౦॥ సంమర్దే
పి సుఖాధిక్యం రతౌ కుట్టమితం మతం॥ అన్యేత్వాహుః॥ కేశాధరా
దిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే। దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్య
త్ర కుట్టమితం హి తదితి॥ యథా॥ హృది ముష్టినిఘాతసంభవా న
ఖదంతక్షతజాపి వేదనా। ప్రియసంగసుఖాబ్ధిమగ్నయా బుబు
ధే నాల్పతరాపి బాలయా ॥ ౮౧ ॥ మానాతాంతస్య సల్లా
పే బిబ్బోకో నాదరక్రియా ॥ యథా॥ వాక్యైరముష్య వివిధై
ర్నమనో మదీయం ప్రత్యేతి కిం ముహుః కృతే సఖి యాసి ఖింతాం ।

భావసూచనం స్వాభిలాషప్రకటనం॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ స్పష్టం॥ ౮౦॥
కుట్టమితం లక్షయతి- సమ్మర్ద ఇతి॥ మతాంతరేణ లక్షణమాహ- కేశేతి॥ స్వా
భిమతలక్షణానుసారేణోదాహరతి- హృదీతి॥ స్పష్టం॥ ౮౧ ॥ బిబ్బోకం ల
క్షయతి- మానాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేన గర్వాభిమానాదినా దయి
తే ప్యనాదరకరణం బిబ్బోక ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- వాక్యైరితి॥ నప్రత్యే

విశ్వసతి- చింతాంకింయాసి॥ ౮-౨॥లలితంలక్షయతి- సుకుమారేణ॥ఉ
హరతి- ఘనసారేతి ॥ ఘనసారఃహిమవాలుకా తుషారస్తుహిమం గం
సారః శ్రేష్ఠచందనంతైః॥ ౮-౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ- మృద్వితి॥ మృ
యథాతథాశింజానానిమంజీరకాంచీవలయకంకణానితైః- తతత్ర్యత్రైరి
ర్థః- విభ్రమైర్విలాసైః-అత్రభూషణవిలాసైఃస్మితేనచసీతాయాసౌ
కుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః।౮-౪॥ కుతూహలచకితేలక్షయ

కామస్యమేగిళతుపంచశరీశరీరంయావల్లభాస్యసఖసాస్తుప
రంకృతార్థా॥౮-౨॥సుకుమారాంగవిన్యాసోయత్తల్లలితమీరితం॥
యథా॥ఘనసారతుషారగంధసారైఃకిముపేయూషశిరీషచంప
కైర్వా। సఖితేవయవాస్మసారేణస్పృష్టాదయితోయాస్భుజ
తేమృదూపచారైః॥౮-౩॥ యథావా॥మృదుశింజానమంజీర
కాంచీవలయకంకణైః। సస్మితాసేవతేరామంరామారహసి
విభ్రమైః॥౮-౪॥ రమ్యేకుతూహలంలౌల్యంచకితంభయసం
భ్రమః॥ క్రమేణయథా॥విలోకతేతన్ముఖమేవబాలాశృణో
తితస్యైవశుభంచరిత్రం। తదంగసంగంవిజహౌనచాపిఛా
యావదాహారవిహారకాలే ॥౮-౫॥ పరీహాసోద్యోగాంప్రి
యసహచరీం వల్లభగతం గృహీత్వానేపథ్యం ఝటితినికటో
పాగతవతీం।సమీక్ష్యోత్తిష్ఠంతీంసపదిశయనాత్సస్మరభయాం
స్థితోగూఢంరామస్మితసఖముఖఃపశ్యతిముహుః॥౮-౬॥విహృ
తంప్రాప్తకాలస్యవచసోఽకథనంహ్రియా॥అన్యేత్వాహుః॥
ఈర్ష్యయామానలజ్జాభ్యామదత్తంయోగ్యముత్తరం। క్రియ
యావ్యజ్యతేయత్రవిహృతంతముదాహృతమితి॥యథా॥ కాం

-రమ్యఇతి॥ రమ్యేరమ్యవస్తునిలౌల్యమాసక్తివిశేషః॥ చకితమితి॥కుతూ
హలముదాహరతి- విలోకతఇతి॥స్పష్టం॥ ౮-౫॥చకితముదాహరతి- పరీహా
సేతి॥పరీహాసేఉద్యోగోయస్యాస్తాం- నేపథ్యంకంచుకోష్ణీషాది ధారణసం
మంచితవేషం॥ ౮-౬॥ విహృతంలక్షయతి- విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్య
ప్రాప్తావసరస్యోచితస్య॥ విహృతస్యమతాంతరేణలక్షణమాహ- ఈర్ష్య
యేతి॥ స్వమతానుసారేణోదాహరతి- కాంతేనేతి ॥ నమ్రవచనలీలా

సల్లాపః- క్రీడాలీలావనమణ్ చేత్యపరః-మదనః యువాభ్యాంకథమారా
ధితః- కేకేబంధవిశేషాశ్చపత్కృతివిశేషాశ్చజాతా ఇత్యర్థః॥ ౮౭॥ హా
సంలక్షయతి- హసితమితి॥ యౌవనమదోద్భూతం-నతుహాస్యవద్వేషభా
షాదివికారజన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-పలఉేతి॥ఛా॥ ప్రకటేతి॥ మదిరాక్షీ
శంజనాక్షీ॥ ౮౮॥ ఏవంరసభావాదీన్నిరూప్య ప్రాక్ప్రతిపాదితామపివి
స్మృతిశంకయా రసాద్రసాంతరోత్పత్తింస్మారయతి- హాస్యఇతి॥ నను ప్రా

తేననర్మవచనంసఖికింకిముక్తం మారాధితస్సఖికథం మదనో
యువాభ్యాం। పృచ్ఛంతమాలిజనమిత్యసకృత్సరోషా బాలాద
దర్శనచకించిమువాచవాక్యం ॥ ౮౭ ॥ హసితంయౌవనమదో
ద్భూతంహాసోఽనిమిత్తకం॥ యథా ॥ పఅడాణురాఅబంధా
వివసా ఘణజొవ్వణేణముఇరక్ఖీ । మఅణదిరోహిదలజ్జారా
మంసధూఅహసఇఅణిమిద్ధం ॥ ఛా ॥ ప్రకటానురాగబంధాపివ
శాఘనయౌవనేనమదిరాక్షీ। మదనతిరోహితలజ్జారామంద్య
ష్ట్వా హసత్యనిమిత్తం ॥ ౮౮ ॥ ఇతి రసభావనిరూపణం॥ ****

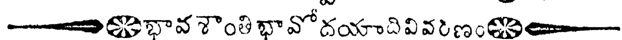
రసాద్రసాంతరోత్పత్తిక్రమః

అద్రసాద్రసాంతరోత్పత్తిరపికవిభిస్స్మృతా॥ యథోక్తం
శృంగారతిలకే "హాస్యోభవతిశృంగారాత్ కరుణోరౌద్రక
ర్మణః। అద్భుతశ్చతథావీరాద్బీభత్సాచ్చభయానక" ఇతి॥ 'ర
సస్సర్వోపిసంపూర్ణస్తిరోధత్తేరసాంతర'మితిభారతీమోక్త
రీత్యాయద్యప్యేకపరస్పర్ధ్యతే తథాపిరససంకరోపి
మహాకవిభిరంగీకృతః। సచాస్మాభిరసవదలంకారోదాహరణే

ధాన్యే సత్యంగిత్వముపసర్జనత్వే సత్యంగత్వం, ఏవంచ'రసస్సర్వోపిసం
పూర్ణస్తిరోధత్తేరసాంతర'మిత్యభియుక్తోక్తేః కథంరసయోరంగాంగిభా
వః కథంవాతస్యరసఇత్యాశంక్యాహ- తథాపీతి॥ అయంభావః 'రసాః కా
వ్యవశాత్సర్వేమిళంత్యేవపరస్పరం। ప్రథమంయోరసఃఖ్యాతస్సప్రధానం
భవిష్యతీ'త్యాదివచనప్రామాణ్యాదవిరుద్ధోరససంకరఇతి॥ సచేతి॥ సః రస
సంకరశ్చ- రసవదలంకారోదాహరణే - ఘోటీఘోరఖురక్షతేతిశ్లోకే-ద

ర్శితః-వీరశృంగారయోరంగాంగిభావఉదాహృతఇత్యర్థః॥ రసాభాసస్త్వి తి॥లక్షితః- అస్మిన్నేవతరంగేఏకత్రైవానురాగశ్చేదిత్యాదినా త్రివిధోపి రసాభాసోనిరూపితః। ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే రామత్వద్వైరిణః కాంతేత్యశ్లోకే॥ భావాభాసోపీతి॥ఉర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే-మగ్నా రా యుధిపత్రిణో రఘుపతేరితిశ్లోకే॥ రసభావయోరితి 'తదాభాసా అనౌచిత్య ప్రవర్తితా' ఇతి మమ్మటపాదోక్తే రనౌచిత్యప్రవృత్తిరేవతయోరాభా సత్వం। భావశాంత్యాదీనామంగిత్వం రసస్యాంగత్వంచకదాచిత్సంభవతీ త్యాహ- రసఇతి॥ముఖ్యఅంగిన్యపి- భావశాంత్యాదయోపీతి- అంగభూ

దర్శితః। రసాభాసస్తు త్రివిధోలక్షితః ఊర్జస్వ్యలంకారోదా హరణేదర్శితః। భావాభాసోప్యూర్జస్వ్యలంకారోదాహరణేద ర్శితః। రసభావయోరాభాసత్వమనుచితవిషయప్రవర్తనం ॥

భావశాంతిభావోదయాదివివరణం

రసేముఖ్యేపిక్వచిదాస్వాదాతిశయవశాద్భావశాంత్యాదయో ప్యంగిత్వముపభజంతే॥ ఉక్తంహికావ్యప్రకాశే "రసేముఖ్యే పితేంగిత్వంప్రాప్నువంతికదాచన। తేభావశాంత్యాదయః అంగిత్వంచరాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవదితి" తత్ర భావశాంతిస్సమాహితాలంకారోదాహరణేదర్శితా॥ భావో దయోయథా॥ ఆళీజనేనగమితాచతురేశయ్యాంతస్మిన్ఛలే నగళితేమిళితేచకాంతే। కింవావిధేయమవిధేయమపీహకింవే త్యాలోచనాంనతముఖీకురుతేస్మసీతా॥ అత్రలజ్జాభావస్యోద

తా అసీత్యపిశబ్దార్థః- అంగిత్వమపీతి- ప్రాధాన్యమపీత్యపిశబ్దార్థః॥ త త్ర సదృష్టాంతామభియుక్తసమ్మతిందర్శయతి - రసఇతి ॥ కదాచనవిభా వాద్యసంవలనదశాయాం - తత్సంవలనేతురసస్యప్రాధాన్యమేవేతిభా వః॥ అంగిత్వంచేతి- యథారాజానుగతోవివాహప్రవృత్తో భృత్యోరాజ్ఞ ముఖ్యేపిప్రాధాన్యమాలంబతేతద్వదితిభావః। తత్రేతి- తత్ర భావశాం త్యాదిష్వి త్యర్థః - సమాహితాలంకారోదాహరణే - దయితజనవియో గాద్దారుణగ్లానిభాజాపితిశ్లోకే। అథభావోదయముదాహరతి - ఆళీజనేనే తి॥ ఛలేనకేనచిద్వ్యాజేన-క్రమేణేతివాపాఠః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥

౮౯॥ భావసంధిం లక్షయతి- యత్రేతి॥ ఉదాహరతి-ఆకర్షన్నితి ॥ ఈ ష్యా-మర్షిణీ- సీతాపాణిమయం గ్రహీష్యతీత్యసూయారోషదూషితే - రుషా- సీతామిమేహతకాః పశ్యంతీతి రోషేణేత్యర్థః ॥ వైదేహ్యాం లజ్జాస్మ రాభ్యామావర్జితాః భూమిభృతాం బృందే పరుషాంశ్చ కటాక్షాంకురాన్ని దధ ఇత్యన్వయః। యోజయతి- అత్రేతి॥ ౯౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ

యః.౮౯।యత్రాన్యోన్యవిరోధినాభావావపరస్పరస్పర్ధినౌ యో పబధ్యేతే తత్ర భావసంధిః ॥ సయథా॥ఆకర్షన్నిటలేక్షణస్య రభసాదాకర్ణపూర్ణం ధనుర్వైదేహ్యాం పితురంకభాజి నిదధేల జ్జాస్మరావర్జితాః । ఈర్ష్యామర్షిణి తత్స్వయంవరకృతే నానా దిగంతాగతే బృందే భూమిభృతాం రుషా చ పరుషానాత్రిమః క టాక్షాంకురాన్ ॥ అత్ర రతిక్రోధయోస్సంధిః ॥ ౯౦ ॥ యథా వా ॥ మమైవ నాటకే కంసవధే ॥ రోషాద్ధటుణమీక్షణం విపు లయన్నాననం భయాత్సీలయన్ క్రౌర్యాద్ధే క్వచిదీరయన్ కటుగి రం చాటూక్తిమప్యన్యతః। ఏకేనాశుపదా పురః పరిసరన్నన్యే నపశ్చాన్నిజః కాంచిజ్జాతురణోన్ముఖ మయి కశాం లేభే ధ్వనా కిశ్వాగః॥అత్రామర్షదైన్యయోస్సంధిః॥౯౧॥యత్ర బహూ నాం భావానామన్యోన్యోపమర్దకతయానుబంధః క్రియతే త త్ర భావశబలతా॥సా యథా॥ఆయాతో నవమాంతికం రఘుప తిః కిం తేన జాతాగసా యా స్వామిస్స్వయమేవ తస్య సవిధం కిం వా వదేన్మాం సఖీ। ఆయత్తస్స్వయమేష నన్విహ పునర్ద్రక్ష్యా మి నైనన్ముఖం తూర్ణం తద్ఘటనం భవేన్మమ కథం కా వా భవిత్రీ కథా అత్ర చింతాస్మృతిదైన్యశంకాహర్షామర్షౌత్సుక్యవిషా దానాం శబలతా ॥౯౨॥........................... *

రోషాదితి॥ కటుగిరం పరుషాలాపం॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥౯౧॥భావశబ లతాం లక్షయతి- యత్రేతి॥తాముదాహరతి॥ ఆయాత ఇతి ॥ స్వయం స్వ తపి వా యత్తో ఽధీనః సులభ ఇతి యావత్ -అత్ర బహవో భావాః పూర్వపూ ర్వోపమర్దేన నిబద్ధా ఇత్యాశయేనాహ॥ అత్రేతి॥ ౯౨॥ ఇతీత్యాది॥

సంప్రతికవిస్స్వస్యనిఖిలగ్రంథనిష్ణాతత్వందర్శయంత్స్వాహంకారపరిహా
రపూర్వకంకృతినాయకం ప్రార్థయతే॥ ప్రాచీనేతి॥హియస్మాత్ బోద్ధాని

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్రావతంస
వారాణశీవంశ పద్మాకర ప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమా
ణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూ
రిపండితమండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నా
కరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యాస్థానసి
ద్ధాంతరహస్యవిజ్ఞానవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతావిరచితే శ్రీమ
ద్రఘుపతిగుణమణిగణధామనిసాహిత్యరత్నాకరనామన్యలం
కారశాస్త్రే రసనిరూపణంనామదశమస్తరంగః॥.........*
ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్వంగ
త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మలధ
ర్మసూరికవితాసోల్లాసకల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహరోవిజ
యతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిది
తేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత
ఫలంపర్వతేశస్యభాగ్యం। వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీర్తిర్వివరణగురు
వాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాంతస్యాలంకారశాస్త్రేవిలసతిద
శమోరామవర్ణ్యేతరంగః॥.......................*

ప్రాచీనాభినవ ప్రబంధవిహిత గ్రంథానుసంధాయి
నా సోయం సాహసికేన సంప్రతి మయా నూత్నః ప్ర
బంధఃకృతః । కస్తుష్యేదమునాధ్వనాహ్యసులభోబోద్ధా
చ నిర్మత్సర స్సర్వజ్ఞోగతమత్సరోస్తిహిరమారామస్ససం
తుష్యతు ॥ ౯౩ ॥ భోమాతఃకవితేహితం మమవచఃకించిత్స
మాకర్ణయ శ్రీమద్రామగుణస్తవామృతవతీ మర్త్యానస్తుత్రం
మాకృథాః॥కస్తూరీఘనసారచందనరసన్యాసోత్సవాస్వాదవి

ర్మత్సరశ్చపుమాననులభః- బోద్ధారోమత్సరగ్రస్తాఇత్యుక్తత్వాదితిభావః
రమారామాయస్యసతథోక్తః-సః శ్రీరామరూపస్సహరిః॥౯౩॥సంప్రతి

స్వకవితాం ప్రార్థయతే॥ భోమాతరితి॥ విసారిణామామగంధినాం-వ సాం ప్రపూయపిశితానాంలేపేచర్చాయామభిలాషీఔత్సుక్యవాన్॥ ౯౪

తోర్వా విస్రవసాప్రపూయపిశితాలేపాభిలాషీభవే
త్॥ ౯౪॥ సంజాతోహరితాన్వయేమహతియశ్శ్రీపర్వ
తేశస్సుధీష్వణ్ణాందర్శనకారిణాం సుమనసామైకాత్మ్యలీ
లాకృతిః। ధర్మాఖ్యేనమనీషిణావిరచితస్తర్యాసునా
తాదృశా సోయంయావదిలాతలం విజయతాంసాహి
త్యరత్నాకరః॥ ౯౫ ॥ .... *

ఇదానీమాశీఃపూర్వకంగ్రంథసమాప్తిమాహ॥ సంజాతఇతి॥విజయతాం సర్వోత్కర్షేణవర్తతాం॥ ౯౫

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే దశమఃప్రస్థః.

సాహిత్యరత్నాకరమంథనార్థంప్రస్థైర్మహద్భిస్సహితోలసద్భి
ర్యాకృతోమందరపష్యత్నాన్తనోతునిత్యంసుమనఃప్రమోదం॥నశబ్దశా
స్త్రేపినచార్థశాస్త్రేనకావ్యశేదేష్వపరిశ్రమోపి। తథాపిటీకావ్యరచీహ
యేయంగురుప్రసాదోహనమేనుభావః॥ మదీయేవ్యాఖ్యానేసరసజనసం
తోషసదనే నవిందంత్యానందంయదికుటిలచిత్తాఃకపయే। నమేసందే
హోత్రత్రిజగదఖిలప్రాణిసుభగా శరజ్జ్యోత్స్నాహామర్షంకలయతికి
మూలూకవితతేః॥ ధర్మసూరివచోగుంభశుంభద్గాంభీర్యశాలినీ। వ్యాఖ్యే
యంమందరాభిఖ్యాభూయాదాభాస్కరంభువి॥ .... *

సమందరస్సాహిత్యరత్నాకరస్సమాప్తః

శ్రీరామార్పణమస్తు.

